

BYZANTINOSLAVICA

RECUEIL POUR L'ÉTUDE DES RELATIONS BYZANTINO-SLAVES

PUBLIÉ PAR LA COMMISSION BYZANTINOLOGIQUE
DE
L'INSTITUT SLAVE

DIRECTEURS:

B. HAVRÁNEK - N. L. OKUNEV - M. PAULOVÁ

TOME VIIIe

PRAGUE 1939-1946
COMMISSIONNAIRE: «ORBIS», PRAGUE-XII
IMPRIMERIE DE L'ÉTAT À PRAGUE

BYZANTINOSLAVICA

SBORNÍK PRO STUDIUM
BYZANTSKO-SLOVANSKÝCH VZTAHŮ

VYDÁVÁ BYZANTOLOGICKÁ KOMISE

PŘI

SLOVANSKÉM ÚSTAVĚ

REDAKCE:

B. HAVRÁNEK - N. L. OKUNEV - M. PAULOVÁ

VYCHÁZÍ S PODPOROU MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ A OSVĚTY

ROČNÍK VIII.

V PRAZE 1939-1946

V GENERÁLNÍ KOMISI NAKLADATELSTVÍ »ORBIS«, PRAHA XII

TISKEM STÁTNÍ TISKÁRNY V PRAZE

OBSAH — TABLE DE MATIÈRE

ČLÁNKY — ARTICLES

(R. Č. = Résumé en tchèque; R. F. = Résumé en français; R. L. = Résumé en latin;
R. R. = Résumé en russe).

	Str. — Page
JOSEF KURZ: Miloš Weingart (* 21. XI. 1890, † 12. I. 1939)	I—VI
KVĚTOSLAVA BÁRTOVÁ: Igorova výprava na Cařihrad r. 941	87—108
R. R.: Поход Игоря на Царьград в 941 г.	107—108
JOSEF KURZ: K otázce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnině (Dokončení.)	172—288
N. L. OKUNEV: Монастырь Морача в Черногории	109—144
R. Č.: Klášter Morača na Černé hoře	144
JOSEF VAJS: Které recense byla řecká předloha staroslověnského překladu žaltáře	55—86
R. F.: La traduction des psaumes en vieux-slaves et la version de Lucien	86
JOSEF VAJS: Je-li staroslověnský překlad evangelií a žaltáře nějak závislý na Gotském překladu Vulfilově?	145—171
R. F.: L'influence gothique sur la traduction de la bible en vieux-slave	169—171
JOSEF VAŠICA: Slovanská liturgie sv. Petra	1—54
R. L.: De liturgia sancti Petri slavica	52—54

POSUDKY — COMPTES RENDUS

1. Z historie:

<i>Georg Ostrogorsky</i> : Geschichte des byzantinischen Staates. München, 1940 (M. PAULOVÁ)	289—292
<i>Philipp Werner</i> : Ansätze zum geschichtlichen und politischen Denken im Kiewer Rußland. Breslau, 1940 (A. ФЛОРОВСКИЙ)	292—296
<i>Петър Мутафчиевъ</i> : Старият друмъ презъ «Траянова врата». София, 1937 (S.)	196—297
<i>Archimandrit Dr Averkios Th. Papadopoulos</i> : Versuch einer Genealogie der Palaiologen, 1259—1453 (S.)	297

2. Z filologie:

<i>Emil Georgiev</i> : Dve proizvedenija na sv. Kirila. Sofija. 1938. (K. HORÁLEK)	297—304
<i>Albert Ehrhard</i> : Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homile- tischen Literatur der griechischen Kirche. Leipzig, 1937 (JOS. KURZ)	304—309

3. Z dějin umění:

	Str. — Page
<i>Fritz Nemitz</i> : Die Kunst Rußlands. Berlin, 1940 (J. MYSLIVEC) . . .	309—312
<i>Vladimir Sičynskij</i> : Dřevěné stavby v Karpatské oblasti. Praha, 1940 (J. MYSLIVEC)	312—315
<i>V. Sičynskij</i> : Monumenta architecturae Ucrainae. Praha, s. a. (J. MYSLIVEC)	315—316
<i>Annales de l'Institut Kondakov</i> (Seminarium Kondakovianum, XI). Beograd, 1940 (S.)	316—317

ZPRÁVY — INFORMATION

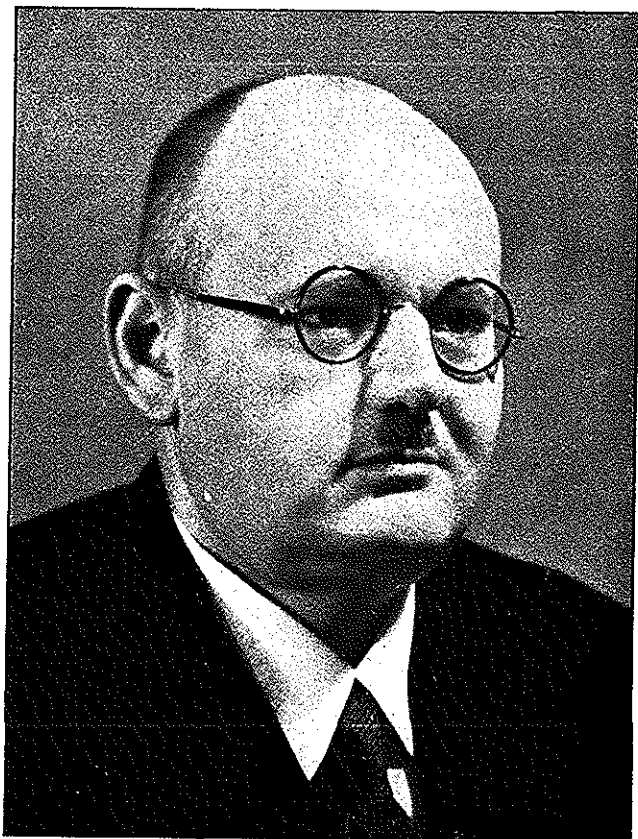
<i>Atti del V. Congresso Internazionale di Studi Bizantini</i> (Roma 20—26 settembre 1936). I, II. Roma, 1939, 1940 (TH. SATURNÍK, N. O., Dr F. STEŠKO)	318—321
---	---------

NEKROLOGY — NÉCROLOGIES

H. OKYHEB: Д. В. Айналов (1862—1939)	322—324
T. SATURNÍK: Prof. Stefan S. Bobčev	324—326
J. M.: Prof. Josef Strzygowski	326—328
J. M.: Dimitrij A. Rasovskij	329—331
J. M.: Irina N. Rasovskaja-Okuneva	331—332

REJSTŘÍK (Sestavil Dr Václav ŽÁČEK)	333—352
---	---------

PŘÍLOHY: 16.

Prof. Dr Miloš Weingart

(* 1890 – † 1939)

MILOŠ WEINGART

* 21. XI. 1890 — † 12. I. 1939.

Když bylo v Slovanském ústavě v r. 1928 usneseno vydávati zvláštní vědecký sborník k pěstování soustavného studia vzájemných styků mezi světem slovanským a Byzancí, nemohlo býti lepší volby než svěřiti výkonnou redakci nového orgánu univ. prof. Miloši Weingartovi, který projevil již v svých dřívějších pracích zájem o tento obor studia a prokázal v něm pronikavé znalosti. Za Weingartovy redakce vyšlo sedm statných svazků našeho sborníku. Weingart se nespokojoval pouze s organizací podniku (dal mu v pozdějších svazcích poněkud širší rámec, než bylo původně v úmyslu), nýbrž bral také horlivě účast v jeho obsahu; uložil v něm celkem 67, většinou referujících prací, v nichž se dotkl nejrozmanitějších temat byzantsko-slovanských, byzantské literatury, byzantských dějin, řeckého jazyka a j., vzpomínal zesnulých pracovníků a od 3. ročníku založil a řídil bibliografii byzantskoslovanských vztahů.

Prof. Weingart přispěl do sborníku *Byzantinoslavica* těmito pracemi:¹

ROČNÍK I. (1929): 1. Feodor Ivanovič Uspenskij a jeho význam v dějinách ruské byzantologie (165—181); 2. František H ý b l [nekrolog] 212; 3. I. Ohijenko, Найважливіші пам'ятки церк.-слов. мови I., 1929 (240—242); 4. Jos. Vajs—Jos. Kurz, Evangelium Assemani I., 1929 (242); 5. M. G. Popruženko, Синодикъ царя Борила, Sofija 1928 (242—243); 6. G. A. Iljinskij, Златоструй А. Θ. Бычкова XI. вѣка, Sofija 1929 (243—244); 7. J. L. Cervinka, Slované na Moravě a říše Velkomoravská, Brno 1928 (244); 8. »Napisanie o pravěj věřě« [G. A. Iljinskij, V. Grumel] (244—245); 9. I. Ohijenko, Слов'янське письмо перед Костянтином (1928) (245); 10. Vl. Čorović, Списи св. Саве, Beograd—Sr. Karlovci 1928 (245—246); 11. N. Okunev, Monumenta artis serbicae I., Zagrebiae—Pragae 1928 (246); 12. V. A. Mošin, Ἐπαρχία Γοτθίας въ Хазаріи въ VIII-мъ вѣкѣ (1929) (246); 13. Název Σαυβατάς u Konstantina Porfyrogenneta [G. A. Iljinskij] (246—247); 14. D. Anastasijević, La date du typikon de Tzimiscès pour le Mont Athos (1927—1928) (247); 15. M. Laskaris, Повеље српских владалаца у грчким публикацијама (1928) (247); 16. G. Ostrogorsky, Studien zur Geschichte des byzant. Bilderstreites, Breslau 1929 (247); 17. Ruská byzantologická literatura [J. Sokolov] (247).

ROČNÍK II. (1930): 18. Karel Müller, Přehled literatury byzantské, Praha 1929 (157—158); 19. K dějinám byzantského lékařství [Lazar Stanojević] (162); 20. Dějiny církevněslovanského zpěvu [Petr Panov] (165—166); 21. Počátky kyřilice [Kr. Mi-jatev] (166—168); 22. Kozma presbyter [Popruženko] (168—169); 23. Z pozůstalosti Fr. Hýbla (169); 24. St. Stanojević, Студије о српској дипломатици, 1928 (170); 25. D. N. Anastasijević, Две старе оцене, 1930 (171); 26. K pozdějším dějinám jazyka církevněslovanského [Iv. Ohijenko] (171); 27. † Karel Kadlec o F. J. Uspenském (173);

¹ Články jsou tištěny proložené, úvahy kursivou, zbytek představují zprávy.

28. I. Bianu—N. Cartoian, Album de paleografie românească (scrierea chirilica), București 1929 (174); 29. I. Bărbulescu, Individualitatea limbii române și elementele slave vechi, București 1929 (174—175); 30. Památce Jana Bogdana [P. P. Panaitescu] (175); 31. Charles Diehl hostem Karlovy university (175); 32. A. V. Rystenko—P. O. Potapov, Матеріялы з історії византійсько-слов'янської літератури та мови, Odessa 1928 (442—447); 33. R. Jakobson, Nejstarší české písně duchovní, Praha 1929 (447—453); 34. Jos. Vajs, Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, Praha 1929 (453—457); 35. Jazykozpytný rozbor novozákonní řečtiny [F. J. Stiebitz] (464—465); 36. O. Grunenthal, Das Eugenius—Psalterfragment, Heidelberg 1930 (467); 37. M. Laskaris, Ватопедската грамота на царь Иванъ Асѣня II., Sofija 1930 (468—469); 38. Popis rukopisů ruské akademie nauk [V. I. Streznevskij a F. I. Pokrovskij] (469); 39. N. Okunev, Monumenta artis serbicae II, Pragae 1930 (474); 40. Nikolaj Běljaev [nekrolog] (477).

ROČNÍK III. (1931): 41. Kr. Sandfeld, Linguistique balcanique, Paris 1930 (224—226); 42. Jordan Ivanov, Български старини изъ Македония, Sofija 1931 (226—228); 43. Sedesáté narozeniny jihosl. historika, prof. Ferd. Šišice v Záhřebě [Zbornik naučn. radova, uspoř. G. Novakem, Zagreb 1929] (266—267); 44. Prameny ke studiu náboženství starých Slovanů [K. H. Meyer] (272); 45. Nikola Radojčić, Srpski Abagar, Ljubljana 1931 (272—273); 46. Chronologické tabulky k jihoslovanské historii [St. Stanojević—Vera Stojić] (273); 47. I. Ohijenko, Wzory pism cyrylickich X.—XVII. ww., Warszawa 1927 (273); 48. A. Vaillant, Le De autexusio de Méthode d'Olympe, Paris 1930 (273); 49. Voj. Molè, Historja sztuki starochrześcijańskiej i wczesnobizantyńskiej, Lwów 1931 (274); 50. E. F. Karskij [nekrolog] (276); 51. Conférences de M. Henri Grégoire à Prague (554—555); 52. † A. L. Petrov [nekrolog] (556).

ROČNÍK V. (1933—1934): 53. Ke dnešnímu stavu badání o jazyce a písemnictví církevněslovanském [A. K. rozboru hlalohice: Josef Vajs, Rukověť hlaholské paleografie, v Praze 1932; B. K. rozboru pramenů a k dějinám doby cyrilomethodějské: Fr. Dvorník, Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Prague 1933, A. Vaillant et M. Lascaris, La date de la conversion des Bulgares, 1933; C. K. rozboru staroslovanských památek: Jos. Kurz, K Zografskému evangeliu, Praha 1933, Jan Frček, Euchologium Sinaiticum, Paris 1933, N. van Wijk, Studie o církevněslovanském pateriku 1931—1933, G. L. Trager, The Old Church Slavonic Kiev Fragment, 1933; D. K. církevněslovanské lexikologii: A. Paschen, Die semasiologische und stilistische Funktion der *trat/torot* - Alternationen in der altrussischen Literatursprache, Heidelberg 1933] (417—468); 54. P. Diels, Altkirchenslavische Grammatik, I. Teil, Heidelberg 1932 (479); 55. Fr. Pastrnek (500); 56. Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ, Sofija 1933 (509—510); 57. Polskie Towarzystwo dla badań Europy wschodniej i bliskiego Wschodu (512—513); 58. M. Genov, Философски идеи въ писанията на Иванъ Екзархъ, 1934 (518—519); 59. M. Genovski, Нравственитѣ норми на богомилитѣ, 1934 (519); 60. Jan Sajdak, Bizantynistika (519).

ROČNÍK VI. (1935—1936): 61. La première légende de Saint Venceslas, écrite en vieux slave et d'origine tchèque. Analyse philologique (1—37); 62. V. Istrin, André Vaillant, P. Pascal, La prise de Jérusalem de Josèphe le Juif, Tome I, Paris 1934 (326—327); 63. Z nové literatury o otázkách cyrilomethodějských [1. Bibliografie: G. A. Il'jinskij, Опыт систематической кирилло-меоодьевской библиографии, Sofija 1934; 2. Vydání pramenů: M. Popruženko—St. Romanskí, Библиографски прегледъ на

славянскитѣ кирилски източници за живота и дейността на Кирила и Методия, Sofija 1935, A. Teodorov-Balan, Кирилъ и Методи II, Sofija 1934, Fr. Grivec, Žitja Konstantina in Metodija, Celje 1936, Iz teologije sv. Cirila in Metoda 1934, Iz teologije sv. Cirila solunskoga 1935, Biblične zgodbe sv. Cirila in Metoda 1935, Viri staroslovenskega Žitja Metodija 1935, Milko Kos, Conversio Bagoariorum et Carantanorum, Ljubljana 1936; 3. O sídle velkomoravské arcidiecése: Fr. Robenek, Velkomoravská metropole, Kroměříž, 1934, Antonín Zelnitius, Velehrad pravdou! K otázce o poloze Velehradu velkomoravského, 1936; 4. O národnosti Konstantina a Methoděje: V. Pogorelov, St. Romanski; 5. O původních spisech Konstantina—Cyrilla: Jord. Trifonov, Две съчинения на Константина (св. Кирила) за мощитѣ на св. Климента римски, Sofija 1934, týž, Съчинението на Константина философа (св. Кирилла) Написание ѿ правѣки кѣрѣ, Sofija 1935] (328—339); 64. Čtvrtý mezinárodní kongres byzantologický v Sofii (345—346); 65. Zpráva o vnějším průběhu V. mezinárodního byzantologického sjezdu v Římě (347—349); 66. Ke dnešnímu stavu lexikologického zkoumání staroslověnštiny (367—368).

ROČNÍK VII. (1937—1938): 67. Jaroslav Bidlo [nekrolog] (461—462).

Prvních sedm ročníků sborníku »Byzantinoslavica« je trvale spojeno s Weingartovým jménem; Byzantinoslavica si za jeho vedení získala pevné místo uprostřed ostatních byzantologických orgánů. Organizační činnost k jejich prospěchu a k prospěchu byzantologických studií vyvíjel Weingart jako jednatel byzantologické komise při Slovanském ústavě a v jednáních na byzantologických sjezdech, z nichž se zúčastnil druhého, čtvrtého a pátého.

Byzantologie, zvláště pak byzantských vlivů na osvětu slovanskou, všímal si Miloš Weingart, jak pověděno, již dříve: v řeči pronesené při své slavnostní promoci 19/6 1913, kterou zakončil svá universitní studia ze slovanské a z klasické filologie, obíral se počátky prvního opravného hnutí u Slovanů, bogomilství;² v studii *Bulhaři a Cařihrad před tisíciletím* 1915 poutavě vylíčil, jak se byzantské vlivy projevovaly v literární činnosti památného Symeonova období bulharských dějin;³ v své rozsáhlé práci habilitační *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské* 1922—1923⁴ přehlédl a filologicky rozebral veškeré kroniky přeložené v starší době z řečtiny do církevní slovanštiny a podrobně ocenil zvláště překlad kroniky Hamartolovy v obou jejích redakcích; shrnul tu především stav zkoumání daných otázek, v mnohých podrobnostech však vlastním studiem postoupil nad zkoumání starší; podal »jakési Compendium byzantského kronikářství a jeho projevů v církevněslovanském a slovanském písemnictví vůbec a to jest

² Slovanský přehled 16, 1913—1914, 6—19; Slovanské stati 40—45 (tu bez bibliografie); srov. i ČČM 95, 1921, 148—160 a Byzantinoslavica 2, 1930, 168—169.

³ Studie tato vyšla jako zvl. otisk z výroční zprávy čes. st. gymnasia v Praze III. za r. 1914—1915, má 28 stran; úvod k ní autor později otiskl v svých Slovanských statích (1932), 34—39. Ref. V. Jagić, AsIph 36, 1916, 514—517. Stručnější a populární vylíčení literatury »zlatého« období a písemnictví dob okolních podal Weingart v svém Přehledu literatury bulharské 8 n.

⁴ Část I. vyšla v Bratislavě 1922 (o 246 str.), část II. v Bratislavě 1923 (oddíl 1. má 143 str., oddíl 2. 434 str.); dohromady má dílo 823 str. Český autoreferát vyšel v ČMF 7, 1921, 52—59, francouzské résumé vyšlo ve sborníku L'art byzantin chez les Slaves (Les Balkans, premier recueil dédié à la mémoire de Th. Uspenskij, Orient et Byzance 4, Paris 1930), str. 50—65 s názvem Les chroniques byzantines dans la littérature slave ecclésiastique.

především velká jeho zásluha», vykonal »slušnou práci, vykonal, co vůbec za daných poměrů vykonati mohl; zajisté usnadnil velice práci všem, kdož v tomto oboru bude dále pracovatí«.⁵

Themata výslovně se obírající byzantskoslovanskými styky nelze dobře oddělit od velkého Weingartova pracovního odvětví, týkajícího se jazyka a literatury církevněslovanské, jehož jsou součástí a v němž je vztahů k světu byzantskému nemálo. Weingart se v něm ani tolik nezajímal o vlastní gramatické otázky staroslověnské (kromě jeho dvoudílné *Rukověti jazyka staroslověnského* 1937—1938, díla to vzešlého z přednášek univerzitních a s didaktickou tendencí, ale přinášejícího také nové poznatky, výsledky to zkoumání vlastního a zkoumání jeho žáků,⁶ můžeme zaznamenati zvláště jeho zájem o zkoumání staroslověnského slovního pokladu a přípravy k vydání staroslověnského slovníku⁷ a dále článek *O politických a sociálních složkách v starších dějinách spisovných jazyků slovanských, zvláště církevněslovanského* 1928, dopodrobna probírající zevní dějiny tohoto jazyka⁸), jako především o vše, co souvisí s historickými, textovými a paleografickými otázkami cyrilometodějskými, a o veškeré církevněslovanské písemnictví. Mnoho vytěžil z rozboru obou nejdůležitějších pramenů pro poznání života a díla slovanských apoštolů, života Konstantinova a Metodějeva,⁹ ohledal zmínky o Pribinovi, Kocelovi a Nitře v pramenech cyrilometodějských,¹⁰ psal o nových vydáních cyrilometodějských pramenů,¹¹ ve svých recensích se vyslovil o národnosti slovanských apoštolů, o místě sídla velkomoravské arcidiecése a j.¹² Všiml

⁵ V. Vondrák, *Naše věda* 6, 1924, 156, 157. Referáty o tomto díle zaznamenává B. Havránek ve *Sborníku filologickém* VIII, 2, 1930, 407 a autor v uvedeném franc. résumé (v. pozn. 4), str. 50, pozn. 2, str. 57, pozn. 1, str. 65, pozn. 1.

⁶ *Rukověť* vyšla jako 2. a 3. číslo *Knih Didaktického kruhu Klubu moderních filologů v Praze*; obsahuje 480 stran. Obsahuje po obšírných výkladech úvodních (str. 1—130) staroslověnské skloňování (str. 131—247) a časování (str. 249—480). O pracích, které M. Weingart ukládal svým žákům ze stsl. syntaxe, stylistiky a lexikologie, srov. jeho referát v I. sv. prací druhého sjezdu slavistů (1934), 160—162.

⁷ Srov. tyto jeho práce: *O slovníku jazyka staroslověnského. Prolegomena. Symbolae grammaticae* 2, 1928, 227—246 (franc. rés. 540—542); Ke dnešnímu stavu lexikologického zkoumání staroslověnské, *Byzantinoslavica* 6, 1935—1936, 367—368; *Le vocabulaire du vieux-slave dans ses relations avec le vocabulaire grec*, *Atti del V Congresso internazionale di studi bizantini* I, Roma 1939, 564—577. V tomto posledním článku se Weingart mimo jiné pokouší dospěti lexikální analýsou čtveroevangelia k ocenění slovanské kultury na prahu jejího historického vývoje. O stavu přípravných prací k vydání stsl. slovníku podal zprávu VI. Šmilauer v *Publications du Comité d'organisation* 3. sjezdu slavistů, No 1, 1939, 86.

⁸ Vyšel ve sborníku věnovaném Jaroslavu Bidlovi k 60. narozeninám na str. 157—187. — Kromě toho podal M. Weingart referáty o nových stsl. mluvnicích, o monografiích ze stsl. mluvnice a pod.; srov. K dnešnímu stavu badání o staroslověnské v *ČMF* 2, 1912, 293—297, 390—396.

⁹ Srov. *Byzantinoslavica* 5, 1933—1934, 424 n. a článek *Analyse philologique des légendes slaves de Constantin et de Méthode*, *Actes du IVe Congrès international des études byzantines* (*Bulletin de l'Institut archéologique bulgare* IX), Sofia 1935, 101—109.

¹⁰ *Riša Velkomoravská* 1933, 319—353.

¹¹ *Byzantinoslavica* 6, 1935—1936, 329—335.

¹² *Byzantinoslavica* 5, 1933—1934, 435; 6, 1935—1936, 338. — *Byzantinoslavica* 6, 1935—1936, 336. Srov. i jeho populární článek „Cyril a Methoděj, zakladatelé slovanského písemnictví“ v *Národní čítance* 1918, 37—44.

si otázky o původu hlaholského písma,¹³ psal o nadřádkových znacích v Kyjevských listech,¹⁴ o tom, bylo-li nějaké písmo již před Konstantinem-Cyrilem.¹⁵ Dotkl se také téměř všech otázek, týkajících se literární činnosti slovanských apoštolů, jako otázky rozsahu cyrilometodějského překladu,¹⁶ otázky poměru evangeliáře k čtveroevangelii,¹⁷ a pod. Ve významné rozpravě *Hlaholské listy Vídeňské* 1937—1938 zkoumal dějiny překladu staroslověnského misálu.¹⁸ Několikrát bránil kvality nejstarších překladů,¹⁹ ukazoval na jejich znamenitost po stránce theologické učenosti, textové kritiky, po stránce jazykové a po stránce umění překladatelského i stylistického. Sledoval nové publikace o staroslověnských památkách a o jejich klasifikaci.²⁰ Z církevněslovanské literatury pozdější obrátil od r. 1929, roku to jubilea svatováclavského, pozornost na literaturu českocírkevněslovanskou. Ve spise *První česko-církevněslovanská legenda o svatém Václavu* 1934 široce pojednal o první legendě svatováclavské a o všech otázkách souvisejících s jejím vznikem; rozebral v něm starší názory na tuto skladbu, probral její zachované texty a vyšetřil jejich vzájemný poměr, podal její celkové ocenění a pokusil se i o rekonstrukci původního znění;²¹ v zkoumání památek českocírkevněslovanských chtěl pokračovati a podati na podkladě jejich rozboru obraz tohoto významného období v dějinách české literatury a kultury.²² Zřetel k památkám původu českocírkevněslovanského a k cyrilometodějským pramenům uplatnil v svých *Textech ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského* 1938, doplnku to uvedené již Rukověti jazyka staroslověnského.²³ A při všech těchto otázkách nesledoval pouze přítomný stav jejich zkoumání, nýbrž obíral se rád také jeho dějinami, zejména jak se projevuje v životním díle vynikajících

¹³ ČMF 2, 1912, 295; Nové Atheneum 3, 1921, 247—250; Byzantinoslavica 5, 1933—1934, 417—426.

¹⁴ Srov. Byzantinoslavica 2, 1930, 166; 5, 1933—1934, 463 n.

¹⁵ Byzantinoslavica 1, 1929, 245; 5, 1933—1934, 419.

¹⁶ „Staroslověnská bible a její význam pro český národ“ v 47. ročence Dobročinného komitétu v Brně »Chudým dětem«, Bible a český národ, 1936.

¹⁷ Recueil de communications druhého sjezdu slavistů 1, 1934, 160; Atti del V Congresso internazionale di studi bizantini I, Roma 1939, 564 n.

¹⁸ O Kyjevských listech pojednal též v referátě o spise C. Mohlberga *Il messale glagolitico di Kiev* 1928 v ČMF 53, 1929, 239—242.

¹⁹ Srov. již ČMF 5, 1916, 13—17.

²⁰ Souborně pojednal o všech uvedených otázkách v úvodu své Rukověti jazyka staroslověnského.

²¹ Uvedená práce vyšla ve Svatováclavském sborníku 1, 1934, 863 n. a též ve zvláštním otisku o 228 str. a 6 listech snímků ukázek z jednotlivých rukopisů. Ref. od B. Havráňka, ČMM 59, 1935, 341—362 (k tomu odpověď Weingartova ib. 60, 1936, 229—243, a replika referentova ib. 243—256), od S. M. Kulbakina v Južnoslov. Filologu 16, 1937, 228—235, Jos. Vajse v Slavii 14, 1935—1936, 186—190 a j. Franc. résumé výsledků své práce podal Weingart v Byzantinoslavica 6, 1935—1936, 1—37, německy přehled svých názorů v Prager Rundschau 5, 1935, 153—171. Vydal také český překlad I. stsl. legendy o sv. Václavu v Praze 1937 (bibliofilsky; znovu v Evr. lit. kruhu 1939).

²² Český typ jazyka církevněslovanského, jeho památky a význam. Księga referatów 2. sjezdu slavistů 1, 1934, 163—166; Pojem církevně slovanciny a jej význam pre Slovanov, obzvláště pre Čechov a Slovákov, Ríša Veľkomoravská 1933, 453—471.

²³ V Praze; VIII + 176 str.

slavistů: svědčí o tom jeho obšírný rozbor Dobrovského Institucí, zasazený do výkladu o veškerém církevněslovanském mluvnictví od nejstarších dob,²⁴ jeho rozbor díla Jos. Dobrovského,²⁵ V. F. Durycha,²⁶ P. J. Šafaříka,²⁷ V. Jagiče,²⁸ A. Meilleta,²⁹ A. Brücknera,³⁰ A. Leskiena,³¹ E. Bernekera,³² A. I. Sobolevského,³³ V. Vondráka,³⁴ J. Polívky³⁵ a zvláště Fr. Pastrnka,³⁶ jehož žákem byl nejen v širokém pojmání svého oboru a důrazem na filologickou stránku své práce, ale také v zdůrazňování odvětví církevněslovanského a ve výběru temat z něho.

Práce prof. Weingarta se však nevyčerpávala v oborech právě uvedených, i když jim platil jeho zájem především. Weingart byl pracovník všestranný, přesvědčený stoupenec širokého pojetí slovanské filologie, pracovník hledající a nacházející všude pole činnosti; nebylo snad odvětví takto pojaté slavistiky, kterého by se nebyl aspoň dotekl, o které by nebyl aspoň projevil zájem; způsobem pak své práce nebyl ani výhradním linguistou, ani výhradním literárním historikem, nýbrž filologem vědomě stojícím uprostřed a učícím, že mnohá témata literární a jazykovědná může jen filolog řešiti.³⁷

Odešel od své práce nedoživ se ani 50. roku svého života; přesto však zanechal po sobě znamenitou památku v svých přecetných pracích a v své široce založené činnosti organizační, do níž pojal zejména své žáky. Budou-li v oborech jím pěstovaných a v úkolech jím započatých pracovati dále, bude to zajisté nejlepším uctěním jeho památky. V našem sborníku pak zachováme prof. M. Weingartovi za jeho veškerou práci a plodné úsilí na poli byzantskoslovanských studií trvalou a vděčnou vzpomínku.³⁸

Jos. Kurz.

²⁴ Dobrovského Institutiones. Na vděčnou pamět jejich stoletého jubilea. Část I. Církevněslovanské mluvnice před Dobrovským. V Bratislavě 1923. Část II. Rozbor Institucí. V Bratislavě 1925. Dohromady 232 str. Srov. ref. O. Hujera v LF 55, 1928, 361—366.

²⁵ Otisk z Věstníku Čes. akad. 38, 1929, o 16 str.; Slovanské stati 67—81.

²⁶ Od Ještědu k Troskám 14, 1935—1936, 33—40.

²⁷ Literatura česká devatenáctého století 2, 1917, 456—485.

²⁸ Slovanský přehled 14, 1912, 64—67; ČMF 24, 1938, 356—366; a j.

²⁹ ČMF 23, 1937, 97—115, 213—224, 319—328; Ročenka Slovanského ústavu 9, 1937, 159—167.

³⁰ ČMF 5, 1916, 272—276.

³¹ ČMF 6, 1918, 82—89.

³² Ročenka Slovanského ústavu 10, 1938, 165—170.

³³ ČMF 16, 1930, 83—87; Almanach Čes. akad. za r. 1929 (zvl. ot. 36 str.).

³⁴ Nové Atheneum 3, 1921, 241—250, 289—304; Slavonic Review, December 1925, 475—482.

³⁵ ČMF 6, 1918, 82—89; Sborník prací k 60. narozeninám J. P. (v Praze 1918), 229—234; Slov. přehled 20, 1928, 229—233; ČMF 19, 1933, 225—233.

³⁶ Slovanský přehled 16, 1913, 61—64; Slovanský sborník, věnovaný prof. Fr. Pastrnkovi k 70. narozeninám (Praha 1923), III—XXXII; ČMF 20, 1934, 1—15.

³⁷ Srov. studii O podstatě slovanské filologie. Sborník filos. fakulty univ. Komenského II, 26 (9), 1924 (str. 19).

³⁸ Posmrtné vzpomínky na prof. M. Weingarta napsali: B. Havránek, Slavische Rundschau 11, 1939, 43—45; O. Hujer, LF 66, 1939, 262—264; Jos. Kurz, ČMF 25, 1939, 225—249; A. Novák, Přehl. dějiny lit. čes. 4, 1939, 1592—1594; VI. Šmilauer, ČCH 45, 1939, 175—176; a j.

SLOVANSKÁ LITURGIE SV. PETRA.

I. Řecká liturgie sv. Petra a její slovanský překlad.

O liturgii sv. Petra se do nedávna sotva vědělo co bezpečného. Teprve první větší soustavná práce jí věnovaná, kterou sepsal H. W. CODRINGTON (*The Liturgy of Saint Peter*, Münster i. W. 1936), s přetiskem všech zachovaných textů, kromě slovanského a s obsáhlými rozbory umožnila řešení nebo aspoň přesnější stanovení mnoha otázek s ní souvisejících. O knize Codringtonově, k níž napsal předmluvu a úvod benediktin Placid de Meester, pojednal v obšírné studii »La liturgie romano-byzantine de Saint Pierre« (v *Orientalia Christiana Periodica*, Roma, IV 1938, 234—258, V 1939, 103—150) JEAN M. HANSENS. Zejména je důležitý nový kritický materiál, získaný Hanssenem bližším vyšetřením sestavy některých řeckých rukopisů, obsahujících liturgii Petrovu, zvláště G a R.

ZKRATKY: I. Rukopisy (použito hlavně zkratk z Codringtona): A = Bibl. Ambrosiana MS. Gr. F 93 sup. — Cur = Vat. MS. Gr. 1455, mše »secundum consuetudinem Romanae curiae«. — G = Grottaferrata, MS. I β VII, liturgie sv. Petra. — Geo = gruzínská liturgie sv. Petra (Geo B = Vat. MS. Borgian. 7; Geo T = Tiflis MS. 81, latinský překlad Goussenův). — Ch = Chalki, MS. 33. — Chl = chilendarský slovanský rukopis liturgie sv. Petra. — KL = Kijevské listy. — Nov = hlaholský misál kneza Novaka z r. 1368. — ODC = Vat. MS. Ottobon. Gr. 384, liturgie sv. Petra. — P (= P 476) = Paris Bibl. Nat. MS. Suppl. Gr. 476, liturgie sv. Petra. — Pant = Pantaleimon, MS. 5924 (417), liturgie sv. Petra. — R = Vat. MS. Gr. 1970, liturgie sv. Petra z Rossano. — Roč = hlaholský misál Ročský. — Vat = hlaholský misál vatikánský (Illirico 4).

II. Literatura: Brightman F. E. = *Liturgies Eastern and Western*, I. Eastern liturgies, Oxford 1896. — Codrington H. W. = *The Liturgy of Saint Peter*, with a preface and introduction by D. Placid de Meester O. S. B. (*Liturgiegeschichtliche Quellen u. Forschungen*, Heft 30, Münster i. W. 1936). — Goussen H. = *Die georgische »Petrusliturgie«* (*Oriens Christianus*, N. S. III, 1913, 1—13). — Hanssens J. M. = *La liturgie romano-byzantine de Saint Pierre* (*Orientalia Christiana Periodica*, Roma, IV 1938, 234—258, V 1939, 103—150). — Jagić, *Entstehungsgeschichte*² = Jagić V., *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, neue u. erweiterte Ausgabe (Berlin 1913). — Jagić, *Zum aksl. Apost.* = Jagić V., *Zum altkirchenslavischen Apostolus*. I Grammatisches u. Kritisches 1919, II, III Lexikalisches 1919—1920, Wien. — Lavrov P. = *Materialy po istorii vozniknovenija drevnejšej slavjanskoj pis'mennosti* (I, Leningrad 1930). — Mohlberg K. = *Il Messale Glagolitico di Kiew (sec. IX) ed il suo prototipo Romano del sec. VI—VII* (*Atti della Pontif. Acad. Romana di Archeologia*, ser. III, Memorie vol. II, Roma 1928, 207—320). — Mohlberg K. — *Baumstark A.* = *Die älteste erreichbare Gestalt des Liber Sacramentorum anni circuli der röm. Kirche* (*Literaturgesch. Quellen u. Forsch.*, Heft 11/12, Münster 1927). — Orlov M. J. = *Liturgija svjatago Vasilija Velikago*, S.-Peterburg 1909. — Swainson C. A. = *The Greek Liturgies chiefly from original authorities*, Cambridge 1884. — Syren P. = *K istorii ispravljenja knig v Bolgarii*, t. I Liturgiĉeskie trudy patriarcha Evthimija Ternovskago, vyp. II Teksty, S. Peterburg 1890. — Vajs, *Kanon* = Vajs Jos., *Kanon charvátsko-hlaholského vatikánského misálu Illir. 4. Protějšek hlaholských listů Kijevských*, ČMF. 25, 1939, 113—134. — Vajs, *Mešní řád* = Vajs Jos., *Mešní řád charvátsko-hlahol. vatik. misálu Illir. 4 a jeho poměr k moravsko-panonskému sakramentáři stol. IX.* (*Acta Academiae Velehradensis* XV/2, Olomouc, 89—141).

Edici Codringtonovou jsou nahrazena a překonána starší vydání mše sv. Petra, opírající se toliko o jeden neb dva rukopisy, jejichž autory byli a) biskup ghentský WILH. LINDANUS (W. van der Lindt), *Missa apostolica sive H ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Πέτρου* (Antverpy 1589) podle kopie rukopisu R z roku 1581, obsažené v rukopise vatikánské knihovny MS. Borghese, Series I, 506 (fol. 4–9^v); b) kanovník pařížský IOANNES A. S. ANDREA, *Missa Apostolica seu Divinum Sacrificium S. Apostoli Petri* (Paříž 1595), který, jak dokazuje Hanssens (v uv. sp. IV, 253), pouze reprodukoval tekst Lindanův; c) C. A. SWAINSON 1884 (v uv. sp. 189–204) podle R s variantami z P; d) AMBROSIOS (Staurinos), metropolita v Caesarei, *Αἱ ἀρχαιόταται καὶ σύγχρονοι λειτουργίαι τῶν κυριωτέρων τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησιῶν* I. (Cañibrad 1921, 143–166) podle P s variantami z R.

Liturgii sv. Petra se obvykle rozumí podle Codringtona (v uv. sp. 25) »překlad západní, římské mše zasazený do byzantského rámce«.¹ Tato povšechná definice zdůrazňuje též jazykovou stránku celého problému. Jedním z podstatných rysů liturgie Petrovy je právě starobylý řecký překlad mešního kanonu a mešních formulí římských, který se nám zachoval v rukopisech dvojího typu.

V prvním jde o skutečný »byzantský rámec«, vzatý z řecké liturgie Chrysostomovy a Basiliovy, do něhož jsou vloženy z římského propria mešního tří orace, totiž collecta, secreta a postcommunio, které zůstávají stále nezměněné, jako by se staly součástí ordinaria missae, a pak kánon s prefací a následujícími formullemi Otčenáše. Tento typ liturgie Petrovy se zachoval v devíti řeckých rukopisech a ve dvou překladech, v gruzínském a slovanském. Codrington (v uv. sp. 15–26) je třídí podle vnitřní povahy na pět skupin nebo redakcí: 1. Grottaferrata MS. Γ β VII (= G), podle Codringtona (v uv. sp. 25) z 11. století, dříve byl kladen do 9.–10. stol.; 2. Vatic. Cod. Grec. 1970 z 12. století pocházející z Rossano (= R); Vatic. Borghese, Series I, 506 z r. 1581, rovněž z Rossano; Paris Bibl. Nat. Grec. 322 ze 16. stol. a Vatic. Cod. Ottobon. Gr. 189 ze 16. stol. a též z Rossano; 3. Paris Bibl. Nat. Suppl. Gr. 476 (= P) z 15. stol., přivezený sem z Macedonie; v rukopise athonského kláštera Pantaleimon MS. 5924 z 19. stol. (= Pant.); slovanský překlad v rukopise kláštera Chilandar z 18. stol.; tato skupina t. zv. macedonská je zvláště důležitá pro náš další výklad. Codrington (v uv. sp. 25) upozorňuje, že všechny tři texty pocházejí z jednoho společného originálu, jak svědčí jména »Cornelii Cypriani« v kánoně a kommemorace patriarchy místo papeže; 4. skupina gruzínská, čítající dva rukopisy s liturgií Petrovou v gruzínském překladě, jeden Vatic. Borgian. 7 z 11.–12. stol. (= Geo B) a druhý v museu Tifiském č. 87 v rukopise psaném v letech 1705–1725 (= Geo T), tato skupina má jisté vztahy, jak uvidíme, k slovanské liturgii Petrově a blíží se svou skrovností byzantských vsuvek typu druhému; 5. Vatic. Ottobon. Grec. 384 z r. 1581. De Meester (v uv. sp. 13) uvádí ještě, jako devátý, řecký rukopis ze sbírky Alexia Kolybase v Athenách (MS. 48) z 19. stol., který byl Codringtonem při tomto třídění pomínut. Hanssens (v uv. sp. V, 116

¹ Ani v této základní věci, co tvoří vlastní jádro liturgie Petrovy, není shody. Hanssens (v uv. sp. V, 145) drží se té koncepce, že liturgie Petrova je byzantská mše latinisovaná: tak prý soudí i Codrington tam, kde se vyjadřuje obšírněji, jinde (na př. str. 50) mluví spíše ve smyslu opačné teorie »mše latinské byzantinisované« o delatinisaci a postupné byzantinisaci. Hanssensovi se jeví mešní řád liturgie Petrovy ryze byzantským; mše římského obřadu, stále víc se odvíjející formami byzantskými, je prý věc velmi nepravděpodobná, zvláště když bychom museli předpokládat, že byla sloužena v kostelích obřadu byzantského. Ale dějiny slovanské liturgie Petrovy spíše potvrzují názor Codringtonův.

a 124) právem zdůrazňuje, že tyto redakce liturgie Petrovy se od sebe liší hlavně mírou, větší či menší, orientálních prvků, jež obsahují; přitom nejméně orientalisovaným se jeví překlad gruzínský. Také počet redakcí redukuje Hanssens na tři: gruzínskou by nejraději přiřadil ke třetí a tuto třetí nazval vhodněji athonskou místo macedonskou; pátou skupinu pokládá jen za text pomocný, stejně jako překlad arménský.

Druhý typ řecké liturgie Petrovy nemá tohoto byzantského rámce, nýbrž je toliko nepatrně zasazen vlivem byzantským a představují jej dva texty bilinguální, dvoujazyčné, u nichž se střídá vždy řádek řeckého textu s latinským, ale psaným rovněž řeckým písmem;² jeden se nachází v rukopise (MS. 33, dřív 62) kláštera Panny Marie v Chalki z 13. stol. (= Ch) a nazývá se tam nikoliv liturgií sv. Petra, nýbrž »sv. Řehoře Dialoga« (Ἡ λατινικὴ λειτουργία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου ἐρημηνευθεῖσα ἐκ τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν); uveřejnil jej 1893 A. Papadopoulos-Kerameus (Revue de l'Orient latin I, 450 násl.), ale jen neúplně, čehož třeba litovati tím víc, že nyní rukopis někde zapadl (Codrington v uv. sp. 116); druhý text, u něhož chybí počátek, chová se v milánské Ambrosianě (MS. Gr. F 93 sup. = A) a byl vydán A. Heisenbergem.³

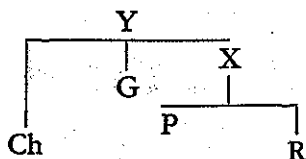
Všechny tyto řecké texty liturgie Petrovy mají společný latinský základ a pocházejí z jednoho prvotního překladu. O tom svědčí jisté společné znaky, které zjistil Codrington (v uv. sp. 28). Poněvadž je jimi vyznačen též slovan-
ský překlad, nebude zbytečné, když je zde podrobně uvedu.

Především vznikly všechny tyto řecké texty z téže latinské předlohy, ve všech je táž collecta, secreta a postcommunio. Modlitby se nekončí obvyklou doxologií »qui tecum vivit et regnat«, nýbrž »cum quo vivis et regnas« (μεθ' οὗ ζῆς καὶ βασιλεύεις), přitom slovo Deus (ὁ Θεός) následuje hned za vivis (ζῆς), a ve všech úvodní invokace k Otčenáši (č. 26) je překladem odchylného čtení: »Divino magisterio edocti et salutaribus monitis instituti« (Ἐκ τῆς θείας διδασκαλίας διδαχθέντες καὶ ἐκ τῶν σωτηριωδῶν ὑπομνημάτων παιδευθέντες), jak mají též některé západní sakramentáře (Codrington v uv. sp. 197) místo běžného: Praeceptis salutaribus moniti, et divina institutione formati. Dále jsou některé chybné překlady v kánoně, jako překlad »adscriptam, ratam« (č. 18) = ἀπερίγραπτον, ἑράσμιον, jako by v latinském textě bylo ascriptam (a se chápe jako alfa privativum), gratam (také v Missale Gallicanum ze 7. století je toto »gratam« doloženo, Codrington 187), nebo za summus (sacerdos tuus Melchisedech č. 22) πρῶτος, jež se vyskytují ve všech rukopisech, jinak se od sebe v mnohém různících, což svědčí o jejich původu z jednoho prvotního textu. Některé zvláštnosti řadí k sobě do bližší příbuznosti jen některé rukopisy, na př. G a P chybné čtení τῇ μίᾳ θεότητί σου, lat. praeclarae maiestati tuae v modlitbě Unde et memores (č. 21), místo τῇ τιμῇ μεγαλωσύνῃ, jak má R, a vynechání slov »ac datis« v Anamnesi (č. 21); rukopisy G, P a R zase poukazují na společný pramen, v němž v modlitbě »Supra quae« (č. 22) vypadla slova »sicuti accepta habere«, zčásti pak nahrazená od pozdějších opisovačů v P a R, a v němž v modlitbě »Supplices« (č. 23) se čte obrácené corpus et sanguinem Filii tui místo Filii tui corpus et sanguinem.

² Systémem transliterace, zde použité, se obírá podrobně J. M. Hanssens (v uv. sp. V, 127–131) a dospívá k tomu závěru, že latinský text rukopisu Ch byl písaři diktován. Tím se vysvětlí některé jeho chyby.

³ Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaiserthums und der Kirchenunion II. = Sitzungsber. d. Bayr. Akad. d. Wiss. phil.-hist. Kl., 2. Abh., München 1923, str. 12–15, 46–52.

Hanssens (v uv. sp. V, 132–133) pokouší se dalším kolacionováním těchto rukopisů určit přesněji jejich závislost a poměr k prvotnímu překladu, a dospívá k tomuto schematu, v němž délka linií přibližně určuje též stupeň příbuzenství (Y značí prvotní řecký překlad):

Kromě těchto uvedených, jsou ještě jiné překlady římské mše, v nichž jen kánon je z liturgie Petrovy, ostatek se úplně srovnává s latinským originálem; takové jsou na př. rukopisy Vatic. Gr. 1455 z roku 1299 a Bodleiany US. Barroci 8 z 15.–16. stol. Žádný vztah k liturgii Petrově nemá rukopis Vatic. Gr. 2007 ze 16. stol. Dále jest ještě 12 rukopisů ze 16.–17. stol. s liturgií sv. Řehoře Velikého nebo Dialoga, počínající slovy *Ὁ μέλλων ἱεραυγεῖν ἱερεὺς*, v nichž jen kánon má vztah k liturgii Petrově.

Při řešení vlastního problému liturgie Petrovy, doby jejího vzniku, její prvotní sestavy, jejího užívání v bohoslužbě, kde se kolikrát v zásadních otázkách rozchází Hanssens s Codringtonem, zůstal slovanský překlad stranou, ačkoli právě v slovanské tradici se zachovalo svědectví jedinečného dosahu. To ovšem nebylo vinou Codringtonovou, který učinil vše, co mohl: dal si text slovanský přeložit od Miss P. Kemp a použil ho hojně ve své monografii a v poznámkách k textu P, do jehož skupiny patří, správně jej zařadiv do skupiny macedonské.

Slovanský překlad liturgie Petrovy objevil biskup Porfirij Uspenskij v jednom rukopise athonského srbského kláštera Chilandaru z 18. stol. a přetiskl jej, ne zcela přesně, ve své zprávě o druhé cestě na horu Athos.⁴ Její vznik mezi macedonskými Slovany si vysvětloval tím, že celý tento kraj podléhal dlouho pravomoci římského papeže, takže liturgie západní se tu ujala. Přitom poukázal na tak zvanou soluňskou legendu (slovo Kirila filosofa),⁵ která zmatečně vypráví o zázračném zjevení slovanského písma Bulharům kolem roku 680. Nové vydání slovanské liturgie Petrovy pořídil v roce 1890 P. Syrku, vřadiv ji z důvodů zcela pochybených mezi liturgické spisy trnovského patriarchy Euthimia.⁶ Jen proto, že liturgie sv. Petra následuje v chilendarském rukopise bezprostředně za liturgií sv. Jakuba, která v jiném rukopise ruské redakce (Akad. nauk č. 26) ze 17. století se připisuje Euthimiovi, což ještě samo o sobě nemůže být důkazem, rozšiřuje Syrku autorství Euthimiovo též na liturgii Petrovu. Již zběžné nahlédnutí do obou textů přesvědčí nás, že jejich vznik náleží do doby značně starší. Proto právem zamítl tuto domněnku Syrkuovu již Heinrich

⁴ Второе путешествие по св. горѣ Аѳонской въ годы 1858, 1859 и 1861, Москва 1880, 179–185. Knihy té jsem v pražských knihovnách nenašel.

⁵ Lavrov, 158–159.

⁶ Syrku, XCV–XGVII, 219–231.

Goussen ve své studii o gruzínském překladu liturgie Petrovy v Oriens Christianus (1913, str. 1—15) a zdůraznil význam její slovanské verze, ale jeho výklad zůstal nepovšimnut v kruzích slavistických. Zato se k němu hlásil liturgista Ant. Baumstark (Die älteste erreichbare Gestalt des Liber Sacramentorum anni circuli 1927, 34*), když pokládal za základ liturgického díla sv. Cyrila a Metoděje nikoli bohoslužebné knihy města Říma, nýbrž knihy římského ritu, jakých se užívalo na illyrské půdě mezi tamními Řeky od dob Řehoře III. a Lva Isaurského.⁷ Jazykový rozbor mešních textů odhaluje mnohé vztahy slovanské liturgie Petrovy ke kánonu nejstarších hlaholských misálů a ke Kijevským listům. Tím se posunuje vznik slovanského překladu až do doby cyrilometodějské. Důkaz o tom je předmětem této studie.

II. Stopy Petrovy liturgie v nejstarších hlaholských misálech.

Za zlomek prvotního misálu staroslověnského se pokládají všeobecně Kijevské listy, zvláště po jejich obšírném rozboru v známém spise K. Mohlberga,⁸ ale jak uvidíme, i jeho vesměs přijatá these, že KL jsou zbytkem překladu Řehořova sakramentáře, je novým zjištěním o roli liturgie Petrovy v době cyrilometodějské otřesena. Nejdůležitější část mešní liturgie, kánon s prefací a s následujícími modlitbami, doprovázejícími modlitbu Páně (Pater noster), nedochoval se nám ani v sebemenším fragmentu, který by bylo možno klásti do cyrilometodějského období. Nejstarší jeho text, z počátku 14. století, je znám teprve z charvátsko-hlaholského misálu vatikánské knihovny (Illirico 4), pocházejícího z Omišlje na ostrově Krku. Jak dokázal Josef Vajs ve dvou svých studiích z roku 1939⁹ podrobným jazykovým a liturgickým rozбором kánonu a celého mešního řádu tohoto vatikánského a jiných dvou misálů, vatikánskému věkem nejbližších, Novakova z r. 1368 a Ročského z konce 14. století, můžeme tyto pozdní opisy pokládati za celkem věrnou kopii kánonu užívaného v době velkomoravské. Vajs měl ovšem za to, že jeho překlad byl pořízen z latiny z nějakého sakramentáře, blízkého kodexu Padovského, s nímž má jisté shody, a že patřil spolu s modlitbami, zachovanými v Kijevských a Vídeňských listech jako podstatná část k prvotnímu misálu západního ritu, užívanému na Moravě již za života Metodějova.

Vajs sám upozornil na některá místa kánonu, kde se slovanský překlad odchyloval od své latinské předlohy, a ta právě mě přivedla na stopu jejich pramene, totiž na řeckou liturgii sv. Petra. Byl to především překlad slov ut o pe misericordiae adiuti z modlitby po Pater noster, tak zvaného embolismu (Libera nos quaesumus č. 27), jež tlumočí vatikánský misál hlaholský: да под кровомъ м(н)л(о)сти твоѣе поможени (Kánon 20, Mešní řád 137). Vajs soudil, že »поможени« je asi pozdější přídavek podle lat. adiuti, ale zbytečný ke klasickému rčení »под кровомъ милости твоѣе« (Kánon 8, Mešní řád 112).

⁷ Srov. Slovo a slovesnost VI, 1940, 69, 77.

⁸ Viz zkratky.

⁹ Kánon a Mešní řád (viz zkratky).

Jiná taková stopa liturgie Petrovy je v dialogu před prefací a v prefaci samé (č. 13): lat. Gratias agamus domino Deo nostro je v hlaholských nejstarších misálech přeloženo: Х҃вали вѣснла нмъ г(оспод)е кх б(о)г(у) оу нашемоу shodně s řeckým zněním liturgie Petrovy: Εὐχαριστίας ἀναπέμψωμεν; stejně v prefaci na začátku: gratias agere, εὐχαριστίας ἀναπέμπειν = хвал(а)и есналати (Vajs, Mešní řád 129). Je to právě zvláštností řeckého překladu liturgie Petrovy, vyskytující se ve všech řeckých rukopisech, jak upozorňuje Codrington (v uv. sp. 33, 181), že na těchto dvou místech místo obvyklejšího εὐχαριστήσωμεν, εὐχαριστεῖν je opis ze substantiva εὐχαριστίας¹² a slovesa ἀναπέμπειν. V modlitbě Qui pridie (č. 19) se překládá »gratias agens« jedním slovem εὐχαριστῶν (dvakrát) podle Písma sv. Mat. 26. 27, Mar. 14. 23, Luk. 22. 17, kde stojí εὐχαριστήσας, což staroslověnské teksty evangelní překládají хвалж къздакѣ (Mar, Zogr, Ostrom a j.), stejně v kánonu hlaholských misálů: хвали вздак' (Vajs, Kánon 15, Mešní řád 132). V slovanském překladě liturgie Petrovy (Chil) je již prvotní cyrilometodějská tradice porušena tím, že хвалы je nahrazeno pozdějším благодареніє,¹³ ale charakteristické възсылати zůstalo: v prefaci (č. 13) Бл(а)годареніє възсылаемъ (dvakrát); v modlitbě Qui pridie (č. 19 a 20)

¹³ Jagić, *Entstehungsgeschichte* 2 412–413, uvádí doklady pro to, že v nejstarších památkách εὐχαριστία, -οτεῖν se vesměs překládá χαλάντι, χαλὰν δατι (ποχχαλάντι, χαλὰν ἐλάδατι), a teprve značně později vzniká podle řec. εὐ- πονοῦντα καλοφάρωντι nebo také καλοχχαλάντι. V euchologiu *Sinajském* (vyd. Fréko^{vo} 751) εὐλογῆσαι se přeloženo ποχχαλὰ κα, což vlastně je překlad řeckého εὐχαριστοῦντας, jako následující χαλὰν ἐλάδατι, tedy shodně s nejstaršími evangelijními texty; na též místě čteme ἐκ τοῦ καλοφάρωναντι, což úplně souhlasí se slovenskou liturgií Petrovou (č. 20).

starý překlad, zachovaný ještě v hlaholských misálech 14. století, úplně zanikl a na jeho místo nastoupil novotvar благодареніе. Ze všeho je zřejmo, že rčení opisné se slovesem »къ(з)смылати« pochází určité z řeckého textu Petrovy liturgie.¹⁴

Třetí nepochybná známka řeckého vlivu je překlad latinského *rationabilem* v modlitbě *Quam oblationem* (č. 18), jenž zní v hlaholských misálech (Vajs, Kánon 7, Mešní řád 107) бл(а)гооутѣѣтно. Jak Vajs správně zdůrazňuje, překládá se »rationabilis« (= λογικός) v euchologiu Sinajském (a také jinde)¹⁵ словеснѣ, takže nezvyklé благоутѣѣтно je tu nápadné a těžko se dá vyložit ze samého textu latinského. Objasnění je opět v řecké liturgii Petrově: tam čteme za »rationabilis« εὐαλόγητον (srov. Codrington v uv. sp. 122, 133, 141, 149, 171), ve významu asi »dobře obhajitelný«.¹⁶ V slovanské liturgii Petrově (č. 18) je tu již prvotní znění, zachované v charvátských misálech, porušeno a adjektivní výraz změněn v předložkový: ѡт(ѣ) бл(а)гаго ѡт(ѣ)кѣта, nicméně společný základ obou, totiž řecký text liturgie Petrovy, je zcela jasný.

K těmto třem jazykovým důkazům o původu hlaholského kánonu z řecké liturgie Petrovy přistupuje ještě jeden povahy liturgické. V modlitbě *Libera* (č. 27), jež následuje po *Pater noster*, vkládají se v jediném misálu Vatikánském po jménu Panny Marie a před jména sv. apoštolů Petra a Pavla a Ondřeje ještě jména sv. Michaela a sv. Jana Křtitele, — misály Nov a Roč této vložky nemají, — takže celé to místo tu zní: ходатаюши за ни бл(а)ж(е)нѣи и прѣславиѣи всгда же д(ѣ)кѣ б(о)городици М(а)рини и бл(а)ж(е)н(о)моу М(и)х(а)илоу арх(а)н(ѣ)лоу и с(в)а(т)омоу Н(е)к(а)ноу—кр(ѣ)стит(ѣ)лю и с(в)а(т)и м(а)п(осто)лом' троним' Петроу, Павлоу, Андрѣю и всѣм' с(в)а(т)и м(а) троним'. Slo-

¹⁴ Toto въ(з)смылати (ἀναπέμπειν) se vyskytuje v slovan. liturgii Petrově v částech převzatých z východního ritu ještě třikrát v jiném spojení, a sice: славоу възсмылаема = δόξαν ἀναπέμπομεν (č. 2), a totéž славоу възсмылаема v č. 34, славоу, а три(св)а(т)ое пѣние възсмылаема(ѣ) = τὴν δόξαν καὶ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναπέμπομεν (č. 7). Zvláště často se vyskytuje v doxologiích na konci modliteb, na př. v liturgii sv. Basilia Vel. (a také Jana Chrysostoma), u Orlova (v uv. sp. 65, 73, 133, 143 a j.): и текѣ славоу и ч(ѣ)сть и поклоненіе въсмылаема(ѣ) — текѣ славоу въсмылаема(ѣ) a pod., v euchologiu Sinajském se to opakuje 35-krát. Je to tedy rys výrazně byzantský. V *Gloria* slovanská liturgie Petrova překládá »gratias agimus tibi« (č. 5) бл(а)годаримъ те, v hlah. misálu Novaka je právě toto místo vynecháno (jak je to ve Vat. a Roč., nevím), snad proto, že předcházející »laudamus te«, ὕμνοῦμεν се je přeloženo хвалимъ те, nový misál má: hvali vzdajem tebe. V liturgii sv. Basilia Vel. (Jana Chrys.), poněvadž se nám zachovala v opisech dosti pozdních, obvyčejně se překládá εὐχαριστεῖν = благодарити (Orlov v uv. sp. 167 a j.), ale analogická invokace εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ, ve většině textů přeložená obvyklým бл(а)годаримъ г(оспод)а, v jednom zní Похвалимъ г(оспод)а.

¹⁵ Jagić, *Entstehungsgeschichte* 395, Zum aksl. Apost. III, 52: vedle obvyčejného a nejstaršího словеснѣ (λογικός) vyskytuje se ještě смыслѣнѣ, рѣчнотнѣ, разорумчѣнѣ (-чнѣ), ale nic podobného tomu, co je zde v kánonu. V řeckém rukopise z r. 1299 (Vat. MS. Gr. 1455 = Cur) je skutečně přeloženo »rationabilem« nově λογικήν.

¹⁶ V dvoujazyčném rukopise Ambrosiány (A), kde latinský text souběžný s řeckým je místy nově pořízen z řečtiny, překládá se toto εὐαλόγητον »bene responsam« (oblationem), psáno βενερεσποσάμ(!). Srov. Codrington v uv. sp. 122. V euchologiu Sinajském je slovo od téhož kmene: ѡтѣѣтнѣнъ = ἀναπολόγητος (vyd. Frétkovo str. 722): ранож ѡтѣѣтнѣнож = par un coup dont il n'a pas pu se défendre, κινηνίμъ ѡтѣѣтнѣнож = en le frappant sans excuse (tamtéž 756); srovnej též (ib. 790, 5–6): ѡкнажахомъ ѡтѣ отѣѣтѣ = ἐστερήμεθα πάσης ἀπολογίας = nous avons été dépouillé de défense.

vanský překlad liturgie Petrovy v Chil, který se tu řídí řeckým rukopisem P, nejen že nemá této vložky, ale neuvádí ani jmen sv. Petra a Pavla a Ondřeje. Vajs (Kánon 10) vidí v tom důkaz velikého stáří kánonu Vatikánského, a zároveň poukazuje na shodu, ovšem jen v přídavku sv. Jana Křtitele, se sakramentářem padovským D 47, v němž *jediném* se čte: *intercedente beata et gloriosa semper virgine dei genitrice maria et beato precursore tuo iohanne baptista*. V své práci o mešním řádu (114) vyslovuje mínění, že jméno sv. Michaela je v slovanském textě přidáno »nejspíše obdobou z Confiteor a z orace Suscipe sancta Trinitas.« Ale taková nahodilost je vyloučena proto, že jméno sv. Michaela se v této modlitbě embolismické na témž místě vyskytuje též v gruzinském překladě liturgie Petrovy (srov. Goussen v uv. sp. 14, Codrington 162), a sice v obou zachovaných rukopisech; kromě toho se ještě přidává ve vatikánském rukopise (MS. Borgian 7, Geo B) za jmény sv. Petra a Pavla a Ondřeje také sv. Bartoloměj a blažený Benedikt, v rukopise tífiském (Geo T) jen blažený Benedikt. Codrington (v uv. sp. 38, 74, 199) vysvětluje přidání jména archanděla Michaela z latinského originálu, neboť v mnohých italských a jiných misálech se čte podobná vsuvka »et electo tuo archangelo« nebo »et sancto archangelo tuo Michael«. Nepochází tedy snad teprve od gruzinského překladatele Petrovy liturgie, nýbrž byla již v jeho předloze. S tímto výkladem Codringtonovým souhlasí též Hanssens (v uv. sp. V, 173), ale o jménu sv. Bartoloměje, »apoštola Arménů« myslí, že bylo vsunuto až teprve kopistou vatikánského rukopisu.

Samo sebou bylo by možno, že se jméno sv. Michaela dostalo do embolismu Vatikánského misálu hlaholského ze západních latinských sakramentářů, ale proti tomu lze uvést jednak to, že v hlaholském kánonu je řada jiných prvků převzatých z liturgie Petrovy, takže analogicky musíme posuzovati i tento případ, jednak že jsou v slovanském textě Petrovy liturgie též ještě jiné vztahy ke gruzinské recenzi. Tak na počátku téže modlitby *Libera* ve slovech »ab omnibus malis praeteritis, praesentibus et futuris« je vynechán první člen: $\omega(\tau\kappa) \epsilon' \sigma\alpha\kappa\omicron\gamma\omicron \text{ } \epsilon' \lambda\lambda\ \epsilon' \lambda\lambda\epsilon\lambda\mu\alpha\tau(\omicron) \ \eta \ \eta\sigma\tau\omicron\epsilon\lambda\mu\alpha\tau\omicron$; podobně v Geo B: du mal futur et présent, tedy v jednom z dvou rukopisů gruzinských, které také mají přidáno jméno sv. Michaela (Geo T: a praeterito malo, futuro et praesenti, viz u Codringtona 162).

Kromě toho možno poukázati na tři další shody. V modlitbě *Te igitur* (č. 14) počáteční *Te* (řec. Σὲ) se v Chil překládá nominativem $\tau\tilde{\iota}\tilde{\iota} \ \sigma\epsilon\omicron \ \epsilon\mu\eta\epsilon\mu\iota\omicron$ $\phi(\tau\kappa)\mu\epsilon$, stejně v Geo B: O toi Père et ami des hommes (Geo T:¹⁷ *Te igitur clemens et philanthrope Pater*). V *Memento* (č. 15) »tibi que reddunt vota sua« (P čte ἀποδίδωμι (!), jiné rukopisy ἀποδίδωσι), slovanský překlad Chil: $\dot{\eta}\chi' \ \mu\epsilon \ \epsilon\tau\tilde{\iota} \ \mu(\omicron)\lambda(\eta)\tau\epsilon\varsigma \ \pi\tilde{\rho}\epsilon\delta\lambda\alpha\gamma\alpha\tilde{\iota}\mu\tilde{\alpha}$, podobně mají 1. osobu plurálu Geo B: en t'adressant nos supplications, Geo T: quod offerimus tibi. Konečně v *Agnus Dei* (č. 28) lat. »peccata« je řecky podle Jan 1, 29 přeloženo singularem: $\tau\eta\nu \ \dot{\alpha}\mu\alpha\rho\tau\iota\alpha\nu$, Chil $\tau\omicron\kappa\chi\eta$ a rovněž Geo B les péchés, Geo T peccata.

¹⁷ Codrington (v uv. sp. 158) cituje tu všude Geo T podle latinského překladu Goussena, pořízeného z překladu ruského, takže leckterý jemný odstín mohl být tím setřen.

Tyto vztahy slovanského překladu ke gruzínské liturgii sv. Petra svědčí o tom, že oba texty jsou odvozeny z nějaké společné předlohy řecké. Proto také shoda v přídavku sv. Michaela v embolismu mezi hlaholským kánónem a gruzínským pochází z tohoto základu, totiž z řecké liturgie Petrovy. Kromě uvedených tří míst (εὐχαριστίας ἀναπέμπειν = *хвалы въ(з)сылати*, εὐαπολόγητον = *благодарѣтьи*, σκέπη = *крокъ*), která se nedají jinak vyložit než z řeckého znění liturgie Petrovy, najdou se ještě menší shody mezi hlaholským kánónem a liturgií sv. Petra, které nejsou sice tak nápadné svou odlišností od latinského originálu, ale jsou důležité pro dokreslení celkového obrazu o povaze tohoto textu.

Některá z těch míst, jež Vajs (Mešní řád 113–115) uvádí na důkaz, že kánón hlaholských rukopisů je »ne-li totožný, aspoň příbuzný s gregoriánskými sakramentáři, zvláště s padovským D 47«, najdou se také v slovanské liturgii Petrově. Tak v modlitbě *Hanc igitur* (č. 17) čte se v některých sakramentářích »eripias« místo »eripi (iubeas)«, podobně v misálech Vat a Nov *избавиши*, v Roč a Chil *избави*. Nebo v modlitbě *Supplices* (č. 23) je v hlaholských misálech přidáno »sancti« (angeli tui): *с(в)ятаго ан(г)ла твоего*, stejně též v Chil. V embolismu (č. 27) místo *ut a peccato simus liberi*, čte se *а peccatis*, *глах. и от' грѣхѣвъ есѣгда свободни боудем* (Nov, Roč *ѣ грѣхѣвъ*), Chil *и от' грѣхѣвъ* *нашихъ* *избавимсе грѣхѣвъ* a pod. Všechny tyto a podobné shody se vysvětlí tím, že nejstarší typ liturgie Petrovy byl právě gregoriánský.¹⁸

Kromě všech těchto uvedených shod hlaholského kánónu s liturgií Petrovou, které mají nepochybnou průkaznost svou odlišností od latinského znění římské mše, jsou tu ještě mnohá jiná místa, kde se obě verse slovanské, hlaholská a chilendarská, spolu stýkají v překladě téhož prvotního textu. Povázíme-li, že jde o památky velmi různorodé, o hlaholský kánón převzatý z liturgie Petrovy a upravený pak v čtyřistaletém vývoji podle latinského misálu, a o velmi pozdní, místy porušený přepis liturgie Petrovy, jsou tyto shody dalším důkazem jejich společného původu. O míře a povaze těchto vzájemných vztahů může se každý snadno poučit nahlédnutím do paralelního přetisku obou textů, kde shodná místa jsou v hlaholském kánónu vyznačena proloženým tiskem. Někdy se srovnávají oba texty i ve výrazech v pozdější době méně obvyklých nebo zastaralých, jako na př. na počátku preface »*semper*« je přeloženo v hlaholských misálech *киновъ* (stsl. *ѣнижъ*, Jagić, *Entstehungsgeschichte*² 332, 436; Vajs, Kánón 11, Mešní řád 104), v Chil rovněž *кинѣ*, ale později přidáno *присно*, patrně napřed jako postranní glosa, jež pro-

¹⁸ V té věci se neshodují Codrington a Hanssens. První z nich (v uv. sp. 35 násl.) považuje latinský prototyp, který byl základem liturgie Petrovy, za text »negregoriánský«, a tím chce dát na srozuměnou, že jej má za blízký typu gelasíanskému, v dalším jeho vývoji však předpokládá dvojí »gregorianisaci«, to jest revisi tohoto textu podle Řehořova sakramentáře ve dvou etapách, takže se stal nakonec s ním shodný. K této revisi náleží podle Codringtona také potlačení první ze dvou kollekt, které nacházíme v recensi P, Geo a Chil. Hanssens (v uv. sp. 135–138, 148–149) však soudí, že prvotní a základní prvek těchto mší řecko-římských byl řehořský; revise byla provedena, ale právě naopak ve smyslu gelasíanském, a to první v prameni společném pro R a P, druhá zasáhla společný pramen P a Geo, třetí samotné Geo. K slovanské recensi Hanssens zde nepřilíží.

nikla pak do textu: *ѡиѡсѣ тѣбѣ прѣсѣдѣно*; nebo rovněž v prefaci překlad lat. »concelebrant« v obou *сложетъ - сажетъ*, více se přimykající k řeckému *λατρεῦσαι* (v Ch *λαειτουργοῦσι*, Codrington v uv. sp. 118); v modlitbě *Memento* (č. 15) »pro spe salutis et incolumitatis suae« v obou stejně: hlah. *за оупекание сп(а)сєниѣ и здравѣи сегого*, Chl *ѡ оупоканіи сп(а)сєніа и здравіа ихъ*; *оупеканіи* bývá později nahrazováno slovem *надежда* (srov. Jagić, Zum aksl. Apost. III., 16–17).

Poněvadž kánon nejstarších hlaholských misálů, zvláště Vatikánského (Illir 4), jak dokázal Vajs podrobným rozbořem jazykovým, sahá svým vznikem až do doby cyrilometodějské, nedají se jeho shody se slovanskou liturgií Petrovou vyložit jinak nežli předpokladem, že se na Moravě v době Metodějovy správy užívalo v liturgii mše Petrovy a že později, když byla zavedena slovanská mše římská, byl do ní přejat z mše Petrovy kánon a jiné společné modlitební formule. Chtít to snad vysvětlovat obráceně, jako by petrské prvky pronikly do prvotního římského kánonu až v dalším období, snad na půdě charvátské, je zcela nemožné, ježto není nejmenšího důvodu, proč by v pozdějších dobách, kdy se již unifikáční snahy na poli liturgickém projevují velmi ostře, byly do západní liturgie přejímány zvláštnosti Petrovy mše, vzniklé buď pod vlivem cizího, východního prostředí nebo neobratností překladatele latinské předlohy do řečtiny. Proto nezbyvá než přijmouti jako fakt, že tyto stopy liturgie Petrovy v hlaholském kánonu mají svůj původ v prvotní cyrilometodějské bohoslužebné praxi.

III. Svědectví legendy Metodějovy o užívání liturgie Petrovy na Moravě.

Tento závěr se mění přímo v jistotu, ježto k uvedeným jazykovým důvodům přistupuje nezvratné svědectví historické.

Jak jsem již stručně nastínil ve své stati o Kijevských listech (Slovo a slovesnost VI, 72), v pannonském životě Metodějově se zřetelně uvádí, že Metoděj sloužil mši sv. Petra (kap. XI, Lavrov 75): *инѣгда же пакы Ѣ(в)л)то-пѣл'коу воюющеу на поганѣи и ничьсоже оупѣкющеу, нѣ мѣдающеу, с(в)л)т(а)го Петра мѣши приближающеи сѣ, рекъше слоужьбѣ, посла къ нему г(лаго)ла: яко аще ми сѣ обѣщаниши на с(в)л)тын Петроу д(ѣ)нь съ конь скончи сътворити оу мене, кѣроую къ б(ог)у, яко прѣдати ти имать и къскорѣ. иже и быс(тъ). V překladu Pastrnkové¹⁹ to zní: Alio vero tempore iterum Sventopulco bellum gerente cum paganis neque quidquam proficiente sed cunctante, dum sancti Petri missa id est liturgia ap-*

¹⁹ Dějiny slov. apoštolů Cyr. a Methoda 1902, 232–233. Výraz »мѣша« se vysvětluje přidavkem »рекъше слоужьбѣ« (= to jest služba) v téže legendě ještě na dvou jiných místech, v kap. VIII. v listě papeže Hadriana II. k moravsko-pannonským knížatům a v kap. X., kde se mluví o klatbě papežově na biskupy, kteří věznili sv. Metoděje: *да не поють мѣша рекъше слоужьбѣ*. V Vondrák (Studie z oboru církevněslov. písem. 1903, 89) sice připouští, že vysvětlivka *рекъше мѣша* se mohla vlouditi do nějakého pozdějšího přepisu, ale zdá se mu přece pravděpodobnější, že byla v původním textě, neboť nepozorujeme jinak, že by se bylo v textu co měnilo. S tím možno souhlasiti,

propinquat, misit ad illum loquens: Quia si mihi promittis fore, ut diem sancti Petri cum militibus tuis apud me transigas, credo in deum, eum tibi illos brevi traditurum esse; quod et factum est.²⁰ Epizoda tato se uvádí na důkaz, že Metoděj měl též dar prorocký. Šlo tu přirozeně o účast Svato-plukovu na slovanské mši Petrově,²¹ sloužené Metodějem na »Petrův den«, to jest na svátek sv. Petra a Pavla (29. června), a poněvadž, jak známo, nebyl Svatopluk jejím příznivcem, bylo ho k tomu třeba pohnout slibem vítězství. Zmínka o liturgii Petrově je tak jednoznačná, že si její nepovšimnutí lze vysvětlit jen neznalostí této liturgie, o níž teprve v posledních letech byl probuzen zájem. Není to jistě nahodilé, že právě v legendě Metodějově se děje tak častá zmínka o sv. Petru, jehož liturgie se na Moravě konala v slovanském jazyce. Papež, který přijal oba bratry, Cyrila a Metoděje, jako anděly boží, posvětil jejich učení, položiv slovanské evangelium na oltáři svatého Petra apoštola (kap. VI.). Život Konstatina-Cyrila (kap. XVII.) líčí věc poněkud jinak: papež slovanské knihy posvětil a položil v chrámě svaté Marie, řečené Fatné (t. j. Santa Maria Maggiore) a tam nad nimi pěl liturgii, ale po vysvěcení slovanských učeníků na kněze, zpívali tito liturgii v chrámu svatého Petra slovanským jazykem. Inaugurace slovanské bohoslužby je tím zřejmě položena do chrámu svatopetrského. Kromě toho jsou v životě Metodějově ještě jiné zmínky o sv. Petru: v kap. IX. brání se sv. Metoděj proti výtce německých biskupů, že učí v jejich oblasti, poukazem, že je to oblast sv. Petra, což se mohlo dobře říci o obnovené diecési srémské, v jejíž čelo byl Metoděj postaven; v kap. X. se praví, že tito biskupi neušli soudu sv. Petra; tamtéž Moravané žádají papeže, aby jim poslal Metoděje za arcibiskupa a učitele, dovolávají se toho, že otcové jejich přijali křest od sv. Petra. Sv. Cyril měl býti podle legendy Konstantinovy (kap. XVIII.) pohřben na přání papežovo pro svou svatost a lásku k římskému obyčeji, v chrámu svatého apoštola Petra a jen na naléhání Metodějovo zvolena místo toho basilika sv. Klimenta, »s nímž byl přišel sem« do Říma. Sám kult sv. Klimenta, pod jehož patronanci začal sv. Cyril slovanskou liturgii podle slov bully Hadrianovy (ŽMet. kap. VIII. из молитвы святаго Климента) připíná se ke jménu Petrovu, jehož nástupcem byl sv. Kliment; legenda italská výslovně na to poukazuje slovy: ipsius Apostolorum Principis Petri successor (Pastrnek, Dějiny 243).

Zpráva legendy Metodějovy o tom, že moravský arcibiskup sloužil mši sv. Petra, má nesmírnou důležitost pro celou otázku liturgie Petrovy. Ještě roku 1896 F. E. Brightman²² nevyklučoval možnost, že kompilace byzantského a římského ritu, jaká se jeví v řeckých textech liturgie Petrovy, byl pouhý literární experiment. Jako jediné svědectví o tom, že se liturgie sv. Petra sku-

²⁰ Stejně Fr. Dvorník, Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Prague 1933, 389: ... la messe de Saint Pierre, c'est-à-dire le service [liturgique] étant proche...

²¹ A. Brückner, Die Wahrheit über die Slavenapostel (1913, 79), překládá zde v citátu »slovanská« mše místo Petrova, ale jinak ani on ani nikdo jiný neviděl v těch slovech poukaz na zvláštní mešní liturgii sv. Petra.

²² Liturgies Eastern and Western I, str. XCI.

tečně prakticky vykonávala, uváděla se zmínka gruzínského světce a archimandrity íberského kláštera na hoře Athos, Evthimía (Euthimía) Mthazmideli, který přišel na Svatou horu r. 972, byl opatem íberského kláštera v l. 1006 až 1020 a zemřel v Cařihradě r. 1028.²³ Euthymius byl jedním z prvních zastánců byzantského směru v gruzínské církvi. V svých odpovědích mnichu Theodoru Sabazmideli, odpovídá mezi jiným též na otázku, zda liturgie sv. Jakuba je pravá. Praví, že je jistě pravá a že se jí užívalo z počátku v řeckých chrámech, potom však se ujala a rozšířila kratší liturgie sv. Basilia a Jana Chrysostoma, kdežto liturgie sv. Jakuba upadla v zapomenutí, takže nyní všichni užívají liturgie sv. Jana Chrysostoma a v postě sv. Basilia: avšak chce-li kdo, může užívat i liturgii sv. Jakuba a Petra a Chrysostoma a Basilia. Hanssens²⁴ znovu rozbírá toto svědectví a právem poukazuje na to, že se tu netvrdí nic o tom, zda se této liturgie skutečně prakticky užívalo, nýbrž že se tu vlastně řeší otázka liturgického práva; není ani zcela jasné, jde-li tu o naši liturgii Petrovu, nebo zda se tím nemyslí prostě římská mše, jako byla mše sv. Jakuba jerusalémskou, mše sv. Marka aleksandrinskou; proto nelze pokládat tuto zmínku Euthymiovu za bezpečné východiště, za neochvějný základ pro dějiny tohoto mešního formuláře.

Teprve zpráva života Metodějova, víc než o celé století starší, pocházející z osmdesátých let 9. století, a to z pramene, jehož hodnověrnost je nejnovějšími pracemi postavena mimo vší pochybnost, poskytuje nám takovou pevnou bázi pro řešení celého spletného problému Petrovy liturgie.

IV. Poměr Kijevských listů k slovanské liturgii Petrově.

Liturgie Petrova přešla z Metodějovy Moravy k jižním Slovanům a ujala se tam u Charvátů, a ojediněle nejspíš také v Macedonii a Bulharsku, odkud pochází text chilendarský. Na charvátském území, před 13. stoletím,²⁵ zesíleným vlivem římským ustupuje původní liturgie Petrova, a místo ní vzniká slovanská liturgie obřadu západně-římského, při čemž západně-římské části

²³ Srov. Codrington (v uv. sp. 51–52). Nový překlad otázek a odpovědí sv. Evthimía (Ekhwthime Mthazmideli) vydal Gregor Peradze, Ein Dokument aus der mittelalterlichen Liturgiegeschichte Georgiens (Kyrios I, 1936, 74–79) podle staršího vydání M. Gobrona (S. Peterb. 1882). Srov. též H. Goussen, Die georgische »Petrusliturgie« (Oriens Christianus, Neue Serie, III. Band, 1913, 4). Odpověď týkající se liturgie Petrovy je též citována podle G. Peradze u Codringtona (v uv. sp. 114).

²⁴ V uv. spise 190–113. Hanssens se opírá o tekst gruzínský vydaný s ruským překladem, ne zcela doslovným, od K. Kekelidze (Liturgičeskije gruzin, pamjatniki, Tiflis 1908) a překládá místo týkající se liturgie Petrovy takto: »Et si jamais quelqu'un le veut, toute (liturgie) est bonne, de Jacques, de Pierre, de Basile et de Chrysostome«.

²⁵ V polovici 13. století se již v charvátském přímoří konala mše v obřadu římském, jak je patrné z reskriptu papeže Innocence IV. sešskému biskupu Filipovi (30. března 1248), kde se mluví jen o různosti písma (hlaholice), domněle pocházejícího od sv. Jeronýma, a indultu téhož papeže kráskému biskupu Fruktuosovi, kde se dovoluje benediktinům omišalským: »ut in litteris sclavicis secundum ritum ecclesie Romane divina officia valeant celebrare...« Srov. L. Jelić, Fontes historici liturgiae glagolito-romanae, Veglae 1906, str. 10.

liturgie Petrovy, hlavně kánon s prefací, a snad i některé části ordinaria missae byly prostě přejaty a zasazeny na příslušné místo. Tento přesun kánonu a několika jiných modlitebních formulí z jedné mešní formy do druhé, který je ve východních liturgiích zjevem dosti častým,²⁶ je v dějinách západní liturgie něčím zcela výjimečným. Ovšem, vrátil se tu kánon Petrovy liturgie, který byl původu západně-římského, opět do své prvotní osnovy. Můžeme poukázat na podobný zjev v řecké tradici Petrovy liturgie. Kánon Petrovy liturgie se stal základem mše »secundum consuetudinem Romanae curiae« s propriem svatodušním; je to rukopis Vatikánský (MS. Gr. 1455) z roku 1299 (= Cur), s titulem »liturgie latiníků«, vzniklý patrně z unijních snah Lyonského sněmu (1276–1277), starý text liturgie Petrovy byl v něm opraven a přizpůsoben současnému misálu; jiná podobná mše s některými změnami je v rukopise Bodleány (MS. Barocci 8, ze stol. 15.–16.) s názvem liturgie sv. Řehoře Dialoga (srov. Codrington v uv. sp. 27).

V Čechách se slovanská liturgie nemohla tak rozrůst, aby ovládla pole jako na charvátském jihu, ježto se tu uplatňoval vliv diecése řezenské a bohoslužba latinská měla oficiální ráz, proto se vystačilo s liturgií Petrovou i v 10. století.

Důkaz toho vidím v Kijevských listech (= KL), které byly psány v Čechách někdy v polovici 10. století. Jak jsem naznačil v své již zmíněné studii v Slovu a slovesnosti (VI, 73 násl.), pokládám je nikoli za část misálu římského obřadu, nýbrž spíše za doplněk k slovanské liturgii Petrově. Svědčí o tom jejich povaha jak jazyková tak liturgická.

Především spatřujeme v KL-ech jistou neustálenost a nepřesnost v náboženské terminologii, což se dá vysvětlit jenom tím, že jejich překlad byl pořízen v době velmi rané, že je to jeden z prvních pokusů na tomto poli. To souhlasí s obecným názorem, že jejich vznik spadá ještě do období cyrilometodějského, ano podle Mohlberga (v uv. sp. 223) byl to sám Konstantin-Cyryl, který je přeložil v Římě před svou smrtí (v letech 868–869). Tak na př. *munus* se překládá даръ (V b 2, VI 2, VI 19, VII 11),²⁷ jednou též slovem utvořeným ze základu starohornoněmeckého *rokanin* (I b 10),²⁸ ale даръ je také jednou užito za *hostia* (II b 22), které se jinde překládá приноса (III b 1, IV 9–10), a приноса zase zastupuje *sacrificium* (VI b 12). KL neznají жертва, kterého se jinak výhradně užívá v staroslověnině za *hostia* (θυσία, srov. Jagić, Entstehungsgesch. 2 345, Zum aksl. Apost. III, 81), jako neznají благодать (-дѣтъ) za *gratia* (χάρις), které rovněž je pravidlem v nejstarších památkách (Jagić, Entst. 2 282, Apost. III. 14), a překládají *gratia* милость (VI 13).²⁹ Slovo милость přichází v KL-ech celkem 12-krát, z toho 9-krát v instrumentále sin-

²⁶ Hanssens v uv. sp. V, 145: »— nic není víc shodné s liturgickými zvyklostmi orientálními nežli substituce jedné anafory (= kánonu) druhou v povšechném jinak neměnitelném řádu«.

²⁷ Užívám označení z V. Vondrákova spisu: O původu Kijev. listů a Praž. zlomků 1904, kde je na str. 94–104 úplný seznam slov z KL-ů; římská číslice značí list originálu, b stránku verso, arabská číslice řádek.

²⁸ Srov. R. Nahtigal, Starocerkvenoslovanske študije (Ljubljana 1936, 21–31).

²⁹ II b 16 милостинж odpovídá latinskému *gratia pietatis*, милость je tu spíš překladem samotného pietas.

guláru, a to za *pietas* (III 22, IV 4–5), za adjektivní *propitius* (IV b 8–9, V b 22–23), *propitiatus* (II 19), ve čtyřech případech není v latinském textě příslušného výrazu³⁰ (III b 6–7, VI 15 без негоже милости = sine ipso, VI 18, VI b 9, VII 16). Podstatné jméno чѣсть zastupuje latinské *honor* (II 1), *natalitia* (I b 7, VI b 4–5), *officium* (VII 15), *solemnia* (II 21), *solemnitas* (I b 5), nebo slovesa оутвердити se užívá za *considerare* (II b 14),³¹ *firmare* (IV b 6), *sublimare* (VI b 8), ale také za *sacramentum* (V b 17, VI b 19), které se IV b 17 překládá ТЕРѢДЬ.

Nejbliže se při tomto jazykovém rozboru KL-ů dotýká našeho problému slovanské liturgie Petrovy otázka, je-li mezi nimi v tom směru nějaká příbuznost. Myslím, že se lze alespoň pokusit o odpověď, třebaž že liturgie Petrova v slovanské versi Chil je příliš pozdního data a k tomu značně porušena. V KL-ech latinské *merita* se vyskytuje čtyřikrát; po prvé v kolektech officia sv. Felicity (II 16), ale zde není patrné, zda slovanské молитѣж je překladem latinského *meritis* či *precibus*; potom v sekretě první mše všední: ut quod fiducia non habet meritorum, placationis obtineat hostiarum, v KL-ech volně přeloženo (II b 20–24): да оутѣвѣние (ѣж) нѣмемѣ дѣла свонѣхъ. і ѣж любѣжъ дарѣ съ тѣбѣ приносимѣ; dále v sekretě mše o mučenicích: eorum meritis: молитѣами ихъ (VI b 14); konečně v postcommunio poslední mše o nebeských silách: intercedentibus omnium sanctorum tuorum meritis: молитѣами всѣхъ небескѣхъ силѣхъ. і всѣхъ свѣтѣхъ твоихъ. і дѣла ихъ ради правды ихъ. Je tedy v KL-ech »merita« vyjádřeno dvakrát дѣла (д. правды) a jednou (nebo dvakrát) молитѣами. Nelze říci, že by to byl překlad, spíše jen opis. Je s podivem, že KL, které znají оутѣжати (оутѣже I b 19) za mereri, neužívají příslušného substantiva оутѣжанинѣ, které je známé z hlaholských misálů, vedle достоинни, a z české redakce církevní slovanštiny.³² Něco podobného je i v Petrově liturgii. V modlitbě *Nobis quoque* (č. 24): non aestimator meriti se překládá, na místě v řeckém textě značně pozměněném (srov. pozn. 143): не ѡтежѣи по дѣломѣ нашимъ, řecky: μη ἐπισκέπτων τὰς πράξεις; v modlitbě *Communicantes* (č. 16): quorum meritis precibusque je přeloženo: ѡхъ же м(о)л(и)тѣами ѡ м(о)л(и)ніемѣ. Toto meritis = молитѣами se vysvětlí z řeckého textu, kde se čte: ὁντινων ταῖς πρεσβείαις καὶ ταῖς ἰκεσίαις. Codrington (v uv. sp. 185) označuje ταῖς πρεσβείαις právem

³⁰ Poučný příklad volného poměru překladatelova k originálu je časté užívání slovesa очисти, celkem 12-krát (z toho osm imperativů очисти), ale jen v pěti případech možno najít v latinském textě synonymní výraz (очисти emunda I b 16, очисти expient III 13, очисти indulgentia V 15–16, очисти purificet VI b 19, очисти puro [corde] VII b 12); очисти V b 14 vzniklo omylem, nebo vědomou záměnou, z »mundanis«, jež bylo chápáno jako »mundet«, stejně jako následující »cladibus« přeloženo закладе, jako by tam bylo »claudat« (srov. Sobolevskij, *Materialy i izslédovanieja* 1910, 93: закладе = claudat v Besédách Řehoře Velikého).

³¹ Vykládám si tento zdánlivě chybný překlad sdružením zvukového vjemu latinského slova s řeckým σίδηρος, σιδηρόω (srov. Slovo a slovesnost VI, 76).

³² Slovo »meritum« se v Novém zákoně vůbec nevyskytuje, a v Starém jen třikrát v Ekklesiastiku. Rovněž pro »mereri« je v Starém zák. jen 7, v Novém jeden doklad (Hebr. 10, 29). Odrud se pochopí obtíže při jeho překladu.

za nesprávný překlad,³³ neboť *προσεβεία* je synonymum k *ἱκεσία*, a obojí znamená tolik co slovanské *моли́тва*.³⁴ Tento nesprávný překlad však se vysvětlí vlivem byzantských mešních textů, kde se ve významu *προσεβεία*, *ἱκεσία* často vyskytuje *моли́тва*, jako: *м(о)ли́твами с(ва)тыи в(о)городни́ца и всѣхъ с(ва)тыхъ* (Orlov v uv. sp. 71, 315), *и хъ же м(о)ли́твами поскѣти насъ в(о)жѣ* (Orlov 223), nebo též ve spojení *м(о)ли́твами и моленіемъ* (Orlov 77, 403); podobně i v euchologiu Sinajském (vyd. Frčkov 664, 676, 686, 792, vyd. Geitlerovo 146). Vidíme tedy, že v KL-ech je úplně stejně jako v slovanské liturgii Petrově za »meritum« *δ'κλω* a *моли́тва*, při čemž obojí, jak *δ'κλω* (*προῆξις*) tak *моли́тва* (*προσεβεία*), pochází z řeckého originálu nebo lépe z byzantských modlitebních formulí.

Je-li tomu tak, tu mimoděk se naskytá otázka, zda KL, tak pronikavě se rozcházející se svou latinskou předlohou, nejsou překladem z řečtiny? Možnost ta zdá se však vyloučena nejen proto, že není nejmenší stopy po nějakém řeckém překladě těchto mší na všední dny, které tvoří hlavní obsah KL-ů, ani ostatních čtyř formulářů, nýbrž i z jiných důvodů.

Především technika překladová v KL-ech je jiná než v slovanské liturgii Petrově. V této je překládáno slovo za slovem, takže nehledíme-li k některým změnám způsobeným vlivem běžných byzantských formulí, překlad řecký se i pořadem slov shoduje s latinským originálem.³⁵ Docela jinak v KL-ech. Poměr překladatele k originálu je většinou velmi volný, ne snad z nedovednosti, ježto některé modlitební formule (na př. v první mši o sv. Klimentu) jsou bezvadně ztlumočeny, jako spíše z potřeby dát výraz vlastní myšlence, často přivolané vzpomínkou na podobná místa byzantské liturgie (srov. Slovo a sloves. VI, 74 násl.).³⁶ Jsou však zcela bezpečné poukazy v samém překladu na to, že autor měl před sebou latinský originál, z něhož vycházel. Svědčí o tom způsob, jak použil latinského *circum*(*tegant*) a *circa* (*mortalitalem*),

³³ — 'meritis' has been wrongly translated. Ch má jen *ὁντινὼν τῇ προσεβείᾳ*, v paralelním lat. textě »quorum precibusque (sic!, *meritis* je vynecháno), Cur odchylně: *ὅν τοῖς καθ' ὁρθώμασι καὶ προσεβείαις*.

³⁴ Obvykle bývá *моли́тва* za *ἡ εὐχή*, ale též za *προσεβεία*, srov. na př. Orlov (v uv. sp. 71): *προσεβείαις τῆς ἁγίας θεοτόκου* = *м(о)ли́твами с(ва)тыи в(о)городни́ца*, nebo (tamtéž 85): *διὰ προσεβειῶν* = *м(о)ли́твами*, ale také za *ἱκεσία* (tamtéž 223): *ἱκεσίαις* = *м(о)ли́твами*.

³⁵ Codrington (v uv. sp. 28–29): If we except certain Byzantine common phrases or tags such as the titles of our Lady, the Greek St. Peter is noticeable for its close adherence to the order of the words in the Latin original...

³⁶ K. příkladům, které tam uvádím, přidal bych ještě z kolekty na sv. Felicitu (II 15) *Ποδάζα* *ἡμῶν*... *ἐκ κοινῆς* *μοли́тваς*, Jagić překládá: *Tribue nobis... completam orationem* (viz u Mohlberga, II Messale glag. 311), což nedává žádného smyslu. V liturgii Petrově značí *κοινὴ* (č. 25) jednak *ἄμα*, simul, jako v Mar, jednak zastupuje (č. 16) *participium κοινωνοῦντες* (*Communicantes*), v prefaci (č. 13) *κοινὴ* (ἡ) *ῥαδιστίᾳ* = *socia exultatione*. Podobný význam má i *ἐκ κοινῆς* v KL-ech, t. j. *socia*m. Táž prosba o »společnou modlitbu« je v modlitbě k třetí antifoně v liturgii Chrysostomově a Basiliově: *Ὁ τὸς κοινὰς ταύτας καὶ συμφώνους ἡμῶν χαρισάμενος προσευχάς*, u Orlova (v uv. sp. 57): *Иже всецѣла сѣи съгласныи намъ дароваеши м(о)ли́твы* (podle Služebniku z XIII. stol.). Není tu slovní, nýbrž jen myšlenková závislost. Upozorňuji ještě na jednu chybu Jagićovu (Mohlberg 314): *δαίημι* (= *мы*, Jagić čte *и ны!*) *възможемъ въ вѣжнѣнии твоѣмъ*, Jagić překládá: *ut alia in caritate tua promereamus*, místo *ut et nos in car. tua crescamus*. Jagić také překládá *σανοῦδα* = *praecepta* (III b 14–15,

jejichž užití v jistém významu může se pokládat za známku příbuznosti obou těchto textů: *избавлении* v Petrově liturgii (č. 18) a v KL-ech (IV 10) za »redemptio« (*ἀνάγουσις*); *люди* v Petr. lit. (č. 20 a 24) a v KL-ech (II 18) za »populus« (*λαός*), stejně též v Besědách Řehoře Vel. (Sobolevskij v uv. sp. 93); *милостивъ* v lit. Petrově za *ἐλεήμων* (č. 9), *ὕλεως* = propitius (č. 22), v KL-ech za propitius (Ib 6), pius (II 8), *милостивно* benignus (III 7–8); *сѣдрави* salus v KL-ech (IV 11) a incolumitas *ῥῶσις* (č. 15; v č. 14 *здрава* = *ὑγιή*) v lit. Petrově. Také překlad latinského »supplex« opírá se v obou textech až na jednu výjimku o tutéž základnu opisem slovesa *молити*: v KL-ech *supplices te rogamus* = *молимъ тѣя просиѣ* (VI v 5), *suppliciter deprecantes* = *про-сѣмъ і молимъ* (III 3), ale *supplices te rogamus* = *сѣмъкрѣно тѣя молимъ* (II b 2), v lit. Petrově *supplici confessione* = *моленое исповѣданіе* (č. 13), *supplices rogamus et petimus* = *молимъ се твоѣмъ мѣнълаосръдїю* (č. 14), *supplices te rogamus* = *мѣолимъ се ѿ мнѣи се дѣемъ* (č. 23); kánon hlaholských misálů má zde na všech třech místech *прилежно*.

Konečně je tu ještě jeden vztah mezi nimi. Týká se závěru kolekty (IVb 13) *ѿа ради ѿ нашего* a mariánské modlitby na první straně KL-ů, napsané teprve později, nejspíš »v Chorvatsku před koncem 11. věku«,³⁹ ale vzaté ze sakramentáře Řehořova (na Zvěstování Panny Marie): *гѣосподѣа ради нашего*, kdežto v ostatních modlitbách KL-ů je vždy instrumentál *господьмъ нашимъ*. Bohužel, žádná z těchto závěrečných formulí není vypsána celá. Jak bylo již řečeno (str. 3), liturgie sv. Petra má tu místo »qui tecum vivit et regnat« vždy »cum quo vivis et regnas« (*мѣѣ ѿ ѿ ѿ ѿ βασιλεύεις*), a podobně i slovanský překlad, kde celá tato formule zpravidla zní: *гѣосподѣа ради нашего і нсоуѣса хѣристѣа сѣмъна твоѣго, сѣнимъже живѣши ѿ цѣапрѣствоуѣши...* (v č. 4 *ради* chybí a genitiv *гѣосподѣа нашего* je přiřazen k předchozímu *кѣ радости*, 6, 12, 27, 31). Také jinde vždy latinské »per dominum nostrum« (řecky: *διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν*) je vyjádřeno předložkovým pádem s *ради*, takže právem možno konec těchto dvou modliteb z KL-ů pokládat za stopu vlivu slovanské liturgie Petrovy. Byl by to zároveň důkaz, že ještě v 11. století na jihu u Charvátů sloužily KL-y za pomůcku při liturgii sv. Petra.

V. Historický a liturgický význam slovanské liturgie Petrovy.

Všechny tyto jazykové paralely mezi slovanskou liturgií Petrovou a KL-y dokazují starobylost slovanského překladu Petrovy liturgie, ovšem jen v těch částech, které náležely k prvotní její osnově, nikoli v pozdějším »rámci« byzantském, a posunují jeho vznik až do období cyrilometodějského. Zároveň se tím skvěle potvrzuje zpráva pannonské legendy o tom, že Metoděj sloužil na Moravě slovanskou mši Petrovu. Formulář, jehož při tom užíval, byl pořízen z řečtiny, jak svědčí kánon hlaholských misálů. Z toho plyne dále, že řecká verze Petrovy

³⁹ M. Weingart, Hlaholské zlomky vídeňské. K dějinám staroslověnského missálu (zvl. otisk z Čas. pro mod. fil. roč. 24, 1938, 34).

liturgie existovala již v polovici 9. století. Tento poznatek může být spolehlivým základem pro celou otázku Petrovy liturgie. Bez něho také posavadní řešení se dostalo na scestí. Codrington (v uv. sp. 51–60) stanovil bezpečně toliko terminus a quo: latinský text, který byl předlohou pro prvotní řecký překlad Petrovy liturgie, nemohl být starší než z konce 7. století; dále, poněvadž v žádném ze zachovaných řeckých textů se nevyskytuje »sumus« v modlitbě *Unde et memores*⁴⁰ (č. 21, v sakramentáři padovském D 47: *Unde et memores sumus nos domine*) a v embolismu (č. 27) je přidáno »et omnibus sanctis«, nemohou být starší než z první čtvrti 9. století. Toto datování řeckého překladu liturgie Petrovy počátkem 9. století dobře se srovnává s dobou vzniku slovanského překladu. Ale Codrington, který klade první revisi původního řeckého překladu podle Řehořova sakramentáře do třetí čtvrti 10. století a myslí, že mezi ní a prvním záznamem neuplynulo mnoho času, ježto všechny řecké rukopisy úzce spolu souvisí, přisuzuje vznik prvotního řeckého překladu »snad« až teprve polovici 10. století, aniž přitom vylučuje možnost, že latinský originál k tomu použitý mohl být starobylější. S tímto určením Codringtonovým souhlasí Hanssens (v uv. sp. V, 149–150), jemuž se zdá, že vyjma »záhadný« text gruzínský, veškerá historie mše Petrovy se rozvíjí v mezích 10. století. Svědectvím slovanských textů jsou však tyto dohady vyvráceny.

Hanssens si také klade otázku (v uv. sp. V, 144–145), zda to, co nám zachovaly řecké rukopisné překlady Petrovy liturgie, byla normální mše či jen privátní, a přisvědčuje druhé možnosti, a to hlavně proto, že žádná ze tří redakcí Petrovy liturgie (G, R a P) kromě gruzínského nezná zpěváků, chóru, a části jinak obvykle jimi zpívané přiděluje knězi, který je zpívá nebo říká. Pouze recitace trisagie se přiděluje lidu. Právě tato nepřítomnost zpěváků a přiřčení jejich úkolu knězi je charakteristickou známkou mše privátní. Mše Petrova jeví se mu jakýmsi zkráceným celebrováním mše jak římské, tak byzantské.

Ani k tomu nelze přisvědčit. Již zpráva legendy Metodějovy dává nám zcela jinou představu o ní. Pozval-li Metoděj knížete Svatopluka s vojskem, aby se zúčastnil bohoslužby se mší sv. Petra na svátek obou knížat apoštolských Petra a Pavla, jistě se konala se vši nádherou rouch a zpěvů. Bez chóru nebyla takováto bohoslužba myslitelná. Co bylo zjištěno u KL-ů hlavně Sieversem a Jakobsonem⁴¹, že jejich modlitby jsou rytmicky členěny podle period liturgické melodie, platí i o slovanské liturgii Petrově. Je to zároveň dalším důkazem o tom, že oba texty patří k sobě a že byly společně užívány.

Jde tu arci jen o ty modlitby, které tvořily vedle prefáce a kánonu hlavní součást sakramentářů: kolekty, sekretu a postcommunio, stejně jako v KL-ech. Nejpatrnější je to u poslední (č. 31), která se zcela přirozeně rozpadá na tři periody o 20 slabikách. Nutno ovšem text uvést do stavu, v jakém asi byl v době svého vzniku, to jest:

⁴⁰ Je však v překladu gruzínském a arménském: *Geo B C'est pourquoi, nous aussi, faisons mémoire, Geo T Meminimus ergo* (Codrington 59, 160).

⁴¹ E. Sievers, *Die altslavischen Verstehtexte von Kiew und Freising*, 1925. — R. Jakobson, *Český verš před tisíci léty*, Slovo a slovesnost 1, 1935, 50–53.

МОЛИМЪ ТИ СЯ ГОСПОДИ. | ЯКО ДА СЕ СВЯТОМЪ ПРИЧАЩЕНЬЕМЪ
ОЧИСТИТЬ НАСЪ ОТЪ ВЪСНЦЬХЪ | СЪБЛАЗНЪ ТѢЛА И ДОУХА.
И НЕБЕСНЫИХЪ СЪТВОРИ НАСЪ | БЫТИ ПРИЧАСТЬНИКОМЪ.

Zde možno pozorovati ještě i podrobnější členění: (8 + 12) + (12 + 8) + (12 + 8). Stejně zřetelně vystupuje prvotní rytmiické schema: 18 + 15 + 15 + 18 u druhé kolekty (č. 6):

ПОДАИЖЕ ГОСПОДИ ВЪРЪНЫИМЪ РАБОМЪ ТВОИМЪ.
ДЕСЬНИЦЕЖЪ ТВОИЖЪ СЪ НЕБЕСЕ ПОМОЩЬ.
ЯКО ДА ТЯ ВЪСЪМЪ СРЪДЦЕМЪ ВЪПРОСАТЬ.
И ИГОЖЕ ПРОШЕНЬЯ ДОСТОИИИ. ДА ВЪСПРИИМАТЬ.

U první kolekty (č. 4) a u sekrety (č. 12) není tato souměrnost isosyllabických složek hned zřejmá, ale zjeví se nám při bližším rozboru textu. V prvním případě třeba ještě do modlitby zařadit, před konečnou klausulí, slova господа нашего, za nimiž by vlastně měla následovat postpositivní předložka ради (ř. διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν); ale, jak se zdá, není zde omylem vynechána, nýbrž obě slova jsou spojena s předcházejícím въ радость, asi pod vlivem Mat. 25, 21 a 23 (Ματ. вѣнчади вѣ радость ꙗ́ко твоего). Text modlitby se nám pak bez jakékoli další úpravy srovná do dvou period o 20 slabikách (nebo čtyř po 10):

МОЛИМЪ ТИ СЯ, ГОСПОДИ, ЯКО | ДА ОУСТА НАША ИСПЛЪНАТЬСЯ
ВЕСЕЛЪЯ И ХВАЛЪ ТВОИХЪ⁴² | ВЪ РАДОСТЬ ГОСПОДИ НАШЕГО.

Sekreta má text značně porušený, jak možno seznat ze srovnání s řeckým originálem. Přidáno je tam сѣ, genitiv игоже není syntakticky vázán a dá se vysvětlit jen vynecháním předložky ради (ř. δι' αὐτῆς) a wt<ъ> před насъ je nesprávně vsunuto. Když text opravíme a uvedeme do staroslověnské normy, vystoupí schema 18 + 18 slabik:

ВЪ ЖРЪТѢЖЪ ТВОѢ, ГОСПОДИ, ПРѢДЪЛОЖЕНО ПРИНОШЕНЬЕМЪ
СВЯТИ, ИГОЖЕ РАДИ НАСЪ БЛАГОПРИИМАТЬНО ПРИИМИ.

Ostatně tyto otázky melodie a rytmičky budou muset být řešeny podrobněji spolu s KL-y. Preface (č. 13) je v řecké i slovanské liturgii rubrikou označena jako tichá modlitba podle byzantského ritu, kde ji kněz říká potichu, ale to sotva je stav původní. Jak svědčí KL-y, i v liturgii Petrově, stejně jako v římské mši, preface se zpívala. KL-y ovšem obsahují ve svých mešních formulářích jen příslušné vložky do obecné preface, jakou máme v našem formuláři Petrovy liturgie, a to za slova вѣчнѣи вѣоже. Vložky ty jsou rovněž rytmičky členěny, a tudíž určeny ke zpěvu. Neměnné části preface, jak jsou zachovány v Petrově liturgii a v hlaholských misálech, neprozrazují žádného isosyllabického schématu.

⁴² Je to úryvek z žalmu 70, 8. Sin. žalt. (ed. Geitler 145): да испълнѣтъ сѣ уста моѣ похвалъ. Slova ta zpívají se také v byzantské liturgii Basiliově a Chrysostomově po přijímání (srov. Orlov v uv. sp. 297).

VI. Byzantské prvky v slovanské liturgii Petrově.

Zbývá si ještě povšimnout orientálních prvků v liturgii Petrově. Pocházejí skoro všechny z obřadu byzantského až na dvě výjimky (Hanssens V, 138—139): první, ve všech textech Petrovy liturgie kromě gruzínských, je trinitární formule $\text{Εἰς Πατὴρ—} \text{ЄДИНЪ} \delta\langle\text{ТЬ}\rangle\text{ЦЪ}$ (č. 28 na konci), převzatá z řecké liturgie sv. Marka a vyskytující se též v syrské a koptské liturgii Jakobitů; druhá zahrnuje prvky, proniklé do liturgie Petrovy z řecké liturgie sv. Jakuba, a to výhradně jen do její »macedonské« nebo, jak Hanssens říká, »athonské« recense, tedy do P, Chil a ojedinele Geo.⁴³ Chci zde blíže poukázat jen na dvě modlitby: $\text{Εὐεργέτα τῶν ὅλων} - \text{ΕΛ(Α)ΓΟ} \Delta\langle\text{Α}\rangle\text{Τ(Ε)} \text{ΛΙΟ} \text{ΕΚΚΛ} \text{Μ} \text{Α}$ (č. 3) a $\text{Δέσποτα ζωοποιέ} - \text{ΕΛ(Α)Δ(Υ)ΚΟ} \text{ΖΗΚΟΤΚΟΡ'}$ (č. 10), jejichž slovanský překlad se zachoval též v obou rukopisech, přetištěných od Syrku, totiž v chilendarském a Akademické nauk č. 26. Srovnáme-li všechny tři varianty, dojdeme k těmto závěrům: a) ve všech třech je v jádře týž překlad; b) poněvadž text v liturgii Petrově má lexikální shody s oběma variantami jakubskými, třeba mít za to, že pochází z jejich společné starší předlohy; c) slovanský text Petrovy liturgie je také jazykově starobylejší (na př. adnominální dativ БЛАГІМ ДАТЕЛЮ je v ostatních dvou nahrazen genitivem, ЖИКОТЪ proti ЖИЗНЪ); d) v č. 10 blíží se textu Petrovy liturgie víc znění rukopisu chilendarského, v č. 3 znění rukopisu Akademie nauk.⁴⁴ Již z toho je patrné, že nelze klásti překlad liturgie Jakubovy teprve do konce 14. století, jak to činil Syrku. I tyto části, které byly do Petrovy liturgie později vsunuty, jeví se nám mnohem staršími. Přesnější určení těchto vztahů bude arci možné teprve, až také liturgie Jakubova bude podrobena všestrannému rozboru. Připojuji texty obou těchto modliteb z liturgie Jakubovy a místa odchylná od slovanského překladu v liturgii Petrově vyznačuji proloženě.

Čís. 3.

Rukopis chilendarský (Syrku 182)

Rukopis Akademie nauk č. 26 (Syrku 182)

$\text{БЛА(А)ГОДАТЕЛЮ И Ц(А)РЮ} \text{ΕΚΚΛ} \text{Μ} \text{Α}$.
и же теари есакоѣ създателю. прїимѣ
прїинашающе м(о)л(н)теѣ наше
ц(а)р(ь)стеію твоѣмъ. и радѣ

$\text{БЛА(А)ГОДАТЕЛЮ И Ц(А)РЮ} \text{ΕΚΚΛ} \text{Μ} \text{Α}$, и
теари есакоѣ содѣтелю, прїимѣ
прїиходащїа к' теѣ. и коемѣждѣ по-
лезное прошенїе исполнѣнїи; прике-

⁴³ Podle přehledných tabulek u Hanssense (V, 117—123) patří sem: modlitby $\text{Δέσποτα Κύριε} - \text{ΕΛ(Α)Δ(Υ)ΚΟ} \text{Γ(Ε)ΝΟΔ} \text{Ι}$ (č. 1, srov. Swainson 216, Brightman 32, avšak v slovanském překladě Jakubovy liturgie u Syrku této modlitby není), $\text{Εὐεργέτα τῶν ὅλων} - \text{ΕΛ(Α)ΓΟ} \Delta\langle\text{Α}\rangle\text{Τ(Ε)} \text{ΛΙΟ} \text{ΕΚΚΛ} \text{Μ} \text{Α}$ (č. 3), $\text{Εκφώνησε} \text{Ὁτι ὁ ὁλῖος} - \text{Иже} \text{с(к)а)г(а)тъ}$ (č. 7), dále vše, co je zahrnuto v č. 10 a 11 mimo konečnou invokaci $\text{ἐν σοφίᾳ} - \text{Бѣ} \text{прем(с)дростѣ} \text{а} \text{πιστεύω} - \text{Вѣрѣю}$. Konečné první modlitba zaambonná $\text{Δέσποτα Κύριε} - \text{ΕΛ(Α)Δ(Υ)ΚΟ} \text{Γ(Ε)ΝΟΔ} \text{Ι}$ (č. 32). Gruzínská verze je prosta všech těchto jakubských prvků až na poslední modlitbu Δέσποτα Κύριε ; modlitby této však jsem nenašel ani v řeckém textu liturgie Jakubovy u Swainsona a Brightmanna ani v slovanském u Syrku. Hanssens si vysvětluje toto pronikání jakubských prvků tím, že v této »athonské« recenzi se vyskytují obě liturgie v rukopisech vždy hned za sebou.

⁴⁴ Text liturgie Jakubovy v rukopise Akademie nauk byl revidován podle řeckého originálu a přizpůsoben mu i v slovosledu, jak to lze na mnoha místech snadno zjistit.

Х(рист)а твоѣго. Комуждо поль-
зное испавни. приведеи же есѣхъ
нас(ъ) въ сѣвершѣнїе. ѿ достонны
нас(ъ) сътеорѣи бл(а)г(ода)ти ѿс(вѣ)-
щенїа твоѣго. съвѣкоупи нас(ъ) въ
с(вѣ)тѣю твою съборноу ѿ ап(о)-
стола(х)скоу цр(ъ)ковѣ. ѿже наз-
далъ еси ч(ъ)стною крѣкю ѣдино-
род(ъ)ного с(ы)на твоѣго. г(оспод)а
б(ог)а ѿ сп(а)са нашего ѿ(нсоу)са
х(рист)а. съ нимъ же бл(аго)с(ло)вѣнь
еси ѿ препрославленъ. ѿ съ пре-
с(вѣ)тымъ и бл(а)гымъ. ѿ жико-
теорѣи ти д(с)х(омъ). н(ы)нѣ ѿ
пр(и)сно ѿ въ вѣкы вѣкымъ.

Дѣже есѣхъ въ совершѣнїе, ѿ достонны
насъ содѣлай бл(а)годати ѿс(вѣ)-
щенїа твоѣхъ: собравъ насъ въ
с(вѣ)тѣю свою соборноу ѿ ап(о)-
стола(х)скоу цр(ъ)ковѣ; ѿже стажа
ч(ъ)стною крѣкю ѣдинороднаго
твоѣхъ с(ы)на, г(оспод)а же и б(ог)а
ѿ сп(а)са нашего ѿ(нсоу)са х(ри)-
ста, с нимъ же бл(а)гословѣнь еси, со
прес(вѣ)тымъ и бл(а)гымъ ѿ жико-
теорѣи ти д(с)х(омъ), н(ы)нѣ ѿ
пр(и)сно ѿ въ вѣкы вѣкымъ, аминъ.

Čís. 10.

Rukopis chilendarský (Syrku 186)

Бл(а)д(ы)ко жикотѣорче. ѿ бл(а)-
гыхъ(ъ) подателю. ѿже далъ еси
ча(о)вѣ)комъ, бл(а)женоу оупоканїе въ
вѣчноу жизнь. г(оспод)а нашего
ѿ(нсоу)са х(рист)а. Сподоби насъ бл(а)-
гынъ въ ѿс(вѣ)щенїе. ѿ сїю ти б(о)ж(ъ)-
ствѣнню скончати слажъ⁴⁵ въ насла-
жденїе б(у)дущаго бл(а)ж(е)нства.

Rukopis Akademie nauk č. 26 (Syrku 186)

Бл(а)д(ы)ко жикотѣорче ѿ бл(а)гихъ
подателю, давши чл(о)вѣ)комъ
бл(а)женнню. надежда вѣчныхъ жи-
зни г(о)с(по)да нашего ѿ(нсоу)са
х(ри)ста, сподоби насъ въ с(вѣ)ты-
ни ѿ сїю ти б(о)ж(ъ)ствѣннню со-
вершѣти слажъ(ъ)вѣ, въ наслажденїа
б(у)дущаго бл(а)женства.

Rovněž modlitby společné s byzantskou liturgií Basiliovou nebo Chrysos-
tomovou, na př. modlitba trisagia (trisvjatago č. 8), v liturgii Petrově arci
silně zkrácená, modlitba »prilěžnaja« (č. 9) nebo modlitba následující po em-
bolismu Бѣнми г(оспод)и (č. 28), shodují se doslovně s příslušnými texty
církve slovanskými u Orlova (v uv. sp. 69—71, 101—103, 273), a to s jejich
recensí pozdější, přešlou i do tištěných knih. To by se dalo vysvětlit také
tím, že opisovači liturgie Petrovy, znajíce je nazpamět, upravovali je mimoděk
podle současného usu. Tolik je však jisto, že v nich není ani archaismů ani
tekstových poruch, jaké nacházíme v partiích římského původu. Slovanská li-
turgie Petrova, jak nám ji dochoval rukopis chilendarský, se tak i po stránce ja-
zykové rozpadá na dvě vrstvy, starší a novější, které se kryjí s jejich vývojem
liturgickým. To vše nás vede k tomu závěru, že prvotní forma cyrilometo-
dějské mše Petrovy se blížila typu římskému, jaký se nám jeví v gruzínské
recensi a v textech bilinguálních, a že byzantský »rámec« byl přidán později.

⁴⁵ Zde je jiný pořad slov než liturgii Petrově.

Slovanská liturgie Petrova, třebaž je nám posud známa jen z jednoho velmi pozdního pramene, právě pro svůj vztah k recensi gruzínské a pro nepopérné shody s hlaholským kánónem nejstarších charvátských misálů a s Kijevskými listy je důležitým článkem v celkové tradici textové a přispívá podstatně k objasnění některých všeobecných otázek, souvisejících s problémem vzniku a rozšíření této liturgie. Lze proto doufat, že její další průzkum a snad i nález starších jejích zápisů přinese nejen potvrzení posavadních výsledků, nýbrž i nové poznatky o této zajímavé hybridní formě liturgické, v níž Východ a Západ jako by si podávaly ruce.

VII. Slovanský a řecký text liturgie Petrovy.

Pro řešení otázky o slovanské liturgii Petrově je důležité, aby byla sebrána a prozkoumána veškerá rukopisná tradice římské neboli latinské mše v církevně-slovanských památkách. Není pochyby, že se najdou ještě jiné, snad i starší a zachovalejší opisy Petrovy mše, než jaký podává náš jediný pozdní rukopis chilendarský. Vždyť sám P. Syrku připomíná (v uv. sp. str. XCVI), že v rukopisném sborníku ruské Akademie nauk (č. 26) za liturgií sv. Jakuba následuje hned чинъ миссы (po straně je připsáno: мшѣ, литургіи) ѿ латинскѣмъ сѣшбы а за нѣ: Canon Missae ѿ правнаго латинскѣмъ сѣшбы, а dodává: »dost možná, že se v Moskvě dívali na liturgii sv. Petra jako na latinskou«. Bohužel, neuvádí však žádných ukázek z této »latinské« mše ani k ní nepřihlíží v svém vydání Petrovy liturgie.

Že tyto texty mají dálnější minulost, než se zdá na první pohled, o tom svědčí na př. mariánská mše (Какъ(ъ) сѣ мѣша четѣть римскимъ(ъ) обычаемъ матце б(о)жїи) zachovaná ve sborníku бѣв. Synodální bibliotěky (č. 558 [nyní knihovny Istorii muzeja], l. 55^v násl.) z konce 15. nebo počátku 16. století. A. I. SOBOLEVSKIJ, který si jí blíže povšiml,⁴⁶ řadí ji mezi »překlady ruských katolíků z češtiny«, jako bylo Umučení Páně (Strasti Christovy), pověst o sv. třech králích a život sv. Alekseje, člověka Božího, anebo starozákonní Píseň písni, nacházející se v témž synodálním sborníku, a soudí, že originál byl sepsán českým jazykem, dosti starobylým, starším než ze 14. století. Přitom však mu neušlo, že v kředu (Věruju) se blíží tento text charvátsko-hlaholským knihám. Podle úryvků však, které z této mše otiskuje, je patrné, že také jiné části její, jmenovitě kolekta a preface, náleží hlaholskému misálu. Rozdíly jsou nepatrné, jak lze vidět, postavíme-li oba texty kolekty vedle sebe.

Sobolevskij (v uv. sp. 200)

Подан намъ рабомъ твоимъ(ъ) и ра-
бѣнамъ просимъ(ъ) г(о)с(под)и
б(о)жѣ нашѣ вѣчныи(!) мысли и тѣла
здравѣемъ(ъ) радовати сѣмъ. и пресла-
внымъ(ъ) бл(а)ж(е)нымъ м(а)рїа всѣгда

Misál kneze Novaka 1368, f. 176

Подан н(а)мъ рабомъ твоимъ м(о)-
л(имъ) те г(о)спод(и) б(о)жѣ н(а)шѣ
вѣч(и)нимъ мысли и тѣла здравѣемъ
радовати сѣ. и прѣсл(а)внымъ б(ла)-
ж(е)ннымъ м(а)рїе киноу д(ѣ)ви хо-

⁴⁶ Materialy i izslédovanija vъ oblasti slavjan. filologii i archeologii (S. Peterburg 1910), XI. Staršie perevody russkichъ katolikovъ (str. 197–202).

ДѢКЫ ХОДАТАНСТЕОМ(Ъ). ШТ(Ъ) НА- ДАТАНСТ'КОМЪ ОТ(Ъ) НАСТОЕЩЕЕ ИЗ'БА-
СТОМЩЕЕ ИЗБАВЛЕНІИ С(А) ПЕЧАЛИ И В(Н)ТИ СЕ ТОУГН. И В(К)ЧН(А)ГО
ВѢЧНАГ(О) НАМ(Ъ) ОУЖИВАТИ ВЕСЕЛІА ОУЖИВАТИ ВЕСЕЛІЕ. Г(ОСПОДЬ)МЪ...
ПОДАН(!) Г(О)С(ПО)ДЕМЪ...

Některé změny, jako виноу дѣки (semper virginis) ve всегда дѣкы, mohou pocházeti od ruského opisovače, zvláště pokud jde o obvyklé řecko-slovanské liturgické formule, ale jinak možno v tomto mešním textu, prostouplém bohemismy hlavně v rubrikách, a tudíž české proveniencie, spatřovat vzácný zbytek české redakce hlaholského misálu z období emauzského. Prostředníkem exportu na Rus mohl tu být slovanský klášter v krakovském předměstí Klepařích, zřízený podle pražského vzoru a osídlený mnichy hlaholity z kláštera na Slovanech. V prefaci této mariánské mše, kterou rovněž otiskuje Sobolevskij (v uv. sp. 200), není již stopy po liturgii sv. Petra a »gratias agere« se překládá хвалы въздавати.

Protože význam slovanské liturgie Petrovy, jak vysvítá z předchozích úvah, je mnohem větší, než se tušilo, a dotýká se přímo některých zásadních otázek o povaze byzantských vlivů na prvotní západně-slovanský obřad, zavedený Cyrilem a Metodějem na půdě české, přetiskuje se zde znova tento jediný, posavad známý, třeba velmi pozdní text z edice Syrkuovy (v uv. sp. 221–231), celkem beze změny, jen zkratky jsou rozepsány,⁴⁷ a paralelně s ním řecký originál podle pařížského rukopisu P 476, který je mu nejbližší, z vydání Codringtonova (v uv. sp. 145–155); kde není v P 476 text úplný, je v hranatých závorkách doplněn z jiných pramenů. Při prefaci, kánonu a formulích, vztahujících se na Otčenáš (č. 13–28), uvádí se též text modliteb z hlaholského misálu vatikánského (Illir. 4) podle Vajse (Mešní řád 129–138) a z latinského sakramentáře padovského D 47 podle Mohlberga (Die älteste erreichb. Gestalt str. 72–75). Aby vynikly názorně obě složky, západně římská a východně byzantská, je první vyznačena proloženým tiskem. Liturgické předpisy, tak zvané rubriky, jsou podány petitem. Pro lepší přehled a rychlou orientaci je text rozdělen na menší úseky, číslované po straně arabskými číslicemi, k nimž se odkazuje v jazykových i liturgických rozborech.

LITURGIE SV. PETRA.

Rukopis chilendarský
(Syrku 221–231)

Б(О)ЖЬ(Ь)СТВЬ(Ь)НІА СЛЖЬ(Ь)БІА
Г(Е)МЪТІГО ІП(К)ОС(ТО)ЛІА ПЕТ'РА.

Мол(итва) кади́лѣ.

- 1 Б(А)Д(Ы)КО Г(ОСПОД)И Б(ОЖ)Е НАШЕ.
ІЖЕ СПОДОБИЛИ НАСЪ СМЕРЕН'НЫХ(Ъ)
І НЕДОСТОІННЫХ(Ъ) РАБѢ ТВОИХ(Ъ). БЫ-
ТИ СЛЖИТЕЛЕМ(Ь). С(Е)МЪТІГО ТВОІГО
ЖР'ТВЕНІКА. ТЫ ѠЧІСТИ СѦ ПРІГР'ШЕ-
НІА НАША. І ДОСТОІННЫ НАСЪ СЪТВОРИ.

Rukopis pařížský
(Bibl. Nat. MS. Suppl. Gr. 476 = P)

‘Η ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ
‘ΑΓΙΟΥ ‘ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΕΤΡΟΥ.

ευχή τοῦ θυμιάματος.

Δέσποτα κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν ὁ καταξιώ-
σας ἡμᾶς τοὺς ταπεινοὺς καὶ ἀναξίους
δούλους σου γενέσθαι λειτουργοὺς τοῦ
ἁγίου σου θυσιαστηρίου σὺ ἐξάλειψον
πάντα τὰ παραπτώματα ἡμῶν καὶ ἀξιους
ἡμᾶς ἀπεργάσαι τῇ ἐπιφοιτήσει τοῦ

⁴⁷ Jinde nejsou však doplňovány slabé jery uvnitř slov.

НАИТІЕМЪ⁴⁸ С(КА)ТАГО ТБ(О)ІГ(О) Д(С)-
ХА. СЛѢДНІИ Н ПѢТН ТРІС(КА)ТОЕ НМЕ
ТВОІ. ЁЖЕ КЪНІТН СЪ ЧІСТОЮ СЪВѢС-
ТІЮ. ДА СПОДОБНІСѢ НСКОН'ЧАТН К(О)-
Ж(Ы)СТБ(Ы)НОЮ ТВОЮ СЛЖ'БС. Н ПРІН-
МИ⁴⁹ КЪ С(КА)ТЫН ПРЕН(Е)Б(Е)С(Ы)НЫН
ТВОИ ЖРЪТЕНЫК(Ъ). КАДІЛО СІЕ. КЪ КО-
НЮ БА(А)ГОДХАНІА Д(С)ХОБНАГО. ТЫ БО
Еси ѠС(КА)ЩЕНІЕ НАШЕ Н ПРОСВѢЩЕНІЕ.⁵⁰
Н ТЕБѢ СЛАВОУ КЪЗСКИДѢМЪ. Д(ТЬ)ЦС Н
С(Ы)НС Н С(КА)ТОМС Д(С)ХС. Н(Ы)НІА
Н ПР(НС)НО Н КЪ КѢКЫ КѢКWM(Ъ).

М(О)Л(Н)Т(ВА), Г(А)ГОЛІТ(Ъ), ІЕРІИ КЪ ПРЕДЛОЖЕНІЕ.

- 2 БА(А)ГОС(О)ВН Г(О)СПОДН Н БОЖЕ НАШЪ
ПРЕДЛОЖЕНІЕ СІЕ. Н ПОДАИ ЖЕ НАМЪ РА-
БОМЪ ТВОИМЪ(Ъ). СР(Ы)Д(Ы)ЦЕ ЧИСТО Н
ПОМЫСЛЪ НЕСМЩЕНЪ. ІАКО ДА ДОСТОИ-
НЫ ОБРЕЩЕМСѢ ПРІИТН. Н ПРІКАСАТИСѢ
ПР(Ъ)Ч(НС)ТОМС ТѢЛС, Н ЧЫСТ(ЫН)ЪН
КРЪВН. Н НЕДОУЖДЕНЫ НАС(Ъ) СЪТВО-
РИ ПРЕСТАТИ ПРЕД(Ъ) ТВОЮ. Н КЪ
Д(Ы)НЪ СТРАШ'НЫН. ЁГОЖЕ РАДИ ДАРСН
НАМЪ ѠСТАВЛЕНІЕ ГРѢХОВЪ. Н ЖІЗНЪ
КЪЧ'НШЮ. ІАКО С(КА)ТИСѢ Н ПРОСЛАВІСѢ.
ПР(Ъ)Ч(Ы)СТНОЕ Н КЕЛИКОЛѢПОЕ НМЕ
ТВОЕ. Д(ТЬ)ЦА Н С(Ы)НА Н С(КА)Т(А)ГО
Д(С)ХА. Н(Ы)НІА Н ПР(Н)СНО Н КЪ КѢКН
КѢКWM(Ъ).

Н ѠПІШЕТЪ ПРЕДЛОЖЕНІЮ. НАЧНАЕТЪ ДІАКОНЪ.

БА(А)ГОС(О)ВН БА(А)Д(Ы)КО.

ІЕРІИ.

БА(А)ГОС(О)ВНО Ц(А)РСТВО Д(ТЬ)ЦА Н

αγίου σου πνεύματος δοξάζειν καὶ ἀνυ-
μνεῖν τὸ πανάγιον ὄνομά σου ὅπως
εἰσελθόντες ἐν καθαρχᾷ συνειδήσει ἀξι-
ωθῶμεν ἐπιτελέσαι τὴν θεῖαν σου λει-
τουργίαν καὶ προσφέρειν εἰς τὸ ἅγιον
καὶ ὑπερουράνιον θυσιαστήριον τὸ πα-
ρὸν θυμίαμα εἰς ὁσμὴν εὐωδίας πνευ-
ματικῆς· σὺ γὰρ εἶ ὁ ἀγιαζὼν καὶ ἀγια-
ζόμενος· καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν
τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύ-
ματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας
τῶν αἰώνων.⁵¹

εὐχὴ ἦν λέγει ὁ ἱερεὺς εἰς τὴν πρόθεσιν·

Εὐλόγησον κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν τὴν πρό-
θεσιν ταύτην καὶ παράσχου τοῖς δούλοις
σου καρδίαν καθαρὰν καὶ λογισμὸν
ἀνεπαίσχυντον· ὅπως ἄξιοι εὐρεθῶμεν
προσελθεῖν καὶ προσπαῦσαι τοῦ σου
ἀχράντου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵμα-
τος καὶ ἀκατακρίτους ἡμᾶς ποιήσον πα-
ραστήναι ἐνώπιόν σου ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ
φοβερᾷ· δωροῦμενος ἡμῖν δι' αὐτοῦ
ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον·
ὅτι ἡγίασται καὶ δεδόξασται τὸ πάντι-
μον καὶ μεγαλοπρεπὲς ἅγιον ὄνομά σου
τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου
[πνεύματος· νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων].

εἶτα ποιεῖ ἀπόλυσιν καὶ λέγει ὁ διάκονος·

εὐλόγησον δέσποτα.

ὁ ἱερεὺς·

εὐλογημένη [ἡ βασιλεία τοῦ πατρὸς καὶ

⁴⁸ *наитіе* ve významu řeckého ἐπιφοίτησις vyskytuje se též v liturgii sv. Jakuba: ἵνα ἐπιφοιτή-
σαν (Πνεῦμα), τῇ ἁγίᾳ καὶ ἀγαθῇ καὶ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἀγιάσῃ... (Swainson 280–281),
v ruk. chilendarskému: ꙗко да наитіемъ с(ка)т(а)го н ба(а)го слѣв'наго сѣд' прншастѣѣа дс(ка)-
титъ, v ruk. Akad. nauk ꙗко да прншѣдшс с(ка)тѣмс н ба(а)гомс н слѣкномс тогѣ ѡскнѣнїю
ѡс(ка)титъ (Sytku 201); τῇ ἐπιφοιτήσει τοῦ παναγίου σου Πνεύματος (Swainson 280–281), *Chil*
на итїемъ прес(ка)т(а)го тн д(с)ха, v ruk. Akad. nauk této modlitby není.

⁴⁹ Místo samostatné věty s příjmením... podle řeckého προσφέρειν... paralelního s ἐπιτελέσαι
bychom čekali přinesení.

⁵⁰ Ѡс(ка)щенїе н просвѣщенїе nevystihuje řecké ὁ ἀγιαζὼν καὶ ἀγιαζόμενος, které by znělo staro-
slověnsky: освѣщанн н освѣщаннѣнн (просвѣщаннѣнн).

⁵¹ Některé myšlenky této modlitby přicházejí v Εὐχὴ θυμιάματος z liturgie sv. Jakuba (Swain-
son 216, Brightman 32), počínající slovy Δέσποτα Ἰησοῦ Χριστέ: ...πρόσδεξαι... τὸ παρὸν
θυμίαμα εἰς ὁσμὴν εὐωδίας... καὶ ἀγιάσον ἡμᾶς... σὺ γὰρ εἶ μόνος ἅγιος, ὁ ἀγιαζὼν καὶ
ἀγιαζόμενος...

с(ы)на ѿ с(ѡ)таго д(с)ха. н(ы)нѣ
ѿ пр(и)сно ѿ кѣ кѣки кѣкѡм(ъ).⁵²

ѿ достиг'шѣ вѣходѣ съ ѿв(ан)г(е)лѣмъ. м(о)л(и)тва
вѣходѣ.

3 Бл(а)г(о)д(а)т(е)лю всѣмъ. ѿ вса-
кѣ твари създателю. прѣими прихо-
дищихъ(ъ) ти. вѣ твою с(ѡ)тою
цр(ь)к(ъ)вѣ. и комоуждо полезное
испльни. ѿ приехи всѣхъ вѣ съверъ-
шеніе. ѿ достойны нѣсъ сътворѣ ц(а)р-
ствѣ твоѣго. бл(а)г(о)д(а)ти рѣдѣ
ѡс(ѡ)щеніа твоѣго. съверѣи нѣсъ вѣ
с(ѡ)тою твою съвер'нѣю ѿ ап(о)-
с(то)л(ь)скою цр(ь)к(ъ)вѣ. ѡже сте-
жа чьстною крѣю. ѣднороднаго
твоѣго с(ы)на. съ нѣмъ же бл(аго)сл(о)-
венъ ѣси. ѿ съ прес(ѡ)тымъ(ъ) ѿ бл(а)-
гымъ(ъ). и жикотерѣшимъ(ъ) ти д(с)-
хомъ ѿ н(ы)нѣ ѿ пр(и)сно ѿ кѣ кѣки
кѣкѡм(ъ).

дѣаконъ.

прѣм(с)дрѡстѣ прѣстѣ.

людіе.

Прѣидете поклонимсе.

троп(арь). ѿ ко(н)д(акъ).

Вѣз'гласеніе. г(о)сподъ с(ъ) нѣми.

Вѣз'гласеніе.

помолнимсе.

τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος· νῦν
καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων].
καὶ ἄρχεται ὁ μονογενής·

καὶ ἐξελθὼν ποιεῖ εἴσοδον. εὐχὴ τῆς
εἰσόδου.⁵³

Εὐεργέτα τῶν ὅλων καὶ πάσης κτί-
σεως δημιουργὲ πρόδεξαι προσιοῦσαν
τὴν ἐκκλησίαν σου καὶ ἐκάστου τὸ συμ-
φέρον ἐκπλήρωσον καὶ ἄγαγε πάντας
εἰς τὴν τελειότητα καὶ ἅξιους ἡμᾶς
ἀπεργασαί τῆς βασιλείας σου διὰ τῆς
χάριτος τοῦ ἁγιασμοῦ σου ἐπισυνάγων
ἡμᾶς ἐν τῇ ἁγίᾳ σου καθολικῇ καὶ ἀπο-
στολικῇ ἐκκλησίᾳ ἣν περιποιήσω τῷ
τιμίῳ αἵματι τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ
μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἴ σὺν τῷ παναγίῳ
καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου πνεύματι.
[νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν
αἰώνων].

ὁ διάκονος·

σοφία ὀρθοί.

ὁ λαός·

δεῦτε προσκυνήσωμεν.

τὸ τροπάριον καὶ τὸ κονδάκιον.

ἐκφώνησις. ὁ κύριος μεθ' ἡμῶν.

ἐκφώ[νησις].

εὐξώμεθα.

⁵² V řeckém textě P se zde poznamenává, že kněz začíná hymnus 'Ο μονογενής, v slovanském textě však tato připomínka chybí. Hanssens (v uv. sp. V, 139) tvrdí, že vynechávání hymnu *Unigenitus* (= 'Ο μονογενής) je v liturgii sv. Jakuba obvyklé a poukazuje na Swainsona (uv. sp.) p. 329 (?), ale u Swainsona str. 220–221 v řecké liturgii Jakubově se tento hymnus uvádí ve všech třech rukopisech R, P 2509, P 476 před »vchodem«, stejně u Brightmana (v uv. sp. 33) a rovněž v obou slovanských rukopisech Jakubovy liturgie, při čemž je tu jistý rozdíl: rukopis chilendarský ji klade před »vchod« a modlitbu Б(о)ж(е) всѣдръжителю ('Ο Θεός ὁ παντοκράτωρ), stejně jako zmíněné řecké rukopisy, kdežto revidovaný rukopis Akademie nauk (č. 26) výslovně zvláštní poznámkou, zařazenou po zvolání Бл(а)гословенно ц(а)р(ь)ство, upozorňuje, že se zpívá až po »vchodu«: »ѣднородный с(ы)нъ, не поѣмъ со антифоны. но по вхѣдѣ, ѡкоже напредѣ ѡкажетъ« (Sytku v uv. sp. 182), a pak na naznačeném místě před modlitbou trisagía (трис(ѡ)тагѡ) po »Глѣа, кондѣа, ѿ н(ы)нѣ« jej znovu připomíná počátečními slovy: ѣднородный с(ы)нъ.

⁵³ Tato modlitba »malého vchodu« Εὐεργέτα se vyskytuje též v liturgii sv. Jana Chrysostoma (Brightman 312, Orlov v uv. sp. 384 má jen řecký text, slovanský se nezachoval) a v liturgii sv. Jakuba (Swainson 218–219, Brightman 32, zde je označena jako εὐχὴ τῆς ἐνάρξεως) a v slovanském překladě Jakubovy liturgie v obou rukopisech, chilendarském i Akademie nauk (srov. shora str. 20).

Ієреѣ. гл(а)голѣтъ мол(н)твѣс).

- 4 Молѣмъ(ъ) ти се г(о)спод(н). ꙗко да сѣстѣ нѣша ѡсплѣнетсе вѣселѣа. ѡ хвалѣ твоѣ въ радостѣ г(о)спод(а)⁵⁴ нѣшего ѡ(н)с(оу)са х(р)ист(а). с(ы)на твоѣго. съ нимже. живешѣ ѡ ц(а)р(ъ)-ствоуешѣ в(о)ж(е) нѣшѣ. въ сѣд(н)нѣ д(с)х(а) с(в)ѣт(а)го въ вѣсѣ вѣкы вѣкы(ъ).

ѡ по семъ, гл(а)голетъ(ъ) мол(н)твѣс).

- 5 Слѣва въ кѣшннхъ(ъ) б(о)г(с), ѡ нѣ землѣ мѣрѣ. въ чл(о)вѣцѣхъ(ъ) бл(а)говолѣнѣ. хвалѣмъ те бл(а)г(о)с(л)овѣмъ(ъ). клѣнѣмъ(ъ) ти се слѣвословѣмъ те, бл(а)годѣрѣмъ(ъ) те. великѣ радѣ слѣкы твоѣ. г(о)спод(н) ц(а)рю н(е)б(е)с(ъ)нѣн, б(о)ж(е) о(тъ)чѣ вѣдрѣжѣтелю. г(о)спод(н) с(ы)не, ѣдинороднѣ. ѡ(н)с(оу)сѣ х(р)ист(е) ѡ с(в)ѣт(а)хъ д(с)шѣ.⁵⁵ г(о)спод(н) б(о)ж(е) дѣнѣчѣ б(о)жѣн, с(ы)не о(тъ)чѣ. въ землѣ грѣхѣ мѣрѣ. пом(н)лѣн насѣ. въ землѣ грѣхѣ мѣра прѣмѣ м(о)л(н)твѣ нѣшѣ. сѣдѣ ѡдеснѣ о(тъ)ца помѣлѣн насѣ. ꙗко тѣ ѣдѣнѣ с(в)ѣтѣ. тѣ ѣдѣнѣ

εὐχὴ ἣν λέγει ὁ ἱερεὺς.⁵⁶

Τὸ στόμα ἡμῶν δεόμεθα κύριε ἀγαλλιάσεως πλήρωσον καὶ τῆς σῆς αἰνέσεως ἐν χαρῇ διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ υἱοῦ σου μεθ' οὗ ζῆς καὶ βασιλεύεις ὁ θεὸς ἡμῶν εἰς ἐνότητα πνεύματος ἁγίου εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

καὶ λέγει

δόξα ἐν ὑψίστοις ἕως εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς. [Z rukopisu ODC s doplněním přidechů a přízvuků: Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνῃ ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Ὑμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν σε. Εὐχαριστοῦμέν σοι διὰ τὴν σὴν μεγάλην σου δόξαν, κύριε βασιλεὺς οὐράνιε θεέ, πάτερ παντοκράτορ, κύριε υἱὲ μονογενές, ἰησοῦ χριστέ καὶ ἅγιον πνεῦμα, κύριε ὁ θεὸς ὁ ἄμνός τοῦ θεοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς ὁ ἔρων (m. αἴρων) τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου ἔλεησον ἡμᾶς. Ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου ἔλεησον ἡμᾶς, πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν, ὁ κατήμενος ἐν (sic) δεξιῶν τοῦ πατρὸς καὶ ἔλεησον ἡμᾶς. Ὅτι σὺ εἶ μόνος

⁵⁴ Zde je nepřeloženo řecké διὰ, jak se zdá, z důvodů větné rytmiky (strov. výše str. 19), není-li prostě v slovan. rkpu vynecháno postpositivní радн.

⁵⁵ ѡ с(в)ѣт(а)хъ д(с)шѣ: v latinském textě Gloria nejsou tato slova na tomto místě, nýbrž až na konci, rovněž za Jesu Christe, ale v řec. rukopise ODC, z něhož je otištěn paralelní text, je tu skutečně: καὶ ἅγιον πνεῦμα; zde je zmínka o Duchu svatém přesunuta hned k prvnímu Jesu Christe. Rukopisný misál blaholský Novakův (z r. 1368) má tu (f. 268^v) přidáno: ѡ(н)с(оу)сѣ х(р)ист(е) кнш'ни. V našem textu ke konci (Tu solus Altissimus) právě toto кнш'ни chybí, v misálu kneza Novaka: Тн еси едннъ кншнн.

⁵⁶ Modlitba následující, označená prostě εὐχή, je tak zvaná první kolekta, původu patrně latinského, poněvadž její zakončení má formu latinskou. Codringtonu, který hledal původ dvojí kolekty v liturgii Petrově v tradici gelasíanské, nepodařilo se najít přímý latinský originál této modlitby, poukázal jen na několik textů podobného obsahu (v uv. sp. 177–178). Hanssens (v uv. sp. V, 136) pochybuje, zda je správný předpoklad Codringtonův o gelasíanském původu dvojitosti kolekty, a myslí spíš, že tu byly dvě řady, tvořící dubletu: a) Ὁ Κύριος μεθ' ἡμῶν(!), vyzvání Εὐξώμεθα, modlitba Τὸ στόμα, Gloria a b) Ὁ Κύριος μεθ' ὧν, Εὐξώμεθα, Παράσχου, trisagion; druhá řada b) je společná oběma rukopisům R a P a končila se trisagiem, k ní byla přidána v P ještě řada a), končící se hymnem Gloria, její původ však není posavad určen. Toliko Κύριε ἔλεησον, které je v R nevhodně vsunuto mezi výzvu Εὐξώμεθα a modlitbu Παράσχου, dělic je takto od sebe, je v P umístěno před druhý pozdrav.

Г(ОСПОД)Ъ І(НСОУ)С Χ(ΡΙ)С(Τ)Ъ ВЪ
СЛАВѢ В(ОГ)Ѣ Δ(Τ)ЦѢ.

й г(лаго)лѣтъ дѣаконъ. вѣзглашѣтъ.

ПОМОЛИМ'СЯ.

Іерей. преклон'се. г(лаго)лѣтъ мол(ите)сѣ.

- 6 ПОДАЙ ЖЕ Г(ОСПОД)И ВѢР'НЫМЪ)
РАБОМЪ ТВОИМЪ). ДЕСНИЦЕЮ ТВО-
ЕЮ СЪ Н(Е)В(Е)СЫ ПОМОЩЬ. ꙗко да
Ѣ ТЕБѢ ВѢКМЪ СР(Ъ)Д(Ъ)ЦЕМЪ
ПОЛЪЗНЫХЪ)⁵⁷ ВѢСПРОСЕТЬ. ꙗ ꙗго-
Ж(Е) ПРОШЕНІА ДОСТОЙНІИ. ДА
ВѢСПРІИМѢТЬ Г(ОСПОД)А. РАДІИ
НАШЕГО І(НСОУ)СА Χ(ΡΙ)СТ)А С(Ы)НА
ТВОЕГО.

Вѣзглаш(еніе).

- 7 ꙗко С(ВЛ)ТЪ Г(ОСПОД)И В(ОЖ)Е НАШЪ.
Ѣ ТЕБѢ СЛАВѢ, ꙗ ТРИС(ВЛ)ТОЕ ПѢНІЕ
ВѢЗСЫЛАЕМЪ). О(Τ)ЦѢ ꙗ С(Ы)НѢ ꙗ
С(ВЛ)Т(О)МОУ Д(С)ΧΟΥ. ꙗ Н(Ы)НѢ
ꙗ ПР(И)СНО ꙗ ВЪ ВѢКН ВѢКΩМЪ).

Людѣ поіотъ трис(в)л)тоє.

мол(итва) трис(в)л)т(а)го.

- 8 ЕЛ(А)Д(Ы)КО Г(ОСПОД)И В(ОЖ)Е КЕДРЪ-
ЖИТЕЛЮ. ЕДІНѢ С(ВЛ)ТЫН ꙗ КО С(ВЛ)-
ТЫХЪ) ПОЧИВАѢН.⁵⁸ ꙗже ѠТЪ) Н(Е)-
В(Е)С(Ъ)НЫХЪ) СІЛЪ. ТРИС(ВЛ)ТЮ
ПѢСНЬ ПРІЕМАѢН. ПРІМѢН ꙗ ѠТЪ)

ἅγιος, σὺ εἶ μόνος κύριος, σὺ εἶ μόνος
ὑψιστος ἰησοῦ χριστὲ σὴν (m. σὺν) ἅγιον
πνεῦμα εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς ἀμίν.]
καὶ ἄρχεται λέγειν κύριε ἐλέησον Γ'
χριστὲ ἐλέησον Γ' καὶ κύριε ἐλέ-
ησον Γ'. καὶ ὁ λαός· ὁ κύριος μεθ'
ὁμῶν.

ὁ διάκονος ἐκφωνεῖ.

εὐξώμεθα.

ὁ ἱερεὺς κλινόμενος λέγει τὴν εὐχήν.⁵⁹

Παράσχου κύριε τοῖς δούλοις
σου τοῖς πιστοῖς δεξιὰν οὐρα-
νίου βοηθείας ἵνα σε ἐν ὅλῃ
καρδίᾳ ἐκζητήσωσι καὶ ἅπερ
ἁξίως αἰτοῦνται κατευδοθῶσι
διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ
χριστοῦ τοῦ υἱοῦ σου·

ἐκφώνησις].⁶⁰

Ὅτι ἅγιος εἶ κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν καὶ
σοι τὴν δόξαν καὶ τὸν τρισάγιον ὕμνον
ἀναπέμπομεν τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ
τῷ ἁγίῳ πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς
τοὺς [αἰῶνας τῶν αἰώνων].

ὁ λαός· τὸ τρισάγιον.

εὐχή τοῦ τρισαγίου.⁶¹

Δέσποτα κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ
ὁ μόνος ἅγιος ὁ ὑπὸ τῶν οὐρανίων δυ-
νάμεων τὸν τρισάγιον ὕμνον προσδεχό-
μενος πρόσδεξαι καὶ ἐκ τῶν στομάτων
ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν τὸν τρισάγιον

⁵⁷ полъзныхъ(ъ) je v slovanském překladě přidáno. I jinak jsou zde odchylky: místo с тѣмъ mělo by býti: тѣмъ nebo тѣ; ἐκζητεῖν se překládá (Jagić, Zum aksl. Apost. III, 80) вѣзискати, ačkoli podle I Cor. 14, 2 je možné též просити; ἅπερ ἁξίως αἰτοῦνται by tedy znělo pravidelně: ꙗже досто́нно проса́тъ.

⁵⁸ ꙗ ко с(в)л)тыхъ(ъ) почиваѢн, které je proti řeckému textu přidáno, zakládá se na řeckém různorodém ὁ μόνος ἅγιος καὶ ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενος (Brightman 313).

⁵⁹ Modlitba, jež následuje, je druhá kolekta, jejíž latinský text uvádí Codrington (178) podle Řehořova sakramentáře (srov. též u Mohlberga-Baumstarka, Die älteste erreichb. Gestalt 19): Praetende Domine fidelibus tuis dexteram caelestis auxilii: ut te toto corde perquirant et quae digne postulant consequi mereantur (*var. consequantur, adsequantur*). V ruk. G, Ch, Geo a ODC řehořovské »fidelibus« bylo nahrazeno »famulis«, v P a Chil obě čtení jsou sloučena v jedno (Codrington v uv. sp. 35, 178).

⁶⁰ Tato ἐκφώνησις je z liturgie sv. Jakuba (Swainson 226–227, Brightman 35).

⁶¹ Modlitba trisagia je převzata z liturgie byzantské (Swainson 115, Brightman 313). Byla tam původně ve dvou variantech, v liturgii Petrové je text silně zkrácen a zkombinován z obou.

СЛЪЖ'ЕШ. КЪ ѠС(ВѦ)ЩЕНІЕ СКОНЧАТИ. КЪ
НАСЛАЖДЕНІЕ БСДЪШАГО БЛ(А)Ж(Е)Н(Ъ)СТВА.
Възгласъ(ъ).

И҆́ко да ПОД(Ъ) ДРЪЖАКОЮ ТВОЮ.⁶⁹

11 И ТВОРИТЪ ВЕЛИКІИ ВЪХОДЪ.

И по поставленіи с(ВѦ)ТЪХ(Ъ) тайнъ. на с(ВѦ)ТОН
трапѣзѣ.

Г(ЛАГО)ЛЕТЪ ДІАКОНЪ(Ъ).

Испѣвниѣмъ М(О)Л(Н)ТВЫ НАШЕ Г(ОСПО-
Д)ВН. І҆́ко испѣвниѣсе Н(Е)БО И ЗЕМЛѦ
С(ВѦ)ТЫЕ СЛАВЫ І҆́ГО.

Людѣ. Г(ОСПОД)И ПОМ(Н)АШИ Р҆.

Възгласъ(ъ).

И҆́ко Б(ОГ)Ъ СЪМІРЕНІЮ М(Н)Л(О)СТИ.
ЛЮБ'ВН, И ЩЕДРОТАМ(Ъ). И ЧЛ(ОВѢ)КО-
ЛЮБИЕ⁷⁰ І҆́СИ. І҆́ДІННОРОДНІИ ТВОИ
С(Ы)НЪ. И Д(С)ХЪ ТВОИ ПРѢС(ВѦ)ТЪ.
И Н(Ы)НѦ И ПР(Н)СНО И КЪ ВѢКЪ
ВѢКѦМ(Ъ).

МІРЪ ВѢКѦМЪ.

ДІАКОНЪ(Ъ).

Възлюбѣиѣмъ ДРО҃ГЪ ДРЪГА ЦЕЛОКАНИЕМЪ
С(ВѦ)ТЪМЪ.

И по целованіи Г(ЛАГО)ЛЕТЪ ДІАКОНЪ.

КЪ ПРЕМ(С)ДРОСТЪ Б(О)ЖІЮ КЪН'МЕМЪ.

ВѢРО҃Ю КЪ І҆́ДИННОГ(О) Б(ОГ)А.

І҆́ерей МОЛИТЪСѦ ТАЙНО.

12 КЪ ЖРЪТВѢ ТѢБѢ Г(ОСПОД)И ПРЕД-
ЛОЖЕНОЕ СІЕ ПРІНОШЕНІЕ ѠС(ВѦ)ТИ.
І҆́ГОЖ(Е) ѠТ(Ъ) НАСЪ⁷¹ БЛ(А)ГОПРІ-
ЕТНО ПРІИМИ. Г(ОСПОД)А РАДИ НА-
ШЕГО І҆́НСОУСА Х(РИСТ)А С(Ы)НА
ТВОЕГО. СЪ НИМЪЖЕ ЖИВЕШИ И
Ц(А)РСТВОУЕШИ Б(О)ЖЕ НАШЪ. КЪ
СЪІДИНИЕНІЕ С(ВѦ)Т(А)ГО Д(С)ХА.

λαυσιν τῆς μελλούσης μακαριότητος.

ἐκφώ[νησις].

Ὅπως ὑπὸ τοῦ κράτους.⁷²

καὶ μετὰ τὸ τεθῆναι τὰ ἅγια ἐν τῇ ἁγίᾳ
τραπέζῃ·

λέγει ὁ διάκονος·

πληρώσωμεν τὴν δέσιν ἡμῶν τῷ κυρίῳ
ὅτι πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς
ἀγίας δόξης αὐτοῦ.

ὁ λαός· κύριε ἐλέησον Γ'.

ἐκφώ[νησις]. ὁ ἱερεὺς·

Ὅτι θεὸς εἰρήνης ἐλέους ἀγάπης οἰ-
κτιρῶν καὶ φιланθρωπίας ὑπάρχεις καὶ
ὁ μονογενὴς σου υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμά
σου τὸ πανάγιον νῦν καὶ ἀεὶ καὶ [εἰς]
τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

εἰρήνη πᾶσιν.

ὁ διάκονος·

ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους ἐν φιλήματι
[ἀγίῳ].

καὶ μετὰ τὸν ἀσπασμὸν λέγει ὁ διάκονος·

ἐν σοφίᾳ θεοῦ πρόσχωμεν.

ὁ λαός· πιστεύω εἰς ἕνα θεόν.

ὁ ἱερεὺς ἐπεύχεται μυστικῶς·⁷³

Θυσίαν σοι κύριε προορισθεῖ-
σαν προσφορὰν ἁγίασον καὶ δι-
αὐτῆς ἡμᾶς ἁσμένως πρόσδε-
ξαι διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ
χριστοῦ τοῦ υἱοῦ σου μεθ' οὗ
ζῆς καὶ βασιλεύεις ὁ θεὸς ἡμῶν
εἰς ἐνότηता πνεύματος ἁγίου.

⁶⁹ Celý възгласъ(ъ) zní podle ruk. Chil (Syrku 186): И҆́ко да ПОД(Ъ) ДРЪЖАКОЮ ТВОЮ ВСЕГДА ХРА-
НИМИ, И КЪ СВѢТ(Ъ) ИСТИННЪ НАУЧЕНИИ. И ТѢБѢ СЛАВѢ И БЛ(А)ГОДАРЕНІЕ ВЪЗСЛАВІЕМЪ. Ѡ(ТЪ)МОУ И С(Ы)НѢ И
С(ВѦ)ТОМЪ Д(С)ХѢ. Н(Ы)НѢ И ПР(Н)СНО И КЪ ВѢКЪ ВѢКѦМЪ АМѢНЬ.

⁷⁰ ЧЛ(ОВѢ)КОЛЮБИЕ: Syrku v lit. sv. Jakuba (v ruk. Akad. nauk, 192) má zde podle řečtiny genitiv
ЧЛ(ОВѢ)КОЛЮБІА; zde byl asi, soudíme-li analogicky podle přecházejícího съмѣренію atd., adnominální
dativ ЧЛ(ОВѢ)КОЛЮКІЮ.

⁷¹ Místo і҆́гож(е) ѠТ(Ъ) НАСЪ mělo by být: і҆́гоже РАДИ НАСЪ.

⁷² Celá ekfónése zní (Brightman 40): ὅπως ὑπὸ τοῦ κράτους σου πάντοτε φυλαττόμενοι καὶ
εἰς φῶς ἀληθείας ὁδηγούμενοι σοὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀναπέμπωμεν τῷ Πατρὶ καὶ
τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

⁷³ Následuje modlitba zvaná »secretæ« neboli »super oblata«, lat. Munera (Ch: Sacrificia) tibi
Domine dicata sanctifica: et per eadem nos placatus intende. per. (Codrington v uv. sp. 101–102, 180).

PREFACE

*Hlaholský misál Vatikánský (Illir. 4)**Čbilandarský rukopis (Čbil)*

13 Почетъ(ъ)к' прѣ(ѣ)н(а)цне бпше

Бъ все вѣки вѣ(ѣ)кѣ. Ямень. Г(осподь) с в(а)мн. Из д(оу)хомъ твоимъ (!). Биспаръ с р(ь)д(ь)ца. Имамъ г(осподо)вѣ. Хвали всилаимъ г(осподо)вѣ б(ог)оу нашему. Достойно и пр(а)вдо естъ. Б истиноу достойно и правдо естъ, право и сп(а)сительно намъ тебѣ виноу и въздѣхв(а)ли всилаати. Г(осподи) с(вѣ)ти отче всемоги вѣчни б(ож)е Х(ресто)мъ г(осподь)мъ н(а)ш(и)мъ. Имже величество твое хвалетъ ангели, покланяютъ (!) г(оспо)дствиѣ, трепещоутъ власти. Н(е)б(е)са н(е)б(е)скне же сили и в(а)ж(е)ни серафимъ съ опшнимъ радованнемъ слоужетъ. Е нимже и наше гласи да смѣнти покланши, молимъ те, прилежнимъ исп(о)вѣданнемъ г(лаго)люще: Г(вѣ)тъ, Г(вѣ)тъ, Г(вѣ)тъ. Г(осподь) б(ог)ъ саваотъ. Пана соутъ н(е)б(е)са и з(е)мля слави твое. Осаина еъ вишнихъ. † Благословленъ иже приде еъ нме г(оспод)не. Осаина въ в(и)шнихъ.

14 Тебе оубо м(и)л(о)стиви о(тъ)че Ис(оу)сомъ Х(ресто)мъ с(и)номъ твоимъ прилежно молимъ и просимъ да ти приѣтно имѣши, цѣлоуетъ олатаръ, и бл(а)гословиши Ене даѣниѣ Ене дари Ене с(вѣ)тне жрѣтци

Бъзгласъ(ъ).

вѣ вѣки вѣ(ѣ)кѣмъ(ъ).
г(осподь) с нами.
горѣ имѣимъ с р(ь)д(ь)ца.
Бл(а)годареніе възсылаемъ
х(рист)ъ б(ог)ъ нашемъ.

Іерей м(о)л(и)тсе, прилѣжно.

Бъ истинъ достоинъ и праведно ес(тъ). подобно и сп(а)сительно. вѣнс. тебѣ пр(и)сно.⁷⁴ и повсюдъ бл(а)годареніе възсылаемъ г(осподи) с(вѣ)тны б(ож)е. г(оспод)а нашего і(исоу)са х(рист)а родителю.⁷⁵ ѿбоже славетъ и хвалѣтъ агг(е)ли. покланяются г(осподь)ствіа. трепещтъ власти.⁷⁶ н(е)б(е)сныи сѣлы. бл(а)женіи серафимы. кѣпно⁷⁷ радостію слажатъ. съ ними же и наше гласы ѿще пріетны бѣдѣтъ,⁷⁸ молимсе. молебное исповѣданіе⁷⁹ тебѣ г(лаго)люще.

людіе. с(вѣ)тъ, с(вѣ)тъ, с(вѣ)тъ.
Іерей тайно.

Тѣмъ сео смиренію⁸⁰ б(тъ)че. ради с(ы)на твоего г(оспод)а нашего і(исоу)са х(рист)а. молимсе твоѣмъ м(и)л(о)с(рѣ)дію.⁸¹ ѿко да пріетны имашъ м(о)л(и)твѣ нашъ. непорочны.⁸² ѿмнѣ.

⁷⁴ ѿεί je přeloženo dvakrát: вѣнс (stsl. вѣннѣ) а прісно, poslední vzniklo asi z glosy, pojaté pak opisovačem do textu.

⁷⁵ родителю vzniklo omylem z postpositivní předložky ради (= διά).

⁷⁶ Řecké οὐρανοί je tu nepřeloženo, hlaholské misály (Vajs, Mešní řád 129) mají Н(е)с(е)са.

⁷⁷ Příslowce кѣпно místo adjektivního tvaru кѣпною. Hlaholské misály Vat. Nov. Roč. mají с' опшнимъ радованнемъ.

⁷⁸ ѿще пріетны бѣдѣтъ nevystihuje řecké ὡς ἂν προσδεχθῆναι μελεούσης, které je doslovným překladem latinského ut admitti iubeas. Nejstarší hlaholské misály (Vajs, Mešní řád 129) překládají да смѣнти покланши, pozdější hlah. misály, místo volného смѣнти, mají пріетни, což je obvyklý překlad řeckého προσδεχθῆναι (Jagić, Zum aksl. Apost. III, 92).

A KÁNON.

Pařížský rukopis (P)

ἐκφωνεῖ μέγας·

εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας τῶν
ὁ κύριος μεθ' ὑμῶν. [αἰώνων.
ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας.
εὐχαριστίας ἀναπέμψωμεν
χριστῷ τῷ θεῷ ἡμῶν.

ὁ ἱερεὺς ἐπεύχεται μέγας·

Ὅντως ἄξιον καὶ δίκαιόν ἐστι
πρέπον καὶ σωτηριῶδες εἰς ἡμᾶς
σοὶ ἅει καὶ πανταχοῦ εὐχαριστίας
ἀναπέμπειν· κύριε ἅγιε· πάτερ
παντοκράτορ· αἰώνιε θεέ· διὰ
ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν
δι' οὗ καὶ τὴν δόξαν αἰνοῦσιν
ἄγγελοι προσκυνοῦσι κυριότη-
τες· τρέμουσιν ἔξουσiai· οὐρα-
νοὶ οὐρανῶν τε δυνάμεις· τά τε
μακάρια σεραφίμ κοινῇ ἀγαλλι-
σει λατρεύουσι μεθ' ὧν καὶ τὰς
ἡμετέρας φωνὰς ὡς ἂν προσ-
δεχθῆναι κελεύσης δεόμεθα ἱε-
ρευτικῇ ὁμολογίᾳ σοὶ λέγοντες·

ὁ λαός· ἅγιος ἅγιος ἅγιος.

ὁ ἱερεὺς μυστικῶς·

Σὲ τοίνυν ἐπιεικέστατε πάτερ
διὰ ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ υἱοῦ σου
τοῦ κυρίου ἡμῶν ἱκετεύοντες
παρακαλοῦμεν καὶ δεόμεθα ἵνα
προσδεκταίαν ἔχῃς τὴν προσευ-
χὴν ἡμῶν

Padovský sakramentár D 47

Respondit populus: Amen. Et sa-
cerdos: Dominus uobiscum. Et popu-
lus: Et cum spiritu tuo. Et sacerdos:
Sursum corda. Et populus: Habemus
ad dominum. Et sacerdos: Gratias
agamus domino Deo nostro. Et po-
pulus: Dignum et iustum est. Et sa-
cerdos:

U<ere> D<ignum> et iustum est
aequum et salutare, nos tibi semper
et ubique gratias agere domine sancte
pater omnipotens aeternae Deus per
Christum dominum nostrum, per
quem maiestatem tuam laudant an-
geli, adorant dominationes, tremunt
potestates, caeli caelorumque uirtu-
tes, ac beata Seraphim, socia exul-
tatione, concelebrant, cum quibus et
nostras uoces ut admitti iubeas de-
precamur, supplici confessione dicen-
tes: Sanctus, sanctus, sanctus dominus
Deus Sabaoth, pleni sunt caeli et terra
gloria tua osanna in excelsis. Bene-
dictus qui uenit in nomine domini
osanna in excelsis.

Te igitur clementissime Pater per
Iesum Christum filium tuum domi-
num nostrum supplices rogamus et
petimus, uti accepta habeas et bene-
dicas haec † dona, haec † munera,
haec † sancta sacrificia inlibata. In-

⁷⁹ Hlah. misály správněji: прилежнимъ исп(о)в(ѣ)даніемъ (Vajs, Mešní řád 129).

⁸⁰ Τὴ δὲ σφοδρῆνίῳ δ(τα)χεὶς τὸν υἱὸν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἱκετεύοντες παρακαλοῦμεν καὶ δεόμεθα ἵνα προσδεκταίαν ἔχῃς τὴν προσευχὴν ἡμῶν (Vajs, Mešní řád 130) se ἐπιεικῆς ὀυβέχῃ πρέκλάδῃ σῳμο-τρικανῇ. V hláh. misálech (Vajs, Mešní řád 130) je мнлостни, v pozdějších всемнлостни. Slovanské Tḗ (místo Tḗre) shoduje se s gruzínským textem (srov. shora str. 8).

⁸¹ молнимъ твоѣмъ м(и)л(о)с(р)д(и)ю odpovídá řeckému ἱκετεύοντες παρακαλοῦμεν καὶ δεόμεθα, v nejstarších hláh. misálech (Vajs v uv. sp. 130): прилежнѣ молнимъ и просимъ.

⁸² непероч'иш na tomto místě přidáno, zato však chybí o něco dále, kde τὴν ἀμώμητον (θυσίαν) zůstalo nepřeloženo. Dostalo se sem nejspíš omylem opisovače.

несквр³нниє. В прѣвнх³ еже тебѣ приносим³ за цр³кв³ твою с(вє)-тоу³ю католичскоу³ю, юже оуми-рити храни́ти оуеди́нити и стронти рачиши (сподобиши Роѣ, Нов) всєю кселеноу³ю земал³, единако с рабом³ твоим³ папоу н(а)шим³ им(е) р(екъ) и с в(и)ск(оу)пом н(а)шим³ им(е) р(екъ) и с кладикоу³ нашим³ им(е) р(екъ). И с вѣ́ми редовники, толи католичские и ап(осто)лские вѣ́ри чьстителн.

іерен. прекр(ъ)стїтѣ.

И бл(аго)с(ло)виши дары сїе, а́мин(ъ). Ё́іе приношенїе, а́мин(ъ). И сїи с(вѣ)тыи жрѣтвникъ.⁸³ а́мин(ъ). къ прѣвнх³(ъ) ѿже ти при-носим(ъ) ѿ с(вѣ)теи събор³ней ап(осто)л(ъ)сцєй цр(ъ)к(ъ)ви тво-ей. юже смирнїи съхрѣ́ни ѿ сѣ-динїи ѿ дкрѣмнїи, ѿ скободїи.⁸⁴ ко всѣх³(ъ) концѣх³(ъ) землїи. ксп³но рабѣ твоих³(ъ), патрїарха. ѿ наше смєре(нїе) ѿ недостойн³ство.

Възглас(ъ).

Въ прѣвнх³(ъ) помїни г(оспод)и, ѿп(и)ск(о)па нашєго. їм(ѣ) рє(къ). егѡже дарѡва с(вѣ)тым³(ъ) твоим³ цр(ъ)к(ъ)вам³, въ мїре цѣла. чьст-наѧ здравѧ, длѣгод(ъ)нєтєвѡша. ѿс-правлѧющѧ слѡво твоє и́стинны.

мол(нтеа) таїно.

- 15 Помени г(оспод)и раби и раби-не твое. тоу помени именує живне еже хош³. И все окр³ст прѣ́стоєщеє и все вѣ́рннє кр³ст³ѣни, нхже тебѣ вѣ́ра знана єст³ и вѣ́стно обѣ́тованнє, за неже тебѣ приносим³, или иже тебѣ приносєт³ сїю жрѣткѡу хвалє-ниѣ за се и за все свое, и за из-бавленнє д(оу)шѣ сконх³, за оупканнє сп(а)сеннїѣ и здравнїѣ своего, тебѣ же вздают³ обѣ́ти свое, вѣ́чномоу б(ог)оу живомоу и истинномоу.

Помени г(оспод)и ѿ всех³(ъ) дкрѣг³ стоєщи(х³) тїи. ѿ всѣх³(ъ) рабѣ твоих³(ъ). ѿ рабїни твоей.⁸⁵ нх³ же⁸⁶ тебѣ принашають сїю жрѣтєс хвалєнїѧ. ѿ себѣ же ѿ сконх³(ъ) всѣх³(ъ). ѡ ѿзбав-лєнїи д(с)шѣ нх³(ъ). ѿ оупока-нїи сп(а)сенїѧ. ѿ здравїѧ нх³(ъ). ѿ кѣ живѡтѣ вѣскр(ъ)сенїѧ нх³(ъ). ѿ нх³ же кѣ м(оли)тєс⁸⁷ предлагѧм³.⁸⁸ тебѣ прєвѣ́чномѣ б(ог)ѣ живѡ-мѣ. ѿ истинномѣ.

⁸³ жрѣтвникъ, jehož se jinak užívá za θυσιαστήριον i zde v liturgii Petrově (srov. č. 1 a 23), je místo жрѣтєс, v hlah. misálech (Vajs v uv. sp. 130) жрѣтєн.

⁸⁴ скободн чьба místo сподоби. Z hlah. misálů Ročský a Nov mají сподобиши, Vat рачиши.

⁸⁵ Помени... твои: v slov. textě jsou slova ѿ всех³(ъ) дкрѣг³ стоєщи(х³) přesmyknuta dopředu, za nimi zůstala nepřeložená celá relativní věta ѡν σοι... πρὸς θεοῦ, v hlah. nejstarších misálech: нхже тєтѣ вѣ́ра знана єст³ и вѣ́стно обѣ́тованнє (Vajs v uv. sp. 130).

⁸⁶ нх³ же místo иже.

⁸⁷ вѣ м(о)л(и)тєс místo м(о)л(и)тєс, jako před tím въ живѡтѣ místo живѡтѣ (ї. ζωή); řecký tekst má tu však plurál εὐχάς (lat. vota).

⁸⁸ предлагѧм³, lat. reddunt, P ἀποδίδωμι, což Codrington (v uv. sp. 184) má za omyl opisovače,

καὶ εὐλογίης ταῦτα τὰ δῶρα
ἀμήν· ταύτην τὴν προσφορὰν ἀμήν·
ταύτην τὴν ἁγίαν θυσίαν ἀμήν·
τὴν ἀμώμητον ἀμήν· ἐν πρώτοις
ἅπερ σοι προσφέρομεν ὑπὲρ
τῆς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστο-
λικῆς ἐκκλησίας σου ἣν εἰρήνευ-
σον διαφύλαξαι ἔνωσον κυβέ-
νησον καὶ καταξιώσον⁸⁹ πάντα
τὰ πέριχα τῆς γῆς ἅμα τοῖς δού-
λοις σου τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς ἡμῶν
ταπεινώσεως καὶ ἀναξιότητος.

ἐκφώνησις·

Ἐν πρώτοις μνήσθητι κύριε τοῦ ἐπι-
σκόπου [ἡμῶν τοῦ δεῖνος ὃν χάρισαι
ταῖς ἁγίαις σου ἐκκλησίαις ἐν εἰρήνῃ
σῶσον, ἔντιμον, ὑγιᾶ, μακροημερεύοντα·
ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας].

Μνήσθητι κύριε τῶν δούλων
σου καὶ τῶν δουλίδων σου καὶ
πάντων τῶν κύκλῳ περισταμέ-
νων σοι ὧν σοι ἡ πίστις δῆλη ἐστί
καὶ φανερά ἡ πρόθεσις⁹⁰ οἵτινες
σοι προσφέρουσι ταύτην τὴν
θυσίαν τῆς αἰνέσεως ὑπὲρ ἑαυ-
τῶν καὶ τῶν ἰδίων ἀπάντων·
ὑπὲρ ἀναρχήσεως⁹¹ τῶν ψυχῶν
αὐτῶν· ὑπὲρ ἐλπίδος σωτηρίας
καὶ ῥώσεως⁹² αὐτῶν· ἡ ζωὴ καὶ ἡ
ἀνάστασις αὐτῶν· σοὶ ἀποδίδωμι⁹³
τὰς εὐχὰς αὐτῶν τῷ αἰωνίως
θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ.

primis quae tibi offerimus pro ecclesia
tua sancta catholica, quam pacificare,
custodire, adunare et regere digneris
toto orbe terrarum, una cum famulo
tuo papa nostro.

Memento domine famulorum famu-
larumque tuarum, et omnium circum-
adstantium, quorum tibi fides cognita
est et nota deuotio, qui tibi offerunt
hoc sacrificium laudis, pro se suisque
omnibus, pro redemptione animarum
suarum, pro spe salutis et incolomita-
tis suae, tibi reddunt uota sua aeterno
Deo uiuo et uero.

jiné rukopisy mají ἀποδίδωσι. Naše čtení předpokládá variant ἀποδίδομεν, který byl asi též v řeckém originálu, z něhož vznikla gruzinská verze (Codrington 158, 184, srov. zde shora str. 8).

⁸⁹ ἣν εἰρήνευσον... καταξιώσον, ruk. P klade tu samé imperativy místo infinitivů závislých na καταξιώσον, ostatní rukopisy mají správně podle latiny, na př. R: εἰρηνεύσαι, διαφυλάξαι, ἐνῶσαι, κυβερνήσαι καταξιώσης (Codrington 140, též 119, 133).

⁹⁰ Za πρόθεσις, které je za latinské »devotio«, je vynecháno ve všech řeckých rukopisech latinské: pro quibus tibi offerimus vel (Codrington 184), v Pad. sakr. přidal tato slova teprve korektor.

⁹¹ ἀναρχήσεως chybně psáno (ale η znělo stejně jako υ) místo ἀναρχύσεως, ἀναρχύσεως (Codrington 133, 141).

⁹² Μίστο ῥώσεως čtou Pant a G ῥύσεως.

⁹³ ἀποδίδωμι chybně místo ἀποδίδωσι (lat. reddunt), srov. pozn. 88.

16 Причащающе се и памѣтъ чтоуще, коупно и памѣтъ чтемъ.

в прѣихъ прѣклонит се срѣдовично б(ла)ж(е)-
ние и прѣсл(а)вние всѣгда же д(ѣ)-
ви М(а)рие, родителнице г(оспо)-
да н(а)шего Ис(оу)х(рист)а на и
б(ла)ж(е)нихъ ап(осто)лъ и м(оу)-
ч(ени)къ твоихъ Петра, Павла, Ин-
дрѣѣ, Ёкова, Ивана, Томи, Ёкова,
Пилипа, Бартоломѣѣ. Матѣѣ,
Гиммоуна и Тадѣѣ, Анна, Канта,
Клим(е)нта, Шикста, Корнѣла,
Чьбриѣна, Локренца, Крьсого-
на, Ивана и П(а)вла, Коузми и
Домѣна и всѣхъ с(е)тихъ тво-
ихъ и хже достоѣниемъ и м(о)л(и)т-
ками же подаси, да въ вѣѣхъ застоу-
пленихъ твоихъ схраним се (заодѣждем
се Роѣ, заодѣжемъ се Nov) помощю.
Тѣмже Х(ристо)мъ Г(осподь)мъ на-
шимъ. Аменъ.

Бѣзгласъ).

Изредно ѡ прес(вѣ)тей. и преч(и)стей.
и пресл(аго)с(ло)венънен вл(а)д(ычи)-
ци нашей б(огороди)ци. и пр(и)сно
д(ѣ)вы мѣри⁹⁴. Бъ прѣвыхъ(ъ).
С(вѣ)тые и славыи, и пр(и)сно
д(ѣ)вы мѣри. родителъни-
цы. б(ог)а и г(оспода) нашего
и(схоу)са х(рист)а. и бл(а)же-
ныхъ(ъ) ап(осто)ст(ол)ъ. и оуче-
никъ⁹⁵ твоихъ(ъ). петръ и павла.
андрѣа, иакова. филиппа. вѣр-
оломаѣа. матѣѣа. сѣмона. иѡѡ.
ѡ(а)дѣѣа. матѣѣа. ѡмы. мѣрка.
лоуки. лѣна. климѣнтѣа⁹⁶ локренъ-
тѣа. хрисогона. иѡана. павла.
корнѣлиа. кѣпрѣана козѣмъ и
дамѣана. иларѣна. мѣртина. ге-
расѣма.⁹⁷ амѣроста. григорѣа.
бенедикъта. антонѣа. никѡлы.
василѣа. и всѣхъ(ъ) с(вѣ)тыхъ(ъ)
твоихъ(ъ). и хъ же м(о)л(и)тками
и м(о)лѣниемъ. покрѣи⁹⁸ насъ(ъ)
крокомъ твоимъ(ъ). ико да
всѣгда съблѣдаѣми бѣдѣмъ по-
мощю твою. радѣи и(схоу)са
х(рист)а г(оспода) нашего.

17 Се оубо приношение слоужби
нашеѣ на и всеѣ челади твоеѣ, м(о)-
л(имъ) те г(оспод)и, да оугодно
примѣши, д(ѣ)ни же наше въ твоѣмъ
мирѣ оустроиши, и от вѣчнаго
осоужениѣ избавиши (избави

Се збо приношенѣе слѣжбѣ
нашеѣ иже вт(ъ) всѣхъ(ъ) лю-
дей твоихъ(ъ). м(о)л(и)м ти се
г(оспод)и. прѣтно прѣимѣи. и
прочѣи⁹⁹ д(ѣ)ни наше. въ мѣре
прѣбѣкати сподобѣи¹⁰⁰ насъ(ъ).

⁹⁴ д(ѣ)вы мѣри, místo дѣвѣ мѣри, lok. závislý na předložce o.

⁹⁵ оученикъ chyba opisovače místo мученикъ (ř. μαρτύρων).

⁹⁶ За лѣна vypnecháno Канта, за Климентѣа vypnecháno ξότου, v hláh. misálech Шикста.

⁹⁷ гerasѣма chybně místo ιερωνύμου.

⁹⁸ покрѣи odpovídá řeckému παράσχω, jež se obvykle překládá подан (viz zde v lit. Petrově č. 6 a 27). Celé místo zdá se porušeno a znělo asi původně takto: подан намъ, ико да всѣгда крокомъ твоимъ(ъ) съблѣдаѣми бѣдѣмъ и помощю твою...

⁹⁹ прочѣи v slov. textě přidáno, možno je pokládat za byzantinisující vložku, srov. na př. prosbu z ektenie mše sv. Basilia Vel. k obětování (Orlov v uv. sp. 155): Прочѣи лѣто (время) живота нашего въ смиренѣи (въ мирѣ) ... (с)кончати...

κοινῶν¹⁰¹ τε καὶ τὴν μνήμην
σευόμενοι¹⁰²

ἐκφώνησις.

Ἐξαιρέτως τῆς παναγίας [ἀχράντου ὑπερ-
ευλογημένης δεσποίνης ἡμῶν θεοτό-
κου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας].

Ἐν πρώτοις

τῆς ἁγίας ἐνδόξου καὶ ἀειπαρ-
θένου μαρίας γεννητρίας τοῦ
θεοῦ καὶ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ
χριστοῦ· ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν μα-
καρίων ἀποστόλων καὶ μαρτύ-
ρων σου πέτρου· παύλου· ἁν-
δρέου· ἰακώβου· φιλίππου· βαρ-
θολομαίου· ματθαίου· σίμωνος·
ἰούδα· θαδδαίου· μαθία· θωμᾶ·
μάρκου· λουκᾶ· λίνου· κλίτου· κλή-
μεντος· ξύστου· λαυρεντίου·
χρυσογόνου· ἰωάννου· παύλου·
κορνηλίου· κυπριανοῦ· κοσμά
καὶ δαμιανοῦ· ἰλαρίωνος· μαρ-
τίνου· ἱερωνύμου· ἄμβροσίου·
γρηγορίου· βενεδίκτου· ἀντω-
νίου· νικολάου· βασιλείου· καὶ
πάντων τῶν ἁγίων σου· ὧντι-
νων ταῖς πρεσβείαις¹⁰³ καὶ ταῖς
ἰκεσίαις παράσχου ἡμῖν ἵνα ἐν
πάσῃ¹⁰⁴ τῇ σκέπῃ σου φρουρώ-
μεθα καὶ τῇ βοηθείᾳ τῇ σῇ διὰ
ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν
ταύτην τοίνυν τὴν προσφορὰν
τῆς δουλείας ἡμῶν καὶ παντὸς
τοῦ λαοῦ σου δεόμεθα κύριε
ἀσμένως πρόσδεξαι· τάς τε ἡμέ-
ρας ἡμῶν ἐν εἰρήνῃ διοίκησον·
καὶ ἀπὸ τῆς μελλούσης¹⁰⁵ τῆς αἰω-

Communicantes et memoriam uene-
rantes

inprimis gloriosae semper uirgi-
nis Mariae genetricis Dei et domini
nostri Jesu Christi, sed et beatorum
apostolorum ac martyrum tuorum
Petri, Pauli, Andreae, Iacobi, Iohan-
nis, Thomae, Iacobi, Philippi, Bartho-
lomaei, Matthei, Simonis et Thaddaei,
Lini, Cleti, Clementis, Xisti, Cornelii,
Cypriani, Laurentii, Grisogoni, Iohan-
nis et Pauli, Cosmae et Damiani et
omnium sanctorum tuorum quorum
meritis precibusque concaedas, ut in
omnibus protectionis tuae muniamur
auxilio per Christum dominum
nostrum.

Hanc igitur oblationem seruitutis
nostrae sed et cunctae familiae tuae
quaesumus domine ut placatus acci-
pias, diesque nostros in tua pace dispo-
nas, atque ab aeterna damnatione nos
eripi et in electorum tuorum iubeas

¹⁰⁰ πρεσβείαις сподоби = řec. διοίκησον (lat. disponas), hlalolské rukopisy (Vajs, Mešní řád 132)
өгетрoншн. Následující нас(ъ) je přidáno.

¹⁰¹ κοινῶν místo κοινωνοῦντες, jak mají Ch A G R (srov. Codrington 120, 121, 133, 141).

¹⁰² σευόμενοι = σεβόμενοι (Codrington 121, 141).

¹⁰³ πρεσβείαις za lat. meritis (Codrington 185, srov. o tom shora str. 14).

¹⁰⁴ ἐν πάσῃ místo ἐν πάσι, η ἰ i znělo stejně, lat. in omnibus (srov. Codrington 120, pozn. 33,
133, 141).

¹⁰⁵ μελλούσης jen v ruk. R a P, ostatní se shodují s latinským tekstem: ab aeterna damnatione
(Codrington 186).

Росѣ) нн, и въ избраннѣхъ тѣхнѣхъ повелѣши нн стадоу причисти. Тѣмъ же дѣ. творѣ криже г(лаго)летъ:

- 18 Ёже приношение ти б(ож)е о всѣхъ, молимъ бл(агословле)но, прѣписано, оутверждено, и въздвиженъ роуцѣхъ бл(а)гоутѣлѣтно приѣтно же створити рачиши (сподобиши Nov), да намъ боудетъ тѣло и крѣ възлюбленнаго с(и)на твоего г(оспод)а н(а)шего Н(соу)са Х(рист)а. съдѣ по трѣхъ лѣхъ прѣсти по оуероуоу или по тѣлесникоу г(лаго)летъ:

- 19 Иже прѣжднимъ д(ь)немъ неже пострада да, вѣметъ тѣло рекн: приѣтъ хлѣбъ в с(вѣ)тѣхъ и чѣстнѣхъ роуцѣхъ свои и възведъ очн свои на н(е)бо к тебѣ б(ог)оу о(тѣ)цоу своему вс(е)м(о)роушоумоу, тебѣ же хвали ездаеъ и мало подвижъ бл(агослов)ит рекн: бл(агослов)и и прѣломи и да оученикомъ своимъ г(лаго)ле: при мѣте и ѣдите от сего всн, се бо естъ тѣло мое. и поклонит се оумнлено тѣлоу Х(рист)оу и въздвиженъ е високо да от около стоящихъ видит се лѣпо. И приемъ к(а)л(е)ж г(лаго)л(е)тъ:

и ѡт(ъ) хотѣшаго вѣчнаго ѡсоудѣнїа избави нас(ъ). и избраннѣхъ(ъ) тѣхнѣхъ бл(а)говоблн чрѣдѣ съчетатисѣ. и(нсоу)са х(рист)а радн б(ог)а на́шего.

Еѣ же прїнашаѣмъ тебѣ б(ог)у. ѡ всѣхъ(ъ) и за все, и молим ти се. покровѣ твоѣмъ бл(а)гословнѣ, и недпис(ь)нѣ быти намъ. рачытел(ь)ню ѡт(ъ) бл(а)гаго ѡтѣкта. и сътвори сподобитисѣ намъ недсоудѣнно прїетн.¹⁰⁶ тѣло и крѣкѣ възлюбленнаго твоего с(ы)на. г(оспод)а на́шего и(нсоу)са х(рист)а.

(И)рѣ възымаетъ покровѣ. и съ мноземъ бл(а)гословѣнїемъ. прикасаѣтсѣ животворнаго хлѣба и г(лаго)летъ тайно.¹⁰⁷

Иже ѣдиногo д(ь)ни¹⁰⁸ страда нїа ѣго. въземъ хлѣбъ на с(вѣ)тѣхъ(ъ) ѣго роукахъ. и въздыже ѣчн свои на н(е)бо. и показ¹⁰⁹ тебѣ б(ог)у и ѡ(тѣ)цѣ своѣмъ всѣснломъ. тѣ бл(а)годарїше. бл(агослов)а(о)кнѣхъ, и прѣломнѣхъ. дасть с(вѣ)тымъ(ъ) сч(е)н(и)кымъ(ъ) и ап(о)с(то)ломъ¹¹⁰ рѣкѣ. Възглас(ъ).

Прїимѣте и ѣдите ѡт(ъ) сего. се ѣстъ тѣло мое¹¹¹ за вы ломнмo(е). въ ѡставленїи грѣхомъ.

мол(нтеа) тай(но).

¹⁰⁶ Celé toto místo, počínajíc od cїe же прїнашаѣмъ je značně porušeno, a jak upozorňuje Codrington (v uv. sp. 187), přeloženo tak špatně, že se stává nesrozumitelným. O chybném překladu latinského »ascriptam, ratam« řeckým ἀπερίγραπτον, ἑράσμιον, s nímž se shoduje slovenské недпис(ь)нѣ, рачытел(ь)ню (od рачити) srov. shora str. 3. Slovenské ѡт(ъ) бл(а)гаго ѡтѣкта je překladem řeckého εὐαπολόγητον, původnější forma je zachována v blaholském благоутѣлѣтно (srov. shora str. 7). недсоудѣнно je v slov. textě přidáno jednak pod vlivem paralelních míst z liturgie Petrovy (č. 2 недсоудѣннѣ нас(ъ) сътвори, č. 29 недсоудѣнно сподоби ме прїетн), jednak reminiscenci z byzantské liturgie, jako несоуджен(ь)но(н)но причаститисѣ u Orlova (v uv. sp. 289, 391).

¹⁰⁷ Rubrika slovenská neshoduje se s řeckou a je převzata asi z nějakého pozdějšího mešního formuláře byzantského, srov. u Orlova (v uv. sp. 193, v poznámce ze Služebníka, tištěného v Moskvě r. 1655): Г(вѣ)щѣннѣхъ прикланѣтъ глаго, въздвнѣхъ деснѣцъ своѣхъ со бл(а)гословѣнїемъ, бл(а)гословѣтъ с(вѣ)тѣхъ хлѣбъ...

νίου κατακρίσεως ἡμᾶς λύτρωσαι· καὶ εἰς τὴν τῶν ἐκλεκτῶν σου κέλευσον ἀγέλην συναριθμηθῆναι διὰ ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν.

ἦν προσφορὰν σοι ὁ θεὸς ἐν πάσῃ¹¹² δεόμεθα τῇ σκέπῃ σου εὐλογημένην· ἀπερίγραπτον· ἐράσμιον· εὐαπολόγητον¹¹³ προσδεκταίαν ποιῆσαι καταξιώσεις ἵνα ἡμῖν σῶμα καὶ αἷμα γένηται τοῦ ἀγαπητοῦ σου υἱοῦ καὶ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ.

καὶ λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὸν ἄρτον λέγει μυστικῶς αἶρων τὴν ἀναφορὰν·

“Ὅστις πρὸ μίας ἡμέρας τοῦ παθεῖν αὐτὸν λαβὼν ἄρτον εἰς τὰς ἀγίας αὐτοῦ χεῖρας καὶ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ πρὸς σὲ τὸν θεὸν καὶ πατέρα αὐτοῦ τῷ πανδυνάμῳ σοὶ εὐχαριστῶν εὐλόγησεν· ἔκλασεν· ἔδωκε τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις εἰπὼν. ἐκφώ[νησις].

λάβετε φάγετε ἐξ αὐτοῦ. [τοῦτο γάρ ἐστι τὸ σῶμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης· τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. μυστικῶς.]

grege numerari: per Christum dominum nostrum.

Quam oblationem tu Deus in omnibus quaesumus benedictam †, ascriptam †, ratam † rationabilem acceptabilemque facere dignaris, ut nobis corpus † et sanguis † fiat dilectissimi filii tui domini dei¹¹⁴ nostri Iesu Christi,

qui pridie quam pateretur accepit panem in sanctas ac uenerabiles manus suas et eleuatis oculis in caelos ad te deum patrem suum omnipotentem tibi gratias agens benedixit †, fregit †, dedit discipulis suis dicens:

Accipite et manducate ex hoc omnes: hoc est enim corpus meum.

¹⁰⁸ ἑΔΗΝΟΓΟ ΔΗΗ, ἴ. πρὸ μίας ἡμέρας, πρὸ zůstalo nepřeloženo, v hláh. rukopisech Vat a Nov překladem д(а)немъ, Roč překladě д'немъ (Vajs, Mešní řád 132).

¹⁰⁹ и показа je přidáno proti řec. tekstu vlivem byzantské mše sv. Basilia (Orlov v uv. sp. 193): прїимъ хлѣбъ с(ва)г(а)т(а)ма своѣма и пр(ѣ)ч(а)ст(а)ма рѣкама и показавъ текъ с(ог)огъ и ш(тѣ)цю. ел(а)годарнѣ ел(а)г(о)с(а)внѣмъ. шс(ва)шъ преломъ... еѣда(стѣ) с(ва)г(а)т(а)ма своѣмъ оѣч(а)ннкомъ ѡ ап(о)с(т)ол(о)мъ рекъ.

¹¹⁰ ѡ ап(о)с(т)ол(о)мъ (καὶ ἀποστόλοις) je přidáno podle liturgie sv. Basilia, viz předchozí pozn.

¹¹¹ V řec. rukopise Pant je zde ještě: τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, jež zůstalo v slov. nepřeloženo.

¹¹² ἐν πάσῃ = ἐν πᾶσι, rovněž G má ἐν πάσῃ, ostatní kladou správně ἐν πᾶσι (Codrington 123, 133, 141). Srov. pozn. 104.

¹¹³ O poměru celého tohoto místa k latinskému originálu viz pozn. 106.

¹¹⁴ dei se vynechává již v rkp-e Vat. Ottob. 313 a později vesměs.

- 20 Подобнимъ образомъ по томъ ꙗко
вѣчѣра и мало подвигъ речетъ: приѣтъ и
сию прѣсвѣтлоу чашюу в с(вѣ)-
тѣи и чѣстнѣи роуцѣ скон, и по-
ложитъ в'спетъ на олтѣрѣ реки: и паки же
тебѣ хв(а)ли вздае, тогда откривъ бл(а-
госло)внтъ реки: бл(а)госло)ви и да
оуч(е)никомъ своимъ г(ла)го)ле
и вздае паки речетъ: примѣте и пинте
иже нѣе вси, се бо есть чаша
крѣви моея новаго и вѣчнаго
завѣта, таина вѣри, ꙗже за ви
и за многіе излїет се (изли-
вает се Роѹ, Nov), в оставле-
ніе грѣхоу. Еиѣ елико кратъ
створите, в мою памятъ теорѣте.
и вздае гнет.
- 21 Отноудѣже и памятоующе г(оспо-
д)и ми раби твои на и люди
твоя с(вѣ)ти тогоже Х(рст)а с(и)на
твоего г(оспо)да б(ог)а нашего
б(ла)ж(е)ноу моукоу толи от прѣ-
исподнихъ вскр'сеніе на и на н(е)-
б(е)са славное възшестіе, прино-
симъ прѣсвѣтлому велич'стенію тво-
емоу от твоихъ дарѣхъ(!) и даро-
ванѣхъ жр'ткою чистоу, жр'т-
кою с(вѣ)тоу, жр'ткою непорочноу,
хлѣбъ с(вѣ)тъ жизни вѣчнїе и
чашюу вѣчнаго сп(а)сенїа.
- 22 На неже м(и)л(о)стивим и вѣдрнимъ
Такоже и чашю по вечерїи прї-
емъ. на с(вѣ)тыхъ(ъ) и пр(ѣ)-
ч(и)стыхъ(ъ) роукахъ(ъ) сконхъ(ъ).
паки тебѣ бл(а)годарешѣ бл(а-
госло)внѣи и дасть с(вѣ)тымъ
своимъ оученикомъ рѣкъ.
Възгласъ(ъ).
Пинте вт(ъ) нѣе вси. се бо ѣсть
чаша. крѣвѣи моея новаго завѣ-
та тайн'ство. и вѣчнїе вече-
ри¹¹⁵ иже за вѣи и за м'ногїи и з-
ливавѣмаа въ ѡставляніе грѣ-
хѣмъ(ъ).
и паки іерей. покрываѣтъ с(вѣ)тынъ хлѣбъ. и г(ла)
го)литъ(ъ) тай(но).
Еіе еліиждѣи аще творї(те). въ
мое възшестїе творїте.
Тѣмъже поминающе г(оспо)д)и.
и мы раби твои. и людіе с(вѣ)-
т(а)го¹¹⁶ х(рист)а твоего. г(оспо-
да) же нашего и б(ог)а бл(а)же-
ноу страсть. і еже вт(ъ) а)да
въскресе)ніе. і иже на н(е)б(е)-
са славное възхожденіе.
- Възгласъ(ъ).
Тогда вт(ъ) твоихъ(ъ) тебѣ приносе-
ще ѡ всѣхъ(ъ) и за всѣ. тай(но). Тогда
вт(ъ) твоихъ(ъ) принашаемъ(ъ).
і дїномъ б(о)ж(ь)ствоу твоѣмъ.
вт(ъ) твоихъ(ъ) дарованїи. жрѣ-
теѣ чистъ хлѣбъ с(вѣ)тын. въ
животъ вѣч'ный. и чашѣ сп(а)-
сенїа. и збѣлствоуе.¹¹⁷
и х(ъ) же м(и)л(о)стивѣ.¹¹⁸ ѡчище-

¹¹⁵ вечерїи je chyba místo вѣрѣ, vysvětlitelná častým spojením таиннаа вечера (na př. u Orlova v uv. sp. 289 a j.)

¹¹⁶ с(вѣ)т(а)го, řec. ὁ λαὸς ὁ ἅγιος; bylo tedy snad původně людіе свѣтин.

¹¹⁷ и збѣлствоуе je překladem řeckého ἀεννάου (= nevysychajícího, věčného), lat. (salutis) perpetuae, изобильствовати = sufficere, abundare; níže v č. 34 lit. Petrovy je řecké δοπιλούμενος přeloženo и збѣлствати (imperativ místo participia, stejně jako předcházející παρέρχων = съпомаганї); и збѣлствати je pozdní obměnou staršího изгнати, -гнати (Jagić, Entsteh. 2 349).

¹¹⁸ Má tu být instr. милостивымъ (-вомъ), jak je to v hlaholských textech (Vajs, Mešní řád 134).

Ὅμοίως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ
τὸ δειπνῆσαι λαβὼν ἐν ταῖς
ἀγίαις καὶ ἀχράντοις χερσίν¹¹⁹
αὐτοῦ πάλιν σοὶ εὐχαριστῶν
εὐλόγησε καὶ ἔδωκε τοῖς ἀγίοις
αὐτοῦ μαθηταῖς λέγων·

ἐκφωνεῖ·

Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο
γάρ ἐστι τὸ ποτήριον τὸ αἷμα
μου νέας διαθήκης· μυστηρίων¹²⁰
καὶ αἰωνίου¹²¹ πίστεως· ἥτις
ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ὑπὲρ πολλῶν ἐκ-
χέεται εἰς ἄφεςιν ἁμαρτιῶν.

καὶ πάλιν καλύπτει τὰ ἅγια καὶ λέγει μυστι-
κῶς ὁ ἱερεὺς·

Ταῦτα ὁσάκις ἐὰν ποιῆτε ἐν τῇ
ἐμῇ ἀναμνήσει ποιεῖτε·¹²²

ὁ θεν καὶ μνημονεύοντες κύριε
ἡμεῖς οἱ δοῦλοί σου ἀλλὰ καὶ
ὁ λαὸς ὁ ἅγιος τοῦ χριστοῦ σου
κυρίου δὲ ἡμῶν καὶ θεοῦ καὶ
τοῦ μακαρίου πάθους ἀλλὰ μὴν
καὶ τῆς ἐκ τοῦ ἄδου ἐγέρσεως
καὶ τῆς εἰς οὐρανούς ἐνδόξου
ἀναβάσεως

ἐκφώ[νησις].

τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν [σοι προσφέροντες
κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα]. Τὰ σὰ ἐκ
τῶν σῶν προσφέρουμεν τῇ μιᾷ¹²³
θεότητί σου ἐκ τῶν σῶν δω-
ρεῶν·¹²⁴ θυσίαν καθαράν· ἄρ-
τον ἅγιον ζωῆς αἰωνίου· καὶ
ποτήριον σωτηρίας ἀενάου·

ὑπὲρ ὧν ἰλέψ καὶ εὐιλάτῳ προ-

Simili modo posteaquam caenatum
est accipiens et hunc praeclarum cali-
cem in sanctas ac uenerabiles manus
suas, item tibi gratias agens, benedixit
†, dedit discipulis suis dicens:

Accipite et bibite ex eo omnes: hic
est enim calix sanguinis mei, noui et
aeterni testamenti, mysterium fidei,
qui pro uobis et pro multis effundetur
in remissionem peccatorum.

Haec quotienscumque feceritis in
mei memoriam facietis.

Unde et memores sumus domine
nos tui serui, sed et plebs tua sancta
Christi filii tui domini dei nostri tam
beatae passionis, necnon et ab inferis
resurrectionis, sed et in caelos glorio-
sae ascensionis

offerimus praeclarae maiestati tuae de
tuis donis ac datis hostiam † puram,
hostiam † sanctam, hostiam † imma-
culatam, panem † sanctum uitae
aeternae, et calicem † salutis perpe-
tuae.

Supra quae propitio ac sereno uultu

¹¹⁹ Před konsekrací chleba je akkus. χεῖρας, zde dat. χερσίν, v slovanském překladě je tento rozdíl setřen (Codrington 188).

¹²⁰ μυστηρίων místo μυστήριον, jak čte ruk. A.

¹²¹ αἰωνίου je sem přidáno, původně to byla asi postranní glosa, jak myslí Codrington (v uv. sp. 190); patřilo k předcházejícímu νέας καὶ αἰ(ωνίου διαθήκης), jak čtou některé rukopisy, lat. novi et aeterni testamenti, mysterium fidei.

¹²² ποιεῖτε, lat. facietis; praesens se opírá o tekst Písma sv. a o liturgii sv. Basilia (Orlov 196: **Г**е творите къ мѡи поминаніи, var. къспоминаніи).

¹²³ τῇ μιᾷ (μίᾳ) místo τῇ τιμίᾳ θεότητι, lat. praeclarae maiestati (srov. shora str. 3).

¹²⁴ ἐκ τῶν σῶν δωρεῶν, lat. de tuis donis ac datis (srov. Codrington 192, shora str. 3).

лицемъ възрѣти рачиши и приѣтни
имѣти, ꙗкоже приѣтние имѣти
рачилъ еси дари отрока твоего
пр(а)в(ѣ)днаго ꙗвѣла и жрѣткою
патриарха н(а)шого ꙗвраама и
юже ти принесе високи ерѣи твои
(велики ерѣи твои Мелхисѣдѣкъ
Roč, Nov) с(вѣ)тоу с(вѣ)тлоу ис-
тинноу и непорочноу жрѣткою.

Прѣклонивъ се ниско г(лаго)летъ:

- 23 Прилежно те молимъ, вс(е)м(о)гн
б(о)ж(е), повели сиѣ принести роу-
кама с(вѣ)таго анѣ(ѣ)ла твоего
на високи олтаръ твой, прѣдъ лице
б(о)ж(ѣ)ствѣнаго величствіѣ твоего
цѣлоуетъ олтаръ, да вѣлко от сего олтара
причещением(!) с(вѣ)тос(вѣ)то с(и)-
на твоего тѣло и крѣзь приемлемъ
всѣцѣмъ себе знаменаетъ бл(а)госло-
вленіемъ н(е)б(е)ским и бл(а)го-
дѣтию да напѣним се. Поменни оу-
рабѣи и рабѣи твое тоу помени именуе
мрѣтне еже хоши ѿже соутъ прѣдъ нами
шли съ знаменіемъ кѣри и спѣ (sic)
къ снѣ мира, симъ г(о)спод(и) и всѣмъ
в Х(р)стѣ почивающемъ мѣсто хладно,
свѣтло и мирно да даси м(о)л(и)мъ
те. Тѣмъже Х(р)сто)мъ г(о)спод(ѣ)мъ
н(а)ш(и)мъ ам(е)нъ. Оуд(а)ритъ се роукою в пра-
си глаголе:

- 24 Намъ же оубо грѣшникомъ рабомъ и
рабѣинамъ твоимъ на множество
щедротъ твоихъ оупевающимъ
честъ етероу и сдроженне дати ра-

номъ¹²⁵ лицемъ(ъ). посетити спо-
добнѣи. ѿ сыхъ(ъ) пріетнѣи ѿ ма-
ши. ꙗкоже сподобилъ еси. да-
ры пріетнѣи¹²⁶ ѿтрокѣ твоего пра-
вѣд(ѣ)наго ѡвѣла. ѿ жрѣткѣ па-
триарха ѡвраама ѿ ꙗкоже ти
принесе прѣвѣи с(вѣ)щенникъ
твой мелхисѣдекъ. с(вѣ)тѣю
твою жрѣткою. непорочно при-
несеніе,
м(о)л(и)мъ се. ѿ мѣли се дѣемъ.
вѣсѣсѣлне б(о)ж(е).

ѿ цѣлѣи с(вѣ)тѣю трапезѣ. г(а)го)лѣтъ мол(и)тѣ
тайно.

Повели г(о)спод(и) сѣа б(о)ж(ѣ)-
ствѣнаѣ сѣвженіѣ дѣиствова-
тисѣ¹²⁷ роукою с(вѣ)т(а)го ѡгг(е)-
ла твоего въ вѣшнѣишии жрѣ-
тѣникъ(ъ). прѣдъ(ъ) б(о)ж(ѣ)стве-
нымъ(ъ) лицемъ твоимъ. ѿ ꙗко
ѡше коуждо ѡт(ъ) жрѣтѣни-
ка сѣго. чѣстъ с(вѣ)тоу тѣла
ѿ крѣви с(ы)на твоего, въспрѣ-
нимъ. въ¹²⁸ вѣсѣкоѣ бл(а)го)-
с(ло)веніе н(е)б(е)сноѣ ѿ бл(а)-
г(о)д(а)ти наситимъ се. ѡт(ъ)
г(о)спод(а) нашего ѿ(и)соу)са
х(р)ист(а).

ѿ прекланіѣи главѣ. г(а)го)лѣтъ(ъ) тайно.

Насъ же грѣшныхъ(ъ) ѿ недостои-
ныхъ рабѣ твоихъ(ъ). ѿже на
множ(ѣ)ство щедротъ тво-
ихъ(ъ). ѿ на м(и)л(о)стѣ твою ѡу)по-

¹²⁵ ѡчисти́номъ odpovídá řeckému εὐλάτῳ; spíše bychom čekali οὐκιστινὸν, srov. Jagić, Entsteh.² 291: οὐκιστινὸν = ἱλασθεῖσθαι propitiare, za καθαρῖζειν se však střídá οὐκιστινὸν а очи́стити: Ostro-
mirovo evang. překládá Luk. 18, 13 propitius esto (ἱλασθητι) mihi peccatori: οὐκιστι
мѣнѣ грѣшниковъ (Mag. множествѣ вѣдн), lat. sereno; v bilinguálním ruk. A zní toto místo latinsky:
propitia et pia facie, hláh. misály mají вѣдреннѣмъ.

¹²⁶ пріетнѣи zde nesprávně přidáno.

¹²⁷ Pasivní διακονηθεῖναι je přeloženo opisnou formou: божество(ѣ)наѣ сѣвженіѣ дѣиствоватисѣ.
Обычѣjně διακονηεῖν = слѡужити (srov. Jagić, Entsteh.² 388, Zum aksl. Apost. II, 21), hláh. misály
mají принести.

¹²⁸ Předložka въ zde není na místě, nýbrž buď genitiv nebo instrumentál, jehož tu užívají hláh.
rukopisy (Vajs, Mešní řád 134–135).

¹²⁹ Lat. in conspectu divinae maiestatis tuae, zde přeloženo, jako by tam bylo: divinae
faciei (-ni vultus)...

σώπῳ ἐπισκέψασθαι καταξιώ-
σεις καὶ προσδεκταίαν ἔχεις·
καθάπερ κατηξίωσας τὰ δῶρα
τοῦ παιδός σου δικαίου ἄβελ·
καὶ τὴν θυσίαν τοῦ πατριάρχου
ἄβραάμ· καὶ ὥσπερ σοι προσή-
γαγεν ὁ πρῶτος ἱερεὺς σου μελ-
χισεδέκ. ἁγίαν θυσίαν ἄμωμον
προσφοράν.

ἱκετεύοντες δεόμεθα παντοδύ-
ναμε θεέ.

καὶ ἀσπάζεται τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ λέγει
μυστικῶς τὴν εὐχὴν ταύτην·

Κέλευσον κύριε ταῦτα διακονη-
θεῖναι διὰ χειρὸς τοῦ ἁγίου
ἀγγέλου σου εἰς τὸ ὑψηλὸν θυ-
σιαστήριον ἐνώπιον τοῦ θείου
προσώπου σου.¹²⁹ ἵνα οἶαν δῆπο-
τε ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου τούτου
μερίδα ἁγίαν¹³⁰ τοῦ ἁγίου¹³¹ σώ-
ματος τοῦ υἱοῦ σου καὶ αἷμα-
τος¹³² ληψόμεθα πάσης εὐλογίας
ἐπουρανίου καὶ χάριτος ἐμπλησ-
θῶμεν διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰη-
σοῦ χριστοῦ.¹³³

καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν λέγει μυστικῶς·

Ἡμῖν οὖν τοῖς ἁμαρτωλοῖς καὶ
ἀναξίοις¹³⁴ δούλοις σου τοῖς εἰς
τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου
καὶ τοῦ ἐλέους¹³⁵ σου ἐλπίζουσι μέ-

respicere digneris et accepta habere,
sicuti accepta habere dignatus es mu-
nera pueri tui iusti Abel et sacrificium
patriarchae nostri Abrahae, et quod
tibi obtulit summus sacerdos tuus
Melchisedech, sanctum sacrificium,
immaculatam hostiam.

Supplices te rogamus omnipotens
Deus, iube haec perferri, per manus
angeli tui in sublime altare tuum, in
conspectu diuinae maiestatis tuae, ut
quotquot ex hac altaris participatione
sacrosanctum filii tui corpus † et san-
guinem † sumpserimus, omni bene-
dictione caelesti et gratia repleamur:
per Christum dominum nostrum.

Memento etiam domine et eorum
nomina qui nos praecesserunt cum
signo fidei et dormiunt in somno pa-
cis.

Ipsis et omnibus in Christo quies-
centibus † locum refrigerii, lucis et
pacis ut indulgeas deprecamur per
Christum dominum nostrum.

Nobis quoque peccatoribus famulis
tuis de multitudine miserationum tua-
rum sperantibus partem aliquam
societatis donare digneris cum tuis

¹²⁹ Lat. ex hac altaris participatione sacrosanctum (... corpus), participatio byla chápana jako pars nebo particula, a přeložena μερίδα, sacrosanctum, které patří k následujícímu corpus, bylo s ní spojeno (μερίδα ἁγίαν), srov. Codrington v uv. sp. 194.

¹³¹ τοῦ ἁγίου bylo přidáno revisory textu (Codrington 194).

¹³² V latině je převrácený pořad: Filii tui corpus et sanguinem, stejně jako zde je to v G a R (Codrington 28, 194, srov. též shora str. 3).

¹³³ Zde chybí Memento za mrtvé, podobně též i v ostatních řeckých rukopisech vyjma Cur, nikoli však v textech gruzínských (Geo).

¹³⁴ ἀναξίοις je zde a v R přidáno z liturgie sv. Basilia (Codrington 195); srov. u Orlova (v uv. sp. 123 a 201): смѣренныя и грѣшныя и недостойныя рабы твои; мы грѣшныи недостойныи раки твои a pod.

¹³⁵ καὶ τοῦ ἐλέους σου je rovněž z byzantské liturgie (Codrington 30, 195), ale formule ta přichází tam obyčejně v obráceném pořádku, srov. u Orlova (v uv. sp. 123): м(н)л(о)стѣю і милостями (= ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς).

чиши с тѣми с(вѣ)тими ап(о)столи и м(о)уч(е)ни(к)и съ Ив(а)номъ, Ет(е)паномъ Матню, Барнавоу, Игнатомъ (sic) (Игнациемъ Роѣ), Александромъ, Марчелиномъ, Петромъ, Пелечитою, Перпетою, Иггатою, Лоуциею, Цецелиею, Настасиею и сѣ всѣми с(вѣ)тими твоими мю кихъ насъ сдрожбоу не мѣниѣ (мѣниемъ Роѣ, мѣниемъ Nov) достоѣниѣ на помилѣнии молимъ щедрителю припоусте. Х(р)стоу г(о)споду н(а)шимъ амень.

25 Иже вса сиѣ г(о)сподн всгда добра тѣориши с(вѣ)тиши, жн-киши, бл(а)госло(в)иши и подаеши намъ: прѣклонъ се откритъ калезъ и взметъ тѣло Х(р)стоу и створитъ кр(и)же вѣхоу к(а)д(е)жа г(ла)голе:

Тѣмъ и сѣ тѣмъ и вѣ томъ естъ тебѣ б(о)гоу о(т)ъцоу вс(е)моу-цоумоу кѣ единствѣ д(о)уха с(вѣ)-

каюшихъ. вѣ чѣстѣ сѣвѣсти.¹³⁶ даровати сѣ¹³⁷ сподобѣ. радѣи тѣоихъ с(вѣ)тыхъ. ап(о)стола и м(с)ч(е)н(и)кѣ. іѣданна славнаго прор(о)ка и пр(ѣ)д(ѣ)т(ѣ)чѣи и кр(ѣ)ст(н)е)лѣ. стефанѣ. матѣѣ. варнавы. и гнатѣ. але-ксандра. маркѣина. петра. и с(вѣ)тыхъ м(с)ч(е)н(и)цъ перпѣтоу и. агаѣи. декли. петкы.¹³⁸ лики. агнѣи. кикили. анастасѣи. варвары. іоуліанѣи. екатерѣи. егѣи. ивѣпраѣи. и всѣхъ с(вѣ)тыхъ тѣоихъ. и хѣ же радѣи и нашѣ пред(ѣ)стоѣнѣ¹³⁹ не ѣстежи по дѣломъ нашимъ. нѣ съчетаи причѣтоу с(вѣ)тыхъ тѣоихъ. и ѡставленѣи грѣхоу сподобѣ. радѣи і(н)соу)са х(р)иста б(о)га нашего.

И възымѣтъ, покровъ. и прѣимѣтъ хлѣбъ. и знаменѣтъ съ нимъ, ѣ. с(вѣ)тоу чѣшѣ тайно г(ла)голе.

ѣго же радѣи. сѣ вса г(о)сподн. пр(и)сно добраа подаваѣши.

прѣкрѣщаѣ г(ла)голетъ.

Г(вѣ)то тѣориши ѣминъ. ѡжн-вотвораѣши ѣминъ. бл(а)гос(ло)вѣиши ѣминъ.

Знаменѣтъ над(ѣ) блѣдомъ г(ла)голи тайно.

И подаваѣши намъ ѣго радѣи. да сѣнижнѣи кѣшнѣи бѣкаѣтъ.¹⁴⁰ съ нимъ же тебѣ б(о)гъ ѡ(т)ъцѣ

¹³⁶ вѣ чѣстѣ сѣвѣсти за řecké μέρος τῆς κοινότητος, je těžko říci, co zde bylo původně; вѣ je přidáno jako shora (viz poznámku předchozí), v чѣстѣ можно spatřovat stopu prvotního чѣстѣ = μέρος, v сѣвѣсти se tají nějaký výraz za »societas«. Asi že celý ten obrat vznikl za vlivu byzantského, srov. v liturgii sv. Jana Chrysostoma (Orlov v uv. sp. 389): чѣстѣи сѣвѣдѣннѣи сѣвѣсти нашѣи призывати тѣ. [Lze snad předpokládati, že zde původně bylo чѣстѣ сѣвѣсти за μέρος τῆς κοινότητος, při čemž překladatel kontaminoval τῆς κοινότητος se slovem τῆς νοήσεως (čel snad νοήτης?) a proto přeložil сѣвѣсти, které překládá řeč. διάνοια, νόοις; protože však slovo сѣвѣсти častěji vyjadřuje řeč. συνειδός, συνειδήσις »conscientia«, pochopíme další změnu чѣстѣ сѣвѣсти v чѣстѣи сѣвѣсти. BHĕ]

¹³⁷ сѣ přidáno později.

¹³⁸ петкы: jak již Goussen (v uv. sp. 3) upozornil, je to zlidovělé jméno národní bulharské svěťice Paraskevy, a právě její vsunutí do kánonu svědčí o tom, že se této slov. litur. Petrovy užívalo v bohoslužbě.

¹³⁹ предѣстоѣнѣ, které zde je za řecké μερίδα, je asi reminiscencí z liturgie sv. Jana Chrysostoma (srov. Orlov v uv. sp. 389): предѣстѣи (var. предѣстоѣннѣи) с(вѣ)томоу тѣоному жѣртѣи.

ρος τῆς κοινότητος¹⁴¹ χαρίσασ-
θαι καταξίωσον μετὰ τῶν σῶν
ἁγίων ἀποστόλων καὶ μαρτύ-
ρων· μετὰ ἰωάννου τοῦ ἐνδόξου
προφήτου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ·
στεφάνου· ματθία· βαρνάβα·
ἰγνατίου· ἁλεξάνδρου· μαρκελ-
λίνου· πέτρου· καὶ τῶν ἁγίων τεσ-
σαράκοντα· περπετούας· ἀγάθης·
θέκλης· παρασκευῆς· λουκίας· ἁγ-
νῆς· κυκιλίας· ἀναστασίας· βαρ-
βάρας· ἰουλιανῆς· αἰκατερίνης· εὐγε-
νίας· εὐπραξίας·¹⁴² καὶ πάντων τῶν
ἁγίων σου· μεθ' ὧν καὶ ἡμῶν
τὴν μερίδα μὴ ἐπισκέπτων τὰς
πράξεις ἀλλὰ σύνταξον τῷ κλήρῳ
τῶν ἁγίων σου καὶ ἀφέσεως ἁμαρ-
τιῶν καταξίωσον·¹⁴³ διὰ ἰησοῦ
χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν.

καὶ πάλιν αἶρει τὴν ἀναφορὰν καὶ λαβὼν τὸν
ἄρτον σφραγίζει μετ' αὐτοῦ ἐκ τρίτου τὸ ἅγιον
ποτήριον μυστικῶς ἐπιλέγων·
δι' οὗτινος ταῦτα πάντα κύριε
ἀεὶ καλὰ χορηγεῖς

ἁγιοποιεῖς ἀμὴν· ζωοποιεῖς ἀμὴν·
εὐλογεῖς ἀμὴν·

καὶ λαβὼν τὸ ἅγιον ποτήριον σφραγίζων ἐπά-
νω τοῦ δίσκου λέγει μυστικῶς·

Καὶ παρέχεις ἡμῖν δι' αὐτοῦ καὶ
μετ' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἔστι σοὶ
τῷ θεῷ καὶ πατρὶ παντοδυνάμω

sanctis apostolis et martyribus, cum
Iohanne, Stephano, Mathia, Barnaba,
Ignatio, Alexandro, Marcellino, Petro,
Felicitate, Perpetua, Agatha, Lucia,
Agne, Cecilia et Anastasia et cum
omnibus sanctis tuis, intra quorum
nos consortium non aestimator meriti,
sed ueniae quaesumus largitor ad-
mittas: per Christum dominum
nostrum.

Per quem haec domine semper bona
creas,

sanctificas †, uiuificas †, bene-
dicis †

et praestas nobis.

Per ipsum et cum ipso in ipso est
tibi Deo patri omnipotenti in unitate

¹⁴⁰ Да... кѣіаѣтъ nepatří sem do textu a snad je to nějaká glosa, nesprávně sem vsunutá; pŕvodní pŕeklad asi zněl takto: ѿ ро раѣи и сѣ нима и кѣ нѣма естѣ тебѣ бо роу...

¹⁴¹ Toto čtení se pŕiklání k Pad. D 47: partem aliquam societatis, podobně též v G, ostatní řecké rukopisy mají obvyklé znění: partem aliquam et societatem (Codrington 196).

¹⁴² Hanssens (v uv. sp. V, 134–135) upozorňuje, že jména sv. Thekly, Barbory a Juliany se vyskytují ve všech rukopisech řecké liturgie sv. Jakuba (Swainson 294–295). Eupraxie je pravděpodobně panna cařihradská toho jména, sv. Eugenie se nachází též v sakramentáři Bobbio (PL 72, 455 A).

¹⁴³ Řecký text počínajíc od μεθ' ὧν καὶ ἡμῶν... se značně odchyluje od latinského (intra quorum nos consortium non aestimator meriti sed ueniae quaesumus largitor admitte). Codrington (30, 196–197), který celé toto místo podrobně analyzuje, upozornil, že v textu P, jak se zdá, jeví se vliv řecké liturgie Jakubovy (εὐρωμεν μέρος καὶ κλήρον μετὰ πάντων τῶν ἁγίων... ἐν τῷ φωτὶ τοῦ προσώπου σου) nebo Coloss. I, 12, 14 (εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτὶ). Vložka σύνταξον (toto slovo je též v R) τῷ κλήρῳ τῶν ἁγίων σου se čte jen v P a v slovan-ském pŕekladě.

та ксѣка (ксака Roč, Nov) частъ
и сл(а)ка. И в'гласѣт': Ъ ксе в'кки
к(ѣ)кѣ. ам(ѣ)нѣ. П(о)м(о)л(имъ) се.

- 26 Зап(о)вѣдми сп(а)сительными наоучени и б(о)ж(ь)ствѣнимъ направлениемъ образовани смѣм г(лаго)лати.

Отче нашъ иже еси на небесѣхъ, с(е)ти се имѣ твоѣ. Приди ц(а)рство твоѣ. Боуди кола твоѣ ꙗко на н(ѣ)б(ѣ)си и на з(ѣ)мли. Хлѣбъ нашъ есѣдѣни даи намъ д(ѣ)н(ѣ)сѣ. И отпусти намъ длъги наше, ꙗкоже и ми отпущаемъ должникомъ н(а)шимъ. И не в'вѣди н(а)сѣ в напастъ. На избави насъ от неприѣззи аменъ.
сѣдѣ прѣклонит се срѣдѣвнично г(лаго)л(ѣ)т':

ксеіа'номѣ. ксп'но ѿ д(с)хс
с(ѣм)т(о)мѣ ксакѣ чьстѣ. вѣ
ксе в'ккѣ в'ккѣм(ѣ) амин(ѣ).
Възглас(еніе).

От(ѣ) иже б(о)ж(ь)ствѣнаго ѡчениа наѡчнхомсе ѿ сп(а)сительныхъ(ѣ) въспоминаніи наказанхомсе. смѣти¹⁴⁴ ѿ г(лаго)лати.
людіе.

Отче нашъ, иже еси на н(ѣ)б(ѣ)сѣхъ. да с(ѣм)титсе имѣ твоѣ. да прїидетъ ц(а)р(ѣ)ство твоѣ. да в'сѣдетъ¹⁴⁵ колѣ твоѣ, ꙗко на н(ѣ)б(ѣ)си ѿ на земли. хлѣбъ нашъ насѡщ'ныи даждь намъ д(ѣ)н(ѣ)сѣ. ѿстави намъ длъги наше. ꙗкоже ѿ мѣ ѡставлѣемъ должнымъ(ѣ) нашимъ. ѿ не в'вѣди насъ(ѣ) въ ѿскѡшеніе. нѣ ѿбави насъ въ(ѣ)т(ѣ) аскаваго.

Іерей г(лаго)лѣтъ тайно, ѡ(ѣ)тъче нашъ иже. Іерей, Възглас(ѣ).

Іако твоѣ істѣ ц(а)р(ѣ)ство ѿ сїла ѿ слава. ѡ(ѣ)ца ѿ с(ѣ)на ѿ с(ѣм)-т(а)го д(с)ха. н(ѣ)нѣ ѿ пр(и)сно ѿ въ в'кки в'ккѣм(ѣ).

міръ всѣмъ.

діаконъ.

главы еаше г(о)с(по)деи прѣклоните.
М(о)л(и)тва.

- 27 Избави ни м(о)л(имъ) те г(о)сподни от всѣхъ зѣл прѣминуѡвшихъ и настоѣщихъ и гредѡущихъ и ходатаѡщи за ни б(ла)ж(ѣ)нѣи и прѣславнѣи всѣгда же д(ѣ)кѣ в(о)городници М(а)рини и б(ла)ж(ѣ)н(о)моу Мнѡхилоу арх(а)н(ѣ)лоу и с(е)томуу Ир(а)ноу кр(ь)стит(ѣ)-

Избави насъ(ѣ) м(о)л(и)мсе г(о)сподни. въ(ѣ)т(ѣ) в'сакого зла бѣ-ваѣмаг(о), ѿ настоѣщаго.¹⁴⁶ м(о)-л(и)твами с(ѣм)тые в(о)городни-це и пр(и)сно д(ѣ)кѣ м(а)рїе. б(ла)жен'ныхъ(ѣ) ѿ славныхъ(ѣ) ап(о)с(то)лѣ. ѿ всѣхъ(ѣ) с(ѣм)-тыхъ(ѣ) твоихъ(ѣ). подаи чл(о)-

¹⁴⁴ смѣти ѿ глаг. místo смѣти глаг.; celé místo je volně přeloženo místo наѡчнн н. . наказани смѣти глаголати. Slov. k tomu to, co je řečeno na str. 3.

¹⁴⁵ V rukopise omylem вѣтъ.

¹⁴⁶ настоѣщаго ve významu »futurum«; настоѣм jinak obvyklejší značí »praesens«; slov. str. 8.

¹⁴⁷ προσόντος místo проόντος (slov. G проόντων, A má παρελθόντων, v R je vynecháno). V slovanském překladě zůstalo nepřeloženo. K násl. zmínce sv. Michala a Jana Kř. slov. str. 7—8.

ἅμα τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ πᾶσα
τιμὴ. ἐκφωνεῖ· Εἰς πάντας τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ἐκφώ[ησις].

Ἐκ τῆς θείας διδασκαλίας δι-
δαχθέντες καὶ ἐκ τῶν σωτηριω-
δῶν ὑπομνημάτων παιδευθέν-
τες τολμῶμεν λέγειν

πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς
[ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ
βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου,
ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Τὸν ἄρ-
τον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σή-
μερον· καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα
ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφει-
λέταις ἡμῶν· καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς
εἰς πειρασμόν]

ὁ λαός·

ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ [πο-
νηροῦ].

ἐκφώ[ησις].

Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα
τοῦ πατρὸς [καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου
πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ εἰς τοὺς αἰῶ-
νας τῶν αἰώνων].

εἰρήνη πᾶσιν.

ὁ διάκονος·

τὰς κεφαλὰς ὑμῶν [τῷ Κυρίῳ κλίνετε].
[Ὁ ἱερεὺς ἐπεύχεται].

Ῥῦσαι ἡμᾶς δεόμεθα κύριε ἀπὸ
παντὸς κακοῦ προσόντος¹⁴⁷ ἐνε-
στῶτος καὶ μέλλοντος πρесеβεί-
αις τῆς ἁγίας θεοτόκου καὶ ἀει-
παρθένου μαρίας τῶν μακαρίων
καὶ ἐνδόξων ἀποστόλων καὶ πάν-
των σου τῶν ἁγίων· παράσχου
φιλάνθρωπε¹⁴⁸ εἰρήνην ταῖς καρ-

spiritus sancti omnis honor et gloria,
per omnia saecula saeculorum.

Respondit populus: Amen. Et sa-
cerdos: Oremus.

Praeceptis salutaribus moniti, et
diuina institutione formati audemus
dicere:

Pater noster qui es in caelis. Sancti-
ficetur nomen tuum. Adueniat regnum
tuum.

Fiat uoluntas tua, sicut in caelo et
in terra.

Panem nostrum cotidianum da no-
bis hodie.

Et dimitte nobis debita nostra, sicut
et nos dimittimus debitoribus nostris.

Et ne nos inducas in temptationem.

Sed libera nos a malo.

Libera nos quaesumus domine ab
omnibus malis praeteritis, praesenti-
bus et futuris, et intercedente beata
et gloriosa semper uirgine Dei gene-
trice Maria et beato praecursore tuo
Iohanne baptista et sanctis apostolis
tuis Petro et Paulo atque Andrea. Da
propitius pacem in diebus nostris ut

¹⁴⁸ Lat. propitius je přeloženo stejně jako zde též v Ch (srov. Codrington 128 φιλ[αε] = φιλάν-
θρωπε), G má ἱλασμών (tamtéž 135), v R je vynesčano, v Geo B donne nous le secours (Geo T:
praesidium, tamtéž 162); hlavolský kánon má μνηστική (-κε), které bychom byli také zde očekávali;
φιλάνθρωπε = φιλ[αε]θρωπε vzniklo sem druhotně z takových tekstů, kde bývala obě slova spojena,
jako na př. v samé liturgii Petrové v č. 9, srov. shora str. 28: μ(η)λ(ο)στηκῆ καὶ φιλ(ο)κ[α]ριοῦς· φ(ι)
κ(ο)γῆς ἱε[ρ] (ἐλεήμων καὶ φιλάνθρωπος), nebo v liturgii Basiliové (u Orlova v uv. sp. 103).

лю и с(вѣ)тим ап(осто)ломъ теомъ
Петроу, Павлоу, Индрѣю и всѣмъ с(вѣ)-
тимъ теомъ и знаменает се патѣноу глаголе:
Дан м(н)л(о)стивн миръ в д(ь)ни
н(а)ше, да под кровомъ м(н)-
л(о)сти твоѣе поможени и от
грѣховъ всѣгда свободни боудем и
от всѣкое скрѣби (и от всѣхъ пагоубъ
Roč, Nov) избавлени. лмае тѣло г(лаго)-
летъ: Тѣмже г(осподь)мъ н(а)-
шимъ Ис(оу)х(рсто)мъ с(н)номъ
теомъ, иже с тобою живетъ и
ц(а)рствоуетъ въ единствѣ д(оу)-
ха с(вѣ)та б(о)гъ држе честъ тѣла надъ
калежъ и мало поудвинъ възгласитъ: **Бъ все**
в(ѣ)ки вѣкъ. Ам(е)нь

28 творе кр(и)же честию тѣла г(лаго)летъ: **Миръ** г(о)-
сподьнъ боуди всѣгда с камн. И з
д(оу)хомъ теомъ, и вложитъ дель тѣла Х(р)-
стова в крѣъ г(лаго)ле: Боуди смѣшенне и
събоушленне тѣла и крѣи г(оспод)а
н(а)ш(е)го Ис(оу)х(рст)а принимающимъ
намъ в животъ в(ѣ)чни. **Ам(е)нь.** и тогда
покривъ калетъ (sic) възгласитъ г(лаго)ле:

вѣ)колюбче миръ въ ср(ь)д(ь)-
цих(ъ) наших(ъ). ѿко да въ
кровѣ м(н)л(о)сти твоѣе пома-
гаемы, вт(ъ) наших(ъ) ѿзба-
вимсе грѣховъ. ѿ вт(ъ) всѣ-
кого метежа. ѿвремсе не-
вреденн. радн г(оспод)а на-
шего ѿисоу)са х(рист)а, с(ы)на
твоег(о). съ нѣмъже живешн ѿ
ц(а)р(ь)ствѣши б(ож)е нашъ.
въ сѣдиннѣи с(вѣ)т(а)го
д(с)ха.

Възглас(ъ).

Бъ все вѣки вѣкwm(ъ).

М(о)л(и)тва. 149

Вѣнъми г(оспод)и б(ож)е нашъ. вт(ъ)
с(вѣ)т(а)го жнлща твоѣго. ѿ вт(ъ)
пр(ѣ)ст(о)ла славы ц(а)р(ь)ствѣа тво-
ѣго. прїиди въ ѣже ѿс(вѣ)тити нас(ъ).
ѿже горѣ ѿ(тъ)цѣ съседѣи. ѿ здрѣ намъ
невидѣмъ съпрѣвѣлаѣ. ѿ сподобн дрѣ-
жакноу тн роукою. подати [намъ]
пр(ѣ)ч(и)стоѣ тѣло твоѣ. ѿ чьстнѣю
крѣвѣ, ѿ намн ѿ всѣмъ людемъ.

Діаконъ.

вѣнъмемъ(ъ).

ѿрей възд'вѣзаѣ хлѣбъ, г(лаго)летъ.

с(вѣ)та с(вѣ)тымъ.

людіе.

Ѣдинъ ѿ(тъ)цѣ с(вѣ)тъ. Ѣдинъ с(ы)нъ
с(вѣ)тъ. Ѣдинъ д(с)хъ с(вѣ)тын. въ
сѣдиннѣи амѣнъ.

Діаконъ съ прич'томъ¹⁵⁰ г(лаго)летъ.

ѿг'нац(ь) б(о)жїи въ зѣмлеи
грѣхн¹⁵¹ мѣра.

ѿгнче б(о)жи вземлен грѣхн всего
мира п(о)м(н)лоуи н(а)съ. .ѿ. по-
м(н)лоуи н(а)съ третнчъ Дан намъ миръ.

¹⁴⁹ Tato modlitba je obsažena též v byzantské liturgii sv. Jana Chrysostoma a sv. Basilia (srov. Orlov v uv. sp. 273); na konci ѿ всѣмъ людемъ je nesprávně přídáno.

¹⁵⁰ Codrington (v uv. sp. 153, 2) opravuje съ прич'томъ podle řeckého κοινωνικόν na причастнѣ.

¹⁵¹ грѣхн за řecké τὴν ἀμαρτίαν, tento řecký singulár se opírá o tekst Písma (Jan 1, 29), kdežto slovanšský, a rovněž gruzínský plurál o latinské peccata (srov. též v Gloria č. 5 въземлен грѣхн).

δίαις¹⁵² ἡμῶν· ἵνα ἐν τῇ σκέπῃ
τοῦ ἐλέους σου βοηθούμενοι ἐκ
τῶν ἡμετέρων ὕσθῳμεν ἁμαρ-
τιῶν καὶ ἐκ παντὸς θορύβου
εὐρεθῶμεν ἁμέριμνοι διὰ τοῦ
κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ
υἱοῦ σου μεθ' οὗ ζῆς καὶ βασι-
λεύεις ὁ θεὸς ἡμῶν εἰς ἐνότητα
πνεύματος ἁγίου

ope misericordiae tuae adiuti, et a
peccatis simus liberi semper, et ab
omni perturbatione securi: per domi-
num nostrum Iesum Christum filium
tuum qui tecum uiuit usque saecula
saeculorum.

ἐκφών[ησις].

Εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

πρόσχες κύριε ἰησοῦ χριστέ ὁ θεὸς ἡ-
μῶν [ἐξ ἁγίου κατοικητηρίου σου· καὶ
ἀπὸ θρόνου δόξης τῆς βασιλείας σου.
καὶ ἔλθε εἰς τὸ ἀγιασαι ἡμᾶς. ὁ ἄνω
τῷ Πατρὶ συγκαθεζόμενος. καὶ ᾧδε
ἡμῖν ἀοράτως συνών. καὶ καταξίωσον
τῇ κραταιᾷ χειρὶ. μεταδοῦναι τοῦ τιμίου
σου σώματος. καὶ τοῦ τιμίου σου αἵμα-
τος. καὶ δι' ἡμῶν παντὶ τῷ λαῷ σου].

ὁ διάκονος·

πρόσχωμεν.

ὁ ἱερεὺς ὑψοῖ τὸν ἄρτον λέγων·

τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις.

ὁ λαός·

Εἰς πατὴρ ἅγιος· εἰς υἱὸς ἅγιος· ἐν
πνεῦμα ἁγίον· εἰς ἐνότητα· ἀμήν.¹⁵³

ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς·

Ἡ εἰρήνη τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χρι-
στοῦ πάντοτε μεθ' ἡμῶν.

ὁ διάκονος τὸ κοινωνικόν·

ὁ ἄμνός τοῦ θεοῦ ὁ αἴρων τὴν
ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.

Respondit populus: Amen. Et sa-
cerdos tenens sancta in manu, signat
calicem in cruce et dicit: Pax domini
sit semper uobiscum. Respondit popu-
lus: Et cum spiritu tuo. Et ipsa sancta
mittit in calicem. Et postquam com-
municauerint dat orationem.

¹⁵² καρδίαις, lat. diebus, též v R a ODC, vzniklo omylem záménou diebus za cordibus (Co-
drington 200).

¹⁵³ Jak upozornili Codrington (58, 71–72, 201) a Hanssens (V, 138), je tato trinitární formule
Εἰς Πατὴρ ἅγιος společná se syrskou liturgií, s liturgií koptských Jakobitů a s řeckou mší sv.
Marka (srov. Brightman 101, 138, 184; shora str. 20).

М(о)л(и)тва прежде причещ(еніа).

- 29 Блаз'нѣнаа д(с)ше. ѿ ск'вѣт'н'ныѣ ѡст-
нѣ. ѿ роуцѣ мръзостнѣ, брѣн'нѣ
ѣзыкѣ. ѿ в'сѣхъ сѣмѣхъ грѣшанѣ ѡзѣ ѿ
смеренѣ. ѿ непокаан'нѣ. нѣ тѣхъ чл(о-
вѣ)колюбе. сп(а)се ѡтчаан'нымъ(ъ).
прѣстанищѣ вѣдѣюшимъ(ъ). тебѣ се
молю. призываю грѣшнымъ(ъ) въ по-
каѣніе. г(о)спод(и) в(о)ж(е) дѣлави. ѡста-
ви, прости мнѣ грѣшному прѣгрѣше-
ніа моѣхъ колѣнаа ж(е) ѿ неколѣнаа. ѿже
сложомъ, ѿж(е) дѣломъ(ъ). ѿже въ рѣ-
зѣме. ѿже въ неразѣмѣ. ѿже въ по-
мысли сѣдѣлахъ(ъ), вса мнѣ прости.
ѿко бл(а)гъ ѿ чл(о)вѣ)колюбѣцѣ. ѿ
длѣготрѣпелѣхъ, ѿ многом(и)л(о)с-
тихъ. м(о)л(и)твами с(вѣ)тыи в(о)-
городнѣ ѿ пр(и)сно д(ѣ)вы м(а)-
ріе. не доѡжден'но. сподоби ме прѣстѣ.
с(вѣ)т(а)го ѿ пр(ѣ)ч(и)ст(а)го тѣоѣ-
го дѣла, въ дѣлави грѣхѣмъ. ѿ въ
животѣ вѣчнѣ. ѿ въ прощеніи лѡгѣ-
кѣмъ моѣмъ сѣгрѣшеніемъ. ѿ въ
просвѣщеніи запоѣ(дѣ)и тѣонхъ(ъ).
ѿко подобѣтъ ти в'сѣхъ слава чѣстѣ
ѿ покланѣніи. д(ѣ)цѣ ѿ с(вѣ)стѣ ѿ с(вѣ)-
томѣ д(с)хѣ. ѿ н(ы)нѣ ѿ пр(и)сно
ѿ въ (вѣ)кѣхъ вѣчнѣмъ(ъ).

- 30 ѿ прѣламлиѣтъ (ѿ)бренѣ. с(вѣ)ты хлѣбъ, ѿ причеща-
ѣтсе. г(а)голюѣе тѣнно.

да не боуѣтъ нѣмъ бл(а)д(и)ко
с(вѣ)таа сѣа въ грѣхѣ. нѣ въ дѣла-
ви грѣхѣмъ. ѿ въ просвѣщеніи¹⁵⁴
д(с)ши ѿ тѣлѣ.

такѡж(е) ѿбренѣ прѣламлиѣтъ с(вѣ)тѣ чѣстѣ. ѿ приче-
щающе г(а)голюѣе тѣнно.

тѣло тѣоѣ с(вѣ)тѣ г(о)спод(и). да боу-
ѣтъ мнѣ въ животѣ. ѿ крѣвѣ тѣоѣ

прѣ тѣхъ металиѣе. еѡхѣ.¹⁵⁵

Μεμολυσμένη ψυχῇ καὶ ὀυπαροῖς χεί-
λεσι καὶ χερσίν αἰσχροῖς καὶ πηλίνῃ
γλώττῃ ὅλος ὑπάρχων ἁμαρτωλὸς καὶ
ταπεινὸς καὶ ἀμετανόητος φιλάνθρωπε
σωτῆρ τῶν ἀπεγνωσμένων λιμὴν τε κιν-
δυνευόντων σὲ ἱκετεύω· ὁ καλῶν ἁμαρ-
τωλοὺς εἰς μετάνοιαν κύριε ὁ θεὸς ἄνεις
ἄφες συγχώρησόν μοι τῷ ἁμαρτωλῷ τὰ
παραπτώματά μου τὰ ἐκούσιά τε καὶ
ἀκούσια· εἴτε ἐν λόγῳ· εἴτε ἐν ἔργῳ·
εἴτε ἐν γνώσει· εἴτε ἐν ἀγνοίᾳ· εἴτε ἐν
θυμῇ· εἴτε ἐν πάσῃ μοι συγχώρησον
ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος καὶ μακρό-
θυμος καὶ πολυέλεος ταῖς πρεσβείαις
τῆς ἁγίας θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου
μαρίας ἀκατακρίτως ἀξιώσόν με δέξα-
σθαι τὴν ἁγίαν καὶ ἄχραντόν σου δω-
ρεὰν εἰς ἄφες ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ζωὴν
αἰώνιον· εἰς συγχώρησιν τῶν πονηρῶν
μου πταισμάτων καὶ εἰς φωτισμὸν τῶν
ἐντολῶν σου· ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα
τιμὴ καὶ προσκύνησις τῷ πατρὶ καὶ τῷ
υἱῷ [καὶ ἁγίῳ πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ
εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων].

καὶ λαβὼν (Pant. καὶ κλῶν) ὁ ἱερεὺς τὸν ἄρτον
τῆς μεταλήψεως λέγει μυστικῶς·

Μὴ ἡμῖν δέσποτα τὰ ἅγια ταῦτα εἰς
κρίμα γενέσθω ἀλλ' εἰς ἐξάλησιν ἁμαρ-
τιῶν καὶ καθάρσιν ψυχῆς καὶ σώματος.

ὁμοίως λαβὼν τὸ ποτήριον τῆς μεταλήψεως·
λέγει μυστικῶς·

Τὸ σῶμά σου τὸ ἅγιον κύριε γένοιτό
μοι εἰς ζωὴν καὶ τὸ αἷμά σου τὸ τίμιον

¹⁵⁴ просвѣщеніи за řecké καθάρσιν. U Orlova (v uv. sp. 289) čteme na tomto místě za řecké εἰς καθάρσιν dvojí výraz: въ ѡчищеніи ѿ с(вѣ)щеніи.

¹⁵⁵ Následující modlitba Μεμολυσμένη je podle Hanssense (V, 140) původu italo-řeckého a je rozšířením modlitby 'Ο θεὸς ἄνεις ἄφες συγχώρησόν μοι, zde v jedno s ní splynulé, která se vyskytuje v téže platnosti jako přípravná modlitba k přijímání ve starých vydáních liturgie byzantské. Orlov (v uv. sp. 284–285) uvádí též jiný variant modlitby Μεμολυσμένη a jako její slovanskou paralelu modlitbu Г(о)спод(и) нѣсмѣ достѡннѣ.

чѣстнаѧ сѧ кѣ ѡставаѣнїи грѣхѡмъ.
 ѿ на пр(а)в(ь)д(ь)нѣмъ тѡѡмъ сѣдѣ.
 сподобѣ мѣ¹⁵⁶ стати ѡ дѣснѡ тѣбѣ. ѿ
 да боудѣтъ мѣ сѣ бл(а)годаренїи кѣ
 радостѣ. ѿ кѣ ѿсцелѣнїи д(с)ши моеѣ
 ѿ тѣлѧ.

(ѿ)рѣн, г(лаго)лѣтъ велиглас(ь)но.

Гѣ страхѡмъ б(о)жїмъ. ѿ кѣ ѿсцелѣ-
 нїи д(с)ши моеѣ ѿ тѣлѧ.¹⁵⁷

дїаконъ.

г(о)спод(ь) сѣ камнѣ.

людіе.

пом(о)лимсе.

ѿрѣн възгласи(агѣтъ).

Гп(ас)н б(о)жїи людіи скоѣ ѿ бл(а)го-
 сл(о)вїи достоѣнїи скоѣ.¹⁵⁸

ѿ шносѣтъ с(вѣ)тѣ тайнѣ на жртѣвнѣхъ.
 ѿрѣн възвращаете кѣ с(вѣ)тѣи трапѣзѣ. г(лаго)лѣ
 мол(итеб) сїю тани(о).

31 М(о)л(н)м ти сѣ г(о)спод(н). ѿко
 да сѣ с(вѣ)тѡе прїчещенїи ѡчї-
 ститѣ нас(ѣ) шт(ѣ) всакых(ѣ)
 сѣблѧз(ѣ)нѣ тѣлѧ и д(с)ха. ѿ н(е)-
 б(е)сных(ѣ).¹⁵⁹ сѣтворѣ насѣ бѣ-
 тїи прїчестныкомъ(ѣ) радѣи г(о-
 спод)а нашегѡ ѿ(нсоу)са х(рис-
 т)а. с(ы)на тѡѡгѡ. сѣ нїмъ же
 живѣши ѿ ц(а)р(ь)ствѡушии б(о-
 ж)їи нѧшѣ кѣ ѣдїнїнїи с(вѣ)-
 т(а)го д(с)ха. кѣ всѣ вѣкѣи вѣк-
 комъ.

Возгласѣтъ ѿрѣн.

г(о)спод(ь) сѣ камнѣ.

людіе. ѧмїнѣ.

дїаконъ.

сѣ мїромъ ѿзвїдемъ, г(о)спод(с) пом-
 м(о)лимсе.¹⁶⁰

τοῦτο εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ ἐν τῇ
 δικαίᾳ σου κρίσει ἀξιῶσόν με στήναι
 ἐκ δεξιῶν σου· καὶ γένοιτό μοι αὕτη ἡ
 εὐχαριστία εἰς χαρὰν καὶ εἰς ἴασιν τῆς
 ψυχῆς μου [καὶ τοῦ σώματος].

ἐκφώ[νησις]. ὁ ἱερεὺς λέγει·

μετὰ φόβου θεοῦ καὶ πίστεως [προσ-
 ἔλθετε].

ὁ διάκονος·

ὁ κύριος μεθ' ὑμῶν.

εὐξώμεθα.

[Σῶσον ὁ θεὸς τὸν λαόν σου καὶ εὐλό-
 γησον τὴν κληρονομίαν σου].

εἶτα ὁ ἱερεὺς μυστικῶς·

Αὕτη ἡμᾶς δεόμεθα κύριε ἡ
 κοινωνία καθαρῖσαι ἀπὸ παντὸς
 μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύμα-
 τος καὶ οὐρανίων ἀγαθῶν ποι-
 ῆσοι εἶναι μετόχους διὰ τοῦ
 κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ
 υἱοῦ σου μεθ' οὗ ζῆς καὶ βασι-
 λεύεις ὁ θεὸς ἡμῶν εἰς ἐνότητα
 πνεύματος ἁγίου εἰς πάντας
 τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ἐκφώ[νησις]. ὁ ἱερεὺς·

ὁ κύριος μεθ' ὑμῶν.

ὁ διάκονος·

Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν. τοῦ κυρίου
 δεηθῶμεν

¹⁵⁶ V rukopise je spodoben se (Syrku v uv. sp. 229, pozn. 8).

¹⁵⁷ ѿ кѣ ѿсцелѣнїи д(с)ши моеѣ ѿ тѣлѧ nepatří sem, je to opakování konce předcházející modlitby, jež sem píšeš omylem připojil; místo toho má být: ѿ κτροу прнстоушнтѣ (Orlov v uv. sp. 293).

¹⁵⁸ Tato invokace je převzata z byzantské liturgie (srov. Orlov v uv. sp. 295).

¹⁵⁹ Nepřeloženo zde řecké ἀγαθῶν.

¹⁶⁰ Je to z byzantské liturgie (Orlov v uv. sp. 303): Днш(онъ). Мїромъ извїдемъ. Люд(їе). Ѣи имени г(о)спод(ь)н. Днш(конъ). Г(о)спод(с) помолнм(ь)с(а).

ἱερεὺς. Заамѣ'вон'нѣю м(о)л(н)твѣ.

- 32 **Бл(а)д(ы)ко г(оспод)н б(ож)е вседръ-
жнѣлю. ѿже не вт(ъ)лѣчѣши се ско-
нх(ъ) рѣбѣ нѣкогда же нѣколиже. ѿ
не презыраѣши д(с)шѣ твѣѣ м(о)л(а)-
щнх(ъ) се. покоѣ д(с)ше рѣбѣ твоих(ъ),
всѣх(ъ) православных(ъ) хр(н)стѣанѣ
къ раѣскѣю сладостѣ. къ мѣсто бл(а)-
гочѣстѣвых(ъ), презыраѣ их(ъ) грѣхѣ.
нж(ѣ) къ раззѣмѣ ѿли къ нераззѣмѣ
сѣдѣѣннѣ ѿмѣ. ѿх же преждѣ речѣноѣ
сладостѣ сподобѣ. насѣ же къ радостѣ
сѣбѣкоѣпѣ. ѿ ѡстаѣлѣнѣ грѣховѣ по-
даѣ же намѣ¹⁶¹ ѿ сѣблюдѣ ны. м(о)-
л(н)твами преч(н)стѣе бл(а)д(ы)ч(н)-
це насѣе б(о)г(о)родн(и)ци. ѿ пр(н)сно
д(ѣ)бѣ м(а)рѣе. ѿ [с(вѣ)т(ы)х(ъ)]¹⁶²
н(ѣ)б(ѣ)с(ъ)ных(ъ) сѣлѣ. с(вѣ)т(а)го
ѡданѣ пророка пр(ѣ)д(ъ)т(ѣ)чн ѿ
кр(ъ)ст(н)ѣлѣ. с(вѣ)т(ы)х(ъ) ѿ слаѣ-
ных(ъ) ап(о)с(то)лѣ. ѿ всѣх(ъ) с(вѣ)-
т(ы)х(ъ) твоих(ъ). ѿже вт(ъ) вѣка
твѣѣ ѡг(о)дѣших(ъ). ѿко тѣѣ ѡ бл(а)-
го(с)л(о)влѣѣ ѿ ѡс(вѣ)щѣе еѣчѣскаѣ.
ѿ тѣѣѣ слаѣѣ къ зѣлѣѣмѣ. ѡ(тѣ)цѣ
ѿ с(в)нѣ ѿ с(вѣ)т(о)мѣ д(с)хѣ. ѿ н(ы)-
нѣ ѿ пр(н)сно ѿ къ еѣкѣ еѣкѣмѣ(ъ).
Мол(н)тва ѡтѣѣнѣ.**

- 33 **Бл(аго)с(ло)венѣ г(оспод)ъ б(о)г(ъ)
насѣ. ѿко пречѣстѣаго¹⁶³ ѡго тѣла, ѿ
чѣстнѣѣ ѡго крѣкѣ. прѣчѣстнѣе спо-
добнѣѣ ѡсѣ насѣ. да бл(аго)с(ло)венѣ
ѿ сѣхраниѣ всѣх(ъ) насѣ, ѿ преждѣ
ѡтѣмѣ(ъ)шнх(ъ) вт(ъ) насѣ(ъ) ѡпо-
коѣтѣ. къ лонѣ ѡбраѣма ѡсѣаѣ ѡсѣа.
н(ы)нѣ ѿ пр(н)сно ѿ къ еѣкѣ еѣкѣмѣ(ъ).**

ὁ ἱερεὺς τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχὴν.¹⁶⁴

Δέσποτα κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτορ·
ὁ μὴ χωριζόμενος τῶν ὁσῶν δούλων· ὁ
μὴ παραβλέπων ψυχὰς τὰς σοῦ δεομέ-
νας ἀνάπαισον τὰς ψυχὰς τῶν δούλων
σου πάντων τῶν χριστιανῶν τῶν ὀρθο-
δόξων ἐν παραδείσῳ τρυφῆς ἐν χώρῃ
εὐσεβῶν· ὑπερβὰς τὰ αὐτῶν ἁμαρτή-
ματα τὰ ἐν γνώσει καὶ τὰ ἐν ἀγνοίᾳ·
ἐκείνους μὲν ἐν τῇ προλαβούσῃ τρυφῇ
καταξίωσον· ἡμᾶς δὲ μετὰ χαρᾶς συνά-
γαγε καὶ ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν διατήρη-
σον πρεσβείαις τῆς παναχράντου δεσ-
ποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθέ-
νου μαρίας· τῶν ἁγίων καὶ ἐπουρανίων
δυνάμεων· τοῦ ἁγίου ἰωάννου προφήτου
προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ· τῶν ἁγίων
καὶ ἐνδόξων ἀποστόλων· καὶ πάντων
τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρε-
στησάντων· ὅτι σὺ εἰ ὁ εὐλογῶν καὶ
ἁγιάζων τὰ σύμπαντα καὶ σοὶ τὴν δόξαν
ἀναπέμπομεν τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ
τῷ ἁγίῳ πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς
τοὺς [αἰῶνας τῶν αἰώνων].

εὐχὴ τῆς ἀπολύσεως.¹⁶⁵

Εὐλογητὸς κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν δι' οὗ
τὸ ἄχραντον αὐτοῦ σῶμα καὶ τὸ τίμιον
αἶμα μεταλαβεῖν ἡξιώθημεν· αὐτὸς εὐ-
λογήσαι καὶ διαφυλάξαι πάντας ἡμᾶς
καὶ τοὺς προλαβόντας ἐξ ἡμῶν ἀναπαύ-
σαι ἐν κόλποις Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ
Ἰακώβ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας
τῶν αἰώνων.

¹⁶¹ подаѣ же намѣ ѿ je proti řeckému textu přidáno, místo toho mělo by být: къ ѡстаѣлѣнѣ грѣховѣ сѣблюдѣ ны.

¹⁶² с(вѣ)т(ы)х(ъ) přidal Syřku (v uv. sp. 230) podle řec. textu.

¹⁶³ Мѣсто пречѣстѣаго (ř. ἄχραντον) má být пречѣстѣаго (srov. níže v poslední modlitbě č. 34).

¹⁶⁴ Podle Hanssense (V, 123) je tato modlitba vzata z řecké liturgie Jakubovy, avšak nenašel jsem jí tam ani u Brightmana a Swainsona, ani slovansky u Syřku.

¹⁶⁵ Některé myřlenky z této modlitby přicházejí též v modlitbě stejné počínající v liturgii sv. Jakuba (Swainson 329, Syřku 217).

людіє.

Бл(аго)с(ло)влѣю г(оспод)а на всѣко
вѣѣмѣ.¹⁶⁶

іерей.

Бл(аго)с(ло)веніє г(оспод)и на
всѣхъ(ъ) вѣсѣхъ.

и творитъ(ъ) ѡтпосе(тъ).

Мол(итва) дрѣга замѣ(е)он(ъ)на.

- 34 Б(ож)е всѣдръжителю,¹⁶⁷ и сръдоед'че.
и ж(е) рѣди причещеніа б(о)ж(ъ)ствѣ(хъ)-
ныхъ(ъ). пречистыхъ(ъ) бесѣмрътныхъ(ъ),
и жикотворещихъ(ъ) тѣохъ(ъ) тайнъ.
тѣомъ б(о)ж(ъ)ствѣ(хъ)номъ причестницѣ
вѣхомъ ес(тъ)ствѣс. м(о)лимъ ти с(ѧ),
да не ѡтератиши. да не ѡстакиши.
да не ѡтлѣдиши. нѣ всѣхъ и х'же
трѣбѣмъ подавиши намъ(ъ). не ѡгнѣи-
ши есѣ(ѧ). вѣ напастехъ и збави. вѣ
скръбѣхъ(ъ) ѡт'тѣши. вѣ добродѣ-
лехъ(ъ), и вѣ трѣпѣни, съпомогаи, и
всѣкого дарованіа и збави. и всѣ на
пош'сш прошеніа подави. вѣ насто-
ѣмъ семъ житіи, намъ же и всѣмъ
людемъ твоимъ(ъ). сподоби же насъ
ползчити и бесѣмрътнаго ц(а)р(ъ)ствіа
твоего. тѣмъ бо еси подателъ всѣкого
бл(а)га.¹⁶⁸ и тѣбѣ слава вѣвѣкиамъ.
ѡ(тъ)цѣ и с(ы)ну и с(вѣ)т(о)му
д(ъ)ху. н(ы)ни и пр(и)сно и вѣ
вѣки вѣкомъ.

Кон'цѣ сѣж'ѣи с(вѣ)таго ап(о)с(то)ла пет'ра.

ὁ λαός·

εὐλογήσω τὸν κύριον.

ὁ ἱερεὺς·

εὐλογία κυρίου ἐφ' ὑμᾶς.

καὶ ποιεῖ ἀπόλυσιν.

ἐτέρα εὐχὴ ὀπισθάμβωνος.

Θεὲ παντέφορε καὶ καρδιογνώστα οἱ
διὰ τῆς μεταλήψεως τῶν θείων ἀχράν-
των ἀθανάτων καὶ ζωοποιῶν σου μυ-
στηρίων τῆς σῆς θείας κοινωνοὶ γεγο-
νότες φύσεως παρακαλοῦμεν σε μὴ ἀπο-
στραφῆς· μὴ ἀπόση· μὴ ἐγκαταλίπης·
ἀλλ' ἐν πᾶσι τὸ ἀνεπιδεὲς ἡμῖν πάρα-
σχε· ἐν νόσοις ἰώμενος· ἐν πειρασμοῖς
ἐξαιρούμενος· ἐν θλίψεσι παραμυθού-
μενος· ἐν ἀρεταῖς καὶ ὑπομονῇ συναγω-
νιζόμενος· ἐν χαρίσμασι δαψιλούμενος·
ἐν πᾶσι τὰ προσφερόμενα παρέχων ἐν
τῷ παρόντι βίῳ· τοὺς τε σὺν ἡμοῖ καὶ
πάντα τὸν λαόν σου καταξίωσον τῆς
ἀθανάτου¹⁶⁹ καὶ ἐπουρανίου βασιλείας.
σὺ γὰρ εἰ ὁ δωτὴρ τῶν ἀγαθῶν καὶ
σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ πατρὶ
καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι νῦν
καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώ-
νων. ἀμήν.

¹⁶⁶ Tato invokace, stejně jako následující, je vzata z byzantské liturgie (srov. Orlov v uv. sp. 309 a 315).

¹⁶⁷ всѣдръжителю nesprávně místo вѣсєвдньиимъ (—вндѣиѣи), patrně četl překladatel v řecké předloze παντοκράτορ místo παντέφορε.

¹⁶⁸ всѣкого блага, v řeckém textě jen τῶν ἀγαθῶν.

¹⁶⁹ Zde je vynecháno: σου ζωῆς. Celé to místo zní podle Orlova (v uv. sp. 360): τῆς ἀθανάτου σου ζωῆς καὶ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας. V slovanském textě je nepřeloženo též i ἐπουρανίου, takže překladatel měl před sebou zkomolený text řecký, znějící zkráceně τῆς ἀθανάτου βασιλείας.

DE LITURGIA SANCTI PETRI SLAVICA.

(SUMMARIUM.)

I. *De liturgia s. Petri Graeca eiusque versione Slavica.*

Liturgia s. Petri libro a H. W. Codrington (The Liturgy of Saint Peter, Münster i. W. 1936) nuper edito et disquisitione J. M. Hanssensii (La liturgie romano-byzantine de Saint Pierre) in Orientalia Christiana Periodica (IV, 1938, 234—258; V, 1939, 103—150) uberrime illustrata nihilominus multas praebet difficultates. Ad quas dissolvendas haud parum confert versio eiusdem Slavica. Licet hucusque ex uno tantum manuscripto saec. XVIII. in monasterio Serbico Chilandarensi in monte Athos asservato, in quo ab episcopo Porfirio Uspensio reperta et in lucem edita (1880) est, nobis innotuerit, non tamen est negligenda. P. Syrku, qui hanc versionem liturgiae s. Petri Slavicam altera vice edidit (1890), nulla probabili ratione eam Euthymio, Bulgarorum patriarchae Trnoviensi saec. XIV., adscripsit et eius operibus inseruit. Quae opinio a Henr. Goussen (in Oriente Christiano 1913) merito reiecta est. In commentatione nostra probamus, versionem Slavicam liturgiae s. Petri iam temporibus ss. Cyrilli et Methodii exstitisse et in missa celebranda adhibitam esse.

II. *Vestigia liturgiae s. Petri in Canone antiquissimorum missalium glagoliticorum.*

Antiquissima versio Slavica Canonis missae Romanae demum in posterioribus manuscriptis missalibus s. d. glagoliticis Croatarum occurrit, praesertim in missali Vaticano (Illir. 4) ex initio saec. XIV. et Viennensi (principis Novak a. 1368) necnon Ročskio (e fine saec. XIV.). Jos. Vajs duabus disputationibus a. 1939 (in Časopis pro moderní filologii, XXV, et in Actis Academiae Velehradensis XV, fasc. 2) scriptis pluribus argumentis philologicis certissime comprobavit versionem hanc Canonis factam esse in antiquissima periodo litterarum Slavicarum, i. e. temporibus ss. Cyrilli et Methodii. In hoc tamen Canone glagolitico quaedam expressa vestigia liturgiae s. Petri apparent. Sic in embolismo verba »ut ope misericordiae tuae adiuti« in glagoliticis missalibus да под кровомъ милости твоѣ помози ми non iuxta latinam formulam vertuntur in linguam Slavicam sed iuxta Graecam liturgiae s. Petri: ἵνα τῇ σκέπῃ τοῦ ἐλέους σου βοηθούμενοι; similiter in Praefatione invocatio »gratias agamus« slavice: хвали вселеннѣ iuxta Graecum: εὐχαριστίας ἀναπέμφωμεν; in oratione »Quam oblationem« Latinum »rationabilem« slavice: благоотектно iuxta Graecum εὐαπολόγητον. Adhuc in Slavica versione liturgiae s. Petri in manuscripto Chilandarensi, haec verba a Latina Canonis formula discrepantia, paulisper immutata inveniuntur (въ кровѣ — въ вселеннѣ — шѣ бл҃гаго шѣ-екта). Porro in embolismo missalis glagolitici Vaticani post nomen beatae Mariae Virginis inserta sunt nomina s. Joannis Baptistae et s. Michaelis Archangeli: nomen s. Joannis Bapt. eodem loco invenitur etiam in Sacramentario Pataviensi (D 47), quocum missalia antiquissima glagolitica pluribus locis

concordant; nomen s. Michaelis legitur quidem in quibusdam codicibus Latinis, sed in Slavicam versionem Canonis videtur esse recepta potius ex liturgia s. Petri, et quidem ex aliqua eius recensione, quae non longe aberat a Georgica versione liturgiae s. Petri, ut ex mutua earum ratione facile colligi potest. Cum praeterea in Canone glagolitico et in Slavica versione liturgiae s. Petri alii plures inveniuntur loci communes, quorum convenientia nullo alio modo explicari potest, nisi quod ex communi antiquo fonte provenerint, fieri non potest, quin omnia haec vestigia liturgiae s. Petri in missalibus glagoliticis ex primaria translatione liturgiae s. Petri tempore s. Cyrilli et Methodii derivemus.

III. *Liturgiam s. Petri in Moravia saec. IX. usitatam esse Vita s. Methodii palaeoslovenica testimonio est.*

Haec conclusio pro certo haberi potest, cum ad rationes philologicas argumentum firmissimum ex historia accedat. Nam in Vita s. Methodii vetero-slavica s. d. Pannonica (cap. XI) expressa mentio fit missae s. Petri a s. Methodio in Moravia celebratae: »Alio vero tempore iterum Sventopulco bellum gerente cum paganis neque quidquam proficiente sed cunctante, dum sancti Petri missa id est liturgia appropinquat (свѣтаго Петра мѣши приближающа, рѣши служба), misit ad eum loquens: Quia si mihi promittis fore, ut diem sancti Petri cum militibus tuis apud me transigas, credo in deum, eum tibi illos brevi traditurum esse; quod et factum est...« Etiam hoc notandum initia liturgiae Slavicae Romae celebrata esse in basilica s. Petri (cfr. Vita s. Methodii c. VI.: [papa Hadrianus] sanxit doctrinam eorum deposito Slovenico evangelio in altari sancti Petri apostoli ordinavit autem presbyterum beatum Methodium; Vita s. Cyrilli c. XVII.: Deinde iussit papa duos episcopos, Formosum et Gondricum, consecrare Slovenicos discipulos, et postquam consecrati sunt, illico cecinerunt liturgiam in ecclesia sancti apostoli Petri Slovenica lingua...)¹ Hoc testimonium Vitae s. Methodii, quae paulo post ipsius mortem (885) concinnata est, summi momenti est pro historia liturgiae s. Petri. Est etenim unica relatio de practica usurpatione textus liturgiae s. Petri in missa celebranda, cum alia proveniens a sancto Euthymio Mthazmideli, abbate monasterii Iberici (Georgici) in Monte Athos (1006—1020), maneat incerta et dubia (cfr. Hanssens V, 109—113).

IV. *Quaenam ratio intercedat inter s. d. fragmenta Kijevensia et liturgiam s. Petri Slavicam?*

Liturgiam s. Petri apud Moravos et Bohemos saeculo IX. ad finem vergente et saeculo X. usitatam esse etiam ex hoc evincitur, quod fragmenta Sacramentarii palaeoslovenici, s. d. Kijevensia, antiquissimum monumentum liturgiae Slavicae, cum suis Missis cottidianis Gregorii papae, quae in nullo alio Sacramentario inveniuntur praeterquam in Pataviensi D 47 saeculi VII.,

¹ Latina translatio desumpta est e libro professoris Fr. Pastrnek: *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda*, Praha, 1902, p. 211, 226 et 233.

videntur esse quoddam supplementum liturgiae s. Petri.² Cuius rei testimonium est, quod hi duo textus, fragmenta scilicet Kijeversia et Slavica versio liturgiae s. Petri, propinquitate linguae sibi invicem sunt coniuncti, ut vocabula quaedam ad exprimendas notiones theologicas vel liturgicas ambobus communia significant, ex. gr. ΔΚΛΟ et ΜΟΛΗΤΡΑ pro Latino »meritum« et alia.

V. *De Slavicae liturgiae s. Petri momento historico et liturgico.*

Si iam tempore Methodii, archiepiscopi Moraviensis, liturgia s. Petri Graeca in linguam Slavonicam translata est, ut facile coniciamus, nullum dubium esse potest, quin Graeca versio liturgiae s. Petri iam saec. IX. mediante exstiterit. Inde patet omnes opiniones, quae originem Graecae versionis liturgiae s. Petri posteriori tempori adiudicent, esse falsas. Codrington (o. c. 51—60) ex certis notis liturgicis quae in missa s. Petri inveniuntur, solummodo »terminum a quo« statuit, scilicet primam partem saec. IX., quocum optime concordat tempus, quo Slavica versio, anno circiter 868—869, facta esse videtur. Atque etiam hoc animadvertendum liturgiam s. Petri non fuisse solum quandam missam privatam, sed publicam. Cui rei indicio est, quod narrat Vita s. Methodii supra commemorata, missam s. Petri esse celebratam praesente principe Svatopluko eiusque exercitu, porro etiam rhythmica orationum ad modos cantus compositio, quae in fragmentis Kijeversibus et liturgia s. Petri Slavica observatur.

VI. *Elementa Byzantina in liturgia s. Petri Slavica.*

Praeter aliquot formulas ex liturgia s. Marci et s. Jacobi receptas fere omnes orationes ante et post Canonem, quae quandam tabulam eius marginatam efficiunt, ad ritum Byzantinum pertinent. Haec »orientalis« pars textus Slavici missae s. Petri apprimè congruit cum similibus locis Slavicae versionis liturgiae s. Jacobi necnon s. Basilii Magni et Joannis Chrysostomi, neque tot archaismis mendisque notatur sicuti formulae orationum et Canon ex Romano Sacramentario provenientes. Ex quibus exstat atque eminet primariam formam Slavicae missae s. Petri Cyrillo-Methodianam proxime accessisse ad typum Romanum, prouti in recensione Georgica vel in textibus bilinguibus Graeco-Latinis occurrit, partesque Byzantino-Orientales posterius esse additas.

VII.

Ad finem commentationis adiungitur nova editio textus Slavici liturgiae s. Petri cum versione Graeca et in Canone etiam cum Latino textu e Sacramentario Pataviensi et Glagolitico e codice Vaticano (Illir. 4).

² Hoc iam paucis planum facere atque probare conatus sum in commentatione mea »Slovanská liturgie nově osvětlená Kijeuskými listy« in »Slovo a slovesnost« (annus VI, 1940, p. 65—77).

JOSEF VAJS:

KTERÉ RECENSE BYLA ŘECKÁ PŘEDLOHA STAROSLOVĚNSKÉHO PŘEKladu ŽALTÁŘE.

I. Základní typy žaltářního textu.

Předpokládám věc odjinud známou a dokázanou, že se staroslov. překlad žaltáře těsně přimyká k textu řeckému.¹ Podle svědectví Jeronymova² byly tu již ve IV. století tři typy neboli recense řeckého textu biblického: Hesychiova, Origenova-Pamfilova a Lukianova, kteréžto tři hlavní čeledi uznávají s nepatrnými změnami bibliční kritikové dosud.³ Pokud se týče žaltáře, rozeznává A. RAHLFS⁴ tyto třídy řeckého textu:

a) dolnoegyptský text, jehož hlavními zástupci jsou: vatikánský kodex B, sinajský kodex $\aleph$ a dolnoegyptský překlad bohairský;

b) »západní« text, v řeckolatinském kodexu veronském R a u církevních Otců a spisovatelů Tertuliana, Cypriana a Augustina;

c) recensi Origenovu, jejíž hlavní prameny jsou: Jeronymovo Psalterium Gallicanum (Ga) a žaltář v jeho latinské Vulgátě. Rahlfs připomíná, že případnější název tohoto latinského překladu žaltářního jest »Psalterium secundum Septuaginta«, kterýžto název pochází ze stol. VIII.,⁵ nebo ještě lépe podle De

¹ Viz o tom u J a g i č e, Entstehungsgeschichte d. kirchenslav. Sprache, 1913, 248—251. Prof. Jagič tu mluví o ojedinělých případech, kde měl latinský text vliv na staroslov. překlad žaltáře a praví: »Die Einflüsse des lateinischen Textes bei der Übersetzung des Psalters sind immerhin nur sehr schwach sichtbar, jedenfalls verschwinden sie im Vergleich zu der laut sprechenden Tatsache, daß die eigentliche Vorlage des slavischen Textes der griechische war«. K místům, o nichž tu mluví prof. Jagič a k jeho mínění o věci, připojuji odpověď Rahlfsovu pro její důležitost. Na můj dotaz, co soudí o uvedených místech Jagičem, odpověděl mi Rahlfs toto: »Die Stellen aus dem Psalter, nach denen Sie fragen, hatte ich mir schon früher anlässlich der Besprechung Vondrák's in den Götting. gel. Anzeigen 1909, S. 102, überlegt, und ich habe sie mir auch jetzt wieder angesehen. Danach muß ich allerdings sagen, daß ich keine Möglichkeit sehe, wie man um die Annahme einer gelegentlichen Abhängigkeit von der lateinischen Übersetzung herumkommen könnte. Denn die slavische Übersetzung der Bibel schließt sich, soweit ich sie kenne, so eng — fast konnte man sagen slavisch — an die griechische Vorlage, daß man nicht wohl annehmen kann, sie stimme hier zufällig in freien Übersetzungen einzelner Stellen mit d. Vulgata überein. Griechische Varianten, welche mit dem slav. Texte übereinstimmen, sind bisher nicht bekannt, und es ist mit nach der ganzen Sachlage auch ganz unwahrscheinlich, daß sie sich finden werden, da der Vulgärtext, welchen die Slaven übersetzt haben, im IX. Jahrh. wohl sicher keine so starken Abweichungen mehr gehabt hat« (v dopise z 14. února 1916).

² Viz jeho předmluvu ke knize Paralipomenon.

³ Viz o tom v úvodu mého spisu Evangelium sv. Marka, text rekonstruovaný, v Praze 1935, VIII. násl.

⁴ A. R a h l f s, Septuaginta, X. Psalmi cum Odis, Göttingen 1931, 21 násl.; srov. i jeho Septuaginta-Studien 2. Der Text d. Septuaginta-Psalters, Göttingen 1907, 39 násl.

⁵ Septuaginta X, str. 53; tamtéž poznamenal Rahlfs, že Psalterium Gallicanum bylo přejato jako úřední text církve katolické do Vulgáty, od níž se nijak podstatně neliší a s níž souhlasí až na nepatrné odchylky (str. 56—57). Připomenouti sluší, že se číslice, jimiž jsou označeny verše jednotlivých žalmů ve Vulgátě, neshodují vždycky s pořadnými číslicemi v textu řeckém.

Bruyne »Psalterium hexaplaire« (latinum). Jiné překlady žaltáře od sv. Jernyma jsou Ps. Romanum a Ps. secundum Hebraeos;

d) recensi Lukianovu, která vznikla asi v poslední čtvrti III. stol. a pochází od kněze Lukiana, zakladatele exegetické školy v Antiochii.⁶

Pro nás je tato poslední třída řeckého textu důležitá zejména tím, že, jak uvidíme, byla tato recense předlohou, z níž v IX. stol. překládali žaltářní text sv. Konstantin-Cyryl a Metoděj na jazyk staroslověnský. Tvrzení, že cyrilometodějský překlad Písma sv. a tedy i žaltáře byl lukianovský, traduje se a udržuje odedávna. Již LAGARDE ve svém vydání *Librorum Veteris Testamenti Canoniconum*, Göttingen 1883, XV., tvrdí: »Slavus nihil aliud vertit nisi Luciani recensionem«. Také LESKIEN, když mluví o žaltáři a jeho slov. překladu, přes všechny nejasnosti dodává: »daß im allgemeinen der kirchenslavischen Übersetzung der griechische Text der Lucianischen (Antiochenisch-Konstantinopolitanischen) Recenzion zu Grunde liegt, ist sicher« (Urtext u. Übersetzungen der Bibel, Realencyklopedie d. protest. Theologie u. Kirche, Sonderabdruck, Leipzig 1987, 215). Prof. M. MURKO — v *Geschichte d. älteren südslav. Literaturen*, Leipzig 1908, 51 — tvrdí skoro totéž.

Přes to čteme v nejnovější Rukověti jazyka staroslověnského (prof. M. WEINGARTA, v Praze 1937, 55), že je žádoucí zjistiti, které recense staroslov. překlad žaltáře opravdu byl. Tato poznámka je odůvodněna tím, že rozborem některých textů starozákonních, na př. knihy Genese nebo knihy Rut a j. přicházíme k výsledkům jiným, než jak se obecně tvrdívá. Srov. A. V. МИСНАЈЛОВ, Опытъ изучения текста Книги Бытія пророка Мойсея, Варшава 1912, 333 — J. VAJS, *Kniha Rut v překladě staroslověnském*, v Praze, 1926, 23.

Podati odpověď na tuto otázku je úkolem této stati; probereme tudíž verš za veršem u jednotlivých žalmů, nejprv podle jednotlivých tříd (recensí) řeckého textu a připojíme příslušná čtení staroslov. překladu.

Řecký text vatikánského kodexu B nebo sinajského kodexu $\aleph$, pokud jsou mezery v kod. předešlém, uvádím podle vydání H. B. SWETE *The Old Testament in Greek according to the Septuagint*, Cambridge 1896, vol. II; tamtéž v různocteních je podán text kodexu R veronského (čtení »západní«) a kodexu T (cod. Turicensis) curyšského ze stol. VII., který je jeden z nejlepších zástupců recense Lukianovy. Mimoto stran rec. Lukianovy jsem se radil s vydáním Holmesovým-Parsonsovým, *Vetus Testamentum graecum cum variis lectionibus Oxonii*, vol. III, MDCCCXXIII a Septuagintou vyd. Rahlfssem 1931.

Slovanský text kodexu Sinajského (Sin) cituji podle vydání SEVERJANOVOVA, kodex Boloňský (Bon) a Pogodinův (Pog) podle vydání JAGIČOVA: *Psalterium Bononiense*; charvátsko-hlaholský žaltářní text podle svého vydání: *Psalterium Palaeoslovenicum* z r. 1916, při čemž označuji značkou Lob text pražského žaltáře Lobkovického a siglou Par žaltář pařížské Národní knihovny (slav. 11). V ojedinělých případech přibral jsem i charvát.-hlahol. text žaltáře

⁶ »Editio, quam Origenes et Caesarensis Eusebius omnesque Graeciae tractatores $\chi\omicron\upsilon\nu\gamma\iota\nu$ i. e. communem appellant atque vulgatam, et a plerisque nunc $\Lambda\omicron\upsilon\chi\iota\alpha\nu\omicron\varsigma$ dicitur...« Hieronymi ep. ad Sunniam et Fretelam.

Pažmanského (Pasm) podle vydání BRČIČOVÝCH: Ulomci sv. Pisma II, u Zl. Pragu 1864. Jdou-li charvátsko-hlaholské žaltáře svou cestou, označují je zkratkou »croat.«, shodují-li se všechny slovanské texty, označují takové čtení zkratkou: »slav.«.

Připomínám, že tato studie vznikla rozšířením a prohloubením čtení na fakultě bohoslovecké v letním běhu 1926 »Kritika staroslověnského textu žaltářního«. Ovšem tehdy jsme měli mimo vlastní text pomůcek mnohem méně. Byly to zejména Lagardeovy krit. studie žaltářní a Baethgenova stať, jakou kritickou cenu mají staré žaltářní překlady (v Jahrbücher f. prot. Theologie 8, 1882). Lagarde přestal na první třetině žalmů a Baethgen srovnává toliko 129 míst z celého žaltáře; ovšem že ani jedna ani druhá studie se nezabývá staroslov. překladem, toliko masoretským-hebrejským originálem, jeho řeckými překlady, po případě překlady starolatinskými.

II. Srovnání staroslov. žaltářního textu s řeckým textem podle různých jeho recenzí.

Žalm 7 10 ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς ὁ θεός BR Ga, Vulg: scrutans corda et renes Deus; add δικαίως (ε v. sequenti) L — Іспытаѡ срѣца ꙗкоу пробаѡ ѥе прѣдъно Sin Pog, Bon (праведънѣ); Croat: ѥе прѣдънъ cum R ὁ θ. δικαίος sec. Swete;

Ž. 9 33 ἀνάσθητι, Κύριε, ὁ θεός, B Ga, Vulg: Exurge, Domine, Deus; add μου RL — Воскрѣси ꙗко ѥже мѡи Sin et slav;

ibid. μὴ ἐπιλάβῃ τῶν πενήτων B Ga, Vulg: ne obliviscaris pauperum; add (σου) εἰς τέλος RL — Не забвѣди оубогиныхъ твоихъ до конѣца Sin et slav; cконхъ Pog Bon;

ib. 36 οὐ μὴ εὗρέθῃ δι' αὐτήν BR; om δι' αὐτήν Ga L, Vulg: non invenitur — не оубрѣтѣтъ сѧ Sin et slav;

Ž. 10 3 ἃ κατηρτίσω, κατεῖλον BR Ga, Vulg: quae perfecisti, destruxerunt — ἃ σὺ κατηρτίσω, αὐτοὶ κατεῖλον L — ꙗже ты сѣверѣши, онѣ раздоушѣша Sin et slav; Bon: ꙗже ты сѣвори;

Ž. 11 3 ἐλάλησαν (-σεν) B Ga, Vulg: locuti sunt; add κατὰ L, πονηρὰ R — гл҃ашѧ зѣлаѣ Sin et slav; Bon: злѡе;

Ž. 12 3 ἡμέρας BR Ga, Vulg: per diem; add καὶ νυκτός L — днѣхъ ꙗ нощѣ Sin et slav;

Ž. 13 1 οὐκ ἔστιν ἕως ἐνός BR Ga, Vulg: non est usque ad unum; haec om L — om Sin Pog Bon; Croat add: нестъ до единого;

ib. 3 ἕως ἐνός + τάφος ἀνεωγμένος ... τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν BR Ga, Vulg: Sepulcrum patens ... ante oculos eorum; haec om L — om item Sin Bon Pog; Croat. addunt cum Vulg.⁷

⁷ Srov. Rom. 3 13—18: τάφος ἀνεωγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν, ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν· ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χεῖλη αὐτῶν· ὦν τὸ στόμα ἄρᾱς καὶ πικρίας γέμει· ὄξεις οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχεαὶ αἷμα· σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν· καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν· οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

ib. 6 ὅτι Κύριος BR Ga, Vulg: Quoniam Dominus; ὁ δὲ Κύριος L — Pog гдѣ же, Sin om же, Bon τοῦ же ἑκ; croat: ꙗко ἑκ cum Vulg;

ζ. 17²⁰ in fine add ῥύσεται με ἔξ ἐχθρῶν μου δυναστῶν καὶ ἐκ τῶν μισοῦντων με BR; om haec Ga L — item om slav;

ib. 51 τὰς σωτηρίας τοῦ βασιλέως αὐτοῦ BR Ga, Vulg: salutes regis eius; om. αὐτοῦ L — сѣньє црѣа Sin, сѣньє црѣа Pog Bon; croat: сѣньє црѣа ego;

ζ. 19⁸ μεγαλυνθῶμεθα BR; ἐπικαλεσώμεθα Ga L, Vulg: invocabimus — призоѡмѣ Sin et slav;

ζ. 20³ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ψυχῆς BR Ga; τὴν ἐπιθ. τῆς καρδίας αὐτοῦ L — Желаниє срца ego Pog et slav; Sin male срѣдѣца твоєго; Vulg item: Desiderium cordis eius;

ibid. καὶ τὴν θέησιν B; κ. τ. θέλησιν R Ga L, Vulg: et voluntate — и хотѣниа Sin et slav; Bon et croat и хотѣниє;

ib. 10 Κύριε ἐν ὀργῇ σου συνταράξεις αὐτούς B; Κύριος ἐν ὀργῇ αὐτοῦ συνταράξει αὐτούς R Ga L, Vulg: Dominus in ira sua conturbabit eos — ꙗ ꙗ гнѣвомъ сѡимъ сѣмѣтѣтъ ѡ Sin et slav;

ib. 12 διελογίσαντο βουλήν BR; διελογ. βουλὰς Ga L, Vulg: cogitaverunt consilia — помыслиша сѣбѣтъ Pog et slav; Sin om сѣбѣтъ;

ζ. 21²⁶ ἐν ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ B Ga, Vulg: in ecclesia magna; add ἑξομολογήσομαι σοι RL — ꙗ цркѣѣ велицѣ исповеѡмъ ти сѡ Sin et slav; Bon et croat: исп. се тебе;

ζ. 23⁶ ἡ γενεὰ ζητούντων αὐτὸν B Ga, Vulg: generatio quaerentium eum; ἡ γ. ζητούντων τὸν Κύριον RL — родъ искъшнихъ ѣа Pog et slav; Sin et Bon р. искъшнихъ господѣ;

ζ. 24² μὴ κατασχυνθεῖην BR Ga, Vulg: non erubescam; add εἰς τὸν αἶωνα L — да не постыждѣ сѡ ꙗ ꙗ ꙗ Sin et slav;

ib. 14 καὶ τὸ ὄνομα Κυρίου τῶν φοβουμένων αὐτόν BR; haec om Ga, Vulg L — item om slav;

ζ. 25¹¹ λύτρωσαί με BR Ga, Vulg: redime me; add Κύριε L — избави мѡ ѣи Sin et slav;

ib. 12 ὁ γὰρ πούς μου B Ga; om γὰρ RL, Vulg: pes meus — нога моѣ Sin et slav;

ζ. 26⁵ ἐν σκηνῇ B Ga; add αὐτοῦ RL, Vulg: in tabernaculo suo — ꙗ кроѣт сѡимъ Pog et slav; Sin: ꙗ кроѣт сѡимъ;

ib. 6 θυσίαν ἀλαλαγμοῦ BR Ga, Vulg: hostiam vociferationis; θυσίαν αἰνέσεως καὶ ἀλαλαγμοῦ L — жрѣтѣж хвалениа и вѣсканкновеениа Bon et slav; Pog: ж. хвалениу и вѣсканкновеениу, Sin: ж. хвалѣнѣ и вѣсканкновеѣнѣ;

ib. 8 εἶπεν ἡ καρδία μου BR Ga; add κύριον ζητήσω L — рече срѣдѣце моѣ ꙗ ꙗ ꙗ Sin; ꙗ ꙗ ꙗ Bon Pog croat;

ib. 9 μὴ ἐκκλίνης ἐν ὀργῇ B Ga, Vulg: ne declines in ira; καὶ μὴ ἐκкл. ἐ. ὁ. RL — и не ѡклони сѡ гнѣвомъ Sin et slav; ии ѡклони се croat;

ibid. μὴ ἐγκαταλίπης με καὶ μὴ ὑπερίδης με BR Ga, Vulg: ne derelinquas me, neque despicias me; μὴ ἀποσκορακίσσης ... μὴ ἐγκαταλίπης με L — HE OTĤRINI MEHE. H HE OCTAKI MEHE Sin; Pog Bon croat contaminant utramque lectionem;

ž. 27¹ ἐκέκραξα BR, κεκράξομαι GaL, Vulg: clamabo — KĤZOEK Sin et slav;

ib. 3 μὴ συνελκύσης μετὰ ἁμαρτωλῶν τὴν ψυχὴν μου BR; μὴ συνελκ. με μετὰ ἁμαρτ. GaL, Vulg: ne simul trahas me cum peccatoribus — HE PRIEKĤCI MEHE CĤ GRĤSHĤNIKY Sin et slav;

ž. 28⁵ συντρίψει B; καὶ συντρίψει R GaL, Vulg: et confringet — H CĤKPOY-
WIĤĤ Sin et slav;

ž. 30⁵ ὁ ὑπερασπιστής μου B Ga, Vulg: protector meus; add Κύριε L —
ZAIITITITELĤ MOI FI Sin et slav;

ib. 23 Ἀπέρριμμαι ἄρα BR; om ἄρα GaL, Vulg: Proiectus sum — OTĤEPĤ-
JEHĤ ECMIĤ Sin et slav;

ž. 31⁴ ἐν τῷ ἐμπαγῆναι ἄκανθαν B, Vulg: dum configitur spina; ἐν τ. ἐμπα-
γῆναι μοι ἄ. R GaL — EGDA KOHZE MI TPĤHĤ Sin et slav; Pog Bon OYHĤZE MI;

ib. 5 τὴν ἁμαρτίαν μου ἐγνώρισα καὶ τὴν ἀνομίαν μου οὐκ ἐκάλυψα BR Ga, Vulg: delictum meum cognitum tibi feci et iniustitiam meam non abscondi; L ~ τὴν ἀνομίαν ... τὴν ἁμαρτίαν — BEZAKONEHĤE MOE POZNAHĤ I GRĤHA MOEGO HE OKRYĤĤ Sin et slav;

ib. 5 τὴν ἁμαρτίαν² B; τὴν ἀνομίαν R GaL, Vulg: iniustitiam — BEZAKONEHĤE Sin et slav;

ib. 6 πᾶς ὁσιος/πρὸς σέ B; ~ R GaL, Vulg: ad te omnis sanctus —
(POMOIITĤ CIA) TIEĤ KĤCĤ PRĤPODOBYHOI Sin et slav; KĤKĤ PRĤPODOBYHI Sin et slav; Bon croat;

ib. 9 τὰς σιαγόνας αὐτῶν ἄγξαι B; τ. σ. αὐτῶν ἄγξαις vel ἄγξεις R GaL, Vulg: maxillas eorum constringe — CHEIOTI IĤ KĤCTAIGHEHI Sin et slav;

ž. 32⁵ ἀγαπᾷ ἐλεημοσύνην καὶ κρίσιν BR Ga, Vulg: diligit misericordiam et iudicium; add ὁ κύριος L — LYEHĤE MILOCTYHHA H CJDAĤ GOSPODĤ Bon et slav; Sin A. MICTYHJ(!);

ib. 11 ἀπὸ γενεῶν εἰς γενεάς B; εἰς γενεὰν καὶ γενεάν GaL, Vulg: in gene-
ratione et generationem — KĤ PODY I PODY Sin et slav;

ž. 33⁵ ἐκ πασῶν τῶν παροικίων B; ἐ. π. τ. θλίψεων R GaL; Vulg: ex omnibus tribulationibus — OTĤ KĤKĤĤ CKĤBEI Sin et slav;

ib. 16 ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου B; om ὅτι R GaL, Vulg: Oculi Domini —
OCH GI Sin et slav;

ž. 34⁸ ἐλθέτω αὐτοῖς παγίς, ἣν οὐ γινώσκουσιν, καὶ ἡ θήρα, ἣν ἐκρυ-
ψαν, συλλαβέτω αὐτούς, καὶ ἐν τῇ παγίδι πεσοῦνται ἐν αὐτῇ BR; verba
notata in singulari GaL, Vulg: veniat illi laqueus, quem ignorat, et captio,
quam abscondit, apprehendat eum, et in laqueum cadat in ipsum — DA PRIDETĤ
EMOY CĤĤ, EHAJE HE CĤKĤCĤ. H MECT IJJE CĤKRY OBYMETĤ I. H KĤ CĤĤ DA
KĤPADETĤ KĤ NIJ Sin; reliqui cum BR;

ζ. 357 ὥσει ἄβυσσος πολλή B; om ὥσει R Ga L, Vulg: abyssus multa — **БЕЗДЕНІЕ МѢНОГО** Sin et slav; Pog. Bon Par **БЕЗД'НИЕ МНОГО**;

ζ. 367 ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ B; ἐν τῇ ὁδῷ αὐτοῦ R Ga L, Vulg: in via sua — **ПЖТЕМЪ СКОИМЪ** Bon et slav; Sin **ЖТЕМЪ (!) СКОІМЪ**;

ibid. ποιοῦντι παρανομίας B R Ga, Vulg: faciente iniustitiar; ποιοῦντι παρανομίαν L — **ТКОРИАЩЕМОУ ЗАКОНΟПРѢТЖПЛЕННЕ** Sin et slav;

ib. 23 ὁδὸν αὐτοῦ θελήσει B Ga, Vulg: viam eius volet; add σφόδρα R L — **ПЖТЪ ЕГО КЪСХОЩЕТЪ СѢЛО** Sin et slav; **ПЖТИ** Pog et croat;

ib. 26 δανίζει B R Ga, Vulg: commodat; add ὁ δίκαιος L — **ЗАЕМЪ ДАЕТЪ ПРАВЕДНЫ** Sin et slav;

ib. 28 ἄμωμοι δὲ ἐκδικηθήσονται B; ἄνομοι δὲ ἐκδιωθήσονται R Ga L, Vulg: Iniusti punientur — **БЕЗАКОННИЦИ ЖЕ БЫГНАНИ БЖДЖТЪ** Sin et slav; Pog Bon croat: **ИЖДЕНОУТ СЕ**;

ζ. 378 ἡ ψυχὴ μου ἐπλήσθη B; αἱ ψύαι μου ἐπλήσθησαν R Ga L, Vulg: lumbi mei impleti sunt — **ЛИАДКИА МОИА НАПΛΗΝИША СЯ** Sin et slav;

ib. 18 ἐνώπιόν μου B Ga, Vulg: in conspectu meo; add ἐστιν R L — **ПРѢДЪ МНОИЖ ЕСТЬ** Sin et slav;

ib. 19 ἀναγγεῶ B Ga, Vulg: annuntiabo; ἐγὼ ἀναγγεῶ R L — **АЗЪ КЪЗВЕЩАЖ** Bon Pog croat; Sin om **АЗЪ**;

ζ. 386 παλαίαις ἔθου τὰς ἡμέρας μου B R; παλαίστας ἔ. τ. ἡ. μ. Ga L, Vulg: mensurabiles posuisti dies meos — **ПЛАДЫЖ ИЗМѢРЕНЪ ПОЛОЖИЛЪ ЕСИ ДНИ МОИА** Sin et slav;

ib. 7 μάτην ταράσσονται B; μ. ταράσσεται R Ga L, frustra conturbatur — **БЪ СОУЕ МЖТНТЪ СЯ** Sin et slav; **МАТЕТЪ СЯ** Bon Pog croat;

ib. 10 σὺ εἶ ὁ ποιήσας με B R; σὺ ἐποίησας et om με Ga L, Vulg: tu fecisti — **ТЫ СЪТКОРИ** Sin et slav;

ib. 11 ἀπὸ τῆς ἰσχύος B R Ga, Vulg: A tortitudine; ἀπὸ γὰρ τῆς ἰσχ. L — **ОТЪ КРѢПОСТИ БО (РЖКЪ ТКОИА)** Sin et slav;

ib. 13 εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου B; add Κύριε R Ga L, Vulg: exaudi orationem meam, Domine — **ΟΥСΛΥШИ МОЛИТЕЖ МОИЖ ѲΙ** Sin et slav;

ibid. πάροικος ἐγὼ εἰμι ἐν τῇ γῇ B; π. ἐγὼ εἰμι παρὰ σοὶ R Ga L, Vulg: incola ego sum apud te — **ПРѢСЛАВНИКЪ АЗЪ ЕСМЪ ОΥ ΤΕΒΕ** Bon et slav; Sin ponit a pro **АЗЪ**;

ζ. 396 τίς ὁμοιωθήσεται B; add σοι R (ὁμοίος), Ga L, Vulg: qui similis sit tibi — **КЪТО ОΥΠΟДОБИТЪ ТИ СЯ** Sin et slav;

ib. 7 ὀλοκαύτωμα B Ga, Vulg: Holocaustum; ὀλοκαυτώματα R L — **КЪСЕСЪ-ЖАГАЕМЫХЪ** Sin Bon; **ОЛОКАТОМАТ' Par Pasmanen**; **ӨЛОКАТОМАТЫ** Pog Lob;

ib. 11 τὴν δικαιοσύνην μου B; τὴν δικ. σου R Ga L, Vulg: Iustitiam tuam — **ПРАВЕДНЫ ТКОИА** Sin et slav;

ib. 18 πτωχὸς καὶ πένης εἰμι B; ~ πτωχὸς εἰμι καὶ π. R Ga L, Vulg: mendicus sum et pauper — **НИЩЪ ЕСМЪ І ОΥΚΟΓЪ** Sin et slav; Par. **НИЩ И ОΥΚΟΓЪ ЕСМЪ**;

ζ. 407 καὶ εἰ εἰσεπορεύετο B Ga, Vulg: Et si ingrediebatur; om εἰ R L — **І КЪСХОЖДАШЕ** Sin Pog Bon; croat: **И АЩЕ КСХ**;

ž. 41₃ πρὸς τὸν θεὸν BR; add τὸν ἰσχυρόν GaL, Vulg: ad Deum fortem — **кѣ бѡу крѣпѣкоу моу** Sin Pog Bon; croat: к' бѡу источ'никоу (contaminant lat. fortem = fontem!);

ib. 9 καὶ νυκτὸς δὴλώσει BR; καὶ ν. ᾧδῇ αὐτοῦ (vel αὐτῷ) GaL, Vulg: et nocte canticum eius — **ї нощѣхъ ꙗкоу нѣхъ** Sin et slav;

ib. 11 οἱ θλίβοντές με BR Ga; Vulg: qui tribulant me + inimici mei; οἱ ἐχθροί μου L — **врашѣи моу** Sin et slav;

ib. 12 ὁ θεός μου B; καὶ ὁ θ. μ. R GaL, Vulg: et Deus meus — **и бѣ моу** Sin et slav;

ž. 42₄ Κύριε, ὁ θεός μου B; ὁ θεός, ὁ θεός μου R GaL, Vulg: Deus, Deus meus — **бже, бже моу** Sin et slav;

ib. 5 ψυχὴ (voc.) B; ἡ ψυχὴ μου R GaL, Vulg: anima mea — **дѡи моѣ** Sin et slav;

ibid. ὁ θεός μου B; καὶ ὁ θεός μ. R GaL, Vulg: et Deus meus — **и бѣ моу** Sin et slav;

ž. 43₁₀ οὐκ ἐξελεύσῃ B Ga; add ὁ θεός RL, Vulg: non egredieris, Deus — **и не изидеши бже** Sin et slav;

ib. 13 ἐν τοῖς ἀλαλάγμασιν αὐτῶν B; ἐν τ. ἀλαλάγ. ἡμῶν RL — **во въсклицаниихъ нашихъ** Sin et slav; **кѣ въскликнове ниихъ н.** Bon; Ga et Vulg legunt: in commutationibus nostris (ἀλλάγμασιν ἡ.);

ž. 44₁₂ ὅτι ἐπεθύμησεν BR; καὶ ἐπιθυμήσει GaL, Vulg: Et concupiscet — **и кѣхочетъ** Sin et slav;

ib. 13 καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ BR Ga, Vulg: et adorabunt eum; καὶ προσκυνήσεις αὐτῷ L — **и поклонниши сѣбѣ моу** Sin Pog Bon; croat. cum Vulg: покланет се моу;

ibid. θυγατέρες Τύρου BR, Vulg (Et) filiae Tyri; θυγάτηρ Τύρου L — **ї дѣви тѣрѣка** Sin et slav;

ibid. οἱ πλούσιοι τοῦ λαοῦ + τῆς γῆς B; om R GaL, Vulg: (omnes) divites plebis — **всѣи людеи** Sin et slav; croat: вогати людеи;

ib. 14 ἡ δόξα ... θυγατρὸς βασιλέως Ἑσσεβών B; ἡ δόξα ... θ. β. ἔσωθεν R GaL, Vulg: gloria ... filiae regis ab intus — **слава дѣщери цѣри кѣнжтрѣждоу** Sin et slav; croat: из нѡутроудоу;

ž. 45₆ βοηθήσει ... τῷ προσώπῳ BR; βοηθήσει ... τὸ πρὸς πρῶι πρῶι GaL, Vulg: mane diluculo — **Поможетъ моу бѣ оутро за оутра** Sin et slav; **ютро за ютра** croat;

ib. 7 ἔδωκεν φωνὴν αὐτοῦ B Ga, Vulg: dedit vocem suam; add ὁ ὕψιστος RL — **Дастъ гласъ свои кѣшишнѣи** Sin et slav;

ž. 47₅ οἱ βασιλεῖς B Ga; add τῆς γῆς RL, Vulg: reges terrae — **цѣи земни** Sin et slav; Pog Bon ц. земѣстни, croat: ц. земѣи;

ib. 9 οὕτως εἶδομεν B Ga, Vulg: sic vidimus· οὕτως καὶ εἶδαμεν RL — **такѡ и кидѣхо(мъ)** Sin et slav;

ζ. 48¹⁵ ἐκ τῆς δόξης αὐτῶν BRGa, Vulg: a gloria eorum; add ἐξώσθησαν L — **ОТЪ СЛАВЪ СКОЕИЪ КЪ(Ι)ΡΙΗΧΩ(Ω) СѦ** Sin et slav; Pog Bon croat: изринуши се;

ζ. 49¹⁰ τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ B Ga RT, Vulg: ferae silvarum; τὰ θ. τοῦ ἄγρου L aliqui — **ЗЕЪРИ ДЖЕРАКЪНИ** Sin et slav;

ib. 15 ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως B Ga, Vulg: in die tribulationis; add σου RL — **КЪ ДЕНЪ ПЕЧАЛИ ТРОЕИЪ** Sin et slav;

ib. 21 παραστήσω κατὰ πρόσωπόν σου B Ga R, Vulg: statuam contra faciem tuam; add τὰς ἁμαρτίας σου L — **ПОСТАВИЖ ПРЪДЪ ЛИЦЕМЪ ТРОИМЪ + ГРЪХЪ ТРОИЪ** Sin et slav;

ib. 23 τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ BRGa, Vulg: salutare Dei; τὸ σωτήριόν μου L — **СѦНЪ Мое** Sin, Pog Bon; croat cum Vulg. с. बोжиє;

ζ. 52⁶ ἐκεῖ φοβηθήσονται B; ἐ. ἐφοβήθησαν L, ἐδειλίασαν R, Vulg: illic trepidaverunt — **ТОГЪ БОЪИША СѦ** Sin et slav; Bon croat: оубоѡше се; Pog: **БСТРАШИША СѦ**;

ζ. 53⁵ οὐ προέθεντο B Ga; καὶ οὐ προέθ. RL, Vulg: et non proposuerunt — **И НЕ ПРЪДЛОЖИША** Pog et slav; Sin **И НЕ ПОЖИША** (sic);

ζ. 54⁹ τὸν σφζοντά με BR; τὸν θεὸν τὸν σφζοντά με L — **БѦ СѦИЖИШАГО МѦ** Sin et slav; Ga, Vulg: qui salvum me fecit;

ib. 12 κόπος καὶ δόλος B; τόκος καὶ δόλος R Ga L, Vulg: usura et dolus — **ЛИХЪ И ЛЪСТЪ** Sin et slav;

ib. 16 ὅτι πονηρία B Ga, Vulg: Quoniam nequitiae; ὅτι πονηρία RL — **ЪКО ЗЪЛОБѦ** Sin et slav;

ib. 18 ἀπαγγελῶ B; καὶ ἀπαγγελῶ R Ga L, Vulg: et annuntiabo — **И КЪЗЕКЪИЖ** Pog et slav; Sin om n;

ib. 22 ἤγγισεν ἡ καρδία αὐτοῦ BR Ga, Vulg: appropinquavit cor illius; ἤγγισαν αἱ καρδίαι αὐτῶν L — **ПРИЛИЖИША СѦ СЪДЦА ИХЪ** Sin Pog Bon, croat: сѣме его cum Vulg;

ibid. οἱ λόγοι αὐτοῦ BR Ga, Vulg: sermones eius; οἱ λόγοι αὐτῶν L — **СЛОВЕСА ИХЪ** Sin et slav;

ζ. 55⁴ φοβηθήσονται BR; (οὐ) φοβηθήσομαι Ga, Vulg: non timebo; praemittit: ἡμέρας οὐ L — **КЪ ДѦИ НЕ ОУБОИЖ СѦ** Pog Bon, Sin (**БЕСТЪ ДЕНЪ**); croat: **Ъ КИСОТИ ДНЕ НЕ ОУБОИЖ СЕ**;

ibid. ἐπὶ σοὶ/ἐλπῶ BR Ga, Vulg: in te sperabo; ~ L — **ОУПЪКАЖ НА ТѦ** Sin et slav;

ib. 5 ὅλην τὴν ἡμέραν BR; om haec L Ga Vulg — slav item om;

ib. 11 ἐπὶ τῷ θεῷ² BR; ἐπὶ τῷ Κυρίῳ Ga L, Vulg: in Domino — **О ЪИ** Sin et slav;

ib. 14 ἐκ θανάτου B Ga, Vulg: de morte; add τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀπὸ δακρύων — **(ИЗКАКИЪ ЕСИ ДѦИЖ МОИЖ) ОТЪ СЪМРЪТИ. ОЧИ МОИ ОТЪ СЛЕЗЪ** Sin et slav;

ibid. εὐαρεσθῆσαι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ B Ga; εὐαρεστήσω ἐνώπιον κυρίου L — **ОУГОЖДЪ ПРЪДЪ ГѦИ(!)** Sin Pog Bon; **ДА ОУГОЖДОГ ПРЪДЪ ГѦИ** croat cum Vulg: ut placeam coram Deo;

ž. 56⁵ ὅπλον B; ὅπλα R Ga L, Vulg: arma — оръжѣ Sin et slav; Lob оръжїе;
ib. 7 παγίδα B; παγίδα R Ga L, Vulg: laqueum — сѣтъ Sin et slav; Pog сѣтъ;
ib. 8 ἵσσομαι καὶ ψαλῶ B R Ga; add. ἐν τῇ δόξῃ μου L — Поиѣ и въспоеиѣ
славеѣ моеи Sin et slav; in Bon superscriptum въ;

ž. 57³ ἀνομίας B Ga, Vulg: iniquitates; ἀνομίαν R L — безаконїе Sin et slav;
ib. 7 ὁ θεὸς συνέτριψεν τοὺς ὀδόντας B; ὁ θεὸς συντρίψει τ. ὁ. R Ga L —
Бѣ сѣкроушнѣтъ збѣтъ и хѣ Sin et slav;

ib. 9 ἐπέπεσε πῦρ B R Ga; add. ἐπ' αὐτούς L — Паде огнь на нѣхѣ Sin et slav;
ib. 11 ὅταν ἴδῃ ἐκδίκησιν ἀσεβῶν B R; om ἀσεβῶν R Ga L — егда видѣтъ
мистѣ Sin et slav; cum viderit vindictam Vulg;

ž. 58⁸ ἰδοὺ ἀποφθέγονται B R Ga; ἰδοὺ αὐτοὶ ἀποφθ. L — Ге ти отъеѣ-
маиѣтъ Sin et slav;

ib. 10 ὁ θεὸς B R Ga, Vulg: Deus; σύ ὁ θεὸς L — ты бже Sin et slav;

ib. 13 συντέλειαι B; ἐν συντελείᾳ R Ga L, Vulg: in consummatione — въ конѣ-
чинѣ Sin et slav;

ib. 14 ὁ θεὸς τοῦ Ἰακώβ δεσπόζει τῶν περάτων B; ὁ θεὸς δεσπόζει τοῦ Ἰ.
καὶ τῶν περάτων R L Vulg: Deus dominabitur Iacob et finium terrae — въ
оуладѣетъ ѿкроумъ и конѣци земли Sin et slav;

ib. 16 εἰάν δὲ χορτασθῶσιν B; εἰάν δὲ μὴ χορτασθῶσιν R Ga L — ѡце ли же
не насытитъ сѣ Sin et slav; Vulg: si vero non fuerint saturati;

ib. 17 καταφυγή B; add μου R Ga L, Vulg: refugium meum — приѣжише
моѣ Sin et slav;

ž. 59¹¹ τίς² B Ga, Vulg: quis?; ἢ τίς R L — ли кѣто Sin et slav; croat: или к;

ib. 14 ἐν δὲ τῷ θεῷ B; om δὲ R Ga L, Vulg: in Deo — item slav. om;

ž. 60⁹ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος B R Ga, Vulg: in saeculum saeculi; εἰς τοὺς
αἰῶνας L — въ вѣкы Sin Pog; Bon в' вѣкы, croat: въ вѣкы вѣа;

ž. 61⁴ πάντες B R Ga; add ὑμεῖς L, Vulg: universi vos — въси въ Sin et slav;

ib. 7 ὅτι αὐτὸς B R Ga, Vulg: Quia ipse; καὶ γὰρ αὐτὸς L — Ибо тѣ Sin et slav;

ib. 9 ὁ θεὸς B R Ga, Vulg: Deus; ὅτι ὁ θεὸς L — ꙗко въ Sin et slav;

ib. 11 ἐπὶ ἄρπάγματα B R Ga, Vulg: rapinas; ἐπὶ ἄρπαγμα L — на въсхън-
щениѣ Sin et slav;

ž. 62⁵ ἐν τῷ ὀνόματι B; καὶ ἐν τ. ὁ. R L, Vulg: et in nomine — ѿ о имени
Sin et slav; Pog om ѿ;

ib. 8 αἰνέσει τὸ ὄνομά σου B; αἰνέσει τὸ στόμα μου R Ga L — въсхвалѣтъ
тѣа оу҃ста моѣ Sin et slav; Pog въсхвалѣтъ;

ib. 9 ἐμοῦ ἀντελάβετο B Ga, Vulg: me suscepit; ἐμοῦ δὲ ἀντελ. R L — мѣ же
приѣтъ Sin et slav;

ž. 63² Εἰσάκουσον, ὁ θεός, τῆς προσευχῆς μου B R Ga; εἰσάκουσον ὁ. θ.
τῆς φωνῆς μου L — Оу҃слыши бже гласѣ мой Sin et slav;

ib. 3 ἐσκέπασας B R Ga, Vulg: protexisti; σκέπασον L — покрьи Sin et slav;
Pog Bon покрьи;

ib. 7 ἐξερευνήσῃ B Ga, Vulg: scrutinio; ἐξερευνήσεις L — Испытаныѣ Sin et slav; croat: испитаниѣ cum R ἐξερεύνησιν;

ž. 64⁸ τὸ ὕδωρ B; τὸ κύτος R Ga L, Vulg: profundum — глѣбиниѣ Sin et slav; Pog et croat: глѣбиниѣ;

ib. 8 ἥχους κυμάτων αὐτῆς BR Ga; add τίς ὑποστήσεται L — Шюмоу влѣнѣ его, кѣто протикѣ станетѣ Sin et slav; Bon влѣнѣ;

ib. 13 πιανθήσεται τὰ ὄρη τῆς ἐρήμου BR (πιανθήσονται); πιανθήσονται τὰ ὄραϊα τῆς ἐρ. Ga L — Разбогѣжѣтъ краснаа поустыниѣ Sin et slav; разбогѣтѣжѣтъ croat; pinguesscent speciosa deserti Vulg;

ž. 65⁴ ψαλάτωσαν BR; add δὴ L — Да пожѣтъ же Sin Pog Bon, croat: поет' же cum Vulg: psalmum dicat;

ib. 4 τῷ ὀνόματί σου BR Ga, Vulg: nomini tuo; add ὕψιστε L — ѿмени твоѣмоу вѣшнѣ Sin et slav;

ib. 5 φοβερός BR Ga, Vulg: terribilis; ὡς φοβερός L — Колѣ страшенѣ Sin et slav;

ib. 11 ἐνώπιον ἡμῶν B; ἐπὶ τὸν νῶτον ἡμῶν RL Ga, Vulg: in dorso nostro — на хрѣбѣтъ нашемоу Sin et slav;

ib. 16 φοβούμενοι τὸν κύριον BR; φοβ. τὸν θεὸν Ga L, Vulg: qui timetis Deum — боящии сѣ ѣа Sin et slav;

ib. 18 μὴ εἰσαχουσάτω BR; add μου L — не оуслыши мене Sin Pog Bon; croat: не оуслышит' ѣ cum Vulg: non exaudiet;

ž. 66² ἐπιφάναι ... ἐφ' ἡμᾶς B; add καὶ ἐλέησαι ἡμᾶς R Ga L, Vulg: et miseretur nostri — просѣти лице твоѣ на ны и помилуѣ ны Sin et slav;

ib. 3 καὶ ἐν πᾶσιν B; om καὶ R Ga L, Vulg: in omnibus — Еѣ вѣсѣхѣ Sin Pog Bon; croat: и ка вѣсѣхѣ;

ž. 67² οἱ μισοῦντες αὐτὸν / ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ B Ga, Vulg: qui oderunt eum a facie eius; ~ RL — отѣ лица его вѣсѣ ненавидѣши его Sin et slav;

ib. 13 τοῦ ἀγαπητοῦ² B Ga, Vulg: dilecti²; om RL — Sin et slav. om;

ib. 19 ἀναβὰς B; ἀνέβης R Ga L, Vulg: ascendisti — Еѣзидѣ Sin Pog Bon; croat: в'зш'д';

ib. 21 κυρίου B; κυρίου, κυρίου R Ga L, Vulg: Domini, Domini — гѣѣ гѣѣ неходѣща Bon et slav; Sin silet;

ib. 29 ἡμῖν B Ga; ἐν ἡμῖν RL, Vulg: in nobis — к насѣ Bon et slav;

ib. 31 τοῦ μὴ ἀποκλεισθῆναι B; τοῦ ἐγκλεισθῆναι Ga L, Vulg: ut excludant — затворити Pog et slav;

ib. 34 ψάλατε τῷ θεῷ B; om haec R Ga L, Vulg — item slav. om;

ib. 36 καὶ εὐλογητός B; om καὶ R Ga L, Vulg: benedictus — Блѣенѣ вѣ Pog et slav;

ž. 68¹¹ καὶ συνέκαμψα ... τὴν ψυχὴν μου B; καὶ συνεκάλυψα ... τ. ψ. μ. R Ga L, Vulg: et operui in ieiunio animam meam — ѿ прикрѣхѣ постома дѣж моѣ Sin et slav;

ib. 21 καὶ ἡ σωτηρία τοῦ προσώπου σου B; ἡ σωτηρία σου R Ga L, Vulg: salus tua — спѣе твоѣ Sin et slav;

ib. 24 ἐν τῇ βουλῇ σου BR; καὶ ἐν τ. β. σ. GaL, Vulg: et in voluntate tua —
 ⲓ ⲥⲁⲅⲉⲧⲟⲙⲁ ⲧⲣⲟⲓⲙⲁ Sin et slav;

ζ. 73₃ ἐν τοῖς ἁγίοις BR; ἐν τῷ ἁγίῳ GaL, Vulg: in sancto — о сѣтѣмъ Sin et slav;

ib. 5 εἰς τὴν εἴσοδον BR; εἰς τ. ἔξοδον L Ga, Vulg: in exitu — въ исходѣ Sin et slav; vel: въ исходѣ;

ib. 8 τὰς ἑορτὰς B; πάσας τ. ἑορτὰς R GaL, Vulg: omnes dies festos — въсѣмъ празднѣнѣ Sin et slav;

ib. 16 σὺ κατηρτίσω ἥλιον καὶ σελήνην BR; σὺ κατερ. φαῦσιν καὶ ἥλιον GaL, Vulg: tu fabricatus es auroram et solem — ты сѣверѣши зорю и сѣлѣнѣ Sin et slav;

ib. 18 μνήσθητι ταύτης τῆς κτίσεως σου BR; om τῆς κτ. σου GaL, Vulg: memor esto huius — помѣни сего Sin et slav;

ib. 22 μνήσθητι τῶν ὀνειδισμῶν σου BR Ga, Vulg: memor esto improperiorum tuorum; μνήσθ. τοῦ ὀνειδισμοῦ σου L — помѣни поношеніе твоє Sin et slav;

ζ. 74₆ μὴ λαλεῖτε B Ga, Vulg: nolite loqui; καὶ μὴ λαλ. LR (μηδε) — I не глаголюте Sin et slav;

ib. 11 τὰ κέρατα² B Ga, Vulg: cornua; τὸ κέρας RL — рога Sin Pog Bon; croat: рожи cum Vulg;

ζ. 75₈ ἀπὸ τῆς ὀργῆς σου B; ἀπὸ τότε ἡ ὀργὴ σου GaL, R~, Vulg: ex tunc ira tua — отъ толи гнѣвъ твою Sin et slav;

ib. 10 τοὺς πραεῖς τῇ καρδίᾳ B; τοὺς πρ. τῆς γῆς R GaL, Vulg: mansuetos terrae — кроутѣкѣмъ зими Sin et slav; croat. к. зѣмле;

ζ. 76₅ οἱ ἐχθροί μου B; οἱ ὀφθαλμοί μου R GaL, Vulg: oculi mei — очі мои Sin et slav;

ib. 9 ἀπὸ γενεᾶς καὶ γενεᾶς B; συνετέλεσεν ῥῆμα ἀπὸ γ. εἰς γενεάν L — сѣкоуѣча глѣ отъ рода въ родѣ Sin et slav; etiam croat, sed non Ga nec Vulg;

ib. 17 καὶ ἐταράχθησαν ἄβυσσοι BR Ga, Vulg: et turbatae sunt abyssi; om καὶ L — сѣмѣтишѣ сѣмъ безднѣмъ Sin et slav; Pog: сѣмѣтѣшѣ сѣмъ;

ibid. πλήθος ἡχοῦς ὕδατος B; πλήθος ἡχ. ὑδάτων R GaL, Vulg: multitudo sonitus aquarum — мѣножѣство шумѣ водѣ Sin et slav;

ζ. 77₅ ὃν (i. e. νόμον) ἐνετείλατο ... γνωρίσαι αὐτὸν B; ὅσα ἐνετ. ... γνωρίσαι αὐτὰ R GaL, Vulg: nota facere ea — ѿлико заповѣдаѣ ... сѣказати ѣ (= ѱ) Sin et slav; Pog Bon: сѣказати ѱ; croat: ѿлика;

ib. 9 βάλλοντες τόξον B, Vulg: mittentes arcum; βάλ. τόξοις R GaL — стрѣляюще лѣкѣ Sin et slav; croat: стр. стрѣли;

ib. 20 δυνήσεται δοῦναι B, Vulg: poterit dare; δύναται δ. RL Ga — может дати Sin et slav;

ib. 30 τῆς βρώσεως αὐτῶν BR Ga, Vulg: escae eorum; om αὐτῶν L — Sin et slav. item om: брашнѣноу сѣштю въ оустѣхъ нѣхъ;

ib. 51 τῶν πόνων αὐτῶν B Ga; παντὸς πόνου αὐτῶν RL, Vulg: omnis laboris eorum — въсѣкого тѣсѣда ѿхъ Sin et slav;

ib. 57 καὶ μετεστράφησαν B Ga; om καὶ RL, Vulg: conversi sunt — Прѣкратишѣ сѣ Pog Sin Bon (прѣкратишѣ сѣ); croat. cum Ga;

ib. 60 σκηνωμα αὐτοῦ B Ga, Vulg: tabernaculum suum; om αὐτοῦ RL — село, кѣ немѣже Sin Pog Bon; croat add: екоє;

ib. 61 τὴν καλλονὴν αὐτοῦ B; τὴν κ. αὐτῶν R Ga L, Vulg: pulchritudinem eorum — доброутѣ ихѣ Sin et slav;

ib. 63 αἱ παρθέναι αὐτῶν οὐκ ἐπένθησαν BR Ga, Vulg: virgines eorum non sunt lamentatae; αἱ π. αὐτῶν οὐκ ἐπενθήθησαν L — дѣвѣ-и-мѣ не поскѣтованѣ бышѣ Sin et slav; croat: не оскѣтовани б.;

ib. 68 τὸ ὄρος τὸ Σειὼν ἠγάπησεν B; τὸ ὄρος τ. Σ. ὃ ἐγάπησεν R Ga L, Vulg: montem Sion, quem dilexit — горѣ Сионѣ, ѡже вѣзлюбѣ Sin et slav; Pog Bon: г. сионѣ (sic), croat: г. сионю;

ib. 72 ἐν τῇ συνέσει τῶν χειρῶν αὐτοῦ BR; ἐν ταῖς συνέσεσι τ. χ. αὐτοῦ Ga L, Vulg: in intellectibus manuum suarum — кѣ разоумѣхѣ рѣкѣ(!) екоє Sin (рѣкоѣ) Pog (роукоѣ) Lob; к' разоумѣ Par Pasmanen, кѣ хѣдоужѣтѣк Bon;

ž. 78₄ ἐγενήθημεν εἰς ὄνειδος BR; om εἰς Ga L, Vulg: Facti sumus opprobrium — бѣхѣмѣ поношению Sin et slav;

ib. 8 οἱ οἰκτιρμοὶ σου BR Ga, Vulg: misericordiae tuae; add Κύριε L — милости твоѣ ѿ Sin et slav;

ib. 10 μήποτε εἰπῶσιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν B Ga, Vulg: ne forte dicant in gentibus; μήποτε εἰπῶσι τὰ ἔθνη LR — бѣда когда рѣкѣтѣ ѡзѣци Sin et slav;

ib. 13 ἀνθομολογησόμεθά σοι BR Ga, Vulg: confitebimur tibi; add ὁ θεός L — исповѣмѣ сѧ тебѣ еѣе Bon, Pog, croat; Sin om еѣе;

ž. 79₂ ὥσει πρόβατα B Ga; ὥσει πρόβατον RL, Vulg: velut ovem — кѣо оѣчѣ Sin et slav;

ib. 5 ἐπὶ τὴν προσευχὴν τοῦ δούλου σου BR Ga, Vulg: super orationem servi tui; ἐπὶ τ. π. τῶν δούλων σου L — на молитеѣ рабѣ твоѣхѣ Sin et slav;

ib. 10 ἐπλήσθη ἡ γῆ BR; ἐπλήρωσε τὴν γῆν L, Vulg: implevit terram — исплѣни зѣмѣ Sin et slav; croat: наплни з.;

ib. 12 καὶ ἕως ποταμοῦ B Ga, Vulg: et usque ad flumen; καὶ ἕως ποταμῶν RL — и до рѣкѣ Pog; reliqui до рѣкѣ;

ib. 14 ὄνος ἄγριος B; μονιὸς ἄγριος Ga L, Vulg: singularis ferus; R: μόνος ἄγρ. — ѡнокѣ дѣкѣ Sin et slav;

ž. 80₄ ἐορτῆς ἡμῶν B Ga; ἐορ. ὑμῶν RL, Vulg: solemnitates vestrae — праздѣника еашѣго Sin et slav;

ib. 6 ἔθετο αὐτὸν BR^{græc.}; ἔθετο αὐτὸ L Ga, Vulg: posuit illud — положи Sin; reliqui om ε cum R^{latino};

ib. 9 καὶ λαλήσω σοι Ἰσραήλ BR; om haec Ga L, Vulg — item slav. om;

ib. 14 εἰ ὁ λαὸς ἤκουσέν μου B; εἰ ὁ λαός μου ἤκουσέν μου R Ga L, Vulg: si populus meus audisset me — кѣште бышѣ люди мои послоушали мене Sin et slav;

ž. 81₄ λύσασθε BR Ga, Vulg: liberate; add αὐτόν L — избавите Sin et slav;

ib. 5 σαλευθήσονται πάντα τὰ θεμέλια B Ga, Vulg: movebuntur omnia fundamenta; σαλευθήτωσαν π. τ. θ. RL — да подеижѣтѣ сѧ вѣсѣ оскѣваниѣ Sin et slav;

ζ. 82₈ καὶ ἀλλόφυλοι BR; om καὶ GaL, Vulg: alienigenae — item slav. om;
ib. 13 τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ BR; τὸ ἅγιασθήριον τ. θ. GaL, Vulg:
sanctuarium Dei — **сѣктило ѣжи** Sin et slav;

ib. 19 σὺ μόνος εἰ Ὑψιστος B; om εἰ R GaL, Vulg: tu solus altissimus —
ты еди́нъ вѣшнѣ Sin et slav;

ζ. 83₅ μακάριοι πάντες οἱ κατοικοῦντες B; om πάντες R GaL, Vulg: beati,
qui habitant — **Блажені жикѣшѣ** Sin et slav;

ib. 6 παρὰ σοῦ, Κύριε BR; om Κύριε GaL, Vulg — item slav. om;

ib. 11 τοῦ θεοῦ B; add μου GaL, Vulg: Dei mei — **ѣа моѣго** Sin et slav;

ib. 13 Κύριε B; add ὁ θεός R GaL — **Гѣ ѣжѣ** Pog et slav; Sin **ѣи ѣжѣ**;

ζ. 84₃ τὰς ἀμαρτίας B; πάσας τ. ἀμ. R GaL, Vulg: omnia peccata — **всѣмъ грѣхъ** Sin et slav;

ib. 6 εἰς τὸν αἰῶνα BR Ga, Vulg: in aeternum; εἰς τοὺς αἰῶνας L —
вѣ вѣкы Sin; reliqui **вѣ вѣкѣ**;

ib. 8 τὸ σωτήριόν σου, Κύριε BR; om Κύριε GaL, Vulg — item slav. om;

ib. 9 πρὸς αὐτὸν καρδίαν BR; ~ καρδίαν ἐπ' αὐτόν L — (на **оурашѣи** **шѣи** **сѣи**) **срѣдѣи** **кѣ** **нѣмоу** Sin et slav; Bon: **вѣр. сѣи** sine **сѣи**, Pog et
croat: **сѣи** item sine **сѣи**;

ζ. 85₁₀ ὁ θεὸς μόνος ὁ μέγας BR; om ὁ μέγας GaL, Vulg: Deus solus —
item om Pog Bon croat; Sin silet;

ib. 14 οὐ προέθεντό σε B; καὶ οὐ προέθ. σε R GaL, Vulg: et non propo-
suerunt te — **ѣ не прѣдѣложишѣ тебѣ** Sin et slav;

ib. 15 Κύριε, ὁ θεός BR Ga; add μου L — **ѣи ѣжѣ μοи** Sin et slav;

ζ. 87₆ ὥσει τραυματαῖι ἐρριμμένοι καθεύδοντες BR (~); om ἐρριμμένοι
GaL, Vulg: sicut vulnerati dormientes — **ѣко вѣкѣи сѣпѣшѣ** Sin; **спѣи**
Pog Bon, **спѣи** croat;

ib. 8 ἐπ' ἐμὲ/ἐπήγαγες BR; ~ ἐπήγαγες ἐπ' ἐμέ GaL — **на вѣдѣ на мѣи** Sin
et slav;

ib. 15 ἀπωθεῖς τὴν προσευχήν μου BR Ga; ἀπωθεῖς τὴν ψυχὴν μου SL —
отѣрѣиши дѣи **моѣи** Sin Pog Bon; croat **ѣтѣ** **моѣи** cum Vulg: repellis oratio-
nem meam;

ib. 17 καὶ οἱ φοβερισμοὶ BR Ga, Vulg: et terrores; om καὶ L — **Оустрѣ-
шениѣ** Sin Pog Bon; croat cum Vulg: **и оустрѣшениѣ**;

ib. 19 ἐμάχυνας ἀπ' ἐμοῦ φίλον B; add καὶ πλῆσιον R GaL — **Оудалишѣ
есѣ** **отѣ** **мене** **дрѣга** **ѣскрѣнѣго** Sin et slav; Vulg: amicum et proximum;

ζ. 88₆ καὶ τὴν ἀλήθειαν BR; καὶ γὰρ τ. ἀ. GaL, Vulg: etenim — **нѣо** Bon
et slav. Sin om **ѣо**;

ib. 7 καὶ τίς BR (ἦ τίς); om haec L Ga — om Sin Pog Bon; croat: **и**;

ib. 8 φοβερός BR Ga, Vulg: terribilis; add ἐστιν L — **страшнѣ** **естѣ** Sin et slav;

ib. 13 τὸν βορρᾶν καὶ θαλάσσας B; τὸν β. καὶ τὴν θάλασσαν R GaL —
Vulg: aquilonem et mare — **Гѣверѣ** **ѣ** **моѣ** Sin Bon et croat; Pog **морѣ**;

ib. 21 ἐν ἐλάει ἁγίῳ ἔχρισα αὐτόν B; ἐν ἐλαίῳ ἁγίῳ μου ἔχρ. ἁ. R(?), GaL — *ωλκεмъ сѣтъ-м-оимъ помазачъ* i Sin et slav; Vulg: oleo sancto meo;

ib. 33 τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν BRGa; τὰς ἀδικίας αὐτῶν L — *нѣпраѣдъи нхъ* Bon Pog croat; Sin male: *нѣпраѣднхъ*; Vulg: peccata eorum;

ib. 34 ἀπ' αὐτοῦ B Ga, Vulg: ab eo; ἀπ' αὐτῶν RL — *отъ нхъ* Sin Pog Bon; croat: *ѿ него*;

ib. 43 τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ BR; τῶν θλιβόντων αὐτόν GaL — *сѣтъжажш-тихъ емоу* Sin et slav; Vulg: deprimentium eum;

ib. 46 τὰς ἡμέρας τοῦ θρόνου αὐτοῦ B; τὰς ἡμ. τοῦ χρόνου αὐτοῦ R GaL — *дѣни ерѣмене его* Pog et slav; Sin *дѣнъ ерѣмени его*; Vulg: dies temporis eius;

ž. 89¹ καταφυγὴ ἡμῖν / ἐγενήθη B; ~ κ. ἐγενήθη ἡμῖν R GaL — *прѣѣжи-ште бѣистъ намъ* Sin et slav; Vulg: refugium factus es nobis;

ib. 4 ἐν ὀφθαλμοῖς σου BRGa; add κύριε L — *прѣдъ очима твоима ѿ* Sin et slav; Vulg: ante oculos tuos;

ib. 9 ὡς ἀράχνην B; ὡσεὶ ἀράχνη LR, Vulg: sicut aranea — *ѣко паучина* Sin et slav;

ib. 10 ἐν ἐνιαυτοῖς ἑβδομήκοντα ἔτη B; ἐν αὐτοῖς ἑβδομήκοντα ἔτη R GaL — *ѣъ нхъѣ ѿ лѣтъ* Sin et slav; Vulg: in ipsis septuaginta anni;

ib. 11 ἀπὸ τοῦ φόβου B; add σου GaL, Vulg: prae timore tuo — *отъ страха твоего* Sin et slav;

ib. 12 τὴν δεξιάν σου γνώρισον B Ga; add μοι RL — *дѣшицѣ твоѣѣ тако сѣкажи ми* Sin Pog Bon; croat cum R^{lat} *д. тѣ. тако скажи намъ*;

ib. 14 ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις ἡμῶν B; add εὐφρανθήμεν T — *ко вѣсѣ дѣни нашіѣ вѣзвеселихомъ сѣѣ* Sin et slav;

ib. 17 ἡμᾶς in fine BR; add καὶ τὸ ἔργον τῶν χειρῶν ἡμῶν κατεύθυνον GaL — *и дѣла ржкѣ нашіѣ испраки* Sin et slav; Bon et Lob *дѣло*; Vulg: et opus manuum nostrarum dirige;

ž. 90² ἐρεῖ τῷ θεῷ BR; ἐρεῖ τῷ κυρίῳ GaL, Vulg: Dicet Domino — *речетъ гѣи* Bon et slav; Sin ρ. *вѣѣ*;

ib. 3 ὅτι αὐτὸς ρύσεται B; add με R GaL — *ѣко тѣ избавитъ мѣѣ* Sin et slav; Vulg: Quoniam ipse liberavit(!) me;

ib. 6 (ἀπὸ πράγματος) διαπορευομένου / ἐν σκότει BRGa; ~ ἐν σκότει διαπορευομένου L — *Отъ вѣшти ко тѣмѣ прѣхходѣштваѣѣ* Sin et slav; Vulg: a negotio perambulante in tenebris;

ib. 11 ἐν ταῖς ὁδοῖς σου B; ἐν πάσαις τ. ὁδοῖς σου GaL, R (ἐν πᾶσιν) — *ко вѣсѣхъ пжтехъ твоихъ* Sin et slav;

ib. 16 ἐπικαλέσεται με BR; κηροῖται πρὸς με GaL — *вѣзоветъ ко мнѣ* Sin et slav; Vulg: Clamabit ad me;

ibid. καὶ ἐξελοῦμαι B; ἐξελοῦμαι αὐτόν GaL — *изѣмѣ* i Sin Bon; *измѣ и* (и прославлѣ и) Pog croat; Vulg: eripiam eum;

ž. 91¹⁰ ὅτι ἰδοὺ οἱ ἐχθροί σου Κύριε¹ om B; ponunt R GaL — *ѣко се враси твои ѿ, ѣко се враси твои погнѣнхъ* Sin et slav;

ib. 15 τότε πληθυνθήσονται B; ἔτι πληθυνθ. R GaL, Vulg: adhuc multiplicabuntur — **Θωπε ογμѣножѣтъ сѣ** Sin solus; reliqui τογ ογμѣнож. сѣ;

ib. 16 Κύριος ὁ θεός μου BR; K. ὁ θεὸς ἡμῶν GaL — **ѣъ ѣтъ нашиъ** Sin et slav; Vulg: Dominus Deus noster;

ζ. 92₃ αὐτῶν (fin.) BR; add ἄρουνσιν οἱ ποταμοὶ ἐπιτρίψεις αὐτῶν GaL — **ѣтъѣмѣтъ рѣкъы строгъы сѣоѣ** Sin et slav; Lob et Pasm. **вздвигогъ** cum Vulg: elevarunt(!) flumina fluctus suos;

ζ. 93₉ (τοὺς) ὀφθαλμοὺς B(R); τὸν ὀφθαλμόν GaL, Vulg: oculum — **око** Sin et slav;

ib. 19¹ κύριε (initio v.) BR; om GaL, Vulg — slav. item om;

ib. 19² ἡγάπησαν B; εὐφραναν (τὴν ψυχὴν μου) R GaL — **ѣтъѣсєлѣнѣа дѣѣмѣ** Pog Bon croat; Vulg: laetificaverunt animam meam; **ѣтъѣсєлѣнѣа мѣа** Sin;

ib. 23¹ ἀποδώσει αὐτοῖς B Ga, Vulg: reddet illis; add κύριος RL — **ѣтъдастѣ** **ѣмѣ ѣъ** Sin et slav;

ib. 23 καὶ τὴν πονηρίαν αὐτῶν B; καὶ κατὰ τ. πονηρίαν αὐτῶν RL — **і по зѣлоѣтъ іхѣ** Sin et slav; Vulg: et in malitia eorum;

ζ. 94₃ ἐπὶ πάντας τοὺς θεοὺς BR Ga; ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν L — **по єсєи зємѣи** Sin Pog Bon; croat **над' єсѣмѣ єи** cum Vulg: super omnes deos;

ib. 4 ὅτι οὐκ ἀπωσεται Κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ BR; om GaL — om Sin Pog Bon, om et Pasm.; sed Lob et Par ponunt **ѣко не отрѣнет' ѣъ ѣуди сѣонѣ'** cum Vulg: quoniam non repellet Dominus plebem suam;

ib. 9 οὗ ἐπείρασαν B; add με R GaL — **Идеже некоєсѣнѣа мѣа** Pog Bon croat; Sin **ѣже ієкоєсѣнѣа мѣа**; Vulg: ubi tentaverunt me;

ζ. 95₁₀ Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν BR; ὅτι Κύριος ἐβασ. GaL, Vulg: quia Dominus regnavit — **ѣко ѣъ ѣтъѣсарѣ сѣа** Sin et slav;

ζ. 96₁ ἀγαλλιάσεται ἡ γῆ B; ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ R GaL, Vulg: exultet terra — **да радѣѣтъ сѣа зємѣа** Sin et slav;

ib. 5 ἐτάκησαν / ὥσεὶ κηρὸς BR; ~ GaL, Vulg: sicut cera fluxerunt — **ѣко єсєкѣ рѣстаѣнѣа сѣа** Sin et slav;

ib. 9 ὅτι σὺ εἰ Κύριος BR; om εἰ GaL, Vulg: Quoniam tu Dominus — **ѣко тѣ ѣъ** Sin et slav; Pog et Bon **тѣѣ єи**;

ζ. 97₇ οἱ κατοικοῦντες B Ga, Vulg: qui habitant; πάντες οἱ κατοικ. RL — **єсєи жєѣѣнѣи** Sin et slav;

ib. 8 ἀγαλλιάσονται fin BR; add ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται L, in (a) conspectu Domini Ga, Vulg — **отѣ ѣица єѣѣ, ѣко єиѣѣѣтъ** Sin et slav;

ζ. 98₃ ἐξομολογησάσθωσαν πάντες BR; om πάντες GaL, Vulg — item om slav;

ib. 5 in fine ἅγιός ἐστιν B; ὅτι ἅγ. ἐστιν RL — **ѣко єѣѣ єсѣтъ** Sin Pog Bon; croat cum Ga Vulg: **ѣко єѣѣ єсѣтъ**, Quoniam sanctum est;

ib. 7 ἐφύλασσον BR Ga, Vulg: Custodiebant; ὅτι ἐφύλ. L — **ѣко χρανѣχѣ** Sin et slav; Pog Bon: **зѣне χρ.**;

ib. 8 εὐίλατος B; σὺ εὐίλατος R Ga L, Vulg: tu propitius — **тѣ милостивѣ** Sin et slav;

ž. 99¹ Ἀλαλάξατε τῷ Κυρίῳ B Ga; ἀλαλ. τ. θεῷ RL, Vulg: Iubilate Deo — **Бѣскаликнѣте бѣгъ** Sin et slav;

ib. 3 ὁ θεός BR, Vulg: Deus; ὁ θ. ἡμῶν L — **бѣ нашѣ** Sin et slav;

ibid. λαὸς αὐτοῦ B Ga, Vulg: Populus eius; ἡμεῖς δὲ λ. αὐτοῦ RL — **мы же людие его** Sin et slav;

ž. 100⁸ τὴν ἀδικίαν B; τὴν ἀνομίαν R Ga L, Vulg: iniquitatem — **безаконнѣ** Sin et slav;

ž. 101² Εἰσάκουσον/Κύριε BR; ~ Ga L, Vulg: Domine exaudi — **Гѣ оуслыши** Sin et slav;

ib. 3 τὸ οὖς σου/πρὸς μέ BR; ~ Ga L, Vulg: ad me aurem tuam — **ко мнѣ оухо твоѣ** Sin Pog croat; Bon cum B;

ib. 16 τὸ ὄνομα σου Κύριε BR, Vulg: nomen tuum Domine; τὸ ὄνομα Κυρίου Ga L — (**оукожѣ сѧ**) ... **имене гѣѣ** Pog, Bon Sin **имени гѣѣ**; croat cum Vulg: **имѣне твоѣго гѣ**;

ibid. οἱ βασιλεῖς B; add τῆς γῆς R Ga L, Vulg: reges terrae — **црѣ земьни** Sin et slav; Pog Bon **ц. земѣстни**, croat: **ц. земьци**;

ib. 23 (ἐν τῷ συναχθῆναι) ... βασιλείας BR; βασιλεῖς Ga L, Vulg: In conveniendo ... reges — **Г҃да сѣнѣмжѣ сѧ** ... **црѣ** Sin et slav;

ž. 102¹³ καὶ καθὼς οἰκτεῖρει B; om καὶ R Ga L, Vulg — slav. item om;

ib. 14 μνήσθητι B; ἐμνήσθη Ga L, Vulg: recordatus est — **Помѣнижѣ** Sin et slav; Pog, Bon, croat: **помѣноуѣ естѣ**;

ž. 103¹ Κύριε, Κύριε ὁ θεός μου B; om Κύριε² R Ga L, Vulg: Domine, Deus meus — **гѣ бѣѣ мои** Sin et slav;

ibid. ὡς ἐμεγαλύνθης; om ὡς R Ga L, Vulg: magnificatus es — **кѣзвеличѣсѧ сѧ еси** Sin et slav;

ibid. εὐπρέπειαν ἐνεδύσω B R Ga, Vulg: decorem induisti — **кѣ велѣлѣпотѣ велѣче сѧ** Bon et slav; Pog Sin om **кѣ**;

ib. 5 ἐθεμελίωσεν τὴν γῆν BR; ὁ θεμελίων τ. γ. L — **Оснѣкаѣни земьжѣ** Sin Pog Bon; **оснокаѣни зѣмѣ** Par et croat; Vulg: qui fundasti terram;

ib. 14 ἐξανатέλλων χόρτον B; ὁ ἐξανατελλῶν RL — **Прозиваѣни пакжѣ** Sin Pog; Bon et croat: **прозиваѣ п. cum** Vulg: produciens foenum;

ib. 16 αἱ κέδροι ... ἃς ἐφύτευσεν B R Ga, Vulg: cedros ... quas plantavit; αἱ κ. ... ἃς ἐφύτευσας L — **Кѣдрѣ ... ѡже еси насадиѣ** Sin et slav; Pog: **насади**;

ib. 18 καταφυγὴ τοῖς χοιρογυλλίοις B R Ga, Vulg: refugium herinaciis; καταφ. τ. λαγωῖς L — **приѣжиѣ зѣмьцѣмѣ** Sin et slav;

ib. 22 καὶ συναχθήσονται B; καὶ συνήχθησαν R Ga L, Vulg: et congregati sunt — **и собѣрашѣ сѧ** Sin et slav;

ib. 26 δράκων B; praemittunt: ἐκεῖ πλοῖα διαπορεύονται R Ga L, Vulg: illic naves pertransibunt — **Тѣѣ кораби прѣплаважѣ** Sin et slav;

ib. 31 εἰς τὸν αἰῶνα B R Ga, Vulg: in saeculum; εἰς τοὺς αἰῶνας L — **кѣ кѣкѣ** Bon, Pog, croat; Sin **кѣ кѣкѣ**;

ž. 104¹³ ἐκ βασιλείας B; καὶ ἐκ βασιλείας R Ga L, Vulg: et de regno — H oтъ црѣстка Sin et slav;

ib. 25 (καὶ) μετέστρεψεν τὴν καρδίαν αὐτῶν B R Ga, Vulg: convertit (sine: et) cor eorum; μετέστρεψεν τ. κ. αὐτοῦ L — прѣкрати срце ское Pog Bon Sin; пр. срце нхъ croat;

ib. 26 ὃν ἐξελέξατο αὐτόν· B Ga, Vulg: quem elegit ipsum; ὃν ἐξελ. ἐαυτῷ RL — егоже избѣра сѣѣ Sin et slav;

ib. 27 καὶ τῶν τεράτων B R Ga, Vulg: et prodigiorum; add αὐτοῦ L — H чюдеса сконча Sin et slav; Bon и чюдеса сконча;

ib. 28 καὶ παρεπύκρναν BR; ὅτι παρεπύκρναν L — Зане прогнѣкаши Sin et slav;

ib. 35 καὶ κατέφαγεν τὸν καρπὸν B; καὶ κ. πάντα τὸν καρπὸν Ga L, Vulg: omnem fructum — H поѣѣа еѣѣ плодъ Sin et slav; еѣѣѣ плодъ Bon et croat;

ib. 36 ἐκ τῆς γῆς B; ἐν τῇ γῇ R Ga L, Vulg: in terra — еѣ зємѣ ихъ Sin Bon croat; Pog зємля;

ž. 105⁷ καὶ οὐκ ἐμνήσθησαν BR; om καὶ Ga L, Vulg: non fuerunt memores — Hє помѣаши Sin et slav; Pog Bon croat: нє помєнєиши;

ib. 10 ἐκ χειρῶν μισούντων B; ἐκ χειρὸς μισούντος RL; Vulg: de manu odientium — Hз-д-рѣкѣ нєнавидѣшиихъ Sin et slav;

ib. 12 ἐν τοῖς λόγοις BR; τῷ λόγῳ L — еловєси Sin Pog Bon; croat: елѣсем' cum Vulg: verbis;

ib. 15 καὶ ἐξαπέστειλεν B R Ga, Vulg: et misit; om καὶ L — Pog Bon item om; Sin et croat: и посла;

ibid. εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν B Ga; εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν RL, Vulg: in animas eorum — еѣ дѣѣ ихъ Sin et slav; Pog Bon: еѣ дѣѣ;

ib. 16 καὶ Ἀαρὼν BR; om καὶ Ga L, Vulg: Aaron — Pog item om; reliqui praem и;

ib. 18 καὶ φλόξ B; om καὶ R Ga L, Vulg: flamma — Пламенѣ поплаи Sin Pog Bon, croat и пламенѣ;

ib. 22 καὶ φοβερά B; om καὶ R Ga L, Vulg: terribilia; slav. item om;

ib. 23 τοῦ μὴ ἐξολεθρεῦσαι B; add αὐτούς R Ga L, Vulg: ne disperderet eos — да нє погѣѣиѣ ихъ Sin et slav;

ib. 24 καὶ οὐκ ἐπίστευσαν B; om καὶ R Ga L, Vulg: Non crediderunt — item slav. om;

ib. 28 θυσίας N Ga, Vulg: sacrificia; θυσίαν RL — жрѣтєѣ Sin et slav;

ib. 32 παρώργισαν N Ga; add αὐτὸν RL, Vulg: irritaverunt eum — прогнѣкаши и Sin et slav;

ib. 34 ἃ εἶπεν Κύριος N; add αὐτοῖς R Ga L, Vulg: quas dixit Dominus illis — ѡже рече гѣ имъ Sin et slav;

ib. 41 εἰς χεῖρας ἐθνῶν N R Ga; εἰς χ. ἐχθρῶν L — еѣ рѣѣѣ ерагомъ Sin Pog Bon; croat: е роѣки ѣзникъ cum Vulg: in manus gentium;

ib. 43 αὐτοὶ δὲ παρεπύκρναν N; add αὐτὸν R Ga L, Vulg: Ipsi autem exacerbaverunt eum — Тѣ же прогнѣкаши и Sin et slav;

ib. 44 καὶ ἶδεν **NRGa**; add Κύριος **L** — **И ВИДѢ** **Г҃Ъ** **Sin Pog Bon**; croat om **Г҃Ъ** cum **Vulg**: et vidit (cum tribularentur);

ib. 47 τῷ ἁγίῳ/σου **NRGa**, **Vulg**: sancto tuo; ~ **L** — **ТРОЕМОУ С҃ГОУМОУ** **Sin** et slav;

ib. 48 καὶ ἐρεῖ ... Γένοιτο **N**; add γένοιτο² **RGaL**, **Vulg**: fiat, fiat — **ДА БЖДЕТѢ**, **БЖДЕТѢ** **Sin** et slav; croat: **БЮДИ, БЮДИ**;

ž. 106³ ἐκ τῶν χωρῶν **NRGa**; praem καὶ **L**, **Vulg**: et de regionibus — **И ОУТѢ СТРАНѢ** **Sin** et slav;

ib. 4 ὁδὸν πόλιν **N**; ὁδὸν πόλεως **RGaL**, **Vulg**: viam civitatis — **ПѢТИ ГРАДА** **Sin** et slav;

ib. 22 θυσάτωσαν **NRGa**, **Vulg**: sacrificent; add αὐτῷ **L** — **ПОЖРЖТѢ ЕМОУ** **Sin** et slav;

ib. 29 καὶ ἔστησεν καταιγίδα αὐτῆς **NGa**; καὶ ἐπέταξεν τῇ καταιγίδι καὶ ἔστη εἰς αὐραν **L** — **И ПОКЕЛѢ БОУРИ И СТА КѢ ХЛАДѢ** **Sin Pog Bon**; **Lob**: **ПОКЕЛѢ БОУРѢ КСТАТИ**; **Vulg**: et statuit procellam eius in auram;

ib. 30 ὠδήγησεν αὐτοὺς ἐπιμελία **N**; ὠδήγ. αὐτοὺς ἐπὶ λιμένα **RGaL**, **Vulg**: deduxit eos in portum — **НАСТАКИ ИА КѢ ПРИСТАНИИ** **Sin** et slav;

ib. 32 ἐν ἐκκλησίαις ... ἐν καθέδραις **NR**; ἐν ἐκκλησίᾳ ... ἐν καθέδρᾳ **GaL**, **Vulg**: in ecclesia ... in cathedra — **КѢ ЦРКВИ ... НА СѢДАЛИИ** **Sin** et slav;

ib. 35 εἰς λιμένας ὑδάτων **N**; εἰς λίμνας ὑδάτων + καὶ γῆν ἄνυδρον εἰς διεξόδους ὑδάτων **RGaL**, **Vulg**: in stagna aquarum et terram sine aqua in exitus aquarum — **КѢ ИЗЕРА КОДѢНАА И ЗЕМЛИѢ БИЗКОДѢНѢ КѢ-ИНСХОДИЩА КОДѢНАА** **Sin** et slav;

ib. 36 καὶ συνεστήσαντο πόλιν **NGa**, **Vulg**: et constituerunt civitatem; καὶ συνεσ. πόλεις **RL** — **Ї СѢСТАКИИИѢ ГРАДѢ** **Sin** et slav;

ib. 40 ἐπ' ἄρχοντας **NRGa**, **Vulg**: super principes; add αὐτῶν **L** — **НА К҃НІИСѢИ** **ИХѢ** **Sin** et slav;

ž. 107² ἐν τῇ δόξῃ μου **NRGa**; add ἐξεγέρθητι ἡ δόξα μου **L**, **Vulg**: Exurge gloria mea — **Б҃ЖСТАНИ СЛАВА МОѢ** **Sin** et slav; reliqui (exc. **Sin**) **СЛАВО**;

ib. 4 καὶ ψαλῶ σοι **NGa**, **Vulg**: et psallam tibi; om καὶ **RL** — **Б҃ЖПОИЖ ТИѢК** **Sin Pog Bon**; croat: **И КЕПОЮ** cum **Vulg**;

ib. 10 ἐκτενῶ τὸ ὑπόδημά μου **NRGa**, **Vulg**: extendam calceamentum meum; ἐπιβαλῶ τὸ ὑπόδ. μου **L** — **НАЛОЖЖ САПОГѢ МОИ** **Sin Pog Bon**; croat: **ПРОСТРОУ С. МОИ** cum **Vulg**;

ž. 108¹ τῷ Δαυὶδ/Ψαλμός. **NGa**; ~ **RL**, **Vulg**: Psalmus David — **ПСАЛМѢ ДАДОВѢ** **Sin** et slav; croat silent; idem in ps. 109¹;

ib. 11 καὶ ἐξερευνησάτω δανιστῆς **N**; om καὶ **RGaL**, **Vulg**: Scrutetur foenerator — **ДА ИСПЫТАЕТѢ ЗАЕМОДАВЕЦѢ** **Sin** et slav;

ibid. πάντας τοὺς πόνους αὐτοῦ **NRGa**; om πάντας **L**, **Vulg**: labores eius — **ТРОУДѢ ЕГО** **Sin**; reliqui **ТРОУДѢ ЕГО**;

ib. 16 κατεδίωξεν πέννητα **N**; κατεδ. ἄνθρωπον πέννητα **RGaL**, **Vulg**: persecutus est hominem inopem — **ПОГ҃НА Ч҃КА ОУБОГА** **Sin** et slav;

ib. 21 ποίησον μετ' ἐμοῦ ἔλεος **NR**; om ἔλεος Ga L, Vulg: fac mecum (propter nomen tuum) — **CTCOP** **CH** **MHOK** Sin Pog Bon; croat add **МЕТЪ**;

ib. 22 ἐγώ/εἰμι **NGa**, Vulg: ego sum; ~ **RL** — **ECMЪ** **ΔΖЪ** Sin et slav;

ib. 23 ὥσει σκιά ... ἀντανηρέθη **N**; ὥσει σκ. ... ἀντανηρέθην **R Ga L**, Vulg: Sicut umbra ... ablatum sum — **KKO CKHЪ** ... **OTЪACЪ CH** Sin et slav;

ib. 26 σώσόν με **NR Ga**, Vulg: salvum me fac; καὶ σώσόν με **L** — **Ī cpi mla** Sin et slav;

ž. 109₂ ἔξαποστελεῖ Κύριος **NGa**, Vulg: emittet Dominus; ἔξαποστελεῖ σοί **K. L** — **послетъ тѣбѣ ѣъ** Bon et slav; croat: **посилетъ ти ѣъ**;

ib. 3 ἐν τῇ λαμπρότητι **NR**; ἐν ταῖς λαμπρότησιν **Ga L**, Vulg: in splendoribus — **БЪ CECTЪЛОТАХЪ** Sin et slav;

ibid. τῶν ἁγίων **NR Ga**, Vulg: sanctorum; add σου **L** — **CECTYXЪ** **TEOYXЪ** Sin Pog Bon; croat om **TEOHXЪ** cum Vulg;

ib. 6 πληρώσει πτώμα **N**; πλ. πτώματα **R Ga L**, Vulg: implebit ruinas — **HCПЛЪHITЪ** **ПAДAHИѢ** Sin et slav; Pog: **HCПЛ. ПAДAHИHЪ**;

ibid. ἐπὶ γῆν πολλήν **N**; ἐπὶ γῆς πολλῶν **R Ga L**, Vulg: in terra multorum — **по землѣ мѣногомѣ** Sin et slav;

ž. 110₉ λύτρωσιν ἀπέστειλεν **NR Ga**, Vulg: Redemptionem misit; add Κύριος **L^{pauci}** — **ИЗБАВЛЕНІЕ ПОСЛА ѣъ** croat; Sin Pog Bon om **ѣъ**;

ib. 10 σύνεσις ἀγαθῇ **NR Ga**, Vulg: Intellectus bonus — σύνεσις δὲ ἀγαθῇ **L** — **Разумъ же благъ** Sin et slav;

ž. 111₁₀ ἐπιθυμία ἁμαρτολῶν **NR Ga**, Vulg: desiderium peccatorum; ἐπιθ. ἁμαρτολοῦ **L^{aliqui}** — **желание грѣшниковъ** Sin solus; rel **грѣшникъ** vel **грѣш'никъ**;

ž. 112₁ τὸ ὄνομα αὐτοῦ **N**; τὸ ὄνομα Κυρίου **R Ga L**, Vulg: nomen Domini — **имѣ гѣе** Sin et slav;

ib. 3 αἰνεῖται τὸ ὄνομα **K. NR**; αἰνετὸν τὸ ὄ. **K. Ga L**, Vulg: laudabile nomen Domini — **Хвалѣно имѣ, гѣе** Sin et slav;

ib. 9 μητέρα τέκνων εὐφραينوμένων **NR Ga**; μητέρα ἐπὶ τέκνοις εὐφραινομένην **L** — **Матеръ w чждѣхъ кеселашѣ сѣ** Bon, Pog (матере); Sin **матере кеселаште сѣ**; croat: **матеръ чедѣ кеселемоу се** cum Vulg: matrem filiorum laetantem;

ž. 113₅ τί ἐστιν, θάλασσα **N**; τί σοί ἐστιν θ. **RL Ga** — **Чѣто ти естъ море** Sin et slav; croat: **что ти естъ** Pag;

ib. 6 ὡς κριοί **N**; add καὶ οἱ βουνοὶ ὡς ἀρνία προβάτων **RL Ga** — **KKO OKHИH:** **Ī хлѣми KKO агньци OKHИHѣ** Sin et slav;

ib. 11 ἐν τοῖς οὐρανοῖς **N**; ἐν τῷ οὐρανῷ **RL Ga** — **(Бѣ же наши) на нѣсе** Sin et slav; Vulg: Deus autem noster in coelo;

ib. 16 ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο **NGa**; add πάντες **RL** — **Подобѣни имѣ да бждѣтъ еси** Bon et croat; Sin et Pog om **еси** cum Vulg: Similes illis fiant;

ib. 19 ἤλπισαν ἐπ' αὐτόν **N**; ἤλπισαν ἐπὶ Κύριον **R Ga L**, Vulg: speraverunt in Domino — **оупѣкаши на ѣъ** Sin et slav;

ib. 20 ἐμνήσθη ἡμῶν **NRGa**, Vulg: memor fuit nostri; μνησθείς ἡμῶν **L** — помѣнижеъ нѣмъ **Sin et slav**;

ib. 23 εὐλογημένοι ὑμεῖς ἔστε **S**; om ἔστε **R Ga L**, Vulg: benedicti vos — Бл҃гословѣни есѣ **Sin et slav**;

ž. 114₁ εἰσακούσεται ὁ θεὸς **S**; εἰσακούσεται ὁ Κύριος **R Ga L**, Vulg: exaudiet Dominus — оуслѣшиштѣ г҃ъ **Sin et slav**; Pog et croat оуслишиа;

ib. 2 ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ ἐπεκαλεσάμην **S**; ἐν τ. ἡμέραις μου ἐπικαλέσομαι **R Ga L**, Vulg: in diebus meis invocabo — во дѣни мои призоежѣ **Sin et slav**; omnes slav. add n;

ib. 5 καὶ δίκαιος / ὁ Κύριος **S**; ~ ὁ Κύριος καὶ δίκαιος **R Ga L**, Vulg: (misericors) Dominus et iustus — Милостивѣ г҃ъ ꙗ праведенъ **Sin et slav**;

ibid. καὶ Κύριος ὁ θεός **S**; om Κύριος **R Ga L**, Vulg: et Deus (noster miseretur) — ꙗ еъ нашъ милосѣтъ **Sin et slav**;

ž. 115₂ ἐγὼ εἶπα **SGa**; ἐγὼ δὲ εἶπα **RL** — Язѣ же рѣхѣ **Sin et slav**, Vulg: Ego dixi;

ib. 3 περὶ ὧν ἀνταπέδωκέν μοι **S**; περὶ πάντων, ὧν ἀνταπ. μοι **R Ga L**, Vulg: pro omnibus, quae retribuit mihi — За кѣса, ꙗже вѣздастъ ми **Sin et slav**;

ib. 4 fin. ἐπικαλέσομαι **S**; add (5) τὰς εὐχὰς μου τῷ κυρίῳ ἀποδώσω ἐνάντιον παντὸς λαοῦ αὐτοῦ **Ga L**, Vulg: Vota mea Domino reddam coram omni populo eius — Обѣтъ мои г҃ю вѣздамъ прѣдъ вѣѣми людемъ его **Sin et slav**;

ib. 8 αἰνέσεως **NR**; add καὶ ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐπικαλέσομαι **Ga L**, Vulg: et nomen Domini invocabo — ꙗ имѣ г҃ѣе призоежѣ **Sin et slav**;

ž. 116₁ ἐπαινέσάτωσαν **S**; ἐπαινέσατε **R Ga L**, Vulg: collaudate — похваляйте **Sin et slav**; croat: хвалите;

ž. 117₃ τὸ ἔλεος αὐτοῦ **S**; add v. 4: Εἰπάτωσαν δὴ πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ **R Ga L**, Vulg: Dicant nunc, qui timent Dominum: quoniam bonus, quoniam in saeculum misericordia eius — Да рекжѣтъ нѣмѣ вѣси вѣдѣшѣ сѣа г҃ъ, ꙗко вѣлѣтъ: ꙗко вѣ вѣкѣ милосѣтъ его **Sin et slav**;

ib. 5 ἐν θλίψει **NR**; ἐκ θλίψεως **Ga L**, Vulg: De tribulatione — ѿтъ печали **Sin et slav**;

ib. 6 οὐ φοβηθήσομαι **NRGa**; καὶ οὐ φοβηθήσομαι **L** — ꙗ не оубоѣжѣ сѣа **Sin et slav**;

ib. 16 ὑψώσεν με **S**; add δεξιὰ Κυρίου ἐποίησεν δύναμιν **R Ga L**, Vulg: dextera Domini fecit virtutem — десница г҃ѣ сѣтворѣ силѣ **Sin et slav**;

ž. 118₂ ἐκζητούνσιν **SGa**, Vulg: exquisiunt; ἐκζητήσουσιν **RL** — вѣзштжѣтъ **Sin et slav**;

ib. 7 ἔξομολογήσομαί σοι Κύριε **NR**; om Κύριε **Ga L**, Vulg: — item om **Sin et slav**;

ib. 10 ἐν ὅλῃ καρδίᾳ **S**; add μου **R Ga L**, Vulg: In toto corde meo — вѣсѣмъ ср҃цѣмъ моѣмъ **Sin et slav**;

ib. 15 καὶ ἐκζητήσω τὰς ὁδοὺς σου **Ν**; καὶ κατανοήσω τ. ὁ. σ. R Ga L, Vulg: et considerabo vias tuas — I разогмѣхъ пжти твоѣ Sin et slav;

ib. 18 τὰ θαυμάσιά σου **Ν**; om σου R Ga L, Vulg: mirabilia — Чюдеса Sin et slav;

ib. 19 πάροικός εἰμι **Ν**; πάροικος ἐγὼ εἰμι R Ga L, Vulg: incola ego sum — Пришлецъ емѣ азъ Sin et slav; croat ~ азъ емѣ;

ibid. μὴ ἀποστρέψῃς ἀπ' ἐμοῦ **Ν**; μὴ ἀποκρύψῃς ἀπ' ἐμοῦ R Ga L, Vulg: ne abscondas a me — Не отврати отъ мене Sin et slav;

ib. 20 ἐπιθυμῆσαι εἰς τὰ δικαιώματά σου **Ν** Ga, Vulg: desiderare iustificationes tuas; ἐπιθ. εἰς τὰ κρίματά σου RL — въздѣлѣти едѣбѣ твоиχъ Sin et slav;

ib. 23 κατ' ἐμοῦ κατελάλουν. **Ν**; καὶ κατ' ἐμοῦ κατελάλουν R Ga L, Vulg: et adversum me loquebantur — ѿ на мѣ глѣахъ Sin; reliqui om ѿ;

ib. 25 ζήσομαι κατὰ τὸ λόγιόν σου **Ν**, L^{pauci}; ζήσον με κατὰ τ. λ. σ. R Ga L, Vulg: vivifica me secundum verbum t. — Живи мѣ по словеси твоемоу Sin et slav;

ib. 27 καὶ ὁδὸν **Ν**; om καὶ R Ga L, Vulg: viam ... (instrue me) — Пжти ... наоучи мѣ Sin Bon croat, Pog пжтемъ;

ib. 34 ἐκζητήσω τὸν νόμον σου **Ν**; ἐξεραυνήσω τ. ν. σ. R Ga L (-ρευ-), Vulg: scrutabor legem tuam — испытаю законъ твоѿ Sin et slav;

ib. 39 τὰ γὰρ κρίματα **Ν** R; ὅτι τὰ κρίμ. L Ga, Vulg: quia iudicia — Ико поелѣхнѣ Sin et slav;

ib. 41 κατὰ τὸ ἔλεος **Ν**; κατὰ τὸν λόγον L; κ. τὸ λόγιον R Ga, Vulg: secundum eloquium — по словеси Sin et slav;

ib. 48 ἃς ἠγάπησα σφοδρά **Ν**; om σφοδρά R Ga L, Vulg: quae dilexi — ѡже вълюбихъ Sin Pog Bon; croat. add зѣло;

ib. 49 τῶν δούλων σου **Ν**; τοῦ δούλου σου L, τῷ δούλῳ σ. R Ga, Vulg: servo tuo — (слово твоѣ) раба твоѣго Sin et slav;

ib. 50 τὸ λόγιόν σου οὐκ ἐξέκλινα **Ν**; τὸ λ. σ. ἐξῆσεν με R Ga L, Vulg: eloquium tuum vivificavit me — слово твоѣ живи мѣ Sin et slav;

ib. 52 Κύριε ἀπ' αἰῶνος **Ν**; ~ ἀπ' αἰῶνος K. R Ga L, Vulg: a saeculo Domine — отъ вѣка fī Sin et slav; Lob cum **Ν**;

ib. 56 τὰ δικαιώματά σου ἐξεζήτησα **Ν**; ὅτι τ. δ. σ. ἐξεζήτησα R Ga L, Vulg: quia iustificationes tuas exquisivi — вко опрактданѣ твоиχъ въискѣхъ Sin et slav;

ib. 57 Μερὶς μου **Ν** R Ga; add εἰ L — Частъ моѣ еси (fī) Sin et slav;

ib. 59 ὅτι διελογισάμην κατὰ τὰς ὁδοὺς σου **Ν**; om ὅτι, om κατὰ Ga L — Помыслихъ пжти твоѣ Pog Bon; п. моѣ Sin, croat cum Vulg: cogitavi vias meas;

ib. 64 πλήρης πᾶσα ἡ γῆ **Ν**; om πᾶσα R Ga L, Vulg: plena est terra — испълнѣ земѣ Sin et slav; croat: испълни се зма;

ibid. τὰ δικαιώματά σου Κύριε **Ν**; om Κύριε R Ga L, Vulg: iustificationes tuas (doce me) — Опрактданнемъ твоимъ наоучи мѣ Sin et slav;

ib. 67 ἐγὼ ἐφύλαξα **Ν**; om ἐγὼ R Ga L, Vulg: custodivi — сѣхранихъ Sin et slav;

ib. 73 Αἱ χεῖρές σου ἔπλασάν με καὶ ἡτοίμασάν με **Ν**; αἱ χ. σ. ἐποίησάν με καὶ ἔπλασάν με R Ga L, Vulg: manus tuae fecerunt me et plasmaverunt me

— Рѣцѣ твоѣ сътвориште мѣ и создасте мѣ Sin et slav; croat: створиште ме и саздасте ме;

ib. 79 ἐπιστρέψάτωσαν N; add μοι Ga L^{pauci}, εἰς ἐμέ R, Vulg: Convertantur mihi — Да обратѣтъ мѣ Sin Pog Bon cum L^{plures}; croat: да обратѣт се ка мѣ;

ib. 81 καὶ εἰς τὸν λόγον σου ἐπήλπισα N Ga, Vulg: et in verbum tuum supersperavi; εἰς τοὺς λόγους σ. ἐπήλπισα L — На словеса твоѣ оупѣвахъ Sin et slav;

ib. 82 λέγοντες, Παρακάλεσάν με N; λέγ. ποτὲ παρακαλέσεις με R Ga L, Vulg: dicentes: Quando consolaberis me; — Гл҃ашѣтѣ: когдѣ оутѣшиши мѣ Sin et slav; croat: гл҃аше;

ib. 93 ἔζησάς με, Κύριε NR; om Κύριε L Ga, Vulg: vivificasti me — жи-вѣлъ мѣ еси Sin et slav;

ib. 94 σός εἰμι, Κύριε N; σός εἰμι ἐγὼ R Ga L, Vulg: Tuus sum ego — Твоѣ есмь азъ Sin et slav;

ib. 95 τὰ δὲ μαρτύριά σου συνῆκα N; om δὲ et praemittunt: ἐμὲ ὑπέμειναν ἁμαρτωλοὶ τοῦ ἀπολέσαι με R Ga L, Vulg: Me expectaverunt peccatores, ut perderent me — Мене жѣдаша грѣшници погубити мѣ Pog et slav; Sin Мене жидѣтъ гр.;

ib. 98 ἐσοφίσας με τὰς ἐντολάς σου N; ἐσοφ. με τὴν ἐντολήν σου R Ga L, Vulg: prudentem me fecisti mandato tuo — оумѣдрѣлъ мѣ еси заповѣднѣ твоѣ Sin et slav;

ib. 102 ἀπὸ τῶν κλιμάτων σου N; ἀπὸ τ. κριμάτων σου R Ga L, Vulg: A iudiciis tuis (non declinavi) — Отъ сѣдоубъ твоихъ не оуклонихъ сѣ Bon et slav; Sin Отъ сѣдѣдоубъ (!) твоихъ;

ib. 103 ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον NR; om καὶ κηρίον L^{aliqui} Ga, Vulg: super mel (ori meo) — Паче меда оустомѣ моѣмъ Sin Pog Bon; croat. add и ста; cfr. Ps 18 11;

ib. 104 ἐμίσησα πᾶσαν ὁδὸν ἀδικίας, ὅτι σὺ ἐνομοθέτησάς μοι NR; om ὅτι σὺ ἐνομ. μοι Ga L, Vulg — ἐκзвнѣнаекнѣхъ ебсѣкѣ пѣтъ нѣпракѣднѣ Sin et slav; Pog: пѣти нѣпракѣднѣ;

ib. 108 εὐλόγησον, Κύριε N; εὐδόκησον Κύριε R Ga L, Vulg: beneplacita fac Domine — благоколи ѿ Sin et slav;

ib. 109 ἐν ταῖς χερσὶ N; add σου RL — (Дѣла моѣ) въ рѣкоу твою Sin et slav; Ga, Vulg: in manibus meis;

ib. 113 καὶ τὸν νόμον N Ga, Vulg: et legem; τὸν δὲ νόμον RL — законъ жи Sin et slav;

ib. 114 καὶ εἰς τὸν λαόν σου ἤλπισα N; — εἰς τοὺς λόγους σου ἤπλ. L — На словеса твоѣ оупѣвахъ Sin et slav; R Ga, Vulg: et in verbum tuum supersperavi;

ib. 116 ἀντιλαβοῦ N; add μου R Ga L, Vulg: Suscipe me — Примѣ мѣ Sin et slav;

ibid. καὶ ζήσον με N; καὶ ζήσομαι R Ga L, Vulg: et vivam — ѿ живѣ бѣдѣ Sin et slav;

ib. 119 ἠγάπησα τὰ μαρτύριά σου διὰ παντός NR; om διὰ παντός Ga L, Vulg: dilexi testimonia tua — Sin et slav item om;

ib. 122 εἰς ἀγαθὰ **N**; εἰς ἀγαθόν R Ga L, Vulg: in bonum — **кѣ благо** Sin et slav;

ib. 124 κατὰ τὸ λόγιόν σου **N**; κατὰ τὸ ἔλεός σου R Ga L, Vulg: secundum misericordiam tuam — **по милости твоєи** Sin et slav;

ibid. κατὰ τὰ δικαιώματά σου δίδαξόν με **N**; **om** κατὰ R Ga L, Vulg: iustificationes tuas doce me; **ї опракъданиемъ твоимъ наоучи мѧ** Sin et slav; Pog Bon **om** **ї**;

ib. 136¹ κατέβησαν **N** R; κατέδυσαν L Ga, Vulg: deduxerunt — **їзвѣсте** (**очн мон**) Sin et slav; **croat: извѣста о. м.**;

ib. 136 οὐκ ἐφύλαξαν τὸν νόμον σου **N** R Ga; οὐκ ἐφύλαξα **τ. ν. σ. L** — **не съхранихъ закона твоего** Sin et slav; Vulg: non custodierunt;

ib. 137 εὐθὺς ἡ κρίσις σου **N** R Ga, Vulg: rectum iudicium tuum; εὐθεὺς αἱ κρίσεις σου **L** — **пракѣ сѧди твої** Sin Pog Bon, **croat: пракъ соудъ твои**;

ib. 139 ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου **N** R; ὁ ζῆλος σου **L**, Vulg: zelus meus — **жа-лостъ твоѧ** — Sin Pog Bon; **croat: ж. домоу те. cum Ps. 68 10**;

ibid. ἐπελάθοντο τῶν ἐντολῶν σου **N**; ἐπελ. τῶν λόγων σου R Ga L, Vulg: obliti sunt verba tua — **забъишиа словеса твоѧ** Sin et slav;

ib. 141 εἰμι ἐγὼ **N** Ga, Vulg: sum ego; **RL** ~ ἐγὼ εἰμι — **азъ есмь** Sin et slav;

ib. 142 ὁ λόγος σου ἀλήθεια **N**; ὁ νόμος σου ἀλ. R Ga L, Vulg: lex tua veritas — **законъ твои истина** Sin et slav;

ib. 144 ζῆσόν με **N** R; ζήσομαι Ga L, Vulg: vivam — **живѣ бѧдѧ** Sin et slav;

ib. 145 ἐν ὅλῃ καρδίᾳ **N**; add μου **RL**, Vulg: in toto corde meo — **всѣмъ срѣемъ моимъ** Sin et slav;

ib. 146 ἐκέκραξά σε **N** Ga (te); ἐκέκρ. πρὸς σε **L**, Vulg: clamavi ad te — **всѧ-кахъ кѣ тебе** Sin et slav;

ib. 147 προέφθασάν με ἐν ἁωρίᾳ **N**; προέφθασα ἐν ἁωρίᾳ R Ga L, Vulg: Praeveni in maturitate — **варихъ кѣ вєзрѧдѧи** Sin et slav;

ib. 148 πρὸς σε ὄρθου **N** R Ga, Vulg: ad te diluculo; πρὸς ὄρθον Ga L — **кѣ ютрю** Sin Pog Bon; **croat: к тебе ютромъ cum Vulg**;

ib. 149 κατὰ τὸ λόγιόν σου **N**; κατὰ τὸ ἔλεός σου R Ga L, Vulg: secundum misericordiam tuam — **по милости твоєи** Sin et slav;

ib. 151 ἐγγὺς εἶ **N** R; add σύ Ga L, Vulg: Prope es tu — **близъ еси тѣи** Sin et slav;

ib. 156 οἱ οἰκτιρμοί σου πολλοί, Κύριε, σφόδρα **N**; **om** σφόδρα R Ga L, Vulg: Misericordiae tuae multae, Domine — **Милости твоѧ многѣи** **fi** Sin et slav;

ibid. κατὰ τὰ κρίματά σου **N**; κατὰ τὸ κρίμα σου R Ga L, Vulg: secundum iudicium tuum — **по сѧдѧбѣ твоєи** Sin et slav;

ib. 167 καὶ ἐφύλαξεν ἡ ψυχὴ μου **N**; **om** καὶ R Ga L, Custodivit anima mea — **съхрани дѧша моѧ** Sin et slav;

ib. 168 ἐναντίον σου **N** Ga, Vulg: in conspectu tuo; ἐνώπιόν σου + Κύριε **RL** — **прѣдъ твоєи** **fi** Sin et slav; **croat: прѣдъ т. кинѧу** **fi**; **cfr. et in v. 170**;

ib. 169 ἐνώπιόν σου, Κύριε, Κύριε **N**; **om** Κυριε² R Ga L, Vulg: in conspectu tuo, Domine — **прѣдъ тѣи** **fi** Sin et slav;

ib. 170 ἐνώπιόν σου **N** Ga, Vulg: in conspectu tuo; add Κύριε RL — **прѣдъ тѣхъ ѿ Сѣ** Sin et slav;

ib. 172 τὸ λόγιόν σου **N** Ga, Vulg: eloquium tuum; τὰ λόγια σου RL — **слова твоѣ** Sin et slav;

ib. 173 ἡ χεὶρ σου τοῦ σῶσαι **N**; add με R Ga L, Vulg: manus tua, ut salvet me — **рука твоѣ, да сѣетъ мѧ** Sin et slav;

ib. 176 ζῆσον τὸν δοῦλόν σου **N**; ζήτησον τ. δ. σου R Ga L, Vulg: quaere servum tuum — **бѣзихити раба твоего** Sin et slav;

ž. 1207 φυλάξαι τὴν ψυχὴν σου **N** Ga, Vulg: custodiat animam tuam D.; φυλάξει τ. ψ. σ. Κύριος RL — **охранитъ дѡшѧ твоѧ ѿ** Sin et slav;

ž. 1212 ἐν ταῖς αὐλαῖς Ἱερουσαλὴμ **N**; ἐν τ. αὐλαῖς σου Ἰ. R Ga L, Vulg: in atriis tuis Jerusalem — **въ дворахъ твоихъ ѿиѧмъ** Sin et slav;

ib. 4 ὑνέβησαν αἱ φυλαὶ Κυρίου **N**; ἀνέβ. αἱ φυλαὶ, φυλαὶ K. R Ga L, Vulg: ascenderunt tribus, tribus Domini — **взыидѧ колѣна: колѣна гѣхъ** Sin et slav;

ib. 9 ἐξεζήτησά σοι **N** ἐξ. ἀγαθὰ σοι R Ga L, Vulg: quaesivi bona tibi — **взыскахъ добра твѣхъ** Sin et slav;

ž. 1243 ὅτι οὐκ ἀφήσει **N**; add Κύριος R Ga L, Vulg: Quia non relinquet Dominus — **ѣко не оставитъ ѿ** Sin et slav;

ž. 1256 αἰρόντες¹ τὰ σπέρματα αὐτῶν **N** R Ga (portantes); βάλλοντες τ. σπέρματα αὐ. L, Vulg: mittentes semina sua — **метѧшѧте сѣмена твоѣ** Sin et slav;

ž. 1262 ἐστὶν/ὕμῖν **N** Ga, Vulg: est vobis; ~ RL — **ѧмъ естъ** Sin et slav;

ib. 3 ὁ μισθὸς τοῦ καρποῦ τῆς γαστρὸς αὐτῆς **N**; ὁμ αὐτῆς R Ga L, Vulg: merces fructus ventris — **мѣзда плода чревнойаго** Sin et slav;

ib. 5 οὐ κατασχυνθήσονται **N** R; οὐ κατ-θήσεται L Ga, Vulg: non confundetur — **не постыдѧтъ сѧ** Pog et croat; Sin Bon **не постыдѧтъ сѧ**;

ž. 1272 τοὺς καρποὺς τῶν πόνων σου φάγεσαι **N**; ~ τοὺς πόνοὺς τῶν καρπῶν σου φ. R Ga L, Vulg: Labores manuum tuarum quia manducabis — **троудѧ плоды скоихъ сѣнѣхъ** Sin et slav; croat: т. роукоу твою нже сѣнѣхъ;

ž. 1288 εὐλογήσομεν ὑμᾶς **N**; εὐλογήκαμεν ὑμᾶς R Ga L, Vulg: benediximus vobis — **бл҃гоуѡмъ ѧ** Sin et slav;

ž. 1295 ὑπέμεινα, Κύριε **N**; ὑπέμεινά σε Κύριε R Ga L, Vulg: sustinui te, Domine — **подрѣхъ тѧ, ѿ** Sin et slav;

ibid. ὑπέμεινεν ἡ ψυχὴ μου εἰς τὸν νόμον αὐτοῦ **N**; ὑπέμεινεν ἡ ψ. μ. εἰς τὸν λόγον σου R Ga L, Vulg: Sustinuit anima mea in verbo eius — **подрѣхъ дѡша моѣ въ слово твоѣ** Sin et slav;

ib. 6 μέχρι νυκτός· **N**; add ἀπὸ φυλακῆς πρωῒας ἐπελπισάτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸν Κύριον RL — **отъ стражи оутрѣниѧ, да оутѣхъ ѿиѧ на ѿ** Sin et slav; Pog Bon, croat: да оутѣхѧ; Vulg: A custodia matutina usque ad noctem speret Israel in Domino; Ga om: in Domino;

ib. 7 παρὰ τῷ κυρίῳ **N** Ga, Vulg: apud Dominum; παρὰ τοῦ κυρίου L — **отъ ѿ** Sin et slav;

ž. 130₂ καὶ ὑψωσα τὴν ψυχὴν μου **Ν**; ἀλλὰ ὑψωσα τ. ψ. μ. R Ga L, Vulg: sed exaltavi animam meam — нѣ възвѣсѣ дѣшѣ мож Pog, Bon (μοιѣ), Sin et croat: на дѣшѣ моиѣ;

ž. 131₆ ἐν ταῖς δασέσι τοῦ δρυμοῦ **Ν**; ἐν τοῖς πεδίοις τ. δ. R Ga L, Vulg: in campis silvae — кѣ полихѣ джеракѣ Sin et slav; croat: к' поли;

ib. 9 οἱ ἱερεῖς ἐνεδύσαντο δικαιοσύνην **Ν**; οἱ ἱ. ἐνδύσονται δικ. R Ga L — ĭerki tkoĭ oblačĭkŭ sja kŭ praveđj Sin Pog Bon; croat: да облакоуѣ сѣ cum Vulg: induantur;

ib. 15 τὴν χήραν αὐτῆς εὐλογῶν εὐλογήσω **NR Ga L^{pauci}**, Vulg: viduam eius benedicam — Бѣдовѣцаго ево блѣтѣоуѣ блѣшѣ Sin et slav. — τὴν θήραν αὐτοῦ εὐλ. εὐλογήσω **L^{plurimi}**;

ib. 17 τῷ χριστῷ σου **Ν**; τ. χριστῷ μου R Ga L, Vulg: Christo meo — χῥῡ μοιμοу Sin et slav; Pog: помазаномоу моиѣ;

ž. 132₃ καὶ ζωὴν **NR Ga**, Vulg: et vitam; om καὶ **L** — жиѣотѣ Sin solus rel. и ж.;

ž. 133₁ οἱ ἐστῶτες **Ν**; add ἐν οἴκῳ Κυρίου R Ga L, Vulg: Qui statis in domo Domini — Гѣѣѣѣѣѣ кѣ храмѣ гѣи Sin et slav;

ž. 134₅ ὅτι ἔγνων **Ν**; ὅτι ἐγὼ ἔγνων R Ga L, Vulg: Quia ego cognovi — Ъко азѣ познахѣ Sin et slav;

ib. 6 ἐν ταῖς ἀβύσσοις **Ν**; ἐν πάσαις τ. ἀβύσσοις **R** (πᾶσιν), Ga L, Vulg: in omnibus abyssis — ко кѣкѣхѣ бѣздѣнѣхѣ Sin, Pog Bon croat: к. к. бѣзѣ'нахѣ;

ib. 13 Κύριε, τὸ μνημόσυνόν σου **NR Ga**; καὶ τὸ μνημ. σου **L** — ĭ памѣѣтѣ тѣѣ Sin et slav; Vulg: Domine memoriale tuum;

ib. 14 ὅτι οἰκτεῖρει **Ν**; ὅτι κρίνει R Ga L, Vulg: Quia iudicabit — Ъко сѣдѣнтѣ Sin et slav;

ib. 16 καὶ οὐ λαλοῦσιν **Ν**; καὶ οὐ λαλήσουσιν R Ga L, Vulg: et non loquentur — ĭ не прогѣѣтѣ Sin, и не кѣзгѣѣтѣ Pog; Bon et croat и не гѣѣтѣ;

ib. 18 πάντες οἱ ποιοῦντες αὐτά **NR**; om πάντες Ga L, Vulg: qui faciunt ea — тѣѣѣѣѣѣ ѣѣ Sin Pog Bon; croat: кѣи тѣѣѣѣѣѣ ѣ;

ž. 135₄ τῷ ποιοῦντι θαυμάσια **NR Ga**, Vulg: qui facit mirabilia; τῷ ποιῶσιν **θ. L** — Гѣѣѣѣѣѣѣѣ чѣѣѣѣѣ Sin et slav;

ib. 6 ἐπὶ τὸ ὕδωρ **Ν**; ἐπὶ τῶν ὑδάτων Ga L, R (ἐπὶ τὰ ὕδατα), Vulg: super aquas — на коѣѣѣѣ Sin et slav;

ib. 23 hunc v. om **Ν**; ponunt: ὅτι ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν ἐμνήσθη ἡμῶν ὁ Κύριος, ὅτι... R Ga L, Vulg: Quia in humilitate nostra memor fuit nostri — Ъко ко сѣмѣѣреннѣ наѣѣѣѣѣѣѣѣ помѣѣѣѣѣѣ нѣѣѣ ѣѣ Sin et slav; Pog кѣ сѣмѣѣреннѣ;

ib. 24 ἐκ χειρὸς ἐχθρῶν ἡμῶν **NR**; om χειρὸς Ga L, Vulg: ab inimicis nostris — ѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣ Sin et slav;

ib. 26 τῷ Κυρίῳ τοῦ οὐρανοῦ **Ν**; τῷ θεῷ τ. οὐρ. R Ga L, Vulg: Deo coeli — бѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣ Sin et slav;

ž. 136₆ ἐν ἀρχῇ **NR Ga**, Vulg: in principio; ὡς ἐν ἀρχῇ **L^{plures}** — Ъко кѣ наѣѣѣѣѣ Sin Bon (кѣ наѣѣѣѣѣ), Pog et croat om ѣѣѣ;

ib. 7 ἕως ὃ θεμέλιος ἐν αὐτῇ **N**; ἕως τῶν θεμελίων ἐν αὐτῇ **R** (om τῶν), **GaL**, **Vulg**: usque ad fundamentum in ea — до осно^вканиі **Sin et slav**; **croat**: до осно^вкани^х;

ž. 137¹ ὅτι ἤκουσας τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου / καὶ ἐνάντιον ἀγγέλων ψαλῶ σοι **NRGa**; ~ καὶ ἐνάντιον ἁ. ψαλῶ σοι ὅτι ἤκουσας πάντα τ. ρ. τοῦ στόμ. μου **L** — И прѣдѣ аггелѣи кѣспож тебѣ: ꙗко оуслѣша есѣ глѣи оустѣ мои^х **Bon et slav**;

ib. 2 ἐμεγάλυνας ἐπὶ πᾶν ὄνομα **NGa**; ἐμεγ. ἐπὶ πάντας τὸ ὄνομα ἁγίόν σου **RL** — Ико вѣзвеличилѣ еси надѣ вѣѣми имѣ еѣо^е тебѣ **Bon et slav**; **Sin et Pog**: Ико вѣзвеличил еси^а;

ib. 3 ἐπικαλέσομαι **N**; add σε **R GaL**, **Vulg**: invocavero *te* — приз^овѣ тѣ **Sin et slav**;

ib. 5 ἀσάτωσαν ἐν ταῖς ὁδοῖς Κυρίου **NRGa**, **Vulg**: cantent in viis Domini; ἀσάτ. ἐν ταῖς ὁδαῖς **L^{aliqui}** — вѣспо^ижтѣ вѣ пѣснѣхъ гдѣхъ **Sin et slav**; **croat**: в^спо^ю;

ibid. ὅτι ἡ δόξα Κυρίου μεγάλη **N**; ~ ὅτι μεγάλη ἡ δ. **K. R GaL**, **Vulg**: quoniam magna est gloria Domini — ꙗко великѣ слава гдѣ **Sin et slav**;

ib. 7 ἐπ' ὁργὴν ἐχθρῶν ἐξέτεινας χεῖρας μου **B**; ἐπ' ὁργὴν ἐχθρῶν μου ἐξέτεινας χεῖρα σου **R GaL**, **Vulg**: super iram inimicorum meorum extendisti manum tuam — На гнѣбѣ врагѣ мои^х прострѣтѣ рѣкѣ тво^и **Sin et slav**;

ib. 8¹ κύριε ἀνταποδώσεις **BR**; κύριος ἀνταποδώσει **GaL**, **Vulg**: Dominus retribuet — Гдѣ вѣздастѣ **Sin Pog Bon**; **croat**: гдѣ вѣдан;

ib. 8² Κύριε, τὰ ἔργα ... μὴ παρῆς **BR**; om Κύριε **GaL**, **Vulg**: opera manuum tuarum ne despicias — Дѣлѣ рѣкоу тво^ю не прѣзѣри **Sin et slav**; **Bon et croat**: дѣла р. т.;

ž. 138² σὺ συνῆκας πάντας τοὺς διαλογισμούς **B**; om πάντας **R, Ga** (om συ), **L**, **Vulg**: intellexisti cogitationes meas — Ты раз^оумѣ помѣшлени^и мо^е **Bon et Pog**; **croat**: есѣ помѣшлени^и м.;

ib. 3 ἐξιχνίασας **B**; σὺ ἐξιχνίασας **RL** — тѣи еси ислѣдо^вкѣлѣ **Bon et slav**; **Ga et Vulg**: investigasti;

ib. 4 ὅτι οὐκ ἔστιν λόγος ἄδικος **B, Ga** (om ἄδικος) **Vulg**: quia non est sermo; ὅτι οὐκ ἔστιν δόλος **L, R** (add ἄδικος) — Ико нѣ лѣсти **Bon et slav**;

ib. 8 εἶ / ἐκεῖ **B**; ~ **R GaL**, **Vulg**: illic es — тѣи еси **Bon et slav**;

ib. 9 κατ' ὁρθὸν **B**; κατ' ὁρθρὸν **R GaL**, **Vulg**: diluculo — (ѡ^исѣ вѣзмѣ крилѣ мои) рано **Bon et slav**;

ib. 12 1—2 comma om **B**; ὅτι σκότος οὐ σκοπισθήσεται ἀπὸ σου, καὶ νῦξ ὥς ἡμέρα φωτισθήσεται **R GaL**, **Vulg**: Quia tenebrae non obscurabuntur a te, et nox sicut dies illuminabitur — Ико тѣма не в^имрачитѣ сѣ ѡ тебѣ: И ношѣ ѡко днѣ прѣсвѣтитѣ сѣ **Bon et slav**;

ib. 16 τὸ ἀκατέργαστόν σου εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου **B**; ~ τὸ ἀκατ. μου εἶδον οἱ ὀφθ. σου **R GaL**, **Vulg**: Imperfectum meum viderunt oculi tui — Нѣсѣдѣлѣно^е мо^е видѣсте очи тво^и **Pog et slav**;

ib. 20 ἔρεϊς εἰς διαλογισμόν B Ga; ἔρεϊτε ἐν διαλογισμῷ R, Vulg: dicitis in cogitatione; ἐρισταί ἐστε εἰς διαλογισμούς L — Ико речѣте въ помышленнѣхъ скопѣхъ Bon Pog, croat: ꙗко глѣте к' помышленнѣхъ ѣшихъ;

ib. 20² εἰς διαλογισμόν B, R (ἐν δ-μῷ) Ga, Vulg: in cogitatione; εἰς διαλογισμούς L — въ помышленнѣхъ скопѣхъ Bon et slav; croat: пом. кашнѣхъ;

ib. 23 δοκίμασόν με ὁ θεός B Ga L; δοκ. με Κύριε R L^{pauci} — Искоуши мѧ ѿ Бѣ Bon solus; Pog et croat: искоуши мѧ бѣ cum Vulg: Proba me Deus;

ib. 24 καὶ ἴδε εἰ ἴδες B; καὶ ἴδε εἰ ὁδός R Ga L, Vulg: Et vide, si via (iniquitatis in me est) — И вижди аще пактѣ ... Bon et slav;

ž. 139³ ἐλογίσαντο ἀδικίας B Ga, Vulg: cogitaverunt iniquitates; ἐλογ. ἀδικίαν RL — помышлѧшиѧ непрак'дѧ Pog Bon; croat: непракдѧ;

ib. 6 παγίδας B; παγίδα R Ga L, Vulg: laqueum — сѣтъ Pog Bon; croat: сѣти;

ib. 11 πεσοῦνται ἐπ' αὐτοὺς ἄνθρακες πυρὸς ἐπὶ τῆς γῆς B; πεσοῦνται ... ἄνθρακες et om ἐπὶ τ. γ. Ga L, Vulg: cadent super eos carbones — Падѣтъ на нѣхъ жгѧне Bon Pog; croat: падоуѣ на нѣхъ оугѧн оганни;

ibid. καὶ καταβαλεῖς αὐτούς. B; ἐν πυρὶ καταβαλεῖς αὐτούς R Ga L, Vulg: in ignem deiicias eos — огнемъ низложѧши ѧ Pog Bon, croat: ка огнь низложѧши ѧ;

ib. 13 τοῦ πτωχοῦ BR; τῶν πτωχῶν Ga L, Vulg: inopis — нишимѣ Bon et slav;

ib. 14 ἐν τῷ προσώπῳ σου B; σὺν τῷ προσ. σου R Ga L, Vulg: cum vultu tuo — съ лицѣмъ твоимъ Bon et slav;

ž. 140⁵ ὅτι ἔτι καὶ ἔτι ἡ προσευχή μου B; om ἔτι¹ R Ga L, Vulg: Quoniam adhuc et oratio mea — Ико и аще мѣка моя Pog Bon, croat: ꙗко още молитѣ моѣ Pasmanensis;

ib. 6 οἱ κραταιοὶ αὐτῶν B; οἱ κριταὶ αὐτῶν R Ga L, Vulg: iudices eorum — сѣдѧхъ нѣ(!) Bon et slav; croat: соуд'ѣ нѣхъ;

ibid. ὅτι ἠδυνήθησαν L; ὅτι ἠδυνήθησαν BR Ga, sed et cod T (Lukianus!), Vulg: quoniam potuerunt — ꙗко вѣзмоуѧ Bon et slav;

ib. 7 τὰ ὀστᾶ ἡμῶν B Ga, Vulg: ossa nostra; τὰ ὀστᾶ αὐτῶν RL — кости нѣхъ Bon Pog; croat: кости нѣѣ cum Vulg;

ž. 141⁴ ἔκρυψάν μοι / παγίδα BR; ~ ἔκρ. παγίδα μοι Ga L, Vulg: absconderunt laqueum mihi — скрѧшиѧ сѣтъ мѧѣ Pog et slav; croat: сѣти;

ib. 6 πρὸς σέ, Κύριε, ἐξέκραξα καὶ εἶπα B; ~ ἐξέκρ. πρὸς σέ, Κύριε, εἶπον LR (εἶπα) Ga, Vulg: Clamavi ad te, Domine; dixi — Къзвѣхъ къ тиѣѣ ѿ, рѣхъ Bon et slav;

ibid. μερίς μου BR Ga; add εἰ L — частъ моя ѧн Pog et slav; Vulg: portio mea;

ib. 8 τῷ ὀνόματί σου, Κύριε B; om Κύριε R Ga L, Vulg: nomini tuo — имени твоему Pog et slav;

ž. 142 in titulo ὅτε αὐτὸν ὁ υἱὸς καταδιώκει B; ~ ὅτε κατεδίωκεν αὐτὸν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀβεσσαλώμ L^{aliqui} — егда гонѧше и сѣлѧтъ его авѣсалоумъ Bon Pog; croat silent;

ib. 3 ἐταπείνωσεν B; praemittunt: ὅτι κατεδίωξεν ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχὴν μου R GaL, Vulg: Quia persecutus est inimicus animam meam — И҃ко погна врагѣ дшѣ моѣ Bon et slav;

ib. 6 τὰς χεῖράς μου / πρὸς σέ B Ga, Vulg: manus meas ad te; ~ πρὸς σέ τὰς χ. μ. RL — (Бѣздѣхъ) кѣ тѣбѣ рѣцѣ моѣ Bon et slav;

ib. 9 ὅτι πρὸς σέ κατέφυγον B, R (κατέφυγα); om ὅτι L Ga, Vulg: ad te confugi — к тѣбѣ прѣбѣхѣ Pog et slav; Bon прѣбѣхѣхъ;

ib. 10 θεός μου εἰ σύ B Ga, Vulg: Deus meus es tu; ~ σύ εἰ ὁ θεός μου RL — ты еси бѣ моѣ Bon et slav;

ibid. τὸ πνεῦμα σου τὸ ἅγιον B; τὸ πν. σου τὸ ἀγαθὸν R GaL, Vulg: Spiritus tuus bonus — Дѣхъ твоѣ благѣ Bon et slav;

ibid. ἐν τῇ εὐθείᾳ B; ἐν γῇ εὐθείᾳ R GaL, Vulg: in terram rectam — (на-стаєтѣ мѣ) на земѣ правѣ Bon et slav;

ib. 12 ὅτι δοῦλός σου εἰμι ἐγώ B; ~ ὅτι ἐγώ δ. σ. εἰμι GaL, Vulg: quoniam ego servus tuus sum — яко азъ рабѣ твоѣ есмѣ Bon et slav;

ž. 143₅ οὐρανοὺς σου B Ga, Vulg: coelos tuos; om σου RL — нѣса Bon, Pog; croat: нѣса твоѣ cum Vulg;

ib. 6 ἄστροψον ἄστραπην BR Ga, Vulg: Fulgura coruscationem; add σου L^{pauci}, sed et cod T — блѣсни ѡтѣниж твоѣ Bon et croat (ѡтнѣж твоѣ), Pog om твоѣ;

ib. 14 ἐν ταῖς ἐπαύλεσιν αὐτῶν B; ἐν τ. πλατείαις αὐτῶν R GaL, Vulg: in plateis eorum — кѣ цѣстахъ ихъ Bon et slav;

ž. 144₅ καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν B; om καὶ R GaL, Vulg: Magnificentiam (gloriae) — величїѣ (славѣ) Bon et slav;

ib. 6 add καὶ τὴν δοναστείαν σου λαλήσουσιν B; om R GaL, Vulg — item slav. om;

ib. 9 χρηστὸς Κύριος τοῖς ὑπομένουσιν B; χρ. κ. τοῖς σύμπασι R GaL, Vulg: Suavis Dominus universis — благѣ бѣ кѣкѣчѣскѣмѣ Bon et slav; Pog. б. бѣ кѣкѣмѣ;

ib. 13 ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ B; ἐν πᾶσιν λόγοις αὐτοῦ R GaL, Vulg: in omnibus verbis suis — кѣ кѣхъ словесѣхъ евоѣхъ Bon et slav;

ib. 16 τὰς χεῖράς σου B; τὴν χεῖρά σου R GaL, Vulg: manum tuam — рѣкѣ твоѣ Pog et slav; croat: р. твоѣ;

ž. 145₃ καὶ ἐφ' υἱοὺς BR; om καὶ GaL, Vulg: in filiis — на сѣхъ Bon et slav;

ib. 5 βοηθός B; add αὐτοῦ R GaL, Vulg: adiutor eius — помѣщѣннѣ емоѣ Pog et slav;

ib. 8 Κύριος ἀνορθοῖ κατεργαζόμενος / Κύριος σοφοὶ τυφλοῦς. BR; ~ K. σοφοὶ τ., K. ἀνορθοῖ κατ. GaL, Vulg: Dominus illuminat caecos, D. erigit elisos — Гѣ смѣдрѣтѣ слѣпѣца. Гѣ кѣзводѣтѣ нѣзѣкѣрѣженнѣ Pog et slav;

ž. 146₂ καὶ τὰς διασποράς BR; om καὶ GaL, Vulg: dispersiones — расѣ-яннѣ (нѣса) Bon et slav;

ib. 9 καὶ διδόντι B Ga; om καὶ RL, Vulg: Qui dat — даѣмоѣ Pog et slav;

ž. 147₅ τοῦ διδόντος χιόνα BR Ga, Vulg: Qui dat nivem; add αὐτοῦ L — даѣшѣтѣ снѣгѣ евоѣ Bon Pog; croat cum Vulg.

III. Výsledky rozboru a srovnávání jednotlivých tříd neboli čeledí řeckého textu žaltářního a jeho staroslověnského překladu.

Ze srovnání čeledí řeckého textu jde najevo, že text recense Alexandrijské neboli dolnoegyptský text žaltáře, zastoupený kodexem B, po případě kodexem **Σ**, a text recense Lukianovy (L) jsou jako dva protilehlé, nejdále od sebe vzdálené póly, mezi nimiž se ostatní texty, jak Origenův (Ga) tak »západní« (R), proplétají, držíce se jednou na té podruhé na oné straně. Celkem jsem zaznamenal přes pět set (540) míst, u nichž lze mluvit o věcném rozdílu nebo různosti ve čtení; ve skutečnosti je takových míst v řeckém textu mnohem více, ale jsou to většinou rozdíly pravopisné nebo takové, které se v staroslov. překladě nijak neobrazují.⁸ Mlčením pomímám varianty zastoupené jen několika málo kodexy ať s té či s oné strany; rovněž přestávám na různostech vlastního žaltářního textu a pomímám různosti v nadpisech (titulech) jednotlivých žalmů, zejména z toho důvodu, že všechny texty tituly žalmů neznamenávají (tak na př. ne žaltáře v breviářích charvátsko-hlaholských).

Stran staroslověnského překladu je ze srovnání zřejmo, že se překlad žaltáře přidržuje recense Lukianovy; to vychází najevo již při zběžném srovnávání textu. Podrobným rozbořem jsem zjistil, že se stslov. překlad shoduje s lukianovským textem na 529 místech, a to na 449 místech důsledně ve všech stslov. rukopisech, které jsem srovnával, v ostatních pak osmdesáti případech jdou aspoň některé stslov. kodexy s Lukianem, třebaže ostatní rukopisy mají čtení jiná. Daleko více než polovice takovýchto odchylek (48) připadá na žaltáře charvátsko-hlaholské, které pro blízké sousedství a častý styk se světem latinským podlehly leckdes vlivu latinské Vulgáty; jsou však také místa, kde texty charvátsko-hlaholské jdou s Lukianem i tam, kde ostatní buď všechny nebo některé mají čtení odchylná, tak na př. v žž. 37¹⁹, 63³, 103³¹, 110⁹, 113¹⁶, 143⁶. Ale to vše jsou u srovnání s celkem drobnosti.

2. V celém překladě žaltáře jsem napočítal několik málo míst (12), v nichž všechny stslov. rukopisy, které jsem srovnával, jdou s protilehlým kodexem B (nebo **Σ**) a jinými, ale ani v těchto případech nelze říci, že by se stslov. překlad uchylaval od Lukianovy recense, protože většinou tu spíše běží o ojedinělé varianty lukianovských kodexů, někdy i jediného kodexu T (žaltáře curyšského).

⁸ Taková místa jsou:

1. různosti stran členu podst. jmen (vynechávání): ž. 718, 932, 105, 141, 174, a často;
2. varianty ve tvarech, záměna tvarů hellenistických s klasickými: $\epsilon\pi\epsilon\sigma\alpha\nu$ – $\epsilon\pi\epsilon\sigma\sigma\alpha\nu$ 158, 199; $\delta\iota\lambda\theta\omega\sigma\alpha\nu$ – $\delta\iota\lambda\theta\omega\nu$ 727; $\epsilon\lambda\pi\alpha\nu$ – $\epsilon\lambda\pi\omega\nu$ 7719, $\epsilon\iota\sigma\epsilon\lambda\theta\acute{\alpha}\tau\omega$ – $\epsilon\iota\sigma\epsilon\lambda\theta\acute{\epsilon}\tau\omega$ 7811 a pod;
3. varianty slovní: $\acute{\omega}\varsigma$ – $\acute{\omega}\sigma\epsilon\acute{\iota}$ 1725, 2118 a často; $\acute{\epsilon}\nu\epsilon\kappa\alpha$ – $\acute{\epsilon}\nu\epsilon\kappa\epsilon\nu$ 83, 2411 a j.; $\acute{\epsilon}\nu\alpha\nu\tau\iota\omega\nu$ – $\acute{\epsilon}\nu\omega\pi\iota\omega\nu$ 963 a j. v.;
4. synonyma: $\kappa\omicron\iota\lambda\acute{\iota}\alpha$ – $\gamma\alpha\sigma\tau\acute{\eta}$ 2111; $\acute{\epsilon}\pi\omicron\upsilon\eta\sigma\alpha\varsigma$ – $\acute{\epsilon}\pi\lambda\alpha\sigma\alpha\varsigma$ 7317; $\eta\theta\epsilon\lambda\omega\nu$ – $\acute{\epsilon}\beta\upsilon\lambda\eta\theta\eta\sigma\alpha\nu$ 7710;
5. záměna pádů (gen. a dat.): $\tau\eta\varsigma \kappa\rho\alpha\upsilon\gamma\eta\varsigma$ – $\tau\eta\ \kappa\rho\alpha\upsilon\gamma\eta$ 52, $\tau\eta\varsigma \varphi\omega\nu\eta\varsigma$ – $\tau\eta\ \varphi\omega\nu\eta$ ib. 3, $\tau\omicron\upsilon\ \lambda\alpha\omicron\upsilon$ – $\tau\omicron\upsilon\ \lambda\alpha\omega$ 278; $\lambda\alpha\omicron\upsilon$ – $\lambda\alpha\omega\nu$, $\acute{\alpha}\mu\alpha\rho\tau\omicron\lambda\omicron\upsilon$ – $\acute{\alpha}\mu\alpha\rho\tau\omicron\lambda\omega\nu$ 9610 (на рккы грѣшныи) a pod. Všechny tyto a mnohé jiné rozdíly v textu řeckém, mizejí v slov. překladě.

Tak v ž. 71¹⁷ ἔστω B Ga, Vulg: sit; ἔσται RL — БЖДИ Sin et slav;

ž. 73⁹ τὰ σεμεῖα ἡμῶν překládají stsllov. kodexy s B R Ga a Vulgátou: **ЗНАМЕНІА НАШІХЪ НЕ ВІДЪХОМЪ** a ne s Lukianem τὰ σεμεῖα αὐτῶν;

ž. 86⁷ ἡ κατοικία ἐν σοι B a s ním všechny ostatní třídy kodexů i lukianovských; jen kod. T a s ním syrský překlad⁹ píše: ἡ κατοικία σου ἐν σοι — **ЖИИШТЕ КЪ ТЕБѢ** Sin Pog, ж. **ОУ ТЕБЕ** Bon, ж. **ЕСТ' КЪ ТЕБѢ** Lob et croat;

ž. 93¹² ὃν ἂν σὺ παιδεύσης B; om σὺ L — **ГОЖЕ ТЪ НАКАЖЕШИ** Sin et slav;

ž. 104⁴¹ ἐν ἀνδρoις ποταμοί B; ἐν ἄ. ποταμοῖς RT a ještě 4 kodexy — **КЪ БЕСЕДОУЮЩИХЪ РѢКЪ** Sin et slav;

ž. 118²⁴ καὶ αἱ συμβουλῖαι μου N; καὶ ἡ συμβουλῖα μου RT a dva kodd. — **І СЪВѢТІ МОИ** Sin et slav;

ž. 121⁹ τοῦ θεοῦ ἡμῶν N; τοῦ θεοῦ μου R a jediný kod. T — **ГІ ЪА НАШЕГО** Sin et slav;

ž. 127⁴ ὁ ἀνθρoπoς N; πᾶς ἀνθρoπoς jediný kod. T — **ЧѢ** Sin et slav;

ž. 134⁶ ἐποίησεν ὁ Κύριος N; ~ ὁ K. ἐποίησεν T a 3 kodd. — **СТВОРИ ГЪ** Sin et slav;

ž. 138²⁰ ἔρεῖς B Ga, ἔρεῖτε R Vulg dicitis; ἔρισται ἔστε L — **РЕЧЕТЕ** Bon Pog, croat: **ГЛѢТЕ**;

ž. 139⁶ σκάνδαλον B R Ga; σκάνδαλα L — **СЪБΛΑΣΗ** Pog Bon, **СКАНДЪЛА** croat;

ž. 145⁶ τὰ ἐν αὐτοῖς B; τὰ ἐν αὐτῇ T a 3 kodd. — **ИЖЕ СЖТЪ КЪ НИХЪ** Bon et slav.

3. Rozborem žaltářního textu se též potvrzuje, jak nemístné byly výtky, které druhdy činil KOPITAR a po něm MIKLOSICH¹⁰ překladatelům žaltáře, jako by nebyli pochopili smysl slov θήρα, ἡδύνθησαν a ὄδοις, a zaměnili je s χήρα, ἡδυνήθησαν a ᾠδαῖς, ale neprávem. Čtenář se může přesvědčiti, že v ž. 131¹⁵ vedle χήραν v kodexech lukianovských čte se variantu θήραν v N R Ga, Vulgátě a i některých lukianovských; v ž. 137⁵ vedle čtení ἐν ταῖς ὁδοῖς N R Ga, Vulg: in viis Domini, čteme i u Lukiana variantu ἐν ταῖς ᾠδαῖς; konečně v ž. 140⁶ za ἡδύνθησαν u Lukiana čte se nejen v kodd. B R Ga a Vulgátě ale i v žaltáři curyšském ἡδυνήθησαν.

Tím je tedy rozřešena otázka, ke které recensi náleží staroslověnský překlad žaltáře. Stsllov. překlad žaltáře, pořizený podle svědectví ŽM. XV společnou prací sv. Konstantina-Cyrila a Metoděje, hlásí se celým svým složením k recensi Lukianově, která již ve IV. století od Cařihradu až do Antiochie byla rozšířena a postupem času všechny ostatní třídy řeckého textu žaltářního zatlačila, až konečně se stala úředním textem církve řecké, zatlačivši i hlavního svého soupeře kod. B.¹¹

⁹ O tomto syrském překladu Pavla z Telly píše Rahlfs (Septuaginta X 66), že, ač je prastarým svědkem Lukianova textu, nezdá se, že by podával všude původní lukianovský text.

¹⁰ Altslovenische Formenlehre in Paradigmen, Fr. Miklosich, Wien 1874 XII; srov. i V. Jagić, Entstehungsgeschichte d. Kirchenslav. Sprache 32.

¹¹ Rahlfs, Septuaginta — Studien 61.

LA TRADUCTION DES PSAUMES EN VIEUX-SLAVE
ET LA VERSION DE LUCIEN.

(RÉSUMÉ.)

1. Les trois types principaux du texte grec des psaumes sont: le texte alexandrin ou bas-égyptien (B), le texte occidental (R) et la version de Lucien (L) ou la vulgate.

2. On compare 500 passages des Psaumes; dans 449 cas, la traduction en vieux-slave se trouve être du Lucien pur; les autres 80 variantes figurent généralement dans les manuscrits croates qui, étant proches des Latins, ont été influencés par la vulgate latine.

Dans la traduction des psaumes en vieux-slave les passages qui ne remontent pas à Lucien sont peu nombreux. (environ 12) et encore il s'agit plutôt de variantes de Lucien que de versions nettement définies d'autres types de textes.

3. Pour conclure on écarte certains malentendus attribués autrefois aux traducteurs des psaumes en vieux-slave auxquels on reprochait d'avoir mal compris certains passages du texte grec. (3). Il s'agit des confusions bien connues entre $\chi\eta\rho\alpha$ — $\theta\eta\rho\alpha$, $\acute{o}\delta o\iota\varsigma$ — $\acute{\omega}\delta a\iota\varsigma$ et $\eta\delta\acute{\upsilon}\nu\theta\eta\sigma a\nu$ — $\eta\delta\upsilon\nu\eta\theta\eta\sigma a\nu$. Or, ces variantes figurent également dans les textes de Lucien.

J. V.

IGOROVA VÝPRAVA NA CAŘIHRAD R. 941

Igorova výprava na Cařihrad z roku 941 je ve svém celku dosti známa, poněvadž byla do té míry zajímavá a též důležitá, že se zmínky o ní dostaly do většiny současných kronik byzantských i cizích. Jde však o to, uvést různorodé zprávy v souhlas i v podrobnostech, a hlavně poznati příčiny a následky odvážné výpravy ruského knížete.

Náleží k událostem v počátcích ruského státu, jež jsou historicky zaručeny. R. 941 se objevili Rusové náhle nedaleko Cařihradu u t. zv. Faru při vjezdu z Černého moře do průlivu Bosporského. Proti nim byl vyslán patrikios Theofanes, který se s nimi utkal u Hiera v prudkém námořním boji, přinesl Rusům těžkou porážku a zhoubu. Zbytek jich unikl na východ a dostal se k severnímu pobřeží Malé Asie, kde se živil plněním a byl trýzněn tamějších obyvatel. S jednou podobnou tlupou, vyslanou na plen, se utkal se zdarem Bardas Fokas, pověřený pronásledováním Rusů, jenž společně s Janem Kurkuasem, velitelem východního vojska, sevřel nepřátelské vojsko ruské. Toto, zkrušené nedostatkem potravy, se pokoušelo uniknouti z objetí byzantského sevření, ale narazilo na bdělého patrikia Theofana, se kterým svedlo druhou námořní bitvu tak nešťastně, že jen malý zbytek Rusů unikl domů.

Žádná událost, která náleží k prvním projevům mladého ruského státu, nenašla v historických pramenech tolik a tak různorodých hlasatelů, nedovolujících pochybovati o skutečnosti tohoto tažení, jako výprava ruského knížete Igora na Cařihrad. Řecké prameny, k nimž patří pokračování kroniky Georgia Monacha — kronika Symeona Magistra a Logotheta,¹ kronika Lva Grammatika,² pokračování kroniky Theofanovy,³ kronika zv. Pseudosymeonova,⁴ kronika Georgia Kedrena,⁵ Jana Zonary,⁶ Lva Diakona⁷ a životopis sv. Basileia Nového,⁸ podávají zprávy obsahem velmi podobné. Příčinou toho není objektivní vypravování událostí, známých všem těmto autorům, nýbrž okolnost, že staré kroniky byly, jak známo, opisovány jedna z druhé a byly stylisticky a obsahově jen málo pozměňovány. Značnou příbuznost s řeckými kronikami jeví i »Pověst vremennych lét«,⁹ což nepřekvapuje: je známo, že podnětem a pra-

¹ Γεωργίου Μοναχοῦ Βίοι τῶν νέων βασιλέων, Corp. script. hist. Byz. ed. Bonnae, sv. 48, str. 914.

² Λέοντος Γραμματικοῦ χρονογραφία, sv. 34, str. 323.

³ Χρονογραφία συγγραφεῖσα ἐκ προστάγματος κωνσταντίνου, sv. 48, str. 423, t. j. Οἱ μετὰ Θεοφάνην = Theophanes Continuatus.

⁴ Συμεῶνος Μαγίστρου καὶ λογοθέτου χρονογραφία, sv. 48, str. 746.

⁵ Γεωργίου τοῦ Κεδρηνοῦ Σύνοψις ἱστοριῶν, sv. 14, str. 316.

⁶ Ἰωάννου τοῦ Ζωναρᾶς Ἐπιτομή ἱστοριῶν, str. 476.

⁷ Λέοντος Διακονοῦ Ἱστορίαι VI, 10, sv. 33, str. 106.

⁸ Веселовскій, Видѣніе Василія новаго о походѣ русскихъ на Византию въ 941 году, »Ж. М. Н. П.«, январь, 1889.

⁹ М. Владимірскій-Будановъ, Повѣсть временныхъ лѣтъ [по Лаврентьевскому списку], Ярославль 1871, str. 14–26.

menem prvopočátečního ruského kronikářství byly kroniky byzantské, které se dostaly na Rus většinou s propagandou křesťanství. Latinský pramen biskupa Liudpranda¹⁰ má osobité rysy v jednotlivostech; celek však odpovídá obecné představě. Ze tří arabských pramenů dva jsou velmi stručné a jeden velmi nesrozumitelný. Zprávy v nich obsažené jsou obsahově zcela rozdílné od pramenů řeckých a ceny nevalné.

Z pramenů řeckých nejpůvodnější je vypravování Symeona Magistra a Logotheta, tvořící pokračování Georgia Monacha; toto vypravování bylo přímou předlohou Lva Grammatika, který je téměř doslovně opsál, a zároveň nejdůležitějším pramenem šesté knihy pokračování Theofana. Stále ještě nevydanou Symeonovu kroniku zastupuje Lev Grammatikos. Druhá skupina pramenů, kronika Pseudosymeonova, Kedrenova a Zonarova, čerpala většinou, i když nepřímou, z pokračování Theofana. O Kedrenovi lze to aspoň říci plným právem, neboť jeho dílo je doslovným opisem kroniky Skylitzovy, která opět v dřívější své části čerpala z díla Theofanova. Zonaras užíval svědomitě všech mu známých pramenů, avšak upravoval si je sám. Druhým původním vypravováním — vedle Symeona — zdá se býti epizoda ze života Basileia Nového, která spolu s Georgiem Monachem měla vliv na vypravování ruského letopisce. Již VASILJEVSKIJ¹¹ správně upozornil, že vypravování ruského letopisu je vzato přímo nebo nepřímou ze životopisu Basileia Nového. Jediné líčení ukrutností, které páchali Rusové na zajatých Řecích, shoduje se doslovně s textem pokračování Hamartola. Značně samostatná je též zpráva Liudprandova, jež pochází z autopsie jeho nevlastního otce.

Pokud jde o arabské zprávy o tažení ruského knížete proti byzantské říši, jsou velmi skoupé a nejasné. Hledáme-li příčinu, proč je jich tak málo a zpráv o ruských taženích na kavkazské země naopak tak mnoho, napadne nás nejspíše okolnost, že obyvatelé kavkazských zemí byli většinou muslimany jako Arabové, kdežto Byzantinci byli křesťany. Do doby Harkaviho nebylo známo ani jedno současné muslimanské svědectví o potyčkách mezi ruským státem a byzantskou říší. Teprve HARKAVI r. 1869 objevil,¹² že zprávu o Rusech a Slovanech má známý arabský cestovatel Masúdi (X. stol.). Mnohem stručnější, avšak jasnější, jsou zprávy dvou dalších arabských autorů, Jachji antiochejského, lékaře egyptských Fatimovců z XI. stol. a příbuzného Eutychie alexandrijského,¹³ a Al-Makína nebo Al-Amída, syna křesťanského úředníka v ministerstvu války v Kairu z první polovice XIII. století, který dosáhl téhož postavení jako jeho otec v Syrii a napsal světovou kroniku.¹⁴ O všech těchto

¹⁰ Liudprandi episcopi cremonensis opera omnia: Antapodosis V. kn. str. 139.

¹¹ Русско-византийскія изслѣдованія, II, str. CXLVII.

¹² Не изданное свидѣтельство Масуди о походѣ русскихъ на Цареградъ, »Ж. М. Н. П.«, CLX, 1872, str. 221–39.

¹³ Příslušnou část jeho spisu, který je pokračováním kroniky Eutychievy, vydal baronъ B. P. Розенъ, Императоръ Василій Болгаробойца. Извлеченія изъ лѣтописи Яхъи антиохійскаго. »Записки Импер. Акад. Наукъ«, 1883.

¹⁴ 2. díl této kroniky je vydán a přeložen od Th. Erpenia: »Historia Saracenica a Georgio Elmecino«, 1625.

pramenech nemůžeme s jistotou říci, jak daleko sahá jejich samostatnost a s druhé strany zase závislost na pramenech řeckých. Masúdi používal pro svůj spis určité byzantských pramenů a nepochybně i pro naši epizodu. Obecně lze pronést domněnku, že vypravování, týkající se arabských zemí, mají svůj původ na vlastní půdě, kdežto vypravování o událostech cizích byla čerpána z pramenů zemí, o kterých Arabové psali, tedy hlavně z literatury byzantské.

Co přesně víme o útoku Rusů na Cařihrad z r. 941 na základě pramenů řeckých, latinských a ruského letopisu? Jaký přesný obraz jsme s to sestrojiti?

I.

Dne 11. června indikce 14. Rusové připluli ke Konstantinopoli s 10.000 koráby. Byl vyslán proti nim s trierami a dromony, kolik jich bylo právě ve městě, patrikios Theofanes, paradynasta a protovestiarios. Když připravil a sestrojil výpravu a postem a slzami se co nejvíce utvrdil, očekával Rusy, chtěje se s nimi utkat v námořním boji. Když pak Rusové dorazili a dostali se blízko Faru, Theofanes se usadil na kraji Černého moře u t. zv. Hiera a podnikl na ně útok. A když na své lodi první proplul řadou ruských korábů, roztrhl je a připraveným ohněm většinu spálil, ostatní se obrátily na útek. Stejným způsobem i druhé dromony a triery se vyřítily proti Rusům a způsobily, že se dali zcela na útek. Řekové mnoho korábů se vším mužstvem potopili a mnohé Rusy pobili, většinu však zajali. Lodi, jež Rusům zbyly, odjely na východ do kraje a k místu zv. Sgora. Tu byl vyslán i Bardas Fokas, aby je, plující po moři, předhonil s vybranými jezdci. A když Rusové vyslali dostatečně veliké vojsko do končin bithynských, aby jim opatřilo potřebné věci k živobytí a jiné potřeby, Bardas Fokas zle s ním naložil, obrátil je na útek a pobil. Nato přibyl i Jan Kurkuas, magister a domestik schol, se vším východním vojskem a mnohé z Rusů zahubil, jímaje zejména roztroušené jednotlivce, takže soustředění museli vyčkávat jeho hromadného útoku na své koráby a nikudy nemohli uniknouti. Rusové způsobili mnoho velkých pohrom před příchodem řeckého vojska. Neboť celé t. zv. Stenon zapálili a muže, které zajali, přibíjeli na kříž, jiné připichovali k zemi, jiné probodávali střelami, střílejíce na ně jako do terče. Kněžím svazovali vzadu ruce a vbíjeli jim do hlavy železné hřeby. Mnoho svatých chrámů spálili. Když se však počala blížit zima a objevil se nedostatek potravy, usnesli se odtáhnouti domů, též proto, že se začali obávat přišedšího vojska a námořní bitvy s řeckými trierami. Snažíce se, aby tento záměr zůstal utajen, vypluli v měsíci září 15. indikce k thráckým břehům, potkali však patrikia Theofana. Nepodařilo se jim totiž skryti se před jeho velmi bdělým a šlechtice hodným duchem. Svedena tudíž druhá námořní bitva, při které řečený muž většinu korábů potopil a mnohé z Rusů pobil. Málo bylo těch, kteří se s koráby zachránili a i ti, jakmile se dostali ke břehu Koily, hned příští noci uprchli. Patrikios Theofanes se navrátil jako skvělý vítěz a byl přijat s velkým triumfem a s poctami a nádherou. Byl poctěn titulem παρακοιμώμενος.

V otázce data, kdy Rusové připluli k Cařihradu, není u spisovatelů, pokud svou zprávu ovšem datují, v celku rozporů, kromě jediného omylu v indikci. Rusové připluli k Cařihradu dne 11. června indikce 14. Lev Grammatikos, pokračovatel Theofana a Kedrenos datují takto správně. Pouze Hamartolův pokračovatel mluví o 15. indikci. Avšak již KRUG¹⁵ a po něm WILKEN¹⁶ upozornili, že si omyl snadno vysvětlíme písarskou chybou. Pseudosymeon a Zonaras neuvádějí vůbec data právě tak jako biskup Liudprand a životopis Basileia Nového. Ruský letopisec zaznamenal ietopočet. Jachja a Al-Makîn uvádějí rok. Vypravování Masúdiho postrádá datování a pro mnoho jiných nejasností je těžké rozhodnouti, zdali se jeho zpráva vůbec týká našeho tažení.¹⁷

Rusové [οἱ Ῥῶς] připluli k Cařihradu s 10.000 koráby. Pokračovatel Theofanův a Pseudosymeon dodávají ke jménu Ῥῶς (Rusové): kteří se nazývají také Δρομίται a pocházejí od Franků¹⁸. Liudprand praví, že Řekové nazývají útočníky podle tělesných vlastností Rusy, kdežto my — t. j. Latini — podle zeměpisné polohy jejich vlasti Normany¹⁹. Zpráva vyvolala známou velikou polemiku mezi t. zv. normanskou a protinormanskou školou, poněvadž přívrženci normanské teorie viděli v ní právem potvrzení svého názoru o skandinávském původu Rusů. Název »οἱ Δρομίται« odvozoval pomocí etymologie GEDEONOV²⁰ zajímavě od slovanského názvu chusar (lupič), jako byli středověcí cursarii, který však původně u Rusů znamenal ходъ, ходака (běžec) a měl tedy význam plně odpovídající řeckému δρομίτης, t. j. běžec, závodník. Podunajští Slované nazývali ruské lupiče IX.—X. stol. pravděpodobně chusary a toto slovo se dostalo k Řekům ještě v době, kdy si uchovalo též ještě počáteční význam. Když Rusové zanechali loupeživých útoků na Cařihrad, vyšlo jich pojmenování chusary — Δρομίται — z užívání. V Pauly-Vissovové Encyklopedii²¹ odvozuje se naproti tomu jméno Δρομίται mnohem jednodušeji, a to od Achillova závodiště (Αχιλλέως δρόμος), t. j. dlouhé, úzké a písčité šíje na severním pontském pobřeží, kde prý kdysi Achilles konal běh o závod. Rusové byli prý tak nazýváni, protože počínali své pontické výpravy u ústí Dněpru a u závodiště Achillova.²² V G. Vasiljevskij²³, který se snažil dokázat, jak ještě seznáme, že kolébkou Rusů bylo černomořské pobřeží, soudí, odvolávaje se na

¹⁵ Chronologie der Byzantiner, str. 181.

¹⁶ Über die Verhältnisse der Russen zum Byzantinischen Reiche ..., str. 100.

¹⁷ Text a rozbor arabských pramenů bude uveden níže.

¹⁸ Pokrač. Theof.: »Οἱ καὶ Δρομίται λεγόμενοι, οἱ ἐκ γένους τῶν Φράγγων καθίστανται...«, Pseudosymeon: »οἱ Ῥῶς οἱ καὶ Δρομίται λεγόμενοι, οἱ ἐκ γένους τῶν Φράγγων ὄντες...«

¹⁹ »gens quaedam est... quam qualitate corporis Graeci vocant Ῥούσιος, Rúsiος, nos vero a positione loci nominamus Nordmannos.«

²⁰ Воряги и Русь, II., str. 474.

²¹ Real-encyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, I., 1894.

²² Myšlenka odvozovati jméno Δρομίται od Δρόμος Ἀχιλλέως je stará (Krug, Kunik); toto jméno se však vysvětlovalo jako geografický název Rusů. Když pak byly námitky proti tomu, že na tenderském ostrohu žili lidé a dokonce Rusové, hledalo se nové vysvětlení, př. Gedeonovo. Vasiljevskij však setrval při starém mínění a dokazuje jeho správnost pomocí jiného názvu pro Rusy — Ταυροσκουδοί.

²³ Труды, III., 1915.

Ptolemaia, že Rusové čili Tauroskythové nejen podnikali výpravy, nýbrž vůbec sídlili v okolí Achillova závodiště a odtud byli zvaní Dromité. Souvislost jména Dromité se závodištěm Achillovým je velmi pravděpodobná.

Nesnadnější je výklad slov, mluvících o Rusech z rodu Franků. GEDEONOV má je za omyl byzantských kronikářů.²⁴ Ve vojsku ruského knížete bylo prý mnoho Varjagů, jejichž jméno se dostalo k sluchu Řeků, kteří podle stejnozvukosti si je spletli s Franky. To však nemohlo zmýliti ruského letopisce, jenž správně opravil Φράγγοι na Варяги. Omyl, podle Gedeonova, mohl být ostatně způsoben i národopisnými neznalostmi řeckých kronikářů. Mohl-li pokračovatel Theofanův²⁵ počítati Rusy k národům skytským, proč by nemohl mluvit o jejich franckém původu? LONGINOV²⁶ věří slovům Theofanova pokračovatele a Pseudosymeonovým a odvozuje obšírně původ Rusů dokonce z Gallie, a to z jihu dnešní Francie. Jeho vývody nemají ovšem významu.

I v počtu lodí, na kterých útočníci připluli k Cařihradu, je neshoda v pramenech a jejich odhad musí být rovněž předmětem úvahy. Skoro všichni byzantští kronikáři, a podle nich i ruský letopis, uvádějí souhlasně číslo deset tisíc korábů. Zonaras však mluví o patnácti tisících lodí. Život. Bas. Nov. a arabští spisovatelé nezaznamenali počtu. Zpráva Zonarova vypadá zdánlivě velmi určitě. Ruská výprava, praví, napadla město, »a to nikoli výprava, jak se praví, o tisíci lodích, nýbrž na patnáct tisíc se počítalo jejich korábů«. Přesto však musíme dáti za pravdu spíše Liudprandovi, který odhaduje počet ruských lodí na »tisíc a více než to«. I tisíc lodí je veliké číslo pro počátek ruského státu! Z poznámky Zonarovy můžeme ostatně usuzovati, že byly i prameny řecké, dnes neznámé, které uváděly tento počet — tisíc lodí. Lev Diakonos mluví sice o deseti tisících korábech, ale to si lze snadno vysvětliti — chce působiti na čtenáře rozdílnou kvantitou podobně znějících čísel.²⁷) Liudprand je jistě nejméně stranický ze všech pramenů; neměl zájmu, aby zvyšoval anebo zase zmenšoval počet ruských lodí, útočících na Cařihrad. Jediný také uvádí jméno ruského knížete Igora; nazývá jej Ingerem. Inger nebo Ingwar se pokládá většinou za normanské jméno ruského knížete, kdežto Igor u ruského letopisce je prý jeho slovanská varianta.

O tom, co se dělo v Cařihradě, když se nepřítel objevil takřka před jeho branami, vypravují prameny byzantské. Podle Symeona »byl vyslán proti Rusům, jak víme, s trierami a dromony, kolik jich bylo právě ve městě, patrikios Theofanes, paradynasta²⁸ a protovestiarior.²⁹ Když připravil a sestrojil výpravu a postem a slzami se co nejvíce utvrdil, očekával Rusy, chtěje se s nimi utkati

²⁴ Варяги и Русь, II., str. 473.

²⁵ edice bonnská, 196.

²⁶ Мирные договоры Русскихъ съ Греками, заключенные въ X. вѣкѣ, str. 11–15.

²⁷ Historiae VI, 10, ed. bon.: (Igor) vyplul . . . s desíti tisíci koráby . . . , stěží se dostal s desíti ztroskotanými loďmi ke Kimmerskému Bosporu . . .

²⁸ = spoluvládce.

²⁹ πρωτοβεστιάριος, Primus vestiariorum je podle Ducange »inter dignitates Palatinas sexta, cuius munus circa vestes imperatoris fuit« — byl tedy jakýmsi komorníkem.

v námořním boji». Všichni byzantští kronikáři znají jméno velitele první řecké obranné výpravy až na pokrač. Theof., který uvádí pouze jeho hodnost a stručného Zonaru, který mluví jen o řecké výpravě. Také život. Bas. Nov. mluví všeobecně o císařském vojsku, kdežto Liudprand a ruský letopisec o této Theofanově výpravě vůbec nevypravují. Můžeme dáti za pravdu byzantským kronikářům; Theofanes, nedávný vítěz nad Maďary v Thrakii, byl jistě důstojným obhájcem Cařihradu, třebas jeho příprava k nastávajícímu boji byla podle Wilkena³⁰ rozhodně důstojnější mnicha než vojevůdce. Vojenské přípravy císaře Romana Lakapena obšírně však líčí Liudprand slovy: »A jak to uslyšel vládce Romanos (že totiž přitáhli Rusové), počal se trápit přemýšlením, poněvadž měl své námořní loďstvo obrácené proti Saracénům a měl je k hlídání ostrovů. A když nemalým přemýšlením trávil bezesné noci a Inger rozchvacoval všechny pobřežní krajiny, bylo oznámeno Romanovi, že má patnáct polorozbitých chelandií, které jediné jeho lid pro jejich stáří zanechal. Jakmile to uslyšel, rozkázal lodním nádeníkům, aby k němu přišli a pravil jim: pospěšte a bez průtahu opravte chelandia, která zůstala. Avšak i přístroje, kterými je metán oheň, umístěte nejen na přidi, nýbrž i na zádi lodi a mimo to na obou bocích. A tak, když byla podle jeho rozkazu chelandia upravena, dal na ně umístiti nejrozumnější muže a nařídil jim, aby vypluli vstříc králi Ingerovi.« Byzantinci se nemohli, podle Liudpranda, ihned připravit k rozhodnému odporu, poněvadž jejich loďstvo bylo tehdy zaměstnáno válkou proti Arabům; že všechno loďstvo nebylo v Cařihradě, potvrzují i slova Symeona Magistra a pokrač. Theofanova: »kolik jich (lodí) bylo právě ve městě.« Rusové si tedy uměli vybrati vhodnou dobu k přepadení Cařihradu, když pozornost byzantské vlády byla obrácena k východu — právě tak, jako v r. 860. Avšak podle ruské kroniky a epizody ze života Basileia Nového nebyl jejich útok pro císaře přece jen tak neočekávaný. Ruský letopisec praví přímo, že »Bulhaři poslali zprávu císaři, že Rusové táhnou na Cařihrad s desíti tisíci čluny«. Životopis Basileiův nemluví o výstraze s bulharské strany, ví však zase o tom, že »strateg na Chersonesu poslal císaři zprávu, ohlašující jejich vpád i to, že se již přiblížili k těm krajinám«. A konečně i ze slov Liudprandových »a jak to uslyšel vládce Romanos« (totiž, že se Rusové blíží k Cařihradu), můžeme vyrozumět, že císař byl předem zpraven o blížícím se nebezpečí. Informace s obou stran jsou možné a neodporují tehdejší mezinárodní situaci byzantské říše, neboť Romanos stál v příznivém poměru k oběma stranám. Smírnou politiku s Bulharskem nastoupil hned po smrti bulharského cíře Symeona sňatkem své vnučky Marie s bulharským cířem Petrem. A Krym byl jeho spojencem, poněvadž v byzantské říši spatřoval svého ochránce proti vzrůstajícímu vlivu ruskému. Varovnými hlasy Bulharů a chersoneského stratega byl tedy okamžik překvapení, který umožnil Rusům r. 860 obklíčiti Cařihrad, úplně zmařen.

Kde došlo ke srážce mezi Theofanem a Rusy a jak je v pramenech líčena? Bylo to podle řeckých zpráv u t. zv. Hiera, »když Rusové připluli a dostali

³⁰ »Über die Verhältnisse der Russen zum Byzantinischen Reiche...«, str. 102.

se blízko Faru«. Pokračovatel Theofanův a Pseudosymeonova kronika přidávají ještě vysvětlení, co je to Faros a vykládají původ názvu Černého moře a Hiera: »Faros je jakási stavba v ústí Pontu, kde plane oheň, aby v noci ukazoval cestu poutníkům... Hieron je místo na kraji Černého moře, které bylo zváno κακόξεῖνος pro nepřetržité vpády tamějších lupičů na cizince, které prý odstranil Herakles. Cestující, kteří dosáhli bezpečnosti, nazvali je pak Εὐξεῖνος. Jméno Hieron povstalo odtud, že argejští plavci, kteří tam projížděli, vystavěli tam svatyni«. Kedrenos uvádí i jméno Faru i Hiera, sice ve stručnější, zato však názornější větě: »Přistál u Hiera (t. j. Theofanes s řeckým vojskem), kdežto oni (Rusové) u Faru, na protějším mořském břehu, kde zakotvili«. Zonaras píše jen o Faru. Život. Bas. Nov. nevypravuje podrobněji o námořním boji u Hiera jako byzantští kronikáři, praví jen, že císařské loďstvo, které vyplulo proti Rusům, zabránilo jim v přístupu do města. V ruské kronice se vůbec nedočteme o první Theofanově srážce s Rusy a také Liudprand líčí průběh jen jedné námořní bitvy, která pravděpodobně není uváděna jako první srážka mezi Rusy a Byzantinci v roce 941, jak ještě dále uvidíme. Ruskému loďstvu byly způsobeny velké ztráty t. zv. řeckým ohněm, kterého Byzantinci používali již v bojích s Araby, ale Rusům byl podle ruského letopisu³¹ ještě neznámou zbraní.

Mnoho Rusů bylo pobito a zajato, přece se však některým podařilo uniknouti na lodích na východ, podle většiny byzantských kronikářů k místu zvanému Sgora, kde zakotvili. Pouze Lev Grammatikos a Zonaras nejmenují místa, kam se Rusové uchýlili po své porážce; Lev i jinde, jak hned dále poznáme, zkracuje svou předlohu — kroniku Symeonovu — a Zonaras nerad zatěžuje své lakonické zprávy nepotřebnými vlastními jmény. Liudprand jmenuje jménem pouze ruského knížete a byzantského císaře.

Císař Romanos však nemínil ani nyní ponechatí Rusy jejich osudu. Téměř všichni byzantští kronikáři vypravují, že »byl vyslán tehdy i Bardas Fokas, aby je, plující po moři, předhonil s vybranými jezdci. A když Rusové vyslali značné vojsko do končin bithynských, aby jim opatřilo potřebné věci k živobytí a jiné potřeby, Bardas Fokas zle s ním naložil, obrátil je na útěk a pobil je.« Lev Grammatikos, život. Bas., Liudprand a ruská kronika se nezmiňují o tomto úspěšném Bardově činu. Lev Grammatikos prostě vynechal tuto událost, porušiv tím souvislost vypravování Symeonova. Pro mlčelivost ostatních můžeme naléztí dostačující omluvu: Liudprand si nezapamatoval podrobností, které mu sdělil nevlastní otec a snad i tento si neodnesl z Cařihradu vědomost o podružnější události, která se odehrála v době mezi dvěma významnými námořními srážkami mezi Rusy a Byzantinci. Životopis Basileiův není historickým líčením, nemá ani formy nějakého kronikářského vypravování; proto mu nemůžeme míti za zlé, že vynechává nebo převrací události. Ruský letopisec znal Hamartolovu kroniku, poněvadž z ní opsal líčení o ukrut-

³¹ »Blesky, jako jsou na nebi, mají Řekové u sebe a to pouštěli na nás a pálili nás«, praví ruský letopisec na konci své zprávy o Igorově výpravě na Cařihrad.

nostech Rusů, páchaných na zajatých Řecích. Většinu svého vypravování však čerpal z životopisu Bas. Nov., který neuvádí Fokovy srážky s plenícími Rusy; proč by ji tedy měl vsunouti do svého vypravování, zvláště když nebyla Rusům ke cti? Místo toho se však život. Bas. a ruský letopis zmiňují o jiné prudké srážce mezi Rusy a Byzantinci; ta se však udála až tehdy, když byli Rusové obklopeni se všech stran množstvím byzantského vojska, shromážděného ze všech končin byzantské říše.

Po Bardovi Fokovi byl podle byzantských kronikářů vyslán proti Rusům, jak řečeno, též »Jan Kurkuas, magister a domestik schol,³² se vším východním vojskem«, který jímal a hubil roztroušené Rusy, »takže soustředění museli vyčkávatí jeho hromadného útoku na své koráby a nikudy nemohli uniknouti«. Život. Bas. a podle něho i ruský letopis nejmenují jako velitele východních vojsk Jana Kurkuasa, nýbrž Pantheria nebo Panfira, který se objevil se 40.000 muži; patrikia Foku jmenují teprve na tomto místě, a to s větším oddílem makedonským a s ním Theodora Spongarského, podle živ. Bas. »nejsvětějšího stratelata«,³³ s oddílem thráckým. Z vypravování živ. Bas. se tedy dovídáme, že Bardas Fokas byl velitelem makedonského vojska a že kromě něho a Pantheria se dostavil na rozkaz císařův i velitel oddílu thráckého Theodor Spongarský. Proč byl nazván od životopisce Bas. »nejsvětějším stratelatem«? VESELOVSKIJ³⁴ se domnívá, že se tak stalo pod vlivem legendy o stejnojmenném svatém. Co se týče Pantheria, věc se má takto: Pantheria či Panfira znají sice také byzantští kronikáři, nikoli však v souvislosti s ruskou výpravou na Cařihrad, nýbrž o něco později při jiné příležitosti. Císař Romanos Lakapenos ztratil důvěru v Jana Kurkuasa, ač měl vynikající účast na odražení Rusů v r. 941, zbavil jej hodnosti a na jeho místo dosadil Panfira. Údaj řeckých kronikářů je správný, poněvadž i z jiných pramenů víme, že r. 941, v době řecké obranné výpravy proti Rusům, byl velitelem východních vojsk Jan Kurkuas, vojevůdce, zkušený z mnoha saracénských bitev a Pantherios byl teprve jeho nástupcem. Byzantský císař mohl nyní stáhnouti proti Rusům větší vojenské síly, poněvadž to dovolila dočasná přestávka ve válce s Araby, kteří byli zaměstnáni po smrti kalífa Seif-ad-Dauliho svými domácími záležitostmi. Proto mohl býti povolán z východní hranice Jan Kurkuas se vším svým vojskem, aby s ostatními veliteli provinciálních vojsk obklíčil Rusy a nedovolil jim vyjít z lodí.

Všechny prameny kromě Liudpranda líčí ohavnosti, které páchali Rusové na životech a majetcích bithynských obyvatel před příchodem byzantského vojska: »Neboť celé t. zv. Stenon zapálili a muže, které zajali, přibíjeli na kříž, jiné připichovali k zemi, jiné probodávali střelami, střelíce na ně jako do terče.

³² Δομέστικος τῶν σχολῶν, Domesticus scholarum seu militiae Palatinae praefectus, cuius dignitas dicitur ἡ τῶν σχολῶν ἀρχή, praví Ducange v Glossariu I., odst. 320 – byl to vrchní velitel vojska.

³³ Στρατηλάται, Magistri militum, quibus scilicet exercitum in singulis provinciis cura demandabatur, Ducange, Glos. II., 1459 – byli to tedy velitelé provinciálního vojska.

³⁴ V uvedené práci str. 87.

Kněžími svazovali vzadu ruce a vbíjeli jim do hlavy železné hřeby.« Živ. Bas. a rus. let. mění zde pořad vypravování byz. kronikářů a líčí události postupně, jak se udály, nejdříve ruské plenění pobřežních krajín a potom obklíčení Rusů byzantským vojskem a loďstvem. Jmenují také všechna místa, která byla postižena ruskými nájezdy: břeh Stena, pobřeží Černého moře od řeky Rivy až k Paflagonii, při čemž byla zničena celá krajina mezi Nikomedií a Herakleíí. Co rozuměli Byzantinci slovem Stenon a proč je ruský kronikář překládá výrazem Судъ, vykládá ISTRIN.³⁵ Ruské »Судъ« pochází z řeckého σοῦδα a znamená původně stavbu, postavenou na břehu Bosporského průlivu — řecky zv. Stenon — jednak pro příjemný oddech soudců, jednak pro ochranu před nepřítelovým napadením. Jako u Řeků se přenesl název Bosporského průlivu Stenon na jeho pobřeží, tak i u Rusů znamenalo slovo Судъ nejen bosporská pobřežní opevnění, nýbrž i břeh průlivu a potom i sám průliv. Jméno řeky Rivy se vyskytuje pouze v živ. Bas., kdežto v ruské kronice je jmenována pouze provincie, kterou protéká. Řeka Riva s městečkem Riva při jejím ústí do Černého moře nedaleko vchodu do Bosporu existuje i nyní; ve staré době měla různé názvy: Ῥήβας, Πίβας, Rhebas.

Rusové, usazení na maloasijském pobřeží, pustošili s počátku tamější krajiny téměř beztrápně, poněvadž jindy obávaná řecká chelandia nemohla napadnouti jejich zakotvené loďstvo pro svůj velký ponor. Teprve příchod Jana Kurkuasa, který jim vpadl v týl, vzal jim nejen možnost plenění, nýbrž i možnost úniku. Situace Rusů byla nyní velmi špatná. Prameny vypravují, že Rusové, tísnění nedostatkem potravy a strachem z námořní bitvy, snažili se tajně uniknouti z objetí byzantských vojsk, která bedlivě střežila jejich postavení. »V měsíci září 15. indikce vypluli k thráckým břehům, potkali však patrikia Theofana. Nepodařilo se jim totiž skrýti se před jeho velmi bdělým a šlechtice hodným duchem.« Pseudosymeon, Kedrenos a Zonaras vynechávají poznámku o bdělém duchu Theofanově. Život. Bas. Nov. mluví o úmyslech Rusů uniknouti řeckému loďstvu, při čemž byli nuceni utkat se s nepřáteli v boji, který skončil pro ně porážkou. Ze zajetí obklíčujících je Byzantinců sice unikli, narazili však na jiné, s nimiž byli nuceni svěsti bitvu. Jméno Theofanovo zde není vyřčeno: »Když obešli (Řekové) nestoudné psy, zuřivě na nás štěkající, uzavřeli je do středu a nedovolili jim vyjít z lodí na záhubu křesťanů; ale co více, pojal je strach a silné chvění, chtěli tajně se ukrýti a uniknouti rukám našich vojínů, ale nemohli, bojíce se našeho loďstva, které je střežilo a pohlíželo za nimi. Osmělili se, poněvadž byli přinuceni a násilně nastavili hlavu proti Romaiům a v následující rvačce byli na hlavu poraženi; jedni padli mečem, druhí z jejich středu se obrátili na útěk, tajně se vzdálivše s příchodem večera, kdy naše loďstvo stálo v Hieru.« Ruský letopisec vypravuje o této události podobně, ale stručněji: »Obklíčily (byzantské vojenské sbory) dokonale Rusy. Tu se uradili Rusové a šli ozbrojeni proti Řekům: a povstala mezi nimi zlá

³⁵ »Судъ« въ лѣтописныхъ сказаніяхъ о походахъ русскихъ князей на Царьградъ, »Ж. М. Н. П.«, 1916, стр. 191–197.

bitva a Řekové stěží odolali. Rusové se však vrátili k večeru ke své družině, vstoupili v noci na lodi a ujeli odtud. Theofanes však je potkal . . . «. Živ. Bas. Nov. líčí tuto srážku jako skvělé vítězství byzantských vojsk; zřejmě se chápe každé příležitosti, aby mohl postavit chování Rusů do nejnepříznivějšího světla. Neštítí se ani nadávky a nazývá Rusy nestoudnými psy, kteří zuřivě štěkají na Řeky. Hned potom líčí, jak Rusy pojal strach a silné chvění před obklopujícím je řeckým loďstvem. Ruský letopisec popisuje sice také porážku Rusů, chycených do pastí, ale jen několika slovy, která však kreslí situaci jen jako nerozhodné řecké vítězství: »povstala mezi nimi zlá bitva a Řekové stěží zvítězili«. (Podle ERBENA dokonce »odolali«.) Letopisec se nezpronevěřil ani na tomto místě své předloze, změnil však úplně její tendenci, t. j. podle něho Rusové se dovedli ubránit i v tak nebezpečné situaci, jako byla tehdejší, neboť byli obklíčeni se všech stran množstvím byzantského vojska. V těchto dvou zprávách, jedné — řecké, druhé — ruské, vidíme tedy dvě krajnosti, které mění situaci, každá ve prospěch své strany. Zbývá však ještě otázka, nebyla-li tato srážka Rusů s Řeky od Basileiova životopisce vůbec vymyšlena k zpestření jeho vypravování a k větší pohaně Rusů, neboť byzantští kronikáři a Liudprand o ní nic nevědí — mluví o následující velké námořní bitvě výslovně jako o druhé. Fokovo vítězství nad Rusy, plenícími v Bithynii, nelze nijak ztotožnit s tímto společným vítězstvím Řeků nad nepřáteli, kteří je vyprovokovali. Ruský letopisec mohl převzít vypravování o námořní bitvě, svedené Rusy s řeckou přesilou, z životopisu Bas. Nov. bez ohledu na svůj druhý pramen — kroniku Hamartolovu — právě tak, jako vynechal podle živ. Bas. vypravování pokračovatele Monachovy kroniky o srážce Bardy Foky s loupeživou ruskou rotou. Je zvláštní, že by byzantští kronikáři nevěděli o potyčce Rusů s přesilou byzantského vojska, sehnané ze všech byzantských provincií, která byla jistě tak významná, ne-li významnější, jako Bardovo vítězství nad ruským oddílem. Je sice možné vysvětlení, že tato bitva byla pokládána za předeheru k druhé velké námořní bitvě mezi Rusy a Řeky, která je líčena od byzantských kronikářů povšechně a suše bez určení nějakých zvláštních rysů, kdežto životopisec, který chtěl oslavit svého jasnovídného učitele, se pouští se zájmem a nadšením do všech podrobností. Nemůžeme zde brát na pomoc Liudprandovo vypravování, poněvadž se omezuje dokonce jen na líčení jediné námořní bitvy a menších srážek mezi Rusy a Byzantinci si vůbec nevšímá, nebo o nich neví. Zůstává tedy při našich dohadách, kterých si zatím jinak nemůžeme ověřit.

Teprve, když podle živ. Bas. ztroskotal pokus Rusů vynutit si odchod bojem, pokusili se Rusové uniknouti tajně, a to hned onoho večera po neúspěšné srážce s Řeky, když řecké loďstvo kotvilo u Hiera. Rusové patrně soudili, že byzantské loďstvo nebude připraveno na tak rychlé provedení jejich záměru, uniknouti do své země; vstoupili tedy na lodě a odjeli směrem k thráckým břehům. Svého záměru však nedosáhli, poněvadž na cestě potkali patrikia Theofana. Ruský letopis mluví jen o potkání; zda bylo náhodné, či nikoli, o tom se nezmiňuje. Životopisec Basileiův neví nic o tom, že by

Theofanes potkal Rusy na útěku. Podle něho zpozoroval únik Rusů předvoj řeckého loďstva a než mohl o tom zpravit ostatní loďstvo, Rusové byli již značně vpředu. Myslím, že můžeme v tomto případě více věřit byzantským kronikářům, neboť je velmi pravděpodobné, že Theofanes, který mezitím asi zesílil své loďstvo a při tom nespustil Rusů se zřetele, mohl v příhodné chvíli rozhodně zasáhnouti. Při tom však není třeba zavrňovati ani zprávu živ. Bas., poněvadž se obě dají dobře spojit. Rusům se podařilo uniknouti tak daleko, že jich už řecké loďstvo nemohlo dostihnouti, ačkoliv se o jejich útěku dozvědělo od strážného předvoje. Podle živ. Bas. většina lodí unikla a jen zbytek byl zničen v námořní bitvě, kterou rozpoutalo dostihnuvší ho řecké loďstvo. Podle byzantských kronikářů potkal však na útěku celé ruské loďstvo patrikios Theofanes, takže řecké vítězství bylo tím velkolepější. Také z dalšího životopiscova vypravování, které líčí průběh této bitvy jako rozhodnou porážku Rusů, z nichž jen málokdo se vrátil domů, můžeme souditi, že pohroma nestihla jen část loďstva, která zůstala pozadu, nýbrž celou ruskou výpravu. Vždyť životopisec výslovně praví: »Tak skončil jejich podnik; ti, kteří unikli z moci našeho loďstva, zemřeli na cestě strašným zeslábnutím žaludku; nemnozí unikli domů, aby tam vypravovali, co s nimi bylo a co vytrpěli na pokyn boží.« Soudím, že celé věci porozumíme tehdy, jestliže použijeme vypravování řeckých kronikářů. Většina ruských lodí totiž unikla pronásledování byzantského loďstva, které ji před tím drželo v zajetí, neunikla však bdělému Theofanovi, který jí včas vyplul vstříc a zamezil jí cestu domů. Theofanes ve spojení s Kurkuasem připravil Rusům rozhodující porážku; jen málo lidí se zachránilo, a to ještě k řecké slávě, poněvadž jejich vypravování zpravilo ostatní ruské obyvatelstvo o moci a nepřemožitelnosti Byzantinců.

Theofanes svedl tedy ihned s prchajícím ruským loďstvem druhou námořní bitvu, která přinesla Byzantincům rozhodné vítězství a Rusům úplnou porážku. Je líčena v celku jednotně všemi prameny. Podle Symeona »málo bylo těch, kteří se s koráby zachránili a když se náhodou dostali ke břehu Koily, v nastávající noci uprchli. Patrikios Theofanes se navrátil jako skvělý vítěz a byl přijat s velkým triumfem a s poctami a nádherou. Byl poctěn titulem *parakoimomenos*.«³⁶ Kedrenovo vyprávění je živější a dramatictější než suchopárné konstatování fakt u Monachova pokračovatele a jeho kompilátorů: »Některé koráby byly darovány hlubině mořské, o jiné se rozdělilo železo a oheň, jiné se dostaly do rukou Řeků i s mužstvem; málokteré pak unikly válečné nutnosti a vrátily se domů.« Neuvádí jména »Koila« jako Zonaras, který vynechává též poznámku o poctě Theofanově a který i v ostatním svém vypravování o bitvě a jejích následcích se dovede omeziti na jedinou větu. Průběh této rozhodující bitvy, která byla vybojována poblíže thráckých břehů — přesné určení místa prameny neudávají — je nejdramatičtější popsán v životopise Bas. Nov.,

³⁶ »Παρακοιμώμενος, Cubicularius principis, qui prioribus saeculis Praepositus cubiculi nuncupabatur, dignitas Eunuchis potissimum primo data« — byl to osobní strážce císařův, »παράκοιτος καὶ φύλαξ τῆς βασιλείας κλίνης«, cituje Ducange, *Glos. I.*, 1109 z kronikáře Konstant. Manasses.

který názorně líčí všechny hrůzy, jež způsobil řecký oheň v ruském loďstvu: »Bylo to strašné divadlo, neboť (Rusové), bojíce se ohně, proklátí zvolna padali do hlubiny mořské, dávající přednost utopení ve vodě před sežehnutím ohněm, ale zničení tak či onak zhynuli podle svatého proroctví: jedni shořeli, druzí skákali z vlastního rozhodnutí do mořského víru, jiní byli chyceni a stali se otroky. Tak skončil jejich podnik; ti, kteří unikli z moci našeho loďstva, zemřeli na cestě strašným zeslábnutím žaludku; a málokteří unikli domů, aby tam vypravovali, co bylo s nimi a co vytrpěli na pckyn boží.« Ruský letopisec přičítá ruskou porážku, o které mluví jen stručně, zhoubnému působení řeckého ohně: »Když Rusové viděli plameny, skákali do moře, aby se zachránili. A tak se zbytek vrátil domů. Když přišli do své země, vypravoval jeden z nich svým (lidem) o události a o lodním ohni: „Blesky, jako jsou na nebi, mají Řekové u sebe a to pouštěli na nás a pálili nás; a proto jsme je nemohli přemoci“« (TRAUTMANN, ERBEN: a proto jsme jim neodolali). Na letopiscově vypravování vidíme, že uvádí z porážky Rusů jen to nejnutnější a omlouvá ji vysvětluje, že byla způsobena nezvyklými účinky řeckého ohně: »Proto jsme je nemohli přemoci.«

Liudprand líčí jen jednu námořní bitvu a to podrobně a se všemi okolnostmi. Jako pravý křesťan a sluha Páně nezapomíná sdělit, že »miseratoret misericors Dominus« chtěl nejen ochrániti, nýbrž i poctiti vítězstvím ty, kteří jej ctí, jemu se klaní a jej prosí za odvrácení smrti. Proto dal svým věrným vyznavačům — Řekům — větrné počasí a neklidné moře, aby pomohlo Byzantincům při vypouštění ohně na nepřátele. »Jinak by totiž Řekům při vysílání ohně nebylo ku prospěchu. Jsouce tedy uprostřed Rusů, vrhali kolem dokola oheň. A když to Rusové viděli, spěšně se vrhali s lodí do moře a volili si spíše smrt utopením než uhořením. Jedni tedy, obtíženi jsouce brněním a přílbami, dosáhli mořského dna a nikdy již neměli oživnouti; někteří však pluli mezi vlnami mořskými a byli pálení a žádný onoho dne neunikl, kdo se nezachránil útekem na pevninu. Ruské lodi totiž jsou s to, pro své malé rozměry, přeplouti, kde je velmi málo vody, což řecká chelandia nemohla učiniti pro svůj ponor. Inger se potom vrátil v nesmírném zmatku ke svým. Řekové však, když dobyli vítězství, vrátili se radostně do Cařihradu, vedouce s sebou mnoho živých. A ty všechny rozkázal Romanos stíti v přítomnosti posla krále Hugona, totiž mého nevlastního otce.« Podle Liudpranda byla tedy příčinou řeckého vítězství pomoc boží a též — jako u ruského letopisce — řecký oheň.

Tímto se však dostáváme k dosti obtížné otázce, kterou ze dvou námořních bitev, o nichž vypravuje většina pramenů, líčí vlastně Liudprand ve svém vypravování. Pročteme-li dobře Liudprandem popisovaný průběh bitvy a srovnáme-li jej s líčením Basileiova životopisce, upozorujeme brzo značnou podobnost. U obou volili ruští vojíní raději smrt utopením než uhořením; skákali tedy sami dobrovolně do moře s nadějí, že tudy snad uniknou, ale byli strženi

do hlubiny vahou vlastní výzbroje, nebo byli chyceni od nepřátel a zajati. Těm, kteří se zachránili, podařilo se to podle Liudpranda jen proto, že se mohli dostat na svých malých člunech o malém ponoru přes mělčinu na břeh. Stejným způsobem se podařilo zbytku ruského loďstva, i podle byzantských kronikářů, dostat se na ruské pobřeží. To vše, samo o sobě, nebylo by však závažným důvodem, abychom věřili, že je u Liudpranda líčena právě druhá námořní bitva, poněvadž i v bitvě u Hiera byla možná záchrana na blízký břeh. Odtud však by se byl Igor nedostal tak snadno s malým zbytkem svých lodí domů, poněvadž to byl břeh nepřátelský a vzdálený od domova, kdežto, dostal-li se na pobřeží thrácké, vyvázl úplně z rukou nepřátel, kteří se již nenamáhalí pronásledovati trosky jeho výpravy. Liudprand praví výslovně, že se Inger potom vrátil v nesmírném zmatku ke svým. O nějakém dalším pobytu ruského vojska v byzantských končinách není již vůbec řeči; také by nebyl ani možný po podobné zkáze ruského loďstva. Pouze začátek Liudprandova vypravování o námořní bitvě zdá se ukazovati, že je zde líčena přece jen první srážka mezi Rusy a Byzantinci: »A tudíž, když byla podle jeho rozkazu upravena chelandia, dal je obsaditi nejrozumnějšími muži a ohlásil jim, aby vypluli vstříc králi Ingerovi. Když se tak posléze stalo a král Inger uviděl je rozložené po moři, nařídil svému vojsku, aby se jich zmocnilo živých a nezabíjelo je.« To, co zde Liudprand vypravuje, neshoduje se se zprávou žádného jiného zpravodaje; ani v životopise Bas. Nov., jehož vypravování je nejvolnější a nejméně konvenční, nenalézáme nic podobného. Život. Bas. Nov. nemluví sice o první srážce mezi Rusy a Řeky, jak jsme se o ní dozvěděli od byzantských kronikářů, avšak v jeho slovech »Řekové je nepustili vejíti do města« cítíme náznak toho, že Řekové vítězně odrazili ruský nápor, čímž bylo zabráněno nepříteli, pokračovati v cestě k hlavnímu městu — čili životopisec řekl stručně to, k čemu jinak struční a suchopární byzantští kronikáři potřebovali více slov. Způsob a forma Liudprandova líčení, »když král Inger uviděl je po moři rozložené, nařídil svému vojsku«, přivádí nás na myšlenku, že toto líčení na tomto místě není historickým vypravováním, nýbrž spíše jakýmsi povídkovým vyplněním mezery mezi líčením válečných příprav byzantských a počátkem námořní bitvy. Liudprand bohužel neuvádí ani jednoho osobního vlastního jména mimo jméno byzantského císaře a ruského knížete, ani jednoho určení místa mimo Cařihrad, takže nemáme v jeho vypravování žádného pevného bodu, o který bychom se opřeli. Liudprandova zpráva se zdá býti na první pohled odlišná od vypravování byzantských pramenů a ruského kronikáře. Liší se však jen formálně; věcné nesrovnalosti se dají vyrovnati. Liudprand se omezuje, jak jsme poznali, především na líčení byzantských příprav k výpravě a na líčení jedné velké námořní bitvy mezi Rusy a Řeky. LAEHR³⁷ vidí v Liudprandově popisu bez uvažování první námořní bitvu, jak ji popsali byzantští kronikáři; dal se svěsti k tomuto názoru patrně úvodem v jeho vypravování. Podle našeho

³⁷ »Die Anfänge des russischen Reiches«, str. 100.

mínění je však Liudprandovo líčení spíše plodem povšechného dojmu, který zanechaly v jeho otci srážky mezi Rusy a Byzantinci r. 941. Nejintenzivněji na něho působila samozřejmě zpráva a svědectví o poslední rozhodné bitvě, která donutila Rusy k návratu. Tento trvalý dojem vymazal v Liudprandově otci vzpomínku na předcházející události, které splynuly v mysli Hugonova posla s nejnovější zprávou o konečném řeckém vítězství. Může však být správné i vysvětlení, že otec vykládal synovi své zážitky v Cařihradě podrobně a že mu všechny mohutné dojmy utkvěly pevně v paměti, že však Liudprand neuměl prožité události reprodukovat do podrobností. Překvapení císaře Romana, jeho překotné přípravy k odporu a poslední rozhodné byzantské vítězství nemohlo být zapomenuto a opomenuto. Liudprand končí své vypravování tím, že Řekové, když zvítězili, odvedli do Cařihradu mnoho zajatců, kteří byli popraveni v přítomnosti Liudprandova otce. Je pravděpodobné, že se tak stalo až po konečném a rozhodném vítězství; teprve potom se konala hromadná poprava zajatců, kteří byli získáni ve všech srážkách mezi Rusy a Byzantinci. I v Liudprandově rčení »když zvítězili« si můžeme smyslově doplnit »když dosáhli rozhodného vítězství, vrátili se radostně do Cařihradu«. Rozhodné vítězství však přinesla Byzantincům teprve druhá námořní bitva, která byla svedena poblíže thráckých břehů.

Nakonec zbývá si ještě uvědomiti, jaká je vzájemná příbuznost a závislost pramenů, vypravujících o ruské výpravě. Z probraných zpráv je zřejmo, že i z přesné, podrobné analýze míst, kde je popisována Igorova výprava, plyne, co jsme řekli povšechně o pramenech v úvodě. Blízká příbuznost mezi Symeonem, Lvem Grammatikem, Theofanem Cont. a Pseudosymeonem je i u našeho tématu zřejmá. Lev Grammatikos zkracuje svou předlohu — Symeona, kdežto Theofanův pokračovatel ji rozšiřuje zajímavými poznámkami. Tyto se vyskytují také u Pseudosymeona, který i jinak jeví nápadnou podobu s pokračovatelem Theofanovým, avšak také jej zkracuje. Kedrenos a Zonaras se liší od těchto kronikářů; zvláště Zonaras se vyznačuje velkou stručností, zároveň však věcnou obsažností. U obou je též nápadná rozdílná stylisace, která předpokládá nové prameny, nám neznámé. Originální je líčení této události v životopise Basileia Nového — je podáno ve formě proroctví — z kterého si mnoho vypůjčil ruský letopisec, takže některé věci nalézáme jen v životopise Basileiově a v ruské kronice; životopis doplňuje je však výňatky z pokračování G. Hamartola. Mezi ně patří hlavně líčení ukrutností, které páchali Rusové na zajatých Řecích, jež se doslovně shoduje s textem pokračování Hamartola. Ruská kronika se však liší na tomto místě od obou svých pramenů tendencí ukazovati události ve světle, příznivém pro Rusy. Původní zprávu nalézáme u Liudpranda, který vypravuje na první pohled něco jiného než je v ostatních pramenech. Při podrobném rozboru jeho líčení však poznáme, že styl a ráz vypravování je sice odlišný od ostatních, ale hlavní události, které se zběhly mezi Rusy a Byzantinci r. 941, jsou zde vyloženy zajímavě, podrobně a shodně s jinými zprávami.

II.

Arabské zprávy uvádím zvláště, poněvadž se většinou naprosto neshodují s dosavadní představou o průběhu Igorovy výpravy. Platí to vlastně v plné míře jen o Masúdim, který nejen nepřináší nových črt do našeho obrazu, ale spíše jej ještě zatemňuje. Vypravování Jachjovo a Al-Makínovo je sice v celku úplně jasné, ale pro svou stručnost nemůže již doplnit naši představy o Igorově výpravě. Přes to rozebereme i arabské prameny.

Citujeme:

Jachja: A v témž roce (t. j. r. 329 hidžry = 6. říjen 940—25. září 941) učinili Rusové útok na Konstantinopol a došli do vrat Akrûbulî na chazarském moři, kde se s nimi srazili Řekové, kteří je odrazili a pohubili.

Al-Makîn čili Ibn-al-Amîd: A tohoto roku, totiž 329, oblehli Rusové Cařihrad, ale odolali jim Římané, kteří je pronásledovali a přinutili je, aby se uchýlili do své země.

Masúdi, vypočítáváje mořské průlivy, praví: Šestý průliv, známý pod jménem Abada. Je to ústí hadicovitě, vylévající se v egyptské a syrské moře. Počátek jeho u moře Maiotas³⁸, nazývaného chazarským mořem. Šíře je u počátku okolo desíti mil. Tu nachází se římské město Masia³⁹, které zadržuje koráby Kudakana⁴⁰ a jiných ruských (Rusů⁴¹) kmenů — nazývají je také Al-Rusija⁴², což znamená tolpa⁴³ — jež proplouvají tím mořem. V naší době mnozí z nich vstoupili suchou cestou do všech oblastí Ruma⁴⁴ spolu s Burgary⁴⁵, což je rod ze Slovanů, a Badžnaky⁴⁶ — z Turků, zlomili s jejich pomocí mnoho jejich pevností,⁴⁷ které se přimykají k syrské hranici, a podrobili je sobě, stejně tak i Burdžan⁴⁸ a jiné národy, přivádějící na ně⁴⁹ strach a obkličující jejich stát.

Ibn-Jachja a Al-Makîn uvádějí datum výpravy a zjišťují řecké vítězství nad útočícími Rusy. I tyto málomluvné zprávy se však od sebe poněkud liší, ukazujíce, že čerpaly z různých předloh. Jachja uvádí, kam až Rusové dorazili po svém ústupu: »do vrat Akrûbulî na chazarském moři«. Arabský autor myslil tím pravděpodobně vstup z Černého moře do Bosporu, podobně jako se t. zv.

³⁸ V rukopise Manotas — podle Harkaviho je to obvyklý variant jména tohoto moře u arabských geografů.

³⁹ nebo Mísia.

⁴⁰ nebo Kudzakana, Kuzakana.

⁴¹ V textu Raus nebo Ravs.

⁴² V textu Arusija; Harkavi míní, že byla opisovačem vynechána hláska l.

⁴³ V rukopise je al-džamm = multus, turba.

⁴⁴ Ruma = Říma, Byzantska.

⁴⁵ Tak nazývá Masúdi volžské Bulhary i ve svém spise, jehož název zní v ruském překladě »золотые луга«.

⁴⁶ = Pečeněhy.

⁴⁷ pevností, t. j. byzantských.

⁴⁸ = dunajské Bulhary.

⁴⁹ na ně, t. j. na Byzantince.

Hieron nalézal při vjezdu do Bosporu. U Al-Makína čteme jinou podrobnost, že totiž Byzantinci nejen odolali, nýbrž ještě i pronásledovali Rusy. Že bylo tomu tak, víme z ostatních pramenů.

Ve vypravování Masúdiho se setkáváme s několika nejasnými výrazy, především s neznámým městem Masia nebo Misia. Harkavi⁵⁰ jím nejprve rozuměl římskou provincii Mysii (Moesia). Svou domněnku opravil později, když našel v londýnském rukopise Masúdiho spisu jiné čtení než v pařížském, a to Masna nebo Masona, v němž Harkavi poznal Korsun ruského letopisce. Neobvyklá je dále u Masúdiho orthografie ruského národa »Рысь«; že se zde nejedná o jiný národ než o ruský, dokazuje Harkavi jiným místem Masúdiho vypravování: »Čtvrté moře je moře Bontas (= Pont, Černé moře), které je mořem Burgara (Bulgara), Rausa a jiných národů«. Mimo to v londýnském rukopise našel známou formu »Рысь«. Nejasné je též jméno ruského kmene Кудакана nebo Кудзакана, které nikde nenalezneme. Badatelé vysvětlovali tento název různým způsobem, až Harkavi přišel na nápad, že Кудакана mohlo vzniknouti z Кѳабаѳа = Кѳяне nebo Кѳевляне, Kijevané. Masúdiho výrok, který znamená, že Kijevané zaujímali první místo mezi Rusy, že byli nejpočetnějším ruským kmenem, odpovídá nejen údajům jeho mladších vrstevníků, nýbrž i skutečnosti. Přijmeme-li Harkaviho názor za správný, vyplývají z toho, podle našeho názoru, ještě další důsledky, důležité pro otázku, kde bylo výchoďště Igorovy výpravy, čili kde vládl Igor. Jmenuje-li Masúdi z ruských kmenů s důrazem pouze kmen Kudakana čili kmen Kijevanů, je jasno, že Igor byl knížetem kijevským. Otázku Igorovy říše probereme však ještě podrobněji na jiném místě.

Konec Masúdiho vypravování v londýnském rukopise je podle Harkaviho stylisován tak, že se zdá, že zde nejde o tažení ruského knížete proti byzantské metropoli, nýbrž spíše o podrobení prvých posledními. Tím by vznikly historikům velké potíže; zůstaneme však s Harkavim při znění pařížského rukopisu, poněvadž je daleko správnější než londýnský.

Důležitou je však otázka, ke kterému z ruských tažení na Cařihrad se vztahuje Masúdiho svědectví. Slova »въ это время наше Русы вступили...« (= v přítomné době Rusové vstoupili...) ukazují na to, že se událost stala nedlouho před napsáním tohoto spisu, t. j. před r. 345 hidžry (= 956—7 po Kr.). — Toto datum uvádí sám Masúdi v předmluvě. Tím se tedy vylučují ruské výpravy z r. 860 a 907 a zbývá jen výprava z r. 941 a 944. Masúdiho zpráva odpovídá částečně vypravování pramenů o tažení z r. 941, částečně z r. 944, avšak z velké části je úplně svérázná, jak hned ukážeme citováním příslušných míst. Výraz »vstoupili do všech oblastí Říma« ukazuje na první Igorovu výpravu, kdy se ruské vojsko skutečně rozptýlilo po všech byzantských končinách na jih od Černého moře, kdežto při druhé výpravě došel Igor, jak známo z ruské kroniky, pouze k Dunaji. Avšak Masúdiho údaj o ruských spo-

⁵⁰ Не изданное свидетельство Масуди о походе русских на Цареградъ, »Ж. М. Н. П.«, 1872, стр. 221—239.

jencích se nedá spojit s vypravováním pramenů o první Igorově výpravě, nýbrž spíše odpovídá letopiscovu vypravování, uvedenému k r. 6452 (= 944 r.): »Игорь же совокупивъ вои многи, Варяги, Русь и Поляны, Словѣни, и Кривичи, и Тиверьцѣ, и Печенѣги« a dále »идуть Русь и на яли суть к собѣ Печенѣги«. Jak podle Masúdiho tak podle ruské kroniky najali si tentokráte Rusové za pomocníky Pečeněhy. Avšak vypravování Masúdiho o účasti Bugar (= volžských Bulharů) na Igorově výpravě není potvrzeno jinými prameny. Můžeme je podle Harkaviho pokládati za omyl Masúdiho, který se mnoho nevyznal v ethnografických poměrech. Také údaj, že si Rusové podrobili i Burdžan, t. j. dunajské Bulhary, je potvrzen slovy ruského letopisce: »и повелѣ (Игорь) Печенѣгомъ воевати Болгарьску землю«, ačkoliv zde pravděpodobně nešlo o dlouhotrvající dobývání, nýbrž spíše o přepadení a vyplnění Bulharska. Harkavi se domnívá, že Masúdi spojil ve svém vypravování obě Igorovy výpravy. Masúdiho líčení má však mimo to ještě zprávy, které se neshodují se zprávami ostatních pramenů; mluví vlastně jen o ruských úspěších na východní byzantské hranici, kdežto o porážce v námořním boji nedaleko Cařihradu a poblíž thráckého břehu neví nic. Snad byl arabskému spisovateli znám jen pobyt Rusů v Malé Asii, kde natropili mnoho škod. Mohli bychom se proto domnívati, že Masúdi napsal o této věci jen to, co věděl, a nevzal si na pomoc zprávy byzantské. To vše jsou však jen dohady. Jisto je, že Masúdiho vypravování se nedá přizpůsobiti žádným způsobem ke zprávám známých pramenů o Igorově tažení na Cařihrad z r. 941 a že je proto nemůžeme považovati za spolehlivý pramen, vztahující se k naší výpravě.

III.

Předmětem zvláštních úvah se však stal v posledním desetiletí znovu ještě jeden řecký pramen — Dějiny Lva Diakona — jehož zprávy vedly ke zvláštní teorii antinormanisty PARCHOMENKA⁵¹, že kníže Igor byl knížetem přiazovské Rusi a nikoli pánem Kijeva, teorie, vyvrácené definitivně Stefanem TOMASZEWSKIM⁵². Nosným pilířem Parchomenkovy these jsou slova Lva Diakona, z nichž je zřejmé, že Igor se nevracel domů ústím Dněpru, nýbrž Kimmerským Bosporem, dnešní úžinou Kerčskou⁵³. Z toho dospěl k závěru, že Igor se nemohl vydati na výpravu od ústí Dněpru, nýbrž že přišel z končin přiazovských, že tedy nemohl býti do té doby knížetem kijevským. Parchomenkovu teorii vyvrátil Tomaszewski poukazem, že totéž, co o Igorovi, dalo by se z uvedeného pramene odvoditi dokonce i o knížeti Svjatoslavovi — že totiž nebyl vládcem

⁵¹ У истоковъ русской государственности. Leningrad, 1924.

⁵² Rozbor a kritiku Parchomenkových názorů podává *Tomaszewski* v článku: »Nowa teoria o początkach Rusi«, Kwartalnik historyczny, rocznik XLIII., t. I., Lwów 1929. Naši otázky se týká kap. III., str. 315–320.

⁵³ Byzantský vládce Jan Cimiskes vzkazuje Svjatoslavovi: Doufám, že jsi nezapomněl na nehodu otce Igora, který nedbav smluv, na něž přísahal, když vyplul s velkým pochodem a s desíti tisíci koráby k císařskému městu, stěží se dostal s desíti ztroskotanými lodmi ke Kimmerskému Bosporu, stav se hlasatelem vlastních pohrom.

kijevským⁵⁴ a zvláště, že tato teorie úplně odporuje znění rusko-byzantských smluv z X. stol. Ve smlouvě z r. 944, jež byla sestavena na základě obou smluv Olegových, čteme výslovně, že ruští kupci jezdili z hradu Kijeva!

Pravým otcem převratné Parchomenkovy teorie byl ostatně Vasiljevskij, který, zkoumajе ruské výpravy na Amastridu a Surož, podniknuté podle výsledků jeho badání ještě v 1. pol. IX. stol., a ruské výpravy na Cařihrad z r. 860, 907 a 941, dospěl k závěru, že musil existovati silný národ ruský na chazarských hranicích mezi Dněstrem a Kubání. Vasiljevskij se opíral hlavně o název, který dal amastridský životopisec⁵⁵ Rusům — Tauroskythové. Tauroskythy jsou jmenováni u Ptolemaia obyvatelé známého dromu Achillova, podle něhož, jak jsme již řekli, Rusové byli zváni Dromity; tento název nalezneme u pokračovatele Theofanova a Pseudosymeona. Rusové by tedy byli dědici jména, které označovalo dříve Goty, lépe Valangoty. Řecký název »Tauroskythoi« byl potom, když se rozšířil název »Rusové«, jeho paralelním literárním jménem. Vasiljevskij odvozoval z něho dokonce obvyklý lidový název Ρῶς, který prý byl vyňat ze jména Tauroskythoi; jeho teorie stála však na vratkém základě etymologického výkladu. V uvedeném spise zdůrazňoval a dokazoval především to, že výpravy na Amastridu a Surož vedli Rusové z přímořské oblasti. Trvání tmutorokaňského ruského státu posunoval však i do doby útoku ruských dobrodruhů na Cařihrad r. 860 a dokonce až k r. 941.

Mínění Vasiljevského, že Rusové mohli podnikati své nájezdy na Cařihrad a maloasijské pobřeží pouze z bližších končin, než bylo Kijevsko, odporuje podle našeho názoru zprávám nejdůležitějšího pramene pro útok Rusů na Cařihrad z r. 860 — homiliím Fotiovým a jeho okružnímu listu. Fotios se v první homilii vyjadřuje o Rusech jako o národu, bydlícím v dalekých končinách, který musel projíti mnoha zeměmi a proplouti mnoha řekami a moři, než dosáhl Cařihradu. I když ve Fotiových slovech cítíme silnou hyperbolu, přece nemůžeme připustiti, že by Fotios mluvil takto o Rusech, kteří by sídlili na druhém břehu Černého moře a byli odděleni od Byzantinců pouze schůdnou mořskou hladinou. V druhé homilii mluví o ruských útočnících jako o národu neslavném a bezvýznamném do té míry, že byl skoro neznám. I když více než homiliím věříme okružnímu listu Fotiovu z r. 866, poněvadž to je úřední dokument, který nejen přiznává, že Rusové jsou známi, ale uznává také jejich státní organizaci a moc nad podmaněnými národy, přece se zamyslíme v duchu nad otázkou: kdyby v 2. pol. IX. stol. a dokonce ještě v X. stol. existoval tmutorokaňský ruský stát, kterému by podléhaly podmaněné ruské kmeny — neboť útoku na hlavní město byzantské říše se nemohla odvážiti neorganizovaná vojenská družina bez vůdce, nýbrž národ, vědomý své moci nad podrobeným

⁵⁴ U Lva Diakona čteme totiž dále — *Historiae VIII, 1* — ve vypravování o pozdějších příhodách, které se staly již po porážce Svjatoslavově, že císař vypravil své loďstvo na Dunaj, aby jež stáhlo za tím účelem, aby Skythové [t. j. Rusové] nemohli utéci do svých končin — do Bosporu Kimmerského. Zde se však jedná zřejmě o omyl, který je pravděpodobně i příčinou Diakonova výroku na předcházejícím místě.

⁵⁵ Труды В. Г. Васильевского. III. Житіє св. Георгія амастрідскаго, IX.

okolím — mohl by zmizeti beze stopy s povrchu zemského a nezanechat ani nejmenší vzpomínky na své bytí a zkázu v tehdejším literárním světě?

Ani zpráva arabského historika Ibn-Miskaveiha⁵⁶ o ruské výpravě, podniknuté r. 943 do přikaspických krajin a o dobytí kavkazského města Berdai, uváděném v této souvislosti, neodporuje výkladu, že Igor podnikl svou výpravu na Cařihrad r. 941 z Kijeva. Ruská výprava se přeplavila po Kaspickém moři, »které sousedilo s jejich krajinami, a potom po řece Kuru, která stéká s hor Adherbejdžanu a Armenie a obrací se k moři; tato řeka mívá Berdau a srovnávají ji s Tigrem«. Vůdce není jmenován, ale praví se zde o něm, že byl zabit od muslimů, kteří vlákali Rusy do léčky; Miskaveih líčí též hrdinnou smrt jeho syna, který podlehl nepřátelské přesile.

Volba cesty a její cíl by ukazoval na bližší východiště výpravy, než byl Kijev, kdyby mělo býti jejím východištěm hlavní město a jejím vůdcem kníže všeho ruského státu — Igor. Ve vypravování o ruské výpravě z r. 943 se dočítáme, že vůdce a jeho syn ztratili život na tomto tažení; my však víme z ruské kroniky, že Igor zemřel později při jiné příležitosti, a to v boji s Drevljany. Jeho hroznou smrt potvrzuje Lev Diakon,⁵⁷ který však zaměnil Drevljany s Germány, jsa uveden v omyl pravděpodobně stejnozvukostí těchto slov. Nebyla to tedy podle všeho všeruská výprava s panovníkem v čele, jak tomu bylo r. 941. Igor ovládal tehdy již mnoho kmenů, ruská říše zapouštěla ponenáhlu své kořeny hlouběji a hlouběji a není divu, že nějaká tlupa z okrajových končin se odvážila útoku na město Berdau, které bylo za nepřítomnosti vladařovy pouze pod správou hejtmanovou. Rusové si uměli vždy nalézt vhodný okamžik pro své záměry.

Na důležitou okolnost, že Vasiljevského a Parchomenkově teorii odporují též rusko-byzantské smlouvy z X. stol., hlavně Igorova smlouva, upozornil, jak řečeno, už Tomaszewski, my pak dodáváme toto: Nejen jméno hradu Kijeva, uvedené na prvním místě před ostatními jmény hradů a článků o dněperském ústí, v němž se zakazuje Rusům přezimovati v tamějších končinách, nýbrž i závěr smlouvy mluví proti této teorii. Na konci smlouvy čteme totiž o přísaze ruských křesťanských posílů, kterou pronesli v cařihradském kostele sv. Sofie na utvrzení smlouvy. Přísahali tam na svůj křesťanský kostel sv. Ilji a na sv. kříž, který měli před sebou. Poloha kostela sv. Ilji je letopiscem náležitě popsána v dodatku ke smlouvě, i když není vyřčeno jméno města, kde se nalézal. Není však pochyby, že kostel byl v Kijevě; přesné určení místa je však dotud sporné. GOLUBINSKIJ⁵⁸ vyvrací obecné mínění, že kostel sv. Eliáše stál na místě nynějšího kijevského kostela sv. Ilji. Zde se však jedná hlavně o to, že kostel sv. Ilji se nalézal v Kijevě — sídle Igorově. Ostatně vrátíme-li se v ruské kronice o něco zpět, čteme výslovně: »léta 6415 táhl Oleg na Řeky, zanechav Igora v Kijevě«, a při vypravování o Igorově

⁵⁶ »L' expédition des Russes de 943« par M. Clément Huart obsahuje francouzský překlad Ibn-Miskaveihovy zprávy o ruské výpravě z r. 943.

⁵⁷ Historiae VI, 10, ed. bonnská.

⁵⁸ История русской церкви, I., стр. 73–74.

výpravě z r. 944 se praví na konci: »Igor . . . se dal na zpáteční cestu a přišel domů do Kijeva«.

Na základě prokázaného omylu Lva Diakona na sporném místě, dále uvedených míst ze smluv rusko-byzantských a z vypravování ruského letopisce o výpravě Olegově a Igorově a na základě Fotiových homilií — a k tomu ještě naší poznámky k Harkaviho výkladu slova Kudakana v Masúdiho vypravování — nemůže býti sporu o tom, jak pohlížeti na mínění Vasiljevskij-Parcho-menkovu.

IV.

Zbývá vysvětliti, jaká byla příčina Igorovy výpravy na Cařihrad r. 941. Poněvadž nikde v pramenech není o tom zmínky, nezbyvá než si ujasniti tehdejší politickou a mezinárodní situaci ve východní Evropě, jejímiž plody byly všechny tehdejší významné události. RUNCIMAN ve své práci »The emperor Romanus Lecapenus and his reign«⁵⁹ první přišel na souvislost Igorovy výpravy s byzantsko-bulharsko-ruskou politikou. Podle něho platili Byzantinci Rusům poplatek, slíbený v Olegově smlouvě z r. 907, po celou dobu bulharské války, aby zabránili spojení rusko-bulharskému. Když pak válečné napětí mezi Bulharskem a byzantskou říší se změnilo v politické a kulturní přátelství, byzantský císař přestal platiti poplatek, ale Igor byl dosti mocný, aby podnikl rozsáhlý útok na Cařihrad. Císařská diplomacie se mimo to snažila zaplésti Rusy do války proti Pečeněhům. Přes to však Pečeněhové, s kterými se Byzantinci snažili udržovati dobré styky pomocí darů, dovolili Rusům, aby r. 941 prošli jejich územím. R. 944 přišla dokonce výstraha z Bulharska, že Rusové táhnou na Cařihrad, majíce ve své službě Pečeněhy. Runcimanův nápad rozvedl JAR. BIDLO⁶⁰ v tom smyslu, že se Byzantincům jednalo asi o to, aby živý byzantsko-bulharský obchod, přerušovaný válkou, byl nahrazen obchodem s Ruskem. Jakmile však byly obnoveny přátelské styky s Bulharskem, Byzantinci nepotřebovali Rusů a rušili smlouvu. Příčinou Igorovy výpravy z r. 941 byla snaha ruského knížete dosáhnouti obnovení obchodní smlouvy s byzantskou říší, jako tomu bylo r. 907. Obrázek tehdejší politické situace ve vých. Evropě by tedy vypadal asi takto: Po celou dobu byzantsko-bulharské války byl příznivý poměr mezi byzantskou říší a Ruskem; poznáváme to hlavně ze smlouvy z r. 944, která měla obnoviti starý mír, a potom ze zprávy ruského letopisce o pozdějším vyjednávání byzantských poslů s Igorem, aby zastavili jeho novou výpravu na Cařihrad r. 944. Poněvadž však války mezi byzantskou říší a Bulharskem vznikaly většinou z důvodů obchodních, přestal zajisté za války všecken obchodní styk mezi oběma státy. Z jejich nepřátelského poměru těžili Rusové, kteří správně předpokládali, že budou nyní pro Byzantsko potřebným odbytištěm jeho výrobků. Zároveň mohli býti Rusové pro Byzantince i vojenskými spojenci a dodavateli bojovníků, jak svědčí článek o vojenské pomoci

⁵⁹ Cambridge, 1929, str. 111.

⁶⁰ univ. přednášky z r. 1935.

ve smlouvě z r. 911. Smlouva z r. 907, která má převážně obchodní povahu, dokazuje živý obchodní styk mezi Rusy a Byzantinci. Když pak r. 927 byl ujedнан mír mezi říší byzantskou a Bulharskem, který byl pro Bulhary jen zdánlivě příznivý, neboť sňatkem Marie, vnučky Lakapenovy, s Petrem bulharským ovládal byzantský dvůr všechen bulharský stát i obchod, změnil se poměr mezi Byzantskem a Ruskem. Byzantská vláda již nepotřebovala ruského obchodu ani ruských bojovníků; roční poplatek byl pro byzantského císaře najednou velice ponižující, proto se ho hleděl co nejdříve zbaviti. Byzantská říše měla po smrti bulharského cíře Symeona příznivé mezinárodní postavení; vláda proto zrušila rusko-byzantskou smlouvu z r. 907 a 911. Tuto urážku nemínili však Rusové trpěti; ruský kníže měl zjednati pokořením hlavního města byzantské říše žádané zadostiučnění. Jeho pokus dopadl však nešťastně; mravního úspěchu dosaženo nebylo. Hmotný užitek zaručen byl později r. 944 obnovením předcházejících rusko-byzantských obchodních smluv.

Položme si nyní otázku, zda Igor poškodil svou nezdařilou výpravou rusko-byzantské vztahy? Odpověď, a to zápornou, dává smlouva z r. 944, která je nejdůležitějším přímým a konkrétním důsledkem Igorovy výpravy, i když neslavné. Nezáleželo tolik na tom, že výprava nebyla úspěšná, jako hlavně na tom, že k ní vůbec došlo. Že tak soudili i Byzantinci, dokazuje právě tato smlouva, v níž se naprosto neprojevuje lhostejnost nebo nevšímavost k poraženému nepříteli. Byzantinci dobře věděli, že si jednou zahrála prozřetelnost s Rusy, že však po druhé mohou přijíti na řadu oni. Proto také ruská hrozba z r. 944 zapůsobila na ně tak silně, že si hleděli Rusy ihned usmířiti. Nebyli rozhodně tak sebevědomí, aby byli přesvědčeni, že to byla pouze jejich síla a slabost Rusů, která přispěla a vždy přispěje k byzantskému vítězství. Již rok osmistý šedesátý minulého století ukázal, v jak nepříjemném postavení by se mohli ocitnouti zásluhou Rusů. Hrozící nebezpečí měla tedy zažehnati nová smlouva, stvrzená oboustrannou přísahou, která pevně stanovila povahu dalších styků byzantsko-ruských ve smyslu na věky trvajících a nezrušitelného přátelství. Dějiny ovšem ukázaly, že tato smlouva nesplnila byzantských nadějí.

ПОХОД ИГОРЯ НА ЦАРЬГРАД В 941 Г.

(РЕЗЮМЕ.)

Русско-византийские отношения в X в., а особенно неудачный поход князя Игоря на Царьград в 941 г. привлекли к себе внимание почти всех современных летописцев и писателей. Ряд греческих составителей хроник, автор жития св. Василия Нового, италийский епископ Лиутпранд, русский летописец и некоторые арабские писатели уделяют место в своих рассказах русскому князю Игорю, который осмелился напасть на могущественную византийскую империю. Из сухих греческих сообщений, оживленных интересным рассказом Лиутпранда и повторенных, кроме некоторых подробностей, русским летописцем, можно себе составить достаточно ясное представление о столкновениях, происшедших

между русскими и византийцами в 941 г. Нашей задачей является лишь попытка разрешить несколько спорных вопросов.

1. Сколько морских сражений произошло между русскими и греками? Большинство источников описывает два сражения, из которых первое произошло в самом начале войны у Гиера, второе же и последнее в открытом море у фракийских берегов. Лиутпранд рассказывает обстоятельно только об одном, но не указывает, когда и где оно имело место. Надо полагать, что их было два и что решительную победу грекам принесло только второе.

2. Какое значение имеют для понимания и полного представления о походе арабские источники? Главное внимание обращено нами на неясный рассказ Масуди, который мы не считаем надежным источником.

3. Откуда начался поход Игоря? До каких мест распространялись владения Игоря? Фантастическую теорию Васильевского-Пархоменка, основывавшуюся на одном тексте истории Льва Диакона и утверждавшую, что Игоревы войска приплыли не из устья Днепра, а из приазовской области, куда простирались владения Игоря, опроверг уже Томашеский, мы же его доводы дополняем некоторыми новыми.

Ответа на вопрос о причине похода мы нигде в источниках не находим, а потому приходится его искать в общем международном положении того времени, что уже сделал Рэнсиман, а еще обстоятельнее проф. Бидло.

N. L. OKUNEV:

МОНАСТЫРЬ МОРАЧА В ЧЕРНОГОРИИ.

Памяти погибшей дочери моей Ирины.

Во время моей последней поездки в 1937 г. по Югославии, мне удалось побывать в отдаленном и трудно доступном Морачском монастыре. Переезд из Печи по новому шоссе через Чокорский перевал в городок Колашин замечателен своими дикими горными пейзажами. Дальнейший путь через горы до монастыря, который возможно совершить только пешком или верхом, так как существующую колесную дорогу не выдерживает ни один из современных экипажей, был бы не менее интересен своими природными красотами, если бы нас не сопровождала упорная дождливая погода. По спуске с высокого горного перевала в долину реки Морачи и по переправе через нее, открывается вид на монастырь, расположенный у подножия теснящих его гор и утопающий в зелени лиственного леса. Белое здание его главной церкви видно издалека.

С северной и западной стороны древняго храма двумя параллельными рядами тянутся угрюмые каменные здания келий и хозяйственных построек. Против его южного фасада находится вторая церковь, маленькая и по наружному виду ничем не отличающаяся от остальных монастырских зданий.

Настоятелем монастыря состоит почтенный старец, архимандрит Мирон Меденица, принадлежащий к известному черногорскому роду, с давних пор связанному с монастырем — игумена Димитрия Меденицу застал здесь и Е. П. Ковалевский, посещавший Морачу в 1849—52 гг. Кроме настоятеля в настоящее время в монастыре больше монахов нет. Службы и требы совершает живущий в нем молодой священник.

По сравнению с другими сербскими древними монастырями Мораче посчастливилось в том отношении, что ее больше, чем другие, посещали путешественники и ученые, так что о ней существует довольно большая литература.¹

¹ Е. П. Ковалевский, Черногория и славянскія земли. СПбургъ, 1872; Н. Дучић, Морача и Острог у Црној Гори. »Гласник Српског Ученог Друштва«, XLIII (1876), 52—69; Архимандрит Митрофан Бан, в газ. »Црногорац« за 1876 г.; Л. Ковачевић, в журн. »Старине« за 1878 г., кн. X; А. Јовичевић, в журн. »Просвјета« за 1893 г.; П. А. Ровинский, Черногория въ ея прошломъ и настоящемъ. Томъ II, ч. 4 (»Сборникъ отдѣл. рус. яз. и словесн. И. Академіи Наукъ«, т. LXXXVI, кн. 2). СПбургъ, 1909. 92—111, 6 рис.; В. Петковић, Фреске XIII в. у манастиру Морачи. »Serta Brunsmidiana.« Commentationes oblatæ Josipho Brunšmid septuagenario a discipulis et amicis a. d. III id. febr. MCXXVIII (»Vjesnik hrvat. arheol. društva«, n. s. Zagreb, 1928). 31—34; G. Millet, Étude sur les églises de Rascie. VII. Morača. »L'art byzantin chez les Slaves.« I recueil Uspenskij. Paris, 1930. 174—179, pl. XVI—XVIII, fig. 107, 109—119; А. Дероко, Морача. »Старинар«, III сер., 7 (1932), 9—14, 4 рис.; Fr. Mesesnel, Manastir Morača i njegove ikone. »Narodna starina«, XI (n. 28). Zagreb, 1932. 133—134, 3 fig. К сожалению, большая часть перечисленных сочинений не была мне в настоящее время доступна.

Большинство посетителей, однако, занималось главным образом чтением надписей и извлечением из них данных общеисторического значения, не останавливаясь на характеристике памятников искусства. Первый Ровинский дал некоторое описание их, сопроводив его несколькими снимками и чертежами, к сожалению, весьма мало удовлетворительными. Серьезного внимания заслуживает, главным образом, прекрасная статья Г. Миллэ, заключающая исчерпывающее, хотя и не лишенное некоторых недосмотров, исследование архитектуры главного храма. Древнейшую часть росписи его определил и описал без критического изучения В. Петкович. На позднейшей живописи и на живописи маленькой церкви никто не останавливался. В виду того, что художественные древности Морачи заслуживают всяческого внимания, я и счел необходимым по возможности исправить замеченные мною недосмотры или ошибки прежних исследователей и присовокупить к этому тот до сей поры неопубликованный еще материал, который мне удалось собрать во время моего короткого пребывания в монастыре.

Определение времени возникновения памятников и имен их строителей или заказчиков не представляет трудностей, так как даты и имена эти приведены в прекрасно сохранившихся надписях.

Главный, Успенский храм монастыря был построен в 1252 г. Стефаном, сыном великого князя Вукана, старшего сына великого жупана Стефана Немани, основателя сербской династии. Об этом свидетельствует надпись, вырезанная в камне притолоки главного входа и гласящая: »сн стын храм прѣстѣ дѣвы бѣе създах и украсих к име успения ее азъ стефанъ сынъ великаго князя вѣка вѣкъ стого смеона немани и ста бы в дни блгочестиваго краля нашего урош. в лѣт .x.ψ.ξ ииѣкта ї го.« (Таб. VI, рис. 2). Строитель церкви, как и его отец, были удельными князьями сербского королевства, владевшими западными, приморскими областями, в состав которых входили и земли по берегам реки Морачи.²

Храм тогда же был и расписан, как указывает на это и надпись, но от этой росписи сохранились только остатки в диаконнике, свидетельствующие о том, что роспись была замечательным памятником живописи XIII в. Весь же храм был заново расписан в 1575 р. князем Вукичем, при игумене Фоме. Об этом говорит живописная надпись, находящаяся на западной стене церкви, над входом (схема I—II, 100). Она читается так: »блгоколѣнем оца и поспешением сѣна савршением всесѣлаго дѣа си стын бѣжаставни храмъ оупение прѣстѣни бѣе сздае трѣдом и подвигом великаго краля стефана сѣна великаго князя вѣккана. по сиѣже и пописа стынми кѣображенми. по много лѣтѣх же бистъ пороушени и обрете иеромонаха дома игоумень ва тоурска ноужна времена и обнови и пописа сты кѣображенми са братиами таже о христе и са хтитори и приложници и са настоянием князя вѣкника въ лѣкто .ξ.п.г. савршисе мѣца охтемберя к.г. днь. и ва тоже лето престависе сръбски патриарх макариѣ«.

² К. Лиречек-І. Радонић, Историја Срба. I. Београд. 1922. 212.

Притвор был расписан три года позднее, в 1578 г., при другом уже игумене, Моисее. Живописная надпись на северной стене, над дверью в боковой придел, сообщает об этом в таких словах: »благочиніемъ оца и поспешеніемъ сѣа и съвршеніемъ ксесѣгаго дѣа. снѣа сѣа припрата пописасѣ сѣими касбраженнми трѣдомъ и подвигомъ іеромонаха монсеа нгоумена са братіама іаже о хѣ въ тоурска ноуждѣна времена въ лѣто 5. п. 5. и ка тожде лето и трѣпезарна сагради зданіемъ и съврши и писанне съврши се мѣца нѣлиа ѿ. і. дань«.

Роспись небольшого придела, прилегающего к притвору с северной стороны, была исполнена еще позднее. Надпись, находящаяся на его южной стене, над входом, в настоящее время сильно испорчена, и читаются только отдельные слова. Она была, однако, прочитана Ровинским и частично издана им.³ Из нея мы узнаем, что придел был посвящен св. Стефану, и что роспись его была исполнена в 7151 (1643) г. при игумене Антонии, во время печского патриарха Паисия, при митрополите герцеговинском Логгине и при митрополите зетском Пахомии.

Живопись на западной стене церкви, снаружи, около портала главного входа, была исполнена, как о том свидетельствует сохранившаяся надпись, хиландарским зографом, Георгием, в 1617 г.⁴ В то же время и той же, повидимому, рукой был расписан жертвенник церкви.

Время возникновения второй, маленькой церкви монастыря, посвященной св. Николаю, не известно, но роспись ее, как указывает сохранившаяся внутри надпись, была исполнена в 1640 г. »трѣдомъ и подвигомъ нгоумена андона іеромонаха«, »тогда правящу кир павсѣю патриарху«.⁵

*

По своим архитектурным формам морачский главный храм относится к древнейшей группе сербских церквей, так называемой »рашской« школы XII—XIII вв. Он имеет один только неф, один купол, опирающийся на пристенные пилястры, одну, полукруглую внутри и снаружи апсиду, низкие, почти квадратные в плане жертвенник и диаконник без апсидок и низкий, выступающий в уровень с жертвенником и диаконником трансепт. С западной стороны к храму примыкает обширный притвор, одинаковой с ним высоты. Он покрыт коробовым сводом с продольной осью, в средней части поддержанным подпружной аркой. Эта арка первоначально, повидимому, опиралась на пристенные пилястры, которые затем были срезаны, как можно судить по тому, что на южной стене она оканчивается прямым срезом, а на северной срезана углом (таб. I).

По времени своего возникновения морачская церковь моложе милешевской и немного старше главного храма печской патриархии. В плане

³ П. Ровинскій, о. с., 104.

⁴ Иб., 102.

⁵ Н. Дучић, о. с., 58—59; П. Ровинскій, о. с., 110.

она очень близка обоим этим памятникам, но в некоторых деталях от них отличается. В Милешеве несколько иначе расположен трансепт — он также более узок, чем подкупольное пространство, но приближен к алтарной части храма и его восточные стены приходятся в уровень с восточными пилястрами.⁶ В Мораче, наоборот, он немного сдвинут к западу и больше выступает наружу. В этом отношении Морачу повторяют более поздние Сопочаны, где, кроме того, концы трансепта еще дальше выступают извне.⁷ Сравнительно с общей высотой здания в Милешеве и в Сопочанах трансепт значительно ниже, чем в Мораче. В обоих указанных памятниках все подпружные арки находятся на одинаковой высоте, в Мораче южная и северная опущены немного ниже восточной и западной, так что над ними образуется некоторое пространство, использованное живописцем для изображения символов Евангелистов. В Мораче отсутствует то значительное повышение подкупольного пространства, которое мы замечаем в Милешеве,⁸ и кольцо купольного барабана приходится непосредственно над теменем подпружных арок, вследствие чего снаружи нет под барабаном особого кубического постамента, как в Милешеве. Затем, западный поперечный неф в Мораче длиннее исключительно короткого соответствующего нефа милешевской церкви.

В этой части храма важно отметить и одно конструктивное различие между обоими памятниками — в то время, как в Мораче свод, покрывающий этот неф, опирается непосредственно на боковые стены, в Милешеве соответствующий свод опирается на две примыкающие к боковым стенам арки с поперечными осями. Тот же прием повторяется в Милешеве и в притворе. Притвор морачский значительно больше милешевского.

В наружной разделке стен необходимо отметить одну знаменательную черту, общую обоим памятникам — в обоих случаях наружные пилястры не соответствуют внутренней конструкции здания и играют только декоративную роль. В Милешеве, где сохранились лишь два пилястра, на южной и на северной стенах, они не отвечают внутренним устоям, как это было обычно в романской архитектуре, а приходятся против стен западного поперечного нефа. В Мораче эта особенность осуществлена с еще большей последовательностью. Здесь сохранились все пилястры. Четыре находятся на углах церкви, остальные же шесть, по три на каждом из боковых фасадов, расположены приблизительно на равном друг от друга расстоянии, не только без соответствия с внутренней конструкцией, но даже с явным нарушением требований

⁶ G. Millet, *Étude*, fig. 105, 108; Н. Окунев, Милешеве. »Byzantinoslavica«, VII, Praha, 1938. Таб. I.

⁷ A. Derocco, *Les deux églises des environs de Ras. »L'art byzantin chez les Slaves.«* I recueil Uspenskij. Paris, 1930. Fig. 50.

⁸ Н. Окунев, Милешеве, 38—39.

самой примитивной и естественной симметрии. Западная пара приходится против стен притвора, но не отвечает внутренней подпружной арке, как можно было бы ожидать, а сдвинута к востоку, так что между пилястром снаружи и аркой внутри находится вырезанное в верхней части стены окно. Средняя пара пилястр совершенно так же, как в Милешеве, приходится против стен западного поперечного нефа, восточная же помещена посередине между средней парой и угловыми пилястрами. Эта середина, однако, не соответствует поперечной оси храма, а находится ближе к восточному углу подкупольной его части, разбивая ее таким образом на две неравные плоскости (таб. VI, 1). Подобное явление едва ли найдет себе аналогию в средневековой архитектуре и остается исключительной особенностью морачской церкви. В конце XIII в., в церкви Арилья, где пилястры также оторваны от внутренней конструкции, между угловыми пилястрами помещены четыре пары пилястр, благодаря чему одна пара приходится против поперечной оси подкупольного пространства и общая симметрия разбивки фасада не нарушается; это вызвало, однако, новый курьез — в торцовых стенах трансепта и в главной апсиде в пилястрах пробиты окна.⁹

В главном храме печской патриархии алтарная апсида имеет такую же полукруглую и снаружи форму, как и апсида морачской церкви.¹⁰ Освещается она также тремя окнами, с тою лишь разницей, что в Мораче боковые окна помещены много выше среднего, в Печи же они находятся все на одном уровне. В обоих случаях эта апсида немного уже ширины главного нефа. Почти квадратные в плане жертвенник и диаконник морачской церкви приобретают в Печи удлиненную в направлении продольной оси форму и снабжены апсидками, которых нет в Мораче. В Мораче они покрыты (явление очень редкое) коробовыми сводами с поперечными осями. Трансепт в Печи еще более отодвинут к западу, так что его западные стены приходятся на одном уровне с западными пилястрами — явление обратное отмеченному в Милешеве. Конструкция подкупольного пространства печского храма также отличается от соответственной конструкции церкви в Мораче. Купольный барабан в Печи опирается на двойные подпружные арки, образующие ступенчатую систему. Верхние, более узкие и стрельчатой формы, поднимаются к самому барабанному кольцу и опираются на пилястрики, поставленные на основные пилястры, поддерживающие и вторые, более широкие арки, опущенные значительно ниже. Пространства между верхними и нижними арками заполнены тимпанами.¹¹ Эта конструкция в известной степени является повторением конструкции милешевской церкви, которая пол-

⁹ Н. Окуневъ, Арилье. »Seminarium Kondakovianum«, VIII. Praha, 1936. 226—227, Таб. IX, 1.

¹⁰ G. Miller, Étude, fig. 122; Ђ. Бошковић, Осигурање и ресторација цркве манастира св. Патријаршије у Пећи. »Старинар«, кн. VIII—IX (1933—34), рис. 1.

¹¹ Ђ. Бошковић, о. с., рис. 12.

ного развития достигает в Арильи. Конструкция в Мораче, как мы уже видели, значительно проще. Несмотря на то, что ступенчатая система, применяемая в сербских церквах, имела целью повысить подкупольное пространство, в Печи эта цель не была достигнута и печский храм среди сербских церквей этой группы самый приземистый. В этом видимо проявилось греческое влияние, более сильное в этой части сербских земель и отмечаемое еще и в других деталях архитектуры печской церкви.

Барабан в Мораче имеет цилиндрическую форму без всякой разделки снаружи. Повидимому первоначально в верхней его части был арочный налив, который украшал верхние части всех фасадов, но сохранился только на южной стене у восточного угла, на апсиде и на восточной стене. Этот налив имеет чисто романскую форму и опирается на маленькие консольки (таб. III).

На западном фасаде морачской церкви, на угловых пилястрах выступают на довольно большой высоте две маленькие каменные капительки, назначение которых неясно (таб. II). Предполагается, что первоначально они поддерживали находившийся здесь в древности навес над живописью, покрывавшей до этой высоты фасадную стену. Живопись, до ныне существующая, исполнена, как было уже отмечено, в XVII в. и оканчивается значительно ниже. Над ней есть навес, сделанный в недавнее время. До него, однако, на том же месте существовал такой же навес более древний, как это отметил Ровинский,¹² который в первое свое посещение Морачи не нашел здесь навеса, а лишь следы на стене от бывшего на этом месте подобного же сооружения. Так как под существующей росписью XVII в. сохранились следы более древней живописи, можно предположить, что эта более древняя роспись простиралась выше, до уровня упомянутых капителей, на которых был над нею устроен также навес. На стене, однако, над существующей живописью не удалось обнаружить никаких следов росписи. Не сохранились на стене и следы примыкания к ней навеса.

Окна церкви не все имеют одинаковые размеры и одинаковую форму. Среднее алтарное окно и окно в верхней части западной стены притвора довольно больших размеров, имеют снаружи плоский и гладкий каменный наличник с полукруглым верхом и профилированным нижним карнизом. Они разделены на две части тонкой и стройной колонкой с изящной коринфской капителькой, поддерживающей две профилированных арочки. Окна в боковых фасадах, все ординарные, имеют меньшие размеры и обрамлены снаружи плоскими и гладкими каменными наличниками. В жертвеннике такие же окна несколько шире. В барабане окна того же размера, что и на боковых фасадах, но не имеют каменных наличников. Боковые окна алтарной апсиды, помещенные много выше среднего, не имеют каменных наличников и раскрываются наружу по

¹² П. Ровинский, *о. с.*, 102.

романскому образцу широкими раструбами с полукруглым верхом. Такими же раструбами снабжены и очень узкие окна диаконника, но имеют прямое завершение. Эти раструбы здесь выложены из тесанного камня.¹³

Как и у других церквей рашской школы, главный декоративный элемент архитектуры морачской церкви представляют порталы романского типа, украшающие ее входные двери. Здесь их два — у главного входа, ведущего снаружи в притвор в западной стене, и у входа из притвора в самый храм (таб. IV и V). Сделаны они из грубого мрамора серого цвета. По своим формам они ближе всего боковым порталам Успенской церкви в Студенице, конца XII в., и порталам церкви в Сопочанах, 60-х годов XIII в. У наружного портала в Мораче по сторонам дверного отверстия выступают два прямоугольных пилястрика, между которыми вставлены две тоненькие гранные колонки, а наружный пилястрик обработан по внутреннему краю валиком. И пилястрики и колонки завершаются одинаковыми низкими профилированными капителями. Выше проходит довольно широкий фриз, завершенный выступающей полочкой и повторяющий излом рельефа нижней рамы портала. Фриз украшен очень грубо исполненными рельефами. В левой его части изображена по поясу женская фигура с ребенком на руках. Ребенок полулежит и справа свисают его голые ножки; в правой руке он держит шар. Правее, на уровне головы женщины из фона выступает человеческая маска, а еще правее представлен дракон, протягивающий голову к маске; хвост его свернут петлей. В правой части фриза изображена птица с поднятыми крыльями, летящая вправо; из под клюва у ней свисает клинообразная борода. Середину остального пространства фриза занимает фронтально стоящая безбородая мужская фигура в рубашке до колен и с распростертыми крестообразно руками; ее голова с подстриженной на лбу челкой выступает на верхнюю полочку. По сторонам этой фигуры, под ее руками, сидят или стоят две меньшие фигурки, обращенные к зрителю. Левая фигурка слегка склоняет голову к средней фигуре и подпирает щеку правой рукой. Правая фигурка придерживает у левой части груди какой-то довольно большой предмет. По мнению Миллэ,¹⁴ видимо совершенно правильному, рельефы эти представляют Богородицу с Младенцем и Распятие с предстоящими Марией и Иоанном, держащим Евангелие. Романский характер этих рельефов не представляет также никаких сомнений.

На уровне фриза прямое завершение двери представляет каменный блок, на котором вырезана надпись о построении храма. Верхнюю часть портала образуют архивольты, повторяющие профиль нижней рамы.

¹³ Миллэ форма этих окон кажется более поздней (*G. Millet*, о. с., 176, note 1). На модели храма в руках у ктитора в живописи церкви св. Николая они имеют уже такую форму (таб. XIV, 2).

¹⁴ *G. Millet*, Étude, 177.

Между ними протянуты реберные валики, отвечающие гранным колонкам портала. Внутренний сегмент оставлен незаполненным и расписан.

Второй портал из такого же серого мрамора, у двери, ведущей из притвора в церковь, подобен первому, но проще. Гранные колонки между пилястриками и реберные валики между арочками отсутствуют так же, как и полувалик по краю наружного пилястрика. Вместо фриза два наружных пилястрика завершаются грубыми капителями композитного типа с волютами. На уровне капителей над дверью помещен каменный блок, на котором вырезана надпись: «в храмъ живота людѣ видѣтѣ хвалище и славище единосущу и животворящу троицу». Над ним, в оставшемся свободным сегменте находится живопись.

Порталы морачской церкви повторяют до известной степени, как было указано, беломраморные боковые порталы Успенского храма Студеницкого монастыря,¹⁵ с той лишь разницей, что последние много богаче украшены рельефами и исполнены рукой большого мастера. Так как романское влияние шло в Сербию из Далмации, то там и следует искать образцы наших порталов. Наиболее близким им памятником, однако, является только южный портал собора в Трогире,¹⁶ исполненный лишь в 1213 г., т. е. позднее боковых студеницких порталов. Можно предполагать поэтому и прямой перенос форм из Италии, их родины. Где собственно там можно найти им аналогии, видно из одной характерной и важной особенности этой группы сербских порталов. Эта особенность состоит в том, что их архивольты эксцентричны. Более всего это заметно на первом морачском портале, где наружные архивольты имеют ясно выраженную подковообразную форму. На втором это менее заметно, так как в нижних частях их закругления переходят в вертикали. То же самое мы видим на северном боковом портале студеницкого храма. Очень сильно выражена эксцентричность в архивольтах обоих порталов более позднего храма в Сопочанах.¹⁷ Эта черта характерна для памятников южной Италии, где можно найти много примеров, относящихся к XI и XII вв.¹⁸

Внутри церкви в Мораче сохранились остатки алтарной преграды.¹⁹ Сохранилась на месте только база баллюстрады. Кроме того в церкви хранится верхний карниз этой баллюстрады и две капительки, к ней относящиеся. По этим остаткам можно судить, что преграда состояла из баллюстрады с проходом по середине, соответствующим царским дверям иконостаса. Баллюстрада, повидимому, была украшена рельефно орнаментированными плитами, разделенными с каждой стороны тремя полу-

¹⁵ G. Millet, *L'ancien art serbe. Les églises*. Paris, 1919. Fig. 78.

¹⁶ G. Millet, *Étude*, fig. 129.

¹⁷ Н. Окуневъ, Составъ росписи храма въ Сопочанахъ. »Byzantinoslavica«, I (1929), таб. 19.

¹⁸ É. Bertaux, *L'art dans l'Italie méridionale*. I. Paris, 1904. Pl. XVII, XXVI, fig. 237.

¹⁹ G. Millet, *Étude*, 179, fig. 118.

колонками, от которых сохранились круглые подушкообразные базы, стоящие на квадратных плитах; с углов этих плит поднимаются стилизованные листики, прикрывающие подушки баз. Капители полуколонн имеют композитную форму; они поддерживали профилированный верхний карниз, на котором стояли колонки, служившие опорой венчающему преграду архитраву. Такая форма преграды вполне соответствует формам преград и в других сербских церквях того времени.²⁰

В апсиде сохранилось «горнее место» в виде каменной скамьи вдоль стены с епископским престолом под средним окном. Престол имеет каменную спинку с завершением в виде фронтона и каменные же боковые стенки с украшением в виде волути вверху. С наружных сторон эти стенки украшены вырезными изображениями грифонов, выполненными в романском стиле.²¹

В подкупольном пространстве сохранилось древнее украшение пола из разноцветного мрамора. Из белого и красноватого мрамора здесь выложена довольно большого размера розета, из центра которой расходятся лучи, расширяющиеся к закругленным концам. Розету окружает рамка из полосы равносторонних ромбиков (таб. I).²²

Как и большинство церквей рашской школы, главный храм в Мораче сложен из слегка отесанных с наружной стороны камней пористого известняка, оставшихся в древности не забеленными. Для кладки арок и сводов, однако же, употреблялся кирпич. В Мораче в настоящее время можно наблюдать такого рода кирпичную кладку на обнаженных частях свода в диаконнике.

*

Живописная декорация стен Успенского храма в Мораче состоит в настоящее время из двух частей — из остатков живописи, современной основанию его, и из росписи более поздней, относящейся к XIV, к XVI, и к XVII вв.

Древняя живопись XIII в. сохранилась только в диаконнике.

Эта роспись находится сейчас в очень плохом состоянии. В относительной целостности сохранилось только несколько композиций и отдельных фигур. В разрушенных частях можно лишь догадываться о том, что было изображено.

В центре свода на синем фоне был представлен в круглом красном ореоле с чешуйчатым обрамлением Христос-Пантократор по пояс с благословляющей десницей и с закрытым Евангелием в левой руке. Сохранились лишь очерк головы, шея, правая рука, часть одежды и Евангелия.

²⁰ Н. Окуневъ, Алтарная преграда XII вѣка въ Нерезѣ. »Seminarium Kondakovianum«, III. Praha, 1929. 7, таб. IV.

²¹ G. Millet, Étude, 177—178, fig. 115—117.

²² Ib., 179, fig. 119.

На восточной стене над окном изображена по пояс Богородица оранта в типе «Знамения» с Младенцем на груди в голубом овальном медалионе. По сторонам окна помещено Благовещение. Слева представлена очень высокая фигура архангела Гавриила, обращенная вправо с благословляющей правой рукой и с отставленным крылом. Он делает маленький шаг вперед. Справа стоит Богородица на подножьи; за ней престол с подушкой, покрытой пеленой. Фигура ее очень испорчена. Под окном помещен на синем фоне Деи сус в трех медалионах (таб. VII). В среднем, красном, представлен по пояс Христос, благословляющий правой рукой и с закрытым Евангелием в левой. У него довольно широкое лицо (сильно испорченное) с округлой бородой и густыми волосами. Его плотная фигура облачена в лиловый хитон и синий гиматий; его голову осеняет желтый нимб с темно-красным и белым обрамлением и с белым, ограниченным темно-красными полосками перекрестьем. В левом, синем медалионе изображена, также по пояс, Богородица, которая обращается ко Христу, простирая к нему руки. На ней темно-красный мафорий, а под ним на голове светло-голубая повязка. Лик Богородицы и вся ее фигура отлично сохранились. В правом, также синем, медалионе изображен был Иоанн Предтеча, но сохранился плохо. Нижняя часть стены декорирована, как и на остальных стенах, орнаментом в виде подвешенной драпировки.

Все остальное пространство стен диаконника занято изображениями эпизодов из жизни и деятельности пророка Ильи. Большая часть композиций этого редкого и замечательного цикла до того испорчена, что не дает возможности даже определить с точностью их содержание, но можно думать, что цикл начинался в верхней части северной стены, где изображено Рождение Ильи (таб. VIII). В правой нижней части композиции представлено покрытое красным ложе, на котором сидит в красном мафории и голубом хитоне мать Ильи, вытянув ноги вдоль ложа. Часть ступни ее босой левой ноги видна из под края хитона. Роженицу поддерживает молодая девушка, присевшая на край ее ложа. Девушка обнимает ее правой рукой, прикасается щекой к ее голове и левой рукой поддерживает ее правую руку. У девушки нижняя одежда белая, верхняя темно-лиловая. В центре композиции, за ложем, представлена группа из трех фигур в светлых одеждах и в нимбах; из них крайняя слева ангел, так как ясно видны его крылья — одно, опущенное вниз, другое, поднятое вверх. У остальных двух крылья не видны, но можно предположить, что это также ангелы, так как они одинаково одеты и также имеют нимбы. Правый держит маленького спеленутого Илью, головка которого также осенена нимбом. Левый ангел протягивает руки и берет из рук правого Илью. Средний как будто держит у груди какой то предмет. Слева, на переднем плане изображено другое ложе, покрытое лиловой драпировкой. На нем лежит ногами влево старец, который смотрит на роженицу и протягивает к ней правую руку. На нем

лиловый хитон и зеленый гиматий. Голова его также в нимбе. Это отец Ильи.

Продолжение цикла нужно искать, повидимому, в верхней части южной стены, где не осталось уже никаких следов живописи. Ниже на этой стене, слева от окна изображен Илья у потока Хорафа, кормимый вороном (таб. X). Илья сидит на фоне горного пейзажа, облокотив правую руку о приподнятое правое колено и подперев ею голову. Он смотрит вправо. У него густая и длинная седая борода и длинные седые волосы, падающие локонами на плечо. На нем желтый хитон и голубая милоть на белом бараньем меху, который виден по краям. Вокруг головы Ильи большой желтый нимб. Справа, на уступе скалы стоит ворон с круглым хлебцем в клюве. С другой стороны окна можно различить фигуру в нимбе, повидимому Ильи, нагнувшуюся вправо. За ним стоит другая фигура, также в нимбе, по типу похожая на апостола Павла, обращенная в три четверти вправо. Дальше вправо и внизу все уничтожено. Илья избивает лжепророков? В верхней части западной стены сохранились лишь небольшие фрагменты двух композиций. Слева, на фоне горы представлен сидя Илья, спящий, положив голову на левую, покрытую милотью руку. Это, вероятно, эпизод, рассказанный в гл. XIX, ст. 4—8, III кн. Царств. От правой композиции сохранились только в правой части кусок нимба и часть здания. Илья перед Ахавом? Ниже были две композиции. В первой слева можно различить две фигуры одна против другой. В правой узнаем Илью — сохранилась только часть милоти на груди и левая рука, в которой он держит развернутый свиток. От стоящей напротив сохранилась лишь часть нимба, часть одежды и в правой руке развернутый свиток, на котором была надпись. Илья и Елисей? Следующая композиция справа, не отделенная от предыдущей красной полосой обрамления представляет Вознесение Ильи. Светло-лилового цвета лошади скачут вправо. Илья в желтом хитоне стоит в колеснице и бросает свою милоть Елисею, стоящему слева внизу. Сохранились остатки надписей. Остальные две композиции цикла хорошо сохранились в нижней части северной стены. Левая представляет Помазание Илеей на царство Азаила и Ииуя (таб. IX, 1). Илья в желтом хитоне и голубой милоти на сером бараньем меху стоит справа. Он обращен влево, в левой руке держит белый сосудик в виде флакона с длинным и узким горлышком, в правой же кисточку, которой он касается волос склонившегося к нему Азаила. Рядом с Илеей справа стоит в красном хитоне и зеленом гиматии Елисей, также старец, похожий на Илью лицом, но отличающийся несколько иной формой бороды и прядью седых волос, свисающей у него на лоб. Он держит перед собой раскрытыми протянутые к Илье руки. Азаил молодой человек с небольшой курчавой бородкой, опущенными книзу усиками и длинными темными и волнистыми волосами, падающими сзади на шею. На нем синий дивитисий с желтыми оплечьем, клавом, пору-

чами и подолом, украшенным жемчугом и цветными камнями; поверх накинута красная хламида, покрывающая левое плечо и застегнутая на правом плече; на ногах красные сапоги с длинными узкими носками. Возле него слева стоит совсем юный Ииуй в синей хламиде. Оба они протягивают раскрытые руки к Илье. У всех действующих лиц композиции желтые нимбы. На заднем плане слева высокая горка, а справа домик с двускатной крышей. Вверху изображен в сегменте отверстого неба, в маленьком размере, по грудь Христос со свернутым свитком в протянутой левой руке и с венцом в правой. На синем фоне читается следующая надпись: *ѿрр илиа помазаетъ на цѣтѣхъ азелъхъ ѿри . иносѣ | сѣла амеена на цѣтѣхъ въ излѣ . и ѿвѣльмехла прѣ | вскон мѣсто.* В надписи Ииуй, сын Намессиин, именуется Иосой, сыном Амеена, а имя Елисея, сына Сафатова, из Авел-Мехолы, совсем пропущено и он назван »от Вельмехла пророк«. Правая композиция того же пояса стены представляет Кормление Ильи сарептской вдовой (таб. IX, 2). Илья сидит слева, поставив ноги на подножие, левой рукой благословляет, а в правой держит развернутый свиток, на котором разбирается начало надписи: »Так глаголет Гдѣ въ Израильъ« Справа изображен город с зубчатыми стенами и башенькой, из ворот которого выходит женщина, несущая на покрытых полотенцем руках два хлеба. На синем фоне вверху надпись: *ѣдокица малъмпрѣснокъ ѿрѣ ил . . | приноситъ.*

Этот замечательный цикл жития пророка Ильи представляет в иконографическом отношении громадный интерес уже потому, что он является единственным до сего времени известным в монументальном средневековом искусстве. Кроме единоличных изображений пророка и его изображений в композиции Преображения Христова, из эпизодов его жизни с древнейших времен наиболее было распространено изображение его Вознесения. Другая композиция, появляющаяся позднее, но сравнительно редко, представляет его кормление вороном в пустыне. Древнейший, как кажется, пример ее мы находим в росписи церкви св. Леонтия в Водоче, около города Струмицы в Македонии. Время исполнения этой росписи в точности не известно, но по всем признакам ее надо относить ко времени не позднее XI в. Позднее, кроме Морачи, она представлена в сербских росписях XIV в. церквей в Грачанице²³ и в Матейче, а также в росписи 1501 г. придела св. Николая церкви Богородицы в селе Кучевиште, в окрестностях города Скопле. Кроме того, в русских собраниях известны несколько икон этого же содержания. Одна из них, греческая, XIV—XV в., происходящая с Афона и хранящаяся в Русском музее, повторяет очень близко композицию морачской фрески.²⁴ Наконец, третья композиция, появляющаяся отдельно от других — закляние Ильей пророков Вааловых у потока

²³ V. Petković, La peinture serbe du moyen age. I. Beograd, 1930. 62 b.

²⁴ Н. Кондаковъ, Русская икона. II. Альбомъ. Praha, 1929. Таб. 132.

Киссона — находится в росписи XIV в. притвора церкви в Грачанице на Коссовом поле. Иначе обстоит дело с остальными изображениями цикла жития Ильи. До настоящего времени были известны лишь два произведения живописи, дающих довольно подробную иллюстрацию этого жития и относящихся к XVI в. Это две русские иконы, одна, ранее принадлежавшая собранию И. С. Остроухова в Москве, а другая Музею археологического отдела Общества Любителей Духовного Просвещения в Москве. В средней части первой из них изображено вознесение Ильи, а по краям в двадцати дробницах помещены остальные события его жизни.²⁵ Тут также цикл начинается рождением пророка, но в дальнейшем не все композиции удается определить на неудовлетворительном воспроизведении, которым мы вынуждены пользоваться. Несмотря все же на это, мы узнаем Илью, произносящего свое пророчество о голоде перед царем Ахавом, его кормление вороном у потока Хорафа, сарептскую вдовицу, подающую ему хлеб, воскрешение им сына этой вдовы, встречу его с посланцем Ахав Авдием, низведение им небесного огня на жертву, заклание им пророков Вааловых у потока Киссона, беседу его с Богом, помазание им на царство Азаила и Ииуя, явление ему ангела в пустыне иудейской и разделение им вод Иордана свернутой милотью. На второй иконе (таб. XI) доска разделена на девять равных по размеру отделений, в трех рядах по три, и в каждом из них помещено по одному эпизоду из жития пророка. Все они следуют в хронологическом порядке одно за другим слева на право и сверху вниз. Из хронологического порядка выделено лишь одно — Илья, кормимый вороном в пещере у потока Хорафа, которое помещено в центре иконы, а остальные его окружают. В первом ряду представлены Рождение Ильи, Воскрешение им сына сарептской вдовы и Илья, предсказывающий царю Ахаву засуху; во втором — Илья наблюдает как жрецы тщетно молят Ваала сослать огонь на их жертву — барана, лежащего перед ними на жертвеннике, Илья, кормимый вороном, и Илья, низводящий огонь с неба на свою жертву; в третьем — Заклание Илеей жрецов Вааловых, Ангел будит Илью, уснувшего в пустыне под кустом дрока, и Вознесение Ильи. Обо всех этих событиях рассказывается в Библии, кроме рождения, о котором она умалчивает, и Илья появляется в ее рассказе внезапно, уже в старческом возрасте.²⁶

Известно, что почитание пророка Ильи было очень распространено в еврейской среде, а затем и в христианской. В Константинополе церковь Ильи по свидетельству Кодина была построена в Петрионе императором Зеноном в V в. В то же время там возникает и монастырь пророка

²⁵ И. Грабарь, История русского искусства. VI. Москва, с. а. 34.

²⁶ Довольно подробный цикл изображений из житий прор. Ильи и прор. Елисея заключает в себе роспись 1681 г. Ильинской церкви в Ярославле, но она уже далека от древних византийских иконографических традиций.

Ильи.²⁷ Зенонову церковь позднее возобновил Василий I, в царствование которого культ Ильи особенно усилился в Византии, благодаря личному отношению к этому ветхозаветному праведнику императора, почитавшего его своим покровителем.²⁸ Интерес к личности пророка заставил христианских богословов заниматься вопросом об его происхождении и об обстоятельствах его рождения, так как существовали рассказы о чудесных явлениях, сопровождавших его рождение. Псевдо-Епифаний утверждал, что отца Ильи звали Собак или Саббаха. Епифаний же считает, что он происходил из первосвященнического рода и был сыном Ахимааса, из земли Наффалимовой; братом его был Иоад, первосвященник. Это сообщение дополняется затем указанием на то, что род его относился к племени Ааронову и что матерью его была Бассемафа, дочь царя Соломона, как об этом говорится в Библии, в III кн. Царств, гл. 4, ст. 15. О чудесных обстоятельствах, сопутствовавших рождению Ильи, рассказывает Псевдо-Дорофей следующее: »Cum nasciturus esset Elias pater ejus Sabbacha vidit illum ab angelis ablicantibus salutari et igne tamquam fasciis involvi, et flamma ignis veluti cibo ali, et Jerosolymam profectus rem istam indicavit; dictumque illi ex oraculo, ne timerat: fore enim, ut puer nasciturus in luce habitaret, et quae diceret, firmam sententiam haberent, judicaretque Israellem in gladio et igne.«²⁹

Этот рассказ дословно иллюстрирует фреска в Мораче.³⁰ Кроме матери изображен здесь на другом ложе и отец, который смотрит на трех ангелов, явившихся к ложу роженицы. Все они в белых одеждах. Два из них придерживают на руках ребенка, а средний держит в руке, повидимому, огненный сосуд.

Хотя остроуховская икона исполнена в новгородском стиле XVI в., но мастер писавший ее несомненно имел перед собой образец балканского происхождения, а возможно даже и сербского. В сцене рождения он изображает одно только ложе, с роженицей, но за ложем представил двух ангелов в белых одеждах, придерживающих между собой ребенка. В следующей композиции он изобразил отца, который рассказывает группе лиц о чуде явления ангелов. Кормление вороном у потока Хорафа кажется как-бы точно скопированной с морачской фрески. Очень похоже скомпонована и сцена помазания на царство Азаила и Ииуя. Если бы другие эпизоды в морачской росписи немного лучше сохранились, они все могли бы быть определены путем сравнения с остроуховской иконой.

²⁷ Н. Кондаковъ, Византійскіе памятники и церкви Константинополя. Одесса, 1888. 32, 35.

²⁸ Ib., 57.

²⁹ »Acta sanctorum«, Julii tomus V. Parisiis, 1868. 10.

³⁰ В. Петкович видит здесь изображение Рождества Иоанна Предтечи. См. La peinture serbe du moyen âge. I. Beograd, 1930. IV и 8 b; II. Beograd, 1934. 13.

На второй иконе в сцене рождения мы видим и отца Ильи, который стоит облокотившись о изголовье ложа матери, спящей лежа на правом боку. Он смотрит на двух ангелов, склоняющихся к младенцу. Сцена кормления вороном в пещере у потока Хорафа скомпонована также вполне по сербскому образцу.

Жалкие остатки росписи церкви в Мораче, сохранившиеся в ее диаконнике, свидетельствуют о том, что это был замечательный памятник сербской живописи XIII в., равный по своим художественным качествам росписям церквей в Милешеве, Печи и в Сопочанах. Четкий и выразительный рисунок, широкий и свободный способ письма, светлые и воздушные краски являются отличительными чертами этой живописи, свойственными всем сербским памятникам этого времени. Несмотря на это, мы не можем сказать, чтобы все эти памятники вышли из одной и той же мастерской или были бы делом одних и тех же художников. Во всех есть черты, отличающие их один от другого. Так и в данном случае, светлый и мягкий колорит морачской росписи сближает ее с росписью сопочанской, но такие особенности стиля, как общие пропорции фигур, а также формы конечностей, особенно ступней ног, относят ее к так называемому второму милешевскому стилю. Короткие, толстые и грубые ступни ног Ильи с загнутыми книзу пальцами в композициях Помазания Азаила и Ииуя и Кормления вороном аналогичны ступням ног апостолов в правой стороне Успения Богородицы в Жиче.³¹ Длинные, тонкие и слегка загнутые наружу пальцы левой руки Ильи в композиции Кормления вороном очень похожи на пальцы рук многих фигур милешевской росписи.³² Очень характерна форма носа Ильи в Мораче, длинного, прямого, с мясистым, пригнутым книзу кончиком. Такой же нос имеет Богородица в Деисусе и мать Ильи в композиции Рождения Ильи. Почти совсем такую же форму носа мы видим у Христа в композиции Успения Богородицы в Сопочанах.³³ У прочих фигур в Мораче носы тоньше и прямее, чем у фигур в Милешеве. Уши у всех маленькие, скрытые под волосами и нет совсем торчащих, как в Милешеве,³⁴ или петлеобразных, как в Сопочанах.³⁵ Обстановка, в которую поставлены действующие лица в морачской росписи типична для живописи XIII в. — архитектура сохраняет свой древний эллинистический характер и не измельчена так, как это замечается в более позднее время, в горном пейзаже хотя появляются уже лещадки и заостренные углы отдельных утесов, но лещадки эти не имеют еще тенденции к ступенчатому наслоению и устремлению в сторону от основной массы горы, явлениям, характерным для живописи XIV в.

³¹ N. Okunev, Monumenta artis serbicae. III. Pragae, MCMXXXI. Таб. 1.

³² Н. Окунев, Милешево, таб. XVI, XVIII.

³³ N. Okunev, Monumenta, I. Pragae, MCMXXVIII. Таб. 6.

³⁴ Ib., таб. 1.

³⁵ Ib., таб. 7.

Кроме росписи диаконника, остатком живописи XIII в. в Мораче многими принято считать и роспись тимпана главного портала, на западной наружной стене храма, но более пристальное рассмотрение этой росписи приводит к заключению, что она должна быть относима к XIV в. Здесь изображены на синем фоне по пояс Богородица с Младенцем, а по ее сторонам два архангела (таб. IV). Богородица в красном мафории, украшенном на плечах и надо лбом звездами, имеющими вид розетообразных фибул, склоняет голову к Младенцу, сидящему у ней на правой руке, а раскрытую левую руку держит ладонью внутрь у груди. У нее желтый нимб с темнокрасной и белой полосками обрамления. Младенец в желтом нимбе с темно-синим перекрестьем, украшенным жемчугом, одет в белую рубашечку, украшенную черными крестиками. Приподняв головку, он смотрит вправо и протягивает в том же направлении правую ручку с жестом благословения. В левой руке у него свернутый свиток. Архангелы, склоняющие головы к средней группе, одеты в далматики с лорами. В правой руке они держат мерилы, а в левой сердцевидной формы сферы.

Письмо фрески отличается высоким качеством, рисунок четкий и уверенный. Особенно хороша голова Богородицы с удлинненным овалом, довольно длинным и прямым носом, строгим взглядом глаз под густыми дугообразными бровями и небольшим, красиво очерченным ртом.

По сравнению с живописью диаконника краски этой фрески темнее или, вернее сказать «корпуснее», употребляя выражение живописцев. Такие тона появляются в начале XIV ст., и мы их наблюдаем в росписях Кральевой церкви в Студенице и в церкви св. Георгия в Старом Нагоричине. Особенно отчетливо замечается различие в способе письма и в стиле от живописи XIII в. при сравнении Богородицы в тимпане с Богородицей из Деисуса в диаконнике (таб. VII). Другой очерк овала лица, другой рисунок рта, иная постановка глаз. В то же время особенности стиля Богородицы в тимпане сближают ее хотя бы с прекрасным, но, к сожалению, сильно испорченным изображением Богородицы Пелагонитиссы в иконостасе Старо-Нагоричинской церкви.³⁶ Это заставляет нас склониться к мысли, что живопись в тимпане морачской церкви надо отнести к началу XIV в. Такая датировка находит подтверждение и в иконографических особенностях фрески. Тип Младенца, царские одеяния архангелов, форма сфер в их руках характерны для живописи XIV в.

Как было уже указано вначале, роспись средней части храма была исполнена в 1575 г. Эта живопись, относящаяся уже к времени упадка, имеет очень мало художественных достоинств и в этом отношении похожа на некоторые росписи Афона и на многие росписи румынские. Главный ее интерес заключается в ее содержании, а потому мы остановимся только на ее составе и на распределении сюжетов по стенам.

³⁶ Н. Бѣляевъ, Образъ Божіей Матери Пелагонитиссы. »Byzantinoslavica«, II, 2. Praha, 1930. Таб. 2.

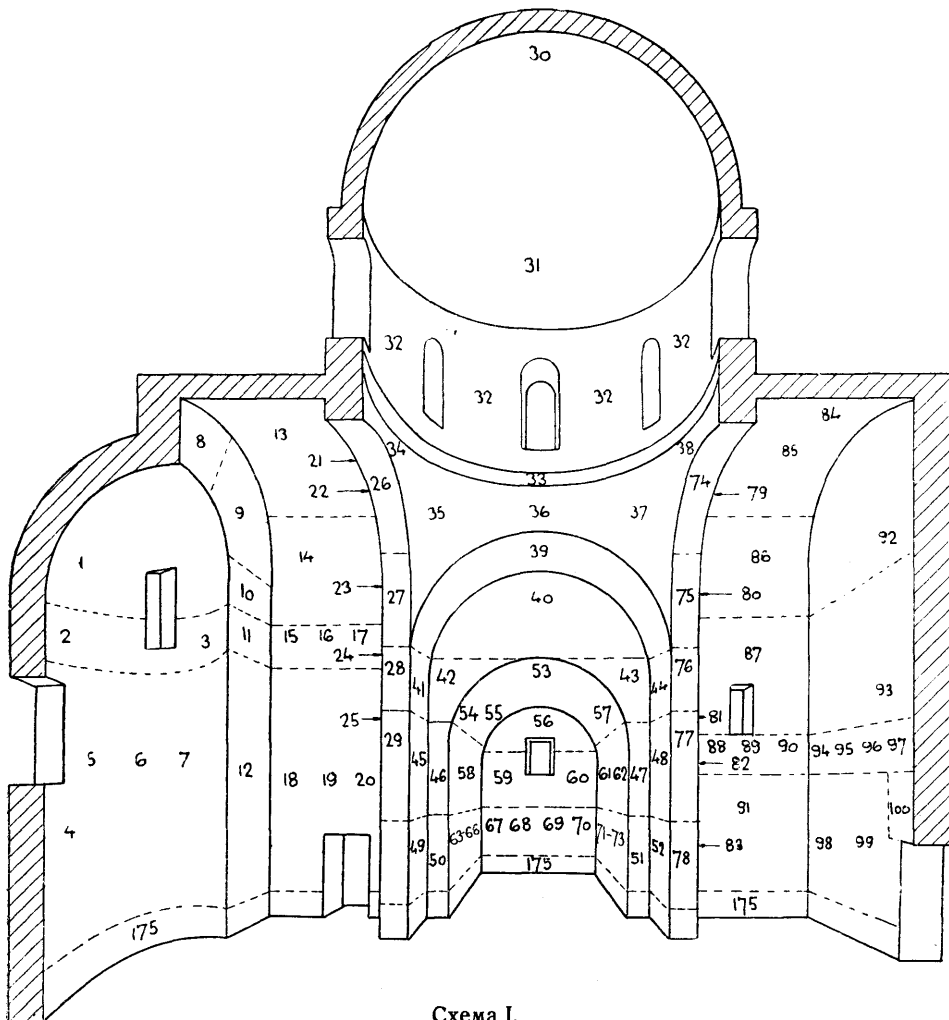

Схема I.

1. Богородица оранта в рост с Младенцем на груди в круглом сером медалионе. По сторонам ее два архангела в царских одеждах.

2. Христос «недреманное око».

3. Херувимы.

4. Младенец-Христос на дискосе, стоящем на престоле.

5. Св. Иоанн Златоуст. На свитке у него надпись: *яко подобает тебе всякая слава, честь и поклонение.*

6. Св. Иоанн Милостивый. На свитке надпись: *яко твоё есть и царство и сила и слава.*

7. Св. Кирилл Философ. На свитке надпись: избранна прескитей, честней и благословенней.

8. Св. епископы по пояс в медалионах.

9. Благовещение. Богородица стоящая.

10. Св. Игнатий Богоносец.

11. Св. Андроникий, епископ.

12. Св. диакон Ефил (Евпл?).

13. Вознесение.

14. Евхаристия. Правая сторона. Христос причащает вином. Первым подходит ап. Павел.

15. Св. Лисимах, епископ.

16. Св. Урвань, епископ.

17. Св. Состень, епископ.

18. Св. Архилие, епископ.

19. Св. Тимофей, епископ.

20. Св. Спиридон, епископ.

21. Неразгаданная композиция.

22. Ветхозаветный праотец.

23. Незвестный святой, молодой, в идеальных одеждах.

24. Незвестный святой, епископ.

25. Св. Никифор, диакон.

26. Иоаким праведный, отец Богородицы.

27. Св. Трофим, мученик.

28. Св. Евгений, мученик.

29. Св. Агафоник, мученик.

30. Христос Пантократор.

31. Великий вход.

32. Пророки между окнами барабана.

33. Надпись в кольце барабана: в рождестве дитяство сохранила еси, в успении мира не остави, богородице, претависе к животу, мати сущим животу и молитвами твоими избавляюще от смерти души наша.

34. Св. Убрус.

35. Св. Матвей, евангелист.

36. Символы евангелистов, Матвея и Марка. У Марка символ орел.

37. Св. Марк, евангелист.

38. Св. Чрепие.

39. Св. мученики по пояс в 16 медалионах.

40. Рождество Богородицы.

41. Св. Евстафий, мученик.

42. Св. Аксентий, мученик.

43. Св. Мардарий, мученик.

44. Св. Орест, мученик.

45. Незвестный св. мученик.

46. Св. Папил, мученик.

47. Неизвестный св. мученик.
48. Св. Селевкий, мученик.
49. Христос, стоящий с раскрытым Евангелием. Надпись: о пандократор.
50. Иоанн Предтеча, стоящий в молитвенном обращении ко Христу.
51. Св. Николай Мирликийский.
52. Богородица, стоящая с Младенцем на левой руке.
53. Христос »ветхий деньми«.
54. Крещение Христово.
55. Распятие.
56. Пророки Авдий, Аввакум и Исайя.
57. Вход Христов в Иерусалим.
58. Тайная вечеря. Христос сидит у левого края стола. Впереди стоит перед ним Иоанн. Шестое место от Христа занимает Иуда, который тянется через стол к блюду. У правого края стола сидит Петр.
59. Омовение ног.
60. Моление Христа в Гефсиманском саду.
61. Целование Иудино.
62. Христос на суде у Кайафы.
63. Апостол Павел.
64. Апостол Лука.
65. Неизвестный апостол.
66. Апостол Андрей.
67. Апостол Варфоломей.
68. Апостол Фома.
69. Апостол Иаков.
70. Апостол Филипп.
71. Апостол Иоанн Богослов.
72. Апостол Матвей.
73. Апостол Симон.
74. Праведный Авраам.
75. Св. Вата, мученик.
76. Св. Иоанн, мученик.
77. Св. Козьма, мученик.
78. Св. Димитрие, мученик.
79. Наразгаданное изображение.
80. Св. столпник.
81. Св. Петка.
82. Св. Неделя.
83. Неизвестный св. епископ.
84. Христос »Великого совета Ангел«.
85. Введение Богородицы во храм.
86. Уверение апостола Фомы.
87. Исцеление Христом расслабленного, уносящего свой одр.
88. Св. Анания, мученик.

89. Св. Азария, мученик.

90. Св. Мисаил, мученик.

91. Христос, сидящий на престоле и обращенный вправо, благословляет. К нему справа подходит Богородица, которая ведет за руку князя Стефана, одетого в княжеские одежды, вышитые орлами, и подносящего модель церкви. За Стефаном подходит Фома игумен. У него в руке свиток, на котором надпись: *о пречистаѣ мати божия и о мене се помоли христѹ владыци, да приѣт малое мое потруждение такоже и нѣкое (?)*.

92. Сошествие св. Духа на апостолов.

93. Успение Богородицы.

94. Св. Клавдие, мученик.

95. Св. Христогон, мученик.

96. Архангел Михаил.

97. Христос Пантократор.

98. Великий князь *воукикъ воучетиъ* в шубе с меховым воротником. У него в руке свиток, на котором надпись: *о мати божия и о мне грешнем спомни христѹ владыци да приѣт и наше малое потруждение такоже приемъ еси в ладокидеце (?)*.

99. Архангел Михаил в воинских доспехах со свитком, на котором надпись: *божи воин есмь меченосац и на высотѹ оружию воздвижаю. все не приходяще к дом божии с верою не милостивно посещаю*.

100. Надпись над входом в церковь: *благоволением отца и поспешением сына и сакрешением всесвятатаго дѹха си свѣтѣи и божественн храм успение пресвятые богородицы сазда се трудома и поддегомъ великаго краля стефана сына великаго князя вѣлкана по сих же и пописахъ свѣтѣи маображенми. по многолетехъ же бысть порушени и обрете ермонаха фома игумень во турска нѹжна времена и обнови и пописа свѣтѣи маображенми са братиѣми ѿже о христе и сахтитори и приложеници и са настояниемъ князя воукика к лето 5000 · 11 · 10 · сакршен мѣсѣца охтемберѣ 11 · 10 · день и кѣ тоже лето престависѣ ерпски патриархъ макарие*.

101. Св. Филимон, мученик.

102. Св. Анфим, мученик.

103. Св. Константин и Елена.

104. Преображение.

105. Св. жены у гроба Христова.

106. Воскрешение Лазаря.

107. Неизвестный св. мученик.

108. Св. Феодот, мученик.

109. Св. столпник.

110. Св. Кирик и Улита.

111. Св. Варвара.

112. Св. Лекиан.

113. Праведный Исаак.

114. Св. Манор, мученик.

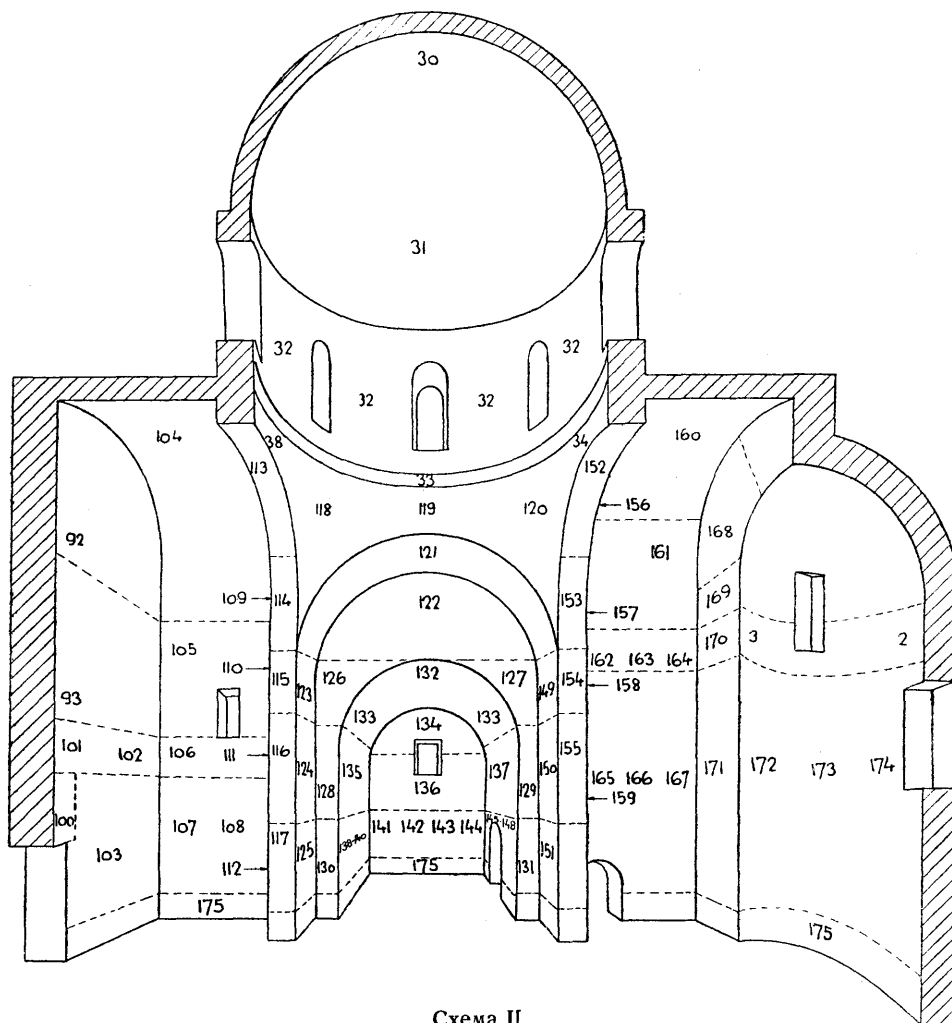

Схема II.

- 115. Св. Кир, мученик. В левой руке держит стеклянный сосуд.
- 116. Св. Дамиан, мученик.
- 117. Св. Георгий, мученик.
- 118. Апостол Лука, евангелист.
- 119. Символы евангелистов, Луки — бык, Иоанна — лев.
- 120. Апостол Иоанн Богослов, евангелист.
- 121. Св. епископы по пояс в 16 медалионах.
- 122. Сошествие Христово во ад.
- 123. Св. Сергие, мученик.

124. Св. Пантелеймон, мученик.
125. Св. Прокопий, мученик.
126. Св. Вакх, мученик.
127. Св. Мина, мученик. На груди у него висит икона Христа. Сам он старец с небольшой округлой бородкой, курчавыми волосами, типа ап. Петра.
128. Св. Фока, мученик.
129. Неизвестный св. мученик.
130. Св. Нестор, мученик.
131. Апостол Петр.
132. Христос Эммануил.
133. Сорок мучеников в озере Севастийском.
134. Сретение Христово.
135. Два отречения Петрова.
136. Рождество Христово.
137. Христос на суде у Пилата.
138. Св. Парамон, мученик.
139. Св. Филимон, мученик.
140. Св. Варлаам, мученик.
141. Св. Меркурие, мученик.
142. Св. Никита, мученик.
143. Св. Феодор Тирон, мученик.
144. Св. Феодор Стратилат, мученик.
145. Св. Антон(?) всеведник, монах.
146. Праведный Мельхиседек.
147. Св. Симеон сербский, мироточец.
148. Св. Савва, архиепископ сербский.
149. Св. Виктор, мученик.
150. Прекрасный Иосиф.
151. Богородица просительница со свитком. Надпись: ѿв дигитриа.
152. Праведная Анна, мать Богородицы.
153. Св. Трифон, мученик.
154. Св. Викентий, мученик.
155. Св. Алексей, человек Божий.
156. Неизвестный св. мученик.
157. Св. Иоанн Дамаскин.
158. Св. Пафродий, епископ.
159. Св. Роман, диакон.
160. Вознесение. Другая сторона.
161. Евхаристия. Левая сторона. Христос причащает хлебом. Первым подходит ап. Петр.
162. Св. Терентий, епископ.
163. Св. Тихон, епископ.
164. Св. Амфиан, епископ.

165. Св. Иаков, епископ.

166. Св. Антипа, епископ.

167. Св. Василий, епископ.

168. Благовещение. Архангел Гавриил.

169. Св. Климент, епископ.

170. Св. епископ.

171. Св. Стефан, первомученик.

172. Св. Григорий Великий. На свитке надпись: никто же ... плоть плотскими сладостми и по ...

173. Св. Григорий Богослов. На свитке надпись: тебе убо молю единого благого ...

174. Св. Василий Великий. На свитке надпись: яко державою твою ...

175. Нижний пояс всей церкви украшен орнаментом в виде белых лиственных разводов на черном фоне с желтыми оттенениями.

Роспись жертвенника, исполненная в XVII в., включает в себе следующие изображения. В своде, в медалионе — Христос юный, сидящий на радуге. Вокруг медалиона семь ангелов обнаженных, одетых одними только препоясаниями. Возле них можно прочесть надписи: дух стыда, дух разума, дух страха Божия, дух крепости и т. д. Они представляют собою, повидимому, олицетворения семи добродетелей. По углам свода четыре пророка: Исайя, Захария, Иезекиил и Иона. На восточном склоне свода три епископа идут друг за другом — Иоанн Златоуст, Василий Великий и Григорий Богослов; за ними следуют мученики — Дмитрий, Георгий, Федор Тирон и Федор Стратилат. В восточном окне вверху — св. Дионисий Ареопагит; на северной стороне окна — св. Анания апостол, на южной — св. Дорофей, епископ Афинский. На восточной стене, слева от окна — св. Марк апостол, епископ Лаодикийский; справа от окна св. епископ, имя которого не сохранилось. Под окном — Христос-Младенец на дискосе; слева от него св. Вавила, епископ Антиохийский, справа — св. Арсений, архиепископ сербский. На южной стене вверху — св. Троица: Бог-отец, Христос и Дух святой. Рядом — Христос в раю с Благоразумным разбойником. Из стен рая вытекают четыре райские реки, а внизу лежит в саркофаге мертвый Христос. Справа, на переднем плане — Сошествие Христово во ад. Слева от двери, ведущей в алтарь — св. Герман, епископ Града Константина. В проходе, ведущем в алтарь — слева св. Викентий диакон, справа св. Филипп апостол, диакон. Справа от той же двери — св. Лазарь Праведный, епископ Иерусалимский. На западном склоне свода — Ровоам, Соломон, Давид, ап. Павел, ап. Филипп и ап. Петр. Ниже, поясные изображения — св. Игнатий, епископ Константинопольский, св. Аверкий, епископ Иерапольский, св. Лукиан, пресвитор Антиохийский и св. Маркиан, епископ Сиракузский. Ниже, слева от двери, ведущей в среднюю часть церкви — св. Никифор, архиепископ Костурский, а справа от той же двери — св. Александр, епископ Константинопольский. В дверях с южной стороны — св. Кирилл,

епископ Александрийский, а с северной — св. Дорофей, епископ Тирский. На северной стене вверху представлен престол, а на нем сосуд, повидимому, с Младенцем-Христом внутри; по сторонам два ангела. В окне и по сторонам его четыре св. епископа. В нижнем поясе — св. Митрофан, архиепископ Константинопольский, св. Тихон, епископ Амафунтский на Кипре и св. Евстафий, архиепископ Антиохийский.

На восточной стене притвора, расписанного в 1578 г., во всю стену Страшный суд. Ниже, в левой части — Скиния Завета. В нижнем поясе, слева от двери, ведущей в церковь, Иисус Христос в архиерейском одеянии — в митре, в крещатых саккосе и омофоре. Надпись называет его: *Ἰς ἤς, царь царствующим, господь господствующим и великий архидиакон*. Справа от двери Божия Матерь, сидящая на троне с Младенцем на коленях и с маленьким платочком (сударием) в правой руке. Надпись: *ἡρ ἡν ἡλκωνσα*. В тимпане двери (таб. V), ведущей в церковь, изображена по пояс Богородица с Младенцем, который полулежит у нее на руках, свесив свою правую ручку через правую руку матери и вытянув обнаженные ножки вправо. На нем белая рубашечка с черным узором. По сторонам архангелы Михаил и Гавриил в идеальных одеждах с мерилами.³⁷

На южном склоне свода помещены 7 вселенских соборов, а ниже 13 поясных изображений мучеников. Мученики представлены и в подпружной арке. В нижнем поясе стены, над дверью, ангел, а справа от двери громадных размеров поясное изображение св. Николая. Далее, в рост представлены св. Федор Студит, св. Ефрем Сирин, св. Моисей Сирин, св. Ефросим повар, св. Марк Фракийский, св. Онуфрий и св. Пава (Памва?) Тачаский(?).

В верхней части западной стены сосредоточены композиции, иллюстрирующие чудеса и притчи Христовы в нескольких поясах. В последнем изображены Брак в Кане Галилейской и Притча о небрачной одежде. В нижнем поясе — св. Зосима, причащающий св. Марию Египетскую, св. Иоани Калевит, св. Иосаф царевич с надписью на свитке: *отче возми ксе и мене мое и подаждь нищим*, св. Варлаам с надписью на свитке: *чеде иосафе, егда разбогатее, тогда не попаде на небесе*, св. Акакий.

Весь северный склон свода и большая часть северной стены занимает громадная композиция, представляющая Древо Иесеево. Внизу, в центре, где обычно изображается спящий Иесей, лежит только его одежда, а из нее вырастает ствол древа. Отдельные фигуры и сцены, входящие в состав композиции, помещены, как обыкновенно, в орнаментальных

³⁷ По мнению Петковича и Месеснела (см. указ. соч.) изображения в этом тимпане относятся к XIII в. Если и возможно допустить по соображениям иконографическим и отчасти стилистическим их возникновение в XIII в., то существующая ныне живопись, судя по краскам и по способу письма, все же исполнена в XVI в. Является ли это только результатом переписки, можно будет выяснить лишь в том случае, если будет сделана попытка очистки данного места росписи.

разводах ветвей этого символического дерева, причем главные лица представлены одно над другим в середине, на фоне ствола, в порядке от корня к верхушке. В нижнем ряду, слева на право изображены: 1. Натан пророк, помазывающий из рога на царство мальчика Соломона, за которым стоит еще группа детей. 2. Ангел является Иесею, перед которым стоит маленький Давид. 3. В центре, на стволе дерева, царь Давид. 4. Пророк Илья с медалионом в виде мандорлы в руках, в котором изображен Христос. 5. Моисей в цветке, который вырастает из ветви дерева. 6. Явление ангела пророку Валааму. Во втором снизу ряду: 1. Иорамь, 2. Иеремия, 3. Ионатан, 4. в центре — царь Соломон, 5. Ахаз, 6. Сретение с пророчицей Анной. В третьем ряду: 1. Ахаз, 2. Аввакум, 3. Явление Христа пророку Даниилу(?), 4. Ефония, 5. Иосафат, 6. в центре — царь Езекия, 7. Аса, 8. Христос подает Аарону(?) пять хлебов, а рядом справа стоит Моисей, 9. Авия. В четвертом ряду: 1. Видение пророка Даниила, 2. Манасия, 3. в центре царь старец — надпись с именем не сохранилась, 4. ряд пророков, между которыми Илья, Елисей и Ровоам. В пятом ряду: 1. Самуил, 2. Амос, 3. Матан, 4. Авиуда, 5. в центре — царь Вавель (Заровавель?), 6. Азор, 7. Садок, 8. Рождество Христово, 9. Захария. В шестом ряду: 1. три пророка, имена которых трудно читаются, 2. Рождество Богородицы, 3. в центре — Иоаким, 4. Ахим, 5. композиция, изображающая слеваверху руку, выступающую из сегмента неба и держащую весы, над которыми представлена не то горящая свеча, не то копье; справа сидит женщина с обнаженным правым плечом, а сверху виден бюст юноши без нимба и без ореола; 6. Малахия, 7. Аввакум, 8. Иосия. В седьмом ряду: 1. Михей, 2. Осия, 3. явление ангела Моисею, 4. Елиумь (Елиуд?), 5. в центре — Благовещение Марии, 6. Елиазар, 7. Распятие, 8. Авдий, 9. Михей. В восьмом ряду: 1. Исайя, 2. Иосей, 3. Етарь (Петр?), 4. в центре — Христос на троне, 5. Иосиф, 6. . . . авиль(?), 7. Авия, 8. Самуил.

В нижнем поясе, слева от двери, ведущей в боковой параклис — св. Евфимий Великий с надписью на свитке: *видех сѣти кражнѣ прострѣте повсюду яко мрежи*, св. Антоний Великий с надписью на свитке: *азъ когда не боюся понеже вса угоднаа єму творю*, св. Иоанн Милостивый и св. Григорий Чудотворец. Над дверью надпись с датой, приведенная выше. Справа от двери — Христос, к которому Богородица подводит монаха, подносящего модель морачской церкви. У головы монаха надпись: *краль стефанъ прѣмшій иноческий чинъ*. За Стефаном следует женская фигура в монашеском одеянии. Из надписи, которая была у ее головы, читается теперь только слово *госпожа*. Повидимому это супруга князя Стефана. Она ведет за руку средневека в княжеских одеждах, у головы которого читается надпись: *клавдиславъ*. Надо полагать, что это сын князя Стефана.

В маленьком приделе, пристроенном к притвору с северной стороны, живопись была исполнена по свидетельству надписи, о которой была речь вначале, в 1643 г. Здесь мы видим в конхе апсидки поясное изобра-

жение Богородицы — оранты. Не ней лиловый мафорий и зелено-синий хитон с желтыми поручами и воротом. Перед нею Младенец без ореола, благословляющий обеими руками. У него красный хитон и желтый гиматий. Нимбы желтые. Фон состоит из двух полос, верхней, более широкой синей и нижней зеленой. Ниже престол на круглой ножке с бусиной, покрытый красным платом с желтой каймой и серо-голубой салфеткой с белыми полосами. На престоле стоит справа желтая (золотая) чаша на высокой ножке, покрытая красным воздухом, а слева желтый дискос, на котором под белой звездой лежит крохотный обнаженный Младенец-Христос с желтым нимбом. Он прикрыт по грудь красным воздухом. За престолом херувим с рипидами в обеих руках. У рипид желтые древка и желтые верхние рамочки, в которых на красном фоне изображены красно-коричневые херувимы. Слева от престола поклоняется ему св. Василий Великий, а справа св. Иоанн Златоуст. Они держат в руке полуразвернутые посередине веерообразно свитки, свернутые по краям. На восточной стене, слева от апсиды, св. Григорий Богослов, св. Стефан(?), патриарх константинопольский. Над Григорием по пояс св. Евстафий, епископ Антиохийский, а над Стефаном св. Евстафий, патриарх Константинопольский. Изображения епископов продолжаются и на боковых стенах, по два на каждой; на южной — св. Савва, архиепископ сербский, и св. Савва III, архиепископ сербский, на северной — св. Даниил, 4 архиепископ сербский, и св. Иоаникий, 5 архиепископ сербский. Даниил представлен только по пояс, так как в этом месте устроена ниша жертвенника, в которой изображен Христос мертвый во гробе перед крестом со скрещенными на груди руками и со склоненной к правому плечу головой. На южной стене, рядом с Саввой III, но отделенный красной полосой обрамления изображен св. Иоанн Предтеча в голубовато-серой милоти и в оливкового цвета хитоне. Он благословляет правой, а в левой руке держит развернутый свиток и крест расцветший на длинном древке. На свитке у него надпись: *покайтесь люди приближи бо се царство небесное*. Левее Иоанна дверь, ведущая в притвор. Над нею сохранился остаток надписи белыми буквами на синем фоне в красном обрамлении. Сейчас читается только ее начало: *† с благословением отца нгүмена кира...* Справа от двери изображен св. Симеон столпник. Рядом с ним слева на фоне надпись мелкими буквами: *сіе | пи | сахүмѣ | сѣктемь. ѿ.* На западной стене, слева от окна представлен св. Георгий в доспехах желтого цвета с розеткой на груди, в синей короткой тунике, лиловых ноговицах, желтых сапогах и в красном плаще. В левой руке у него копье, в правой меч. По низу на всех стенах такая же орнаментальная полоса разводов, как и в средней части церкви.

Живопись на западном фасаде кругом главного портала относится также к XVII в. Она была исполнена, как видно из надписи, почти целиком изданной Ровинским, в 1617 г. хиландарским зографом Георгием. Это не была первоначальная роспись, а лишь обновление более древней,

так как под существующей живописью можно заметить другой, более древний слой. Принимая во внимание то, что было выше сказано об изображении Богородицы в тимпане портала и о датировке его XIV веком, можно предполагать, что этот слой мог бы быть современным живописи портала и также возникнуть в XIV в., когда, как известно, начали появляться в Сербии фасадные росписи. Какую часть фасада занимала эта роспись, теперь выяснить трудно, но едва ли она была заключена в рамку в форме треугольного фронтона со срезанной верхушкой, какую составляет для нее в настоящее время навес над нею. Если считать, как об этом говорилось выше, что существующие вверху на пилястрах капительки поддерживали древний навес, то эта древняя фасадная роспись занимала всю ширину стены и подымалась почти до уровня верхнего окна. Существующая в настоящее время роспись 1617 г. состоит из следующих изображений. Вверху юный крылатый Христос — Ангел великого совета. Ниже, слева от портала, Моисей перед неопалимой купиной. В горящей купине Богородица Знамение, а рядом ангел. В следующем поясе — сон Иакова о лестнице. Внизу с этой стороны св. Димитрий, скачущий вправо на сером коне и колющий длинным копьем поверженного на землю воина. Справа от портала вверху лестница Иоанна Климака, а внизу св. Георгий, скачущий влево на белом коне и колющий дракона. Над нижним поясом с обеих сторон тянется довольно широкая полоса четырехстрочной надписи, упомянутой выше.

При рассмотрении живописи XVI в. в средней части храма и в притворе возникает вопрос, в каком отношении она находится к первоначальной росписи XIII в., представляет ли она новую схему распределения сюжетов с новыми темами или повторяет старую роспись и по содержанию, и по размещению. Известно, что в других сербских церквях XII—XIII вв., также позднее переписанных, позднейшая живопись обычно в главнейших чертах повторяет древнюю. Так в средней части Великой Успенской церкви в Студенице живопись XIX в. и бывшая под ней живопись XVII в. изображают те же сюжеты на тех же местах, что и роспись первоначальная, как это можно констатировать на южной стене на примере Рождества Христова, и на северной — Успения. То же отмечается и в Милешеве, где древнюю живопись закрывала роспись XVI в. В церкви Морачи можно обнаружить признаки того же явления. Здесь живописец XVI в. добавил очень мало из большого запаса сюжетов, распространенных в его время, ограничился теми, которые были в древней живописи и разместил их на тех же местах. Добавлениями являются, повидимому, Недреманное око и Христос-Младенец на дискосе в алтаре. Первый сюжет появляется впервые в росписи 1348 г. в Леснове,³⁸ а второй известен уже в росписи Сопочан,³⁹ исполненной около

³⁸ N. Okunev, Lesnovo. »L'art byzantin chez les Slaves«, I recueil Uspenskij. Paris, 1930. 239, pl. XXXV.

³⁹ Н. Окуневъ, Составъ росписи въ Сопочанахъ, 120.

1265 г.; если он был и в древней живописи Морачи, то являлся бы древнейшим примером этой композиции в XIII в. Затем добавлены в живописи XVI в. Великий вход в куполе, Ветхий деньми в зените свода южного конца трансепта, символы евангелистов, Христос-ангел великого совета в зените западного свода, Христос-Эммануил в зените свода северного конца трансепта, а возможно также некоторые единоличные изображения святых. Остальные темы не только могли быть на тех же местах и в живописи XIII в., но и находят себе прямые аналогии в древних памятниках XII—XIII вв. Так, например, разделение Евхаристии на две композиции и помещение их не в апсиде, а на боковых стенах алтаря известно уже в росписи церкви-костницы Бачковского монастыря в Болгарии XII в.⁴⁰ и в главном храме Печской патриархии. Начало евангельского цикла Рождеством Христовым не на южной стороне церкви, а на северной имеет аналогии в Милешеве⁴¹ и в Сопочанах.⁴² Так же, как в Милешеве, Христос изображен на юго-восточном пилястре, а Богородица-просительница, обращенная к нему, на северо-восточном;⁴³ так же, как в Сопочанах, рядом с этим изображением Христа представлен Иоанн Предтеча.⁴⁴ По аналогии с Милешевом и с Сопочанами 40 мучеников в озере севастийском помещены по склонам свода северного конца трансепта.⁴⁵ Апостолы также занимают свои обычные в XIII в. места в нижнем поясе трансепта.⁴⁶ Все это заставляет думать, что живопись XVI в. повторяет древнюю схему росписи, отклоняясь только в иконографических деталях и в стиле исполнения. Можно предполагать также, что под существующей живописью сохранилась более или менее в целости прекрасная древняя роспись и когда-нибудь опять увидит свет, как это случилось с росписью в Милешеве, а в совсем недавнее время с росписями в Нерезе и в Печи.

*

Как было упомянуто вначале, в монастыре существует еще вторая, маленькая церковь, посвященная св. Николаю. Время ее возникновения не известно, а монастырское предание, передаваемое и надписью над входом в нее, утверждает, что она древнее главного храма и была построена во время постройки последнего. Такого рода предание, в иных случаях имевшее известную долю достоверности,⁴⁷ в данном случае

⁴⁰ A. Grabar, *La peinture religieuse en Bulgarie*. Paris, 1928. 57—58, pl. I, c.

⁴¹ Н. Окунев, Милешево, 47.

⁴² Н. Окуневъ, Составъ росписи въ Сопочанахъ, 121, таб. 6.

⁴³ Н. Окунев, Милешево, 56, таб. XVI.

⁴⁴ Н. Окуневъ, Составъ росписи въ Сопочанахъ, 128—129, таб. 16.

⁴⁵ Н. Окунев, Милешево, 51; Н. Окуневъ, Составъ р. въ Сопочанахъ, 127.

⁴⁶ Н. Окунев, Милешево, 57.

⁴⁷ Подобное же предание, существующее в монастыре Студеница и относящееся к маленькой церкви св. Николая, получило некоторое подтверждение после того, как в этой церкви были открыты остатки росписи, которую возможно относить к XIII в.

доверия не заслуживает. Как можно судить по материалу, из которого она возведена, по способу постройки и по архитектурным формам, она никак не может быть древнее XVII в. Более того, можно думать, что она была постройкой, служившей иным каким-то целям и лишь приспособленной для церковного служения. Это видно из того, что она не имеет апсиды, совершенно лишена окон и не только не ориентирована правильно, но имеет алтарную сторону почти совсем обращенную к югу. По своим архитектурным формам это маленькая базилика, покрытая коробовым сводом с продольной осью и двускатной крышей. Она находится вблизи главного храма, с южной его стороны.

Внутри церковка вся расписана в 1639 г. Была раньше живопись и на главном фасаде, но в настоящее время она не существует, так как недавно фасад этот заново побелен. Знаем мы об этой живописи только по снимку, изданному Ровинским.⁴⁸ Судя по этому снимку, в верхней части фасада была изображена большая композиция, представляющая иллюстрацию церковной песни «Что Ти принесем». В арочке над дверью было поясное изображение св. Николая, а по сторонам дверей — двух архангелов.

Роспись нефа хорошо сохранилась и отличается красочностью и хорошим качеством письма. Она включает в себе, кроме отдельных композиций и единоличных изображений, интересный цикл иллюстраций Жития св. Николая (таб. XII—XIV).

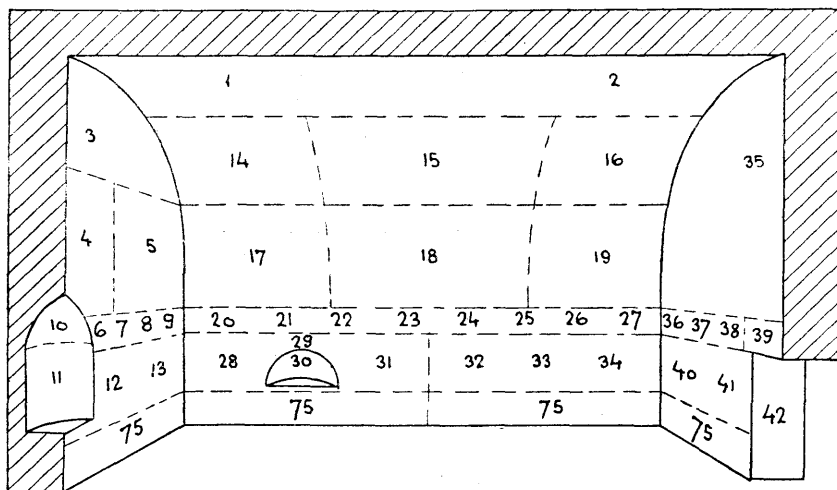

Схема III.

⁴⁸ П. Ровинский, о. с., рис. на стр. 109.

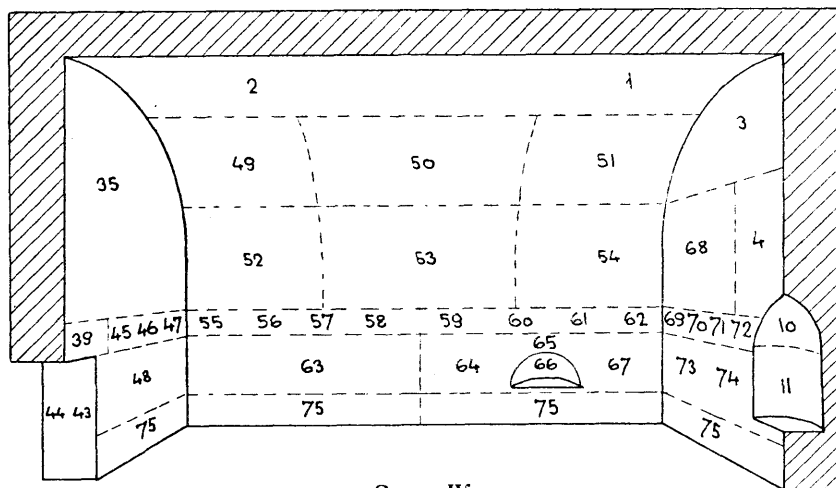

Схема IV.

1. Христос ветхий деньми в звездообразном ореоле, из за которого выглядывают херувимы.

2. Христос-Пантократор, по грудь, в звездообразном ореоле. По сторонам символы евангелистов.

3. Ветхозаветная Троица у Авраама за столом. У среднего ангела крещатый нимб с надписью $\delta \text{ } \omega \nu$. Среднему ангелу прислуживают Авраам и Сарра, подающие блюда (таб. XIV, 1).

4. Житие св. Николая. Укрощение им бури. На бурном море трехмачтовый корабль и в нем среди других св. Николай в крещатой фелони благословляет. Надпись: $\text{с } \text{т } \text{ы } \text{н } \text{и } \text{к } \text{о } \text{л } \text{а } \text{е } \text{с } \text{я } \text{е } \text{к } \text{о } \text{р } \text{а } \text{б } \text{ь } \text{о } \text{т } \text{б } \text{е } \text{с } \text{о } \text{в } \text{ь } \text{п } \text{о } \text{т } \text{а } \text{п } \text{л } \text{а } \text{е } \text{м }.$

5. Житие св. Николая. Святой срубает дерево, в котором гнездились бесы. Надпись: $\text{с } \text{т } \text{ы } \text{н } \text{и } \text{к } \text{о } \text{л } \text{а } \text{е } \text{с } \text{т } \text{ь } \text{к } \text{д } \text{е } \text{р } \text{е } \text{в } \text{о } \text{п } \text{о } \text{б } \text{ь } \text{е } \text{с } \text{ь }.$

Поясные изображения.

6. Св. Григорий Акраганский, епископ. 7. Св. Григорий Диалог, епископ. 8. Св. Григорий Нисский, епископ. 9. Св. Флор, епископ. 10. Богородица оранта. Против ее груди Младенец без ореола, благословляет обеими руками. 11. Престол, на котором стоят дискос с Младенцем-Христом и потир. По сторонам два диакона с рипидами.

Изображения в рост.

12. Св. Иоанн Златоуст. На свитке надпись: $\text{б } \text{е } \text{б } \text{е } \text{н } \text{а } \text{ш } \text{и } \text{ж } \text{е } \text{н } \text{е } \text{б } \text{е } \text{с } \text{н } \text{ы } \text{й } \text{х } \text{л } \text{а } \text{в } \text{ь } \text{п } \text{и } \text{щ } \text{у } \text{в } \text{с } \text{е } \text{м } \text{у } \text{м } \text{и } \text{р } \text{у }.$

13. Св. Афанасий Александрийский. На свитке надпись: $\text{б } \text{л } \text{а } \text{г } \text{о } \text{д } \text{а } \text{р } \text{и } \text{м } \text{т } \text{е } \text{б } \text{е } \text{б } \text{е } \text{с } \text{и } \text{л } \text{а } \text{м } \text{с } \text{п } \text{о } \text{д } \text{о } \text{б } \text{л } \text{а } \text{г } \text{о } \text{у } \text{с } \text{п } \text{а } \text{с } \text{п } \text{р } \text{е } \text{д } \text{с } \text{т } \text{а } \text{т } \text{и }.$

14. Житие св. Николая. Рукоположение в иереи. В центре престол, на котором лежит Евангелие. Слева, св. Николай, средовек с темными волосами и бородой, в фелони, кланяется вправо. За ним еще один

священник и диакон. Справа, старик епископ в крещатой фелони держит развернутый свиток, на котором написано: бѣ безначалны и безкончны... За ним диакон. Вверху надпись: сѣи николаѣ поставляется на поповьство.

15. Житие св. Николая. Рукоположение во епископы. Композиция совершенно подобная предыдущей, с той лишь разницей, что на святом крещатая фелонь и омофор, а за ним стоят два епископа в цветных фелонях с крещатыми омофорами. У епископа, стоящего против св. Николая, на свитке надпись: владыко гѣ бѣ нашъ закон положи нам. Вверху надпись: сѣи николаѣ поставляется на архирейство.

16. Житие св. Николая. Святой помогает бедняку, отцу трех дочерей. Он изображен слева стоящим с посохом в левой руке и бросающим мешок с деньгами в открытое окно домика, у которого отсутствует передняя стена, а внутри виден старик с мешком в руках и три его дочери, лежащие в постели. Вверху надпись: сѣи николаѣ даѣтъ нищому злато.

17. Житие св. Николая. Чудо спасения отрока из плена. Справа, на ковре сидят, скрестив под себя ноги, два сарацина. Перед ними на круглом подносе расставлены блюда с яствами. Слева к ним подходит юноша в высокой шапке, который подает кувшин и чашку. Сзади юношу подхватывает св. Николай. Вверху надпись: сѣи николаѣ избавляетъ кслины сына агрикова от сарацинъ.

18. Житие св. Николая. Чудо исцеления слепоты сербского короля Стефана Дечанского. Справа, на деревянном троне сидит в монашеском одеянии, но в царской короне на голове Стефан Дечанский с завязанными белой повязкой глазами. Перед ним, слева, стоит св. Николай с протянутой к нему благословляющей рукой. На заднем плане интересная архитектура с круглым храмом и с колокольной. Вверху надпись: сѣи николаѣ даѣтъ очи стефану кралоу дечанскому.

19. Житие св. Николая. Смерть святого. Он представлен лежащим с Евангелием на груди. В головах и в ногах стоят два епископа с книгами. Один из них кадит. За ложем стоят священник в фелони и монах в куколе с книгой. На заднем плане трехкупольная церковь. Вверху надпись: оуспение сѣго николи.

Поясные изображения свв. мучеников.

20. Св. Арефа. 21. Св. Артемий. 22. Св. Евстафий Плакида. 23. Св. Иаков Перс. 24. Св. Георгий. 25. Св. Димитрий. 26. Св. Федор Стратилат. 27. Св. Федор Тирон.

Изображения в рост.

28. Св. Спиридон Чудотворец, епископ. На свитке надпись: благодарим те царю невидимый иже безмерною. 29. Св. Кирилл Александрийский, епископ. На свитке надпись: изрядно о прескитей пречистой и преблагословенной владычицы нашей бѣе.

Поясное изображение в нишке диаконника.

30. Св. Роман пѣвѣць, диакон. В раскрытой книге надпись: дѣка днѣсь прѣбогатаго рождает.

Изображения в рост.

31. Св. Арсений, архиепископ сербский. Надпись на свитке: *помяни гни обитель сию к нейже живѣмъ*. 32. Св. Иоанн Предтеча. На свитке надпись: *покайтесь приближи бо се црство небесное. се бо и секира при корене дрека лежит*. 33. Св. Антоний Великий. На свитке надпись: *азъ бѣа небоюсе понеже вса угоднаа ему ткорю*. 34. Св. Евфимий Великий. На свитке надпись: *кндѣхъ скти кражіе простерти по кселенней іако мрежи*.

35. Успение Богородицы. Ложь с лежащей на нем Богородицей апостолы несут вправо. На переднем плане Афоний с отрубленными руками. За ложем Христос, держащий спеленутую душу у левого плеча. Кругом него огромное ангельское воинство. Перед ложем идут апостолы Павел и Петр с кадилом. За ними, на втором плане три епископа. В правом углу, куда направляется процессия, саркофаг, в котором стоит могильщик и киркой высекает в нем могилу. На заднем плане группа плачущих женщин. В левом углу другая группа плачущих женщин. По сторонам здания, в окнах которых плачущие женщины. В одном из них слева св. Косьма Маюмский с развернутым свитком, а в другом справа — св. Иоанн Дамаскин, также с развернутым свитком. Вверху, на фоне, облачки с двенадцатью летящими в них апостолами, а в центре отверстие небо с монохромными изображениями ангелов.

Поясные изображения мучеников.

36. Св. Меркурий. 37. Св. Прокопий. 38. Св. Нестор.

39. Надпись о расписании церкви при игумене Антонии, патриархе Паисии и митрополите Логгине в 7148 г., от Рожд. Хр. 1639 г.

Изображения в рост.

40. Св. Савва, архиепископ сербский. 41. Св. Симеон Неманя, мирооточивый. У него на свитке надпись: *приидите чѣда и послушайте мене, страху господню научу вы*.

42. Надпись, передающая текст хрисовула, данного монастырю князем Стефаном, с перечислением земель и остальных угодий, ему дарованных.

43. Богородица просительница с развернутым свитком, на котором написан ее диалог с Христом. Слова Богородицы написаны черной краской, Христовы — красной: *прими моление матере своее, о божественный слове. — что просиши, мати моя. — грѣшником прощение. — прогнѣкаше ме, но тебе ради примут прощение. — благодарю те, владыко, сыну и боже мой*.

44. Архангел Гавриил в царских одеждах и с длинным развернутым свитком, на котором он пишет следующий текст: *писецъ стою при дверехъ сихъ, пишу дѣла въходящихъ и помышления исходящихъ и принашаю ихъ богоу вседержителю*.

Поясные изображения мучеников.

45. Св. Мина. 46. Св. Виктор. 47. Св. Викентий.

48. Свв. Константин и Елена, в рост, с крестом.

49. Житие св. Николая. Рождение святого. Слева ложе, на котором лежит мать. Ее левую руку поддерживает девушка, стоящая на заднем плане. Две другие девушки приносят блюдо с едой. Справа, девушка с опахалом качает люльку, в которой лежит спеленутый младенец. Вверху надпись: *рождѣтко сѣго николи.*

50. Житие св. Николая. Святого приводят в школу. Слева, средовек в идеальных одеждах приводит мальчика в нимбе. Справа, в кресле сидит монах старец в нимбе. В правой руке он держит за ручку дощечку с надписью. Рядом стоит столик, на котором лежит книга и стоит чернильца с пером. Перед монахом на полу сидят на корточках четыре мальчика с такими же дощечками, как у учителя. Вверху надпись: *сѣни николае приходитсе къ училище.*

51. Житие св. Николая. Рукоположение в диаконы. Св. Николай, молодой, с длинными темными волосами и тонзурой, стоит в стихире и с ораером, склоняясь перед епископом, который читает развернутый свиток. За святым стоит молодой диакон и другой епископ, также в крещатой фелони. Вверху надпись: *сѣни поставляется на диаконство.*

52. Житие св. Николая. Избавление трех осужденных от казни. Справа, на фоне горного пейзажа стоят трое осужденных с завязанными глазами и со связанными руками. Слева, палач замахивается мечом. На заднем плане низкая стенка, из за которой святой Николай протягивает руку и хватает ею меч палача. Вверху надпись: *сѣни николае избавляет тры мѹжи нага меча.*

53. Житие св. Николая. Явление во сне царю Константину и епарху. Слева, на переднем плане ложе, на котором лежит под одеялом царь в нимбе и в короне. Св. Николай стоит за ложем и обращается к царю. Правее, за низкой стенкой, повторяется подобная же сцена, с той разницей, что на ложе лежит епарх. Вверху надпись: *сѣни являється цѣрѹ константинѹ раздрѣшити непокинути епархѹ прѣкти(?)*

54. Житие св. Николая. Трое осужденных в темнице. В здании, передняя стенка которого отсутствует, сидят на лавке в ряд осужденные со связанными за спиной руками и с шеями, закованными общей цепью. Вверху надпись: *тры мѹжи къ тѣмници горко плакахѹ и синѹ ради являється сѣни константинѹ цѣрѹ съ евлакиѣм (Еввалием?).*

Поясные изображения мучеников.

55. Св. Севастиан. 56. Св. Сергей. 57. Св. Вакх. 58. Св. Трифон. 59. Св. Евстратий. 60. Св. Авксентий. 61. Св. Евгений. 62. Св. Мардарий.

Изображения в рост.

63. Ктиторская композиция. Справа сидит на троне Богородица с Младенцем на коленях. Она протягивает правую руку на встречу подходящему к ней слева св. Николаю, который ведет за руку ктитора, средовека с длинной, клинообразной, черной с проседью бородой, в княжеских одеждах и с венцом на голове. В правой руке он держит модель главного храма морачского монастыря. Слева вверху, рядом

KLÁŠTER MORAČA NA ČERNÉ HOŘE.

(RÉSUMÉ.)

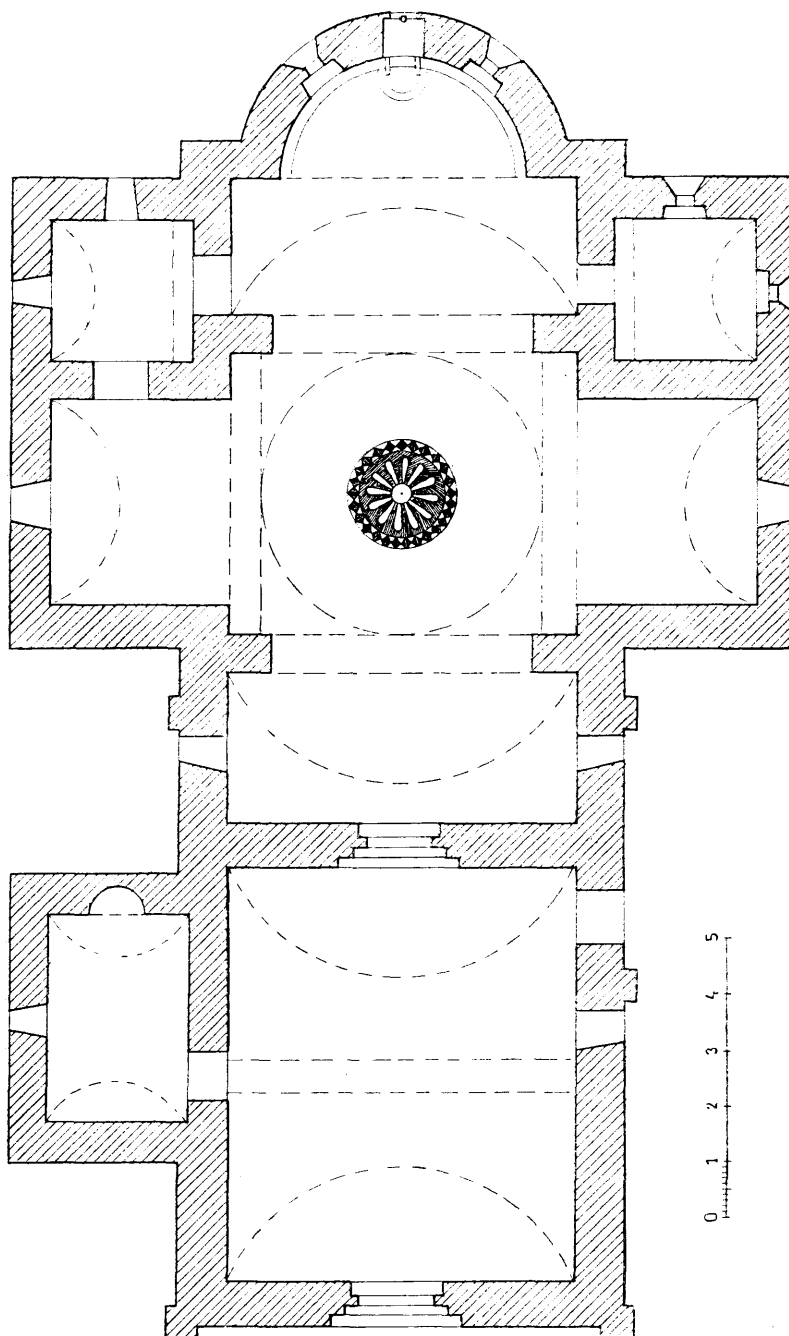
Klášter má dva kostely — jeden velký z XIII. st., druhý malý ze XVII. st. Velký, jak se dovídáme z nápisu, vyřezaného nad jeho vchodem (tab. VI, 2), byl vystaven v r. 1252 knížetem Štěpánem, vnukem vel. župana Štěpána Nemanji. Podle své architektury patří k nejstarší skupině srbských chrámů, tak zv. »rašské školy« XII.—XIII. st., ve které velký význam měly románské vlivy. Má pouze jednu loď s nízkým transeptem, jednu kopuli, opřenou o pilastry, jednu kruhovitou apsidu a po jejích stranách nízké prothezis a diakonikon. Velký narthex stejné výšky, jako loď, prodlužuje ji ze západu. Celá budova je stavěna ze zevně otesaných kamenů pórovitého vápence a jen oblouky a klenby jsou z cihel. Půdorys (tab. I) a celá konstrukce tvaru armenského, který záhy zdomácněl na březích jadranských, jsou spojeny se řadou detailů čistě románských. Fasády byly ozdobeny obloučkovými vlysy (tab. III), portály a některá okna mají románskou formu (tab. II—V). Podle románských vzorů jsou také rozčleněny boční fasády plochými pilastry, ale v jejich umístění se také ozývá arménský vliv — neodpovídají vnitřní konstrukci budovy a mají pouze dekorativní účel (tab. I a VI, 1).

Kostel byl v téže době uvnitř celý vymalován, ale z těchto původních maleb se zachovaly pouze zbytky v diakonikonu, kde jsou zobrazeny Kristus-Pantokrator, P. Maria, Zvěstování P. Marii, Deesis (tab. VII) a několik výjevů ze života proroka Eliáše. Z těchto zbytků je vidět, že malby byly překrásnou památkou srbského malířství XIII. st. Se stanoviska ikonografického jsou zvláště zajímavé výjevy ze života pror. Eliáše, mezi nimiž je zobrazeno také narození prorokovo (tab. VIII), o kterém Bible mlčí a které je zkomponováno podle apokryfického vypravování Pseudo-Dorotheje o tom, že otec Eliášův viděl, jak po jeho narození se objevili andělé a přijali ho do svých rukou. Tato scéna, stejně jako další — Eliáš v poušti (tab. X), pomazání knížat hebrejských (tab. IX, 1), Eliáš u vdovy Sareptské (tab. IX, 2) — se objevují později na ruských ikonách XVI. st. (tab. XI), jasně prozrazujících srbský vliv.

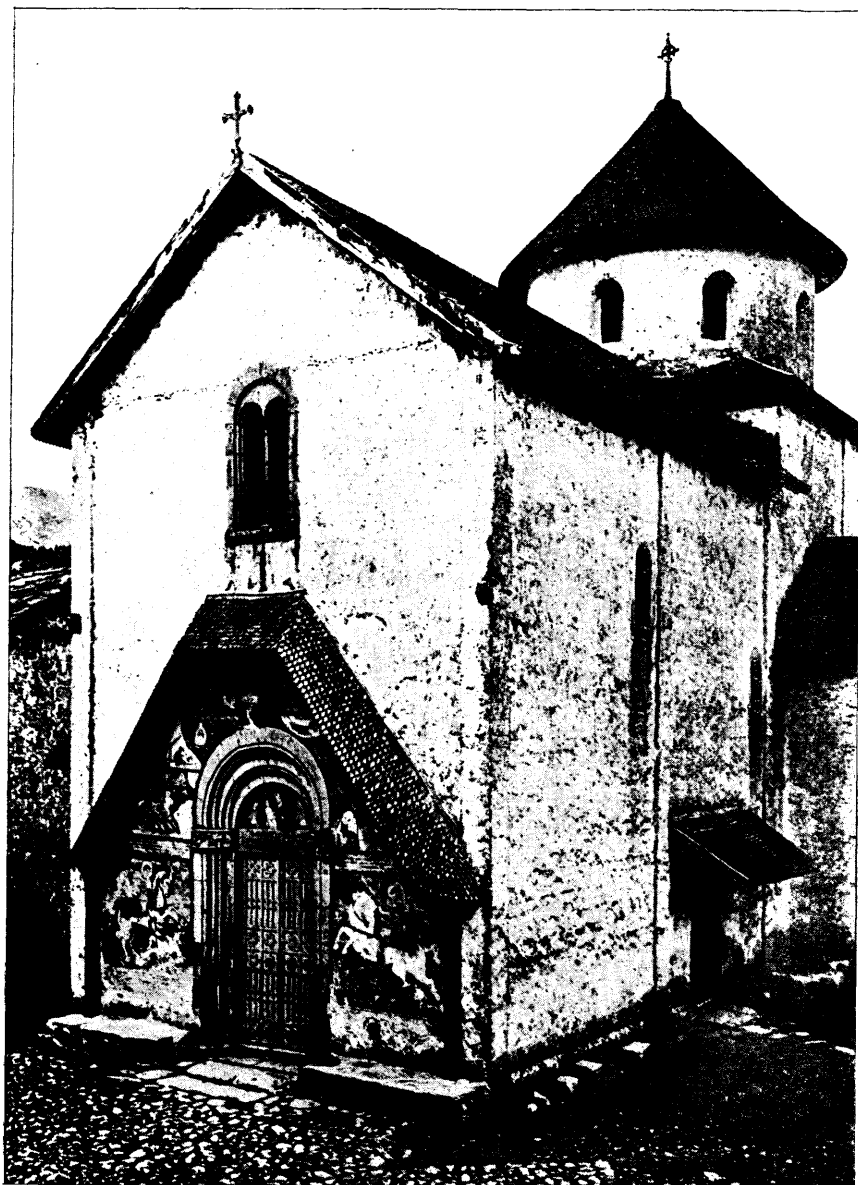
Střední část kostela byla nanovo vymalována v r. 1575. Tyto malby nemají velkého významu uměleckého, a jak lze předpokládat, obsahem opakují hlavní část původních maleb. Narthex, na jehož severní zdi je umístěna ohromná kompozice Rodokmenu Eseašova, byl vymalován v r. 1578.

Další malby — v prothezisu, v severní boční kapli a na západní fasádě jsou ze XVII. st. Lze však předpokládati, že malby na západní fasádě byly už ve XIV. st., ale že se z těchto maleb zachovalo pouze zobrazení P. Marie s Ježíškem (tab. IV).

Druhý, malý kostelík zasvěcený sv. Mikuláši, vznikl v XVII. st. a byl vymalován v r. 1639. Tyto pozdní malby zachovaly však stopy pěkného slohu umění srbského XIV. st. Obsahují zajímavé ilustrace života sv. Mikuláše (tab. XII—XIV).

Морача. План Успенского храма.
(По Дерокко, с исправлениями Миллэ и автора).

Морача. Успенский храм. Западный фасад (По Миллэ).

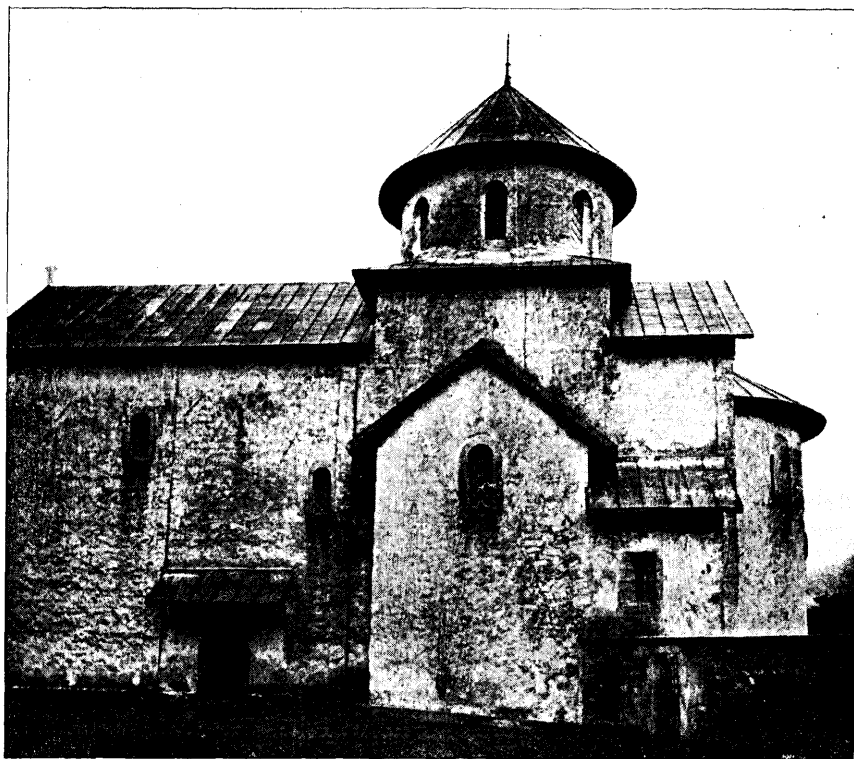
Морача. Успенский храм. Восточный фасад (По Миллэ).

Морача Успенский храм. Портал главного входа (По Миллэ).

Морача. Успенский храм. Портал входа из притвора (По Миллэ).

1. Морача. Успенский храм. Южный фасад.

ЄННЄТЪІНХРАМЪПЪЄТЪІДВЫБЦЕ·СЫЗВАНУ
 КРАСНАВННЄУСПЕНІАЄ·АЪѢ·ЄТЪВЕЖЕГЖНЄѢЖАЪІУ
 ЄТЪІНЄДАНННЄѢВАНЪТЪІВЪ·КРАШЕЪ·ВЛЪЄТЪІНЖАІО

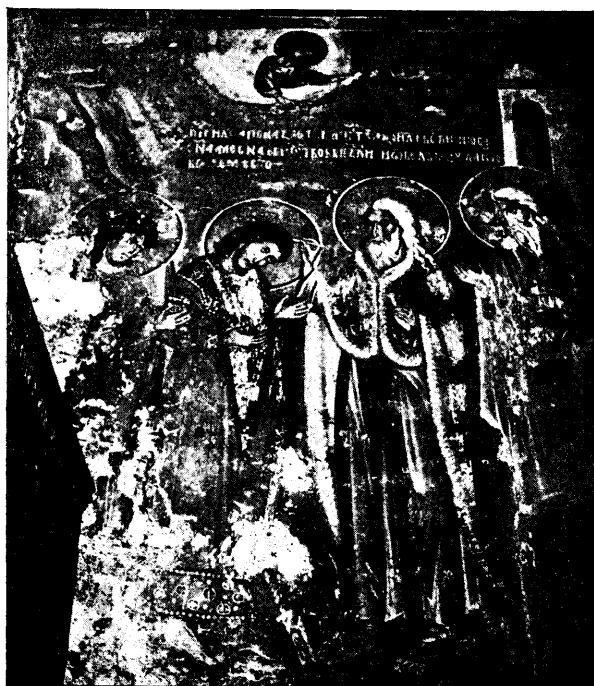
2. Морача. Успенский храм. Надпись над главным входом.

Морача, Успенский храм. Диаконник. Деисус (По Петковичу).

Морача. Успенский храм. Диаконник. Рождение прор. Ильи (По Петковичу).

1. Помазание Азаила и Инуя.

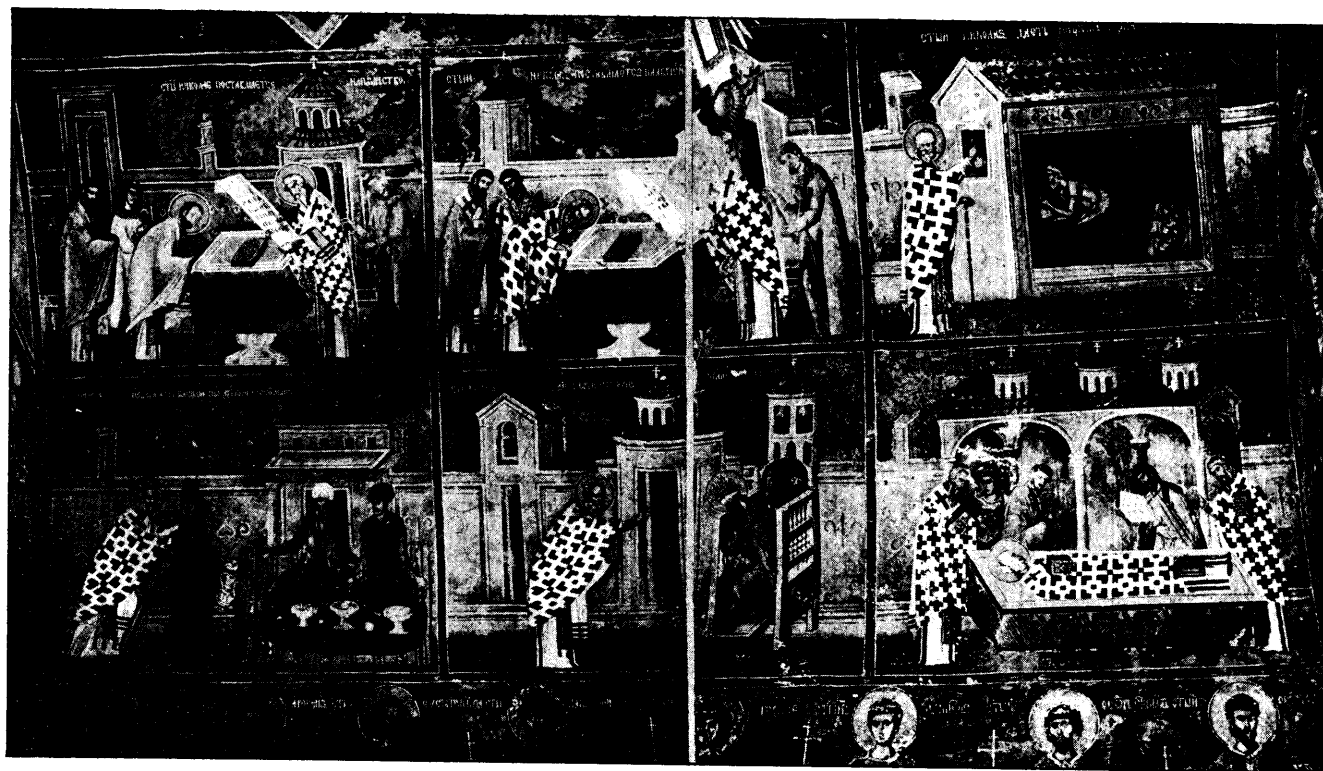
2. Илья и сарептская вдова.

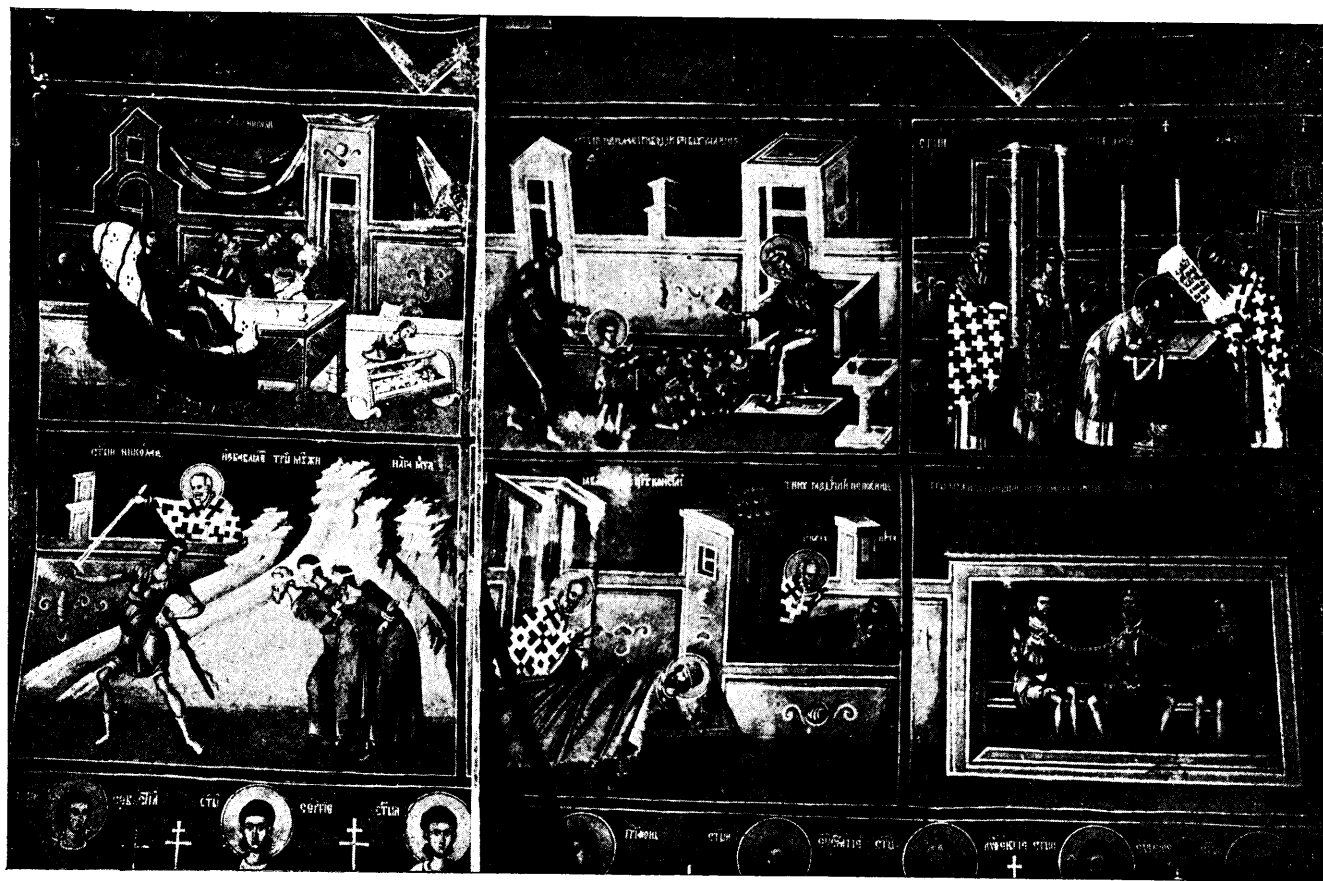
Морача. Успенский храм. Диаконник.
Илья у потока Хорафа (По Петковичу).

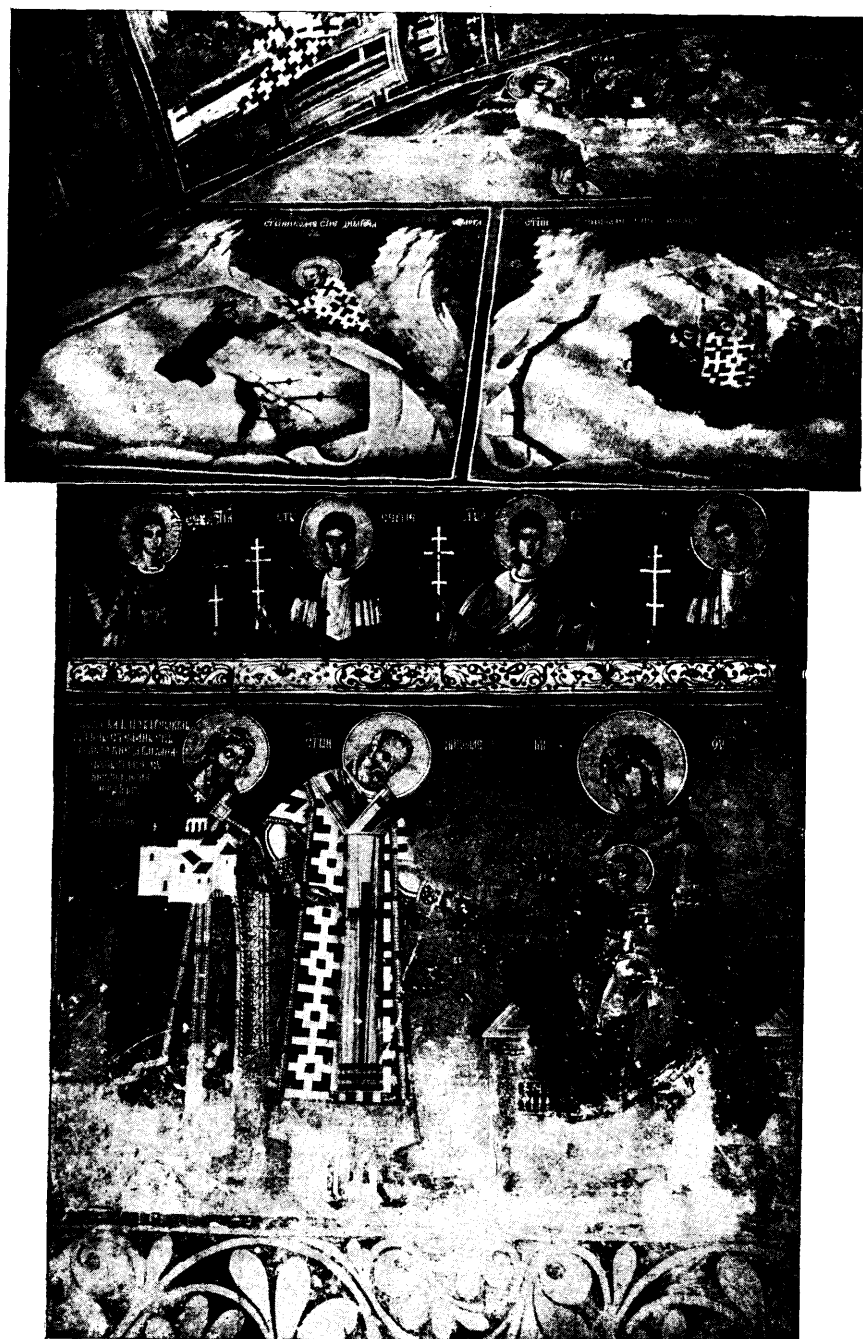
Москва. Русская икона XVI в. Житие прор. Ильи

Морача. Церковь св. Николая. Роспись южной стены.

Морача. Церковь св. Николая. Роспись северной стены.

Морача. Церковь св. Николая. 1. Роспись восточной стены.
2. Кitionское изображение.

JE-LI STAROSLOVĚNSKÝ PŘEKLAD EVANGELIÍ A ŽALTÁŘE NĚJAK ZÁVISLÝ NA GOTSKÉM PŘEKLADU VULFILOVĚ?*

V úvodu své Rukověti hlaholské paleografie jsem zdůraznil, že slovanskému filologu nelze pracovat v slov. paleografii jen proto, že je filologem, je nutné, aby se poohlédl po obecné paleografii latinské a řecké a osvojil si alespoň její začátky. Ale již v XXXIX. ročníku časopisu *Nastavni vjesnik* přišel K. ŠEGVIČ s nemožnou domněnkou, kterou chtěl vzkřísit t. zv. Jeronymskou tradici o původu hlaholice. Napsal jsem tudíž dvě léta nato v *Miletičově sborníku*, že veliký počet domněnek o původu hlaholského písma (přes čtyřicet) je něco nepřirozeného, nezralého, v úmyslu, aby, kdo budou budoucně psát o této otázce, trochu se zamyslili, aby slovanská paleografie nebyla vystavována na odiv a pro posměch soudných autorů, zejména v cizině. Netrvalo to dlouho a v XLVII. roč. řečeného *Vjesniku* přišel dr. J. HAMM s něčím podobným, jako dříve Šegvič, opět ne s něčím zbrusu novým, ale navazuje na starou stejně neoprávněnou domněnku Grubišičovu o původu hlaholice.¹

Také v čas. *Hrvatska smotra* VII, 435—48, Zagreb 1939, v článku *Glagoljica i sv. Braća*, odvozuje dr. HAMM netoliko původ hlaholské azbuky z gotského písma, ale připouští i vliv gotského překladu Vulfilova na staroslověnský překlad *Písma*, aspoň prostředěčně.

Ještě směleji stylisoval týž autor své myšlenky o gotské otázce v prvním svazku publikací přípravného komitétu III. mezinárodního sjezdu slovanských filologů, který se měl konati v Bělehradě 1939. V článku *Gotsko-starocírkvenslavenske paralele* (str. 29—30) mimo jiné píše, že prý lze novým bádáním dokázati, nejen že sv. Bratři nesestavili hlaholské písmo, ale že i hlaholské písemnictví ve svých začátcích bylo pod vlivem ariánství. V téměř článku níže tvrdí, že se domnívá, že dikce ariánské gotské bible nebyla autoru nejstarších církevněslovanských překladů ani neznáma ani cizí.²

* Srov. J. Janko: Měl-li Vulfilův gotský překlad bible vliv na překlad starocírkevněslovanský? ČMF roč. XXVIII. 1 sl.

¹ *Cl. Grubišić* ztotožňoval hlaholské litery s gotskými a tudíž i s runami; odvozuje hlaholici z dávné minulosti frygické, odmítá tradici jeronymskou, ale je stejně ochoten zamítnouti i t. cyrilometodějskou; viz *V. Jagić*, *Исторія славянської філології*, Спб. 1910, 68—69. Svoji práci vydal Grubišić pod názvem: »In originem et historiam alphabeti slavonici glagolitici vulgo Hieronymiani disquisitio... a Clemente Grubissichio proposita«, v Benátkách 1766. — Již tenkrát vynutily si na Dobrovském spisy toho druhu zoufalý výkřik: »immer müssen wir lächerlicher werden«!

² V poslední své práci (KZ 67, 112) podává dr. Hamm toto vysvětlení: »Ein unmittelbarer Einfluß der gotischen Bibel auf das Altkirchenslavische nach der zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts ist nach allem, was wir von den Goten und von ihrer Literatur wissen, undenkbar; folglich müßte man ihn in eine frühere Periode, etwa ins 6. oder 7. Jahrh. versetzen, was der Ablehnung der von Jagić u. a. mit so viel Mühe aufgestellten Hypothese vom Kyrillo-mazedonischen Ursprung der ältesten slavischen Literaturdenkmäler gleichbedeutend wäre«.

Ohned po prvním článku dra HAMMA psal mi vážený autor slavista, že se mu zdá, že v naší vědě (v slavistice) nastala úplná anarchie; mladí autoři chrlí ze sebe hlouposti bez nejmenší vědecké kritičnosti a odvažují se přinášeti na vědecké forum věci, jimiž ukazují svoji nekritičnost a nevědomost. Ostrá to kritika, ale nutná k ozdravení.

U nás se dotkl této otázky † prof. M. WEINGART (Byzslavica V, 440 násl.) a přiklonil se k výkladu Iljinského stran VIII. kap. ŽK. Odmítá sice, že by gotské písmo, které Konstantin na Krymu studoval, mělo nějaký vliv na hlaholici, ale vše se přimlouvá, aby někdo srovnal po stránce kritické, zdali snad gotské biblické texty neměly nějaký vliv na staroslověnský překlad Konstantinův; praví, že tato otázka je germano-slavicum prvního řádu. Lituji, že jsem tehdy neodložil vše ostatní stranou a neposlechl výzvy Weingartovy, snad jsme mohli býti ušetřeni nejednoho zklamání. Světlejším bodem v této otázce je stať historika dra IVE GUBERINY v témž 9. čísle VII. ročníku časopisu Hrvatska smotra »Konstantin-Ćiril i izvori glagolice«. Dr. GUBERINA zcela správně zdůrazňuje, že moravsko-panonské životopisy a spisek mnicha Chrabra »O písmenech« jsou, jakožto domácí a soudobé zprávy stran Konstantinova-Cyrylova autorství písmen a stslav. překladu Písma, prameny prvního řádu, potvrzené i soudobými zprávami cizími.³ Na protivnících je, aby je vyvrátili; dr. GUBERINA odpovídá krátce na marné vytáčky Šegvičovy a Poparičovy.

Své mínění o hlaholici uložil jsem v Rukověti hlaholské paleografie a nemíním se pouštět do polemik a sporů o názory v této věci. Odvozovati hlaholské písmo z gotského mám za nepřípustné pro zřejmě různý duktus obou řečených abeced a v neposlední řadě i proto, že způsob, jak jej naznačuje dr. HAMM, by ukazoval autora velmi málo bystrého, kdežto o Konstantinovi-Cyrylovi, autoru hlaholice a překladu Písma sv., počínajíc bibliotekářem ANASTASIEM až do GRIGOROVIČE, JAGIČE,⁴ PASTRNKA,⁵ NAHTIGALA,⁶ všichni mluví o něm jako o muži geniálním a o jeho geniální literární tvorbě (Srov. M. WEINGART, Rukověť jazyka staroslověnského. V Praze 1937, 109–111).

V tomto zmatku domněnek a předpokladů kladu aspoň stran druhé části tvrzení dra HAMMA jako opěrné body tyto dvě these:

1. *Autor staroslov. překladu evangelií a žaltáře překládal přímo z řecké předlohy.*
2. *Řecká předloha, z níž Konstantin-Cyryl překládal, byla jiná nežli ta, o kterou se opírá gotský překlad Vulfilův.*

I.

První these stylisují úmyslně tak, nejmenují osobu autorovu, která je na tomto místě vedlejší; nám běží zde o věc. Každému, kdo se obíral slavistikou, je znám rázovitý rys původního staroslověnského překladu evangelií, žaltáře a paremej-

³ Viz list papeže Jana VIII. k Svatoplukovi z r. 880 *Industriae tuae* a traktát Anonymi Salisburgensis historia conversionis Carantanorum et de s. Methodio testimonium querulum a. 873.

⁴ V. Jagić, Глаголическое письмо 65. Энциклопедія славянської філології, Спб. 1911, III.

⁵ Fr. Pasternek, AfsI Ph XXV 1903, 308 násl.

⁶ R. Nabtigal, Razprave I 178 »L'analyse de l'Azbuka est de la plus grande importance pour l'appréciation de l'individualité intellectuelle de Constantine«.

níku, jímž se liší nejen od cizích překladů, ale i od domácích překladů doby pozdější. Tento rázovitý znak se jeví v tom, že autor užívá často nepřeložených, z řečtiny přejatých slov. Také o překladu Vulfilově platí něco podobného, také biskup Vulfila leckdy přejal slova řecké předlohy, ale slova jím přejatá zpravidla buď souvisí s ideologií křesťanskou (Χριστός — Christus, ἀπόστολος — apaustaulus, διάβολος — diabaulus, παρασκευή — paraskaiwe a pod.), nebo s ideologií židovskou (σάββατον — sabbato, σατανᾶς — satana, ῥακά — raka a j.), nebo jsou to odborné kulturní výrazy, jako názvy úřadů, důstojenství, peněz (προφήτης — praufetus, σπηκουλάτωρ — spaikulatur, παράκλητος — parakletus, διάκονος — diakaunus, δραχμή — drakma) a pod. Tu a tam se čte ojediněle i u Vulfily některé přejaté, nepřeložené slovo, na které se nehodí udané vysvětlení nebo odůvodnění, tak na př. u Luk. 17 slovo stairo = στεῖρα (sterilis) v stsl. překladě již неплодъ, ale to jsou výjimky.

Něco jiného vidíme v původním překladě staroslověnském, kde čteme, jak rozbor ukáže, dlouhou řadu nepřeložených, z řecké předlohy přejatých slov, přizpůsobených duchu stsl. jazyka, která sice také často souvisí s ideologií textu nebo jsou často také technickými výrazy, pro něž jazyky slovanské tehdy neměly vhodných slov, která však v překladě Vulfilově již před pěti sty lety byla přeložena. Již nejbližší texty, slovanské z doby cara Simeona (893 až 927) si pomáhaly různými překlady, takže se po stránce slovníkové zřejmě liší od původního překladu. Kdyby byl autor staroslov. překladu evangelií a žaltáře nahlédal do překladu Vulfilova, stěží by byl zůstal u slov přejatých z řeckého originálu, mnohem pravděpodobněji by byl sváděn, aby řečená místa také překládal.

Prof. V. JAGIĆ sestavil (v Entstehungsgeschichte d. k. Sprache 299 násl.) podrobný seznam těchto slov, k němuž připomíná, že nechce tvrdit, že by každé z nich zcela bezpečně pocházelo z původního staroslov. překladu, avšak souhlas nejstarších evangeliářů a evangelií je zárukou, že se v původním překladu opravdu čtla. Vynechávám tudíž úmyslně slova, o nichž by mohla býti nějaká pochybnost a připojuji zároveň, jak se snažili pozdější autoři nahraditi neboli zaměnití tato slova z řečtiny přejatá (Srov. V. JAGIĆ, Zum Altkirchenslawischen Apostolus II 5 násl.).

Nepřeložená slova v evangelním staroslov. překladu jsou:

ἄδης stsl. адъ — got. halja (Hölle); Mat. 11 23 a často, v pozdějších textech XII. a XIII. stol. se čte до тьмѣнаго;

ἀρχιερεὺς stsl. архирей — got. gudja (Priester) Mat. 27 1; srov. též ἱερεὺς, stsl. иерей — got. gudja Mat. 8 4 a j.;

βλασφημία, βλασφημεῖν — влѣсфимїа, влѣсфимисати v nejstarších textech je nepřeloženo; odchylky χοῦλα, χοῦλενнѣ v Zograf. ev. a Savině knize čteme jen vedle starých nepřeložených výrazů;

τὰ ἐγκαίνια stsl. енкениїа — got. inniujīpa (Erneuerung) Jo 10 22; v Zograf. ev. a Assemanově evangeliáři se čte též сѣаштениїѣ; tedy původní čtení je méně jisté;

ἐφημερία, stslov. **ѣфимѣрія** Luk. 15 — got. *afara?* (dohadem) snad *afar* = Nachkomme; jen v Zogr. a někdy v Marianu a pozdějších textech se čte **χοῦδα**; οἰκονόμος, stslov. **икѡномъ** Luk. 16¹ — got. *fauragaggja* = Verwalter; i toto bývá záhy překládáno slovem **приставникъ**;

καταπέτασμα, stslav. **КАТАПЕТАСМА** Mat. 27⁵¹ — got. faurahah, Vorhang; v Zogr. a Mar. čteme u Marka 15³⁸ i ονομα, v evangeliářích se však toto místo nečte;

κερία, stslov. *кирига* — got. *faskja* (lat. *fascia*) *Бинде*, Joh. 11₄₄;

κοδραντής, stslav. кодрантъ — got. kintus (Heller) Mat. 5 26; v pozdějších staroruských textech цлѣта;

κρανίου τόπος, stšlov. **краниче** мѣсто — got. *hvarneins* staþs (Schädelstätte); *hvarnei* = Schädel;

τὸ κρίνον, stslov. кри́нъ — got. bloma (Blume) Mat. 6 28; v Zogr. a Savine
knize цѣтъ;

λίτρα, stslov. литра — got. pund (Pfund), Joh. 12 3;

μνᾶς (μνᾶ), stslov. мнѣтъ — got. daila (Pfund) Luk. 19₁₃; skatts (Geld) Luk. 19₁₆; tímtež výrazem překládá got.: ἄργύριον, δηνάριον i μνᾶ;

μύρον, stslov. *мыро* — got. *balsan*, Luk. 7⁴⁶, Joh. 12⁵; v pozdějších textech se čte *μαρμαρο*, *мать*;

νάρδος, stslov. нарѣ — got. balsan (Balsamum) ibid.;

ὀλοκαύτωμα, stslov. олокаѣтомаѣ — got. alabrunsts Mar. 12 33; v ev. Assemanově κβςςςζαγαεμνινϋζ ρρϋτκς; podobné dvojice jsou i v žaltáři;

πῖρα, stslav. пира — got. matibalgs, Speisetasche; v nejstarších textech se čte dvakrát μοῖσηνα, κρητισητα; později též мѣхъ, мѣшница; Jagic má první výraz za původní;

σανδάλιον, stslov. сандалини — got. *sulja* (lat. *solea*) Sohle; Mar. 69;

σίκερα, stslov. сикера — got. leiþu (Obstwein) Luk. 1 15;

σκηνή, stslov. скинини — got. hleiþra (Hütte, Zelt), Luk. 9:33; v slov. záhy bylo nesterjné překládáno: крокъ, къща, храмъ; tato různost v překládání zdá se Jagicovi důvodem, že nepřeložený výraz je původní. Něco podobného je se slovem δόγμα, stslov. догма Luk. 21 — got. gagrefts (Verordnung); i toto se zachovalo nepřeložené jediné v ev. Nikol., kdežto jinde se nesterjné, různě překládá: заповѣдь v ev. Assemanově, v ostatních повелѣнїи; i zde je asi nepřeložený výraz původní;

σκηνοπηγία, stslon. скинопигиѧ — got. hleprastakeins, das Zeltaufschlagen, Laubhüttenfest, Joh. 7₂;

σπεῖρα, stslouv. **цпирѧ** (cohors militum) – got. hansa (Schar) Mar. 15 16; v pozdějších překladech **нѧрѧдѧ, мнѧжѧство воинѧ**;

στάδιος, stslav. стади — got. spaurds, Rennbahn Joh. 6¹⁹; jen v Ostromírově ev. πορνίς, jinde všude zůstává původní výraz nepřeložený;

συχάινος, stslav. сѣкамина — got. bairabagms, Maulbeerbaum Luk. 176;

τέκτων, stslov. тѣκτονъ — got. timrja, Zimmermann, Mar. 63;

τράπεζα, stslov. трапѣза — got. mes, Tisch, Mar. 11 15;

τρίβολος, stslav. трѣволѣ — got. wigadeinom (dat. pl.), Dornpflanzen, Mat. 7 16;

φοῖνιξ, stslov. финикъ, финикъ — got. reikabagms, Palmbaum Joh. 12 13.

Podobných z řečtiny přejatých slov uvádí Jagić (l. c.) mnohem více, jak z evangelií a žaltáře tak i z epištol; přestávám na uvedených příkladech, ježto v gotském překladě evangelií zejména sv. Matouše a Jana jsou veliké mezery. Obě řečená evangelia začínají vlastně šestou kapitolou a i jinak jsou neúplná, stejně jako ostatní texty evangelní, takže není možné přesné srovnání.⁷

2. Jest ještě jiný ráz v povaze staroslov. překladu evangelií a žaltáře, z něhož je patrné, že jeho autor při překládání sotva asi bral v potaz a na pomoc překlad gotský; je to živost neboli životnost staroslověnského překladu, pestrost a rozmanitost jeho jazyka. Prof. WIL. STREITBERG, když mluví o Vulfilově překladě, charakterisuje jeho jazyk takto: Obecně lze říci, že Vulfila se snaží držeti se řecké předlohy co nejpřesněji, píše tudíž gotštinou ne životnou, spíše umělou, grecisující, třebaže ne otrocky věrnou... (Gotisches Elementarbuch, Heidelberg 1910, 33).

Zcela jinak se jeví jazyk staroslověnského překladu podle popisu Jagićova (viz čl. 56 l. c. str. 322 násl.), kde uvádí různá slovanská slova za jeden a týž výraz řecké předlohy, z níž autor překládal. Na př. za ř. sloveso βαλλω připomíná Jagić ne méně nežli 17 výrazů slovanských: вѣложити, вѣзложити, вѣдѣти, положити, вѣверѣшити, вѣзерѣшити, вѣмѣтати, помѣтати, вѣлагати, полагати, вѣликати, вѣсадити, осѣпати, посѣпати, исѣпати, вѣнѣзити, вѣзвратити. Netvrdí, že by byly všechny tyto výrazy stejně původní, srovnává je co do stáří a upozorňuje na jemný cit překladatele, který za jedno a totéž řecké slovo položil různé slovanské výrazy podle různých okolností. Tak kde je řeč o tekutinách, na př. o víně (Mat. 9 17, Mar. 2 22, Luk. 5 37 a j.), položil sloveso вѣликати, o vsazení do žaltáře užil slovesa вѣсадити, o pohnutí stromu praví осѣпати ꙗко ꙗже, o zastrčení meče do pochvy píše вѣнѣзи, ve všech textech. Takových příkladů je plno.

Za řecké λευκός se obvykle užívá adj. бѣлѣ. Jagić upozorňuje na pozoruhodný překlad téhož adjektiva u Jana 4 35, kde je řeč o nivách, plných dozrávajících obilí; tu užil autor s jemným citem adj. плакъ (plavý). Česká t. zv. Procházkova (Fr. Faustina Procházký) bible má tu: jsou již bílé ke žni, pod vlivem lat. Vulgaty regiones albae sunt.

Neméně zajímavé jest sloveso чєсати (чєхати) za ř. συλλέγω u Luk. 6 44, kde je řeč o trhání ovoce не отъ трѣнникъ бо чєшѣтъ смокъви; podle Jagiće je toto sloveso jistě starý terminus technicus, který by řecká předloha svým bezbarvým slovem (συλλέγω) v překladateli stěží vyvolala. Za toto sloveso původně a obvykle se čítá събирати; naproti tomu v řeči zemědělské jsou obvyklé technické termíny: исплѣкъ u Mat. 13 28; kde je řeč o koukole, o sbírání ovoce u Mat. 7 16 обємѣкъ a zde чєшѣтъ. O životnosti řeči staroslov. překladu svědčí, že tyto výrazy a mnohé jiné se dosud zachovaly buď ve všech neb aspoň v některých slov. jazycích podnes.⁸

⁷ Od srovnávání žaltářního textu upouštím; jednak tu běží jen o několik málo míst (23), která se z gotského žaltáře zachovala, jednak proto, že je pochybné, jsou-li tato místa opravdu zbytky celého žaltáře, nebo jsou-li to citáty, které se čtou v textu novozákonním. Srov. *Job. Müblau, Zur Frage nach der gotischen Psalmenübersetzung*, Kiel 1904, 7 násl.

⁸ Srov. *St. Kulbakin, О речничкој страни старословенског језика*, 1930, 109 násl.

Připomenu ještě posudek staroslov. překladu evangelií a žaltáře profesora FR. PASTRNKA v čl. Die gr. Artikelkonstruktionen in der altkirchenslav. Psalter u. Ev.-übersetzung (AfsI Ph XXV. 1903, 308 násl.), kde praví, že překladatel jeví vynikající talent; překlad je doslovný a krajně přesný, což je vysvětlitelné tím, že si byli překladatelé vědomi, že překládají posvátný text. Při tom je tu i snaha nezadat si v ničem proti duchu jazyka.⁹ — To je ovšem zcela jiná charakteristika, nežli jakou podává prof. W. Streitberg o překladu Vulfilově. Těžko je si představit, že by autor tak vynikajícího talentu byl nahlížel do překladu Vulfilova, aby v něm hledal poučení; máme však po ruce zřejmý důkaz, že tomu tak jistě nebylo. Textová kritika totiž dokazuje, že staroslověnský překlad evangelií a gotský překlad Vulfilův předpokládají, že jejich autoři pracovali podle různých předloh.

Dodatkem k tomu, co bylo o staroslov. překladu pověděno, připomenu, co napsal o autoru (autorech) stsl. překladu bratislavský prof. V. POGORELOV.¹⁰ Ve snaze totiž, aby dokázal, že sv. Konstantin-Cyryl a Metoděj byli rodem Slované a ne Řekové, tvrdil, že neznali ani dokonale řecky. Za pádný doklad mimo jiné uváděl Pogorelov i slovo *мѡѡѡѡ* (= *η μωω*). Podle něho považovali tento tvar *μωως* za nom. sg. (ač v klasické řečtině je to akk. plur.) a tak jej také skloňovali; na př. *κλῆρυκτες οτῶν ημῶν мѡѡѡѡ* Luk. 19 24; jinými slovy nerozeznali ani číslo ani pád. Ve velikém díle v. Sodenově¹¹ však se uvádí řada kodexů, zejména třídy I a tyto jsou, jimž předloha stsl. překladu byla nejbližší, v nichž čteme tvar *η μωως* i jako nom. sg. Tedy úsudek Pogorelovův byl ukvapený.

II. Řecká předloha, o kterou se opírá staroslov. překlad evangelií, byla jiná nežli ta, z níž překládal Vulfila.

Každému, kdo se poněkud obíral textovou kritikou Nového zákona, je známo, že podle svědectví sv. Jeronyma byly tu již ve IV. století tři hlavní třídy novozákonního textu a to: text dolnoegyptský neboli recense alexandrijská, připisovaná biskupu Hesychiovi (u Sodena označena siglou H), recense cařihradská, pocházející nejspíše od zakladatele exegetické školy v Antiochii Lukiana, která se později stala obecným textem východních církví jazyka řeckého (odtud u Sodena jeho sigla K = Κοινή) a recense Origenova-Pamfilova neboli cesarejská-jeruzalemská (I). Mimo tyto 3 hlavní recense byla tu i t. zv. čtení »Západní«, jejichž začátek byl v Syrii již v stol. II. a která se dostala prostřednictvím řecko-latinských překladů až na západ, odtud jejich jméno. Texty »západní« nejsou žádnou recensí, jsou jen čtení zabarvená místními variantami.

⁹ Viz též M. Weingart, Rukověť jazyka staroslověnského, I, str. 26—28.

¹⁰ Srov. V. Pogorelov, O národnosti apoštolov Slaviansva. Bratislava 1, 1927, 183—193. Viz též můj čl. Několik poznámek k článku prof. Val. Pogorelova »O národnosti apoštolov Slaviansva. Bratislava 2, 1928, 231—232. — V. Jagić, Zum Altkirchenslavischen Apostolus, Die Physiognomie d. slawischen Übersetzung, Wien 1919, II 4—5.

¹¹ V. Soden, Die Schriften d. Neuen Testaments in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt, Göttingen 1911, II 351.

V. SODEN označil všechny texty, mimo recensi alexandrijskou a cařihradskou, siglou I jako recensi jerusalemskou ale neprávem, protože podle novějších studií biblických kritiků text jerusalemský se čte jediné ve skupinách v. Sodenem označených siglou I^a (v kodexech D a příbuzných), siglou Iⁿ (v kod. fam. 1) a siglou I^r (kod. fam. 13); ostatní by podle toho patřily ke čtením »západním« (Srov. STREETER, *The four Gospels*,² London 1927, I, kap. IV; A. VACCARI, *Institutiones biblicae*, Romae 1933, I 229–30).

Připomenouti sluší dále, že recense cařihradská, podobně jako ostatní, nezachovala se všude ve své původní čistotě; podle v. Sodena z devíti set známých kodexů této třídy třetina (300) je zabarvena různými variantami, zejména »západními« a palestinskými.

Prof. W. STREITBERG ukázal, že překlad Vulfilův je takový cařihradský text, pomíšený variantami palestinskými, které se čtou ve spisech církevních Otců kapadockých, zejména sv. Jana Zlatoustého a j. Při tom ukazuje jako na nejbližší prameny na kodexy S, V, nejčistější kodexy K, dále na kodd. EFGH již poněkud zabarvené třídou I a konečně na kodd. IIK, ΔΓ, U, t. j. kodexy s větším množstvím variant třídy I. Při tom opatrně připomíná, že se nenašel dosud žádný smíšený kodex, s kterým by se překlad Vulfilův přesně srovnával (Viz jeho *Got. Elementarbuch* str. 30 a u v. Sodena I 1469 násl.).

To, co vykonal prof. W. Streitberg, pokusil jsem se rozluštití stran textu staroslov. překladu evangelií s podobným výsledkem. I tento překlad se opírá o cařihradský text s četnými palestinskými variantami a to ve větší míře, nežli je tomu v překladu Vulfilově.

Staroslov. překlad evangelií se jeví příbuzným nejprv s řadou kodexů recense cařihradské, a sice s těmi, jež v. Soden označil siglou K^o, t. j. s kodexy pocházejícími ze sv. hory Athosu (Ἁγίον Ὄρος); je to především majuskulní kodex U, minuskulní pak 213, 443, 1071, 2145, 1321 a 1574.

Důležitá je v tomto směru i skupina kodexů, které v. Soden uvádí pod siglou I^{aa}, t. j. smíšené kodexy K (cařihradské) s variantami vlastními kodexu A (Alexandrijskému).

Dále skupina kodexů I^a, v nichž se podle v. Sodena zachovala čtení »západní« nejčistěji; jsou to: kodd. DΘ, W (u Marka), z minuskulních: 21, 28, 399, 544, 565 (kod. cís. Teodory) a 700. Též kodd. fam. 1 a fam. 13 u v. Sodena skupiny kodexů Iⁿ a I^r.

Konečně se shoduje velmi často náš překlad evangelní se skupinou purpurových kodexů (u Sodena Iⁿ) N, O, Σ, Φ a jejich odrůdou, totiž s minuskulními kodexy, které v. Soden označil siglou I^r: 157, 245, 291, 713 a 1012. Přirozeně, podle toho, co jsem řekl výše, nalezneme v staroslov. překladě ohlas variant starosyrského překladu Curentonova, sinajského a v mladších textech syropalestinských stejně jako v Itale a Vulgátě.

Názornější nežli tato přehledná charakteristika obou překladů, jak staroslověnského tak gotského Vulfilova, bude, uvedu-li jednotlivé varianty podle kapitol a veršů jednotlivých evangelií. Zajímavé je, že v bibli Vulfilově je

pořádek evangelií jiný nežli v překladu stšlověnském, který se drží obvyklého pořádku; u Vulfily po Matoušovi následuje ev. sv. Jana, po něm Lukáš a nakonec ev. sv. Marka. Již v evangeliích sv. Matouše a Jana, která v bibli Vulfilově obě začínají teprv kapitolou pátou nebo šestou a mimoto jsou neúplná i jinak, zjistil jsem úhrnem na sto variant; také evangelia sv. Lukáše a sv. Marka čítají každé na 100 různocnění většinou palestinských, jimiž se liší staroslověnský evangelní text od překladu gotského. V seznamu variant uvádím na prvním místě text staroslov. překladu s příslušnou variantou palestinskou, na druhém místě překlad gotský odpovídající řeckému textu cařihradskému nebo jeho variantě.

MATTHAEUS

V 30 ИДЕТЬ КЪ ЪЕЕНЖ, ἀπελθῆ εἰς γέενναν (P) — got. gadriusai in gaiainnan, βληθῆ ε. γ.;

v. 32 ИКО КЪСИКЪ ПОУШТАИИ, ὅτι παῖς ὁ ἀπολύων — got. þatei hvazuh saei afletip, ὅτι ὁς ἂν ἀπολύσῃ;

v. 37 ИИ ИИ ИИ ИИ, vaí vaí καὶ οὐ οὐ — got. ja ja, ne ne, vaí vaí, oũ oũ;

v. 39 КЪ ДЕСИЖЖ ЛАНИТЖ, εἰς τὴν δεξιὰν σιαγόνα — got. bi taihswon þeina kinnu, ἐπὶ τὴν δεξιὰν σου σιαγόνα;

VI 24 ИКЪИ ЖЕ БО РАБЪ НЕ МОЖЕТЪ, Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται — got. ni manna mag, Οὐδεὶς δύναται (om οἰκέτης);

VII 27 И БѢ РАЗДРОУШЕНЪИ ИЖ КЕЛЪИ СѢЛО, καὶ ἦν ἡ πτώσις αὐτῆς μεγάλη σφόδρα — got. jah was drus is mikils, καὶ ἦν ... μεγάλη (om σφόδρα);

ib. v. 29 (КЪНИЖЪНИЦИ) ИХЪ И ФАРИСѢИ, (ὥς οἱ γραμματεῖς) αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι — got. haec om;

VIII 3 И ПРОСТѢРЪ РЖЖЖ ИНОУСЪ, καὶ ἔκτεινας τὴν χεῖρα ὁ Ἰησοῦς — got. om ὁ Ἰησοῦς;

ib. 13 И КЪЗКРАШТЬ СМ СЪТЪНИКЪ КЪ ДОМЪ СКОИ КЪ ТЪ ЧАСЪ, ΟΕΡѢТЕ И СЪДРАБЪ, Καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατονάρχος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ εὗρεν τὸν παῖδα ὑγιαίνοντα — got. haec om;

ib. 32 КЪНИДЖ КЪ СКИНЪИ, ἀπῆλθον εἰς τοὺς χοίρους — got. galipun in hairda sweine, ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων;

IX 1 И КЪЛѢЗЪ КЪ КОРАБЛѢ ИНОУСЪ, Καὶ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον ὁ Ἰ. — got. om Ἰησοῦς;

ib. 5 ОΥΚΠΟΥШТАИЖТЪ ТИ СМ ГРѢСИ ТРОИ, ἀφένται σοι αἱ ἁμαρτίαι σου — got. afletanda þus frawaurhteis, ἀφένται σοι ἁμ. (om σου);

ib. 18 КЪНЪСЪ ГІЕРЪ, ἄρχων τις — got. reiks ains, ἄρχων εἷς;

ib. 36 ВИДѢКЪ ЖЕ НАРОДЪИ ИНОУСЪ, ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους ὁ Ἰησοῦς — got. om ὁ Ἰησοῦς;

X 25 (ДОКЪЛЕТЪ ОУЧЕНИКОУ) И РАБОУ, (ἀρχετὸν τῷ μαθητῇ) .. καὶ τῷ δούλῳ — got. jah skalks, καὶ ὁ δοῦλος;

XI 19 (И ОПРАВЕДИ СМ ПРѢМЪДРОСТЬ) ОΥΤЪ ДѢЛЪ СКОИХЪ, (καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία) ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῆς — got. fram barnam seinaim, ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς;

XI 25 — XXV 37 desunt.

XXVI 71 Ишкдѣшию же ѿмоу, Ἐξελθόντος δὲ αὐτοῦ — got. usgaggandan þan ina, ἔξελθόντα δὲ αὐτὸν;

XXVII 49 Иѣ же приимѣ копыи прободе ѿмоу ребра и изиде вода и крѣкъ, ἄλλος δὲ λαβὼν λόγχην ἔνυξεν αὐτοῦ τὴν πλευρὰν καὶ ἐξῆλθεν ὕδωρ καὶ αἷμα — got. haec omittit.

JOHANNES

VI 1 на онѣ полѣ моря Тибериадѣска, πέραν τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος — got. ufar marcin þo Galeilaie jah Tibairiade, πέραν τῆς θαλάσσης τῆς Γαλιλαίας καὶ τῆς Τιβεριάδος;

v. 9 ѿстѣ отроциштѣ сѣде, Ἔστι παιδάριον ὧδε — got. ist magula ains her, ἔστιν παιδάριον ἐν ὧδε;

v. 15 и сѣтеоратѣ цѣсаря, (ἵνα) ... ποιήσωσιν βασιλέα — got. ei tawidedeina ina du þiudana, ἵνα ποιήσωσιν αὐτὸν βασιλέα;

v. 40 кола отъца моего, τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς μου — got. wilja þis sandjandins mik, τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με;

v. 52 (Приахъ же сѣ) Нюдѣи междю сорокѣ, οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς ἀλλήλους — got. ~ miþ sis misso Iudaieis, πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι;

ibid. дати плѣтъ сорокѣ, τὴν σάρκα αὐτοῦ δοῦναι — got. leik giban du matjan, τὴν σάρκα δοῦναι φαγεῖν (om αὐτοῦ);

v. 66 мѣноши отъ оученикѣ нго идѣ въспѣтъ, πολλοὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω — got. ~ managai galíþun siponje is ibukai, πολλοὶ ἀπῆλθον τῶν μαθ. αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω;

v. 71 хотѣше прѣдати и, ἤμελλεν παραδιδόναι αὐτὸν — got. ~ habaida ina galewjan, ἤμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι;

VII 1 И хождаше сѣ нѣмни Иисусѣ, Καὶ περιεπάτει μετ' αὐτῶν Ἰησοῦς — got. Jah Iwarboda Iesus afaþ þata, Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰ. μετὰ ταῦτα;

v. 4 ничесоже кѣ таникѣ, (οὐδείς) ... τι ἐν κρυπτῷ — got. ~ in analaugnein ha taujír, ἐν κρύπτῳ τι ποιεῖ;

v. 9 Он рекѣ, Ταῦτα εἰπὼν — got. þatuh þan qaþ, ταῦτα δὲ εἰπὼν;

v. 10 И҃гда же възидѣ братрѣи нго кѣ праздѣникѣ, то҃гда и сам възиде, Ὡς δὲ ἀνέβησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἰς ἑορτὴν, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη — got. ~ ὥς δὲ ἀνεβ. οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς τ. ἑορτήν;

v. 12 И рѣхѣтъ кѣ мѣногѣ, καὶ γογγυσμὸς ἦν πολὺς — got. ~ jah birod-eins mikila (þi ina) was, καὶ γογγυσμὸς πολλὺς ... ἦν ἐν τ. ὄχλοις;

v. 16 и рече нмѣ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς — got. (om αὐτοῖς) jah qaþ, καὶ εἶπεν;

v. 26 и҃да како разоумѣша кѣнѣши, ꙗко сѣ ѿстѣ Хѣ, μήποτε ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός — got. (add. þis ἀληθῶς) μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν ... ὅτι οὗτός ἐστι ἀληθῶς ὁ Χριστός;

v. 39 не оу҃ ко бѣ доухѣ сѣатѣи данѣ, οὐπω γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον δεδομένον — got. (om δεδομένον) unte ni nauhþanuh was ahma sa weiha ana im, οὐπω γὰρ ἦν πνεῦμα ἅγιον;

v. 52 не приходитѣ, οὐκ ἔρχεται — got. ni urreisíþ, οὐκ ἐγείρεται;

v. 12 𐌱𐌿𐌿𐌸𐌰 𐌺𐌰 𐌹𐌺𐌴𐌹 𐌶𐌹𐌺𐌴𐌹𐌸𐌰 𐌹𐌺𐌴𐌹, Eĩpon oũn aũtŵ oĩ maqhtai aũtoũ — got. (om aũtŵ) qeƿun ƿai siponjos is, eĩpon oũn oĩ maθ. aũtoũ;

v. 44 𐌹 𐌺𐌰 𐌳𐌿𐌺𐌴𐌹 𐌹𐌺𐌴𐌹 𐌺𐌴𐌹, kai āfete aũtŵn űpāgein — got. (om aũtŵn) jah letiƿ gaggan, kai āfete űpāgein;

XII 12 𐌹𐌺𐌴𐌹 𐌺𐌰 𐌹𐌺𐌴𐌹 𐌺𐌰 𐌹𐌺𐌴𐌹, 𐌳𐌴 𐌴 𐌹𐌺𐌴𐌹 𐌹𐌺𐌴𐌹 — got. ~ ƿatei qimiri Iesus, 𐌳𐌴 𐌹𐌺𐌴𐌹 𐌹𐌺𐌴𐌹;

v. 13 𐌹 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, kai ēkrazon leqóntes — got. (om leqóntes) jah hropidedum, kai ēkrazon;

v. 29 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 — got. (qeƿun) ƿeiθon wairƿan, 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰;

v. 30 𐌺𐌰 𐌺𐌰, 𐌹 𐌺𐌰 𐌺𐌰 — got. ~ so stibna, aũtē 𐌹 𐌺𐌰 𐌺𐌰;

v. 41 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, Taũta dē eĩpen — got. (om dē) ƿata qaƿ, taũta eĩpen;

v. 47 𐌹 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, kai mē 𐌺𐌰 𐌺𐌰 — got. jah galaubjai, kai piesteuθi;

XIII 18 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, ēqŵ qār oĩða — got. (om qār) ik wait, ēqŵ oĩða;

v. 26 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, lamβáni kai díðusin 𐌹𐌺𐌴𐌹 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 — got. (om lamβáni) gaf Iudin Seimonis, díðusin 𐌹𐌺𐌴𐌹 𐌺𐌰;

XIV 2 𐌺𐌰 𐌺𐌰, 𐌳𐌴 𐌺𐌰 𐌺𐌰 — got. (om 𐌳𐌴) gagga 𐌺𐌰 𐌺𐌰;

v. 3 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, ētoimáσω tŵpon űmĩn — got. ~ manwja izwis stad, ētoimáσω űmĩn tŵpon;

v. 4 𐌺𐌰 𐌺𐌰, oĩðate tēn űðŵn — got. ~ ƿana wig kunnuƿ, tēn űðŵn oĩðate;

v. 5 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, pŵs tēn űðŵn dunaμeθa eĩðenai — got. ~ hwaia magum ƿana wig kunnan?, pŵs dunaμeθa t. űðŵn eĩðenai;

v. 7 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, āp ārti qinŵskeθe — got. (praem kai) jah ƿan fram himma kunnuƿ, kai āp ārti qinŵskeθe aũtŵn;

v. 20 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 — got. (add űmeiς) ufkunnaƿ jus, qinŵseθe űmeiς;

v. 28 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, 𐌳𐌴 𐌴 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 — got. (add mu) 𐌳𐌴 𐌴 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, unte atta meĩns maiza mis ist;

v. 29 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, 𐌳𐌴 ēqŵ eĩpon űmĩn — got. haec om;

XV 2 𐌳𐌴 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, 𐌹𐌺𐌴𐌹 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 — got. ~ ei managizo akran baĩraĩna, 𐌹𐌺𐌴𐌹 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰;

v. 11 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, ēn űmĩn 𐌹 — got. in izwis sijai, ēn űmĩn meĩni;

v. 15 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, oũkēti lēqŵ űmāς — got. ~ ƿanasciƿs izwis ni qĩƿa, oũkēti űmāς lēqŵ;

ibid. 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, tí poiēi 𐌴 𐌺𐌰 𐌺𐌰 aũtoũ — got. ~ hwa taujiƿ is frauja, tí poiēi aũtoũ o 𐌺𐌰 𐌺𐌰;

XVI 10 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, 𐌳𐌴 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 — got. ƿatei du attin meinamma gagga, 𐌳𐌴 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰;

v. 15 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, diā toũto eĩpon űmĩn — got. (om űmĩn) duhƿe qaƿ, diā toũto eĩpon;

v. 18 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰 𐌺𐌰, Tí ēstin toũto — got. ~ ƿata hwa sijai, toũto tí ēstin;

v. 22 печальни бждете, λύπην μὲν νῦν ἔξετε — got. saurga habaiþ, λύπην ἔχετε;

v. 25 придеѣтъ година, ἔρχεται ὥρα — got. (praem ἀλλὰ) akei quimiþ heila, ἀλλ' ἔρχεται ὥρα;

XVII 1 и кѣзведѣ очн, καὶ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμούς — got. uzuhhof augona, καὶ ἐπῆρεν τοὺς ὀφθαλμούς;

v. 22 ꙗкоже и мы едины, καθὼς ἡμεῖς ἓν — got. (add ἔσμεν) swaswe wit ain siþu, καθὼς ἡμεῖς ἓν ἔσμεν;

XVIII 6 аз есмь, ἐγὼ εἰμι — got. (praem ὅτι) þatei ik im, ὅτι ἐγὼ εἰμι;

v. 7 Пакы же ꙗ кѣпроси Нисоуѣ, πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπηρώτησεν Ἰησοῦς — got. om Ἰησοῦς;

v. 20 идеже кси Нюдѣи сѣнемаѣтъ сѣ, ὅπου πάντες Ἰουδαῖοι συνέρχονται — got. þarci sinteino Iudaicis gaqimand, ὅπου πάντοτε οἱ Ἰ. συνέρχονται;

v. 22 Он рекъшию кмоу, Ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος — got. ip þata qipandin imma, ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος;

ibid. едины отъ прѣстоѣштинѣхъ слоуѣхъ, εἰς τῶν παρεστώτων ὑπηρετῶν — got. sums andbahte (at) standans, εἰς τῶν ὑπηρετῶν παρεστηκώς;

v. 25 отъверже сѣ онъ и рече, ἠρνήσατο ἐκεῖνος καὶ εἶπεν — got. ip is afaiaik jah qar, ἠρνήσατο οὖν ἐκεῖνος καὶ εἶπεν;

v. 29 изиде же Пилатъ сѣ нѣмѣ кѣнѣ, ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πιλάτος πρὸς αὐτοὺς ἔξω — got. om ἔξω;

v. 33 Къниде же пакы Пилатъ кѣ прѣторѣ, Εἰσῆλθεν οὖν πάλιν ὁ Π. εἰς τὸ πραιτώριον — got. ~ (þaruh) galaiþ in þraitauria aftra Peilatus, εἰσῆλθεν οὖν εἰς τ. πραιτώριον πάλιν ὁ Π.;

v. 40 Кѣзѣпиша же кси, Ἐκραύγασαν οὖν πάντες — got. ip eis hropidedun aftra, ἐκραύγασα οὖν πάλιν πάντες;

XIX 1 и тепе и, καὶ ἑμαστίγωσεν αὐτὸν — got. (om αὐτόν) jah usblaggw, καὶ ἑμαστίγωσεν;

v. 3 и приходяахъ кѣ кмоу, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν — got. haec om;

v. 4 кинѣ не обрѣтаѣхъ, αἰτίαν οὐχ εὐρίσκω — got. ni ainohun fairino bigat, οὐδεμίαν αἰτίαν εὐρίσκω;

v. 7 ꙗко сынъ вожиѣ теоритѣ сѣ, ὅτι υἱὸν Θεοῦ ἑαυτὸν ἐποίησεν — got. ~ unte sik silban gudis sunu gatawida, ὅτι ἑαυτὸν θεοῦ υἱὸν ἐποίησεν;

LUCAS

I 60 наречетъ сѣ нма кмоу Иоанъ, κληθήσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννης — got. om τὸ ὄνομα αὐτοῦ (haitaidau Johannes);

II 28 благослови Симеонъ бога, εὐλόγησε τὸν Θεὸν Σ. — got. om Σιμεών;

v. 33 отъць нго и мати, ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ ἡ μήτηρ — got. Josef jah aipei is, Ἰωσήφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ;

v. 42 **ερχοδωσμεν** ημ^α, ἀναβαινόντων αὐτῶν — got. usgaggandam þan im, ἀναβάντων αὐτῶν (εἰς Ἱεροσόλυμα);

v. 43 **и не чюсте родителѣа нго**, καὶ οὐκ ἔγνωσαν οἱ γονεῖς αὐτοῦ — got. jah ni wissedun Josef jah aīpei is, καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσήφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ;

III 8 **ѣко отъца нмамъ ѡбрама**, ὅτι Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ — got. attan aigum Abraham, om ὅτι;

v. 10 **что сътворимъ?** Τί ποιήσωμεν — got. an hwa taujaima?, τί οὖν ποιήσωμεν;

IV 3 **да вѣдѣтъ хлѣбѣ**, ἵνα ἄρτοι γενῶνται — got. ei wairþai hlaibs, ἵνα γένηται ἄρτος;

v. 4 **нъ о кѣсакомъ глаголъ исхождаштнмъ изъ ѡстѣ божинхъ**, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ — got. ak bi all waurde gudis, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι Θεοῦ;

v. 7 **аштѣ падѣ поклонниши сѣ прѣдѣ мѣнои**, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσης ἐνώπιόν μου — got. jabai inweitis mik in andwairþja meīnamma, ἐὰν προσκυνήγῃς ἐνώπιόν μου;

v. 8 **и отъвѣштѣ Нисоу сѣ рече нмоу**, καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ — got. ~ jah andhafjands imma Iesus qar, καὶ ἀποκριθεὶς αὐτῷ ὁ Ἰ. εἶπεν; **ibid. ꙗсано бо нстѣ**, γέγραπται γάρ — got. gamelid ist, γέγραπται (om γάρ);

v. 27 **мѣноши вѣахъ проказени къ Израилѣ при божнѣ пророцѣ**, πολλοὶ ληπτοὶ ἦσαν ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐπὶ Ἑλισσαίου τοῦ προφήτου — got. ~ managai þrutsillai wesun uf Haileisaiu praufetau in Israela;

v. 33 **доухъ вѣсѣ нечнстѣ**, πνεῦμα δαιμόνιον ἀκάθαρτον — got. ahman un-hulþons unhrainjaþa, πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου;

V 21 **иже глаголетъ класфимъ**?, ὃς λαλεῖ βλασφημίαν — got. saei rodeiþ þaiteinins?, ὃς λαλεῖ βλασφημίας;

v. 24 **(тѣбъ глаголю) вѣстанѣ и вѣзъмѣ ложе сѣо и иди**, ἔγειραι καὶ ἄρον τὸ κλινίδιον σου καὶ πορεύου — got. urreis jah ushafjands þata badi þeinata gagg, ἔγειρε καὶ ἄρας τὸ κλινίδιον σου πορεύου...;

v. 30 **пстѣ и пѣтѣ?** ἐσθίει καὶ πίνει — got. matjid jah drigkid? ἐσθίετε καὶ πίνετε;

VI 3 **и отъвѣштѣ Нисоу сѣ рече къ нмѣ**, καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν — got. ~ jah andhafjands wiþra ins Iesus qar, καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ Ἰ.;

v. 4 **примѣ пстѣ**, λαβὼν ἔφαγεν — got. usnam jah matida, ἔλαβεν καὶ ἔφαγεν;

v. 5 **ѣко господѣ нстѣ ... сжеотѣ**, ὅτι κύριός ἐστιν . τοῦ σαββάτου — got. þatei frauja ist ... jah þamma sabbato daga, ὅτι κύριός ἐστιν . . καὶ τοῦ βαββάτου (addit καὶ); item in v. seq.

v. 20 **блаженни ништни доухомъ**, μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι — got. audagai jus unledans ahmin, μακάριοι οἱ πτωχοὶ (om τῷ πνεύματι);

v. 29 **къ деснѣ ланитѣ**, ἐπὶ τὴν δεξιὰν сияγόνα — got. þuk bi kinnu, ἐπὶ τὴν сияγόνα (om δεξιάν);

v. 39 **НЕ ОБА ЛИ БЪ ІММЖ БЪПАДЕТЕ СМ?** οὐχὶ ἀμφοτέρω εἰς βόθυνον ἐμπεσοῦνται — got. *nīu bai in dal gadriusand?* οὐχὶ ἄ. ε. β. πεσοῦνται;

v. 44 **ГРОЗДА ОБЕМАЛЖТЪ,** σταφυλὴν τρυῶσιν — got. ~ *trudanda weinabasja*;

VII 6 ПОСЪЛА КЪ НІМОУ ДРОУГЪ СЪТЪНИКЪ, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν φίλους ὁ ἑκατόναρχος — got. ~ *insandida du imma sa hundafads frijonds*, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν ὁ ἑκατόναρχος φίλους;

v. 10 **И БЪЗЕРАШТЪШЕ СМ БЪ ДОМЪ ПОСЪЛАНИИ,** καὶ ὑποστρέψαντες εἰς τὸν οἶκον οἱ πεμφθέντες — got. ~ *jah gawandjandans sik þai insandidans du garda*, καὶ ὑποστρ. οἱ πεμφθέντες εἰς τὸν οἶκον;

v. 16 **ГОСПОДЪ БОГЪ,** κύριος ὁ Θεός — got. *guþ* (om κύριος);

v. 22 **И ХРОМИ ... И ПРОКАЖЕНИ ... И ГЛОУСИ,** καὶ χωλοὶ ... καὶ λεπροὶ ... καὶ κωφοὶ — got. *haltai ... þrutsfillai ... baudai* (om καί);

v. 24 **ОШЪДЪШЕМА ЖЕ ОУЧЕНИКОМА,** Ἀπελθόντων δὲ τῶν μαθητῶν — got. *at galeiþrandam þan þaim airum*, ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων;

v. 27 **СЪ БО ИСТЪ,** οὗτος γάρ ἐστι — got. *sa ist*, οὗτός ἐστι (om γάρ);

v. 38 **НАЧАТЪ СЛЪЗАМИ МОЧИТИ НОСЪ НГО,** ἤρξατο τοῖς δάκρυσι βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ — got. ~ *dugann natjan fotuns is tagram*, ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσιν;

v. 40 **ОТЪКЪШТАКЪ ЖЕ,** ἀποκριθεὶς δὲ — got. *jah andhafjands*, καὶ ἀποκριθεὶς;

v. 42 **ПАЧЕ БЪЗЛЮБНТЪ И?** πλεῖον ἀγαπήσει αὐτόν — got. *qīþ, mais ina frijod?* εἰπέ, πλεῖον ἀγαπήσει αὐτόν (praem. εἰπέ);

VIII 2 (И ЖЕНЪІ ЕТЕРЪІ) ІМЖЕ БЪАХЖ ИЦЪКІЕНЪІ ОТЪ НЕДЖГЪ И РАНЪ И ДОУХЪ ЗЪЛЪ И БОЛЪКІНИИ, αἱ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων καὶ πνευμάτων καὶ ἀσθενειῶν — got. *jah qirons þozei wesun galeikinodos ahmane ubilaize jah sauhte*, om. νόσων καὶ μαστίγων;

ib. 3 ІМЖЕ СЛОУЖАХЖ ІМОУ, αἵτινες διηκόνουν αὐτῷ — got. *þozei andbahtedun im*, αἵτινες διηκόνουν αὐτοῖς;

v. 10 **И СЛЪКІШАШТЕ НЕ СЛЪКІШАТЪ И НЕ РАЗΟΥМЪКІЖТЪ,** καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούσωσι καὶ συνιδῶσιν — got. *jah gahausjandans ni fraþjaina*, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιδῶσιν (om ἀκούσωσι καί);

v. 25 **И РЕЧЕ ІМЪ,** καὶ εἶπεν αὐτοῖς — got. *qap þan du im*, εἶπεν δὲ αὐτοῖς;

v. 26 **НА ЗЕМЛІЖЪ ТЕРЪЕСНИКЪЖ,** εἰς τὴν χώραν τῶν Γεργεσηνῶν — got. *in gawi Gaddarene*, εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν; v. 37 item;

v. 27 **ІМЖЕ ІМЪКАШЕ БЪСЪ,** ὃς εἶχε δαιμόνιον — got. *saci habaida unhulþons*, ὃς εἶχεν δαιμόνιον;

v. 32 **СТАДО СКИНИИ МЪНОГО ПАСОМО,** ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένη — got. *hairda sweine managaize haldanaize*, ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων;

v. 39 **ІМНКО ТИ СЪТЪКОРН БОГЪ,** ὅσα σοι ἐποίησεν ὁ Θεός — got. ~ *hvan filu gatawida þus guþ*, ὅσα ἐποίησέν σοι ὁ Θεός;

v. 41 **ЧЛОВЪКЪ ЕТЕРЪ ПРНДЕ,** ἄνθρωπός τις ἦλθεν — got. *qam wair*, ἦλθεν ἄνθρωπος;

v. 47 **поѣѣдѣ**, ἀπήγγειλεν — got. *gataih imma*, ἀπήγγειλεν αὐτῷ;

v. 52 **нѣстѣ во оумрѣла дѣица**, οὐκ γὰρ ἀπέθανεν τὸ κοράσιον — got. *unte ni gaswalt*, οὐκ ἀπέθανεν (om τὸ κοράσιον);

IX 5 прахъ отъ ногъ, τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν — got. *jah mulda af fotum*, καὶ τὸν κονιορτὸν ἄ. τ. π.;

v. 31 **ивѣша сѧ въ славу**, ὁφθέντες ἐν δόξῃ — got. *þai gasaihwans in wulþau*, οἱ ὁφθέντες ἐν δ.;

v. 41 **приведи ми съиныхъ твои сѣмо**, προσάγαγέ μοι τὸν υἱόν σου ὧδε — got. *attihw þana sunu þeinana hidrei*, προσάγαγε τὸν υἱόν σου ὧδε (om μοι);

v. 42 **и сътвори и**, καὶ συνεσπάραξεν αὐτόν — got. *jah tahida*, καὶ συνεσπάραξεν (om αὐτόν);

v. 50 **не браните моего**, μὴ κωλύετε αὐτόν — got. *ni warjip*, μὴ κωλύετε (om αὐτόν);

v. 57 **имже колнждо грядеши**, ὅπου ἂν ἀπέρχῃ — got. *þadei gaggis, frauja*, ὅπου ἂν ἀπέρχῃ κύριε;

X 16 и слоушаша мене слоушашеъ посѣлакъшаиго ма, καὶ ὁ ἐμοῦ ἀκούων ἀκούει τοῦ ἀποστειλαντός με — got. *haec om*;

v. 28 **рече же моему Иисусъ**, εἶπεν δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς — got. *þanuh qap du imma*, εἶπεν δὲ αὐτῷ (om ὁ Ἰ.);

(X 30 — XIV 9 mezero v got. textu)

XIV 10 прѣдѣ късѣмн сѣдѣштимн сѣ, τὸκοῖν, ἐνώπιον πάντων τῶν συνανακειμένων σοι — got. *faura þaim miþanakumbjandam þus*, ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοι (om πάντων);

v. 22 **господи, вѣстѣ иже покаяхъ**, κύριε, γέγονεν ὁ ἐπέταξας — got. *frauja, warþ swe anabaust*, κύριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας;

v. 31 **и да въ иному цѣсарю съишти сѧ**, πορευόμενος ἐτέρῳ βασιλεῖ συμβαλεῖν — got. ~ *gaggands stigqan wiþra anþarana þiudan*, πορευόμενος συμβαλεῖν ἐτέρῳ βασιλεῖ;

XV 5 и оверѣхъ, καὶ εὐρὼν αὐτὸ — got. *Jah bigitands*, καὶ εὐρὼν (om αὐτό);

v. 6 **и привѣдѣ въ домъ сгон**, καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ — got. *jah qimands in garda*, καὶ ἐλθὼν εἰς τ. οἶκον (om αὐτοῦ);

v. 17 **азъ же съде глѣдомъ гыбелѣхъ**, ἐγὼ δὲ ὧδε λίμφ ἀπόλλυμαι — got. *ip ik huhrau fraqistna*, ἐγὼ δὲ λίμφ ἀπόλλυμαι (om ὧδε);

v. 21 **addit сътвори ма яко единого отъ наимѣнихъ твоихъ**, ποιήσόν με, ὥς ἓνα τῶν μισθίων σου — got. *om*;

v. 24 **яко съиныхъ мои съ**, ὅτι ὁ υἱός μου οὗτος — got. ~ *unte sa sunus meins*, ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου;

ibid. **изгыбелѣ ехъ**, ἀπωλῶλως ἦν — got. *jah fralusans was*, καὶ ἀπωλῶλως ἦν; item in v. 32;

v. 29 **отъѣхшѣхъ рече отъцю скогомоу**, ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ πατρὶ αὐτοῦ — got. *andhafjands qap du attin*, ἀποκρ. εἶπε τῷ πατρὶ (om αὐτοῦ);

XVI 10 *н неправадынънъ къ малъ, καὶ ὁ ἐν ὀλίγῳ ἄδικος* — got. jah sa in leitilamma untrigga, καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος;

v. 15 *мръзостъ прѣдъ когомъ нестъ, βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστιν* — got. andaset in andwaifþja gudis, βδέλυγμα ἐνώπ. τ. Θεοῦ (om ἐστιν);

(vv. 24 — XVII 3 desunt in got.)

XVII 4 *обратитъ сѧ къ тебѣ, ἐπιστρέψῃ πρὸς σε λέγων* — got. gawandjai sik qifands, ἐπιστρέψῃ λέγων (om πρὸς σε);

ibid. *отъпогсти мѡѡ, ἄφες αὐτῷ* — got. fraletais imma, ἀφήσεις αὐτῷ;

v. 7 *речетъ мѡѡ, ἐρεῖ αὐτῷ* — got. qifai, ἐρεῖ (om αὐτῷ);

v. 14 *н кидѣтъ ѡ рече нмѣ, καὶ ἰδὼν αὐτοὺς εἶπεν αὐτοῖς* — got. jah gausjands qaf du im, καὶ ἰδὼν αὐτοῖς (om αὐτούς);

v. 23 *се сѣде, се оутѣ Христоу, ἰδοὺ ὧδε, ἰδοὺ ἐκεῖ ὁ Χριστός* — got. sai her, aifþau sai jainar, addit ñ om. Χριστός;

v. 36 *дѣѣ бѣдѣте на сѣлѣ, ндинъ поимамѣтъ а дрогънѣ остакалѣтъ, δύο ἔσονται ἐν τῷ ἄγρῳ, εἰς παραληφθήσεται καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται* — got. haec om;

XVIII 13 *нѣ бѣмше прѣси коѡ, ἀλλ' ἔτυπεν τὸ στῆθος αὐτοῦ* — got. ak sloh in brusts seinos, ἀλλ' ἔτυπεν εἰς τὸ στ. αὐτοῦ;

v. 20 *не оубни, не прѣлюеы сѣткори, μὴ φονεύσης, μὴ μοιχεύσης* — got. ~ ni horinos, ni mauþrjais, μὴ μοιχεύσης, μὴ φονεύσης;

v. 21 *кѣса си, πάντα ταῦτα* — got. ~ þata allata, ταῦτα πάντα;

v. 22 *сѣмшакъ же Иисусъ, ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς* — got. gahausjands þan þata Iesus, ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰ.;

ibid. *(имѣти нмашн сѣкрокнштѣ) на небесѣхъ, ἐν οὐρανοῖς* — got. in himina, ἐν οὐρανῷ;

v. 24 *кѣ цѣсарѣтебѣ божѣ кѣнидѣтъ, εἰς τὴν βασιλείαν εἰσελεύσονται* — got. ~ inn galeifand in þiudangardja gudis, εἰσελεύσονται εἰς τ. βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

v. 27 *кѣзможна отъ кога сѣтъ, δύνατα παρὰ τῷ Θεῷ ἐστι* — got. ~ mah-teig ist at guda, δύνατά ἐστιν παρὰ τῷ Θεῷ;

v. 29 *ли братрѣхъ ли сестрѣхъ, ἢ ἀδελφούς ἢ ἀδελφάς* — got. aifþau broþrums, ñ ἀδελφούς (om ñ ἀδελφάς);

v. 39 *кѣпмашѣ глаголю, ἔκραζεν λέγων* — got. hropida, ἔκραζεν (om λέγων);

v. 40—41 *кѣпроси н, (41) чѣто хоштемн, ἐπηρώτησεν αὐτὸν, Τί σοι θέλεις* — got. frah ina (41) qifans: hva þus wileis, ei taujau? ἐπηρώτησεν αὐτὸν (41) λέγων, τί σοι θέλεις ποιήσω (add λέγων);

XIX 1 *кѣшѣтъ прохѡждаашѣ Иисусъ, εἰσελθὼν διήρχετο ὁ Ἰησοῦς* — got. inngaleifands þairhlaif laireikon, om ὁ Ἰησοῦς;

v. 7 *кидѣтъ н рѣпѣтѣлѣхъ, ἰδόντες αὐτὸν διεγόγγιζον* — got. gasaihvandans allai birodidedun, ἰδόντες πάντες διεγόγγιζον (addit πάντες om αὐτόν);

v. 16 *дѣсѣтъ прѣдъла мнѣсѣ, δέκα προσειργάσατο μνᾶς* — got. ~ gawaurhta taihun skattans, προσειργ. δέκα μνᾶς;

v. 18 **μῆαες τρεῖς, ἡ μῆας σου, Κύριε** — got. ~ frauja, skatts þeins, κύριε ἡ μῆα σου;

v. 22 in fine addit **и жънѣши игоже не сѣиакъ, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισα;** got. haec om;

v. 26 **ΓΛΑΓΟΛΙЖ КАМЪ, λέγω ὑμῖν** — got. qīþa allis izwis, λέγω γὰρ ὑμῖν;

v. 30 **отърѣшиши приеѣкта ми и, λύσαντες ἀγάγετέ μοι αὐτόν** — got. and-bindandans ina attiuhīþ, λύσαντες αὐτόν ἀγάγετε;

v. 42 **ѣко аште би разоумѣлъ къ дънь сѣ и тѣ, ὅτι εἰ ἔγνωσ καίγε ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ καὶ σὺ** — got. ~ þatei iþ wissedeis jah þu in þamma daga þeiþamma, ὅτι εἰ ἔγνωσ καὶ σὺ καίγε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ;

v. 44 **не оставятъ камени на камени къ тебѣ, οὐκ ἀφήσουσιν λίθον ἐπὶ λίθῳ ἐν σοί** — got. ~ ni letand in þus stain ana staina, οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοι λίθον ἐπὶ λίθον;

v. 46 **пъсано ѣстъ: и бждетъ, храмъ мой...**, γέγραπται: καὶ ἔσται, ὁ οἶκός μου... — got. gameliþ ist: þatei gards meins..., γέγραπται, ὅτι ὁ οἶκός μου;

XX 1 къ ѡднѣ отъ дъни, ἐν μιᾷ τῶν ἡμέρων — got. in sumamma dage jainaize, ἐν μιᾷ τῶν ἡμέρων ἐκεῖνων;

v. 2 **и рѣша глаголюште къ нѣмоу, καὶ εἶπον λέγοντες πρὸς αὐτόν** — got. ~ jah qeþun du imma qīþandans, καὶ εἶπον πρὸς αὐτόν λέγοντες;

v. 3 **къпрошъ кы и азъ о словеси, ἐρωτήσω ὑμᾶς καὶ γὰρ λόγον** — got. fraihna izwis jah ik ainis waurdis, ἐρωτήσω ὑμᾶς καὶ γὰρ ἓνα λόγον;

v. 6 **людемъ въси, ὁ λαὸς πᾶς** — got. ~ alla so managei, πᾶς ὁ λαὸς;

v. 9 **члоекъкъ етеръ насадн, ἀνθρωπὸς τις ἐφύτευσεν** — got. manna ussatida, ἄνθρωπος ἐφύτευσεν;

v. 11—12 **дрогъин посѣлати ... третин посѣлати, ἕτερον πέμψαι ... τρίτον πέμψαι** — got. ~ sandjan anþarana ... sandjan þridjan, πέμψαι ἕτερον ... πέμψαι τρίτον;

v. 13 **сего оуерамъиакъ сѣ, τοῦτον ἐντραπήσονται** — got. þana gasaihvandans aistand, τοῦτον ἰδόντες ἐντραπήσονται;

v. 19 **рече притѣжъ сѣжъ, παραβολὴν εἶπε ταύτην** — got. ~ þo gajukon qaþ, τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπεν;

v. 23 **рече къ нѣмъ, εἶπε πρὸς αὐτοὺς** — got. add: hwa mik fraisiþ?, τί με πειράζετε;

v. 28 **и тѣ бишѣдънѣ бждетъ, καὶ οὗτος ἄτεκνος ἦ** — got. jah sa unbar-nahs gadauþnai, καὶ οὗτος ἄτεκνος ἀποθάνη;

v. 34 **и отърѣштакъ Иисусъ рече нѣмъ, καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς** — got. ~ jah andhafjands qaþ du im Iesus;

v. 41 **како глаголютъ кнѣжнѣици (κνήγης), πῶς λέγουσιν οἱ γραμματεῖς** — got. hwaiwa qīþand, πῶς λέγουσιν (om γραμματεῖς);

v. 42 **самъ бо Давидъ глаголетъ, αὐτὸς γὰρ Δαβὶδ λέγει** — got. jah silba Daweid qīþiþ, καὶ αὐτὸς Δ. λ.;

v. 46 **къ одеждахъ ходити, ἐν στολαῖς περιπατεῖν** — got. ~ gaggan in hveitaim.

MARCUS

I 2 ИЖЕ ОΥΓΟΤΟΚΗΤЪ ПЪТЪ ТРОИ, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου — got. saei gamanweip wig þeinana faura þus, ὃς κατασκευάσει τ. ὁδὸν σου ἐμπροσθέν σου;

v. 4 БЫСТЪ ИОАННЪ КРЪСТЕИ; Ἐγένετο Ἰωάννης ὁ βαπτίζων — got. was Johannes daupjands, Ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων;

v. 11 О ТИѢ КЛАГОКОЛНХЪ, ἐν σοὶ εὐδόκησα — got. in þuzei waila galeikaida, ἐν ᾧ σοὶ εὐδόκησα;

v. 16 ВЪМЕТΑΪШТА МРѢЖА КЪ МОРИ, βάλλοντας τὰ δίκτυα ἐν τῇ θαλάσσῃ — got. wairþandans nati in marein, βάλλοντας ἀμφίβληστρον ἐν τῇ θ.;

v. 21 И АБЫН КЪ СЖБОТЫ НА СЪННЪМИШТИ ОУЧАДШЕ ИА, καὶ εὐθέως τοῖς ἀάββασιν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐδίδασκε αὐτοὺς — got. jah suns sabbato daga galeipands in swnagogen laisida ins, καὶ εὐθέως τοῖς βάββασιν εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐδίδασκεν αὐτοὺς.

v. 22 ИАКО КЪННЪЖНННЦН НХЪ, ὥς οἱ γραμματεῖς αὐτῶν — got. swaswe þai bokarjos, ὥς οἱ γραμματεῖς (om αὐτῶν);

v. 37 ИАКО КЪСН НСКЖТЪ ТИѢ, ὅτι πάντες ζητοῦσί σε — got. ~ þatei allai þuk sokjand, ὅτι πάντες σε ζητοῦσιν;

v. 40 ИАКО АШТЕ ХОШТЕШН, ГОСПОДН, ὅτι ἐὰν θέλῃς, κύριε — got. þatei jabai wileis, ὅτι ἐὰν θέλῃς (om κύριε);

v. 44 ИАКОЖЕ ПОКЕЛѢ МОУСИ, καθὼς προσέταξε Μωσῆς — got. þatei anabaupf Moses, ἃ προσέταξεν Μωσῆς;

II 4 НЕ МОГЖШТЕ ПРИСТЪПИТИ КЪ НИМОУ, μὴ δυνάμενοι προσελθεῖν αὐτῷ — got. ni magandans neþa qiman imma, μὴ δυνάμενοι προσεγγίσει αὐτῷ;

v. 5 И ВНАДѢКЪ ИНОУСЪ, καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς — got. gasaifbands þan Iesus, ἰδὼν δὲ ὁ Ἰ.;

v. 17 ИАКО НЕ ТРѢБОУЖТЪ СЪДРАКНН, ὅτι οὐ γὰρ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες — got. ni þaurþun swinþai, οὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες;

v. 21 НИКТОЖЕ ... НЕ ПРИСТАВЛАНТЪ, οὐδεὶς ... ἐπιβάλλει — got. ni manna ... siuþif; οὐδεὶς ... ἐπιράπτει;

v. 25 И ГЛАГОЛА ИМЪ ИНОУСЪ, καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς — got. jah is qapf du im, καὶ αὐτὸς ἔλεγεν αὐτοῖς;

v. 26 НЕ ДОСТОЯШЕ ПАСТИ ТЪКЪМО ИИРЕОМЪ, οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις — got. ni skuld ist matjan niba ainaim gudjam, οὐκ ἔξεστιν φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσιν;

v. 27 А НЕ ЧЛОВѢКЪ СЖБОТЫ РАДН, καὶ οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον — got. om kai;

v. 28 ТЪМЪЖЕ ГОСПОДЪ НЕТЪ СЫНЪ ЧЛОВѢЧЬСКИН СЖБОТЪ, ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοῦ σαββάτου — got. swaei frauja ist sa sunus mans jah þamma sabbato, ὥστε κύριός ἐστιν ... καὶ τοῦ σαββάτου;

III 11 ИАКО ТЫ НЕИ ХРИСТОСЪ СЫНЪ ВОЖНИ, ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ — got. þatei þu is sunus gudis, ὅτι σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ;

v. 12 **ιακο εἰδῆκαχ** Χρῆστα σαμογο σμῖστα, ὅτι ἤδεισαν τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι — got. haec om.;

v. 18 **и Матѣѡка мѣтарѡа**, καὶ Ματθαῖον τὸν τελώνην — got. jah Matþaiu (om. τελώνην);

v. 20 **и сѣвѣрашѡ сѡ пакты на родѣи**, καὶ συνέρχονται πάλιν ὄχλοι — got. jah gaiddja sik (aftra) managei, καὶ συνέρχεται ὁ ὄχλος;

v. 28 **(отъпоустѣтъ сѡ) сѣиномъ члоче чечекомъ сѣгрѣшениа**, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων τὰ ἁμαρτήματα — got. ~ frawaurhte sunum manne, τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων;

v. 30 **ιακο δοухъ нечистъ иматъ**, ὅτι πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει — got. (om ὅτι) ahman unhrainjana habaiþ;

IV 10 **и ѡгда бѣстъ ѡдинъ**, καὶ ὅτε ἐγένετο κατὰ μόνας — got. ip biþe warþ sundro, ὅτε δὲ ἐγένετο κ. μ.;

v. 31 **ιακο горюшкѣ зрѣнкѣ**, ὡς κόκκῳ σινάπεως — got. swe kaurno sinapis, ὡς κόκκον σινάπεως;

v. 33 **и тацѣмн притѣчамн глаголаше**, καὶ τοιαύταις παραβολαῖς ἐλάλει — got. jah swaleikaim managaim gajukom rodida du im, καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς (ἐλάλει αὐτοῖς);

v. 41 **и кѣтри и морѣ послаушахтъ ѡго**, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ — got. unte jah winds jah marci ufhausjand imma? ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

V 15 **обачена и сѣмѣслашѡ**, ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα — got. jah gawasidana jah frapjandan, καὶ ἱματισμένον καὶ σωφρ.;

v. 33 **ѡже бѣстъ ии**, ὃ γέγονεν αὐτῇ — got. þatei warþ bi ija, ὃ γέγονεν ἐπ' αὐτῇ;

v. 36 **Иисусъ же сѣмѣшакъ слово**, ὃ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας τὸν λόγον — got. ip Iesus sunsaiw gahausjands þata waurd, ὃ δὲ Ἰ. εὐθέως ἀκούσας τὸν λόγον;

v. 41 **Талиѡа коумъ**, Ταλιθα κούμ — got. taleiþa kumei, Ταλιθα κούμει;

VI 2 **и мѣноши сѣмѣшакъше днелемѡхъ сѡ**, καὶ πολλοὶ ἀκούσαντες ἐξεπλήσσοντο — got. jah managai hausjandans sildaleikidedun, καὶ πολλοὶ ἀκούοντες ἐξεπλ.;

ibid. **(днелемѡхъ сѡ) о оученихъ ѡго**, ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ — got. haec om.;

v. 7 **и призвакъ оѡа на десѣте**, καὶ προσκαλεσάμενος — got. jah athaihait þans twalif, καὶ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα;

v. 14 **оуслѡша Иродъ цѣсарь**, ἤκουσεν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς — got. ~ gahausida þiudans Herodes, ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης;

ibid. **слоухъ Иисусокъ**, τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ — got. haec om.;

ibid. **кѣста отъ мрътвѣнхъ**, ἡγέρθη ἐκ νεκρῶν — got. ~ us dauþaim urrais, ἐκ νεκρῶν ἡγέρθη;

v. 26 **не кѣсхотѣ отърѣшити сѡ ии**, οὐκ ἐθέλησεν ἀθετῆσαι αὐτήν — got. ~ ni wilda izai ufbrikan, οὐκ ἐθέλησεν αὐτήν ἀθετῆσαι;

v. 30 **(кѣзекѣтишѡ ѡмоу) кѣси нѡико сѣворнѡшѡ**, πάντα ὅσα ἐποίησαν — got. allata jah swa filu swe gatawidedun..., πάντα καὶ ὅσα ἐποίησαν;

VII 7 **ογχαμште ογчениκτα запокѣднн**, διδάσκοντες διδασκαλίας ἐνταλμάτων — got. *laisjandans laiseinins, anabusnins manne*, διδάσκοντες διδασκαλίας ἐντάματα (ἀνθρώπων),

v. 15 **можетъ оскеръннѣти и**, δύναται κοινῶσαι αὐτόν — got. ~ *magi ina gaimainjan*, δύναται αὐτόν κοινῶσαι;

v. 31 **И пакы ишѣдѣ Иисоусѣ**, καὶ πάλιν ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς — got. *jah aftra galeiþands* (ὁ ὁ Ἰησοῦς);

v. 36 **онн паче изишѣ пропоѣдѣахъ**, αὐτοὶ μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον — got. *mais þamma eis meridedun*, ὁμ. αὐτοὶ;

VIII 2 **милѣ ми иштѣ народѣ съ**, σπλανχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον τοῦτον — got. *infeinoda du þizai managein*, σπλανχ. ἐπὶ τὸν ὄχλον;

v. 8 **и исѣ (и насытншѣ сѣ)**, καὶ ἔφαγον — got. *gamatidedun þan* (*jah sadai waurþun*), ἔφαγον δὲ καὶ ἐχορτάσθησαν;

v. 19 **коликѣ кошъ охкроухѣ прнѣште?** πόσους κοφίνους κλασμάτων ἤρατε — got. *hvan managos tainjons fullos gabruko usnemuþ*? πόσους κοφ. πλήρεις κλασμάτων ἤρατε;

v. 20 **и ишѣдѣ сѣмѣ хлѣбѣ**, καὶ ὅτε τοὺς ἑπτὰ ἄρτους — got. *aþþan þan þans sibun hlaibans*, ὅτε δὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους;

v. 27 **ѣпрашаашѣ охченикы скои глагола**, ἐπηρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ λέγων — got. *frah siponjans seinans qiþands du im*, ἐπηρώτα τ. μ. αὐτοῦ λέγων αὐτοῖς;

v. 28 **о кн Иоана Крѣстителя**, οἱ μὲν Ἰωάννην — got. *Iohannen þana daupjand*, ὁμ οἱ μὲν;

v. 36 **прнѣрѣкти къкъ мнрѣ**, κερδήσαι τὸν κόσμον ὅλον — got. *jabai gagei-gaiþ þana fairþu allana*, ἐὰν κερδήσῃ τ. κ. ὁ.;

ibid. **и оштѣтити доушѣ скоиѣ**, καὶ ζημιωθῆναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ — got. *jah gasleiþeiþ sik saiwalai seiþai?* καὶ ζημιωθῆ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ;

v. 37 **что бо дастъ чловеѣкъ**, τί γὰρ δώσει ἄνθρωπος — got. *aþþau hwa gibir manna*, ἢ τί δώσει ἄνθρωπος;

IX 5 **и сътворимѣ три скинѣѣ**, καὶ ποιήσωμεν τρεῖς σκηνάς — got. ~ *jah gawaurkjam hlifans þrins*, καὶ ποιήσωμεν σκηνάς τρεῖς;

v. 6 **прнѣстрашнн бо ѣѣахъ**, ἐκφοβοὶ γὰρ ἦσαν — got. ~ *wesun auk usagidai*, ἦσαν γὰρ ἐκφοβοὶ;

v. 7 **бѣштѣ же ѣѣахъ**, ἐγένετο δὲ νεφέλη — got. *jah warþ milhma*, καὶ ἐγένετο νεφέλη;

ib. **послаушашѣ иго**, ἀκούετε αὐτοῦ — got. ~ *þamma hausjaiþ*, αὐτοῦ ἀκούετε;

v. 13 **ико Илѣѣ прнѣ**, ὅτι Ἡλίας ἐλήλυθε — got. *þatei ju Helias qam*, ὅτι καὶ Ἡλίας ἐλήλυθεν;

v. 19 **онѣ же ѣѣѣштѣѣ глагола**, ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει — got. *ip is and-haþfands im qaþ*, ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτοῖς λέγει;

v. 21 **отъ нелиже сѣ бѣштѣ иѣмоу?**, ἔξ οὗ τοῦτο γέγονεν αὐτῷ — got. *ei þata warþ imma?* ὥς τοῦτο γέγονεν αὐτῷ;

v. 22 **да и би погѣнѣлѣ**, ἵνα αὐτὸν ἀπολέσῃ — got. ~ *ei usqistidedi imma*, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν;

v. 26 И МѢНОГО РѢЖАЕЪ СѦ, καὶ πολλὰ σπαράξαν ἐξηλθε — jah filu tahjands ina usiddja, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν ἐξηλθεν;

v. 27 ИМѢ И ЗА РѢЖЕ ИГО, κρατήσας αὐτὸν τῆς χειρὸς αὐτοῦ — got. undgreipands ina bi handau, κρατήσας αὐτὸν τῆς χειρὸς (om αὐτοῦ);

v. 38 И КЪЗБРАНИХОМЪ ИМОУ, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν — got. jah waridedum imma, unte ni laisteiþ unsis, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν· ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν;

v. 41 КЪ ИМѦ, ἐν τῷ ὀνόματι — got. in namīn meinamma, ἐν τῷ ὀνόματί μου;

v. 47 ИТИ КЪ ИЕННЪ ОИННЪ, ἀπελθεῖν εἰς τὴν γένναν τοῦ πυρὸς — got. atwairpan in gaiainnan funins.

X 25 СКОЗЪ ИГЪЛННЪ ОУШИ ПРОИТИ, διὰ τῆς τρυμαλιᾶς τῆς ῥαφίδος διελθεῖν — got. þairh þairko neþlos galeiþan, διὰ τ. τρυμαλιᾶς τῆς ῥαφίδος εἰσελθεῖν;

v. 28 И НАЧАТЪ ПЕТРЪ, καὶ ἤρξατο ὁ Πέτρος — got. dugann þan Paitrus, ἤρξατο δὲ ὁ Πέτρος;

v. 32 И ПОИМЪ ИСОУСЪ НАКЪ ОБА НА ДЕСАТИ, καὶ παραλαβὼν ὁ Ἰησοῦς πάλιν τοὺς δώδεκα — got. jah andnimands aftra þans twalif, om ὁ Ἰησοῦς;

v. 35 СЫНА ЗЕБЕДѢОКА ГЛАГОЛѢШТА ИМОУ, οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου λέγοντες αὐτῷ — got. sunjus Zaibaidaius qīþandans, om αὐτῷ;

v. 39 ОНА ЖЕ РѢКТЕ: МОЖЕЪ, οἱ δὲ εἶπον: δυνάμεθα — got. iþ eis qeþun du imma: magu, οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ: δυνάμεθα;

v. 43 НЕ ТАКОЖДЕ ИСТЪ КЪ КАСЪ, οὐχ οὕτω δὲ ἔστιν ἐν ὑμῖν — got. iþ ni swa sijai in izwis, οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν;

XI 1 И ИГДА ПРИБЛИЖИ СѦ, καὶ ὅτε ἤγγισεν — got. Jah biþe neþa wesun, καὶ ὅτε ἐγγίζουσιν;

v. 11 И СЪГЛАДАЕЪ КЪСѦ, καὶ περιβλεψάμενος πάντας — got. jah bisaihvands alla, καὶ περιβλ. πάντα;

v. 23 АМИНЪ ГЛАГОЛѢ КАМЪ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν — got. amen auk qīþa izwis, ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν;

v. 24 КѢРОУИТЕ, ИАКО ПРИИМЕТЕ, ΠΙΣΤΕΥΕТЕ, ὅτι ΛΗΨΕΘΕ — got. galaubeiþ þatei nīmiþ, πιστεύετε, ὅτι λαμβάνετε;

XII 1 КИНОГРАДЪ ЧЛОКѢКЪ НАСАДИ, ἀμπελῶνα ἀνθρώπος ἐφύτευεν — got. ~ weinagard ussatida manna, ἀμπελῶνα ἐφύτευεν ἄνθρ.;

v. 2 ОУЪ ПЛОДЪ КИНОГРАДА, ἀπὸ τῶν καρπῶν τοῦ ἀμπελῶνος — got. akranis þis weinagardis, ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος;

v. 17 КЕСАРЕКАМЪ КЪЗДАДИТЕ КЕСАРЕИ, τὰ καίσαρος ἀπόδοτε καίσαρι — got. ~ usgibiþ þo kaisaris kaisara, ἀπόδοτε τὰ καίσαρος καίσαρι;

v. 20 БѢ ЖЕ СЕДМЪ БРАТРИМЪ — ἦσαν οὖν ἑπτὰ ἀδελφοὶ — got. ~ sibun broþrahans wesun, ἑπτὰ ἀδελφοὶ ἦσαν;

v. 25 АКЪ ИИЕЛИ БОЖИИ, ὡς ἄγγελοι Θεοῦ — got. swe aggiljus, ὡς ἄγγελοι (om Θεοῦ);

v. 28 КАМЪ ИСТЪ ЗАПОКѢДЪ РЫКѢИШИ КЪСѢХЪ? ποία ἐστὶ πρώτη ἐντολὴ πάντων — got. ~ þarja ist allaizo anabusne frumista? ποία ἐστὶν πρώτη πάντων ἐντολή;

v. 30 И КЪСѢИЖ ДОУШИИЖ СВОИИЖ, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου — got. jah us allai

saiwalai þeinaí + jah us allai gahugdai þeinaí jah us allai mahtai þeinaí, addit καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου;

ib. сн прѣкѣши екеѣхъ заповѣднн, αὕτη πρώτη πάντων ἐντολή — got. so frumista anabusns, αὕτη πρώτη ἐντολή (om πάντων);

v. 37 самъ оубо Дакыдъ нарицаетъ и господи, αὐτὸς οὖν Δαβὶδ κάλει αὐτὸν κύριον — got. silba raihtis Daweid qīþīþ ina frauþan, αὐτὸς οὖν Δαβειδ λέγει αὐτὸν κύριον.

ib. и како ѡмоу ѡстѣ сынъ?, καὶ πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστίν — got. jah hwaþro imma sunus ist?, καὶ πόθεν υἱὸς αὐτοῦ ἐστίν;

XIII vv. 1—16 desunt.

v. 20 и аште не би господь прѣкратилъ днь тѣхъ, καὶ εἰ μὴ κύριος ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας — got. jah ni frauja gamaurgidedi þans dagans, om ἐκεῖνας;

ibid. днь тѣ, τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας — got. þans dagans, om ἐκεῖνας;

v. 27 и съберѣтъ нзбраннѣ, καὶ ἐπισυνάξουσιν τοὺς ἐκλεκτοὺς — got. jah galisīþ þans gawalidans, καὶ ἐπισυνάξει τ. ἐκλ.;

v. 28 ꙗко юже еѣтъ и ѡ еѣдетъ млада, ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς ἀπαλὸς γένηται — got. ~ þan þis juþan asts þlaqus wairþīþ, ὅταν αὐτῆς ἤδη ὁ κλάδος ἀπαλὸς γένηται;

vv. 30—37 desunt.

XIV vv. 1—4 desunt;

v. 10 да и прѣдастъ имъ, ἵνα αὐτὸν παραδῶ αὐτοῖς — got. ~ ei galewidedi ina im, ἵνα παραδῶ αὐτὸν αὐτοῖς;

v. 11 како и еѣ подобено еѣма прѣдастъ, πῶς αὐτὸν εὐκαίρως παραδῶ — got. ~ hwaíwa gatilaba ina galewidedi, πῶς εὐκαίρως αὐτὸν παραδῶ;

v. 14 оучитеѣ глаголетъ, ὁ διδάσκαλος λέγει — got. þatei laisareis qīþīþ, ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει;

vv. 16—41 desunt.

v. 44 и еѣдѣте и съхранѣно, καὶ ἀπαγάγετε αὐτὸν ἀσφαλῶς — got. jah tiuhiþ arniba, καὶ ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς (om αὐτὸν);

v. 49 оуча еѣ црѣкѣе, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ — got. ~ in alh laisjands;

v. 51 одѣнъ еѣ плаштаницѣ нагъ, περιβεβλημένος σινδόνα γυμνός — got. biwaibīþ leina ana naqadana, περιβεβλ. σινδόνα ἐπὶ γυμνοῦ;

v. 53 къ архиреѣ Киѣфѣ, πρὸς τὸν ἀρχιερέα Καιάφαν — got. (jah gatauhun Iesu) du auhumistin gudjīn, πρὸς τὸν ἀρχιερέα (om Καιάφαν);

v. 59 и тако не еѣ раѣно съѣдѣтѣлѣстѣо имъ, καὶ οὐδὲ οὕτως ἦν ἴση ἡ μάρτυρία αὐτῶν — got. ~ jah ni swa samaleika was weitwodīþa ize, καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μάρτυρία αὐτῶν;

v. 61 Исѣтъ же млѣчааше, ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα — got. iþ is þahaída, ὁ δὲ ἐσιώπα (om Ἰησοῦς);

XV 8 ꙗкоже тѣорѣаше имъ, καθὼς ἐποίει αὐτοῖς — got. swaswe sinteino tawida im, καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς;

v. 19 и въпахъ и по глаѣ, καὶ ἔτυπτον αὐτὸν τὴν κεφαλὴν — got. jah slohun is haubīþ, καὶ ἔτυπτον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν;

v. 29 И ТРЪМН ДЪНЪМН СЪЗНАДАМЪ ЯЖ, καὶ τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν αὐτόν — got. jah bi þrins dagans gatimrjands þo, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν αὐτόν;

v. 39 ЧЛОКЪКЪ СЪ СЫНЪ БОЖИИ БЪ, ὁ ἄνθρωπος οὗτος υἱὸς Θεοῦ ἦν — got. ~ sa manna sa sunus was gudis, ὁ ἄνθρωπος οὗτος υἱὸς ἦν Θεοῦ;

XVI 7 НЪ ИДЪТЕ И РЪЦЪТЕ ОУЧЕНИКОМЪ ЕГО, ἀλλ' ὑπάγετε καὶ εἵπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ — got. akei gaggiþ, qīþiduh du siponjam is, ἀλλ' ὑπάγετε, εἵπατε τ. μ. αὐτοῦ;

v. 9 БЪСКРЪСЪ ЖЕ ИНОУСЪ ЗА ОУТРА, Ἀναστὰς δὲ ὁ Ἰησοῦς πρῶτῃ — got. us-standans þan in maurgin, om ὁ Ἰησοῦς;

vv. 12—20 desunt.

Přestanu na těchto ukázkách z textové kritiky všech čtyř evangelií (pořádkem bible Vulfilovy, pokud se zachovala), na nichž, myslím, je patrné, že se sv. Konstantin-Cyrl při svém překladu držel jiné předlohy bible nežli Vulfila. Výše byla řeč o tom, že autoři přiznávají oběma překladům velikou přesnost, mohl jsem tedy právem zaznamenati i odchylky neboli různosti v pořádku slov, tím spíše upozorniti na místa, v nichž jeden překlad proti druhému buď některé slovo přidává nebo vynechává, zvláště pak tam, kde běží o celé věty (Mat. 8¹⁸, 27⁴⁹, Mar. 3¹², 9²⁸ a j.). Tím je dána spolu i odpověď na otázku, zdali gotské biblické texty neměly nějaký vliv na Konstantinův překlad, ovšem v neprospěch mínění dra Hamma.

Zbývá mi připojiti několik poznámek k poslední práci dra Hamma, které se dovolává již v první své studii z r. 1939 (Nastavni vjesnik XLVII 60), která však vyšla teprv letos v časopise Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, sv. 67, 112 násl., pod názvem Über den gotischen Einfluß auf die altkirchenslavische Bibelübersetzung. V čele stati připomíná autor, co jsem napsal v čas. Byzslavica I (1929),¹² že jest jistá podobnost mezi staroslov. textem evangelním a Vulfilovým překladem co do »západních« variant v textě cařihradském, o nějž se opírají oba řečené překlady, gotský i staroslověnský. Vycházejí z tohoto mého upozornění chtěl by dr. HAMM odvoditi jakousi bližší příbuznost nebo podobnost mezi oběma řečenými překlady. Autor se vyjadřuje velice nejasně, užívá obecných výrazů, z nichž si nikdo nic určitého, jistého nevybere, když praví, že »hlaholské písemnictví ve svých začátcích bylo pod vlivem arianismu«.¹²

Dr. Hamm četl ve zmíněném resumé jen to, co se mu právě zdánlivě hodilo, ačkoliv z uvedených slov nic víc nemůže usuzovati nežli to, že oba překlady gotský i staroslověnský se opírají o recensi cařihradskou s variantami čtení »západních«, po případě palestinských. Kdyby si byl lépe povšíml slov, která v řečeném Resumé bezprostředně následují, byl by upozorněn, že slovy, kterých se dovolává, věc není zakončena, že jsou jen úvodem k dalšímu studiu.¹³

¹² Саопштења и реферати (III. kongres slavistů), 1939, 29.

¹³ Byzantinoslavica I 9 »Es bleibt weitere Aufgabe der Forschung, die nicht-byzantinischen Varianten aufzuweisen u. die Vorlage des altslavischen Textes in den Unterabteilungen des K — Textes aufzusuchen« (Resumé).

Zejména pak autorovi ušlo, co jsem mimo jiné napsal v úvodu k rekonstruovanému textu evangelia sv. Marka, kde jsem podal vyhraněnou charakteristiku staroslov. překladu evangelií, o níž jsem se zmínil i v I. thesi této rozpravy. Mezi oběma překlady jsou jisté podobnosti, ale i jisté r ů z n o s t i, zvláště rozdíly ve variantách, takže nelze mluvit obecně o nějakém vlivu arianismu na staroslov. literaturu v jejich začátcích. Při vydávání rekonstruovaného textu evangelií a i potom jsem se často obíral variantami textu a jako teolog mohu říci, že nikde jsem nic nezpozoroval, co by zavánělo arianismem. Ve vědeckém spisu by se neměla taková lichá tvrzení objevit.

Autor upozorňuje, že k této jeho práci (v KZ 67, 112–128), v níž se dal na kritiku staroslověnského textu, jej přivedla paleografická stránka staroslověnského písma (hlaholice), které, podle jeho výkladu, pochází nepopíratelně (unbestritten) z písma gotského.

Přes tuto nepopíratelnost, chtěl jsem podrobiti svůj výklad o původu hlaholského písma dalšímu zkoumání, pokusil se i o srovnání stsl. překladu evangelií s překladem Vulfilovým. Při svém srovnání se však opírá o méně šťastnou práci prof. V. POGORĚLOVA, který tvrdil, že sice předloha staroslov. překladu byla řecká, ale že překladatel (překladatelé) nahlížel i do textu latinského. Tuto práci Pogorělovu odmítl již prof. MEILLET (REtSl VI 1926, 39 násl.) poukazuje na to, že jsou sice v staroslověnině slova původu latinského, ale že je potřeba rozlišovati vliv jazyka na jazyk od vlivu textu na text. V rozboru textu jsem ukázal na hojná místa, v nichž se text staroslověnský rozhodně liší od textu gotského. Mimoto jsem nejednou ukázal (viz *Slavia* V 158 násl., *Byzslavica* V 128), že mnoho z toho, co se jeví na pohled jako shoda s lat. Vulgátou, lze vysvětliti vlivem čtení »západních«, která přešla ze syrských textů do Italy a z té i do Jeronymovy Vulgáty. I zde souhlasí se mnou dr. HAMM když tvrdím, že vliv latiny v staroslov. textech, který ostatně nebyl veliký, lze spíše připustiti jako pozdější opravy nežli ihned v původním znění. Dr. HAMM ovšem raději by viděl buď skutečný neb aspoň domnělý vliv gotštiny nežli latiny (l. c. 115–17). Úvod k jádru své stati končí slovy »jsem přesvědčen, že nejen některý pozdější text, ale právě původní překlad staroslov. bible podléhal gotskému vlivu« (117). Jako důkaz uvádí jednak věc dávno známou, že totiž v staroslověnině je řada slov přejatých z gotštiny, po případě z jiných germánských jazyků.¹⁴ Tento zjev, že jistá slova sousedstvím národů stávají se společným majetkem obou sousedících národů, se opakuje tolikrát v dějinách — připomenu jen slovanské výrazy v maďarštině — a nikdo z něho neodvozuje více, než jak to nazval ve vzpomenuté recenzi prof. MEILLET »vliv jazyka na jazyk«.

Jiným důkazem příbuznosti obou textů gotského a staroslov. se zdají dru. Hammovi obraty utvořené ve slovanštině napodobením textu gotského. Ani tu nelze dáti autorovi za pravdu. Tak na př. u Marka 6, ₁₄ vidí vliv gotštiny na

¹⁴ Srov. C. C. Uhlenbeck, *Die germanischen Wörter im Altslavischen*, AfslPh XV 1893, 481 n. a nejnověji V. Kiparsky, *Die gemeinslav. Lehnwörter aus d. German.* (Annales Acad. Scient. Fennicae Ser. B, sv. 32) 1934.

slovanské *ѣста отъ мрътеихъ* místo očekávaného *ѣскрсе*, ale čtenář se může přesvědčiti, že v témž verši staroslov. text jde s variantou palestinskou proti gotskému textu (K), tedy že překladatel do gotského textu nenahlížel. Takových míst je více, ale není mým úmyslem se jimi zabývat, protože výše bylo s dostatek ukázáno, že Konstantin se řídil předlohou jinou, nežli jakou mu poskytoval text gotský. Je tu něco podobného, jako když dokazoval V. POGORELOV¹⁵ vliv latiny a po něm dr. HAMM¹⁶ vliv gotského textu *ve t v a r e c h*, na př. za ř. *γέγραπται* (Mar. 1₂ a častěji tak), — když Pogorelov viděl v staroslov. *писано естъ* vliv lat. *scriptum est*, nebo dr. Hamm vliv gotského: *gameliþ ist*; nahlédne-li čtenář do Luk. XIX 46, kde je totéž *γέγραπται* tímž způsobem přeloženo *писано естъ*, přesvědčí se z palestinské varianty, že překladatel jistě nenahlédal do textu gotského, který v témž verši vynechává slova *καὶ ἔσται* — *и бѣдетъ*.

Jak je viděti, je v obou pracích — jak prof. Pogorelova, tak dra Hamma — mnoho subjektivního, ne zcela věcného; tu mohou bezpečně rozhodnouti jediné věcné varianty neboli různočtení tak, jak jim rozumíme v biblické textové kritice; ty pak ukázaly, že staroslověnský text je založen na jiné předloze nežli text gotský.

L'INFLUENCE GOTHIQUE SUR LA TRADUCTION DE LA BIBLE EN VIEUX-SLAVE.

(RÉSUMÉ.)

La préface mentionne trois études du docteur Hamm dans lesquelles l'auteur cherche à démontrer l'influence exercée par la bible gothique de Wulfila sur la traduction de la bible en vieux-slave. En ce qui concerne ce problème, je défends deux thèses:

1. Le traducteur de la bible en vieux-slave se base d'une manière directe sur le texte grec.
2. Le texte grec qui est à la base de la traduction des évangiles en vieux-slave, en ce qui concerne leur teneur diffère du texte sur lequel se base la traduction gothique de Wulfila.

I.

L'auteur commence son étude en soulignant que la traduction des Evangiles et des Psaumes en vieux-slave est caractérisée par le fait que Constantin-Cyrille conserve un nombre considérable d'emprunts grecs qui avaient été traduits par Wulfila.

2. Selon le professeur Jagić (*Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin 1913, 323 ff) la traduction en vieux-slave des Evangiles et des Psaumes dénote un sens très fin de la langue qui est pleine de vie et de couleur,

¹⁵ Val. Pogorelov, *Изъ наблюдений въ области древне-славянской переводной литературы I* (Sborník filosof. fakulty). V Bratislavě 1925, 6 năsl.

¹⁶ KZ I. c. 114 năsl.

si bien que jusqu'à nos jours son influence se fait sentir dans toutes les langues slaves ou tout au moins dans certaines d'entre elles. Voici ce qu'en dit le professeur Fr. Pastrnek dans « Archiv für slavische Philologie » XXV, 390: « Les premières traductions des textes bibliques en langue slave sont faites avec un talent remarquable. Elles suivent le texte d'aussi près que possible et sont d'une grande précision. Pour un texte qui porte sur la parole de Dieu, cette méthode s'impose. Toutefois le traducteur fait un effort considérable pour ne pas faire violence à la langue. Il en résulte une certaine indépendance de la forme qui distingue, à leur avantage, les textes vieux-slaves les plus anciens des traductions ultérieures qui, malheureusement, suivent le texte d'une manière trop pédante. » Le professeur W. Streitberg donne de la traduction gothique de Wulfila une caractéristique toute différente; voici comment il caractérise sa langue: « Wulfila fait un grand effort pour suivre le texte grec aussi fidèlement que possible; c'est pourquoi il n'écrit pas un gothique vivant, mais un gothique artificiel, « grécisant ». (Gothisches Elementarbuch, Heidelberg 1910, 33).

3. Finalement l'auteur réfute le thèse erronée du professeur V. Pogorëlov sur la nationalité et les connaissances de la langue des deux apôtres slaves et il souligne leur connaissance des deux langues, du grec et du slave. Quant à leur connaissance du grec que cherche à contester Pogorëlov, Jagić soutient la thèse suivante: « Le traducteur, qu'il s'agisse d'un seul ou de plusieurs auteurs, connaît et comprend admirablement le texte grec; il en saisit toutes les nuances et surtout il manie avec une maîtrise complète la langue slave; aussi préfère-t-il renoncer à une traduction littérale pour ne pas priver sa propre langue d'une expression caractéristique, d'une traduction élégante. Ce procédé dont on trouve de nombreuses traces prouve que l'auteur n'est pas un Grec d'origine qui, à un âge avancé, a péniblement appris le slave, mais qu'il a été élevé dans un milieu dont la langue habituelle était le slave. » (Zum altkirchenslavischen Apostolus, Sitzungsberichte 1911, 2; Wien 1919, II, 4—5.)

II.

Avant de citer les preuves à l'appui de sa deuxième thèse l'auteur expose les principes généraux sur lesquels se base la critique des textes bibliques. Il cite les trois versions et les soi-disantes variantes occidentales. Ces dernières, à vrai dire, ne sont pas une version spéciale, mais elles contiennent des différences locales très anciennes; il examine les rapports entre le texte grec de la bible de Wulfila et de l'ancienne version vieux-slave d'une part et les versions de Constantinople et les versions occidentales de l'autre.

2. Suivant le professeur Streitberg la traduction de la bible par Wulfila correspond à la version de Constantinople avec quelques variantes qui se trouvent surtout dans les écrits des Saints Pères de Cappadocie. (Chrysostomus.)

J'ai pu constater un fait analogue dans le texte qui est à la base de la traduction des Evangiles en vieux-slave. Ce texte est également un mélange des

variantes K (Konstantinopolische Rezension) et I (palestiniennes), mais celles-ci sont plus nombreuses que dans le texte traduit par Wulfila. A part la Κοινή (K) on trouve dans le texte vieux-slave les variantes qui, chez v. Soden, sont marquées des signes I^a, Iⁿ, I^c ainsi que I^x et I^σ (v. mon Evangelium Sv. Marka, v Praze 1933, X-XI).

3. Cette caractéristique générale du texte grec des Evangiles traduits en vieux-slave est suivie de la liste des variantes palestiniennes chez St. Mathieu, St. Jean, St. Luc et St. Marc, dans la mesure où on peut les comparer d'après le texte de Wulfila. Cette comparaison des variantes du texte gothique et du texte vieux-slave prouve que le texte traduit en vieux-slave différait de celui qui est à la base de la traduction de l'évêque Wulfila.

Pour conclure je déclare qu'on ne peut être d'accord avec l'étude récente du docteur Hamm (dans KZ 67, 112 ff) sur l'influence exercée par la bible gothique sur la traduction de la bible en vieux-slave.

JOSEF KURZ:

K OTÁZCE ČLENU V JAZYCÍCH SLOVANSKÝCH, SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM K STAROSLOVĚNŠTINĚ.

(Dokončení. *)

Vydáno s podporou Masarykova fondu při Československé národní radě badatelské v Praze.

§ 5. Dosud jsme shledávali prostředky, kterými se v textech staroslověnských překládala rozličná řecká spojení se členem; jsou to obraty, které samy členu neobsahují, nýbrž jen řecké konstrukce rozličným způsobem *nabrazují*. Nyní však máme před sebou prostředek, představující podle mínění některých slavistů t. zv. slovanský *člen*, tedy prostředek rovnocenný, jako je člen řecký a pod., — jde o spojování jmen podstatných se zájmeny *ѣ, тѣ, онѣ*, typu *родѣ ѣ, радѣ тѣ, ластѣцѣ онѣ* a p., tedy tak, že se zájmena kladou *za* jména podstatná, že jsou v postpositici.

Mnozí odborníci se sice shodují v tom, že v tvarech uvedených typů máme zájmena demonstrativní s významem buď přímo ukazovacím nebo odkazovacím (na něco, o čem se stala zmínka), někteří však spatřují v postpositivním *ѣ, тѣ* nebo *онѣ* opravdové členy, a to nejen tvarem, nýbrž i významem. Někteří slavisté jdou cestou střední: uznávají sice pro většinu případů význam ukazovací nebo anaforický a odvolávají se přitom k znění textu řeckého, ale přesto připouštějí význam členový alespoň výjimkou, mimořádně, v počátcích, částečně atd.

K prvé skupině slavistů náleží FR. MIKLOSICH, který na 128. str. 4. svazku své srovnávací mluvnice slovanských jazyků praví: Im asl. und im aruss. hat das nachgesetzte *тѣ* nicht die bedeutung des artikels.¹⁸⁴ — Podobné mínění vyslovil V. OBLAK v AslPh. 12, 1890, 592,¹⁸⁵ B. DELBRÜCK, Vergl. Syntax I, 1893, 510, a zvláště V. JAGIĆ v AslPh. 20, 1898, 604: podle něho sice dosvědčují staroslověnské případy typu *радотѣ* skutečnost, že se již v té době mohlo zájmeno *тѣ* n. *ѣ* klásti za substantivem v enklisi, ale o významu členovém prý nemůže býti řeči, neboť *радотѣ* nevyjadřuje řec. *ὁ δοῦλος*, ale *ὁ δοῦλος ἐκεῖνος*, a podobně *рака того* jest za originální řecké *τοῦ δοῦλου ἐκεῖνου*, a pod. Tak jest prý rozuměti i příkladům, které citoval z Dobrom.

*) Srov. Byzslav. 7, 1937—1938, 212—340.

¹⁸⁴ Na str. 114 op. cit. uvádí Miklosich z Assem. *dene-тѣ* s významem *ἡμέρα ἐκεῖνη*. — Jos. Dobrovský v Institutiones sice o spojení s postpositivními zájmeny *ѣ, тѣ* n. *онѣ* nehovoří (i z toho je patrné, že je nepokládá za členy, neboť o členu promlouvá), ale na str. 498 překládá spojení *ѣ мнрѣѣ* slovy *in mundum hunc*.

¹⁸⁵ »Es ist auch nicht außer Acht zu lassen, daß die asl. Formen wie *narodostь, rodostь* oder *deneš, nočas* etc. der heutigen slavischen Sprachen nur ihrem äußeren Habitus nach mit dem bulg. Artikel übereinstimmen, dagegen ihrer Function nach abweichen«. — Později však ustoupil Oblak poněkud stanovisku Mileticovu (Macedonische Studien 97 n.); připustil, že i v starobulharských památkách může jít leckde o člen, tam totiž, kde je v řečtině člen také.

ev. (Ev. Dobrom. I, 48). S Jagićem souhlasili Jiří POLÍVKA v LF. 26, 1899, 310, a FR. PASTRNEK v LF. 28, 1901, 394 n.¹⁸⁶ Také M. CHALANSKIJ, který sám podrobně zkoumal historii členu, neshledal v dokladech, jako **ѣкъ дѣнь тѣ, господинѣ нѣтъ тоѣ** ze Supr., tvarů s členovým významem postpositivního zájmena, nýbrž jen význam ‚recipročně demonstrativní, anaforický ukaz. zájmena (AslPh. 24, 1902, 243, v referátu o práci Miletičově z r. 1901); podobně učí i v Изв. VI, 3, 1901, 128, 162.¹⁸⁷ — Z novějších badatelů K. SANDFELD popírá, že by se již v starobulharštině (v staroslověnině) objevovaly stopy postpositivního členu; člen se prý počíná objevovati teprve mnohem později (Linguistique balkanique 170). Také A. MEILLET poznamenává v recenzi práce Sandfeldovy v BSL. 31, 3, 1931, 60: »Quant au bulgare, ont sait que les textes vieux slaves, qui reposent sur des parlers macédoniens, n'ont pas d'article et gardent, à ce point de vue comme à la plupart des autres, l'état slave commun; mais on sait aussi qu'un démonstratif portant sur un substantif est régulièrement postposé et enclitique; рабѣ-тѣ, се serviteur, динѣ-сѣ, се jour-ci' etc.«. Podobně učí Meillet i v Le slave commun² 477, 478. — Srov. také V. VONDRÁK, Vergl. slav. Grammatik II², 355 n.¹⁸⁸, G. CUENDET, L'ordre des mots 73 n. — P. SKOK odůvodňuje v JФ. 12, 1933, 111 n. podrobně názor, že člen je v bulharštině jevem mladým, že není rozhodně ještě znám v staroslověnině; v dokladech ze Supr., v kterých Mladenov spatřoval členy, členů prý není. — Z bulharských učenců hlásal zvláště B. CONEV, že se stsl. případy typu **рабѣ-тѣ, дѣнь-тѣ** sice tvarem nikterak neliší od dnešních bulharských tvarů s členem, ale že jejich význam je jiný: zatím co na př. spojení **отрокѣ-тѣ** znamenalo v bulharštině staré tolik, co „онзи отрокѣ“, rovná se dnešní **отрокѣ-тѣ** významem německému „das Kind“, franc. „l'enfant“, a pod. (История на български езикъ II, 9, 501, 506). — M. WEINGART poznamenává v Rukověti I, 144, že v dokladech typu **родосѣ** znamená -сѣ „tento“ a -тѣ „onen“.

Jak již podotčeno, připouštějí někteří slavisté, že v dokladech, o něž jde, mají zájmena **сѣ** n. **тѣ** význam určitého členu pouze někdy; někteří to tvrdí o ojedinělých dokladech ze Supr., jiní také o ojedinělých dokladech z nejstarších kodexů evangelijních, z Euch. a pod., někteří tak tvrdí o dokladech se

¹⁸⁶ Pastrnek namítá proti Miletičovi: »Miletič zavírá, že bulharský člen nepřetržitě trvá od doby kyrillo-methodijské. Avšak nelze neuznat, že tím námitky Jagićovy (Arch. 20, 1898, 604–5) odstraněny nejsou«.

¹⁸⁷ Také K. Brugmann shledává v případech našeho druhu zájmena ukazovací s významem buď přímo ukazovacím, deiktickým, nebo s významem odkazovacím. V práci své Die Demonstrativpronomena § 19, str. 42 n., cituje mezi doklady pro přímou deixi také slov. *отъ mira sego* ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, *izide slovo se* ὁ λόγος οὗτος; spatřuje ovšem přímou vývojovou souvislost mezi stsl. doklady s postpositivními zájmeny ukazovacími a novobulh. postpositivním členem, ale sotva lze z jeho slov vyčísti to, co v nich našel H. Hirt, Syntax I, 167 (»Brugmann weist ferner darauf hin, daß sich schon im Abg. ein postponierter Artikel findet«). — A. Leskien má v Hdb.⁵ 337: **мирѣ сѣ** diese (die diesseitige) Welt.

¹⁸⁸ »Sicher ist, daß im Aksl. in Fällen wie *narodosѣ, rodosѣ, rabotѣ* u. dgl., wo man auch Spuren des Artikels vermutete, ebenso wie in *дѣньсѣ, сѣмѣговѣ* nur die postpositiven Pron. *сѣ* und *тѣ*, nicht aber der Artikel vorliegt«.

zájmenem **тѣ**, nikoliv však o případech s postpos. **сѣ**, jinde se dočítáme, že zájmena postpositivní mají v dokladech stsllov. význam členu jen s polovice, atd. Na případy ze Supr. poukazuje A. MARGULIÉS, *Der altksl. Codex Supr.* 122; připouští, že se v něm vyskytuje zájmeno **тѣ** ve funkci členu, s demonstrativním významem silně oslabeným, řidčeji před substantivem (**ѣстъстко тоа земяа** za řec. τὴν φύσιν τῆς χώρας 89, 3; **покеаѣннѣа того дѣабола** 269, 24 za řec. τὰ θελήματα τοῦ διαβόλου), častěji za ním (**на мѣсто то** 108, 30 za řec. ἐν τῷ τόπῳ). Praví, že se někdy v staré bulharštině postponovaným zájmenem **тѣ** odlišuje nominativ podmětový od nominativu doplňkového, právě tak jako v řečtině, kde se klade n. vypouští člen: γέγονεν... τάφος τὸ σπῆλαιον — **бѣстъ... гробѣа пѣштера та** 217, 2. Autor připomíná, že za řecký člen vystupuje také zájmeno **сѣ**, lze prý (srov. str. 123) však uvést jen jediný takový případ: εἰς τὸ στάδιον — **сѣа подѣнѣа сѣ** 92, 4; ale na str. 165 cituje (v charakteristice jednotlivých částí Supr.) ještě 83, 25: **мѣра сѣго** za řec. τοῦ κόσμου. Případy, v kterých je v Supr. **тѣ** za pouhý řecký člen, jsou prý docela hojné. Marguliés spatřuje ve spojování postpos. **тѣ** n. **сѣ** ve významu členovém pochod prastarý, náležící nejranější epoše stbulh. písemnictví; neznal prý ho snad jen dialekt soluňský: proto prý ho nezavedl Konstantin-Cyril do svého překladu. Na Supr. se v svých výkladech odvolává i ST. MLADENOV, *Geschichte der bulgarischen Sprache* 214; uznává sice, že v stbulh. evangeliích je spojení **ракоуѣа** překladem řeckého spojení ὁ δοῦλος ἐκεῖνος a nikoliv pouhého ὁ δοῦλος; v kod. Supr., u Klimenta ochridského a u Jana exarcha shledal však nepochybné případy bulharského členu. Také na texty jiné než na Supr. snad pomýšlí I. OHIJENKO, *Рідна мова* 2, 1934, 380–382, když tvrdí, že ukazovací zájmeno má někdy, v případech nečetných, význam členu; příkladů takových je prý zcela málo, ale autor sám neuvádí ani jediného; jinak ovšem správně odmítá tvrzení Miletičovo, že v stsllov. příkladech s postpos. **-сѣ** n. **-тѣ** máme vesměs „členy“. ILIE BĂRBULESCU rovněž praví: »l'article postposé apparaît comme une exception s'écartant de la règle générale dans les textes-copies vieux-bulgares, c'est-à-dire au Xe ou au XIe siècle« (Recueil des communications 2. sjezdu slavistů I, 1934, str. 5). Ojedinělé doklady ze stsllov. textů evangelijských, v kterých je prý slov. substantivum s postpon. **сѣ** n. **тѣ** za řecké substantivum s členem, citují O. GRÜNENTHAL, *AslPh.* 31, 1910, 364 a též 342, JAN ŁOŚ, *Gramatyka starosłowiańska* 163 (k tomu srov. mé poznámky v LF. 51, 1924, 180, a Byzslav. 7, 1937–1938, 227–228), V. POGORELOV, *Sborník filos. fakulty univ. Komenského V*, 46 (1), str. 28 (v Mt. 26. 74 je prý v Mar., v Ass. a v Ostr. чѣа podle lat. *hominem*, ale v Sav. knize dodáno prý zájmeno ukazovací сѣго podle textu řeckého k vyjádření řeckého členu: τὸν ἄνθρωπον, výklad jistě nesprávný) a j., ale není vždy patrné, zdali autoři příkládají slov. zájmenům význam členu, zda se nespokojují s pouhým srovnáváním stsllov. překladu s řeckým originálem. P. DIELS tlumočí v své *Altkirchenslavische Grammatik* I, 1932, 153–154, tvary **родосѣа**, **глаголосѣа**, **образосѣа**, **позоресѣа**, **народосѣа**, **плодосѣа**, **праздѣнникосѣа**, **мѣрое** (sic) jako „dies Geschlecht“, „dies Wort“, „dies Bild“, „dies Schauspiel“, „dies Volk“, „diese Frucht“,

‚dieser Feiertag‘, ‚diese Welt‘, ale домоѣтъ, оученикоѣтъ, работѣтъ, каякоѣтъ jako ‚das Haus‘, ‚der Schüler‘, ‚der Knecht‘, ‚der Mitknecht‘, pod. na str. 163 денѣтъ (sic) jako ‚der Tag, den Tag‘. Máme v tom spatřovati názor, že тѣтъ v tomto postavení má v stsl. význam pouhého členu? Původně náležel k této skupině autorů po někud i MILETIČ (sr. Пер. Спис. 21—22, 1887, 310, О члену (1889), 10—11, 17—18 (zájmeno má již s polovice význam členový), 28).¹⁸⁹

Jest však ještě jiný názor, totiž ten, že postpos. съ, тѣтъ п. онѣтъ považovati třeba vesměs za opravdové členy, a to nejen tvarem, nýbrž i významem. Tak učí zvláště L. MILETIČ. Již v AslPh. 20, 1898, 602 se ptá: »Und in der That kann man noch im Zweifel darüber sein, dass es schon im X—XI Jahrh. im Altsloven. Composita aus Substantivum und Pronomen dem. gab, welche functionell der heutigen bulgarischen Artikelform gleichwerthig waren?« Z kodexu Assemanova cituje passus [Mt. 18. 22—25], v němž je prý několikrát obsažen opravdový člen. Jak jsme již uvedli (Byzslav. 7, 1937—1938, 219), V. Jagić hned v dodatku protestoval proti tomuto názoru Miletičovu. Také v své práci Членѣтъ въ българския и въ руския езикъ z r. 1901 odmítá Miletič tvrzení, že v staroslověnštině nebylo členu (str. 11); rozeznávat arci člen dvojí, člen se zachovaným ještě ukazovacím významem a člen s významem čistě formálně určovacím, a srovnává s tím stav členu v bulharských nářečích (členy -s, -v, -t, -n). Proti tvrzení, že работѣтъ jest překladem řeckého ὁ δοῦλος ἐκεῖνος a nikoliv pouhého ὁ δοῦλος, namítá Miletič, že i zájmeno ἐκεῖνος mělo význam členu; za řecké zájmeno a člen má prý starobulharský překlad jen člen; překladatel prý postupoval v duchu svého jazyka. Podobně vykládá i v Symbolae grammaticae II, 118, že v starobulharštině byly členové formy s -тѣтъ a s -съ, mluví o členech -тѣтъ, -съ, o tom, že v stbulh. máme úplně rozvité kompositum podstatného jména s členem, atd. Srov. i Български Прегледъ 1, 1929, 16; Македонски Прегледъ VIII, 2, 1932, 1 (»още старобългарскиятъ езикъ е притежавалъ задпоставенъ членъ който напълно се е скланялъ«, a pod.), IX, 1, 1934, 24, 25 a zvláště Български Прегледъ 2, 1933, 1 n., kdež mluví o členech -съ, -тѣтъ, -онѣтъ, v dokladech spojuje substantivum se zájmenem spojovací čárkou, aby dal najevo, že jde o složenou formu, atd. A pod. jinde. Mínění Miletičova drží se J. TRIFONOV, Македонски Прегледъ 7 (1), 1931, 7 n., ačkoliv se s jeho tvrzením o členech -съ, -тѣтъ při substantivech nesrovnává hlavní jeho závěr, že se člen -съ, -тѣтъ přenesl k substantivům od adjektiv: ‚членъ -съ, -тѣтъ by byl musil být v nejstarších památkách u adjektiv dříve a hojněji doložen než u substantiv. Kromě těchto autorů vyslovili se v témž smyslu ANT. KALINA, G. IL'JINSKIJ, V. ŠČEPKIN a j.¹⁹⁰

¹⁸⁹ W. Havers cituje v svém Handbuchu (Handbuch der erklärenden Syntax 250) názor Weigandův (Balkan-Archiv I, 1925, VII), že stará bulharština neznala členu, myslí však, že člen v bulharštině mohl přesto již v té době existovati, a to v jazyce třídl. utlačovaných, který neměl vlivu na jazyk spisovný.

¹⁹⁰ A. Kalina, Studija nad historyja jazyka bulgarskiego II, 24; G. Iljinskij, Сложныя мѣстоименія 30 (učí, že členem bylo i zájmeno -ъ v дьньъ); V. N. Ščepkin, Разсуждение 250, tvrdí, že v nářečí posledního pisatele Zogr. byly formy typu родоъ, работѣтъ ve významu členových tvarů bulharského jazyka.

O významu a o postavení zájmen ukazovacích οὗτος, ἐκεῖνος v textu řeckém najdeme poučení u A. DEBRUNNERA v Neutestamentliche Grammatik 165 n., o významu řec. ἐκεῖνος pojednal zvláště W. HAVERS v práci Das Pronomen der Jener-Deixis im Griechischen v IF. 19, 1906, 1–98 (na str. 83–87 srovnal znění míst z evangelijního textu řeckého také se zněním slovanským a gotským). Překlad slovanský s originálním zněním řeckým srovnává O. GRÜNENTHAL v AslPh. 31, 1910, 342 a zvláště 364–365, slovosled řecký se slovanským v AslPh. 32, 1910, 32–33. Poznámky k významu řeckých zájmen ukazovacích se zřetelem k poměrům slovanským podávají L. MILETIČ, Членътъ, 1901, 26, a G. CUENDET, L'ordre des mots 73 n. Pokládám za velmi potřebné srovnávání každého dokladu slovanského s originálním textem řeckým, ale *za stejné považují pozorování smyslu každého dokladu slovanského samostatně*. Domnívám se, že na př. shoda v pořadí substantiva a zájmena v řeckém a slovanském textu nemusí svědčit o otrockosti slovanského překladu,¹⁹¹ že slovanský překladatel mohl upravovati pořádek slov úplně samostatně, s řeckým textem ovšem většinou — ne vždy — paralelně, shodně. Domnívám se proto, že bude významné všítat si zvláště též takových případů, v kterých se slovanský a řecký text neshodují v poloze zájmena.

Další otázka: vyšetřiti poměr postposice zájmena k anteposici. Vykládá se na př., že postposice bývá tehdy, chce-li překladatel demonstrativum zastíniti, neklade-li na ně důrazu, kdežto anteposice prý mívá význam expresivní (G. CUENDET, L'ordre 73 n.; A. MEILLET, Le slave commun² 477: »Les démonstratifs précèdent s'ils ont un sens intense; ils suivent s'ils ont un sens faible, et alors ils sont enclitiques: *si rodŭ* signifie »cette race-ci«, tandis que *rodŭ si* signifie simplement »cette race«). Ale někteří (MILETIČ, MARGULIÉS a j.) hledali u anteposovaného zájmena ukazovacího тѣ také význam členový. Nepochybně si zájmeno v anteposici snáze uchovalo svou samostatnost tvarovou i významovou než v postposici.

Bude také třeba stanoviti poměr substantiv s postpositivním zájmenem ukazovacím k adjektivům s novým členem тѣ, съ (typ добрыи тѣ чловѣкъ). Většinou se poměr ten vykládá tak, že nově složené tvary adjektivní vznikly podle substantiv s postpositivním zájmenem, v poslední době se však pokusil TRIFONOV, Македонски Прегледъ 7 (1), 1931, 23 n., představit věci obráceně, tak totiž, že prý na vývoj „členů“ u substantiv působil „člen“ adjektivní; i „člen“ тѣ se prý nejprve ujal u adjektiv a teprve potom prý přešel k substantivům. Prostředníky mezi adjektivy a substantivy byla prý adjektiva a zájmena, jichž se užívalo ve smyslu substantiv: старата, своето, нашето. Ještě však dříve, než se objevil „člen“ u substantiv, nebo alespoň s ním současně, přecházel prý od adjektiv k substantivům také „člen“ и, ѿ, ѿ; autor myslí zvláště na subst. дѣла. Trifonovovi odporoval L. MILETIČ, Макед. Прегледъ 8, 2, 1932, 1–8; ukázal zejména, že v staroslověnských památkách je jen nepatrný

¹⁹¹ O napodobení řečtiny mluví V. Šmilauer, Poloha přívlasku 212; viz i E. Berneker, Die Wortfolge 124 n.

počet adjektiv s dvojím členem, a že tedy substantiva se členem mají prioritu před adjektivy s dvojím členem. Takovéto tvary adjektivní vznikly prý tak, že se člen *-тъ* n. *-сь* přenesl od substantiv také k složeným adjektivům. Podobně se Miletič vyjádřil také v čas. Българ. Прегледъ 2, 1933, 1 n. O tvaru *дѣла* myslí, že mohl být pojímán za adjektivum; nejvýše by prý bylo lze připustiti, že případy s „členem“ *и, ѿ, и* jsou slabým začátkem pozdějšího vzájemného vlivu sklonění jmenného a složeného adjektivního, který se pozoruje také v bulh. nářečích (srov. též Miletičovu rozpravu Старото склонение въ днешнитѣ българ. наречия, Сб. Мин. 2, 258). Poznamenávám ještě, že někteří slavisté věří v nějakou souvislost mezi *starou* složenou deklinací adjektivní a vznikem postpositivního „členu“ se zájmeny *-сь* a *-тъ* po substantivech.

Naznačili jsme některé otázky (význam zájmen ukazovacích v postposici, poměr k textu řeckému, poměr postposice zájmena k anteposici, poměr adjektivních tvarů s dvojím zájmenem k substantivům se zájmenem a j.), jimiž se budeme zabývat. Ale odpověď na tyto otázky můžeme dáti teprve po důkladném rozboru veškerého příslušného materiálu.

Tento materiál nebyl však dosud nikde v úplnosti sebrán, s textem řeckým srovnán ani rozebrán po stránce významové. Soupis tvarů s postpositivními zájmeny ukazovacími podal sice L. МІЛЕТІЧ v čas. Български Прегледъ 2, 1933, 1—16, a Македонски Прегледъ 8, 2, 1932, 1—8, ale především daleko ne v úplnosti (srov. v Byzslav. 7, 1937—1938, 234 mou poznámku k jeho dokladům ze Sin. žaltáře a zde dále str. 207, 214, 215, 223, 226, 245, 258), ne ze všech památek, a dále bez náležitého kontextu, takže nelze nikde posouditi význam citovaných příkladů, bez uvádění originálního textu řeckého, bez jakéhokoliv rozboru po stránce významové; doklady jsou citovány jen podle strany vydání příslušných památek, někdy nepřesně. Miletič považuje prostě všechny doklady za členy; proto nepodává jejich významového rozboru. Substantiva se zájmeny spojuje vodorovnou čárkou, aby naznačil, že tvoří dohromady jeden celek, kompositum (na př. *рабѣ-тъ, раба-того*, atd.). — Materiál (celkem 79 dokladů), který uvádí J. ТРИФОНОВ, Македонски Прегледъ 7 (1), 1931, 23 n., je data pozdějšího.

Pro posouzení našich otázek má veliký význam uvést doklady *všechny*. Vždyť se shledává člen jen v příkladech jednotlivých! Materiál je třeba sebrati a rozebrati do všech podrobností.

Vedle zkoumání otázek již naznačených budeme si všimati, jak jsou doloženy v našem materiálu jednotlivé tvary podle pádů, rodů, čísel, také jaká je větná funkce příslušných slov, atd. Všimáme si ovšem jen poměrů v staroslověnině, ponechávající výklad o souvislosti poměrů v nejstarších památkách se stavem pozdějším do výkladu o členu v bulharštině a závěry, vyplývající ze srovnání poměrů v jazycích slovanských všech, do úvah závěrečných.

Rozbor dokladů s postpositivními zájmeny *съ, тѣ, онѣ* v staroslověnských památkách po významové stránce.

I. Staroslověnské kodexy evangelijní (Zogr., Mar., Ass., Sav.).

Гл.

A) *Význam přímo ukazovací; zájmeno съ указывает на предметъ мѣstemъ прѣсутный, на дѣй, который је прѣдъ очимаъ млувѣщаго, на соущаюу чинностъ а под., тѣжъ на нѣчто, со је прѣдъ душевнымъ зракомъ млувѣщаго.*

Sing. mask. nominativ.¹⁹² Mr. 15. 39¹⁹³ въ истинѣ чѣтъ съ · сѣтъ въжы въ · Zg., члѣтъ съ Mar. Slova setníka, který stál přímo proti kříži Kristovu (сѣтъннѣтъ стоѣаи прѣдъмоъ ѣмоу). ὁ ἀνθρωπος οὗτος. BERNEKER, Die Wortfolge 125, spatřuje na tomto místě neprávem odchylku od slovosledu řeckého. Lat. homo hic. Bulh. тоя човѣкъ. Srb. човјек овај. Br. člověk tento. Ž. tento člověk. — Podobně v téže situaci Lk. 23. 47 въ истинѣ чѣтъ съ правдѣднѣтъ въ · Zg., Mar., Ass. ὁ ἀνθρωπος οὗτος; bulh. тоя човѣкъ, atd.

Lk. 17. 18: Ježíš ukazuje na Samaritána, který velebil Boha a děkoval Ježíšovi za uzdravení: не десѣтъ ли ѣштнѣстнѣша сѣ · да десѣтъ како не обрѣтъжъ сѣ · · · · · дати славуъ ѣв · тѣтъмоъ ѣноплемѣннѣтъ съ Zg., Mar., -ос Ass.; Sav. s anteposicí; ὁ ἄλλογενής οὗτος. Br. cizozemec tento. Ž. kromě tohoto cizince.

Lk. 15. 24 тѣко сѣтъ моѣ съ · мрътъкъ въ ѣ ожне · Zg., Mar., Ass.; v Sav. сѣтъ съ · ὁ υἱός μου οὗτος; hic filius meus; bulh. този мой синѣ; Br. tento syn můj; Ž. tento můj syn. — Podobně snad i Lk. 15. 30 сѣтъ твоѣ съ Mar., Ass., сѣтъ съ Sav., v Zogr. jen сѣтъ твоѣ; ὁ υἱός σου οὗτος; filius tuus hic; bulh. този твой синѣ; Br. syn tvůj tento; Ž. tenhle tvůj syn. V mluvnici BLASSOVĚ-DEBRUNNEROVĚ klade se tento případ mezi doklady, v nichž se užívá zájmena οὗτος »von einer gegenwärtigen Person in verächtlicher Weise« (str. 166). Lze si představit, že starší syn ukazuje na dům, v němž hoduje mladší bratr jeho.

Mt. 22. 20 покажите ми сѣлазъ кнѣтъсѣны · они же принѣсѣа ѣмоу пѣназъ · онѣ же гѣа нмѣ чн естѣ образъ сѣ и напѣсаннѣ · Mar., Ass.; Sav. jinak. Ježíš ukazuje na peníz. Τίνος ἡ εἰκὼν αὐτῆ καὶ ἡ ἐπιγραφή; imago haec; bulh. този образъ; srb. образ овај; Br. tento obraz; rus. это изображение. — Podobně Mr. 12. 16 чн естѣ образъ сѣ и напѣсаннѣ · Zg., образъ съ Mar.

Mr. 8. 2 въ тѣ дѣни пакы многоу народоу сѣшѣ · ѣ не ѣмѣштѣмъ чѣсо · кѣти · прѣзѣкаеъ ѣс оученнѣтъ сѣоѣа гѣа ѣмѣ · мнѣтъ ми естѣ народъ съ · Zg., -осъ Mar. σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον τοῦτον. Loš uvádí řecké čtení s pou-

¹⁹² Uvnitř významových skupin třídím doklady podle čísel, rodů a tvarů; na prvním místě cituji znění kodexu Zografského, kde je to ovšem možno; tam, kde je v Zogr. mezera, uvádím na prvním místě znění kodexu Mariánského nebo jiného. — Srovnával jsem znění staroslověnské vždy také se zněním jiných jazyků slovanských, a to všech; uvádím však většinou — pro úsporu místa — jen znění bulharské, české Blahoslavovo z r. 1568 (podle fototypického vydání dr. J. Konopásky z r. 1931) a znění českého překladu Žilkova, jen výjimkou i znění jiná. Tím chci na př. prokázat, že i *dněně* překlad bulharský má na místech, o něž jde, zájmeno ukazovací, že je mají i slovanská znění jiná, a že tím spíše není důvodu viděti v staroslověnině význam členový.

¹⁹³ *Miletič* uvádí vždy jen stránku vydání! Jak těžko lze takové místo nalézt!

hým ἐπὶ τὸν ὄχλον a tvrdí, že сь jest na tomto místě za řecký člen (Gramatyka stsl. 163); uvedl jsem však již v LF. 51, 1924, 180 podle v. SODENA čtení ἐπὶ τὸν ὄχλον τοῦτον. Jsou ovšem také slov. texty, které zájmena ukazovacího nemají (Ni, Ga): ty by mohly být překladem znění uvedeného Łosem.¹⁹⁴

Mr. 8. 12: farizeové se počali přití s Ježíšem, žádající od něho znamení s nebe, aby jej zkoušeli; i въздъхнѣхъ дѣломъ своимъ гла· чьто родосъ знаменѣхъ иштѣхъ · Zg., Mar. ἡ γενεὰ αὐτῆς; generatio ista; bulh. тоя родъ; srb. род овај; Br. pokolení toto; Ž. toto pokolení. — Podobně Lk. 11. 29 родосъ · родъ ажкѣхъ естѣ · i знаменѣхъ иштѣхъ · Zg., родъ съ ажкѣхъ естѣ Mar. Ἡ γενεὰ αὐτῆς. Generatio haec. Bulh. това поколѣние. Br. pokolení toto. Ž. toto pokolení. (Ježíš ukazuje na ty z národa izraelského, kteří žádají od něho zázraků.)

Fem. J. 12. 5 Марѣ же примѣши · анеръ хризмы · нарда истинны · многоцѣнны · помаза носѣ іѣсѣ · ... храмина же ісплѣни сѧ · отъ коѣхъ хризмы · нѣхъ · гла же единъ · ѡтъ оученикъ его · ... чєсо ради хризма си не продана быстѣ · Zg., миро сє Mar., Ass., Sav. (srov. миро сє Mt. 26. 9 v Ass., Sav.) τοῦτο τὸ μύρον (ale v Mt. 26. 9 τὸ μύρον τοῦτο); hoc unguentum; това миро; Br., Ž. tato mast.

J. 2. 20 чєтырѣмн десѣтъ · i шєстѣхъ лѣтъ · сѣзъдана бѣ црѣкы си · (Židé hovoří s Ježíšem v chrámě.) Zg., Mar., Ass. ὁ ναὸς οὗτος. templum hoc. Bulh. тоя храмъ. Br. chrám tento. Ž. tento chrám.

Lk. 21. 3: Ježíš spatřil jednu nuznou vdovu, jak vhodila do pokladnice dvě lepta, a řekl: въ истинѣхъ глахъ камъ · ꙗко въдовица си оубога · боѣ вєхѣхъ въврѣже · Zg., Mar., Ass., Sav. ἡ χήρα αὐτῆς ἡ πτωχή, vidua haec pauper. Bulh. тая бедна вдовица. Br. vdova tato chudá. Ž. tato chudá vdova. — Podobně Mr. 12. 43 въдовица си оубога · Zg., Mar. ἡ χήρα αὐτῆς ἡ πτωχή vidua haec pauper. Bulh. тая бедна вдовица. Br. i Ž. tato chudá vdova.

Mt. 26. 8 пристѣпи къ нємоу жена · імѣшти ѡмаєстрѣхъ мѣра драга · i възлѣхъ на главѣхъ его възлежаша · видѣхъше же оученици его · негодоваша глаголюще · чєсо ради гыбѣхъ си · Zg., Mar., Ass., Sav. Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὐτῆς. perditio haec; Br. ztráta tato, atd. — Pod. Mr. 14. 4 гыбѣхъ си хризмы · Zg., Mar. ἡ ἀπώλεια αὐτῆς.

Mt. 13. 54: Ježíš učil v synagoze svého rodného města · ꙗко дивѣхъхъ сѧ ємоу i глахъ · отъ кждѣ сємоу естѣ прѣмъдрость си i сна · Zg., Mar. ἡ σοφία αὐτῆς; sapientia haec; bulh. тая мѣдрость и тия велики дѣла; Br. moudrost tato a moc tato; Ž. odkud má takovou moudrost...

Poukaz na něco, co je právě před duševním zrakem mluvčího:

Lk. 18. 5: za soudcem v jednom městě přicházela ustavičně vdova, která ho prosila: »Zjednej mi spravedlnost proti mému odpůrci«. Ale on po dlouhý čas nechtěl. послѣдъ рече въ сєбѣ · аште i бѧ не боѣхъ сѧ · i чѣхъ не срамѣхъхъ сѧ ·

¹⁹⁴ Snad sem náleží i J. 7. 49 нъ народосъ · іже не вѣстѣхъ закона · Zg., Mar., Ass., народъ съ Sav.; ὁ ὄχλος οὗτος; turba haec; bulh. това простолюдие; Ž. tenhle zástup. Farizeové jako by v myslí ukazovali na zástup uvěřivších v Ježíše; nedlouho předtím se sami mezi ním pohybovali. (Jinak odkaz ke zmínce biřiců.) Pejorativně.

за нѣ творитѣ ми троудѣ въдовнца си · да мѣштѣ еѣ · Zg., Mar., Ass., Sav. τὴν χήραν ταύτην. haec vidua. Bulh. тая вдовица. Br., Ž. tato vdova.

Mt. 26. 39 о҃че мой · аште възможно естѣ · да мимо ѿдетѣ отѣ мене чаша си. Zg., Mar., Ass. (ч. син), Sav. Ježíš spatřuje před sebou své utrpení. τὸ ποτήριον τοῦτο. calix iste. Bulh. тази чаша. Br. kalich tento. Ž. tento kalich.

Mt. 26. 42 о҃че мой · аште не можетѣ чаша си мимо ѿти отѣ мене · аште не пѣж еѣ · бѣди воѣѣ твоѣ. Zg., Mar.; аще не възможно естѣ чаша си да мимоидет отѣ мене Ass., аще не възможно ѿстѣ. чаша си мимо ѿти Sav. τὸ ποτήριον τοῦτο. V Ostr. a v Nik. си чаша podle řec. různocnění τοῦτο τὸ ποτήριον. hic calix.

Neutr. nom.-akus. Mt. 4. 3: Ježíš byl vyveden Duchem na poušť, aby byl pokoušen od ďábla. І пристѣпи къ нѣмоу диѣволѣ · ѿскоушавъ н ѿ рече. аште сѣѣ еси бѣжи рѣци да камене се хлѣби бѣдѣтъ · Zg., Ass., Sav. οἱ λίθοι οὗτοι; lapides isti. Bulh. тия камѣни; srb. камење ово; Br. kamení toto; Ž. těchto kamenů.

Mt. 22. 20 jen v Sav.: что ѣ дѣло се · ѿ папсаниѣ. Jinde (Mar., Ass.) образъ — srov. zde výše str. 178.

Mt. 26. 9 (pokračování textu z Mt. 26. 8, uved. výše na str. 179): можааше во мѣро се продано бѣти на мношѣ · Ass., pod. Sav., ale се мѣро Zg., Mar. JOS. VAJS, Ev. sv. Mat. 101: мѣро се. τὸ μέρον τοῦτο ἢ τοῦτο τὸ μέρον, též jen τοῦτο. Bulh. туй мѣро. Br. tato mast.

Mt. 26. 12 Mar. възлѣкѣши во си мѣро се на тѣло мое на погребѣние ма сѣтвори; pod. Ass., Sav.; ale v Zg. bez се, pouze мѣро. τὸ μέρον τοῦτο a různocnění bez тоῦτο; unguentum hoc. Bulh. това мѣро. Br. mast tuto.

Mt. 18. 4 v Mar.: і призѣкаѣ нѣѣ отроча · постави е по срѣдѣ нѣѣ н рече. ... іже во сѣ сѣмѣритѣ ꙗко отроча се · тѣ естѣ болен къ цѣрствени нѣѣѣѣѣ, pod. v Ass.; Sav. bez се. ὡς τὸ παιδίον τοῦτο; sicut parvulus iste; bulh. това детенце; srb. дијете ово; Br. malíčký tento; Ž. toto dítě.

Lk. 9. 48 іе же... приѣмѣ отроча постави е оу себе · і рече іма · іже аште приѣметѣ отроча се къ іма мое · ма приѣметѣ; pod. Mar. τὸ παιδίον τοῦτο; puerum istum. Bulh. това детенце; srb. ово дијете; Br. dítě toto; Ž. toto dítě.

Lk. 16. 28: boháč v pekle prosí Abrahama, aby poslal Lazara k bratřím jeho: імамы во пѣтъ братѣѣ · ꙗко да засѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣ іма · да не і ти приѣѣтъ на мѣсто се мѣчѣноѣ · Zg., Mar., Ass., Sav.; εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου; in locum hunc tormentorum; bulh. на това мѣчително мѣсто; srb. на ово мѣсто мучења; Br. do tohoto místa muk; Ž. do tohoto místa trápení.

Mr. 1. 27: Ježíš učí v synagoze a uzdravuje muže posedlého nečistým duchem; і оуѣсѣ сѣ еси · ꙗко і сѣѣѣѣѣѣ сѣ къ себе глѣжшѣ · чѣто оуѣ естѣ се · і чѣто оуѣненѣ се новоѣ · ꙗко по ѣласти дѣмѣ нечѣстѣмѣ велѣтъ · і послоуѣшѣѣтъ его · Zg., что оуѣненѣ новоѣ се Mar. Lidé v synagoze přítomní poukazují na učení Ježíšovo, jehož účinky spatřují (výklad prof. Vajse). τίς ἢ διδαχὴ ἢ καινὴ αὐτῇ; doctrina haec nova; bulh. що е това? Едно ново

учение! (podle jiného znění řeckého); Br. jakéž jest toto nové učení! — Podobně Lk. 4. 36 *что естъ слово се* · Zg., Mar., Ass.; ὁ λόγος οὗτος; hoc verbum; bulh. това слово; atd. Nejde o pouhý odkaz k pronesenému slovu, ale k celé události, k celému zázraku, jehož jsou mluvčí svědky (výklad prof. Vajse).

Mt. 26. 13 *ідеже аште проповѣдано бѣдетъ · еваѣлане се · въ всѣмъ мирѣ речетъ сѧ · і еже сътвори си въ пѣхъ ѿ ·* Zg., Mar., Ass., Sav.; τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο; hoc evangelium; bulh. това благовестие; Br. evangelium toto; Ž. toto evangelium. Ježíš má na mysli celé učení své, které současně hlásá.¹⁹⁵ — Podobně Mr. 14. 9: *ідеже колиждо проповѣдано бѣдетъ · еваѣлане се · въ всѣмъ мирѣ · і еже сътвори си · гл҃ано бѣдетъ въ пѣхъ ѿ ·* Zg., Mar. τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο; evangelium istud; bulh. благовестието (podle různocnění řeckého bez zájmena ukazovacího).

Gen. sg. m. J. 18. 17 *глагола же раба петрови · еда и ты отъ оученикъ еси чловеѣка сего ·* Ass., Sav.; *чловеѣка того* Zg. τοῦ ἀνθρώπου τούτου; hominis istius; bulh. на тоя човѣкъ; Br. člověka toho; Ž. *tobohle* člověka. [Takto se ptá Petra služka vrátaná, která zavedla Petra do dvora veleknězova, v němž byl Ježíš souzen.]

Mt. 27. 24 jen v Sav.: *не достоинъ ѣсмъ кръжи праведнаго сего*; v Zg., v Mar., v Ass. anteposice: *непокинутъ есмъ · отъ кръже сего праведника* Zg., сего *праведнаго* Mar., Ass. Jest ř. čtení τοῦτου τοῦ δικαίου i του δικαίου τούτου. iusti huius. Bulh. на тоя праведникъ. Srb. овога праведника. Br. spravedlivého tohoto.

Lk. 7. 31 *комоу оуподобляхъ чѣмъ рода сего ·* Zg., Mar. τῆς γενεᾶς ταύτης; generationis huius; bulh. отъ това поколѣние; Br. pokolení tohoto, Ž. tohoto pokolení. Týká se farizeů a znalců zákona. — Srov. i Lk. 11. 31 (srov. výše Lk. 11. 29 *родосъ*), 50, 51; 17. 25 (všude stejné doložení, stejný text řecký a j.).

J. 6. 51 *азъ есмъ хлѣбъ живъ · съшѣды съ нѣсе · аште кѣто сънѣстъ отъ хлѣба сего живъ бѣдетъ въ вѣкъ ·* Zg., Mar., Ass. Pojímám místo toto tak, že Ježíš při pronášení uvedených slov ukazuje přímo na sebe. ἐκ τοῦ ἄρτου τούτου (srov. v. SODEN, Die Schriften des Neuen Testaments, Text u. Apparat, 418). ex hoc pane. Bulh. отъ тоя хлѣбъ. Br. Já sem chléb živý, jenž sem s nebe sstoupil; bude-li kdo jísti z tohoto chleba, živ bude na věky. Ž. z tohoto chleba. O vztahu zájmen deixe typu ‚tento‘ k první osobě srov. K. BRUGMANN, Die Demonstrativpronomina 42 (§ 19, sub 1.).

Mt. 26. 29 Zg. *ѣлъ же вамъ · ꙗко не ѣмамъ пити отъ плода сего лозьнаго ...*, ale Mar., Ass., Sav. mají anteposici: *отъ сего плода лозьнаго*. ἐκ τοῦ γεννήματος τούτου τῆς ἀμπέλου (jest i čtení s anteponovaným zájmenem ukazovacím); de hoc genimine vitis. Bulh. отъ тоя плодъ на лозата; srb. од овога рода виноградскога; Br. z tohoto plodu vinného kořene; Ž. z tohoto plodu révy; ukr. з сего плоду; rus. от плода сего виноградного.

Lk. 22. 18 Zg. *і приімаъ чашъ · хвалъ въздакъ рече · приімаѣте се · і раздѣлите себѣ · гл҃ъ бо вамъ · ѿтъ сѣлѣ не ѣмамъ пити ѿтъ плода сего лозь-*

¹⁹⁵ Výklad prof. Jos. Vajse.

нааго.; Mar. jen отъ плода лозьнаго. ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου. Situace je ráž jako v Mt. 26. 29 (nepřisobila znalost tohoto místa na přepisovatele Zogr.?). zájmeno ukazovací je úplně na místě (srov. ukazování v okolí: *приимѣте се, се есть тѣло мое*). Jest však i řec. různocnění, se slov. shodné.

Lk. 10. 11 jen v Ass. вѣннѣже колиждо градъ вѣхѣдите, и не приемлѣтъ васъ, нишедъше на распѣтѣ его, рѣцѣте: и прахъ прилепъши насъ отъ града сего въ ногахъ нашихъ ѿтрѣсаемъ вамъ; Zg., Mar. отъ града кашиго. Toto čtení nenalézám ani v řeckém ani v latinském ani v jiných slovanských překladech; smyslem však dobře vystihuje situaci.

Gen. sg. fem. J. 4. 13 вѣскѣ пѣни отъ воды сѣа вѣждѣждетъ сѣ пакы. Zg., Mar., Ass. Ježíš ukazuje na studnici Jákobovu. ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου; ex aqua hac; bulh. отъ тая вода; atd.¹⁹⁶

Gen. sg. neutr. Mt. 3. 9 jen v Ass. можетъ богъ отъ каменнѣ сего вѣзденгнѣти чѣда авраамоу. (Jan Křtitel káže na poušti judské.) ἐκ τῶν λίθων τούτων. de lapidibus istis. Br. z kamení tohoto. Ž. z těchto kamenů.

Lk. 3. 8 гѣжъ во камѣ. ꙗко можетъ бѣ отъ каменнѣ сего. вѣзденгнѣти чѣда авраамоу. Zg., Mar., Ass., Sav. ἐκ τῶν λίθων τούτων. De lapidibus istis. Bulh. отъ тия камѣни. Br. z kamení tohoto; Ž. z těchto kamenů.

Dat. sg. m. Mt. 8. 12 Ježíš ukazuje na farizeje; чѣто родосъ знаменнѣ іштетъ. аминь. гѣжъ камѣ. аште дастъ сѣ родоу сѣмоу знаменнѣ. Zg., Mar. τῇ γενεᾷ ταύτῃ; generationi isti; Br. pokolení tomuto; Ž. tomuto pokolení. — Podobně Lk. 11. 30 (тѣка се невѣрѣчѣхъ, žádajícíхъ od Ježíše zázraku). — S adj. Mt. 12. 45 родоу сѣмоу ажкавѣноуемоу; τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ; bulh. за това нечестиво поколѣние, atd. V stsl. kodexech opět jen v Zg. a v Mar. — tak i Lk. 11. 30.

Lk. 10. 5 вѣ нѣже домъ вѣнидете колиждо. прѣкѣте гѣнте. миръ домоу сѣмоу. Zg., Mar. Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ. Bulh. миръ на тоя домъ. Br., Ž. pokoj tomuto domu.

Lk. 19. 9 Ježíš je v domě Zacheově a žehná mu: ꙗко дньсь спѣни домоу сѣмоу быстѣ. за нѣ і сѣ сѣнъ авраама естѣ. Zg., Ass.; домоу твоемоу Mar.; τῷ οἴκῳ τούτῳ. Bulh. днесъ стана спасение на тоя домъ. Br. domu tomuto. Ž. tomuto domu.

Fem. Mt. 17. 20 v Mar., Ass., Sav. аще имате вѣрѣ ꙗко зрѣно горюшѣно. речете горѣ сѣи прѣ(н)ди отъ сѣдѣ тамо. і прѣидетъ. ѣреѣте τῷ ὄρει τούτῳ. monti huic. Bulh. на тая планина. Br. hoře této. Ž. této hoře.

Mt. 21. 21 Mar. нѣ аште и горѣ сѣи речете. дѣгнни сѣ. і вѣврѣши сѣ въ море бѣдетъ. τῷ ὄρει τούτῳ. monti huic. Bulh. на тоя хълмъ. Br., Ž. této hoře.

Mt. 11. 23 аминь. гѣжъ камѣ. ꙗко іже аште речетъ горѣ сѣи. дѣгнни сѣ і вѣрѣши сѣ въ море.... Zg., Mar. τῷ ὄρει τούτῳ. huic monti. Bulh. на тая планина. Srb. гори овој. Br. hoře této. Ž. této hoře.

¹⁹⁶ Jen v Ass. Lk. 13. 16 штъ жъни сѣа (jako Ass. čte i Ostr. a Nik.), Zg. jinak, Mar. opět jinak, a opět jinak Sav.; ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου; bulh. отъ тая врѣзка. Odkaz ke zjevu, který diváci měli *právě* před očima.

Neutr. Lk. 4. 3 аште сѣъ еси вѣи · рци каменѣю сѣмоу да бѣдѣтъ
хлѣи · (Ježíš byl pokoušen od ďábla na poušti.) Zg., Mar. τῷ λίθῳ τούτῳ.
lapidi huic. Bulh. на тоя камѣкъ. Br. kamenu tomuto. Ž. tomuto kamení.

J. 18. 29 κῆρυξ φέρει τὴν ἀγγελίαν τοῦτο· Zg., Mar., Ass., Sav.; κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; adversus hominem hunc; bulh. тоя човѣкъ; Br. proti člověku tomuto; Ž. proti tomuto člověku.

J. 4. 12 **Е**да ты болен еси отъца нашего ижекоа. **И**же дастъ намъ студенецъ съ. Mar., Ass., **И**же дастъ намъ кладъзъ Zg. Žena samarská ukazuje na studni, u níž stojí s Ježíšem. Bylo dvojí řecké čtení: τὸ φρέαρ a τὸ φρέαρ τοῦτο. Bez съ i Ostr., se zájmenem i Nik. a Hv.

Ј. 2. 19 разорите црѣковѣ снѣж · ѿ трѣхъ дѣхъ въздѣишѣ ѣж. Zg., Mar., Ass. (цркви снѣж). Vzťah k osobě mluvčího: Ježíš ukazuje na sebe. Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον. templum hoc. Bulh. тоя храмъ. Br. chrám tento. Ž. tento chrám.

Lk. 20. 2 (když jednoho dne učil Ježíš lid ve svatyni a zvěstoval evangelium, přistoupili velekněží a zákoníci se staršími a řekli mu:) **рыци намъ конѣ дѣластѣи си творѣши . ꙗкоже естъ давати тибѣ дѣласть сыиъ .** Zg., Mar. **τὴν ἐξουσίαν ταύτην . ἡanc potestatem .** Bulh. **тая власть .** Br., Ž. **tuto moc .** — Podobně Mt. 21. 23 **конѣ властѣи си творѣши . ꙗкоже ти дасть область сиѣ .** Mar. **τὴν ἐξουσίαν ταύτην . ἡanc potestatem .** Bulh. **тая власть .** Ž. **tuto moc .** — Podobně Mr. 11. 28 Zg., Mar.

Poukaz na něco, co je právě před duševním zrakem mluvčího:

Mt. 14. 36 ἰ γὰρ ἀέβα οὐκ· ἐκς ἐξωζήνα τέβς сжтъ· мѣмо нести (sic) чашъ сѣжъ отъ мене· Zg. Mar. (мимо неси). τὸ ποτήριον τοῦτο. calicem hunc. Bulh. съ тая чаша. Br. kalich tento. Ž. tento kalich.

Lk. 22. 42 ὦτε ἐλθῶши мимо неси чашъ сѣжъ отъ мене. Zg., Mar. τὸ ποτήριον τοῦτο. calicem istum. Bulh. съ тая чаша. Br. kalich tento. Ž. tento kalich.

Lok. sg. m. Lk. 23. 4 николаже вѣны не обрѣтаѣ въ чѣкъ сѣмъ. Zg., Mar. (Pilát ukazuje na přítomného Ježíše.) ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ. in hoc homine. Bulh. въ тоя човѣкъ. Br., Ž. na tomto člověku.

Lk. 23. 14 ἰ сѣ азъ ἰстазакъ ἰ прѣдъ ками· не обрѣтъ нѣдинолаже о чѣкъ сѣмъ вѣны· Zg., Mar. ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ. in homine isto. Bulh. въ тоя човѣкъ. Srb. на овом човјеку. Ž. na tomto člověku.

Lk. 16. 24 ἔκο страждъ въ пламене сѣмъ. Zg., Mar. (въ пламени сѣмъ), Ass., Sav. (jako Mar.). (Takto naříká bohatc v pekle.) ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ. in hac flamma. Bulh. въ тоя пламѣкъ. Br., Ž. v tomto plameni.

Mt. 10. 23 ἐгда же гонѣтъ вѣ въ градъ сѣмъ· вѣганти въ дрогты Zg., Mar. ἐν τῇ πόλει ταύτῃ; in civitate ista; bulh. въ тоя градъ. Ž. v tomto městě.

Fem. J. 4. 21 градѣтъ часъ· ἐгда ни горъ сѣи· ни въ ἔρмѣхъ· поклоните сѣ оцю. Zg., въ горъ сѣи Mar., Ass. ἐν τῷ ὄρει τούτῳ. in monte hoc. Bulh. въ тоя хѣлмъ. Br., Ž. na této hoře.

J. 4. 20 оци наши въ горъ сѣи поклонниша сѣ· Zg., Mar., Ass. ἐν τῷ ὄρει τούτῳ. in monte hoc. Bulh. въ тоя хѣлмъ. Br., Ž. na této hoře.

Lk. 13. 7 сѣ третне лѣто· отъ нѣланже прихождъ· ἰшта плода на смоковници сѣи· ἰ не обрѣтаѣ. Zg., Mar. ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ. in ficulnea hac. Bulh. на тая смоковница. Br., Ž. na tomto fiku.

Instr. sg. m. Lk. 11. 32 мѣжи нѣвѣхѣтъсѣи· вѣскрѣснѣтъ· на сѣдъ съ родомъ сѣмъ· Zg., Mar. μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης. cum generatione hac. Bulh. съ това поколѣние. Br. s pokolením tímto. Ž. vedle tohoto pokolení. Týká se nevěřících, žádajících od Ježíše znamení s nebe. (Hned na začátku: родосъ). — Podobně Mt. 12. 41, 42 (opět jen v Zg., v Mar.).

Nom. plur. m. Mt. 15. 8 (v prorocství) лицемѣри· добръ пророчествова о васъ ἰσαіѣ ἑλѣ· приближаѣтъ сѣ людие сѣи оусты скоіми· ἰ оустѣнами чѣтѣтъ мѣ· Zg., людѣ сѣи Mar. ὁ λαὸς οὗτος. Populus hic. Bulh. тия люде. Br. lid tento. Ž. tento lid.

Pod. gen. plur. Mt. 13. 15 ἰ събываѣтъ сѣ имъ· пророчество ἰсаіаино (sic) ἑλѣхѣтъ· оутѣетъ во срдѣце· люди сѣхъ... Zg., Mar. τοῦ λαοῦ τούτου; на тия люде.

Mt. 18. 6, 10, 14 (Ježíš zavolal dítě, postavil je mezi učedníky a řekl:) ... ἰ нже скандалсѣтъ ἑдногого отъ малыхъ сѣхъ вѣроуѣхѣхъ въ мѣ. оуѣке емоу естъ..., блудѣте сѣи не родите о единомъ отъ малыхъ сѣхъ, ... тако нѣетъ колѣ. прѣдъ отѣцемъ вашимъ нѣскынмъ. да погубнетъ единъ отъ малыхъ сѣхъ. Mar. Mt. 18. 10 Ass. jako Mar., Sav. anteposice; 18. 14 Ass., Sav. = Mar. ἐνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ...,

ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων, εἰς τῶν μικρῶν τούτων; ... unum de pusillis istis qui in me credunt, unum ex his pusillis, unus de pusillis istis; bulh. едно отъ тия малкитѣ atd.; Br. jednoho z maličkých těchto, atd.; Ž. jednoho z těchto malých, atd. — Pod. Mr. 9. 42 ἰ ἡμεῖς ἀπὸ τῶν ἐκ τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων (J. VAJS, Ev. sv. Marka 40, má jen čtení bez τούτων); unum ex his pusillis...; bulh. одного отъ тия скромнитѣ, atd. — Srov. i Mt. 10. 42 (Zg., Mar., Ass., Sav.; Ježíš jako by ukazoval na své učedníky). — Před duševním zrakem mluvčího: Lk. 17. 2 (jen v Zg.; Mar. bez снхъ, снхъ dodáno pozdější rukou).

Akus. plur. m. Lk. 9. 13 ἀπὸ τοῦ οὐνοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀνθρώπων. Zg., Mar. εἰς πάντα τὸν λαὸν τούτων. in omnem hanc turbam. за всички тия люде. Br. na tento všecken zástup. Ž. pro všecken tento lid.

Lok. plur. m. Lk. 21. 23 ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ ἐκ τῆς γῆς. Zg., Mar. ἐν τῷ λαῷ τούτῳ; populo huic; bulh. върху тия люде; Br. nad lidem tímto; Ž. proti tomuto lidu. Ježíš prorokuje zkázu Jeruzaléma a zmiňuje se o lidu izraelském (s emfásí), jako by naň ukazoval.

Lok. plur. fem. J. 20. 30 πολλὰ καὶ ἰσχυρὰ σημεῖα καὶ τέρατα. Zg., Mar., Ass. ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ. in libro hoc. Bulh. въ тая книга. Br. v knize této. Ž. v této knize.

Pro úplnost zaznamenávám tu také doklady typu *всѣхъ сн*, pokud mají význam přímo ukazovací.¹⁹⁷

Mt. 4. 9 (démon pojal Ježíše na vysokou horu a ukázal jemu všechna království světa a jejich slávu;) ἰ ἡμεῖς ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ ἐκ τῆς γῆς. Zg., Ass., Sav. πάντα ταῦτα; haec omnia; bulh. всичко това; srb. sve ovo; rus. все это; ukraj. оце все; Br. toto všechno; Ž. toto vše. — Mt. 13. 56 ὅτι καὶ οὐκ ἐστὶν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ σημεῖον καὶ τέρας. Zg., Mar. πάντα ταῦτα (srov. v. Soden).

Mt. 24. 2 ἰ ἡμεῖς ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ ἐκ τῆς γῆς. Mar., Ass. πάντα ταῦτα; haec omnia; bulh. всичко това.¹⁹⁸

B) *Zájmeno сь označuje přítomný čas: okamžik, hodinu, den, měsíc a pod., v kterém mluvčí mluví a vůbec žije.*

Náleží sem adverbium *дньсь* ,σήμερον' (днесь Mt. 6. 11 Zg., дньсь Mar., дньсь Ass., дньсь Sav.; podobně Mt. 6. 30 дньсь Zg., дньсь Mar., дньсь Ass., дньсь Sav.; Mt. 21. 28 Mar. дньсь. Mt. 27. 19 днь сь Zg., дньсь Mar., Ass., дньсь Sav.; Mr. 14. 30 дньсь въ снѣхъ ношѣхъ Zg., дньсь Mar. Lk. 2. 11 дньсь Zg., дньсь Mar.; Lk. 4. 21 дньсь Mar., Ass., дньсь Sav. Lk. 5. 26 дньсь Zg., дньсь Mar., Ass., дньсь Sav.; Lk. 12. 28 дньсь Zg., дньсь Mar.

¹⁹⁷ V statistice dokladů příklady tyto odlišují od dokladů jiných.

¹⁹⁸ Srov. i Lk. 21. 4 *всѣхъ бо сн* (Ježíš ukazuje na boháče, kteří házeli dary do pokladnice.) Zg., Mar., Ass., Sav.; πάντες γὰρ οὗτοι; bulh. всички тия; Br. všichni tito.

Lk. 13. 32, 33 дѣнесъ Mar. Lk. 19. 5 дѣньскъ Zg., дѣнесъ Mar., дѣнесъ Ass. Lk. 19. 9 дѣньскъ Zg., дѣнесъ Mar., Ass.; Lk. 22. 34 д'нь съ Zg., дѣнесъ Mar.; Lk. 23. 43 дѣньскъ Zg., дѣнесъ Mar., Ass. Lk. 24. 21 дѣньскъ Zg., дѣнесъ Mar., Ass. Tu jde o původní nominativ sing. (O. HUJER, Sborník fil. 2, 1911, 189; F. TRÁVNÍČEK, Neslovesné věty v češtině 2 (1931), 171).

Samostatně obě části máme v Mt. 16. 3 вечеръ сѣшѣтѣ глѣте · ведро чръмъноуѣтъ сѣ нбо · і ютро · дѣнь съ зимнѣ · чръмъноуѣтъ бо сѣ дрѣселоуѣ нбо · Zg., дѣнесъ зимнѣ Mar. Σήμερον χειμών. hodie tempestas. Bulh. днесъ. Br. dnes (bude) ne čas. V Nik. již зимно.

Akus. sg. máme v Lk. 19. 42 ꙗко аште би разоумѣлъ къ дѣнь съ · і ты ꙗже къ мироу теомоу · Zg., къ дѣнь съ теон Mar.; ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ. in hac die tua. Bulh. въ тоя [твой] день. Br. v takový tento den tvůj. Ž. v tento den.

Akus. plur. v Lk. 24. 18 ты ли единѣ пришьальць еси къ ѡмъ · і не чю бѣкѣшихъ къ нѣмъ · къ дѣни снѣ · Zg., Mar., Ass. ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις. his diebus. Bulh. тия дни. Br. těchto dnův. Ž. těchto dnů. Význam: ‚v tyto současné dny‘. Zájmeno съ může označovat i dobu blízkou době přítomné, a to buď v minulosti nebo v budoucnosti.

J. 7. 8 къ кызидѣте къ праздникоу · ꙗзъ не кызидъ къ празднику съ · Zg., Mar. (къ празднику съ на jednom i na druhém místě), Ass. (къ празднику съ на jednom i na druhém místě). εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην. ad diem festum hunc. Bulh. на праздника — на тоя праздникъ. Br. k svátku tomuto.

J. 12. 27 оуѣ сѣи мѣ отъ часа сего · нъ сего ради придѣ на годинѣ снѣ · Zg., отъ годинѣ снѣ — на годинѣ снѣ Mar., Ass., Sav. ἐκ τῆς ὥρας ταύτης — εἰς τὴν ὥραν ταύτην; ex hora hac — in horam hanc. Bulh. отъ тоя часъ — на тоя часъ. Br. z této hodiny — k hodině této. Ž. od této hodiny — k této hodině.

Lk. 12. 56 ѡпокрѣти лице нбоу и земли оумѣте искоушати. а крѣмене сего не искоушате. Mar. τὸν καιρὸν δὲ τοῦτον. hoc tempus. Bulh. това време. Br. tohoto času. Ž. tuto dobu.

C) Zájmeno съ ukazuje na zemi, na tento svět v protikladu k onomu světu a na tento věk lidský v protikladu k životu posmrtnému; může označovat též protiklad země k nebi, k hvězdám a pod. — V některých jazycích se vyvinul pevný vztah zájmena deixe typu ‚tento‘ k představě světa a užívání demonstrativ se v tomto smyslu do jisté míry zmechanisovalo. — Srov. stč. *sen svět, sen život* proti *onen svět, onen život* (GEBAUER, Historická mluvnice jazyka českého IV (vyd. Fr. Trávníček), 234–235, 237 (sub 6); srb. *eda bi nam dobro bilo ovog sveta i onoga* Pjes. 1. 213.

Jde o spojení миръ съ; сѣкѣтъ съ (Mt. 13. 22); родъ съ ‚pokolení toto‘; крѣма сѣ; кѣкѣ съ.

Lk. 12. 30 късѣхъ снѣхъ ѡзвѣци мира сего іштѣтъ · Zg., Mar.; τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου τούτου. Lat. jēn gentes mundi. Bulh. народитѣ на света. Br. světa tohoto. Ž. svěští pohané. CUENDET, L'ordre des mots 68, shledává důvod

postposice zájmena ukazovacího v protikladu; stačí prý často jen opposice vnitřní (une opposition implicite).

J. 11. 9 аште кѣто ходитъ къ днѣ · не потъкнетъ сѧ · ꙗко сѣтъ мира сего видитъ · Zg., Mar., Ass., Sav. τοῦ κόσμου τούτου. huius mundi. Bulh. на тоя свѣтъ. Br., Ž. tohoto světa.

J. 12. 31 нынѣ же сѣдѣ естъ мироу сему · нынѣ кѣназь мира сего изгнанъ бѣдетъ кѣнъ. Zg., Mar.; Ass. pouhé мироу, ale мира сего; Sav. мироу сему, ale мира сего. νῦν κρίσις ἐστὶν τοῦ κόσμου τούτου · νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐβλήθησεται ἔξω. Mundi — huius mundi. Bulh. на тоя свѣтъ — на тоя свѣтъ. Br. světa tohoto (obojí). Ž. tohoto světa.

J. 13. 1 кѣды ѿ сѣ ꙗко приде моеу година · да ꙗ прѣидетъ отъ мира сего къ оцю · Zg., Mar., Sav. ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. ex hoc mundo. Bulh. отъ тоя свѣтъ. Br., Ž. z tohoto světa.

J. 16. 11 ꙗко кѣназь мира сего осужденъ бѣ · Zg., Mar., Ass., Sav. τοῦ κόσμου τούτου. mundi huius. Bulh. на тоя свѣтъ. Br., Ž. tohoto světa.

J. 18. 36 црѣстенѣ мое. нѣтъ отъ мира сего. Sav. V Zg., Mar., Ass. anteposice. ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. de mundo hoc. отъ тоя свѣтъ. Br., Ž. z tohoto světa.

J. 9. 39 на сѣдѣ азъ къ миръ сѣ придъ. Zg., къ миръ съ Mar., къ миръ Ass. къ съ миръ Ostr. Bez съ Nik. εἰς τὸν κόσμον τούτον; in hunc mundum. Bulh. на тоя свѣтъ. Br., Ž. na tento svět.

J. 12. 25 ꙗ ненавиди душѣ своѣмъ къ миръ сему · къ животѣ вѣчнѣмъ съхранитъ ѿ · Zg., Mar., Ass., Sav. ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. in hoc mundo. Bulh. на тоя свѣтъ. Br., Ž. na tomto světě.

Je zajímavé, že se spojení ὁ κόσμος οὗτος překládá někdy též jako къ съ миръ (sgov. v Zg. J. 8. 23 dvakrát).

Mt. 13. 22 ꙗ печаль сѣтъ сего · ꙗ лѣтъ богатѣстѣмъ подавѣтъ ꙗ слово ꙗ бесплода бѣветъ · Zg., Mar. καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου. sollicitudo saeculi istius. Br. pečování tohoto světa.

Mt. 24. 34 аминь, глѣж вамъ · ꙗко не мимо ꙗдетъ родъ сѣ · дондеже всѣ си бѣдѣтъ · Zg., ро(дъ) Mar. — slabiky -дъ- nelze však přecísti; Ass. родъ съ, ро druhé родъ; Sav. родъ съ (dvakrát). ἡ γενεὰ αὐτῆ. generatio haec. Bulh. това поколѣние. Br. pokolení toto. Ž. toto pokolení.

Mt. 13. 30 аминь глѣж вамъ · ꙗко не ꙗматъ прѣти родъ сѣ · доидеже всѣ си бѣдѣтъ · Zg., Mar. ἡ γενεὰ αὐτῆ. generatio haec. Bulh. това поколѣние. Rus. род сей. Br. pokolení toto. Ž. toto pokolení.

Lk. 21. 32 аминь глѣж вамъ · ꙗко не ꙗматъ прѣти родъ сѣ · Zg., Mar. ἡ γενεὰ αὐτῆ. Bulh. това поколѣние.

Mt. 11. 16 кому же оуподобѣж родъ сѣ · Zg., Mar. Τίμι δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην. generationem istam. Bulh. това поколѣние. Br. pokolení toto. Ž. toto pokolení. Jde tu o význam 'lidi tohoto světa'.

Mt. 8. 38 ꙗже бо постыдитъ сѧ мене · ꙗ моихъ словесъ · къ родъ сему прѣлюбоудѣмъ · ꙗ грѣшнѣмъ · ꙗ сѣ чѣкы постыдитъ сѧ его. Zg., Mar., Ass., Sav. ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁματωλῷ. in generatione

ista adultera et peccatrice. Bulh. въ тоя блуденъ и грѣшенъ родъ. Br. v tomto pokolení cizoložném a hříšném, pod. Ž.

Mr. 10. 30 аште не иматъ прияти съторицежъ · нѣнѣ въ вѣкъмъ се · домъ · братръжъ · сестры · і оца і мръ · і чѣда · і села · по изгнани · і въ вѣкъ грядшты · животъ вѣчны · Zg., Mar. νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ. nunc in tempore hoc. Bulh. сега, въ настоящето време. Srb. сад у ово вријеме. Br. v času tomto. Ž. nyní v tomto čase.

Lk. 18. 30 іже въспринметъ множицежъ въ вѣкъмъ се · і въ вѣкъ грядшты · животъ вѣчны · Zg., Mar. ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ. in hoc tempore. Bulh. въ сегашно време. Br. v tomto čase. Ž. v tomto čase.

Mt. 13. 40 ꙗко оудѣвъ събирають пакылы · ꙗко огнемъ съжизають · тако бѣдетъ въ съкончаніе вѣка сего · Zg., Mar., Ass. τοῦ αἰῶνος τούτου. Bulh. при свѣршѣка на вѣка. Br. světa tohoto. Ž. při skonání věku. Neprávem vykládá O. GRÜNENTHAL, AslPh. 31, 364, že je v tomto příkladě zájmeno ukazovací za řecký člen (cituje čtení: τοῦ αἰῶνος).

Mr. 4. 19 печали вѣка сего Zg., Mar. αἱ μέριμναι τοῦ αἰῶνος τούτου. Br. pečování tohoto světa. Ž. časné starosti; bulh. свѣтскитѣ грижи.

Lk. 16. 8 ꙗко сѣоке вѣка сего · мѣдрѣше паче сѣоке свѣта · Zg., Mar. οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. filii huius mundi. Bulh. човѣцитѣ на тоя вѣкъ. Br. synové tohoto světa. Ž. děti tohoto věku.

Lk. 20. 34 сѣоке вѣка сего женатъ сѣ · і посагають · (následuje srovnání s těmi, kteří dosáhnou onoho věku a vzkříšení z mrtvých) Zg., Mar. τοῦ αἰῶνος τούτου; saeculi huius; bulh. човѣцитѣ на тоя свѣтъ; · Br. synové tohoto světa; Ž. lidé tohoto věku.

D) *Zájmeno съ odkazuje v hovoru k předmětu, o němž se stala právě zmínka v rozhovoru, který je tématem rozhovoru, nebo který souhrnně označuje to, co v rozhovoru bylo pronášeno.*

Na př. v Mr. 14. 71 (Petr zapírá, že by znal Ježíše, nejprve jedné z veleknězových služek, potom jiné služce, poté okolostojícím:) *и нѣ же начатъ ротити сѣ і клати сѣ · ꙗко не вѣмъ чѣа сего · іже (sic) глѣте · Zg., Mar. ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἀνθρώπον τούτον ὃν λέγετε; hominem istum, quem dicitis* bulh. не познавамъ тогозъ човѣка за когото говорите; Br. neznám člověka toho, o němž vy pravíte; pod. Sav. Mt. 26. 74 (v Ščepkinově vyd. na str. 88, nikoliv na str. 105; tu je možné, že znění Mr. 14. 71 působilo na Mt. 26. 74).

J. 9. 24 (Ježíš uzdravil člověka slepého od narození; uzdravený přiveden byl k farizeům, kteří se ho ptají, jak nabył zraku; když pověděl a když se farizeové vyptali i jeho rodičů, pravili:) *даждь слава бѣ · мы вѣмъ ꙗко чѣъ сѣ грѣшникъ естъ Zg., Mar., Ass. ὁ ἄνθρωπος οὗτος; hic homo; bulh. тоя човѣкъ; Br. člověk ten; Ž. ten člověk.*

Snad sem náleží i Lk. 15. 32 (starší syn se hněvá na otce, že se raduje z příchodu mladšího nezdárného syna:) *егда же сѣтъ теои · изѣды твоѣ имѣны · съ любоудѣцами · приде · і закла емоу телець питомъ; (otec odpovídá:) възвесели ти же сѣ і възрадовати подобаше · ꙗко братръ теои съ · мрътехъ бѣ*

і ожикє... Zg., Mar., Ass., Sav.; ὁ ἀδελφός σου οὗτος; frater tuus hic; bulh. този твой братъ; Br. bratr tvůj tento. — Pod. J. 6. 34 χλῆβς сь Zg., Mar. τὸν ἄρτον τοῦτον; bulh. тоя хлѣбъ.

Lk. 13. 2 приключи же сѧ (приключишѧ же сѧ Mar.) етерні (едини Mar.) въ то врѣмѧ · повѣдающе · емоу о гали(ле)їхъ · іхъже кръвъ питѣтъ (пилатъ Mar.) · съмѣси сѧ жрѣтєами іхъ · і отъвѣштаєтъ іѣ · рече їмъ · мѣните ли ꙗко галилѣанє сїи · грѣшнѣше паче всѣхъ галилѣанъ быша · Zg., Mar. Οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι. hi Galilaei. Bulh. тия галилеяни. Br., Ž. ti Galilejští.¹⁹⁹

Substantivum může býti stručným označením výroku, vypravování a pod.

Mr. 7. 29 (žena pohanka, prosící Ježíše, aby uzdravil její dceru, praví, že i štěnata pod stolem jedí drobty po dětech;) і рече єи за слово се · їди · їзидє вѣсѧ из дѣштере твоєи · Zg., Mar. Třeba spojití takto: и рече єи: за слово се їди (takto JOS. VAJS, Ev. sv. Marka 31), nikoliv tak, jak je označeno v Zg. (v Mar. není znaménka *před* їди). Διὰ τοῦτον τὸν λόγον; propter hunc sermonem; bulh. за тая дума; Ž. pro tuto řeč. Pořadí slov v stslov. se neshoduje s pořádkem slov v řec. originále. CUENDET by chtěl v tomto případě viděti snahu slov. překladatele zatlačiti demonstrativum do pozadí, ale není k tomu, zdá se, příčiny.

J. 6. 60 мнози же слышавѣши · отъ оученикѧ его рѣша · жестоко єсть слово се · кѣто можетъ его слоушати · Zg., Mar., Ass. ὁ λόγος οὗτος; hic sermo; bulh. това учение.

Mt. 19. 11 (Ježíš poučuje učedníky o tom, sluší-li manželku propustiti; učedníci namítají, že by bylo lépe neženiti se.) онъ же рече їмъ · не вѣси вѣмѣстѣтъ словєє сєго · нъ їмъже дано єсть · Mar.; Ass. ... того. Sav. jinak. τὸν λόγον τοῦτον. Bulh. тая дума. Br. slova toho. Ž. toto slovo.

Lk. 24. 17 чѣто сѧтъ словєса сїи · о нихъже сѧтѧзаетѧ сѧ кѧ себѣ їджшѧ · Zg., Mar., Ass. οἱ λόγοι οὗτοι; hi sermones; bulh. тия думи.

Lk. 8. 9 вѣпрашахъ же і оученици его глѣшѧ · чѣто єсть притѣча сїи · (odkaz k předcházejícímu podobenství o rozsévaci) Zg., Mar., Ass., Sav.; ἡ παραβολὴ αὐτῇ (v. Soden); haec parabola; bulh. на тая притча; Br. to podobenství; Ž. toto podobenství.

Mt. 15. 15 отъвѣштаєтъ же петръ рече емоу · сѧкажи намъ притѣчѧ сїи · Zg., Mar. τὴν παραβολὴν ταύτην; parabolam istam; bulh. тая притча; Br. vylož nám to podobenství, Ž. toto podobenství.

Lk. 12. 41 кѧ намъ ли притѣчѧ сѧи глѣши · (odkaz k předcházejícímu vyprávění a poučování Ježíšovu) Zg., Mar. τὴν παραβολὴν ταύτην; hanc parabolam; bulh. тая притча; Br., Ž. toto podobenství.

Mr. 10. 5 (farizeové uvádějí přikázání Mojžíšovo o propuštění manželky;) і отъвѣштаєтъ їс · рече їмъ · по жестосрдїню вѧшемоу · напѣса вѧмъ запо-

¹⁹⁹ Patrně sem náleží i Mt. 17. 21 родъ же сѧ не исходитъ тѣкмо молитвои и постомъ · Mar., Sav.; сѧ же родъ Ass. *Toto místo je dodáno podle Mr. 9. 29 (tu mají všechny kodexy тѣ родъ).* тоуто δὲ τὸ γένος; hoc autem genus; bulh. тоя родъ; Br. toto pokolení; Ž. tento druh. Nesrovnalost slov. pořadí slov s pořádkem řeckým, srov. však Ass.

вѣдѣ сѣи · Zg., Mar. τὴν ἐντολὴν ταύτην; praecceptum istud; bulh. тая заповѣдь; Br. to přikázání; Ž. toto přikázání.

Poukaz na něco právě uslyšeného.

J. 12. 30 не мене ради гласъ съ бѣи · нъ (народа) ради Zg., Mar., Ass., Sav. (Předtím se ozval hlas z nebe; zástup, který tam stál a to uslyšel, říkal, že zahřmělo.) ἡ φωνὴ αὐτῆ. vox haec. Bulh. тоя гласъ. Br. hlas tento. Ž. tento hlas.

Uvádím také pro úplnost doklady pro spojení въсѣ си; je ovšem těžko rozhodnouti, který člen v spojení tom považovati jest za primární.

Mr. 13. 4 кое бѣдетъ знаменье · ѿгда ѿмжѣтъ съконьчати сѧ въсѣ си · Zg., Mar. πάντα ταῦτα; Mr. 10. 20 οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ ἄνθρωπος ὁς ἐστὶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ · Zg., Mar. πάντα ταῦτα; bulh. всичко това; srb. све... ово atd.; pod. Lk. 18. 21 вѣсѣ си съхранихъ ... Zg., Mar., Ass., Sav. πάντα ταῦτα; pod. Mt. 19. 20 Mar., Ass., Sav.

E. α) *Zájmeno съ odkazuje na něco, co je právě známo z předcházejícího obsahu, o čem se právě stala zmínka.*

Substantivum spojené s ukazovacím zájmenem se někdy opakuje z předcházejícího textu.

Lk. 2. 25 і вѣ чѣтъ вѣ ѿмѣтъ · емоу же ѿмѣтъ сѧ · і чѣтъ сѧ прѣвѣдѣтъ і чѣтъ · Zg., чѣтъ сѧ · Mar., pod. Ass.; Sav. чѣтъ сѧ а ščepkin považuje сѧ za participium praes. slovesa бѣти; spíše vzniklo čtení toto neporozuměním — v originálu mohlo být сѧ = съ; tu і »с изъ і« předěláno. Καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος ἦν ἐν Ἱερουσαλὴμ ὃ ὀνόματι Συμεὼν, καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλαβής. homo — homo iste. Bulh. единъ човѣкъ — и тоя човѣкъ. Br. člověk [jeden] — člověk ten.

Lk. 20. 18 камень ероже неврѣдоу сътвориша зиждѣши · събѣтъ (т. съ б., srov. V. JAGIĆ, Cod. Mar. 289) вѣ глаголю · вѣсѣтъ падѣти на камени сѧ · Zg.; Mar. на камени томъ; ἐπὶ τὸν λίθον ἑκεῖνον (JOS. VAJS, Ev. sv. Luk. 102, uvádí čtení ἐπ' ἑκεῖνον τὸν λίθον, ale jest různoctení s pořadím slov obráceným, v. SODEN 358). Vajs předpokládá, že původní čtení máme v Mar. (s томъ). supra illum lapidem. Bulh. всѣки, който падне върху тоя камѣкъ. Tu nesouhlasí slovanský a řecký text v zájmeně ukazovacím: různoctení s touto nenašel jsem ani u v. Sodena ani u Nestlea ani u Vajse; upozorňuji však na znění verše 44. z 21. kapitoly Matoušovy: καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον συνθλασθήσεται; toto znění by mohlo nepřímo svědčeti o tom, že bylo kdysi znění s touto i v Lk. 20. 18, neboť se vykládá, že Mt. 21. 44 dodán podle Lukáše (srov. F. ŽILKA, Nový zákon 38, pozn.). Jinak bychom musili vyložit, že slovanský překladatel při volbě zájmena сѧ postupoval samostatně; zájmena сѧ užito je docela vhodně; jde o kámen právě zmíněný. G. CUENDET, L'ordre des mots 73 n., považuje čtení slovanské s postposicí zájmena ukazovacího za samostatné a vykládá postavení zájmena snahou překladatelovou zájmeno ukazovací zastíniti (estomper), do pozadí zatlačiti.

Podobně Mt. 21. 44 каменъ егоже не вѣдоу сътвориша зиждаштеи.
i падъ на камене семъ съкроушитъ сѧ. Mag. ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον (viz poznámky výše při Lk. 20. 18). Super lapidem istum. Bulh. върху тоя камѣкъ. (Br., Ž. na ten kámen.)

Lk. 20. 16: Ježíš vypravuje podobenství o pronajaté vinici; hned na počátku je zmínka o vinařích (вѣдастѣ i дѣлателемъ v. 9) a později ve verši 10 (bis), 14; придетъ i погубитъ дѣлатели съю. Zg., Mag. τοὺς γεωργοὺς τοῦτους; colonos istos; bulh. тия земледѣлци; Br. vinaře ty; Ž. tyto vinaře. — Podobně J. 10. 16 отъ двора сего (zmínka v J. 10. 1 a stálá řeč) Zg., Mar., Ass., Sav.; ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης; bulh. отъ тая кошара.

Substantivum synonymní: Lk. 2. 17 i придетъ (t. j. члѣци пастыри) поденгъше сѧ. i обрѣтѣ марниж же и осифа. i младенецъ лежащъ въ ѳселехъ. видѣвъше же съказаша о глѣ. гл҃намъ нмъ о отрочатѣ семъ. Mag., Sav., o отрочатѣ семъ Ass. περὶ τοῦ παιδίου τοῦτου; de puero hoc; bulh. за това детенце; Br., Ž. o tom dítěti.²⁰⁰

J. 11. 47 (někteří Židé oznámili farizeům, že Ježíš vzkřísil Lazara z mrtvých;) събѣраша же архіерей. i фарисей съборъ. i гл҃ахъ чѣто сътворимъ. ꙗко чѣкъ съ знамениѣ многа теоритъ. Zg., Mar., Ass.; ὁ ἄνθρωπος οὗτος; hic homo; bulh. тоя човѣкъ; Br. tento, Ž. ten člověk.

Často je substantivum stručným označením předcházejícího vypravování n. líčení, na př. se označuje vypravování o rozsévaci slovy притѣча си. Podobná označení: глаголъ съ, вѣсть си, заповѣдь си, евангѣлие се (srov. Mt. 24. 14 v Ass.), слово се, словеса си. Spojení слово се může znamenati též tolik, co „zpráva o této události“. Nejhojněji je v tomto spojení doloženo subst. слово.

Mt. 28. 15 (vypravuje se o zmrtvýchvstání Ježíšově, o tom, že jeho tělo zmizelo z hrobu a jak Židé podplatili žoldnéře a co jim řekli) они же приимъше съребро сътвориша ꙗкоже наущени быша. i промъче сѧ слово се. въ іудейхъ до сего дне. Zg., Mar., Ass., Sav. ὁ λόγος οὗτος. verbum istud. Bulh. това що тѣ казаха. Br. slovo to. Ž. tato zpráva. Lze chápati jako odkaz k slovům, která pronesli Židé (srov. překlad bulh.) nebo jako „slovo, zpráva o této události“.

Lk. 7. 17 (vypravuje se o tom, jak Ježíš vzkřísil mládence, jediného syna matky-vdovy, z mrtvých a jak Ježíše velebili přítomní) i изиде слово се по кси іудей о нѣмъ. i по кси странѣ. Zg., Mar. ὁ λόγος οὗτος. hic sermo. Bulh. и това, което казваха се разнесе за него по цѣла Юдея. Br. řeč ta. Ž. tato zpráva o něm.

J. 21. 23 (vypravuje se o tom, jak Ježíš předpověděl smrt Petrovu a co pravil o Janovi) изиде же слово се въ братниж ꙗко оученикъ тѣ не оумѣрѣтъ (sic). Zg., pod. Ass., Sav.; ὁ λόγος οὗτος; sermo iste; bulh. тая дума; Br. řeč ta; Ž. toto slovo.

Mt. 19. 22 (vypravuje se o rozmluvě Ježíšově s bohatým mládcem a o tom, jak Ježíš poradil mládenci rozdati své jmění chudým, chce-li jej následovati)

²⁰⁰ První zmínka je patrně zamlčena při Lk. 1. 66 положивъ вси слышавъши на ср҃дцнхъ свѣхъ. гл҃аште. чѣто оуко отроча се еждетъ. Zg., Mar., Ass.; τὸ παιδίον τοῦτο; puer iste; bulh. това детенце. Br. dítě toto; Ž. co bude z tohoto dítěte.

сѣвшиаѣтъ же юноша слово се, отиде скръбѣа. Ass., Sav.; ale Mar. (a také Zg.^b) čte pouhé slovo (bez se); různocnění toto vysvětluje se dvojitostí znění řeckého, kdež máme buď τὸν λόγον τοῦτον nebo pouze τὸν λόγον. Bulh. тая дума. Br. tu řeč; Ž. toto slovo.

Mt. 7. 24 (Ježíš poučuje své posluchače, jak mají žít, aby vešli do království nebeského, a pokračuje takto:) вѣкъкъ оубо ѡже слышнѣтъ словеса моѣ си · ѡ творитъ ꙗ · оуподобѣѣи · мѣжю мѣдроу · ѡже сѣзѣда храмниѣ своиѣ на камене. Zg., Mar., Ass.; Sav. без си. Πᾶς οὖν ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους...; verba mea haec; bulh. тия мои думи; Br. slova má tato; Ž. tato má slova.

Mt. 7. 26 ѡ вѣкъкъ слышан словеса моѣ си · ѡ не творѣа ѡхъ · оуподобитъ сѣа мѣжю боу · ѡже сѣзѣда храмниѣ своиѣ на пѣсѣцѣхъ. Zg., Mar., Ass., слышан ми словеса си Sav. καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους. Srov. případ předcházející.

Mt. 7. 28 ѡ вѣстѣтъ егда съконча ѡс · вѣкъ словеса си · днѣѣѣахъ сѣа нареди о оученихъ его. Zg., Mar., Sav., вѣкъ с. си Ass. τοὺς λόγους τούτους. Bulh. тия думи. Br. slova tato. Ž. tyto řeči.

Mt. 19. 1 ѡ вѣстѣтъ егда съконча ѡс · вѣкъ словеса си. Mar. τοὺς λόγους τούτους. sermones istos. Bulh. тия думи. Br. řeči tyto. Ž. tyto řeči.

Mt. 26. 1 ѡ вѣстѣтъ егда съконча ѡс · вѣкъ словеса си · Zg., Mar., Ass. πάντας τοὺς λόγους τούτους. sermones hos omnes. Bulh. тия думи. Br. řeči tyto všechny. Ž. všechny tyto řeči.

J. 7. 40 мнози же отъ народа слышаѣхъше словеса си · глѣахъ (slova, řeči, uvedené ve v. 37—39) Zg., Mar., Ass., слово се Sav. ἀκούσαντες τῶν λόγων τούτων; hos sermones (eius); bulh. тия думи; Br. tu řeč; Ž. toto slovo.

J. 10. 19 (Ježíš promlouvá o pastýři, o nájemníkovi a o ovčích.) распыръкъ же пакы вѣѣ въ юдѣихъ · за словеса си Zg., Mar., Ass. διὰ τοὺς λόγους τούτους. Bulh. поради тия думи. Br., Ž. pro tyto řeči; podle Žilky se tento odkaz lépe hodí k slověům Ježíšovým, uvedeným v J. 9. 39—41.

Lk. 9. 28 вѣстѣтъ же по словесехъ си · ꙗко дньни осмь. Zg., Mar. μετὰ τοὺς λόγους τούτους. post haec verba. Bulh. следъ като каза това. Br. po těch řečech. Ž. po těchto řečech.

Lk. 18. 34 (Ježíš předpověděl svou smrt;) ѡ ти (t. učedníci) ничесоже отъ си · хъ не разоумѣша. ѡ вѣкъ глѣосъ съкрѣенъ отъ ни · хъ. Mar.; v Zg. jen глѣ. τὸ ὅημα τοῦτο. verbum istud. Bulh. тая дума. Br. slovo toto. Ž. tato věc. Různocnění v Zg. (bez zájmena ukazovacího) souvisí s různocněním řeckým bez тоῦτο (v. Soden 348).

Lk. 2. 15 (anděl oznámil pastýřům narození Páně; pastýři po odchodu andělů hovoří mezi sebou:) прѣидѣмъ оубо до вѣтѣѣма · ѡ видимъ глѣ сѣ вѣвѣ · шн · ѡже ꙗ сѣказа намъ · Zg., Mar., Ass., Sav. τὸ ὅημα τοῦτο τὸ γεγονός; hoc verbum, quod factum est; bulh. това, ще е станало, което Господь ни изяви; Br. vízme to slovo, jenž se stalo, kteréž Pán oznámil nám; Ž. podívejme se na tuto věc, kterou nám Pán oznámil.

Lk. 9. 45 (Ježíš předpověděl svou smrt;) они же не разумѣша глаголю-
 ехъ бо прикрывенъ отъ нихъ. да не оштѣдѣтъ его. ꙗко кахъ сѧ въпросити ии-
 о глаголю сѧ. Zg., Mar. οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα τοῦτο... περὶ τοῦ ῥήματος
 τούτου; verbum istud — de hoc verbo; bulh. тая дума — за тая дума; Br.
 slovu tomu — o tom slovu; Ž. tomu výroku — na ten výrok.

Lk. 1. 65 (vypravuje se o pojmenování syna Zachariášova a jak Zachariáš velebil Boha;) *показали ехъ вси гдѣи си · Zg., Mar., Ass. πάντα τὰ ἔθνη ταῦτα* (srov. G. CUENDET, L'ordre 133); *omnia verba haec*; bulh. и за всичко това се говорѣше; Br. všechna slova tato. Vztahuje se k celé události, o níž se vypravovalo.

Lk. 2. 19 (pastýři rozhlašovali, co jim bylo pověděno o děťátku); *марикъ же съблѣодаше къ сѣмъ гл҃ы сѣмъ* · Zg., Mar., Sav.; *къ сѣмъ... глаголы си* Ass. πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα; *omnia verba haec*; bulh. *всички тия думи*; Br. *všecka slova tato*; Ž. *všecky tyto věci*.

Lk. 2. 51 і мѣн его съблюдаше въсѣ глаголы съи въ срѣдци скорѣмъ.
Zg., Mar., Ass. (всѣ глаголы си), Sav. (всѣ съблюдаше гл҃ѣ сиѣ). πάντα τὰ
ῥήματα ταῦτα. omnia verba haec. Bulh. всички тия думи. Br. vŕecka slova ta;
Ž. vŕecka ta slova.

Lk. 7. 1 **εἰς τὴν ὥραν αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς ἐβλέπετο ὡς ὁ ἀνθρώπος** · Zg., Mar. Jos. Vajs uvádí řecké znění πάντα τὰ ἔτη αὐτοῦ, ale jest i různocení s ταῦτα, a to s postavením ukazovacího zájmena buď před substantivem τὰ ἔτηα, nebo za ním (srov. v. Soden). Ž. všechny tyto své výroky.

п р и т ъ ч а :

Мг. 4. 13 і гл҃а имѣ · не ꙗ҃кѣ ли притѣч҃а сѣм҃а · і како есѣ притѣч҃а о҃у҃мѣте Zg., Mar. τὴν παραβολὴν ταύτην; parabolam hanc; bulh. тая притча; Br. neznáte podobenství tohoto; Ž. tomuto podobenství nerozumíte? Odkaz k podobenství o rozsévači, které Ježíš právě předtím byl vypravoval.

Lk. 20. 19 ἡκοὶς καὶ ἡμῶν ῥече πρὶτῆχῃς σύμῃ (odkaz k předcházejícímu výkladu Ježíšovu) Zg., Mar. τὴν παραβολὴν ταύτην; similitudinem istam; bulh. тая притча; Br. podobenství to; Ž. toto podobenství.

Мт. 13. 53 і бѣи егда съконыча ѿс притѣча снѣи · прѣиде отъ тѣхъ ·
Zg., Mar., притѣч снѣ Ass., Sav. τὰς παραβολὰς ταύτας (různočení se sg. v řec.
textu jsem nenalezl); parabolās istas; bulh. тия притчи; Br. podobenství tato;
Ž. tato podobenství. — Sr. i Lk. 8. 11 притѣча си Zg., Mar., Ass., Sav.

В К С Т Ъ:

Mt. 9. 26 (vypravuje se, jak Ježíš vzkřísil dceru jednoho předního muže;
 ἡ νῦνδε ἐκστὰς ἐκ τῆς γῆς τοῦ Ζῆ, Μαρ., Ασσ. (cu), Sav. ἡ φῶμη αὐτῆς;
 fama haec; bulh. това се разчу...; Br. pověst ta; Ž. zpráva o tom.

ЗАПОВѢДЬ:

Mt. 5. 19 їже бо разорить єдинъ заповѣдь · і (sic) си҃хъ малы҃хъ · і нау҃чить тако чѣхъ · мѣнии наречеть сѧ еѣ цр҃си небѣснѣмъ · Zg. JAGIĆ čte, jak uvedeno, při výkladu textu třeba tu však spatřovati gen. plur., jak svědčí i Ass.

V řec. textu je rovněž gen. plur.: *μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων*; *unum de mandatis istis*; bulh. една отъ тия наймалки заповѣди; Br. jedno z příkázání těchto nejmenších; Ž. jediný z těchto nejnepatrnějších příkazů; a pod. Odkaz k textu.

ПЪСАННЪЕ:

Lk. 4. 21 (Ježíš přečetl v synagoze v Nazaře úryvek z knihy proroka Izaiáš.) *начатъ же гл҃ати къ нимъ · ꙗко днѣсь събѣхъ сѧ писаннѣ сѧ въ оушню вашию ·* Mar., Ass., *псаннѣ сѧ* Sav. ἡ γραφή αὐτῇ; *haec scriptura*; Br. *pismo toto*; Ž. *toto Pismo*.

Lk. 23. 48 (vypravuje se o ukřižování Ježíšově:) *і вси приишѣдъши народи · на позоресъ · ...* Zg., Ass.; *на позоръ сѧ* Mar. ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην; *ad spectaculum istud*; bulh. на тая гледка; Br. přítomní tomu divadlu; Ž. k této podívané.

Často bývá s významem odkazu k něčemu, o čem se stala již zmínka, co je právě známo z předcházejícího obsahu, spojení *всѣхъ сн*. Uvádím doklady pro toto spojení, ale je těžko rozhodnouti, který člen v spojení tom považovati jest za primární.

Mt. 24. 34 *ꙗко не мимо ідетъ родосъ · доидеже всѣхъ сн бѣдѣтъ* Zg., Mar. (patrně), Ass. (dvakrát: *вса сн — всѣхъ сн*), Sav. (dvakrát *вса сн*); *πάντα ταῦτα*, bulh. всичко това; — Mt. 23. 36 *приидѣтъ въсѣхъ сн на родосъ* Mar., Ass. (в. сн); *πάντα ταῦτα*, bulh. всичко това; — Mt. 24. 8 *въсѣхъ же сн начало болѣзнии* Mar., Ass. (dvakrát), Sav. *πάντα δὲ ταῦτα*, bulh. всичко това; — Mt. 13. 30 *ꙗко не іматъ прѣіти родосъ · доидеже въсѣхъ сн бѣдѣтъ*. Zg., Mar.; *πάντα ταῦτα*; bulh. всичко това;²⁰¹ — Mt. 6. 32 *не пицѣте сѧ оубо гл҃ѣшите · чѣто ꙗмъ ли чѣто пиемъ · ли чимъ одеждемъ сѧ · всѣхъхъ бо снхъ ѡзгыци іштѣтъ · вѣстѣ бо оцѣ ваши неѣскы · ꙗко трѣбуете снхъ въсѣхъхъ*. Zg., Mar., Ass., *всего сего — всѣхъхъ снхъ* Sav.; *πάντα γὰρ ταῦτα — τούτων πάντων*; — Lk. 12. 30 *въсѣхъхъ снхъ ѡзгыци мира сего іштѣтъ* Zg., Mar.; *πάντα γὰρ ταῦτα*; — Lk. 21. 36 *да съподобите сѧ оубѣжати въсѣхъхъ снхъ хоташтихъ быти*. Zg., Mar., Sav.; v Ass. obráceno (*снхъ в.*)²⁰² *πάντα ταῦτα*; — Mt. 24. 6 *подобаетъ бо всѣмъ снмъ быти* Sav., jinde bud ante-positice (Ass.) nebo znění bez снмъ (Mar.); *πάντα ταῦτα* a jest i čtení s prostým *πάντα*; — Mt. 13. 34 *въсѣхъ сн гл҃а ѡс · притѣчѣми къ народомъ*. Zg.; Mar. bez сн; *таῦτα πάντα* (jiného čtení jsem nenalezl); — Mt. 13. 51 *гл҃а імъ ѡс · разоумѣете ли всѣхъ сн*. Zg., Mar., Ass., Sav.; *πάντα ταῦτα* (Soden; Jos. Vajs, Ev. sv. Mat. 50, má jen *таῦτα πάντα*); — Mt. 24. 33 *такожде і въ · егда оузырѣте всѣхъ сн · вѣдите ꙗко близъ естъ · при двѣрехъ* Zg., Mar., Ass., Sav.; *πάντα таῦτα*; — Lk. 24. 9 *і възрашѣши сѧ отъ гроба · възвѣстѣши всѣхъ сн єдиномоу на десѣте*. Zg., Mar., Ass. (*въсѣхъ снн*); *πάντα таῦτα*; — Lk. 7. 18

²⁰¹ Nenáleží sem patrně doklad z Mt. 7. 23, kdež čteme: *всѣхъ сн зѣлакъ · із жтрн ісходѣтъ · ...* Zg., *всѣхъ сн зѣла* Mar.; *πάντα таῦτα τὰ πονηρά*; *omnia haec mala*; bulh. всички тия зли нѣща; a pod. *Cuendet*, L'ordre 134, spatřuje substantivum v *зѣлакъ*.

²⁰² *G. Cuendet*, L'ordre 134, nejspíše vysvětluje *въсѣхъхъ* i *снхъ* jako přívlastky k následujícímu *хоташтихъ быти*.

ί ἐκτεῖναι τὸν ἰσχυρὸν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ · οὐκ ἔστιν αὐτῷ · Zg., Mar.; περὶ πάντων τούτων; — Lk. 24. 14 ἰ τα ἐσθλὰ ποιήσετε καὶ ἐκτεῖναι τὸν ἰσχυρὸν αὐτοῦ · οὐκ ἔστιν αὐτῷ · Zg., Mar. (οὐκ ἔστιν αὐτῷ ποιήσετε καὶ ἐκτεῖναι τὸν ἰσχυρὸν αὐτοῦ); περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων; — Lk. 16. 26 ἰ ἡδὲ ἐκτεῖναι αὐτῷ · μετὰ ἡμῶν ἰ ἐκτεῖναι αὐτῷ ἐκτεῖναι αὐτῷ · Zg., Mar., Ass., Sav.; ἐπὶ πᾶσι τούτοις; bulh. и освенъ всичко това; — Lk. 24. 21 нъ ἰ ἡδὲ ἐκτεῖναι αὐτῷ · τρεῖς σε δ' ἡμῶν ἰματὶ δὴν ἐκτεῖναι αὐτῷ · Zg., Mar.; Ass. jinak; καὶ σὺν πᾶσι τούτοις, super haec omnia, bulh. освенъ всичко това.

β) *Poukaz na něco, co ihned v řeči následuje.*

V tomto významu je hojně doloženo (zvlášť v evangeliích) spojení *притѣча си*.

Lk. 4. 23 и рече къ нимъ · ἐκτεῖναι αὐτῷ ми притѣча си · бални исцѣли самъ · Mar., Ass.; τὴν παραβολὴν ταύτην; hanc similitudinem; bulh. тая пороворка; Br. zajisté díte mi toto podobenství: Lékaři uzdrav se sám. Ž. Řeknete mi jistě toto přísloví: »Lékaři, uzdrav sám sebe!«

Lk. 8. 4 рече ꙗ притѣча си · (následuje podobenství o rozsěvači) Mar., Ass.; Zg. jinak; παραβολὴν τοιαύτην.

Lk. 15. 3 рече же къ нимъ притѣча си · гл҃а · (podobenství následuje) Mar. τὴν παραβολὴν ταύτην; bulh. тая притча; Br. podobenství toto; Ž. toto podobenství.

Lk. 18. 9 рече же ... притѣча си · (následuje podobenství o farizeovi a publikánovi) Zg., Mar., Ass., Sav. τὴν παραβολὴν ταύτην. parabolam istam. Bulh. тая притча. Br. podobenství toto. Ž. toto podobenství.

Lk. 20. 9 начатъ же къ людемъ гл҃ати притѣча си · Zg., Mar.; τὴν παραβολὴν ταύτην. parabolam hanc. Bulh. тая притча. Br. podobenství toto. Ž. toto podobenství.

V Ass. jsou mimo tyto příklady ještě tyto další: před Mt. 13. 24 (Črnčić 142): рече господь своимъ ученикомъ притѣча си · (v Zg., Mar.: и притѣча си · предложимъ имъ гл҃а ·); — před Mt. 13. 44 рече господь притѣча си · (Črnčić 137); podobně Mt. 18. 23, Mt. 20. 1, Mt. 21. 33, Mt. 22. 2, Lk. 12. 16 (Zg., Mar. bez си, ale v Sav. jako v Ass.); Lk. 13. 19 рече господь притѣча си, tak i v Sav.; Lk. 15. 11, i v Sav.; Lk. 18. 2, je i v Sav.; Lk. 19. 12; pod. u Črnčića na str. 136, ř. 2 sh.

Také v Savv. knize jsou takováto označení: str. rukopisu 131, ř. 9; 131, 19 (před Mt. 13. 45); Mt. 18. 23 (i v Ass.); Mt. 20. 1 (i v Ass.); Mt. 21. 33 (i v Ass.); Lk. 8. 16 (není v Ass.); Lk. 12. 16 (je i v Ass.); Lk. 13. 19 (je i v Ass.); Lk. 14. 16 (v Ass. není); Lk. 15. 11 (je i v Ass.); Lk. 16. 19 (v Ass. není); Lk. 18. 2 (je i v Ass.).

Označení tato vyplývají z povahy evangeliáře: čtení uvedené samostatně a mimo čtveroevangelijní souvislost s okolím potřebuje nějakého úvodu.

Lk. 20. 17 что оубо есть написано се · (následuje citát). Zg., писаное се · Mar. τὸ γεγραμμένον τοῦτο; bulh. това, което е писано; Ž. toto proroctví napsané.

Snad též Lk. 22. 37 *ѣко еште писано се подобаеѣтъ да съконъчаеѣтъ са о м'нѣ* (následuje citát) Zg., *писаное се* Mar.; *τοῦτο τὸ γεγραμμένον*; hoc, quod scriptum est; bulh. *това писание*; a pod. CUENDET, L'ordre 73 n., uvádí tento doklad mezi těmi případy, v nichž se překladatel snažil demonstrativní zájmeno zatlačit do pozadí — takto chce vysvětliti rozdíl, který je mezi pořadím slov v řeckém originále a v stslav. překladě.

Lk. 9. 44 *къложите кы къ оуши ваши словеса си · сѣтъ бо чѣкы ѣматъ прѣдати са · къ ржцѣ чѣцѣ ·* Zg., Mar.; *τοὺς λόγους τούτους*; sermones istos; bulh. *тия думи*; Br. *řeči tyto*; Ž. *tato slova*. — Srov. i J. 7. 36 *чѣто естѣ слово се еже рече · възниште мене ѣ не обраштите · ѣ идеже есмь азъ кы не можете прити ·* Zg., Mar. *ὁ λόγος οὗτος*; hic sermo; bulh. *тая дума*; a J. 3. 2 *никътоже бо не можетъ знамени си хъ творити · ѣже ты сътвориши ·* Zg., Mar., Ass., *ταῦτα τὰ σημεῖα*, haec signa, bulh. *тия знамения*, Br. *těch divů*.

F) *Neporozuměním píše Savv. knihy vyložíme:*

Mt. 19. 3 *аще естѣ достоино поустити женѣ снѣж · на всакъ книж ·* Sav., *женѣ свои* Ass., Mar., Zg.^b; *τὴν γυναῖκα αὐτοῦ* (bez rŕznoštení); V. POGORELOV, *Опытъ изученія текста Саввиной книги* (1927) 53, klade tento příklad mezi »поправки стилистического характера, безъ справки съ греч. текстомъ«. Smyslem není ukazovací zájmeno nikterak odůvodněno.

Mt. 19. 6 *иже оубо бѣ съведе · члѣкъ да не разлжчтъ жены сеѣ ·* Sav.; jinde (v Zg.^b, v Mar., v Ass.) tohoto genitivu vůbec není. V řeckém znění není varianty, která by připomínala znění textu Savviny knihy. Třeba vyložiti s POGORELOVEM, op. c. 24, že je genitiv ten v Sav. dodán samostatně a také nepotřebně.

ТЪ.

A) *Zájmeno тъ jako přívlastek u substantiva odkazuje k substantivní představě známé už z předcházejícího obsahu.*

a) *Substantivum se opakuje z předcházejícího textu.*

Nom. m. sg. Mt. 26. 24 *горе же чѣоу томоу · ѣмже сѣтъ чѣкы прѣданъ бѣдетъ · добрѣ емоу би было · аште са би не роднаъ чѣкъ тъ ·* Zg., Mar., Ass., Sav.; *ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος*; homo ille; bulh. *jiné větné spojení*; Br. *člověk ten*. — Podobně Mr. 14. 21 *чѣкъ тъ* Zg., *члѣккоть* Mar.; *ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος*.

J. 21. 23 *ѣ обрашты же са петръ · вндѣ оученика · егоже любаѣаше ѣс ·* (Ježíš novofí s Petrem o něm;) *ѣнде же слово се къ братниж ѣко оученикъ тъ не оумѣрѣтъ ·* Zg., Sav., *оученикоть* Ass.; *ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος*; discipulus ille; bulh. *тоя ученикъ*; Br. *učedlník ten*; Ž. *open učedlník*.

J. 18. 15, 16: *по іѣкъ же іѣѣаше симонъ петръ · ѣ дроуггы оученикъ · оученикъ же тъ бѣ знаемъ · архiereоки · ѣ кннде съ іѣомъ · къ дворъ архiereока · Петръ же стоѣше при дврехъ кнѣ · ѣнде же оученикъ тъ · ѣже бѣ знаемъ архiereоки ·* Zg., Ass., Sav.; *ὁ δὲ μαθητὴς ἐκεῖνος — ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος*; bulh. *тоя ученикъ — тѣй другиятъ ученикъ*; Br. *ten učedlník — ten druhý učedlník*; Ž. *tento učedlník — ten druhý učedlník, známý veleknězův*.

J. 19. 27 нсоуѣъ же видѣѣъ матеръ и оученика стоѣща егоже любѣаше, глагола матери: жено · се сынъ твои. потомъ же глагола оученикоу: се мати твоѣ. и отъ того часа поѣхъ ѿ оученикъ тѣ въ скоѣ си · Ass. 118^a 25, str. 132 Črncićova vyd., též str. 120 (оученикъ тѣ 105^d 11); jest toto místo v Ass. ještě po třetí (146^a 17), u Črnciće na str. 164, tentokrát však bez zájmena тѣ, pouze оученикъ. Takto (bez тѣ) Zg., Mar. Jos. VAJS, Ev. sv. Jana 89, předpokládá pro originál: оученикъ [тѣ], tedy nerozhodně; uvádí pouze řecké čtení ὁ μαθητῆς, ale jest také různoctení ὁ μ. ἐκεῖνος, hojně dosvědčené (sr. v. Soden), z něhož pochází překlad, zachovaný v kod. Ass.; čtení Zogr. a Mar. pochází však z pouhého ὁ μαθητῆς. Br. učedník ten; Ž. ten učedník; ale bulh. ученикътъ.

Mt. 18. 28 ишѣдъ же работъ. оверѣте единого отъ клеверѣтъ сконхъ. Mar., работ Ass., рабъ тѣ Sav. (рабъ тѣ též v Zogr.^b); předtím zmínka ve v. 23, 24, 26, 27; ὁ δοῦλος ἐκεῖνος; servus ille; bulh. тоя слуга; Br. služebník ten; Ž. ten služebník. — Pod. рабъ тѣ Lk. 12. 45 Zg., Mar. — Podobně Lk. 14. 21 рабъ тѣ Mar., Ass., Sav.; v Zg. jen prosté рабъ; v ř. textech se čte buď jen ὁ δοῦλος nebo ὁ δοῦλος ἐκεῖνος.

Mt. 18. 29 ... оверѣте единого отъ клеверѣтъ сконхъ — падъ же клеверѣтотъ моѣаше и глагола · Ass. 44^c 28, Mar. pouhé клеверѣтъ, Zg.^b клеверѣтъ его. Sav. подроуѣтъ онъ. V řeckém textu nalézáme buď čtení ὁ σύνδουλος αὐτοῦ n. ὁ σύνδουλος ἐκεῖνος; Br. spoluslužebník ten.

Mt. 22. 7 (оу)подобн сѣ церѣтени нѣскоѣ. чѣкоу црѣю (verš 2.), і слышѣтъ цѣр тѣ разнѣка сѣ. Mar., црѣ тѣ Ass.; ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος (jest i čtení ὁ δὲ βασιλεὺς); bulh. царьтъ.

Mt. 22. 11 вѣшедъ же црѣ тѣ видѣтъ вѣзлежащихъ, видѣ тоу чѣвѣка... (první zmínka v Mt. 22. 2, potom црѣ тѣ v Mt. 22. 7) Ass. 48^a 16; Mar. bez тѣ; v řeckém originále je ὁ βασιλεὺς a nikde jsem nenašel čtení se zájmenem ἐκεῖνος (srov. Vajs, Nestle, v. Soden); bulh. царьтъ. Tu tedy máme po prvé substantivum s postpositivním тѣ za ř. substantivum se členem bez zájmena ukazovacího. Smyslem se však odkaz zájmenem тѣ v danou souvislost hodí zcela dobře. Jde jen o rukopis Ass. (jest však i zájmeno v Euch. 106^b 13) a lze vyložit, že toto тѣ dodal individuálně opisovatel Ass. a že tím dobře vystihl smysl místa; soudím, že dodal тѣ také vlivem Mt. 22. 7.

Mt. 22. 13 тогда рече црѣ тѣ слоугамъ · Ass. 48^a 28; Mar. opět bez тѣ; řec. opět jen ὁ βασιλεὺς, zcela tak jako v Mt. 22. 11. Zájmena ukazovacího není ani v jiných překladech slovanských (kromě lužsrbs.). Opět se odkaz zájmenem тѣ hodí zcela dobře v danou souvislost. Lze podati vysvětlení totéž jako při Mt. 22. 11, srov. výše. Srov. O. GRÜNENTHAL, AslPh. 31, 364.

Mt. 3. 25 і аште домъ на сѣ раздѣлитъ сѣ · не можетъ стати домъ тѣ Zg., домоуъ Mar.; ἡ οἰκία ἐκείνη; domus illa; bulh. тоя домъ; Br. dům ten; Ž. taková domácnost.

Lk. 16. 22 богатъ тѣ; чѣкъ единъ бѣ богатъ. ѿ облачаше сѣ въ порѣ · фѣрж · ѿ вѣ оусонъ (v. 19); оумрѣтъ же ѿ богатъ тѣ. ѿ погребомъ i. Sav. V ostatních kodexech jen богатъин (bez тѣ). ἀπέθανεν δὲ καὶ ὁ πλούσιος;

bulh. сиромахътъ; atd. — v překladech slovanských v podobě nové (kromě lužsrbs.) není zájmena odkazujícího na zmínku předcházející. Máme tu tedy opět (v ev. textu již po třetí, v Sav. však po prvé) postponované zájmeno *тъ* za pouhý řecký člen (srov. i V. ŠČERKIN, Саввина книга 222, sub *тъ*). Opět nutno konstatovati, že se zájmeno s významem odkazovacím na uvedené místo dobře hodí, a pochopíme je tedy nejlépe jako subjektivní dodatek opisovatele Savviny knihy; takové opravy jsou právě v Sav. velmi dobře známy (srov. V. POGORELOV, Опытъ изученія текста Саввиной книги, str. 23).²⁰³

Nom.-akus. sg. neutr. Mt. 27. 8 *коупиша ... село скъждельниково · въ погрѣбаніе странѣнѣмъ · тѣмъ же нарече сѧ село то село крѣе до сего дне ·* Zg., Mar., Ass., Sav. *ὁ ἀγρός ἐκεῖνος*; *ager ille*; bulh. оная нива; Br. *pole to*; Ž. *toto pole*.

Mt. 13. 44 пакты подобно естъ црѣтене нѣбское · съкроуишту съкрѣеноу на селѣ · еже обрѣтъ чѣтъ съкры · і коупоуеъ село то · Zg., Mar.; *ἐν τῷ ἀγρῷ — τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον*; *in agro — agrum illum*; bulh. въ нива — оная нива; Br. *v poli — pole to*; Ž. *v poli — ono pole*.

Mt. 3. 24 і аште црсо на сѧ раздѣлѣтъ сѧ · не можетъ стати црѣство то · Zg., Mar.; *ἡ βασιλεία ἐκεῖνη*; *regnum illud*; bulh. това царство; Br. *království to*; Ž. *takové království*.

Gen. sg. m. Mt. 12. 45 чѣа того; егда же нечисты дхъ изидеть отъ чѣа · прѣходить ... (v. 43); ... і вѣдѣтъ послѣднѣѣ чѣа того · горьша прѣкыхъ · Zg., Mar.; *τοῦ ἀνθρώπου ἐκεῖνου*; *hominis illius*; bulh. последното състояние на оня човѣкъ; Br. *poslední věci člověka toho*; Ž. *toho člověka*.

Mt. 24. 50 придетъ ꙗкѣ раба того (zmínku předtím viz ve v. 48) Zg., Mar., Ass., Sav.; *ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκεῖνου*; *servi illius*; bulh. господарьтъ на оня слуга; Br. *služebníka toho*; Ž. *onoho služebníka*. — Pod. Lk. 12. 46 Zg., Mar. — Pod. Mt. 18. 27 Mar., Ass., Sav.

Mt. 10. 14 із града того; въ нѣже коуждо градъ ли въ кѣсъ кѣнидете (v. 11); исходѣште із домоу · ли із града того · отътрѣѣте · прахъ отъ ногъ вашихъ · Zg., Mar.; *ἔξω τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκεῖνης*; bulh. изъ оня градъ; Br. *z města toho*; Ž. *z toho domu nebo z toho města*.

J. 4. 39 отъ града же того; v. 5: придетъ же въ градъ самарскъ · нарицаемъ соухаръ; v. 28: і иде (sc. жена) въ градъ; 30: изидѣ же із града; 39: отъ града же того · мнози кѣроуаша въ нѣго отъ самарѣнъ · Zg., Mar., Ass. *Ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκεῖνης*; *ex civitate autem illa*; bulh. отъ тоя градъ; Br. *z města pak toho*; Ž. *z onoho města*.

V Ass. je hojně doloženo označení *мѣсца того* (v podobě *мѣца того*), celkem 16krát: na str. 157 vydání Črncíčova: nejprve *мѣца еноуар. 8*, potom *мѣца еноуар. 11*, potom *мѣца еноуар. 14*, начеъ *мѣца того 16*; na str. 158

²⁰³ Jest tomu podobně jako v českém překladě bratrském a polském, kdež čteme za *ὁ πτωχός* (*τὸν πτωχὸν*) v téměř verši [*ten*] *žebřák, on žebřak*; stslov. překlad má na tomto místě *ништѣюмоу* bez zájmena odkazovacího.

pokračování: мѣѡа того 17, дále мѣѡа того 18, мѣѡа того 20, мѣѡа того 21, potom však opět мѣѡа еноуар. 22, мѣѡа еноуар. 23, мѣѡа еноуар. 25, мѣѡа еноуар. 27, мѣѡа еноуар. 28, pod. 29, a zase: мѣѡа того 30; мѣѡа того 31. Na str. 143 čteme mnohokráte označení мѣѡа ноемѣ. 11 (13, 14, 15, 16, 17) a potom: мѣѡа того же 18, мѣѡа того 20; na str. 130 мѣ(сѡ)ца того 8; na str. 160 мѣѡа фѣр. 3, паѣѣж: мѣѡа того 11, мѣѡа того 14, мѣѡа того 16; na str. 164: мѣѡа того 26; ibid. мѣѡа манѣ 2 a potom мѣѡа того 8; na str. 165: мѣѡа того 4. Význam: *zmíněného, téhož městece*; srov. i того же, jednou doložené.

Gen. sg. fem. Lk. 6. 49 а слышавъ ѿ не творѣ · подобнь естъ чѣоу · съзѣдавшю храмнижъ безъ основань · ѿ бысть раздроушенъ храмни · тоѡ вѣлѣ. Zg., Mar. τῆς οἰκίας ἐκεῖνης; domus illius; bulh. на оная кѡща; Br. domu toho; Ž. toho domu.

Lk. 15. 15 страны тоѡ; 13: мѡни сынъ отиде на странѣ далече; 14: бысть гладъ крѣпокъ на странѣ тои; 15: и шедъ прилѣпи сѡ единомъ ѡтѣ житель страны тоѡ Ass. 70^a 10—11, тоѡ страны Zg., Mar., Sav.; τῆς χώρας ἐκεῖνης; regionis illius; bulh. на оная страна; Br. krajiny té; Ž. oné krajiny; rus. страны той.

Dat. sg. m. Lk. 11. 26 чѣоу томоу; 24: егда нечисты дѣхъ · ѡзидеть ѡтѣ чѣа · . . . 26: ѿ быкажѣтъ послѣдньѣ чѣоу томоу · горьши прѣвѣхъ · Zg., Mar. τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκεῖνου; hominis illius; bulh. на она човѣкъ; Br. člověka toho; Ž. toho člověka.

Lk. 17. 9 рабоу томоу; 7: которы ѡже ѡтѣ вастъ · рабѣ ѡмѣѡ · оржшѣ · ли пасжшѣ · 9: еда ѡмѣѡ хѣлѡ рабоу томоу · Zg., Mar., Ass., Sav. τῷ δούλῳ ἐκεῖνῳ; servo illi; Br. služebníku tomu; ale bulh. jen на слугата, Ž. otrokovi — bez zájmena ukazovacího: je totiž i řecké čtení bez ἐκεῖνῳ.

J. 18. 10 симонъ же петръ ѡмѡ ноужъ ѡзѣѣче (sic) · ѡ оудари архіѣреѡа раба · оуѣѣѡ ѡмоу сѣо десноѣ вѣ же ѡмѡ рабѣ томоу мѣлѣхъ · Sav.; v ostatních kodexech (v Zg., v Mar., Ass.) není zájmena. V řeckém textu je čtení se zájmenem i bez něho: τῷ δούλῳ π. τοῦ δούλου, ale i τοῦ δούλου ἐκεῖνου; Savina kniha byla srovnávána nově podle řec. textu a podle něho dodáno v ní zájmeno тѣ. Srov. i Br. jméno služebníka toho.

Mt. 10. 15 ѡтѣрадѣѣ бѣдетъ земи содомѣцѣ · ѿ земи гоморѣцѣ вѣ днь сѣдѣнѣ неже ли градоу томоу · Srov. v. 11: вѣ нѣже колнждо градъ ли вѣ вѣсѣ вѣнндетѣ · Zg., Mar. ἢ τῇ πόλει ἐκεῖνῃ; illi civitati; Br. městu tomu; Ž. onomu městu. — Podobně Lk. 10. 12 Zg., Mar., Ass.; bulh. на тоя градъ.

Dat.-lok. sg. fem. Mt. 7. 27 ѿ сѣниде дѣждѣ ѿ придѣ рѣкы · ѿ вѣзѣѣшѣ вѣтри · ѿ ѡпѣрѣшѣ сѡ храмнижъ тои (srov. v. 26: ѡжѣ съзѣѣда храмнижъ скож · . .) Zg., Mar., Ass., ѡ потѣкѣ сѡ храмнижъ тои Sav. τῇ οἰκίᾳ ἐκεῖνῃ; in domum illam; bulh. върху тая кѡща; Br. на ten dům; Ž. на ten dům. Takto Sav. i v Mt. 7. 25 (srov. str. 200).

Lk. 6. 48 подобнь естъ чѣоу зиждѣшѣю храмнижъ · . . . припаде рѣѣѣ хрѣмнижъ тои · Zg., Mar. τῇ οἰκίᾳ ἐκεῖνῃ; domui illi; bulh. върху оная кѡща; Br. на dům ten; Ž. на ten dům.

Lk. 15. 14 бѣсть глады крѣпкѣ на странѣ тоі · Zg., Mar., Ass., Sav.; κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην; in regione illa; bulh. въ оная страна; Br. v krajíně té; Ž. po oné krajíně. Srov. zde výše страны тоѡа.

Akus. sg. m. J. 1. 40 оу нѣго прѣбывасте днь тѣ Zg., день тѣ Mar., денет Ass. τὴν ἡμέραν ἐκεῖνην; die illo; bulh. тоя день; Br., Ž. ten den. Srov. J. 1. 35: кѣ оутрѣ же днь.

Akus. sg. fem. Mt. 7. 25 ... оуподобѣж и мжжю мждоу · їжъ създа храминѣ своѣ на камене · ї сѣнидѣ дѣжди ї придѣ вѣтри · ї нападѣ на храмнѣ тѣ · ї не паде сѣ · Zg., Mar., Ass., ѣ потѣж сѣ храмнѣ тоі Sav. Καὶ προσέλεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ; et irruerunt in domum illam; bulh. и устремиха се върху тая кѣща; srb. и нападоше на куѣу ону; Br. а обоѣли се (větrové) na ten dům; Ž. vrhly se (větry) na ten dům; ukraj. и наперли на той будинок; rus. и устремились на дом тот. Srov. franc. contre cette maison. Srov. BLASS-DEBRUNNER, op. c. § 291. 3 (str. 166).

Mt. 8. 6 седмѣ тѣ; ї вѣпроси ѡа колико имате хлѣбѣ · они же рѣша ж · ї поелѣ народоу възлести на землѣ · ї примѣ седмѣ тѣ хлѣбѣ · хлѣбѣ въздаѣ прѣломи · (číslovka — subst.) Zg., Mar. Καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους; accipiens septem panes; bulh. и като зе седемѣтѣ хлѣба; srb. и узевши онијех седам хлѣбова; Br. а vzav sedm chlebuŕ, ale Kral.: vzav těch sedm chlebuŕ; Ž. vzal těch sedm bochníků; pol. а wziąwszy one siedm chlebów; lužsrb. а wese te ŕedym pokšchyt klěba; jinde zájm. ukazovacího není: rus. семь хлѣбов; ukraj. и взявши сім хлѣбів. Tu máme další (v evang. textu již čtvrtý) případ, kdy je postponované ukazovací zájmeno тѣ за pouhý řecký člen. Ale opět musíme zdůraznit, že se zájmeno тѣ s významem odkazovacím na uvedené místo dobře hodí; zájmeno ukazovací má tu i překlad srbský Karadžićův, překlad český kralický (ale nikoliv původní znění Blahoslavovo), český překlad Žilkův, překlad polský. Srovnejme též substantivum седмѣ а řecké spojení adjektivní, přívlastkové. тѣ jest zájmeno ukazovací významu anaforického а dodal je překladatel *samostatně k vystižení smyslu daného spojení*. Uvádím ještě, že v Nik. je zájmeno тѣ vynecháno.

Lok. sg. m. Lk. 18. 3 вѣ градѣ томѣ; сѣди бѣ їтерѣ вѣ їтерѣ градѣ · ба не боѡа сѣ ни чѣа · не срамѣѡа сѣ · вѣдова же бѣ вѣ градѣ томѣ · Zg., Mar., Ass., Sav.; ἐν τῇ πόλει ἐκεῖνῃ; in civitate illa; bulh. въ сѣщия градѣ; Br. v témž městě; Ž. v onom městě.

Lk. 20. 18 камень егоже некрѣдоу сътвориша зиждѣштен. сѣ бѣсть вѣ гѣлѣж жгѣлоу. вѣсѣкѣ падѣ на камене томѣ съкроушитѣ сѣ. Mar., на камене сѣмѣ Zg. ἐπὶ τὸν λίθον ἐκεῖνον; supra illum lapidem; bulh. върху тоя камѣкѣ; Br., Ž. na ten kámen. CUENDET, L'ordre 73 n., spatřuje na tomto místě neprávem odchylku od pořadí slov v řeckém originále.

Nom. plur. m. Lk. 12. 38 блажени сѣтѣ раби ти. Předtím: блажени раби ти · ѡже гѣ обраштитѣ вѣдѣштѣ. Zg., Mar., Ass., Sav.; οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι; servi illi; bulh. ония слуги; Br. služebníci ti.

Mt. 22. 10 *и ишедъше раби ти на пѣти. събѣраша ехъ ѡже обрѣтѣ.* Zmínka рабомъ сконмъ ve v. 8. Mar., Ass.; *οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι*; bulh. ония слуги; Ž. oni služebníci. Jest i čtení typu *služebníci jeho* (takto Br.).

Mt. 21. 38 *дѣлателе же ти егда оузырѣша сынъ, рѣша въ себѣ.* Zmínka předtím je po prvé ve v. 33: *въдасть и* (t. j. винограда) *дѣлателемъ*; potom ve v. 34, 35. Ass. 46^d 1; Mar. jen *дѣлателе* (O. GRÜNENTHAL neprávem ztotožňuje znění Mar. se zněním Ass., srov. AslPh. 31, 364). V řeckém originále je jen *οἱ δὲ γεωργοί*; lat. jen *agricolae*; bulh. земледѣлцитѣ; srb. виноградари; pod. sln., čes. Br., kral., u Žilky, pol., ukraj., rus.; te winizate lužsrb. Máme tu tedy další případ (v ev. textech již pátý) spojení substantiva s postponovaným demonstrativním zájmenem za pouhé řecké substantivum se členem; ale opět musíme říci, že se zájmeno svým významem na toto místo dobře hodí a že sejevilo při vzdálenějším odkazu potřebným.

Nom. plur. fem. Mt. 25. 7 *тъгда вѣсташа есѣ дѣвы ты. і оузрашиша свѣтильники свои.* Zg., *дѣвы ты есѣ* Mar., *дѣки ты Ass.*, *есѣ дѣвы ты* Sav. Předtím zmínka ve v. 1 (*і дѣкѣ*); *παῖσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι*; omnes virgines illae; bulh. всички ония девици; srb. све дјевојке оне; sln. vse te device; Br. všechny panny ty; kral. všechny ty panny; Ž. všechny ony panny; lužsrb. schykne te knězny; pol. one wszyskie panny; ukraj. всі дівчата тиі; rus. все девы те.

Gen. plur. m. Mt. 25. 19 *ѣ рабѣ тѣхъ* Zg., Mar., Ass., Sav. Předtím je zmínka o služebnících ve v. 14. *ὁ κύριος τῶν δοῦλων ἐκεῖνων*; *servorum illorum*; bulh. господарьтъ на тия слуги; srb. господар тижех слуга; Br. pán služebníkův těch; Ž. pán oněch služebníků; pol. pan onych slug.

Lk. 14. 24 *гѣхъ бо камъ. ѣко ниедннѣже мѣжъ. тѣхъ зѣканъхъ не въкоушнѣ моиѣ вечерѣ.* Zg., Mar., Ass., Sav. Předtím ve v. 17: *рече зѣканъхъ. οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκεῖνων τῶν κεκλημένων*; *nemo virorum illorum qui vocati sunt*; Br. žádný z mužů těch, kteříž sau pozváni byli; Ž. nikdo z oněch pozvaných.

Dat. plur. m. Mt. 21. 40 *чѣто сътворитъ дѣлателемъ тѣмъ.* Ass. 46^d 16, Mar. (i Zg.^b); Sav. jen *дѣлателемъ*, bez *тѣмъ*. Viz výše *дѣлателе ти* Mt. 21. 38. *τοῖς γεωργοῖς ἐκεῖνοις*; *agricolis illis*; bulh. на тия земледѣлци; Br. vinařům těm; Ž. oněm vinařům.

Akus. plur. m. Lk. 19. 15 *рече да пригласѣтъ емоу рабы ты. імъ же дастъ съребро.* Zg., Mar.; Ass. jen *рабы*. Předtím zmínka o nich ve v. 13. *τοὺς δούλους τούτους* nebo *ἐκεῖνους* nebo i bez zájmena ukazovacího. Bulh. ония слуги, на които бѣ далъ паритѣ; Br. těch svých služebníků; Ž. tyto služebníky.

První zmínku třeba si domysleti v Mt. 24. 48 *аште ли речетъ зѣлы рабѣ тѣ. въ срѣдѣци своемъ. моудитъ мон гѣхъ прити.* Zg., *зѣлы рабѣ* (bez *тѣ*) Mar., *зѣлы рабѣ* Ass., *зѣлы тѣ рабѣ* Sav. *ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος*; *malus servus ille*; bulh. rozvedeno: но, ако оня слуга е зѣлы; Br. zlý služebník ten; Ž. onen špatný služebník. Čtení v Mar. je vysvětlitelno odchýlným zněním řeckým: *ὁ κακὸς δοῦλος* (bez *ἐκεῖνος*). — Podobně Mt. 27. 19 *ничкоже тебѣ*

і правѣдникѣ томоу · Zg., Mar., Ass., Sav. τῷ δικαίῳ ἐκεῖνῳ; iusto illi; bulh. на тоя праведникъ; rus. праведнику тому; Br. s spravedlivým tímto; Ž. s oním spravedlivým člověkem.

b) *Substantivum* je synonymem substantiva předcházejícího (n. označuje tutéž představu, i když je někdy označení to méně podrobné než předchozí, a p.).

Mt. 6. 55 въсѣ странѣ тѣх; і приѣхавъше придоша въ земліи ѿннисаретскѣ · і присташа · іш'дѣшема же имѣ іс кораблѣ · лѣе познаша и · і прѣтѣша въсѣ странѣ тѣх · Zg., Mar. ὅλην τὴν περιχώρον ἐκεῖνην; universam regionem illam; bulh. по цѣлата оная околностъ; Br. po vši krajině té; Ž. celou onu krajinu. — Podobně въсѣ странѣ тѣх Mt. 14. 35 Zg., Mar.

Mt. 15. 22 і ишѣдѣ отъ тѣдоу іс · отиде въ странѣ тоурьскѣ · і сидоньскѣ: И се жена хананѣиска · отъ прѣдѣла · тѣхъ шѣдѣши · възъпи глѣжши · Zg., Mar., Sav. ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκεῖνων; a finibus illis; bulh. отъ ония мѣста; Br. od končin těch; Ž. z těch končin.

Mt. 14. 35 і прѣтѣхъше придоша на земліи ѿннисаретскѣ · і познахъше и мѣжи мѣста того · Zg., Mar. τοῦ τόπου ἐκεῖνου; viri loci illius; bulh. тамошнитѣ мѣже; Br. muži místa toho; Ž. lidé toho místa.

Mt. 18. 26 падѣ оубо работѣ · кланѣше сѣ емоу глѣ · Mar., работѣ Ass., але рабѣ ѿнъ Sav. Odkaz k předcházejícímu subst. должникъ единъ (18. 24); ř. buď ó doũλος nebo ó doũλος ἐκεῖνος; MILETIČ v AslPh. 20, 602 uvádí právě tento případ, aby doložil své tvrzení, že se již v 10.—11. stol. komposita ze substantiva a ze zájmena ukazovacího funkčně rovnala bulh. spojení substantiva se členem; srov. však lat. servus ille; Br. služebník ten. Vidím tu — odchýlné od Miletiče — význam odkazovací; není ovšem uvedeno totéž substantivum jako při první zmínce.

Lk. 10. 31 чѣтъ ѣтерѣ съхождаше · отъ ілма въ ерихъ · ... по приклячу же · іерки ѣтерѣ · съхождаше пѣтъмѣ тѣмѣ · Zg., Mar., Ass., Sav.; ἐν τῇ ὁδῷ ἐκεῖνῃ; eadem via; bulh. по оня пѣтъ; Br. touž cestou; Ž. onou cestou.

c) *Substantivum* stručně označuje předcházející líčení.

Mt. 13. 24 нѣтъ въ тѣхъ днѣхъ по скръби тои · слѣхъце помрачитѣ сѣ · Zg., Mar. ἀλλ' ἐν ἐκεῖναις ταῖς ἡμέραις μετὰ τὴν θλίψιν ἐκεῖνην; post tribulationem illam; bulh. подирѣ оная скръбъ; Br. po zarmoucení tom; Ž. po oné tísní. Odkaz k líčení posledních dní pozemských, které budou plny soužení.

d) *Substantivum* je v nějakém vztahu k představě předcházející, na př. v poměru celku k části nebo činnosti a místa, na němž se děje, nebo činnosti a jejího původu a pod.

Lk. 9. 5 і елико не приемахъте вѣсѣ · ісходѣшита отъ града того · прахъ отъ ногъ вашихъ отътрѣхъте въ свѣдѣніи на нѣ · Zg., Mar., Ass., Sav. ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκεῖνης; de civitate illa; bulh. отъ оня градъ; Br. z města toho; Ž. z onoho města. Předtím jen: poslal je kázati a léčit — do kterého domu vejdete, tam zůstaňte ...

Pod. Mt. 6. 11 амині глѣхъ камъ отърадѣнѣ бѣдетѣ · содомомъ · ли гоморѣнемъ · въ днѣхъ сѣдѣнті · неже градоу томоу · Zg., Mar. ἢ τῇ πόλει ἐκεῖνῃ;

Br. než městu tomu; srb. него граду оное; pol. miastu onemu; rus. тому городу.

Mt. 8. 28 і прии́дѣшюмоу на онѣ полѣ · въ странѣ ѿр'ѣснн'скѣ · сърѣ-
тосте и дѣла вѣстна · отъ грѣшнѣхъ · ісхрѣдѣша люта зѣла · ꙗко не мо-
жааше ник'тоже · минѣти пѣтемъ тѣмъ · Zg., Mar., Ass., Sav.; διὰ τῆς ὁδοῦ
ἐκεῖνης; per viam illam; bulh. презъ оня пѣть; Br., Ž. tou cestou.

Mt. 9. 26 і изиде вѣстъ си по всен земли тоі Zg., Mar., Ass., въ всѣ
землѣ тѣ Sav.; jde o zemi, v níž se sběhlo vše to, o čem se předtím vypra-
vuje; země se výslovně nejmenuje; εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκεῖνην; in universam ter-
ram illam; bulh. по цѣлата оная страна; Br. po vši té krajině; Ž. po celé
oné krajině.

Podobně Mt. 9. 31 она же шедѣша прославити и по всен земли тои · Zg.,
Mar., Ass., Sav.; ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκεῖνην; in tota terra illa; bulh. по цѣлата оная
страна; Br. po vši krajině té; Ž. po celé oné krajině.

Mt. 22. 7 (vztah mezi dějem a jeho původcem) погоруи оубица тѣхъ Mar.,
Ass. Předtím se vypravuje, že pozvaní potupili a pobili služebníky královny.
τοὺς φονεῖς ἐκεῖνους; homicidas illos; bulh. ония убийци; Br. vražedlníky ty;
Ž. ony vrahy.

B) *Substantivum označuje čas, v němž se děj předtím líčený pohybuje* (srov. pod.
u V. ŠMILAUERA, Poloha přívlastku, str. 80).

Určení hranice časové.

Mt. 9. 22 і сїена бѣ́и жена отъ часа того · Zg., Mar., Ass.; Sav. отъ того
часа. ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκεῖνης; ex illa hora; bulh. отъ сщия часъ; Br. od té
chvilé; Ž. od té hodiny.

Mt. 22. 46 і ник'тоже не можааше отъвѣштати емоу словесе. ни сѣмѣ к'то
отъ дѣне того вѣпросити его к' томоу. Mar., Ass.; отъ того дѣне Sav.
ἀπ' ἐκεῖνης τῆς ἡμέρας; ex illa die; bulh. отъ тоя день; Br. od toho dne;
Ž. od té chvilé. Mezi řeckým originálem a slovanským překladem není shody
v místě zájmena ukazovacího.

Ostatní doklady.

Lk. 21. 34 і наїдетъ на кѣи къ незапѣ дѣнь тѣ. Zg., Mar., денетъ Ass.,
дѣнь тѣ Sav. (den, kdy se naplní vše to, o čem Ježíš předtím mluvil); ἡ ἡμέρα
ἐκεῖνη; dies illa; bulh. оня день; Br. ten den; Ž. onen den.

Mt. 24. 36 а о дѣни томъ · і о годинѣ тои · ник'тоже не вѣстъ · Zg.,
Mar., Ass. (dvakrát), Sav. (též dvakrát, ale jen jednou — na listě 88^b — shodně
se Zg., Mar., Ass., po druhé: о дѣни же томъ и часѣ); περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκεῖ-
νης ἢ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν (J. VAJS, Ev. sv. Mat. 92; jest však též různó-
čtení s ἐκεῖνης po ὥρας); de die autem illa, et hora nemo scit; bulh. а за оня
день и часъ; Br. o tom pak dni a hodině té; Ž. o onom dni nebo hodině.
Čtení v Sav. о дѣни же томъ и часѣ je nepochybně pozdější než čtení, dosvěd-
čené v Zg., v Mar., v Ass. (dvakrát); vzniklo srovnáním s řeckým textem bez

zájména ἡκεῖνος po subst. ὥρα; na pozdější opravu ukazuje také subst. часъ за původnější година.²⁰⁴

Podobně Mr. 13. 32 а о дѣни томъ і о часѣ · никътоже не вѣстъ · (význam: ale o dni tom, ve kterém to všechno, co jsem pověděl, nastane, nikdo neví) Zg., Mar. περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἡκεῖνης καὶ τῆς ὥρας; de die autem illo vel hora; bulh. а за оня день или часъ; Br. ale o tom dni а hodině; Ž. o onom dni pak aneb oné hodině.

Mt. 24. 22 і аште не биша прѣкратниа сѧ дѣне ти · не оубо съпѣла сѧ вѣска плѣтъ. За избѣраныхъ же прѣкратятъ сѧ дѣне ти · Zg., Mar.; v Ass. *jen prvé* дѣне ти; дѣнѣ ти — дѣниѣ ти Sav. αἱ ἡμέραι ἡκεῖναι (na obou místech); dies illi (na obou místech); bulh. ония дни; Br. dnové ti; Ž. ony dni.

Mr. 13. 19 бѣдѣтъ бо дѣнѣ ти скръбѣни · Zg., дѣне ти Mar. αἱ ἡμέραι ἡκεῖναι; dies illi; bulh. презъ ония дни; Br. ti dnové; Ž. ony dni.

Mt. 24. 29 аже же по крѣби (sic) дѣни (sic) тѣхъ сѧнце мръкнѣтъ Zg., Mar., Ass., Sav. τῶν ἡμέρων ἡκεῖνων; dierum illorum; bulh. на ония дни; Br. těch dnů; Ž. oněch dnů.

Lk. 20. 1 і бысть въ единъ отъ дѣнен тѣхъ · оучашю емоу люди въ цркви. Mar.; v Zogr. (а také v Nik.) bez тѣхъ. Také v řeckých kodexech máme čtení dvojí: ἐν μιᾷ τῶν ἡμέρων а ἐν μιᾷ τῶν ἡμέρων ἡκεῖνων (srov. v. Soden, op. c. 356).

Mr. 1. 9 і бысть въ дѣни ты приде ѿс отъ назарѣта галилѣйскаго · Zg., Mar. (Význam: v těch dnech, v nichž křtil Jan Křtitel — o událostech k nim se vztahujících se předtím vypravuje.) ἐν ταῖς ἡμέραις ἡκεῖναι; in diebus illis; bulh. презъ тия дни; Br. і stalo se v těch dnech; Ž. v oněch dnech.

Lk. 2. 1 бысть же въ дѣни ты · ізиде повелѣние · отъ кесара аѣлѣгуста · Zg., въ дѣни тѣ (m. ты) Mar.; v Ass. а Sav. jiné čtení. ἐν ταῖς ἡμέραις ἡκεῖναι; in diebus illis; bulh. въ ония дни; Br. v těch dnech; Ž. v oněch dnech.

Lk. 6. 12 бысть же въ дѣни ты · ізиде къ горѣ молити сѧ · Zg., Mar. VAJS uvádí v Evangeliiu sv. Lukáše 30 pouze řecký text ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, jest však і čtení se zájmenem ἡκεῖναι (srov. v. SODEN); in illis diebus; bulh. презъ ония дни; Br. і stalo se v těch dnech; Ž. v těch dnech.

Lk. 23. 7 посла і къ іроду · сѧшту томоу въ ілѣхъ въ дѣни ты · Zg., Mar. Máme řec. čtení ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις а ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις, vedle toho і ἐν ἡκεῖναις ταῖς ἡμέραις; odtud lze předpokládati také čtení ἐν ταῖς ἡμέραις ἡκεῖναις; illis diebus; bulh. презъ тия дни; Br. v ty dni; Ž. v těch dnech.

J. 11. 49 единъ же отъ нѣхъ каиафа · архiereи сѧ лѣтоу томоу · рече імъ · Zg., Mar., Ass. τοῦ ἐνιαυτοῦ ἡκεῖνου; anni illius; bulh. презъ тая година; Br. toho léta; Ž. onoho roku. — Pod. J. 11. 51 Zg., Mar., Ass.

J. 18. 13 і ведоша і къ анѣ прѣѣ · бѣ бо тѣсть каиафъ · іже бѣ архiereи лѣтоу томоу · Zg., Ass.; томъ лѣтѣ Sav. τοῦ ἐνιαυτοῦ ἡκεῖνου; anni illius; bulh. презъ тая година; Br. toho léta; Ž. toho roku.

²⁰⁴ Srov. Slavia 11, 1932, 386, pozn. 6.

C) *Zájmeno тѣ poukazuje na bližší určení, které ihned následuje.*

Mt. 24. 46 *блaжeнѣѣ рабѣ тѣ · е҃гоже прииѣдѣ ꙗко · обрашѣтѣ тако теорашѣ ·* Zg., Mar., *рабѣт Ass., тѣ рабѣ Sav.*; ὁ δοῦλος ἐκεῖνος; ille servus; bulh. оня слуга; srb. блага томе служи; sln. blagor tistemu hlapcu, ki ga najde gospodar...; Br. služebník ten; Ž. onen služebník; pol. on sługa; rus. тот раб; ukr. той слуга. — Podobně Lk. 12. 43 *рабѣтѣ Zg., рабѣ тѣ Mar.*

Mt. 26. 24 *горе же чѣкоу томоу · имже сѣѣ чѣкы прѣданѣ вѣдетѣ ·* Zg., Mar., Ass., Sav. οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκεῖνῳ δι' οὗ...; hominī illi; bulh. на тогова човѣка; Br. běda člověku tomu; Ž. tomu člověku. — Podobně Mr. 14. 21 Zg., Mar. a Lk. 22. 22 Zg., Mar.

Mt. 18. 7 *обаче горе чѣкоу томоу нмже сканѣдаль прихѣдѣтѣ* Mar. τῷ ἀνθρώπῳ ἐκεῖνῳ; hominī illi; bulh. на оногѣз човѣка.

Lk. 12. 37 *блажени рабѣ тѣ · имже ꙗко обрашѣтѣ вѣдѣшѣ ·* Zg., Mar., Ass.; ти рабѣ Sav.; οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι; servi illi; bulh. оня слуги; Br. blaze služebníkům těm.

D) *Význam přímo ukazovací.*

Gen. sg. m. J. 18. 17 *гдѣ же раба двѣрѣница петрови · еда ꙗ тѣ отѣ оученикѣ еси чѣа того ·* Zg., ч. сѣго Ass., Sav. τοῦ ἀνθρώπου τούτου; hominīs istius; bulh. на тоя човѣкѣ; Br. člověka toho; Ž. tohohle člověka. Tu je možné pojetí dvojí: buď služka přímo ukazuje na Ježíše (tak rozumím čtení ч. сѣго v Ass., Sav.), nebo se označuje osoba, o které se vede jednání. Nebylo by nemožné, aby zájmeno deixis obecné, v našem případě тѣ, vyjadřovalo přímé ukazování na přítomnou osobu. K. BRUGMANN, Die Demonstrativpronomina 56 n., se domnívá, že v takovýchto případech zájmena deixis indiferentní nastoupila na místo zájmen deixis přímé, a hledá styčné body ve významu zájmen obojího druhu, aby vysvětlil, proč mohlo dojít k záměně. Rozhodně však pokládá ve významu přímého ukazování za původní jen zájmena deixis přímé; v pronikání zájmen deixis obecné na jejich místo spatřuje zjev sekundární. Pro časté užívání západoslov. *ten* ve významu přímé deixis hledá dokonce vysvětlení v němčině: na význam zájmena *ten* mohlo prý aspoň částečně působiti něm. *der*, mající stejný význam s *dieser*. Pravdě blíže je však asi ZUBATÝ; soudil (srov. LF. 32, 1905, 286¹), že »původně vztah k osobě první *nemusel* býti vždy vyjadřován, že bylo možno podle potřeby a vůle mluvícího užití místo zájmena deixis 1. osoby i zájmena deixis indiferentní«; pak bychom prý »měli časem činiti s faktem, že ze dvou způsobů mluvení, již od počátku vedle sebe možných, později jeden zanikl, druhý zobecněl«. Dodejme, že zájmeno typu *ten, ta, to* ve významu, tento je v slov. velmi dobře známo²⁰⁵; srov. též WACKERNAGEL, Vorlesungen 2, 132.

E) *Zájmeno тѣ odkazuje k předmětu (nebo k představě), který je thematem rozhovoru nebo o němž se v rozhovoru stala právě zmínka, nebo označuje souhrnně to, co bylo v rozhovoru proneseno.*

²⁰⁵ V č. bývá za lat. *hic* (srov. také M. Opatrný, LF. 11, 1884, 424).

Lk. 13. 32 въ тѣхъ днѣхъ пристѣпниша єдини фарисєи гл҃ѣхше ємоу· изиди и изиди отъ сѣдоу· ꙗко ꙗкоу хощетъ тѣ оубиѣти· и рече имъ шедъше рѣцѣте лисоу томоу· Mar. τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ; vulpi illi; bulh. на тая лисица; Br. povězte lišce té; Ž. řekněte té lišce.

Lk. 1. 61 мѣни єго рече· ни· нѣ да наречетъ сѧ ѿмѧ ємоу ѿданъ· ꙗко рѣхъ єи· ꙗко никѣтоже єсть отъ рождєннѣхъ твоєхъ· ѡже нарицаетъ сѧ ѿ менємъ тѣмъ· Zg., Mar., Ass. Odkazuje se ke jménu ѿданъ. τῷ ὀνόματι τούτῳ; hoc nomine; bulh. съ това име; Br. jménem tím. Jak ukazuje také zájmeno v textu řeckém a latinském, má тѣхъ na tomto místě důraznější význam.

Mt. 19. 11 не вѣси вѣмѣстѣтъ словесе того Ass., с. сєго Mar.; srov. zde výše (str. 189) прѣ сѧ (D). τὸν λόγον τούτου.

Lk. 19. 27 вѣдѣе врагы моѧ тѣхъ· не хотѣхъшиа мѧнѣ да цр҃кѣ бѣмъ вѣмъ надъ нѣмъ· прикѣдѣте ѧ сѧмо· Zg., Mar. τοὺς ἐχθροὺς μου ἐκείνους; inimicos meos illos; bulh. оня мои неприятели; Br. ty pak nepřátely mé; Ž. tyto mé nepřátele. (Nutno předpokládat, že král, vrátiv se, uslyšel o nepřátelích svých; šlo by o odkaz ke zmínce v rozhovoru.)

F) вѣкѣхъ тѣхъ ,onen věk'.

Lk. 20. 35 сѣбє вѣкѣхъ сєго жєнатъ сѧ· ꙗко посагажѣхъ· а сѧподобѣши сѧ· вѣкѣхъ тѣхъ оулоучатъ· ꙗко вѣскрѣшенѣ єже отъ мрѣтєхѣхъ· ни жєнатъ сѧ· ни посагажѣхъ· Zg., а сѧподобѣшен сѧ вѣкѣхъ тѣхъ оулоучити Mar. τοῦ αἰῶνος ἐκείνου; qui digni habebuntur saeculo illo; bulh. оня свѣтъ; Br., Ž. onoho věku. — Je známo, že zájmena deixe typu ,onen' mohou označovatí předměty nadzemské, neviditelné a celý mimosvětský, nadpozemský život. Příklad pro zájmeno *to* v tomto významu: rus. на том свете ,на ономъ свѣтѣ'. BRUGMANN, Dem. 86 n. (§ 35. 1), K. SANDFELD, Linguistique balkanique 157 n. Tu máme význam ukazovací.

ОНѢ.

a) Označuje odkaz k představě vzdálenější nebo znamená tolik, co ,onen známý'.

Mt. 27. 63 въ оутрѣни же днѣхъ по параскевѣхѣхъ· сѧвѣраша сѧ ар҃хїєренъ ꙗкоу фарисєи· кѣхъ пилатоу гл҃ѣхше· ꙗко помѣнѣхомъ· ꙗко лѣстѣць онъ рече· єште живѣхъ сѧ· по трѣхъ днѣхъ вѣстанѣхъ· Zg., лѣстѣць онъ Mar., лѣстѣць онъ Ass. ὁ πλάτος ἐκεῖνος; seductor ille; bulh. оня измамникъ; Br. ten svůdce; Ž. ten podvodník; rus. обманщик тот. (Bylo též řecké různočtení se zájmenem ἐκεῖνος před substantivem.)

b) V Sav. ve významu тѣхъ (odkaz k substantivní představě, známé z předcházejícího obsahu):

Mt. 18. 26 падъ же рабъ онъ кланѣше сѧ ємоу· Sav., работъ Mar., Ass. Odkaz k předcházejícímu subst. єдинъ длѣжѣннѣхъ; ὁ δοῦλος ἐκεῖνος; servus ille; Br. služebník ten.

Mt. 18. 29 оверѣте єдиногѣ подроу҃гѣхъ своѣхъ; ... падъ же подроу҃гѣхъ онъ молѣше ꙗкоу гл҃ѣхъ· Sav., клєкѣтѣхъ Ass.; Mar. клєкѣтѣхъ. V ř. textu nalézáme jednak čtení ὁ σύνδουλος αὐτοῦ, jednak ὁ σύνδουλος ἐκεῖνος. Br. spoluslužebník ten.

c) Označení časové, k určení současnosti s předcházejícím dějem, s hlediska spisovatelova již vzdáleným.

Mt. 14. 1 **κτ̃ κρ̃μα ονο ουσ̃λ̃σ̃ι̃σ̃α̃ς̃ ι̃ρ̃ο̃δ̃ τ̃ε̃τ̃ρ̃α̃ρ̃χ̃ς̃ σ̃λ̃ο̃υ̃χ̃ς̃ ι̃ς̃ε̃κ̃τ̃.** Mar., **κτ̃ ονο κρ̃μα** Zg. ἐν ἐκεῖνῳ τῷ καιρῷ; in illo tempore; bulh. въ онова време; Br. v tom čase; Ž. v oné době. Tento ojedinělý případ bych vysvětloval tak, že v originálu bylo pouhé **κτ̃ ονο̃** a že při rozepsání bylo zájmeno položeno buď za jméno (v Mar.) nebo před ně (v Zg.). Zkratka **κτ̃ ονο̃** n. jen **κτ̃ ονο** známa je z Ass.

*

STATISTIKY VÝSLEDKŮ. a) V evangeliijním textu jsme našli celkem 244 dokladů pro spojení jména podstatného s postpositivním **с̃к**; 21 dokladů v tomto počtu je pro typ **κ̃ε̃κ̃ с̃и**. Pro spojení substantiva s postpr. **τ̃к̃** je v evang. textu dokladů 110 (v tom jednou **м̃к̃ε̃μ̃α̃ τ̃ε̃ρ̃ο̃ζ̃ε̃**), pro spojení substantiva a postpos. zájmena **ο̃η̃к̃** jsou doklady 4.

Je zajímavé, že je poměrně málo dokladů takových, kde by bylo souhlasné čtení *ve všech čtyřech kodexech* (mezi doklady na substantivum s postpos. **с̃к** — celkem 244 — je jich pouze 49; *poměrně* nejčastěji se shodují kodexy dva, zvláště čtveroevangelní Zg. a Mar.).

Počet dokladů podle jednotlivých památek.

	substantivum + с̃к ; subst. + τ̃к̃ ; subst. + ο̃η̃к̃ ; celkem			
Zogr.	179 (— 18 ²⁰⁶) ;	71 ;	1 ;	251 (— 18).
Mar.	197 (— 21) ;	78 ;	2 ;	277 (— 21).
Ass.	127 (— 15) ;	73 ;	1 ;	201 (— 15).
Sav.	91 (— 13) ;	35 ;	2 ;	128 (— 13).
úhrnem v evangeliích	594 (— 67) ;	257 ;	6 ;	857 (— 67).

Uvádím pro srovnání čísla Miletičova (Бѣлг. Прегл. 2, 2): Zogr. má podle něho dokladů se **с̃к** 83, dokladů s **τ̃к̃** 68; Mar. 98 a 64; Ass. 44 a 40; Sav. 43 a 27. A to počítá Miletič také doklady, v kterých je **с̃к** n. **τ̃к̃** mezi adjektivem a substantivem (typ **д̃ε̃β̃ρ̃υ̃и̃-τ̃к̃ ч̃л̃ο̃ε̃τ̃к̃к̃**).

b) Statistika podle pádů, čísel a rodů.

Pro sg. máme při **с̃к** a **τ̃к̃** celkem 276 dokladů, pro pl. 78. Při **с̃к** je poměr 188:56, při **τ̃к̃** 88:22; třeba však podotknouti, že v počtu 56 dokladů s postpositivním **с̃к** zahrnuto je 24 dokladů typu **κ̃ε̃κ̃ с̃и**, které jsou, jak jsme již podotkli, neurčité.

Podle rodů jsem našel u zájmen **с̃к** a **τ̃к̃** 200 dokladů pro mask., 78 dokladů pro podst. jména rodu ženského, 76 pro neutrum (v tom 24 dokladů typu **κ̃ε̃κ̃ с̃и**). Při zájmeně **с̃к** je pro mask. 113 dokladů, 64 pro fem., 67 pro neutrum (v tom 24 dokladů typu **κ̃ε̃κ̃ с̃и**); při **τ̃к̃** je pro mask. 87 dokladů, pro femininum 14, pro neutrum 9. Při zájmeně **ο̃η̃к̃** jsou pouze doklady pro sing. (mask. 3, neutr. 1).

Podle jednotlivých pádů: Gb nom. sg. m. 39 (31, 39, 22, 14)²⁰⁷; f. 13 (13, 12, 8, 7); n. (nom.-akus.) 26 (18, 20, 15, 12); — gen. sg. m. 27 (22, 19, 8, 9); f. 5 (2, 2, 3, 2); n. 4 (1, 3, 2, 2); — dat.

²⁰⁶ Jde o případy typu **κ̃ε̃κ̃ с̃и**; k tomu (jako případ 19.) buď též uvedeno **ε̃ε̃ m. с̃к**, doložené v J. 9. 39 (μ̃η̃ρ̃ с̃ε̃).

²⁰⁷ Čísla, uvedená v závorkách, týkají se evang. kodexů Zogr., Mar., Ass., Sav.

sg. m. 6 (6, 5, 1, 0); f. 5 (2, 3, 3, 3); n. 1 (1, 1, 0, 0); – akus. sg. m. živ. 2 (2, 2, 1, 1), neživ. 9 (8, 9, 7, 1); f. 35 (13, 17, 18, 16); – lok. sg. m. 9 (8, 8, 3, 3); f. 3 (3, 3, 2, 0); n. 1 (0, 1, 1, 1); – instr. sg. m. 3 (3, 3, 0, 0). Celkem v sing. 188 dokladů (133, 147, 94, 71). – Plur. nom. m. 4 (4, 4, 2, 1); nom.-akus. plur. n. 9 (8, 9, 7, 2); – gen. pl. m. 7 (4, 6, 3, 2), f. 1 (1, 0, 1, 0), n. 1 (1, 1, 1, 0); – akus. pl. m. 6 (6, 6, 3, 2); f. 1 (1, 1, 0, 0); – lok. pl. m. 1 (1, 1, 0, 0); f. 1 (1, 1, 1, 0); n. 1 (1, 1, 0, 0). Celkem v plur. 32 dokladů (28, 30, 18, 7). K tomu 24 dokladů typu *кѣтъ сѣ* (18, 20, 15, 13). – *Тѣ* nom. sg. m. 20 (11, 12, 16, 8); nom.-akus. sg. n. 3 (3, 3, 1, 1); – gen. sg. m. 26 (8, 8, 22, 3); f. 2 (1, 1, 1, 0); n. 2 (1, 1, 1, 0); – dat. sg. m. 12 (9, 10, 4, 4); n. 3 (3, 2, 3, 0); dat.-lok. sg. f. 7 (7, 7, 6, 5); – akus. sg. m. neživ. 2 (2, 2, 1, 0); f. 4 (4, 4, 1, 1); – lok. sg. m. 4 (3, 4, 3, 3); – instr. sg. m. 2 (2, 2, 2, 2); n. 1 (1, 1, 1, 0). Celkem v sing. 88 dokladů (55, 57, 62, 27). – Plur. nom. sg. m. 7 (5, 6, 5, 3); f. 1 (1, 1, 1, 1); – gen. plur. m. 6 (4, 6, 3, 4); – dat. pl. m. 1 (0, 1, 1, 0); – akus. pl. m. 7 (6, 7, 1, 0). Celkem 22 dokladů (16, 21, 11, 8).²⁰⁸

Někdy se *-ѣ-* před *сѣ*, *тѣ* v nom. a v akus. sg. mask. vokalisuje v *-о-*, *-ѣ-* v *-ѣ-*. Poměry jsou tyto:

	<i>-ѣ сѣ</i>	:	<i>-о сѣ</i>		<i>-ѣ тѣ</i>	:	<i>-о тѣ</i>
Zg.	13	:	9		9	:	1
Mar.	16	:	7		6	:	4
Ass.	11	:	4		6	:	4
Sav.	5	:	—		5	:	—
	<i>-ѣ - сѣ</i>	:	<i>-ѣ - сѣ</i> ²⁰⁹		<i>-ѣ тѣ</i>	:	<i>-ѣ тѣ</i>
Zg.	13	:	1		1	:	—
Mar.	1	:	17		1	:	—
Ass.	—	:	9		—	:	1
Sav.	5	:	—		—	:	—

Většina dokladů pro útvar vokalisovaný je z nominativu sg. mask.; pro akusativ jsou jen 3 doklady ze Zg., 2 z Mar., 2 z Ass. (před *сѣ*; před *тѣ* však žádný).

c) Je-li při substantivu ještě adjektivní n. zájmenný přívlastek, bývá pořadí slov toto: při *сѣ* nejčastěji substantivum, zájmeno ukazovací, adjektivní přívlastek (16 dokladů, jednou je tu na 3. místě zájmeno přívlastňovací); méně hojně (sedmkrát): zájmeno *кѣсѣ*, subst., *сѣ*; šestkrát: subst., přívlastek, *сѣ* (tu je však v pěti případech z šesti zájmeno přívlastňovací). Při *тѣ* máme podobných dokladů celkem 8, z toho 5krát pořadí zájmena *кѣсѣ*, substantiva a zájmena *тѣ*, a po jednom dokladu spojení subst., *тѣ*, adj.; adjektiva, substan-

²⁰⁸ Mezi 12 doklady pro nom.-akus. sg. neutr. ze Sav. započítáno je jedno místo (J. 7. 40 *слово сѣ*), na němž ostatní kodexy (Zg., Mar., Ass.) mají plurál. – Mezi doklady pro gen. sing. mask. započítán také doklad ze Zogr. J. 12. 27 *отъ часа сѣро*; v Mar., Ass., Sav. jest však *отъ години сѣа*, tedy gen. sg. fem. – ten je na příslušném místě započten také. – Mezi 13 doklady typu *кѣсѣ сѣ* ze Sav. uveden je jeden doklad pro sing. *кѣро сѣро* (Mt. 6. 32). – Uvádím také, že dva ze tří dokladů pro spojení substantiva s postpositivním zájmenem *сѣ* v akus. plur. v Ass. mají útvar *сѣи*, *сѣи* (Lk. 2. 19, 51). – Mezi 39 doklady pro nominativ sing. mask. započítáno je také 16 dokladů pro adv. *дѣнасѣ*; kdyby se s nimi nepočítalo, zbylo by pro *сѣ* v sing. jen 172 dokladů, v nom. sing. mask. by bylo jen 23 dokladů (Zg. 19, Mar. 23, Ass. 13, Sav. 9).

²⁰⁹ Jde téměř úplně o adv. *дѣнасѣ* (*-ѣ* : *-ѣ-* Zg. 11 : 1, Mar. 0 : 16, Ass. 0 : 9, Sav. 5 : 0). Podotýkám, že všechny doklady pro nom. a pro akus. sg. mask. není lze vzájemně srovnávat; nelze na př. počítati dokladů jako *родѣ же сѣ*, *кратрѣ твои сѣ*.

tiva, тѣ²¹⁰; subst., přív. z., тѣ. — Již z tohoto materiálu je patrné, že nelze souhlasit s thesí Trifonovovou, že by spojení substantiva se zájmenem ukazovacím v postposici mělo původ ve spojení, obsahujících také adjektivní přívlastek; musíme ovšem vyčkat ještě výsledku zkoumání ukazovacích zájmen v anteposici. Z velikého počtu dokladů s postpositivním zájmenem ukazovacím jest jen *jediný* případ s demonstrativem po adjektivu (оучение ное се Mar. Mr. 1. 27, v Zg. je však оучение се ное); při тѣ takového příkladu není vůbec. — Někdy se aspoň vykládá, že prý postpositivní postavení demonstrativního zájmena po substantivu vyšlo ze spojení substantiva s adjektivem a že se zájmeno původně kladlo mezi substantivum a adjektivum (tedy podle toho původní bylo buď spojení: subst., zájmeno ukazovací, adjektivum, nebo spojení: adjektivum, z. ukazovací, substantivum) a že se teprve později spojovalo z. ukazovací jen se samotným substantivem. Ale ani pro tento závěr náš materiál nesvědčí: 16 dokladů pro spojení substantiva, zájmena ukazovacího сѣ, adjektiva (v tom jeden doklad se zájmenem přívlastňovacím) a jeden doklad spojení substantiva, zájmena тѣ, adjektiva v celkovém počtu 354 dokladů je přece jen málo.

d) Výsledek srovnání dokladů slovanských s řeckým originálem.

α) Zájmeno сѣ je téměř vždy (celkem je 244 dokladů) překladem řec. zájmena οὗτος. Nenašel jsem u tohoto zájmena ani jediného případu, kde by v řeckém textu byl jen pouhý člen. Neprávem cituje O. GRÜNENTHAL κτκα сего z Mt. 13. 40, prý za ř. τοῦ αἰῶνος; jest také znění τοῦ αἰῶνος τούτου. N. RADOŠEVIČOVÁ cituje v JФ. 16, 1937, 145, doklad z Mr. 9. 42 і же аште съблзньтѣ единого отъ малѣхъ сѣхъ. κτροϋκштнхъ къ ма (Zg., Mar.), prý za řec. ἕνα τῶν μικρῶν τῶν πιστευόντων εἰς ἡμᾶς; ale třeba uvést také řecké různocnění ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων; není třeba vykládati, že výraz малѣхъ сѣхъ se stal obvyklým a že užívání ukazovacích zájmen je známkou stylu spisovné slovanštiny. Samostatně postupoval písař kodexu Ass. 114^d 13 v Lk. 10. 11 вѣньже кождо градѣ вѣходите, и не приемайте вастъ, ишедъше на распятие его рѣцѣте: и прахъ прилепшии насѣ отъ града сего къ ногамъ нашихъ и тѣтрасаемъ камъ; v Zg. a v Mar. čteme отъ града вашиго; v ř. ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν; zájmeno ukazovací m. zájmena přívlastňovacího se docela dobře hodí do dané souvislosti. Doklady ze Sav. Mt. 19. 3 (женѣ сѣхъ, тѣ ж. своѣхъ, τὴν γυναῖκα αὐτοῦ) a Mt. 19. 6 (женѣ сѣхъ, v jiných památkách ani v řeckém textu takového znění není) vyložili jsme již výše na str. 196 (při сѣ sub F) jako vzniklé neporozuměním písaře Savv. knihy (srov. též V. POGORELOV, Опытъ изучения текста Саввиной книги 24, 53).²¹¹

²¹⁰ Savv. kniha má však na místě, o něž jde, pořadí: adj., тѣ, subst.

²¹¹ Není snad třeba příliš dokazovati, že čtení Zg. Lk. 24. 14 о вѣхъ сѣхъ приключиши сѣ сѣхъ (περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων) vzniklo *kontaminací* čtení о вѣхъ приключиши сѣ сѣхъ (takto v Ass.) a čtení о вѣхъ сѣхъ приключиши сѣ (takto Mar.). Předpoklad, že původní text zněl tak, jak je dosvědčen v Ass., nepokládám za jistý (srov. Jos. Vajs, Ev. sv. Luk. 123).

Zájmeno τκ jest obvykle překladem řec. zájmena ἐκεῖνος. Z celkového počtu 110 dokladů našel jsem v evangeliích 5 dokladů, kdy je v řeckém textu substantivum s pouhým členem: 1. Mt. 22. 11 ὁ τκ, jen v Ass., za ř. ὁ βασιλεὺς; 2. Mt. 22. 13 ὁ τκ, opět jen v Ass., v ř. opět jen ὁ βασιλεὺς; 3. Lk. 16. 22 βογατκ τκ, jen v Sav., v ř. jen ὁ πλούσιος; 4. Mr. 8. 6 σεδαμ τκ χλκκτκ, v Zg. a v Mar., za ř. τοὺς ἐπὶ ἄρτους; 5. Mt. 21. 38 δκλατελε κε τι, jen v Ass. (jako v Ass. jest i v Zg.^b), za řec. οἱ δὲ γεωργοί. Celkem jsou uvedené doklady omezeny na ojedinělé kodexy (tříkrát ojediněle v Ass., jednou v Sav., jen jednou v Zg. a v Mar.) a lze vyložit, že jde o samostatné dodatky písařů příslušných rukopisů, kteří tak všude, jak jsme shledali rozbořem každého jednotlivého místa, dobře vystihli smysl místa; zájmeno ukazovací dodáno je v případech těch zcela vhodně. N. RADOŠEVIČOVÁ uvádí l. c. doklad 1., 2. (tu nesprávně Mt. 22. 8 m. 13) a 3. a k tomu vytýká ještě Mt. 24. 36 — tu však máme také čtení řecké s ἐκεῖνης po ὥρας, místo toto sem tedy nenáleží; kromě toho je v citacích autorčiných několik nepřesností.²¹² Autorka chybí vůbec zvláště v tom, že činí závěry z nedostatečného srovnání slovanského překladu s řeckým textem. Tak probírá v svém článku na str. 148—149 domnělé doklady, v nichž je prý v slovanském překladu vynecháno zájmeno ukazovací v řeckém originále obsažené. Z případů s postponovaným zájmenem ukazovacím cituje L. 14. 21 — tu autorka sama přiznává existenci řeckého různoctení bez zájmena ukazovacího —; dále cituje Lk. 20. 1 — ale tu jest řecké čtení ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν (v. SODEN, Die Schriften des Neuen Testaments 356; toto vydání autorka vůbec neuvádí); dále Mt. 18. 29 — také tu je různoctení; Mt. 26. 12 — i tu je varianta v řeckém originále; a podobně je tomu při Lk. 18. 34, při Mt. 24. 48, při Mr. 8. 2 (tu však čtení, o něž jde, není vůbec v Savv. knize, z níž je autorka cituje, obsaženo; znění bez zájmena ukazovacího známo je však v Nik. a v Gal.; je zajímavé, že Łoś právě obráceně předpokládal, že čtení s demonstrativním zájmenem je překladem řeckého substantiva s pouhým členem, srov. Gramatyka starosłowiańska 163 a moji poznámku v LF. 51, 1924, 180; obojí znění — se zájmenem ukazovacím i bez něho — v řeckém originále opravdu existuje, což autorka také uvádí). Obstojí jen doklad ze Zogr. Lk. 15. 30. Jde opět o odchylky ojedinělých kodexů, které se snadno vysvětlí opravou podle řecké varianty bez demonstrativního zájmena; většinou jest odchylka v samotném Mar., v němž se, jak se právem domníval MEILLET, staly opravy podle odchylného řeckého znění.

Máme tedy v evang. několik dokladů, v kterých je subst. se zájmenem ukazovacím překladem řeckého substantiva s pouhým členem; to však nikterak neznámá, že by v nich zájmeno сκ, τκ mělo význam členu; jak již naznačeno, může být výklad pouze takový, že písaři jednotlivých příslušných rukopisů

²¹² Třeba především opravit autorčin převod zkratky ὁκ — prý ὁκκ; má býti ὁκκκ. — Při Mt. 24. 36 dodejme: v Ass. je čtení to — jako v Sav. — doloženo také dvakrát, v obou případech shodně; ale čtení z Mr. 13. 32, kterého autorka vzpomíná, v Ass. doloženo není. Citát, který z Mr. 13. 32 uvádí, týká se Zg. a Mar. Autorka připouští na tomto místě také ř. znění se zájmenem ἐκεῖνος; takové čtení existuje skutečně.

dodali ukazovací zájmeno *samostatně*, aby vyjádřili odkaz ke jménu, o němž se stala zmínka, odkaz, který byl v duchu jejich subjektivního pojetí příslušných míst. Srov., že jest v Mr. 8. 6 (σελμα τῆ χαλκῆ za τοὺς ἑπτὰ ἄρτους) zájmeno ukazovací též v překladě srbském, v českém (kralickém i Žilkově) a v polském. A přece v těchto jazycích není členu!

β) Zájmeno *сѣ* je *vždy* překladem řec. zájmena οὗτος.²¹³ Jeden doklad (Zg. Lk. 20. 18), v kterém je postpon. *сѣ* za ř. ἐκεῖνος, vykládám poukazem na místo stejně znějící v Mt. 21. 44, kde je v ř. zájmeno οὗτος; protože pak toto místo bylo nejspíše vsunuto do ev. Matoušova podle znění Lk. 20. 18, je možno předpokládati znění se zájmenem οὗτος i v Lk. 20. 18, ačkoliv takovéto znění dosud doloženo není. Čtení kodexu Mar. (на камене томе) mohlo vzniknout opravou podle řeckého textu, obsahujícího zájmeno ἐκεῖνος.

Zájmeno *тѣ* je obvykle překladem řec. zájmena ἐκεῖνος; čtyřikrát je však *тѣ* za ř. οὗτος. Jde o tato místa: 1. J. 18. 17 чѣа того Zg. (ч. сего Ass., Sav.), τοῦ ἀνθρώπου τούτου; 2. Lk. 13. 32 ἡσού τομοу Mar., τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ; 3. Lk. 1. 61 ἰμενema тѣма Zg., Mar., Ass., τῷ ὀνόματι τούτῳ, hoc nomine; 4. Mt. 19. 11 словеса того Ass. (с. сего Mar., Sav. jinak), τὸν λόγον τούτον. V našem rozboru jsme tyto doklady zařadili do dvou skupin (D, E), v nichž má zájmeno *тѣ* *důraznější význam*, buď přímo deiktický (sr. výklad při J. 18. 17; D) n. význam ukazovací na něco, co je thematem *rozhovoru*, o čem se osoba, s níž hovoříme, právě zmínila, a pod. V takovýchto případech, v kterých nešlo o nedůrazný odkaz k představě známé z předchozího obsahu, mohlo být zvoleno zájmeno *тѣ* pro svůj širší význam (srov. J. ZUBATÝ, LF. 32, 1905, 286, pozn. 1; WACKERNAGEL, Vorlesungen 2, 132, a zde str. 205).

Poměru slovanského překladu k řeckému originálu po této stránce všimla si též N. RADOŠEVIČOVÁ l. c. 153–154. Odkazuje především k svému výkladu místa z Lk. 20. 18, ale vzájemný vliv míst stejně znějících v Lk. 20. 18 a v Mt. 21. 44 jest si asi představiteli obráceně, než jak činí autorka (srov. zde výše). Doklady, v kterých je *тѣ* za οὗτος, chtěla by vysvětlovati tak, že prý οὗτος označuje předmět vzdálenější, kdežto *сѣ* prý poukazuje na předmět bližší; a tak se prý mnohdy zdálo *тѣ* vhodnější k vystižení situace, vyjádřené v řeckém textu. Domnívám se však, že několik málo dokladů, v kterých je *тѣ* překladem zájmena οὗτος, nepostačí k tvrzení tak závažnému; kromě toho je v dokladech, o něž jde, význam důraznější, jak výše vyloženo. Vedle čtyř dokladů, uvedených zde výše, cituje autorka ještě tato místa: Lk. 6. 12, 19. 15, 23. 7, ale tu všude jsou různocnění, obsahující zájmeno ἐκεῖνος.²¹⁴

γ) Sledujme nyní poměr slovanského překladu k textu řeckému, pokud jde o pořadí substantiva a ukazovacího zájmena. Možno říci, že se i po této stránce slovanský překlad shoduje s řeckým originálem. Odchylek jsem našel celkem pouze 10 (na 358 dokladů všech), při zájmeně *сѣ* 7, při *тѣ* 2, při *онѣ* 1. Při

²¹³ Ale v Lk. 8. 4 je прѣтѣхъ снѣхъ Mar., Ass., za řec. παραβολὴν τοιαύτην.

²¹⁴ Mezi doklady sem příslušejícími cituje autorka také doklad тѣма же исходаиema z Mt. 11. 7, v němž však jde o zájmeno v postavení podmětovém, nikoliv o určení přívlastkové. – Na tomto místě všímám si jen případů se zájmenem *postponovaným*, nikoliv – zatím – autorčiných příkladů všech.

сѣ: 1. J. 12. 5 χρισμα сн Zg., μνρο сѣ Mar., Ass., Sav.; τοῦτο τὸ μύρον; 2. Mt. 17. 21 родъ же сѣ Mar., Sav., сѣ же родъ Ass.; τοῦτο δὲ τὸ γένος; 3. J. 3. 2 зна-
мени снхъ Zg., Mar., Ass.; ταῦτα τὰ σημεῖα; 4. Mr. 7. 29 за слово сѣ Zg., Mar.;
διὰ τοῦτον τὸν λόγον; 5. Mt. 6. 32 вѣхъ снхъ Sav., снхъ вѣхъхъ Zg., Mar.,
Ass.; τούτων ἀπάντων; 6. Mt. 13. 34 вѣхъ сн Zg. (Mar. bez сн); ταῦτα πάντα;
7. Lk. 22. 37 писано сѣ Zg., писано сѣ Mar.; τοῦτο τὸ γεγραμμένον. При тѣ:
8. Mt. 22. 46 отъ дѣи того Mar., Ass. (отъ того дѣи Sav.); ἀπ' ἐκείνης τῆς
ἡμέρας; 9. Lk. 23. 7 еѣ дѣи тѣи Zg., Mar.; ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις (ἐν ταῖς
ἡμέραις ταύταις, ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις). При онѣ: 10. Mt. 14. 1 еѣ крама оно
Mar. (еѣ оно еѣкрама Zg.); ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ.

N. RADOŠEVIČOVÁ v svém výkladu o této věci (l. c. 149–153) odha-
duje počet odchýlení na 10% všech dokladů; jak jsme však viděli, je při
postposici zájmena dokladů takových mnohem méně, asi 2·8%. V dokladech
z Mt. 13. 51, J. 6. 51, 58, 60, 11. 47, Lk. 9. 48, které autorka cituje, jsou také
po ruce řecké varianty se zájmenem ukazovacím za jménem podstatným; zato
neuvádí autorka některé doklady jiné, v kterých odchýlení se vyskytuje opravdu.
Také v Mt. 26. 29 (отъ плода сего лозънаго) jest řecká varianta s postposicí
dem. zájmena (srov. l. c. 151), též v Lk. 21. 36 (str. 152) a v Lk. 20. 18: konsta-
továním existence odchýlného čtení řeckého padají ovšem také umělé před-
poklady a závěry autorčiny.

Některé doklady z uvedených desíti případů neshody textu řeckého a slo-
vanského v poloze zájmena ukazovacího vysvětlí se snad odchýlným řeckým
zněním (srov. pozn. při сѣ J. 12. 5, str. 179; při тѣ Lk. 23. 7, str. 204), jinde
je snad možný výklad jiný (při онѣ Mt. 14. 1, str. 207; též při dokladu 5. a 6.);
celkem je však vidět, že postposice zájmena ukazovacího není snad všude
pouhým napodobením pořadí slov textu řeckého, že se mohla v slov. překladě
také objeviti nezávisle, samostatně — srov. bližší výklad při anteposici v § 6,
na str. 278–279 (srov. také, že v příp. 2., 5., 8., 10. jsou rozdíly v poloze zájmena
v jednotlivých památkách). S výkladem CUENDETOVÝM, že se písař snažil
zájmeno ukazovací zatlačit do pozadí, nelze však, jak jsem ukázal, vždy
souhlasiti.²¹⁵

e) Statistika podle významů dokladů.²¹⁶

Při сѣ: A 97 (z toho 3 doklady typu вѣхъ сн); B 25; C 21; D 23 (4krát
вѣхъ сн); E 76 (a 51, v tom 17krát вѣхъ сн, b 25); F 2.

Při тѣ: A 79 (a 66, b 6, c 1, d 6); B 18; C 7; D 1; E 4; F 1.

Při онѣ: A 1; B 2; C 1.

Rozborem významovým — je rozbor ten v naší práci proveden po prvé —
jsme zjistili u všech dokladů významy běžné u zájmen ukazovacích; význam členu
nenašli jsme nikde.

²¹⁵ Další poznámky, zvláště též k poznámce N. Radoševičové o zájmeně онѣ, budou uvedeny
při zkoumání případů s anteposicí zájmena (§ 6).

²¹⁶ Významy označují písmeny, jimiž jsou roztříděny ve výkladu při jednotlivých zájmenech.

II. Evangelní listy Ochridské.

Srov. G. A. Iljinskij, Охридскіе глаголическіе листки. Отрывокъ древне-церковно-славянскаго евангелія XI в. Памятники старославянскаго языка. Томъ III, выпускъ 2-й. Петроградъ 1915. V hranatých závorkách doplňky zlomkovitého textu.

Gh.

A) *Význam přímo ukazovací.*

J. 20. 30 мѣного же і ѿна знаменѣ сѣтѣри иѣъ · прѣдѣ [оу]ченикѣи скоіи · ꙗже не сѣтъ писана · [в]ѣъ кнѣи гдѣхъ сѣхъ. Takto i v Zg., v Mar., v Ass. (srov. str. 185.) ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ. In libro hoc. Bulh. въ тая книга. Br. v knize této. Ž. v této knize.

B) *Zájmeno сь odkazuje na něco, co je známo z předcházejícího obsahu, o čem se právě stala zmínka.*

Lk. 24. 21 [нѣ і надѣ въ сѣмни] сѣмни · третѣи сѣ д[енѣ]и иматѣ днѣсѣ. Takto i v Zg., v Mar.; Ass. jinak. Καὶ σὺν πᾶσι τούτοις. Je tu — jako při dokladech typu въ сѣмни vždy — těžko rozhodnouti, který člen je ve spojení takovém hlavní.

C) Jako *individuální odchylky*, pocházející od samého písaře Ochr., posuzovati jest doklady z Lk. 24. 30 a z J. 3. 31; působila tu jiná podobná místa.

Lk. 24. 30 і вѣ]сѣтъ ꙗко възлеже с[ѣ]тъ нима · прѣмѣтъ хлѣ]бѣтъ сѣ и прѣломѣ д[а]каше нима; λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησεν. Mar., Ass. bez сѣ. Domnívám se, že písař mohl mít v mysli místa, v kterých Ježíš při lámání chleba ukazoval na sebe, na př. J. 6. 58 ꙗдан хлѣбѣтъ сѣ, J. 6. 51 отъ хлѣба сего. I když je tedy v řečtině pouhý člen, nelze říci, že by se mu сѣ rovnalo také významově, že by bylo jeho překladem; domnívám se, že v originále zájmena ukazovacího nebylo, že je dodal teprve opisovatel podle své reminiscence.

J. 3. 31 гр[а]дѣи · сѣвѣише надѣтъ въ]сѣмни сѣмни естѣ. Mar., Ass. bez сѣмни; ἐπάνω πάντων ἐστίν. Spojení надѣтъ въ сѣмни сѣмни je častěji doloženo: srov. i v našem zlomku Lk. 24. 21. I významem by se dalo zájmeno ukazovací pochopit, zvláště klademe-li je do úst Jana Křtitele (na jinou souvislost těchto veršů ukazuje Žilka, Nový Zákon 145, 147, v pozn., ale ani v tomto případě nelze pokládati ukazovací zájmeno сѣмни za překlad řeckého členu).

Th.

Zájmeno odkazuje k substantivní představě, známé z předcházejícího obsahu.

J. 1. 40 [і прѣвѣстите оу него д]енѣтъ. Též v Zogr. (днѣъ тѣъ), v Mar. (днѣъ тѣъ), v Ass. (днѣтъ). τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Předtím v J. 1. 35: въ оутрѣи же днѣъ. Lze vyložit i také jako určení času, kdy se udál děj v předcházejícím líčení obsažený.

Pro spojení substantiva se zájmenem онѣъ v postposici není v evang. listech Ochridských dokladu.

Máme tu tedy celkem 5 dokladů (mezi nimi 2 typu въ сѣмни), 4 (z nich 2 typu въ сѣмни) pro spojení se zájmenem ukazovacím сѣ, 1 pro spojení substantiva s postpositivním тѣъ. V řeckém textu nalézáme na třech místech zá-

jmeno ukazovací (buď οὗτος n. ἐκεῖνος), na dvou místech je pouhý člen; přesto nelze v dokladech, o něž jde, spatřovati člen slov., nýbrž zájmeno ukazovací, písařem samostatně dodané.

Miletič dokladů z Ev. Ochr. neuvádí.

III. Psalterium Sinaiticum.

Srov. S. Sever'janov, Синайская Псалтырь. Глаголический памятник XI вѣка. Петроградъ 1922. Памятники старослав. языка IV. Srov. též Jos. Vajs, Staroslavenski psaltir hrvatsko-glagolski I. U Krku-Pragae 1916.

Г҃.

A) Význam přímo ukazovací.

Ps. 33, 7 (40^b 22): **НИЩЕ ꙗко сѣ възвѣда и г҃ъ оуслыша н.** Οὗτος ὁ πτωχός. Pod. Lob. Par.; bulh. тоя сироммахъ; srb. овај страдалац; rus. этотъ страдалецъ; Kral. tento chudý.

Přímou deiktický význam zájmena сѣ spatřuji také v Ps. 103, 26 (134^a 22): **ЗМѢНИ СѢ ѿже съзвѣда ржати сѣа емоу;** pod. Lob. зми сѣ, Par. з'мни са. Srov. předtím: **се море великое пространое.** Δράκων οὗτος ὅν ἔπλασας ἐπαιτίζειν αὐτῷ. (Prorok slaví Boha a spatřuje v mysli své předměty, o nichž mluví. Jinak by bylo třeba vztáhnouti zájmeno ukazovací k následujícímu нже.)

Takto by bylo lze chápati také Ps. 73, 2 (92^b 20): **Гора сѣионъ сѣ въ нжже въселѣа сѣа еси** (Lob. bez ukaz. záj., Par. jako v Psalt. Sin.). Ὁρος Σιών τοῦτο ὃ κατεσκήνωσας ἐν αὐτῷ. Kral. na Sion horu tuto. (Lid se vzrušeně modlí za své vysvobození.) Na přímou deixi ukazuje také nominativ гора.

Takto patrně i Psalt. 108, 27 (146^a 7): **ѿ оуѣдѣахъ ꙗко ржка твоѣ си ꙗ тѣи ꙗ сѣ творѣа ѿ еси.** Takto i Lob. i Par. (jen да m. i na začátku). Καὶ γινώτωσαν ὅτι ἡ χεὶρ σου αὐτῇ, καὶ σύ, Κύριε, ἐποίησας αὐτήν.²¹⁷

B) Zájmeno сѣ označuje přítomný čas.

Ps. 2, 7 (2^a 15) **днєсѣ;** 94, 8 (125^a 9) **дѣнєсѣ;** σημερον.

C) a) Zájmeno сѣ odkazuje na něco, co je známo z dřívější zmínky.

Ps. 11, 8 (12^b 16): **Тѣи же ꙗ сѣ х҃аниши нѣи: и сѣбѣадеши нѣи отъ рода сего въ вѣкѣ;** ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης; bulh. отъ това поколѣние; Kral. od národu tohoto. (Souhrnné označení lidí neupřimných a bezbožných, o nichž se v žalmu 11. mluví.)

Ps. 77, 32 (102^a 7): **надо въсѣхми сѣми съгрѣшиха пакы емоу** (pod. Lob., Par.); ἐν πᾶσιν τούτοις; bulh. при всичко това; Kral. s tím se vším.

b) Několikrát poukazuje сѣ předem na to, co ihned v řetě následuje (buď tak, že uvádí následující samostatný obsah, nebo tak, že se vztahuje k následujícímu zájmenu vztažnému).

Ps. 17, 1 (17^b 4): **ѣже г҃а къ г҃ю слова пѣснѣ сѣа.** τοὺς λόγους τῆς ᾠδῆς ταύτης; bulh. думитѣ на тая пѣсень; Kral. slova písne této. (Píseň následuje.)

²¹⁷ Ps. 70, 18 (87^b 11): **ѣже мѣи не остави мене.** дондеже възвѣштѣа мѣишѣ твоѣи родоу сѣмоу г҃аишѣмоу. Jinde въсѣмоу m. сѣмоу (Pog., Čud., Bol., Par., Lob.); πάση τῇ γενεᾷ τῇ ἐρχομένῃ. Proto se domnívá Sever'janov, že je i v Psalt. Sin. сѣмоу m. въсѣмоу. Ale je též možné zájmeno ukazovací: franc. à cette génération; Br. tomuto věku; pol. temu narodowi.

Ps. 31. 8 (38^b 6): **ѢЪРАЗΟΥМАИЖЪ ТѢИ І НАСТАВЛѢИЖЪ КЪ ПЖТЪ СЪ КЪ НѢЖЕ ПОІДѢШИ** · Podobně Lob., Par.: **Ἐν ὁδῷ ταύτῃ ἢ πορεύῃ.** Kral. vyučím tě cestě, po níž bys choditi měl.

Ps. 77. 54 (104^a 3): **І КЪВЕДЕ ІА КЪ ГОРЖ СЪТЪИНА СКОИА ~ · ГОРЖ СІ-ІЖ-ЖЕ СЪТЪИЖА ДЕСНИЦА ЕГО** · Lob., Par.: **гороу сию юже...**; ὁρος τοῦτο ὃ ἐκτίσας τοῦτο δὲ δεξιὰ αὐτοῦ; bulh. въ тая поляна, която...; Kral. na horu tu, kteréž do byla pravice jeho. Jak ukazuje srovnání s textem z jiných žaltářů a s textem řeckým, je ve znění **горж сі-іж-же** v Psalt. sin. haplografie m. **сиж іжже** (nikoliv m. **сиж іжже**, jak vykládá SEVER'JANOV v poznámce).

Ps. 9. 16 (8^b 20): **КЪ СЪТІ СЕІ ІЖЖЕ СЪКРЫША ОУКЪІЗЕ НОГА НХЪ**. Pod. Lob., Par.: **Ἐν παγίδι ταύτῃ ἢ ἐκρυψαν...** Kral. v osídle, kteréž poléklí.

Ps. 30. 5 (35^b 14, v modlitbě): **І ІЗВЕДЕШИ МЯ ОТЪ СЪТІ ЕСА** (sic) **ІЖЖЕ СЪКРЫША МНѢ**; pod. Lob., Par., Pog., Bol.; **ἐκ παγίδος ταύτης ἢς ἐκρυψάν μοι**.

Ps. 131. 12 (173^b 6): **АШТЕ СЪХРАНИТЪ СЌОВЕ ТВОІ ЗАКѢТЪ МОІ: І СЪКЪДЪКНИКЪ МОКЪ СІ · ІМЪЖЕ НАОУЧЪ ІА**; Lob., Par. **св(ѣ)дѣникъ моѣ сѣ**. Tὰ μαρτύριά μου ταῦτα ἃ διδάξω αὐτοῦς. Kral. svědectví mých, kterýmž je vyučovati budu.

Následuje-li věta vztažná, mohlo by zájmeno ukazovací **сѣ** většinou chyběti. V stslav. překladě je tu **сѣ** za **ѣ**. zájmeno ukazovací οὗτος. Lze říci povšechně, že je **сѣ** v těchto případech odůvodněno vzrušením v modlitbě, v proroctví a pod. 2 doklady tohoto typu jsme přímo položili do skupiny, vyjadřující přímou dexi. V textech evangelijních (Zg., Mar., Ass., Sav., Ochr.) nenašli jsme ani jediný případ tohoto druhu.

ТЪ.

Odkaz k představě, známé z předcházejícího obsahu.

Ps. 94. 10 (125^a 17): **ЧЕТЫРИ ДЕСЯТИ ЛѢТЪ НЕГОДОВАХЪ РОДА ТОГО; (ТЕОСΕ-ΡΑΙΟΝΤΑ ἔτη προσώχθισα) ТЪ ГЕНЕѢ ЕКЕΙΝΗ**; bulh. противъ това поколѣние; Kr. měl jsem nesnáz s národem tím.

Pozn. Nelze počítati mezi případy s postpositivním zájmenem ukazovacím dokladu z Psalt. 26. 2 (31^a 18): **СЪТЪЖАИЖШЕИ МІ КРАСИ МОІ ТІ ІЗНЕМОГЪ І ПАДЪ** (pod. Lob., Par.); οἱ θλίβοντές με καὶ οἱ ἐχθροί μου αὐτοὶ ἡσθένησαν καὶ ἔπεσαν; bulh. тѣ се спънаха и паднаха; Kral. protivníci moji a nepřátelé moji, sami se potkli a padli. Tí není zde přívlastkem, nýbrž gramatickým podmětem, odkazujícím na samostatná předcházející substantiva.

Případů s postpos. **онъ** v Psalt. sin. není.

Našli jsme tedy v Psalt. sin. celkem 15 dokladů na spojení podst. jména s postpositivním **сѣ** a jeden doklad pro substantivum s postpos. **тъ**. Miletič znal jen jediný doklad z Psalt. sin., totiž **пжтъ сѣ** 31. 8 (38^b 6); poznamenal, že jiných dokladů z Psalt. není.

Vokalisaci **ъ > ѡ** nemáme v Psalt. doloženu a nebyla by k ní ani příležitost, vok. **ъ - ѣ** máme v **днѣсѣ**, **днѣсѣ** 2. 7 (2^a 15) a 94. 8 (125^a 9). — Spojení s adj. máme dolož. jednou (s pořadím slov: subst., ukaz. z., adj.); dvakrát je substan-

tivum provázeno zájmenem přivlastňovacím (рѣка твоѣ си, сѣвѣдѣникъ моѣ си), a to tak, že přivl. zájmeno následuje ihned po substantivu; teprve po něm je zájmeno ukazovací. — V řeckém textu jsme našli *na všech místech* zájmeno ukazovací též, buď οὗτος, za něž máme v stslov. překladě сь, nebo ἐκεῖνος, za něž je v stslov. zájmeno тѣ. Pořadí substantiv a zájmen je v stslov. až na jediný případ úplně shodné s pořadím slov řeckých. Nikde jsme nenašli v řečtině pouhý člen. Mohli jsme citovati zájmena ukazovací i z překladů jiných, na př. z bulharského, z českého.

Rozbor významu zájmen сь, тѣ v našich spojeních ukazuje opět na rozmanité odstíny významu zájmen ukazovacích; o významu členovém nelze mluvíti nikde.

IV. Euchologium Sinaiticum.

Lavoslav Geitler, Euchologium. Glagolski spomenik manastira Sinai brda. U Zagrebu 1882. Djela Jugoslavenke akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga II. Str. XVI + 200 + snímek. — Jean Frček, Euchologium Sinaiticum. Texte slave avec sources grecques et traduction française. Patrologia orientalis XXIV, 5. Paris 1933. 611–802 (XXXI + [106]); XXV, 3. Paris 1939, 490–617.²¹⁸ — Všechny citáty jsem srovnal podle fotograf. vydání R. Nahtigala (Euchologium Sinaiticum I, Ljubljana 1941) a podle 2. dílu (Ljubljana 1942).

Гл.

A) Význam přímo ukazovací.

Sing. mask. nom. 96^b 8²¹⁹ и стрижеѣтъ и глѣа сице ѿ. Братръ нашъ сь иѣа,²²⁰ стрижеѣтъ власы главы своѣа; ὁ ἀδελφὸς ἡμῶν ὁ δεῖνα. — 96^b 22 И облачитъ и пѣтъ глѣа сице ѿ. Братръ нашъ сь иѣа · облачитъ сѧ въ ризѣ правѣдѣ · и радости и веселью · — Podobně 97^a 4 Брѣа нѣа сь иѣа · приемлетъ кокоуль · — Pod. 97^a 7 Брѣа нѣа сь · приемлетъ аналакѣ · — Pod. 97^a 11 Брѣа нѣа сь прѣпоѣсаетъ сѧ · словоѣ истинны · — Pod. 97^a 14 Брѣа нѣа сь, вѣстѣплетъ въ плесныци · въ оуготоканое еѣлие мироу · — Pod. 97^a 17 Брѣа нѣа сь · одѣетъ сѧ въ манътиницѣ · — Pod. 97^a 20 Брѣа нѣа сь · приемлетъ · великы дѣлскы обрѣзѣ ·

Sing. fem. nom. 47^a 7 да прѣидетъ чѣша си отъ мене. Srov. Mt. 26. 39 да мимоидетъ отъ мене чаша си = παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο (Jos. VAJS, Evangelium S. Matthaei 103, 102).²²¹ Srov. zde str. 180. (Ježíš spatřoval před sebou své utrpení.) — Pod. 47^a 18 еда не можетъ прѣити отъ мене чаша си; ср. Mt. 26. 42 a zde str. 180.

Sing. neutr. nom.-akus. 14^b 3 і бѣгѣи вино се; bénis ce vin; přesného ekvivalentního čtení řeckého není.²²² — Pod. 20^a 2 бѣгѣи вино се — εὐλόγησον τὸν οἶνον τοῦτον.

²¹⁸ Srov. též *Sr. Slovník*, Index verborum do Euchologium Sinaiticum. Polskie Towarzystwo Językoznawcze. Warszawa 1934. VIII + 152.

²¹⁹ Cituji podle listů rukopisu, označených u Geitlera, Frčka i Nahtigala. Samostatné počítám řádky. Text cituji podle Geitlera, přihlížejí při l. 1–66^a k vydání Frčkovu a všude k Nahtigalovu.

²²⁰ O zkratce иѣа Jos. Vajs, ČMF. 25, 1939, 114.

²²¹ Louis Segond, Le Nouveau Testament, trad. d'après le Texte grec, Paris 1930, 47: que cette coupe s'éloigne de moi!

²²² Srov. Frček, Euch. sin. 677 [21]¹.

15^a 13 і нѣнѣ ѿзкоуи · і бѣгнѣ стадо се — αὐτὸς εὐλόγησον καὶ εὐδόκησον τὴν ποιμνὴν ταύτην.

27^a 7 тѣ самѣ вѣко сѣи маслѣ се — ἀγίασον καὶ τὸ ἔλαιον τοῦτο.

48^b 14 повѣдитѣ естѣ на вѣмѣ твоѣмѣ и тѣ самѣ, вѣшедѣшижѣ нѣнѣ вѣ тѣло се, трѣсавице; dans le corps que voici.

Sing. mask. gen. 9^a 16 Тако да вѣнидетѣ бѣгнѣнне твоѣ . на глажѣ раба твоѣго сего — ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ δούλου σου; Frček 657 [11]⁹: »G add. τοῦδε = S.«; que la bénédiction descende sur la tête de ton serviteur ici présent. — Pod. 33^b 21 прими мѣтеж . і поклонѣнне раба твоѣго сего. Srov. і nadpis поглади прѣстоу очн его. — Pod. 43^b 12 отрѣши жѣзѣ²²³ раба твоѣго сего. — Pod. 57^a 3 покори дѣши раба твоѣго сего. ἀνάπαυσον τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου τοῦδε. Pod. 57^b 23. — Pod. 77^a 15 прими исповѣдание раба твоѣго сего. τοῦ δούλου σου τοῦδε. — Pod. 93^b 9 призри мѣдѣномѣ окомѣ, на сѣмѣрѣнне раба твоѣго сего. τοῦ δούλου σου τοῦδε. — Po předložce 13^b 12 Приими і се принесеннѣ · дѣтѣ раба твоѣго сего. παρὰ τοῦ δούλου σου τοῦδε. — Pod. 25^b 7 вѣжѣ напасть . і вѣе наместѣнне неприѣззѣнне . Далече сѣтѣори отѣ раба твоѣго сего. ἀπὸ τοῦ δούλου σου τοῦδε (srov. Frček, op. c. 711 [38]⁶). — Pod. 40^b 13 призри на раба твоѣго сего, ... приемѣжѣи слово твоѣ, отѣ раба твоѣго сего. — Pod. 44^b 20 иждѣи трѣсавицѣи сѣи, отѣ раба твоѣго сего.

26^b 23 дажди рабоу твоѣмоу сѣмоу сѣдракѣ . отѣ неджга сего . скѣбодити и. Frček doporoučí čisti: и (sic) отѣ неджга сего скѣбодити и (op. c. 714 [40]²). Καὶ τῆς νόσου ταύτης ἐλευθέρωσον. — Pod. 40^a 18 простѣ вѣди отѣ неджга сего.

31^b 10 і прими раба твоѣго сего . сѣи несѣдрака . трѣдомѣ ... і отѣ трѣда сего изѣи и.

55^a 23 изиди і сѣсѣда сего . ἀπὸ τοῦ σκεύους τούτου. — Pod. 56^a 3 і изиди і сѣсѣда сего · καὶ ἔξελθε ἀπὸ τοῦ σκεύους τούτου; et sors de ce vase (c'est-à-dire de l'homme) que voici.

Sing. fem. gen. 6^a 18 і сѣподобѣи нѣи напѣннѣи сѣ · сѣтѣнѣ твоѣмѣ · вѣ · коушеннѣмѣ водѣи сѣи · διὰ τῆς τοῦ ὕδατος τούτου μεταλήψεως.

40^a 19 і отрѣши и отѣ жѣзѣи сѣи неприѣззѣннѣи; et délie-le de ce lien diabolique.

29^b 3 тѣ вѣко рачи нѣнѣ прѣсѣжити источѣникѣ крѣи сѣи; la source de ce sang.²²⁴

Sing. mask. dat. 21^b 7 тѣ и нѣнѣ вѣко, дажди рабоу твоѣмоу сѣмоу водѣ · неоскѣдѣнѣнѣжѣ · ... donne à ton serviteur ici présent l'eau intarissable. — Pod. 26^b 22 дажди рабоу твоѣмоу сѣмоу сѣдракѣ — δὸς τῷ δούλῳ ὃ δεῖνα τὴν ὑγείαν; donne la santé à ton serviteur ici présent. — Pod. 29^a 14 и дажди сѣдракѣи рабоу твоѣмоу сѣмоу. — Pod. 30^b 14 вѣди нѣнѣ сѣ нами . цѣлѣвѣ дѣи рабоу твоѣмоу сѣмоу. — Pod. 33^a 18 отрѣши рабоу твоѣмоу сѣмоу очн. — Pod. 35^a 17 і дажди сѣдракѣи рабоу твоѣмоу сѣмоу. — Pod.

²²³ Cf. Frček 746 [70]⁴.

²²⁴ тѣсѣи сего 55^b 1 је u Geitlera chybně m. т. его.

35^b 5 і дажди рабоу твоемоу семоу сѣдракне. — Pod. 42^b 9 і дажди сѣдракне рабоу твоемоу семоу м'ноголѣтнѣно. — Dat. absol. 73^b 8 тѣ вѣко молашю сѣ рабоу твоемоу семоу. подажди емоу мѣсто. ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε. — 74^a 16 тѣ прими покаанне і исповѣданне рабоу твоемоу семоу. припадашю еличествею твоемоу. τοῦ δούλου σου τούδε.

84^a 3 или к'то плача сѣ і припадаѣ, кѣ врачевн семоу, не оубалоуетъ сѣ. τῷ ἱατρείῳ τούτῳ.

29^a 9 тѣ рачи нѣнѣ сѣкроушнѣи оржнѣи и снаж неджгоу семоу. — Pod. 35^a 11 і запрѣти неджгоу семоу, растжшюмоу въ немѣ, не имѣти плода. — Pod. 35^b 23 тѣ рачи нѣнѣ пригвоздити, срѣце неджгоу семоу, сжшюмоу въ негоу сѣю. — Pod. 42^a 18 тѣ вѣко рачи нѣнѣ, заложити в'сѣ пжти неджгоу семоу.

Sing. neutr. dat. 84^a 1 К'то троуждаѣ сѣ, і пририца кѣ пристанищю семоу не сѣлетъ сѣ. τῷ λιμένι τούτῳ.

101^a 25 вѣк. въ доеро поспѣшнаѣ еси. сѣнѣтѣю семоу ѡхочѣноумоу. τῇ πανηγύρει ταύτῃ.²²⁵

Sing. mask. akus. 7^b 20 пришедѣшааго раба твоего сего. начати пострѣши еласѣи гласѣи скоиѣ. бѣгѣи коупѣно сѣ подѣймѣшнѣи еласѣи ѡго. τὸν προσελθόντα δοῦλόν σου τόνδε ... εὐλόγησον. — Pod. 8^b 12 тѣ раба твоего сего. постригаѣшѣи кыкѣи гласѣи скоиѣ, или брадж скоиѣ ... оу Краси; αὐτὸς καὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε ... κατακόσμησον. — Pod. 24^b 6, 17 ицѣли раба твоего сего, ѡсаи καὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε (ὁ δεῖνα). — Pod. 31^a 10 кѣзексели раба твоего сего. і ицѣли ржцѣ его. — Pod. 31^b 6 прими раба твоего сего. сжшѣи несѣдрака трждомѣ. — Pod. 41^b 24 да ... ѡхъ теои сѣтѣ. посѣланѣи теоиѣ, і снал теѣк ицѣлантѣ раба твоего сего. — Pod. 58^a 19 раба твоего сего ... покони, прими; τὸν δοῦλόν σου τόνδε. — Pod. 75^b 13 тѣ самѣ раба твоего сего, кажѣи сѣ о скоиѣхъ прѣгрѣшнѣиѣхъ, прими. τὸν δοῦλόν σου τόνδε. — Pod. 80^a 10 да раздрѣшиши отъ грѣхъ раба твоего сего. — Pod. 80^b 8 прими раба твоего сего. отъметаѣшѣи сѣ в'сѣхъ снхъ. τὸν δοῦλόν σου τόνδε (takový je řecký text i v 81^a 20, 94^b 22, 98^b 25, 100^b 17). — 81^a 20 Хвалнмѣ тѣ ѡ избакашѣаго, по мнѣзѣи милѣсти теои, раба твоего сего. штѣ соѣтетѣнааго житнѣ сего мира. — 94^b 22 бѣи раба твоего сего. — 98^b 25 Гѣ бѣже нашѣ. ... і извѣраѣи раба твоего сего. — 100^a 13 сѣблѣуди раба твоего сего; τὸν δοῦλόν σου. — 100^b 17 Гѣ бѣже нашѣ. вѣвѣди раба твоего сего, кѣ ѡхочѣнѣи дворѣи. — Pod. 36^b 14 прѣсѣта брѣце помилоуи, і сѣи раба бѣжнѣ сего. — Pod. s předložkou 28^a 16 призѣри на нѣи. і на раба твоего сего, прикѣдѣнааго кѣ тебѣ. въ домѣ оѣа твоего. — Pod. 28^b 14, 42^b 22 рачи нѣнѣ призѣрѣти. на раба твоего сего. поклонѣшааго тебѣ гласѣи скоиѣ. — Pod. 29^b 18, 43^a 19 тѣ же нѣнѣ рачи (тѣ вѣко рачи нѣнѣ) призѣрѣти, на раба твоего сего. — Pod. 30^a 21 тѣ рачи нѣнѣ призѣрѣти на раба твоего сего. падѣша грѣхѣи. — Pod. 32^a 4 призѣри нѣнѣ отъ вѣиспрѣннѣиѣхъ нѣсѣ теонхъ, на

²²⁵ Případ 42^a 21 тѣ вѣко рачи нѣнѣ, заложити в'сѣ пжти неджгоу семоу, нареши колѣзѣи ѣже бждетѣ, въ то врѣмѣ, хѣдѣиѣи по тѣлесн семоу, і по оудомѣ его patrně sem nenáleží, семоу је patrně samostatné, nikoliv shodný přívlastek, srov. i *Slovíski*, op. с. 133.

раба твоего сего, пришедшаго прѣдъ лице твое. — Pod. 32^b 4 призьри на раба твоего сего, притекъшаго къ тебѣ. — Pod. 34^b 11 ты е́ко рачи нынѣ призьрѣти съ нѣсе, отъ сѣихъ жилищъ твоихъ, на раба твоего сего, сж-щаго отъятомъ зракомъ. — Pod. 39^b 11 просекѣти секѣтъ лица твоего на раба твоего сего. — Pod. 40^a 9 призьри нынѣ... і на раба твоего сего. при-шедша... — Pod. 40^b 9 призьри на раба твоего сего. ставъшаго... — Pod. 41^a 19 призьри на раба твоего сего. прие́къшаго къ имени тво-еому. — Pod. 50^b 4 възлагаѣ рѣжж мой на раба твоего сего. — Pod. 31^b 5 въниди нынѣ въ раба твоего сего. въздаѣща слово твое.

36^b 8 Гі нѣхѣ е́же нашъ, помнѡуи чѣка сего. въпиѣщаго дѣнож.

101^b 1 чѣко обновилъ еси рабъ твои съ. новъ въ пѣтъ сѣнью. τὸν δοῦλόν σου τοῦτον. Stov. Byzslav. 7, 1937—1938, 271.

16^b 4 Призьри Гі нѣхѣ. на си брашъна твоѣ. і на агнецъ съ, і сѣи ѱ. Ἐπίσχεψαι, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, εἰς τὰ ἐδέσματα, τὸν ἄμνον καὶ τὸν μόσχον, καὶ ἁγίασον αὐτὰ. Frček, op. c. 683 [24]³: »τὸν μόσχον om. S, qui répond à καὶ εἰς τὸν ἄμνον τοῦτον«.

14^a 3 такожде и нынѣ, призьри на виноградъ съ. і насади ѱ, і оуко-рени ѱ; οὕτως καὶ νῦν τὸν ἀμπελῶνά σου τοῦτον φύτευσον.

14^a 17 ... ты плодосъ вниъны бѣгени; αὐτὸς καὶ τοῦτον τὸν καρπὸν τῆς ἀμπέλου εὐλόγησον. Pořadí slov v stslov. neshoduje se s pořadím slov v textu řeckém.

63^a 4 призьри на ны. і на сѣты храмъ съ.

96^a 16 Язъ самъ сконча коленъ. никымъже нѣдимъ, чѣ ради хошиѣ при-ѣти образъ съ.

Sing. fem. akus. 81^a 2 і рабъ твоѣ снѣ въсхотѣвшиѣж. житинс-кѣж і вѣременънѣж слаж оставити, ... прими. τὴν δοῦλην σου τήνδε.

4^b 24 сѣи водъ снѣж; ἁγίασον τὸ ὕδωρ τοῦτο (svěcení vody). — Pod. 5^b 14, 6^b 14 Ты ѱ нынѣ е́ко сѣа (сѣи) водъ снѣж; ἁγιάσας (ἁγίασον) τὸ ὕδωρ τοῦτο. — Pod. 21^a 5 ѱчисти водъ снѣж, отъ скеръны вѣснѣ — τὸ ὕδωρ τοῦτο.

30^b 4 Гѣложи ранъ снѣж съ тѣлеси его.

36^a 1 ты рачи нынѣ ... і похочѣнти болѣзнь снѣж, одръжащѣж нозѣ си, стоѣащии прѣдъ тобою.

44^b 20 иждени тѣсавицѣж снѣж, отъ раба твоего сего.

Sing. mask. lok. 35^a 9 рачи нынѣ приближити сѣ. рабѣ твоѣмъ сѣмъ. поклонъшнимъ сѣ подъ нма твое.

25^a 7 аѣи нынѣ ѱнсть твоѣ. на рабѣ твоѣмъ сѣмъ. страждѣшнимъ отъ недѣга; δείξον καὶ νῦν τὸ ἔλεός σου εἰς τὸν δοῦλόν σου τόνδε τὸν καταπο-νούμενον ὑπὸ τῆς νόσου.

27^b 8 нынѣ же паче въпиѣмъ о братрѣ нашѣмъ. і рабѣ твоѣмъ сѣмъ.

54^b 22 не оутан сѣ къ рабѣ бѣжѣи сѣмъ. εἰς τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ τόνδε.

50^b 12 тѣсавице сѣшиѣ къ члѣцѣ сѣмъ, оубои сѣ ѣа.

98^a 19 Ё брѣ нѣмъ сѣмъ, нѣмъ. (Za bratra našeho tohoto se pomodleme!) Ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν τοῦδε.

14^b 23 ... бѣгени і прослави. бес пакости. і вѣждениѣ в'сего житиѣ, въ хра-
мѣ семѣ, дѣлаѣи ѿмѣ твоеѣми благѣми дарѣми, земѣными. і небѣзными;
τῆς στέγης ταύτης.

Sg. f. lok. 45^a 4 прѣтѣжѣши ѿши его, въ болѣзни сѣи, Výklad
FRČKŮV, op. c. 748 [72], podle kterého bylo by čísti възбрани сѣи т. въ бо-
лѣзни сѣи, nepřekládám za přesvědčivý.

Sg. m. instr. 8^b 17 ѿ коупѣно съ рабомѣ твоемѣ симѣ. подѣ-
мѣишииѣ, съподоби ѣ ... съконьчати.

18^a 15 іди і съ рабомѣ твоемѣ симѣ; συνόδευσον καὶ τῷδε τῷ δού-
λῳ σου.

Du. m. akus. 10^b 14 бѣгени і раба твоѣ сѣѣ. сего и сего; εὐλόγησον
καὶ τοὺς δούλους σου (bez zájmena ukazovacího, které se však na dané místo
dobře hodí).

Du. f. akus. 31^a 7 ты рачи нынѣ. пригвоздѣти рѣкы рѣкатеамѣ
симѣ. въшедѣшнимѣ въ рѣцѣ сѣ. прострѣтѣи нынѣ къ тебѣ.

36^a 2 ты рачи нынѣ... похорѣни болѣзнь сѣѣ, одрѣжѣшиѣ нозѣ сѣ,
стоѣиши прѣдѣ тебеѣ.

Du. m. lok. 9^b 2 60 рабоу вѣжю сѣю. Ὑπὲρ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ
τῶν προσελθόντων εὐλογηθῆναι ἐν αὐτῷ (jest však i čtení ὑπὲρ τῶν δούλων τοῦ
Θεοῦ ὁ δεῖνα). Pour les serviteurs de Dieu *ici présents*... prions le Seigneur.

Du. f. gen.-lok. 31^a 10 ты рачи нынѣ. пригвоздѣти рѣкы рѣкатеамѣ
симѣ. въшедѣшнимѣ въ рѣцѣ сѣ. прострѣтѣи нынѣ къ тебѣ. растрѣзѣи
силы ихѣ. рѣжѣшиихѣ жилы рѣкоу сѣю.

35^b 24 ты рачи нынѣ пригвоздѣти сѣце недѣгоу сѣмоу, сѣциомоу къ но-
гоу сѣю.

Pl. n. akus. 12^b 12 і посли своє бѣгение на сѣмена сѣ; ἐπὶ τὰ
σπέρματα ταῦτα.

13^a 16 ты вѣко прѣблагы. сѣмена сѣ, і различныѣ плоды бѣгои; τὰ
σπέρματα ταῦτα.

Pl. f. dat. 31^a 6 ты рачи нынѣ. пригвоздѣти рѣкы рѣкатеамѣ
симѣ. въшедѣшнимѣ въ рѣцѣ сѣ. прострѣтѣи нынѣ къ тебѣ.

Pl. m. akus. 62^b 13 призри съ кысоты сѣиѣ твоеѣ, ѿ на людѣ
(sic) твоѣ, сѣѣ прѣстоѣиѣ, і чаѣиѣ отъ тебѣ (sic) богатѣѣ
мѣсти; ἐπὶ τὸν λαόν σου τὸν περιστώτα (tu není zájmena demonstrativního).²²⁶

Pl. n. lok. 51^b 15 заповѣди емоу отити отъ сѣдѣ. да би к'томоу,
ничесоже вѣдѣна. на тѣлесехѣ сѣхѣ. знаменавѣемѣхѣ сѣдѣалѣ;
κατὰ τῶν εἰκόνων τῶν σφραγισμένων (tu opět není zájmena ukazovacího).

В) *Zájmeno съ označuje přítomný čas.*

Adverbium *днѣсь*: днѣ 2^a 2, 4, 6, 9, 11, 14, 17, 18, 22, 24; 1^b 20, 23, 25;
2^b 1, 3, 4, 7, 10, 13, 15, 18, 20, 23; 3^a 1, 2; 3^b 7, 9, 11; *днѣсь* 2^a 20; 1^b 16, 19;
85^b 9, 90^b 4, 16; *днѣсь* 86^b 8. Celkem 35 dokladů.

²²⁶ Případ tento uvádím s jistými pochybnostmi.

C) *Zájmeno сь ukazuje na zemi, na tento svět v protikladu k onomu světu a na tento věk lidský v protikladu k životu posmrtnému.*

58^a 2 і за нѣже троудилъ сѧ естъ. въ мирѣ семъ. имени твоего ради. приметъ бѣдрѣно вѣзданіе. въ жилищи хъ сѣти хъ твоихъ; ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

44^a 15 ... і оутѣрѣди нозѣ его. ... ꙗко ничѣтоже естъ дороже вѣка сего.

93^b 25 ꙗко нѣстъ емоу бранѣ къ крѣни. і пакти. къ властемъ і влѣчкостемъ. къ миродръжителемъ вѣка сего; τοῦ αἰῶνος τούτου.

Nelze s jistotou zařaditi 64^a 14 сѣдѣтель. сѣстаклѣмоу. і пакы раздроушлемоу. жикоту семоу. житю отънѣдѣноумоу...; ... δημιουργέ, συνισταμένης τε καὶ πάλιν λυομένης ζωῆς τε καὶ τελευτῆς, τῆς ἐνταῦθα διαγωγῆς. Mezi řeckým textem a slov. překladem není přesné shody. FRČEK, op. c. 794 [102]¹¹ spojuje — prý podle řečtiny — takto: жикоту, семоу житю, отънѣдѣноумоу пр(ѣ)стаклѣнью (créateur..., de la vie constituée puis détruite, de cette vie, de la migration d'ici-bas); SŁOŃSKI, Index 133, považuje tvar семоу за mužský, a tedy jej patrně vztahuje k subst. жикоту; výslovně takto (ж. семоу) na str. 48.

D) *Zájmeno сь odkazuje souhrnně na to, co osoba s mluvčím rozmlouvající pronesla právě v rozhovoru.*

87^b 4 Блюди чѣдо. какоаа обѣтованиѣ даеши боу. ѿли бо придж написанше исповѣданіе твое се; τὴν ὁμολογίαν σου ταύτην.

E) α) *Zájmeno сь odkazuje na něco, co je známo z předcházejícího obsahu, o čem se právě stala zmínka.*

11^b 17 и тако ꙗѣти вѣсѣ ꙗѣлѣмъ сѧ по стихоу до конца.

Snad 6^a 13 іже оиже въ ерѣданѣ крѣтити сѧ. і сѣа водѣ снѣ. бѣгени вѣсѣ нѣ; ὁ ἐν Ἰορδάνῃ βαπτισθῆναι καταδεξάμενος καὶ ἀγιάσας τὰ ὕδατα, καὶ εὐλόγησον πάντας ἡμᾶς. Vedle čtení τὰ ὕδατα uvádí FRČEK, op. c. 649 [7]²⁶, také různoctení s ταῦτα. Akus. водѣ снѣ vztahuje se patrně k vodám jordanským; srov. 6^b 11 і ерѣданѣскѣмъ водѣ сѣщѣ.

Snad i 47^b 2 сѣтворѣи вечерѣ прѣданіе свое. се бесприкладѣнѣжѣ цѣлѣмъ. FRČEK 752 [76] neklade mezi свое а се čárky (překládá: qui a transformé cette trahison qu'il a subie en guérison incomparable); SŁOŃSKI, Index 133, pokládá се за akus. neutr.

80^b 8 прими раба твоего сего. отъметающаго сѧ вѣсѣ хъ си хъ; παῖσι τοῦτοις.

β) *Poukaz na něco, co ihned v řeči následuje.*

11^b 19 и тако ꙗѣти вѣсѣ ꙗѣлѣмъ сѧ (srov. sub α) по стихоу до конца. припѣвающе сѣи сѧ. ꙗѣ ꙗѣ призьри сѣ нѣсѣ. /.

77^b 1 і ꙗѣ глѣ ꙗѣ сѧ. Бже въ имѣ твое сѧи мѧ. řec. text jinak. Pod. 73^a 2 и глѣ ꙗѣ сѧ; pod. 73^b 16 по сѣ глѣ ꙗѣ сѧмъ сѧ; pod. 74^b 6 ꙗѣ сѧ (akus.); pod. 76^a 1 ꙗѣ сѧ (akus.).

10^b 1 ꙗѣ твои мѣ снѣ прѣ трапезоѣ. Le prêtre fait la prière suivante devant l'autel. — Pod. 19^b 13 и кадитъ нѣрѣи. твоѣ мѣтѣж снѣ; ποιῶν τὴν εὐχὴν (jest však i různoctení s ταύτην: καὶ λέγει ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν ταύτην, FRČEK, op. c. 695 [30]²⁰). — Pod. 11^a 5 і творитъ ꙗѣ молитѣж снѣ въ таниж;

B) *Význam přímo ukazovací*689^a)

má snad postpon. тѣ v 50^b 10 оубои сѧ его. емоу же глѧхъ, аще тѣ еси ! прѣбѣи, вѣстанн нынѣ отъ распона того. i вѣроуемъ вѣ тѧ; srov. Byzs. ob-
7, 1937—1938, 220. mu

ОНЪ.

Ve spojení вѣ днь онъ „v den posledního soudu“: 82^b 26, 83^b 5.

V zlomku Sinajského služebníku, někdejší to součásti Euch. sinajského (srov. též R. Nahtigal, Razprave Znanstv. društva za hum. vede 2, 1925, 221—288) máme tyto doklady pro naše spojení: хлѣбъ сѧ III^a 10, τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον; на хлѣбъ сѧ II^b 6, ἐπὶ τὸν ἄρτον τοῦτον; на чашѣ снѣ II^b 6, ἐπὶ τὸ ποτήριον τοῦτο; сѣтъ сѧ III^a 13, τοῦ ἁγίου τοῦδε; вѣ чашѣ сѧ III^a 13, ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦτῳ; на прѣдлежащихъ дары снѧ III^a 7, ἐπὶ τὰ προκειμένα δῶρα ταῦτα; celkem 6 dokladů s deiktickým významem zájmena сѧ.

a) V textu Euchologia sin. našel jsem celkem 191 dokladů pro spojení substantiva s postpon. сѧ; v tomto počtu máme 35 dokladů adv. днь сѧ. — Pro spojení substantiva s postpon. тѣ jest v Euch. sin. 9 dokladů, v tom jednou gen. вѣ его того. — Pro spojení substantiva s postpon. онъ jsou doklady 2. — Celkem 202 doklady.

МІЛЕТИЧ, БѢЛГ. Прегл. 2, 1933, 2, uvádí tato čísla: subst. + сѧ 43 dokladů (m. 190!), subst. + тѣ »само 5« (m. 9); o dokladech s онъ se nezmiňuje. Doklady uvádí l. c. str. 11—12, opět s dodanou spojovací čárkou mezi substantivem a zájmenem; cituje pouze podle *stránek* Geitlerova vydání.

b) Pro singulár je celkem 185 dokladů, pro duál 6, pro plurál 11. Při сѧ jest poměr 177 : 6 : 8 (v tom jedenkrát gen. вѣхъ снѧ), při тѣ 6 (v tom jednou gen. вѣ его того) : 0 : 3, při онъ 2 : 0 : 0.

Rod mužský je zastoupen 143 doklady, rod ženský 40 příklady, rod střední 19 (сѧ 136 : 38 : 17; тѣ 5 : 2 : 2; онъ 2 : 0 : 0).

Podle jednotlivých pádů: G^h (сѧ) nom. sg. m. 43 (v tom však 35 dokl. pro adv. днь сѧ), f. 2, n. (nom.-akus.) сѧ 8, akus. снѧ 1; — gen. sg. m. 18, f. 3, n. 1; — dat. sg. m. 16, n. 2; — akus. sg. m. сѧ 33, сѧ (сѧ) 6 (2 živ., 4 neživ.), снѧ (jen v akus.) 7, f. 26; — lok. sg. m. 8, f. 1; — instr. sg. m. 2. Celkem v sg. 177 dokladů. — Du. m. akus. 1, fem. akus. 2, mask. lok. 1, fem. gen.-lok. 2; celkem 6 dokl. — Plur. neutr. akus. 3; fem. dat. 1; m. akus. 1, f. akus. 1; neutr. lok. 1, tedy 7 dokl., a jedenkrát gen. вѣхъ снѧ, celkem tedy 8 dokladů. — T^h nom. sg. m. 2, n. 1; — gen. sg. m. 1, n. 1 (вѣ его того); — akus. sg. f. 1; celkem v sg. 6 dokladů. — Plur. nom. m. 1, akus. m. 1, f. 1. Celkem 3 doklady. — ОНЪ akus. sg. m. 2.

Vokalisace koncového ѧ > ѡ před enklit. сѧ je dosvědčena pouze v jednom případě: akus. sg. m. плодѡхъ кнѣхъ 14^a 17; proti tomu jsou tři doklady s jerem nevokalisovaným; jinde se vokalisace jeru projevit nemohla. Vokalisaci ѧ > ѡ doložit lze pouze v adverbii днь сѧ < днь сѧ, je tu však dosvědčena ve všech 35 dokladech.

c) Je-li při substantivu ještě přívlastek zájenný n. adjektivní, bývá pořadí slov toto: nejčastěji subst., zájmeno přívlastňovací, zájmeno ukazovací сѧ (71 dokladů, typ братъ нашъ сѧ, раба твоѧ сѧ); 6 dokladů pro pořadí substantiva, zájmena ukazovacího, adjektiva (4 doklady se zájmenem сѧ, dva s тѣ); 3 doklady pro spojení substantiva, adjektiva, zájmena сѧ; 3 příklady pro pořadí adjektiva, substantiva, demonstr. сѧ (v tom jeden doklad s dodaným zájmenem přívlastňovacím před

adjektivum); jednou máme **вѣкъ**, substantivum, **сѣ**. Pro předpoklad Trifonovův a pro výklad, že se zájmeno ukazovací kladlo původně mezi substantivum a adjektivum, opět málo materiálu!²²⁷

4) Z celkového počtu 202 dokladů máme zatím pouze při 71 dokladech pouze ekvivalentní text řecký.²²⁸ Celkem se slovanský překlad se svým řeckým originálem shoduje doslovně²²⁹; nečetné odchylky jsou dvojího druhu: řazení shody v pořadí slov ve dvou případech a v řeckém textu není příslušného zájmena ukazovacího (9 dokladů, 8 při **сѣ**, 1 při **тѣ**). Jest tedy celkem 11 odchylek. Třeba připojit, že stsl. modlitby, obsažené v Euchologiu sin., nejsou vždy přesnými překlady doložených textů řeckých, že jde mnohdy pouze o protějšky sobě podobné: to platí právě též o místech, na kterých není souhlasu mezi zněním řeckým a slovanským v případech našich; srov. místa 16^b 4 на агнець **сѣ** a 64^a 14 (zde výše str. 219 a 221).

V řečtině není ukazovacího zájmena v těchto případech: 1) 10^b 14 εἰς τὴν ῥακα τρεῖς σιῖ. σέο καὶ σέο, εὐλόγησον καὶ τοὺς δούλους σου, ὃ καὶ ὁ; 2) 16^b 4 πρὸς τὴν ῥι ηῆς· καὶ σὶ κραυγὴν τρεῖς· ἰ καὶ ἀγνεць **сѣ**, ἰ сѣти и, ἐπίσκειαι, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, εἰς τὰ ἐδέσματα, τὸν ἄμυνον καὶ τὸν μόσχον, καὶ ἀγίασον αὐτὰ; 3) 51^b 15 на тѣлесехъ сѣхъ. знаменадѣемъхъ, κατὰ τῶν εἰκότων τῶν σφραγιζομένων; 4) 62^b 13 πρὸς τὴν... на людие (sic) твоемъ сѣмъ прѣстоишѣмъ, ἐπὶ τὸν λαόν σου τὸν περιεστώτα;²³⁰ 5) 64^a 14 сѣдѣтъ сѣстѣемъ и пакы раздрожѣемъ жнеотъ сѣмоу, житѣю отънѣдѣномъ (nejisté), δημιουργέ, συνισταμένης τε καὶ πάλιν λυομένης ζωῆς τε καὶ τελευτῆς, τῆς ἐνταῦθα διαγωγῆς; 6) 97^a 25; 7) 99^b 25 (obojí srov. str. 222); 8) 100^a 13 (srov. str. 218); 9) 106^b 13 цѣ тѣ (z Mt. 22. 11; srov. str. 222). U některých dokladů z pěti příkladů s dodaným **сѣ** je možno předpokládati jako vzor poněkud odchýlný text řecký; mimoto však lze prohlídkou daných míst poznati, že je v nich ukazovací zájmeno zcela na místě, že je v nich — ať už přeloženo z odchýlného znění řeckého, či dodáno samostatně slovanským vzdělavatelem — zcela vhodné: na čtyřech místech jde o přímé ukazování na předměty přítomné (je ovšem možné říci: *požehnej, Bože, těmto služebníkům svým, tomuto i tomuto, i požehnej, Bože, služebníkům svým, tomuto i tomuto*, paralelně vedle sebe; záleží na mluvčím, chce-li prosbu svou dalším ukázáním ještě zdůrazniti), jednou o význam *‘tento život pozemský’* v protikladu k životu posmrtnému. Zájmeno **сѣ** nemá v těchto případech nikde význam členu, je snad jen proti řeckému textu několikrát samostatně, vesměs však vhodně dodáno.

Pořadí substantiva a demonstrativního zájmena se neshoduje pouze ve dvou případech s řeckým textem: 1) 14^a 17 тѣ плодѣхъ кнѣхъхъ εἰς τὴν ῥακα, αὐτὸς καὶ τοῦτον τὸν καρπὸν τῆς ἀμπέλου εὐλόγησον; 2) 18^a 15 ἰ καὶ τѣ рабомъ твоимъ сѣмъ, συνόδευσον καὶ τῷδε τῷ δούλῳ σου. I tu lze předpokládati různocnění

²²⁷ Doklady pro pořadí substantiva, zájmena přivlastňovacího, demonstrativa **сѣ** ponechávám při této úvaze stranou.

²²⁸ Nezapočetl jsem doklady s adv. **даньскъ**.

²²⁹ Místa jako 9^b 2 в рабѣхъ кѣхъ сѣо — ὑπὲρ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα; 26^b 22 рабѣхъ твоимъ сѣмоу сѣдѣмъ — τῷ δούλῳ ὁ δεῖνα; 24^b 17 ἰ καὶ раба твоего сѣо — τὸν δούλόν σου ὁ δεῖνα; 20^b 9 ἰ тѣрѣхъ нѣхъ мѣтѣхъ сѣхъ — καὶ οὕτως ἐπεύξασθαι, *nenáleží mezi odchylky*.

²³⁰ Srov. pozn. 226.

řec. s pořadím slov jiným (srov. poznámku Frčkovu k 2. místu, op. c. 689³) n. i nějakou reminiscenci²³¹, ale je možno právě tak jako při evangeliích připustiti, že se postposice mohla i v slovanském překladě knihy modliteb objeviti samostatně, nezávisle; bylo to umožněno zvláště též blízkostí významu zájmena ukazovacího v poloze za jménem a před ním.

e) Statistika podle významů dokladů.

Při **сѣ**: A (význam přímo ukazovací) 119; B (označení přítomného času) 35; C (země, svět, věk lidský) 4; D (odkaz k výroku pronesenému osobou s mluvčím rozmlouvající) 1; E a (odkaz k něčemu, co je známo z obsahu předcházejícího) 4 (v tom jednou **вѣѣхъ сѣхъ**), b (poukaz na něco, co ihned v řeči následuje) 28. Při **тѣ**: A (odkaz k substantivní představě, známé z předcházejícího textu) 8 (a 5, b 1, c 2), B (význam přímo ukazovací) 1.

Při **онѣ**: **въ день онѣ** 'v den posledního soudu' 2.

Rozborem významovým zjistili jsme u *všech* dokladů *významy zájmen ukazovacích*; *význam členu není dosvědčen nikde*.

V. Glagolita Clozův.

Václav Vondrák, Glagolita Clozův. V Praze 1893. Str. (2) + 128 + snímky.

Гл.

A) *Zájmeno сѣ označuje přítomný čas (den).*

Adverbium **дньсѣ** 'σήμερον': **дньсѣ** 34, 757, 789, 791, 817, 818, 819, 821, 823, 825, 828, **дньсѣ** II. 33, **дньсѣ** 295, 626, 793, **дньсѣ** 875;²³² celkem 16 dokladů, z nich 12 s vokalisací **ъ** > **ѣ**.

II. 32 i **вѣ(мѣ)** **днь** **сѣмоу** **вѣдѣтъ** **нѣ** **безоумѣ** **его** (I) - **зглаголати**; τῆς ἡμέρας ὁ καιρὸς. Následuje věta: **дньсѣ** **во** **гѣ** **нашѣ** **іс** **хѣ** **прѣданѣ** **бѣстѣ** **въ** **рѣкѣ** **иудѣискѣ** (мѣ).

31 **сі** **во** **естѣ** **днь** **сѣмоу** **честь**, ἐπειδὴ τοῦτο τῆς ἡμέρας τὸ ἐπίσημον.

B) *Zájmeno сѣ odkazuje k předcházejícímu obsahu.*

524 **хотѣхъ** **вольшѣми** **простѣрѣти** **слово** **сѣ**; ... ἐπὶ πλεῖστον παρατεῖναι τὸν λόγον; Supr. 423, 22 bez zájmena **хотѣхъ** **продлѣжити** **слово**. (Lze chápati též jako poukaz na slova současně pronášená.)

(Pokračování:) 526 **молѣ** **сѣ** **оубо**, **да** **помнимѣ** **прісно** **слова** **сѣ**; μνημονεύωμεν τοίνυν, παρακαλῶ, διαπαντὸς τούτων τῶν ρημάτων. Srov. Supr. 423, 24.

Patrně i II, 8 **нѣ** **разоумѣхѣше** **мимо** **ходѣште** **славо** **сѣ**, **въ** **сѣноу** **мѣсто** **да** **вѣзѣхѣхѣтъ**.²³³

²³¹ Srov. pořadí slov v evang. Mt. 26. 29 ἐκ τοῦ γεννήματος τούτου τῆς ἀμπέλου, а j.

²³² до **дньсѣ** **нѣго** **днь** 427.

²³³ V jiných případech lze mít pochybnosti. – Tak uvádí *Miletič*, Българ. Пр. 2, 1933, 12 také doklad z II, 122 (Miletič cituje podle *stran* Vondrákova vydání) **за** **гѣ** **ли** **добрѣ** **дѣтѣ** **сѣ** **мѣ** **мѣ** **кѣ** **дѣ** **мѣ** **а** **споjuje** **дѣтѣ** **сѣ** **мѣ**. Ale tu se zájmeno **сѣ** patrně vztahuje k následujícímu substantivu **мѣ** (řecký text: ἀντὶ οὖν τῶν εὐεργεσιῶν τούτων ταύτας αὐτῷ ἀποδίδως τὰς ἀμοιβὰς). – Aní doklad z II, 125 **всѣ** **сѣ** **зѣло** **то** **сѣ** **теоріа** **естѣ**, πάντα γὰρ ταῦτα τὰ κακά ἢ φιλαργυρία πεποίηκεν, uváděný Miletičem, není jistý. – Srov. i 102 **всѣ** **во** **сѣ** **сѣ** **всѣ** **моу** **мироу** **оубѣ** **штѣ** **сѣ** **нѣ** **прока** **мѣ** **сѣ** **тѣ**; 149–150 **етѣ** **псанѣ** **мѣ** **сѣ** **мѣ**, ... не **хранѣ** **покоу** **мѣ** **сѣ** (Vondrák v indexu 120 myslí, že jde o instr. sg.; tu by bylo přímé ukázání).

ТЪ.

Odkaz k představě známé z předcházejícího obsahu.

Substantivum, známé z předcházejícího obsahu, se opakuje: 321 i законъ створи пожелѣннѣ то. Vondrák, op. c. 68 v pozn.: »319—322 souhlasí jen s Hom. Mih., ne však se Supr. a řec. textem«; subst. пожелѣннѣ se cituje v ř. 294, 296.

Substantivum stručně označuje něco, o čem se dříve stala zmínka: 225 егда оучаше i, остатѣ зълаго начѣтка того, не послоуша ни приѣтъ оученькѣ; зл. н. т. též v Hom. Mih.; τῆς κακῆς ἐπιχειρήσεως. V řec. textu není zájmena, v textu slovanském je však demonstrativum zcela na místě — k vyjádření odkazu.

Substantivum je ve vztahu k představě předcházející; zájmeno má zároveň smysl vytykací. II. 99: w скръѣннѣ глас, w дрѣзость вестоудѣна! како из оустѣ испоустѣ гласъ; како ѡзвукъ подѣжа; како не искочи ѡша ис тѣлесѣ того; πῶς οὐκ ἀπέστη τοῦ σώματος ἡ ψυχή. Srov. Supr. Sev. 410, 28 n.: ѿ гноуѣннаго того гласа · како ѡскочи ѡз оустѣ · како подѣннѣ ѡзвукъ.

Máme tedy v Cloz. 21 dokladů, obsahujících postponované zájmeno сь, 3 doklady s postpon. тѣ, dokladů s postpon. онѣ není.²³⁴

Ačkoliv v řeckém textu, pokud je doložen, zájmeno ukazovací nebývá vyjádřeno [jde o tři doklady s demonstrativem сь a o dva (n. i tři) doklady s тѣ], nemůžeme říci, že by bylo zájmeno v slovanském překladě dodáno zbytečně: všude má svůj dobrý smysl; třeba ovšem také vytknouti, že text Cloz. nebývá věrným obrazem řeckého originálu.²³⁵

VI. Makedonský hlaholský zlomek.

Г. А. Ильинскій, Македонскій глаголическій листокъ. Отрывокъ глаголическаго текста Ефрема Сирина XI вѣка. Памятники старослав. языка I, 6. С.-Петербургъ 1909. Стр. (2) + 32 + 2 fototyp. snímky.

Obsahuje pouze dva doklady s postponovaným zájmenem ukazovacím онѣ:

I, 33 да ... сѣетъ ми дѣшъ въ годинѣ онѣ · страшнѣжъ ѡ великѣжъ · егдаже приде гѣ · ѡдати хотѣ комуждо по дѣломъ его ·; ἐν τῇ ὥρῃ ἐκείνῃ τῇ φοβερῇ καὶ μεγάλῃ;

III, 5 слово въздадатъ чѣи въ дѣнь онѣ; ἐν ἡμέρῃ κρίσεως.

V druhém případě máme význam „v den posledního soudu“;²³⁶ v případě prvním je význam podobný, je tu však ještě bližší ukázání na obsah slov následujících егдаже приде гѣ · ...

²³⁴ Miletič, Българ. Пр. 2, 1933, 2, uvádí tato čísla: сь 5, тѣ 3. Na str. 12, při citování dokladů, neuvádí dvou závažných případů s postpon. сь, cituje však dva doklady jiné, které sem patrně ne- náleží.

²³⁵ Jednou – v ř. 526 – jest v slov. textu jiné pořadí slov než v ř. originále: словеса сѣ за ř. τοῦτων τῶν ὀημάτων.

²³⁶ Srov. въ дѣнь онѣ Euch. 82^b 26, 83^b 5 v též významu. V anteposici: въ онѣ мѣннѣ дѣнь v komentáři k Eugeniovu žaltáři, Sam. 2. 10 h, v. O. Grünenthal, Das Eugenius-Psalterfragment (Heidelberg 1930), str. 26.

VII. Kyjevské listy.

V. Jagić, *Glagolitica. Würdigung neuentdeckter Fragmente*. Wien 1890. Denkschriften vid. akad. XXXVIII, 2. (4) + 62 + tab. — Cun. Mohlberg, *Il messale glagolitico di Kiew (sec. IX) ed il suo prototipo romano del Sec. VI—VII*. Memorie della Pont. Accad. Romana di Archeologia. Vol. II. Str. 207–320 + tab. Roma 1928.²³⁷

Tato památka obsahuje pouze doklady pro postpon. zájmeno **съ**:

Fol. II b, v. 23: **НАДЪ ОПЛАТЪМЪ : БЛИЗЪ НАСЪ БЖДІ ЇІ... ДА ОУПЪКАНІЕ (ЕК)НЪМЪМЪ ДЪЛАЪ СКОУХЪ : І ЕКЪ ЛЮБЕКА ДАРЪ СЪ ТЕБЪ ПРИНОСИМЪ**. Překlad Jagićův: donum hoc; text latinský, podaný u Mohlberga, nelze se slovanským srovnávat.

Fol. IV, 10: **НАДЪ ОПЛАТЪМЪ: ПРИМИ ЇІ ПРОСИМЪ ТЪА ПРИНОСЪ СЪ . ПРИНЕСЕНЪ ТЕБЪ ИЗБАВЛЕНІЕ РАДІ ЧЛОВЪЧЬСКА .** Překlad Jagićův: hostiam hanc tibi oblatam. Text Mohlbergův (suscipe quaesumus domine hostiam redemptionis humanae) opět nelze se slovanským srovnávat.

Fol. VII, 20: **НАДЪ ОПЛАТЪМЪ: ДАРЪ СЪ ПРИНЕСЕНЪ ТЕБЪ ЇІ ... БЖДІ ТЕБЪ ЕКЪ ХЪААЖ**. Překlad Jagićův: Munus hoc tibi, domine, oblatum. Text, citovaný Mohlbergem, opět nelze srovnávat.

Fol. VII b, 11: **ЕКЪ СЪДЪМЪ СІМЪ ЕКЪЗЪТЪНІМЪ . ОЧИСТІ СРЪДЦЪ НАШЪ ОТЪ ГРЪКЪ НАШІХЪ**. Překlad Jagićův: hac communione sumpta. S lat. textem Mohlbergovým opět nelze srovnávat.²³⁸

Všude tu má zájmeno **съ** význam přímého ukazování na přítomný předmět.²³⁹

VIII. Lístky Undolského.

Е. Θ. Карскій, Листки Ундольскаго. Памятники старослав. языка I, 3. Санктпетербургъ 1904. Str. 42 + 4 tab.

Celkem tři doklady se zájmenem **съ**.

Зájmeno съ ukazuje na tento věk lidský (v protikladu k životu posmrtnému):

str. 2, ř. 10 (celkem ř. 29) **ѢКО ЖЕ ОУБО ПЛЪКЕЛИ СЪБИРАЮЩЕСА . И УГНЕМЪ СЪЖИЖАЮЩЕСА . ТАКО БЖДЕТЪ ЕКЪ СЪНЪЧЪКНІЕ ЕККА СЕГО**. Jde o text z Mt. 13. 40, podobně znějící i v Zg., v Mar. a v Ass.

Зájmeno съ vyjadřuje odkaz k předcházejícímu vypravování osoby jiné, než je sám mluvčí; vypravování je souhrnně označeno slovem притѣча.

Str. 2, ř. 1 (celkově ř. 20): **РЪИША ЕМОУ ЇІ СЪКАЖИ НАМЪ ПРИТѣЧЪ СІЖ . ПЛЪКЕЛЪ СІАТНІХЪ**. Jde o text z Mt. 13. 36 (Zg., Mar., Ass. však tu zájmena demonstrativního nemají).

²³⁷ Srov. také V. Vondrák, O původu Kijevských listů a Pražských zlomků a o bohemismech v starších církevněslovanských památkách vůbec. V Praze 1904. — Znění dokladů srovnal jsem se snímky.

²³⁸ Třeba se zmíniti o dokladu z fol. VII, 15, který zní v podání Jagićově (op. cit. 53) a Mohlbergově takto: **ДА ѢКОЖЕ НЪА ЧЪСТІМЪ ЧЪСТІ СІУХЪ НА ВАСЪА ДАНИ**; Vondrák (op. cit. 15) se domnívá, že slovo **сіухъ** třeba rozdělit na **сі** a **ухъ**, a soudí, že **сі** je akkus. plur. fem., vztahující se k předcházejícímu akusativu **чъсті**. Pokud se týče tvaru akusativního **сі** (m. očekávaného **снѣ**), soudí Vondrák, že jde o formu původu srbského, a odvolává se na podobný tvar v Kyj. listech fol. V, 2, kdež čteme **твомъ сі** **сложакѣн**. Z latinského textu Mohlbergova (z Cod. Pad. 47) nelze rozhodnouti, ke kterému čtení třeba se přikloniti.

²³⁹ V zlomcích Pražských není dokladu pro zájmeno ukazovací v postposici.

Sg. f. gen. 123. 25 **καὶ καὶ ὅτε σὺ τε κερταίη καὶ ὁ ἀδελφός σου τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων** (AsI^{Ph} 18, 1896, 155).

222. 17 **ΔΔ ΕΥΣΤΑΝΗ Η ΗΣΕΒΔΑ ΜΑΚΤΥ ΣΕΙΑ**; ἐκ τῆς τιμωρίας ταύτης [AslPh. 20, 1898, 186 — této své muky (zřetel k 1. osobě)].

297. 24 ΜΗΘΗΝ ΛΑΚΡΥΣ ΕΙΛ; οἱ πλεῖστοι τῆς λαύρας αὐτῆς (Acta Sanctorum Maii III, 17*).

Sg. n. gen. 286. 16 ΔΑ ΝΕ Η ΟΥΤΩ ΜΕΤΑ ΕΞΕΘ ΟΥΔΑΚ; ἵνα μὴ τῆς χώρας ταύτης ὑποχωρήσω (Acta Sanctorum Maii III, 15*).

447. 9 κτῖν ὀφειλῆχ' ποιεῖνδ' ἐμὴν χερσὶν ἀγαθὸν λίθον· τῶν
λίθων τῶν τιμίων τούτων (ex his lapidibus pretiosis; P. G. 58, 785).

Sg. m. dat. 224. 10 намъ пожелѣ прити къ врѣт'поградоу сѣмоу;
ἡμᾶς δὲ ἐκέλευσεν ἔλθειν ἐν τῷ παραδείσῳ σου [AslPh. 20, 1898, 187; v niž'
(zahradě) jsme].

300. 11 аште божин чловеколюбени дастъ ... камени се моу силъ пакоже плодъ сътворити; ταύτη τῇ πέτρᾳ (Acta Sanctorum Maii III, 18*).

Sg. f. dat. 316. 19 ρεϑετε γορ'k cειν κςταννι; τῷ ὄρει τούτῳ (P. G. 62, 778).
Srov. Mt. 17. 20 v Mar., Ass., Sav.

Sg. n. dat. 300.11 **ΔΙΣΤΕ ΘΕΟΙΝΙ ΧΑΡΙΣΚΟΛΩΒΕΙΝ ΔΑΤΤΕ ΣΕΜΕΝΙ ΣΕΜΟΥ-**
ΝΙ ΚΑΜΕΝΙ ΣΕΜΟΥ ΣΗΛΩ...; τῷ σπέρματι τούτῳ (Acta Sanctorum Maii III, 18*).²⁴¹

Sg. m. akus. 22. 6 ἦν ἰσὺς ἤ... подвижни нечестивъна и глоуѣа
коумирѣ сего · и покръзи ѿго и съкроуши; τὸν ἀναίσθητον καὶ κωφὸν
ἀνδριάντα τοῦτον (AsIPh. 35, 1914, 50).

63. 1 СТАНЪТЕ ДОВЕЛЪ ... ЗА ХА· НА СКВРЪНАВААГО СЕГО; КАТА ТОУ МЯРОУ ТОУТОУ (A. Vasiljev, Записки Имп. академии наукъ. VIIIe s. По ист.-филолог. отд. томъ III, № 3, 1898, 14).

111. 29 **КЪМЪ МЖКЪ НАНЕСЪ НА ЗЪЛОСЪМРЪТЪ НА ДГО СЕГО НЕ ВЪДЪ;**
 τῷ βιοθανάτῳ τούτῳ (A. B. 1, 1882, 463; AslPh. 18, 1896, 180).

553. 15 отъпусти старца сего (přítomného).

92. 4 ЧЕТЫРЕ ДЕСАТЕ ВЪНДОХОМЪ КЪ ПОДЕНИГЪ СЪ; εἰς τὸ στάδιον (in stadium; P. G. 31, 519²⁴²); (v kterém jsme).

171. 29 ИЖДЕНИ БѢСѢ СНИ ОУГЪ ЧЛОВѢКА СЕГО; ἔκβαλε τὸν δαίμονα τοῦτον..
(P. G. 34, 1083).

²⁴¹ Od řecké předlohy se poněkud liší místo 456.14 како же ѿко и божнѣ тѣлесн семоу · и страшноу ѿмоу творшии погребеннѣ; ταύτην καὶ φρικωδεστάτην Ἰησοῦ ἐπιτελεῖς κηδεῖαν (quomodo vero tandem divini corporis hoc maxime tremendum Jesu peragis funus? P. G. 43, 448). Je otázka, nebylo-li na tomto místě původně znění како же ѿко и божноу тѣлесн се · и страшноу (исѿсѿу) творшии погребеннѣ a nebylo-li akusativní spojení се · и страшноу přizpůsobeno k předchozímu dativu тѣлесн. Je ovšem také možné, že dativ pochází již z překladu originálního, že vznikl samostatným pojetím překladatelovým. Srov. práci K. H. Meyera Altkirchenslavische Studien I (1939). Šlo by pak o ukázání na předmět, který byl před duševním zrakem mluvčího (sr. živé líčení Ježíšova pohřbu).

²⁴² K. H. Meyer nemá k tomuto místu poznámky, takže by bylo podle něho možno předpokládati, že řec. text má οὗτος π. αὐτός; všiml si tohoto místa *A. Marguliš*, Der altksl. Codex Supr. 123.

229. 26 κομῆσε почто приеде къ градъ синъ · правѣдникаго сего мѣжа; ἐν τῇ πόλει ταύτῃ (AslPh. 20, 1898, 190).

475. 21 еда странникъ нси снхъ мѣстъ · еда нѣма пришлъ нси къ градъ съ.

Sg. f. akus. 491. 1 желанимъ въждѣхъ пасхъ съжъ съ вами псти; τοῦτο τὸ Πάσχα (P. G. 52, 768); jde o citát z Lk. 22. 15.²⁴³

Sg. n. akus. 31. 18 ἦν ἱεὺς ἥ · ... ὁρκῶμαι μα · и съблазни въсе множъ · стко се; ὅλον τὸ πλῆθος τοῦτο (ZslPh. 11, 1934, 304).

87. 27 ἐκδιψῶν λι нево се; τὸν οὐρανὸν τοῦτον (P. G. 31, 513).

392. 8 прими мѣро се яко мѣро невестънон; δεῖσαι τὸ μέτρον, ὡς μέτρον οὐράνιον (AslPh. 16, 1894, 150), ale hned dále (392. 10) прими мѣро се за τὸ μέτρον τοῦτο (AslPh. 16, 1894, 150).

504. 12 есе того дѣла ребро мон се тако оставихъ. Je tu vyjádřen také vztah k první osobě.

Sg. m. lok. 149. 15 и азъ тѣ принождѣ · при народъ късемъ семъ · испокѣдати; ἐπὶ τοῦ δήμου παντὸς τούτου (AslPh. 18, 1896, 185).

153. 25 да и кѣмъ ὁρκѣсте въси къ градъ семъ жнежштин; ὑμεῖς πάντες οἱ τὴν πόλιν ταύτην οἰκοῦντες (AslPh. 18, 1896, 188).

222. 18 и поставихъ ти златъ образъ къ градъ семъ; ἐν τῇ πόλει ταύτῃ (AslPh. 20, 1898, 186).

432. 19 конъ оглаголанни носите о чловецъ къ семъ; κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τούτου (P. G. 50, 813). Srov. J. 18. 29 (citát).²⁴⁴

436. 17 азъ ни едномъ же кинъ обрѣтаи о чловецъ къ семъ; P. G. 50. 815 poněkud jinak: ἐν αὐτῷ (lat. překlad: in eo); takto zní text v J. 18. 38 (jde o citát z evangelia), ale v Lk. 23. 14 čteme ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ (srov. Zg., Mar.); podobné místo (se zájmenem ukazovacím) je i v Lk. 23. 4.²⁴⁵

553. 26 нъ и на старци семъ сътвори тж милостнѣ.

Sg. n. lok. 288. 3 не възмогъ на мѣстъ семъ жити; εἰς τὴν χώραν ταύτην (Acta Sanctorum Maii III, 15*).

515. 29 омыкхъ на мѣстъ семъ; ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ (P. G. 114, 1216; ZslPh. 12, 1935, 280).

16. 27 да съконъчанъ бѣдѣ къ испокѣданнѣ семъ; ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ (AslPh. 35, 1914, 46; v tomto, které mám před sebou, které před svým duševním zrakem spatřuji).

Sg. m. instr. 233. 13 мжемъ симъ послана быхъ къ градъ; διὰ τοῦ ἀνδρὸς τούτου (AslPh. 20, 1898, 192; tímto přítomným).

Sg. f. instr. 91. 24 и да приати бѣдимъ ... студенихъ сѣжъ · късеже · гоми; τῷ κρείε τούτῳ (P. G. 31, 517).

²⁴³ Do tohoto oddělení významového patrně náleží také 150. 20 колѣзны снхъ прѣтрѣхъ; τοὺς πόλους τούτους (AslPh. 18, 1896, 186).

²⁴⁴ Srov. N. Durnovo, Изв. 30, 1925, 398.

²⁴⁵ V P. G. I. c. se uvádí místo z J. 18. 38; N. Durnovo cituje sice k tomuto textu místo z J. 18. 38, ale odkazuje také na Lk. 23. 14 (Изв. 30, 1925, 398); na toto místo upozorňuje také Sever'janov.

Du. m. nom. 172. 18 гладикаѡ снѡ · нѣнасѣштенѡ; οἱ πολυφάγοι οὗτοι, οἱ λεληθαργημένοι (P. G. 34, 1083; ,vy dva zde přítomní').

Du. m. akus. 223. 14 како зѣкри снѡ ѿлѡкѣ; πῶς αὐτοὺς ἤγρευσεα (AslPh. 20, 1898, 186; jiný řecký text).²⁴⁶

Du. f. akus. 503. 3 тебе ради рѣцѣ мои снѣ кѣ гкоздиѣмѣ приложихѣ; ταύτας μου τὰς χεῖρας (P. G. 59, 684; též vztah k 1. osobě).

Pl. m. nom. 100. 7 рѣхѣ ти ꙗко крѣстиѡнѣ ѡсмѣ · и азѣ и въ снѣ · ꙗже кидиши братиѣ мои; πάντες οὗτοι (AslPh. 18, 1896, 174).^{247, 248}

Pl. m.²⁴⁹ gen. 8. 23 да не бладѣми сконѡи прѣкѣстиши ѡтѣ прѣдѣстоѡшнихѣ снѣхѣ и погребѣши; πολλοὺς τῶν παρεστώτων (ZslPh. 11, 1934, 14; některého z těchto zde stojících).²⁵⁰

109. 30 изгѣнѡна сътворѣ сотѡнѣ ѡтѣ рѣкѣ тѣонихѣ снѣхѣ; ἀπὸ τῶν δούλων σου τούτων (A. B. 1, 1882, 461; AslPh. 18, 1896, 178).

215. 30 ѡтѣженѣмѣ и ѡтѣ прѣдѣлѣ снѣхѣ; ἀπὸ τῶν ὁρίων τούτων (AslPh. 21, 1899, 46).

290. 7 ꙗко нищоже брашна не ѡмакѣ съде · разѣкѣ мѣлагринѣ снѣхѣ; πλὴν τῶν μελαγρίων τούτων (Acta Sanctorum Maii III, 16*).

334. 22 ѿдѣбѣлѣ бо срьдѣце людинѣ снѣхѣ; jde o citát z Mt. 13, 14–15: τοῦ λαοῦ τούτου, sr. Zg., Mar.²⁵¹

Pl. m. akus. 229. 13 зѣкри снѡ ѿмори; τὰ θηρία ταῦτα (AslPh. 20, 1898, 190). Pod. 230. 18 измори зѣкри снѡ; τὰ θηρία (AslPh. 20, 1898, 191).

230. 25 надѣлѣ сѡ на капишта · и на зѣкри снѡ; καὶ τοῖς θηρίοις τούτοις (AslPh. 20, 1898, 191).

231. 8 силоѣ христосокоѣ · и рафанѣ архѡгѣлѣ зѣкри снѡ изморихѣ; τὰ θηρία (AslPh. 20, 1898, 191). Všude tu jde o ukazování na zvířata přítomná, která mluvčí před sebou spatřuje.

569. 19 чада молите сѡ кѣ богу · да избежитѣ прѣдѣлы снѡ ѡтѣ нахѡдашнихѣ бѣдѣ.

Pl. m. instr. 78. 28 повѣждѣнѣ быхѣ мѣжи снѡи сѡтѣи · ѡпѣ ѡгѣи ѡνδρѡν (AslPh. 18, 1896, 150; řecký text tedy nemá ani zájmena ani členu, zájmeno ukazovací v slov. překladě je však oprávněno situací: ďábel při svých slovech na svaté muže ukazuje).

Pl. f. instr. 554. 22 понѣ дѣръцами снѡи даждѣ ми вѣстѣ да излѣзѣ. Celkem 68 dokladů (3 z nich nejisté).

²⁴⁶ K. H. Meyer uvádí v svém indexu 252 nesprávně, že prý je na tomto místě снѡ m. снѡи; jde však zřetelně o duál, nikoliv o plurál!

²⁴⁷ V A. B. 1, 1882, 450 je řecký text s pořadím slov obráceným. Tento doklad není zaznamenán v Meyerově indexu.

²⁴⁸ Jisté pochybnosti vzbuzuje doklad z 325. 18: нѣ ꙗгда видѣтѣ чада снѡ дѣлѣса мои · мене дѣла осѡбатѣтѣ ѡма мои; τὰ τέκνα αὐτῶν (P. G. 59, 706). Podle Severjanova je tu снѡ m. нѣхѣ (srov. Is. 29, 23); vlivem снѡ z ř. 17? Či náleží снѡ k дѣлѣса мои?

²⁴⁹ Při adj. subst. tvar pro všechny rody.

²⁵⁰ Meyer nemá při tomto místě žádné poznámky.

²⁵¹ Ř. text tohoto místa je u *D'Aristarchibo*, Sancti patris nostri Photii... orationes et homiliae 83 (1900, t. 2.), 410 n.

В) Зájmeno сь označuje přítomný čas.

Adv. **ДАНЬСЬ** (ps. též — většinou — **ДНЕСЬ**,²⁵² často s nadřádkovými znaménky na rozličných slabikách slova, někdy na všech) σήμερον 27. 5; 54. 12; 59. 17; 94. 7; 102. 3; 150. 22; 165. 2; 233. 14; 243. 21; 303. 3; 319. 2 (-**к**-); 320. 14, 23; 321. 19, 25; 322. 1; 357. 13, 20 (-**к**-), 22; 405. 7, 13, 17, 23; 420. 26; 427. 17; 429. 8, 9, 10 (-**к**-), 11, 14, 15, 16; 431. 15; 434. 24; 438. 4 bis (po prvé -**к**-); 438. 5; 448. 2 (-**к**-), 27, 29; 449. 1, 22, 23, 24, 26, 28, 30; 450. 1 (-**к**-); 451. 13; 463. 10; 486. 22 (-**к**-), 29; 487. 1 (-**к**-), 2 (-**к**-), 4 (-**к**-), 6; 488. 27 bis (po druhé -**к**-); 489. 30 (-**к**-); 490. 5 (-**к**-), 17; 491. 7 (-**к**-); 495. 17; 496. 24 (**ДАНЬСЬ** · **и** **кь** **сѣѣ** **ношѣ**, σήμερον καὶ κατὰ τὴν νύκτα ταύτην P. G. 52, 771); 503. 5; 509. 9 (-**к**-); 542. 10 (**до** **ДНЕСЬ**).²⁵³

Obě části (**ДАНЬ** i **сь**) jsou samostatné na dvou místech: 429. 6 (nom.) a 510. 9 (akus.).

429. 6 **да** **хвалѣмъ** **бѣдетъ** **ДАНЬ** **с** · **сѣѣтовѣнъи** **родитѣль**; ἐπαινεῖσθω ἡμέρα φωτὸς γεννητικῇ, δι' ἣν... (P. G. 50, 812; jde o den současný).

510. 9 **что** **ми** **празднуѣши** **ДАНЬ** **с**; τί μου τὴν ἡμέραν εορτάζεις (podle Sever'janova; P. G. 59, 499 tohoto textu neobsahuje).

Sg. gen. 431. 16 **ДАНН** **сего** **чюдеса**; τῆς ἡμέρας ταύτης τὰ θαύματα (P. G. 50, 813).

Pl. akus. 475. 25 **ты** **ли** **единъ** **живѣши** **въ** **иерусалимѣ** · **и** **не** **разсмѣ** **бывѣшаго** **къ** **нѣмъ** **къ** **ДНН** **снѣ**.²⁵⁴

Časově chápu také spojení **празднѣство сѣ**:

491. 11 **къ** **празднѣство сѣ**; εἰς τὴν εορτὴν ταύτην (P. G. 52, 769; v dnešní svátek).

493. 22 **празднѣствоуи** **ѡубо** **празднѣство сѣ** · **къ** **нѣже** **вѣста** **ѣ**; τὴν εορτὴν ταύτην (P. G. 52, 770).

493. 5 **не** **можѣмъ** **ѡубо** **посрамити** **празднѣства сего**; τὴν τοιαύτην εορτὴν (P. G. 52, 769).²⁵⁵

479. 26 **кина** **же** **намъ** **нстѣ** **скатаго** **празднѣства** · **и** **трѣжѣства** **сего** **хъ**.

Celkem v tomto významu 76 dokladů, z nich však 67 příkladů adv. **ДАНЬСЬ**.

С) Зájmeno сь ukazuje na zemi, na tento svět v protikladu k onomu světu a na tento věk lidský v protikladu k životu posmrtnému. Jde o spojení **миръ сь**, **сѣѣтъ сь**, **животъ сь**, **жизнь сн**, **жнтѣ сѣ**, **ѣѣкъ сь**.

83. 26 **отъ** **кнны** **міра сего**; ἐκ τῶν τοῦ κόσμου ἀφορμῶν (P. G. 31, 509; ex mundanis causis).

87. 24 **мало** **данши** **отъ** **міра сего**; ἐκ τοῦ κόσμου (P. G. 31, 513; ex mundanis rebus).

²⁵² Psaní **ДАНЬСЬ** vyznačují za každým příslušným číslem.

²⁵³ Srov. též adj. **ДНЕСЬНН** 35. 4, **ДННШНН** 53. 10, **НННШНН** 42. 14 a j.

²⁵⁴ 416. 1 **вечеръ** **сынъ** **бѣ** **тѣгда** · **нама** **ѡубо** **домоу** **не** **наѣлаше** **владѣка**; Sever'janov v poznámce: «сынъ вѣ. снн аѡтѣ». P. G. 49, 378: ἡ εορτέρα αὐτῇ ἦν τότε · ἐπεὶ...; hodierna haec vespera tunc erat. Náleží tedy tento případ do oddělení B také.

²⁵⁵ Srov. s anteposicí zájmena nedaleký příklad **сѣ** **празднѣство** 493. 13.

260. 17 ... нзведѣни насѣ из мѣра сего; ἐκ τοῦ κόσμου τούτου (A. B. 22, 1903, 400).

262. 11 да поклони мѣ сѣ слоужѣѣ мѣра сего; τοῦ κόσμου (A. B. 22, 1903, 401).

266. 30 житни мѣра сего; τοῦ κόσμου τούτου (A. B. 22, 1903, 404).

282. 10 отѣ потрѣбѣ мѣра сего; ἀπὸ τῶν τοῦ βίου πραγμάτων (Acta Sanctorum Maii III, 14*).

570. 23 отѣ прѣклѣсти мѣра сего.

54. 22 отѣ толѣкѣ славы и отѣ сана· въ нѣхѣже бѣхѣ въ мѣрѣ сѣмѣ; κατὰ τὸν ἐνταῦθα βίον (AslPh. 18, 1896, 190; A. Vasiljev, Записки, VIIIe s., по ист.-фил. отд. т. III, Nr. 3, 1898, 9, má čtení jiné: κατὰ κόσμον).

267. 27 ни могѣтѣ приобрѣсти ... иного ни чѣсогоже иже въ мѣроу сѣмѣ; ἄλλο τι τοῦ κόσμου τούτου (A. B. 22, 1903, 404).

102. 5 насѣштан сѣ жизни сѣм и сѣкѣта сего; ἀπόλαυε τῆς ζωῆς καὶ τοῦ φωτὸς τούτου (AslPh. 18, 1896, 176; A. B. 1, 1882, 454; se vztahem k zemi: světla pozemského).

129. 29 добро и сѣтѣ да живеши· и сѣкѣта сего видѣти; καλὸν ἐστὶ τὸ ζῆν καὶ τὸ φῶς τοῦτο βλέπειν (AslPh. 18, 1896, 161).

91. 14 мы же за приазнь истокаго црѣ· живота сего не прѣдамѣ ли тѣмъ живѣн таутѣмъ (P. G. 31, 517).

351. 16 широкии и пространѣи пѣтѣ· жизни сѣм строашѣтѣ; τοῦ βίου τούτου (P. G. 59, 589). Pod. 102. 5, srov. zde výše při сѣкѣта сего.

352. 16 мѣташѣмъ жизни сѣм сласти славнои мѣре; τοῦ βίου τούτου (P. G. 59, 590).

81. 16 памѣтѣ къ житни сѣмѣ остакиша; μνήμην τῷ βίῳ καταλιπόντες (AslPh. 18, 1896, 152).²⁵⁶

123. 3 да бѣдѣ съ тобою въ житни сѣмѣ; ἐν τῷ βίῳ τούτῳ (AslPh. 18, 1896, 155).²⁵⁷

98. 26 житни сего отѣхѣдашѣтѣ; τὸν βίον τοῦτον ἐξερχόμενοι (A. B. 1, 1882, 449).²⁵⁸

545. 21 князѣ кѣкѣ сего.²⁵⁹

Celkem 19 příkladů tohoto druhu.

D) *Zájmeno сѣ vyjadřuje odkaz k předmětu, o němž se v rozhovoru právě zmínila osoba jiná, než je sám mluvčí, nebo na předmět, který je thematem rozhovoru; substantivum a zájmeno сѣ souborně označuje to, o čem osoba s mluvčím hovořící právě vypravovala n. hovořila, n. stručně pojmenovává výrok, pronesený právě osobou jinou, než je sám mluvčí.*

²⁵⁶ Tedy v řeč. bez ukazovacího zájmena; Meyer však nemá při tomto místě žádné poznámky.

²⁵⁷ Řecký text, otiskřený na uvedeném místě, je pouze volným protějškem textu staroslověnského.

²⁵⁸ Srov. k tomu další text: ни нѣнишѣмъ жизни сѣмъ додекиша сѣ· ни тамо покои положѣниша.

²⁵⁹ Sever'janov v poznámce k tomuto místu upozorňuje na místa к. мѣра сего v J. 12. 31, 14. 30, 16. 11 a dodává, že se spojení мѣра сего a кѣкѣ сего někdy ztotožňuje; odkazuje na místa 1, Kor. 2, 6 a 8 v ap. Šířat. 109, 110.

155. 25 Πλεξάνδρῳ рече· сѣмрьтъ сн въкроуѣштинимъ к ѡмѡу жизнь· и неτѣлѣннѣ на небесеχъ подаиτѣ (smrt Ježíšova, o níž jsi právě mluvil).

313. 3 рече же ѿс болѣзнь сн нѣстѣ на смрьтъ; ἡ ἀσθένεια αὐτῇ (P. G. 62, 775); cit. z J. 11. 4.²⁶⁰

288. 2 не бо хотѣхъ дабы кто ѡгъдѣклъ танины сѣм; οὐ γὰρ ἐβουλόμην τινὰ τοῦτο γινώσκειν τὸ μυστήριον (Acta Sanctorum Maii III, 15*).

363. 11 покаи сѧ отъ зѣлоби сѣм; ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης (P. G. 62, 762; srov. Skutky apoštolské 8. 22; také vztah k 2. osobě).

Patrně i 113. 4 игралъ мси сѣ мнози мжками сими теонми; διὰ τῶν βασάνων σου τούτων (A. B. 1, 1882, 463).²⁶¹

130. 27 чѣто ѡубо на потрѣбѣ сжтъ намъ словеса сн каша; τίς γὰρ χρεια ἔστί τῶν λόγων ὑμῶν τούτων (AslPh. 18, 1896, 161).

474. 24, 27 каи сжтъ словеса сн· каже прѣрѣкаета.

Poukaz na něco právě uslyšeného:

162. 23 ѡгъкасаахъ сѧ въси глаголашѣ· отъкждоу гласъ снн.

162. 26 тѣкнж алеѣандра глагола· что нѣтъ гласъ снн· пришедъи къ тебѣ. 9 příkladů.

E) *Substantivum se zájmenem сѣ označuje osobu, která je thematem celého vypravování, o níž se současně stále mluví.*

546. 18 да нѣ ничтоже дне'но· аште и блаженъи сѣ възрастомъ хоудъ бѣ (o sv. Aninu, jehož se týká celé vypravování: 543 n.). — Pod. 105. 16 добни снн; řec. text jinak: ὁ ... καλὸς στρατιώτης (AslPh. 18, 1896, 178) n. ὁ μέγας ἐν μάρτυσιν Κοδράτος (A. B. 1, 1882, 457).

274. 5 блажендаго сего· благоизволенія.²⁶²

545. 23 ... любаштааго троудъ сѣааго сего· ѡгъгаждаишѣаго бѣи кро-
тостниж.

84. 6 такожде и о блаженъи хъ сн хъ; ἐπὶ τῶν μακαρίων τούτων (P. G. 31, 509).²⁶³

Celkem 6 dokladů.

F) α) *Zájmeno сѣ odkazuje na něco, co je známo z předcházejícího obsahu a o čem se právě předtím stala zmínka.*

Někdy se substantivum opakuje z předcházejícího textu:

415. 17 что бо нѣтъ вестоудънѣи мѣны сѣм. Předtím 415. 15 мѣнж теонши вестоудъче· τοῦ συναλλάγματος τούτου (P. G. 49, 378).

83. 7 мжжъ сн хъ мжжѣстка. Srov. 82. 27. τὰς τῶν ἀνδρῶν ἀριστείας (P. G. 31, 508; tedy bez zájmena ukazovacího, ale lat. překlad: horum virorum).

²⁶⁰ V kodexech evangelijních (v Zg., Mar., Ass., Sav.) je všude anteposice; J. Vajs, Ev. sv. Jana 54, uvádí také řec. text αὐτῇ ἡ ἀσθένεια.

²⁶¹ Odpověď na výrok доваѣиτѣ ти ... аже приаτѣ мжкы 113. 2.

²⁶² Řecký text (P. G. 88, 600) je na tomto místě odlišný.

²⁶³ Snad náleží spíše sem než do odstavce F také příklad z 292. 3 множѣстѣоу ѡубо ратъничѣскоу раишѣашоу сѧ по поустыни сн (Meyer považuje tento pád za dativ); κατὰ τὴν ἔρημον ταύτην (Acta Sanctorum Maii III, 16*; stále se o ní mluví).

Substantivum označuje představu, která je ve vztahu k představě, k níž se odkazuje: 496. 4 сѣтворѣ бы ловаца чловеѣчьскыа · новѣ истѣ въ истиннѣ образѣ лова сего · τῆς ἀλείας ταύτης (P. G. 52, 771).

Označení osoby, o které se právě stala zmínka, epithetem:

272. 8 (житиѣ ... отьца ѿвана игоумена сѣтъа горы синенскы...) еже ѿбо которыи истѣ родикыи · довыаго сего... Podle P. G. 88, 596 je v řec. textu jen τοῦτον, ale lat. překlad zní *heroem hunc*.

272. 14 приимыи · и ... крѣма чоудѣнаго сего; τὸν πανθαύμαστον (P. G. 88, 596).

Ůhrnné označení předcházejícího obsahu: 245. 30 ꙗко сѣконьчашѣ са тинном сѣ; τὸ μυστήριον τοῦτο (P. G. 50, 793; vztahuje se k výkladu podanému 245. 24–27). — Pod. 239. 25.

100. 1 въскорѣ ѿбо теори ѣже хошѣши · да ѿѣкш отѣ искоуса сего · ꙗко хѣоки ѣсмѣ конни; ἵνα μάθῃς ἐκ τῆς πείρας αὐτῆς (AslPh. 18, 1896, 174) п. ὅπως ἐξ αὐτῆς μάθῃς τῆς πείρας (A. B. 1, 1882, 450; ut ipsa discas experientia).

485. 14 ꙗма жидоке нечѣстни сѣ великом сѣтвориша; τὸ μέγα τοῦτο τολμήσαντες ἀσέβημα (P. G. 50, 824).

474. 12 чловеѣчьска и сѣмрътъна · си въ истиннѣ нашего естѣства сжѣ. Také Sever'janov navrhuje spojití si s předcházejícími slovy.

340. 6 мы же ѿѣкшимъ... · доуши прокоудыныхъ страстни си хѣ.²⁶⁴

320. 27 да и чоудесѣ дѣла си хѣ · обрататъ са срьдѣца отцемъ на чада; διὰ τοῦ θαύματος τούτου (P. G. 59, 704).

Pojmenování předcházejícího výroku, projevu, vypravování, líčení: 71. 3 въси же ѿсѣлышаша гласа сего; τῆς φωνῆς ταύτης (AslPh. 18, 1896, 146; předtím mluvil k mučedníkům Spasitel).

309. 10 ничсоже не кѣшта прѣжде гласа сего²⁶⁵ (mimo právě uvedený výrok).

309. 8 благодарѣ ти оѣ ꙗко слыша мене · что бо рече · ничтоже кѣ отцоу прѣжде словеса сего.

346. 21 нѣ азѣ сѣказанию сѣмоу тѣштѣ са · въпрѣкы глаголати...; τῇ ἐρμηνείᾳ ταύτῃ (P. G. 59, 587).

377. 2 въсе блаженнии словомъ симъ показѣ; διὰ τοῦ ῥήματος τούτου (P. G. 58, 714).

378. 8 слышимъ ѿбо словеса си; τῶν ῥημάτων τούτων (P. G. 58, 714). Pod. 375. 12 слышатъ словеса си; ἀκουέτωσαν τῶν ῥημάτων τούτων.

175. 21 дроугъ дроуга же крѣпыахъ словесы сими; τοῦτοις οὖν τοῖς λόγοις (P. G. 115, 96).

303. 6 чѣтени сѣ; τὸ ἀνάγνωσμα τοῦτο (P. G. 48, 779).

²⁶⁴ Ř. text tohoto místa z případů s postpos. сѣ je obsažen v edici Sancti patris nostri Photii... orationes et homiliae 83, ed. St. D'Aristarchi, Cařihrad 1900. Tomus secundus. 419 (τὰ ψυχοφθόρα πάθη ταῦτα).

²⁶⁵ V řec. kontextu je na tomto místě vynechávka, srov. P. G. 48, 782 n. Týká se to také následujícího místa z 309. 8.

Několikrát je s významem úhrnného odkazu k něčemu, o čem se právě stala zmínka, spojení **всѣ се, всѣ си**.

413. 1 **всего сего онъ неврѣже**; ταῦτα πάντα (P. G. 49, 377; haec omnia).²⁶⁶

492. 15 **оувогын же отъ всего сего скободъ истъ**; πάντων τούτων (P. G. 52, 769).

473. 5 **и бесѣдоваета къ себѣ · о в'семъ семъ приключьшнимъ са**.

411. 30 **вса си въ забытъ вложи сьрекролюбьстени**; ταῦτα πάντα (P. G. 49, 376; in horum omnium oblivionem).

474. 14 **о вѣсѣхъ приключьшнихъ са си хъ**. Sr. Lk. 24. 14 (jako v Supr. je text i v Ass.): περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων.

β) *Poukaz na něco, co ihned v řeci následuje.*

73. 10 **не вьсег'да ли иг'да начьнѣхомъ са брати · глаголадохомъ ψαλ'моса сего · вѣже въ нма твомъ сплаци ма · τὸν ψαλμὸν τούτον** (AslPh. 18, 1896, 147).²⁶⁷

70. 18 **начаша пѣти ψαλ'мъ син · живьши въ помощи вѣшнѣиго**; τὸν ψαλμὸν τούτον (AslPh. 18, 1896, 145).

247. 27 **тѣбѣ нѣномоу п'рѣдоуижъ танинъ се · τὸ μυστήριον** (P. G. 50, 793).

439. 29 **виждъ оубо словеса си съвѣд'ктельствоуижшта о в'семъ томъ · ... τὰ ὅματα ταῦτα**²⁶⁸ (P. G. 58, 781).

30 dokladů (26, 4).²⁶⁹

ТЪ.

A) *Zájmeno тъ odkazuje k substantivní představě, známé už z předcházejícího obsahu.*

a) *Substantivum se opakuje z předcházejícího obsahu.*

Sg. m. пом. 23. 2 **и насъ въ огнь тъ пожеглъ**; τὸ πῦρ (AslPh. 35, 1914, 50). Srov. огнь 22. 12, 20, 28.

270. 30 **кла же са мжжъ тъ**; ὁ ἀνὴρ (A. B. 22, 1903, 406). Srov. мжжъ нѣкъто 270. 22.

²⁶⁶ Předchozí text není v Supr. zachován.

²⁶⁷ Srov. anteposici zájmena ukazovacího v témž spojení 73. 14.

²⁶⁸ Je řec. různocnění i bez таῦτα.

²⁶⁹ 55. 15 se čte: к'то не вѣсчюднѣ са остроижъ в'крожъ сьиж. Jde téměř o přímé ukázání na vlastnost mučedníků (ve zvolání). V řec. textu je však τίς οὐ θαυμάσει τὸ ὀξύρροπον τούτων (Vasiljev, Zapiski 10; v AslPh. 18, 1896, 191 je pouze τίς οὐ θαυμάσῃ τὸ ὀξύρροπον). Je tu tedy snad снж m. сню příkloněním k předcházejícímu substantivu, nebylo-li při překládání zaměněno τούτων s τούτον. – 306. 14 онъ же мнаште ꙗко о сьнѣ семъ вьсѣдохътъ; tu snad má být сего n. семоу m. семъ; k nedorozumění vede řecký text: οὗτι περὶ τοῦ ὕπνου τούτου διαλέγεται (P. G. 48, 781); srov. však překlad lat.: quod de somno eius loqueretur. Bylo by ovšem také možno předpokládat, že diktované семоу bylo zaměněno lokálem семъ (s jerem!). – 447. 3 течение женское · снжъ мжжъ... Podle řeckého textu jde tu o pokažení textu místo γυνοῦ снѣ (t. j. obou Marií); τὸν δρόμον τῶν γυναικῶν ... τούτων (P. G. 58, 785); lat. quae harum mulierum cursum vidistis. Naznačené původní znění předpokládá také Sever'janov. – 309. 25 никакже нѣтъ б'вѣшени се чо҃до. Domnívám se, že се náleží nejspíše k předcházejícímu б'вѣшени; οὗκ ἔστι τὸ γινόμενον σημεῖον, non ergo signum est id quod geritur (P. G. 48, 783); subst. чо҃до je v uvedené větě nejspíše doplňkem.

Sg. f. nom. 217. 3 и бысть праведникоу и оученикома его · гробъ пештера та · καὶ γέγονεν ... τάφος τὸ σπήλαιον. Srov. předtím пештеръ 216. 28, пештеръ 216. 28—29.

Sg. m. gen. 535. 18 града того мжи. Předtím zmínka 535. 7.

536. 16 сына того едѣнии. Předtím 536. 15 въ сынѣ.

541. 14 града того крѣнии. Předtím zmínky 539. 30; 540. 2, 11.

Sg. f. gen. 193. 27 издр(а)ста и сс тинны томъ; ἀνέσπασαν αὐτὸν ἐκ τοῦ βορβόρου (Acta Sanctorum 30. Maii, ed. noviss. 247). Předtím 193. 13 тинны.

218. 2 господи́нь нѣкы томъ; ὁ τοῦ κτήματος φύλαξ (AslPh. 21, 1899, 47). Srov. 217. 30 калѣзе въ нѣж.

Sg. n. gen. 18. 23 господы́ни села того; ἡ δέσποινα τοῦ χωρίου (AslPh. 35, 1914, 48). Srov. 18. 4 дондоша на село, dále 18. 5 господжа селоу томоу.

31. 1 нже карне' дондетъ мѣста того · того нстъ силен' бѣ · εἰ τις προλαβὼν φθάσει τὸν τόπον, τοῦτον. . (ZslPh. 11, 1934, 304). Řecký text se tu částečně odchyluje od slovanského.²⁷⁰ Předtím (30. 27) čteme: да поидемъ оубо къси на мѣсто кашемоу съборуу.

Sg. f. dat. 531. 25 отъгнаѣ въкъши пзвѣ тон лютѣи · τὴν χαλεπώ-τάτην ἐκείνην πληγὴν (ZslPh. 12, 1935, 292). Srov. 531. 5 пзвѣи.

Sg. n. dat. 18. 5 молаштоу же сѧ имоу · дондоша на село да почиѣтъ мало · господжа же селоу томоу еинныни бѣаше · ἡ δὲ δέσποινα τοῦ χωρίου (AslPh. 35, 1914, 47).

236. 30 нарече же мѣстоу томоу нма; τὸν τόπον ἐκεῖνον (AslPh. 20, 1898, 193). Srov. předtím 236. 24.

273. 27 мѣсто приимъ сѣде · мѣстоу же томѣ нма долас · Θολᾶς δὲ τοῦνομα τῷ χώρῳ (P. G. 88, 597).

Sg. m. akus. 564. 19 оудачи чловѣка того. Srov. 564. 14.

Sg. f. akus. 289. 25 разоумѣкъшоу поустьи́жъ тж · ἐν πείρᾳ τῆς πανερή-μου ἐκείνης γεγὼνως (Acta Sanctorum Maii III, 16*). S. předtím 289. 10, 12, 15.

Sg. n. akus. 193. 18 сѣмотрнеъ оубо цѣсарѣ мѣсто то · προσχῶν οὖν ὁ Βασιλεὺς τὸν τόπον (Acta Sanctorum 30. Maii 247, ed. noviss.). Srov. předtím 193. 12 (едѣ мѣсто нѣкако), 16 (въ нѣже мѣсто).

Sg. m. lok. 56. 27 плачь люднѣ жнежштнѣхъ въ градѣ томъ; τοῦ λαοῦ τῶν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει κατοικούντων (Vasiljev, Zapiski 11). Předtím 56. 24 въ градѣ.

Sg. f. lok. 528. 24 въ пештерѣ тон ... късе ерѣма прѣпроводеѣ; ἐν τῷ σπηλαίῳ (ZslPh. 12, 1935, 290). Předtím 527. 25, 28.

Sg. n. lok. 217. 28 пасти ѧ (т. j. велѣжды) на мѣстѣ томъ · ἐν τῷ τόπῳ ἐκεῖνῳ (AslPh. 21, 1899, 47). Předtím 217. 17.

235. 3 и оста сѣатныи едннѣ на нѣмъже бѣ мѣстѣ · тѣгда сѣатныи прѣ-клоннеъ колѣнѣ · и помоли сѧ на мѣстѣ томъ.

Značně vzdálený je odkaz v 132. 17 ѧта бысть · въ гонѣнии томъ · ἐν τῷ διωγμῷ τούτῳ (AslPh. 18, 1896, 162). Srov. 124. 23—24 гонѣнию сжштоу деѣниа цѣсара въ змѣрънѣ.

²⁷⁰ To zjišťují také R. Trautmann a R. Klostermann l. c. Je možno, že τοῦτον z následující věty bylo slovanským překladatelem omylem vztaženo k předcházejícímu subst. τὸν τόπον.

Du. m. пом. 204. 4 послоушаста же мжжа та словесъ...²⁷¹ Sr. předtím 203. 11 (многашди намѣнанама славетнама мжжа), 20.

211. 1 лютаа та · и соурокаа и нечаѣтка. Předtím srov. 210. 13.²⁷²

Pl. m. пом. 15. 3 прихаждаахъ же звѣри и псы · и пѣтица небесныхъ · ... и не шаа ни пиша звѣри тнѣ. Rec. text (sr. ZslPh. 11, 1934, 18; viz i pozn. ibid. 21) zní jinak.

Pl. m. gen. 217. 14 еже безбожныхъ ихъ тѣхъ · на добротыныхъ възвѣщеніи. Sr. předtím 216. 26 безбожныхъ тн.²⁷³

Pl. m. dat. 347. 14 не отъринъ господъ людинъ своихъ · нъ и съпасеніи людѣмъ тѣмъ ... обѣшта · тѣ λαῶ ἐκεῖνῳ (populo illi; P. G. 59, 587).

Plur. : sing. 550. 4 повѣдаа нмъ сѣлоученишаа са чоудеса бжїи · стави же собоѣ чоуде то · и отътол отъ своихъ троудъ готовити еодж.

Substantivum tvořené od téhož základu: 227. 28 не можешъ вѣннѣ въ црѣкѣе · бѣахъ же въ црѣкѣншти томъ зминѣе жнѣшѣ · ἐν τῷ ναῷ (AslPh. 20, 1898, 189).

Sloveso a substantivum z téhož kmene: 372. 12 того радн и чисто а възражантѣ · отъ надежда том · τῆς ἐλπίδος ταύτης (P. G. 58, 712). Předtím 372. 11 надѣахъ са.

Podobně 215. 12 накадиша на праведника дометн · тѣгда томитѣа сладѣцѣ принмъ кадикъшаа тѣм · отъѣшта ... τοὺς διαβάλλοντας (AslPh. 21, 1899, 46).

Adj. a substantivum z téhož základu: 506. 11 блаженн бо еже не вѣдѣашѣ ти вѣроваши · облаженн бо то на ны прѣидетъ · ὁ μακαρισμός ... οὗτος (P. G. 59, 686).²⁷⁴

První zmínku třeba si domyslet v 434. 7 ничътоже тебѣ и праведноу ѡмѣмъ томоу; καὶ τῷ δικαίῳ ἐκεῖνῳ (iusto illi; P. G. 50, 814). Cit. z ev. Mt. 27. 19.²⁷⁵

33 doklady.

b) *Substantivum je synonymní se substantivem předcházejícím n. jde o slovo významu podobného, širšího n. užšího, a pod.*

Sg. m. пом. 86. 23 коле же чѣто сѣтворнѣ тѣгда владыка тѣ; ὁ κρατῶν (P. G. 31, 512). Předtím 85. 30 кнѣзъ.

204. 14 ѡмѣсанѣ правѣдъ ꙗко мжжъ тѣ · мѣчааежъ жизнь истѣ обѣклѣ; ὁ ἀνὴρ (Acta Sanctorum 30. Maii 251). Předtím jmenován jménem (блаженныхъ ислакии 204. 12) n. jen блаженныхъ 203. 22.

²⁷¹ Ř. text k tomuto místu nelze v Acta Sanctorum 30. Maii 251–252 nalézt. – Meyer uvádí omylem číslo 304. 4 m. 204. 4.

²⁷² Meyer cituje 311. 1 m. 211. 1.

²⁷³ Rec. text k tomuto místu (srov. AslPh. 21, 1899, 47) není doložen.

²⁷⁴ Meyer opatřuje toto místo hvězdičkou, jako by šlo o odchylný řec. text.

²⁷⁵ Nedostí jistě je místo 280. 15 нареченааго града того епископу ѡмѣрѣшѣ. Mohl by to být odkaz k 280. 11 отъ колоннїска града, avšak podle řeckého textu χειροτονεῖ Ἐπισκοπον τῆς εἰρημένης πόλεως, τοῦ αὐτῆς Ἐπισκόπου τελευτήσαντος (Acta Sanctorum Maii III, ed. noviss. 1866, 14*) může jít o spojení jiné, totiž постави епископа(·) нареченааго града · того епископу ѡмѣрѣшѣ. Bylo by třeba vyložit, že rozdělovací znaménko po епископа в rukopise Supr. není původní, že pochází teprve od opisovatele.

Podobně 214. 24 вѣаше бо мжжъ тѣ не простѣ · ἦν γὰρ ὁ ἀνὴρ πανούργος (AslPh. 21, 1899, 45). Jde o předtím zmíněného Juliana.

58. 25 и поклѣкъ отъ болѣхъ сконхъ и рече · иди... шедъ же лютьи и слоуга тѣ; ὁ δεινὸς ὑπὸ κρήτης (Vasiljev, Zap. 11).²⁷⁶

Sg. n. nom. 26. 20 иста же къ прѣгынѣхъ мѣсто то; ἐστὶ δὲ ὁ τόπος... (ZslPh. 11, 1934, 301). Předtím 26. 14–15: въ пештерѣ кони страшнѣ и темнѣ.

Sg. m. gen. 99. 21 иудупатъ же акы въ забвѣнии быкъ · о дрѣзости мжжа того...; ἐπὶ τοῦ ἀνδρὸς παροησία (A. B. 1, 1882, 450; AslPh. 18, 1896, 174); vztahuje se to na Kodrata, který je jmenován 99. 9.

216. 10 кыше мжжа того сѣааго; pojato jako odkaz na sv. Dometia, který je jmenován 215. 18 (текъше къ пештерѣ сѣааго дOMETИИНА). V řec. textu je ἐπάνω τοῦ ἀντροῦ; slov. překladatel zaměnil τοῦ ἀντροῦ s τοῦ ἀνδρὸς, snad pro nečitelnost řec. textu nebo pro neporozumění jemu, jak upozorňuje K. H. Meyer, Altkirchenslavische Studien I (1939), 73–74 [11–12]. Slova того сѣааго jsou však v slov. překladě dodána samostatně, překladatel (n. opisovatel?) upravil text nezávisle na textě řeckém podle svého pojetí, a nemusí tedy býti того za pouhý řecký člen.

282. 30 оузырѣ напрасно зкѣзда образъ крѣстѣнѣи и мжштж · иджштж на нѣ · и слыша гласъ глаголюштъ ѡтъ свѣта того; ἐκ τοῦ φωτὸς ἐκείνου (Acta Sanctorum Maii III, 1866, 15*).

283. 2 и къ слѣдъ идѣаше свѣта того; τῷ φωτὶ ἐκείνῳ (Acta Sanctorum Maii III, 1866, 15*). Odkaz k зкѣзда 282. 27.

518. 30 иде яко м поприсѣтъ ѡтъ града того; τῆς πόλεως ἐκείνης (P. G. 114, 1220). Odkaz k мѣсто 518. 29.

536. 14 мжжа того молитвоу. Předtím 536. 2 стран'нааго того чловека игоже то биеше и оукарѣше.

Sg. f. gen. 188. 21 не оуправнѣшоу зъли том · τὸ κακόν (Acta Sanctorum 30/5, ed. noviss. 245).²⁷⁷ Odkaz k 188. 19 ѡтъ такоуа богоборѣнѣа хулы.

217. 23 нараштеннѣ горы том · τοῦ ὄρους ἐκείνου (AslPh. 21, 1899, 47).

Sg. n. gen. 532. 4 дойде мѣста того; καταλαμβάνει τὸν τόπον (ZslPh. 12, 1935, 292). Odkaz k пештера 231. 27.

Sg. m. dat. 198. 29 ...цѣсарь · чоудн сѣ мжжоу томоу · θαυμάσας τὸν ἀνδρα (Acta Sanctorum 30/5, ed. noviss. 249). Odkaz k 198. 25 въсе иже о сѣатѣкъмъ исакии.

276. 22 и облыгъча братъ томоу ратъ.²⁷⁸ Předtím se uvádí jeho jméno (276. 9–10) a 276. 16 oslovuje jej ig. Јан дроуже.

Sg. f. dat. 456. 19 которымъ бо страхомъ · бѣжи плѣти тон сѣлачиши лентин · τῆς θείας ἐκείνης σαρκὸς (divinae illius carnis; P. G. 43, 448). Odkaz k 456. 14 божнѣ тѣлесн сѣмоу.

²⁷⁶ 411. 23 зъаѣи корень тѣ; ἡ πονηρὰ ρίζα ἐκείνη (P. G. 49, 376). Vztahuje se k subst. сѣредролѣуство 411. 21.

²⁷⁷ Řecký text se vůbec od slovanského poněkud odchyluje.

²⁷⁸ Řecký text (srov. P. G. 88, 604) se se slovanským neshoduje.

Sg. f. akus. 523. 5 ѿбон вѣдѣ тѣ принимашаго мѣжа. τὴν ἐπήρειαν (ZslPh. 12, 1935, 286). Vztahuje se k съблжждении п. к блждѣ 523. 4. 5.

Sg. n. akus. 408. 12 приде блждница стѣклѣнницѣ мѣра дръжашти. н възвниа масло то дръвѣнне на главѣ господнѣж. τὸ ἔλαιον ἔκεινο (P. G. 49, 375).

Sg. n. lok. 14. 27²⁷⁹ н бѣаста лежашти тѣлесѣ стѣоуѣ вѣнѣ града. ... бѣахѣ ко воини приставниини на мѣстѣ томы блюсти.²⁸⁰

23. 23 съзѣда нмоу црѣкѣе маринѣ кто крѣстианѣ въ команѣ. бѣка-
ѣтъ же чѣудеса многа на мѣстѣ томы. ἐν τῷ τόπῳ ἔκεινω (AslPh. 35, 1914, 51).

197. 13 н тако гратинѣ н деѣдосни цѣсара кѣзаста побѣдѣ. н по одо-
лѣнни томы. гратинѣ цѣсарѣ иде въ римѣ. μετὰ τὰ τρόπαια (Acta Sanc-
torum 30/5, ed. noviss. 248).

519. 25 ѿвѣдѣша нѣкоимѣоу отъшѣл'цоу быти на мѣстѣ томы. κατὰ
τόνδε τὸν τόπον (P. G. 114, 1221; ZslPh. 12, 1935, 283). Odkaz se vztahuje
patrně k subst. пштера 519. 1.

567. 26 н прѣкѣы стоѣ на мѣстѣ томы многы часы. Odkaz k 567. 25
... на въздоуѣкѣ.

Pl. m. пом. 228. 9 не сътрѣпаште звѣрини тии силы мѣченика; odkaz
k 227. 29 змине.²⁸¹

Pl. f. gen. 514. 28 да н ... възможеѣ отъ странѣ тѣхѣ прогнати.
τῶν μερῶν ἐκείνων (P. G. 114, 1216; ZslPh. 12, 1935, 279). Odkaz k názvu
místa 514. 7, na něž se odkazuje již 514. 22—23.

Označení jedince předtím jmenovaného adjektivem v platnosti substantivní,
jmenujícím jej jeho charakteristickou vlastností: 190. 8 нечистѣи тѣ. ὁ δυσ-
μενής (Acta Sanctorum 30/5, ed. noviss. 245); označení Aria předtím jmeno-
vaného.²⁸²

Celkem 29 dokladů.

c) *Substantivum souborně označuje předcházející líčení n. vyprávění n. pojmenovává
předchozí výrok a ř.*

211. 3 не сътрѣпѣвѣша ни вида того ни гласа. Odkaz k líčení toho, co
spatřili (210. 23—24).

211. 17 ѿжасѣша са вида того. Předtím 211. 14—16: видѣста нѣкого
кѣ бѣлахѣ ризахѣ посрѣдѣ облака сѣдашта. многы же прѣстоѣшита.

530. 8 прошахѣ бѣды тоѣ извытѣи. ... τὴν τῶν δεινῶν λύσιν (ZslPh. 12,
1935, 291). Předtím se vypravuje o suchu a jiných útrapách, které postihly zemi.

²⁷⁹ Meyer cituje toto místo 14. 24 m. 14. 27.

²⁸⁰ Řecký text je od slovanského odchylný, srov. ZslPh. 11, 1934, 18 a pozn. ib. 21.

²⁸¹ Řecký text (srov. AslPh. 20, 1898, 189) se od slovanského odchyluje.

²⁸² Těžko chápati místo 216. 26 бѣзбожѣнни тии (οἱ ἀίμοβόρροι; AslPh. 21, 1899, 47); snad se
odkazuje k ваднѣшамъ тѣмъ 215. 12 п. спіше к окаянии 215. 14 nebo k líčení jejich činnosti 216.
22—26 nebo na vše to dohromady. — Ne dosti jistý je doklad 281. 9 сего нже кѣ добротахѣ съста-
рѣвѣшаго са. божѣствѣнаго того сѣшанинѣ приемѣа. τὴν τοῦτου τοῦ ἐν ἀρεταῖς γηρά-
σαντος θεοῦ αὐτοῦ ἀκοὴν δεχόμενος (Acta Sanctorum Maii III, 14°). Je otázka, vztahuje-li se того
k předcházejícímu божѣствѣнаго, či je-li samostatně pojatým zájmenem.

559. 24 **извѣсти хоташти напасти тоѡ.** Odkaz k předchozímu líčení 559. 21 n.

548. 30 **отъ кнны же тоѡ ноудимъ бѣаше прочи жити въ мастыри своимъ.** Odkaz k 548. 24 n.

529. 22 **на съповѣдании шкыныи того.** ἐπὶ τὸ τὴν ὀπτασίαν ταύτην διηγῆσασθαι (ZslPh. 12, 1935, 290). Odkaz k 529. 15 n. (иши са...)

566. 2 **пытааже (sic) кыи извѣтъ съматеныи того.** Odkaz k 565. 29—566. 1.

284. 9 **потом же постаки и блаженъи сава. сокачиѡ. варити и слоужити брати ксеи. примъ же слоужъбѣ тѣ. таύτην ... τὴν διακονίαν δεξάμενος** (Acta Sanctorum Maii III, 15*).²⁸³

517. 2 **она же прѣславномъ то кидѣкъши.** τὸ παράδοξον (P. G. 114, 1217; ZslPh. 12, 1935, 281).²⁸⁴

558. 12 **хотѣши съ стаѣпа сълѣсти.** ... нъ ѡстаки ѡстрѣмьныи то.

87. 8 **игда же не ослабѣша искоушениимъ тѣмъ.** πρὸς τὴν πείραν ταύτην (hoc tentamine; P. G. 31, 513). Odkaz k 86. 26 n.

504. 4 **накыкии искоушениимъ тѣмъ.** διὰ τῆς πείρας αὐτῆς (P. G. 59, 685). Odkaz k 504. 1 n.

201. 28 **ѡвѣштании т(а) ни въ кѣж же намѣниѣше.** τὰς παραινήσεις παραλογισάμενοι (Acta Sanctorum 30/5, ed. noviss. 250).

161. 20 **слыша же то князь повелѣ пакы дѣрати и. и полкати и оц'томъ съ солиѡ растворивѣше. и соукномъ къстирати раны иго. да некъли възможеъ приноудити и мѣкамъ тѣмъ пожрѣти.**

540. 28 **и годѣ быст' въскмъ слово то.**

566. 5 **сѣи же слышавѣ глаголы ты.**

263. 9 **тѣгда разгнѣкаша са старѣишныи влшѣскыѡ. слышавѣше рѣчи ты отъ нѣго.** τὰ ῥήματα ταῦτα (A. B. 22, 1903, 401).²⁸⁵

381. 13 **словеса тѣмъ ѡстрѣки того отъ кротости.** ἀπὸ τῶν ῥημάτων ... τούτων (P. G. 58, 715).

15. 5 **и въвѣштено быстъ аурлиановъ отъ пристакиныиныхъ кониъ ксе то въвѣшени.** ἄπαντα τὰ γεγενημένα (ZslPh. 11, 1934, 18).

409. 27 **обомъ бо то пагоубьно и пѣкати и отъчашти са.** ἀμφότερα γὰρ ταῦτα (P. G. 49, 375). Pod. 424. 6 **късе то** (πάντα, P. G. 49, 382).

87. 30 **ничтоже отъ ксеого того тѣчно нестъ.** οὐδὲν τούτων (nihil horum; P. G. 31, 513).

367. 22 **късе то подъ нозѣ подѣложивѣ;**²⁸⁶ pod. 379. 6 **да късе то на наше съпасении.** πᾶσι τούτοις (P. G. 58, 715); pod. 426. 5 **кидѣкъ же късе то.**

439. 29 **словеса си съвѣдѣтелистеоужшта о ксемъ томъ.** τούτοις ... ἄπαντι (P. G. 58, 781).

528. 12 **блждъ сътворихъ. ѡуби съдѣлахъ. крѣкъ неповинныи пролиахъ.**

²⁸³ V okolí je řecký text od slovanského odchýlný.

²⁸⁴ K. H. Meyer tohoto dokladu v indexu nemá.

²⁸⁵ Meyer označuje tento případ tak, jako by byl v ř. textu pouhý člen.

²⁸⁶ Řecký text zní jinak: πάντα τὰ λυποῦντα, ale lat. his tristibus missis omnibus (P. G. 62, 764).

и кѣ въскѣмъ тѣмъ. страдавшемъ то тѣло. водамъ и зѣбрѣмъ и птицамъ прѣдахъ на сънѣденънъ. πρὸς τούτοις ἅπανιν (ZslPh. 12, 1935, 289).

Celkem 27 dokladů.

d) *Substantivum je v nějakém vztahu k obsahu předcházejícímu, na př. v poměru celku k části n. v poměru činnosti a místa, na němž se děje, n. činnosti a jejího původce a pod.*

Sg. m. nom. 42. 25 тѣмъ да изведетъ чловеѣкъ тѣ. ὁ τοιοῦτος (ZslPh. 11, 1934, 313; který se dopustí toho, o čem je předtím řeč).²⁸⁷

484. 21 иматъ же и плаштъ тѣ инъ притѣхъ. ἡ χλαμὶς ἐκεῖνη (P. G. 50, 823; souvisí s klaněním se Ježíši oděnému pláštěm purpurovým).

Sg. m. gen. 81. 2 ѡкнша сѧ епископуѣ граду того. именеѣмъ петрѣ. Předtím se mluví o místu, kde mučedníci zemřeli a pohřbeni byli.²⁸⁸

230. 4 въздощъ же на нѧ правдникъ. и падъше прѣдъ ногами нѣо раскдаша сѧ. ѡкоже отъ плѣска того мнѣти въскѣмъ ѡко громъ бысть.²⁸⁹

529. 15 боури лютеѣ. и многоу бездѣждѣ земьѣ тѣ обьдрѣжаштоу. ... ѡкн сѧ граду того ... еѣпоу. τῆς πόλεως ἐκεῖνης (ZslPh. 12, 1935, 290).

Sg. f. gen. 428. 27 напнтани быша ... кде оубо крѣмъ тѣмъ изъбытъци. поῦ οὖν τῆς τροφῆς τὰ λείψανα (P. G. 50, 812).

Sg. f. akus. 381. 28 вѣстѣ хытросѣ тѣ аште да нѣстѣ лѣннеѣ; τὴν τέχνην (P. G. 58, 716; vztah k obsahu předchozí věty).

529. 13 многоу бездѣждѣ земьѣ тѣ обьдрѣжаштоу. πολλῆς ἀβροχίας τὴν χώραν [πᾶσαν] κατεχούσης ἐκεῖνην (ZslPh. 12, 1935, 290).

Sg. n. akus. 108. 30 събра сѧ на мѣсто то мѣжи и жены... ἐν τῷ τόπῳ (A. B. 1, 1882, 460; na místo, na němž se staly události předtím zmíněné).

Sg. n. lok. 371. 14 не нѣждѣ же ни хоташтаго. ни запоѣди теорѣ о дѣлѣ томъ. οὐδὲ ἐπίταγμα τὸ πρᾶγμα ποιῶ (P. G. 58, 711). Cit. z 1. ep. sv. Pavla ke Kor. 7. 25.²⁹⁰

Pl. n. nom. 176. 24 повеѣѣ ... вѣсти ѧ въ црѣкѣвнше коумирѣскоѣ. вѣдахъ же капишта тѧ позлаштѣна и оѣкрашенѧ. τὰ εἶδωλα ἅπαντα (P. G. 115, 97).

Pl. f. lok. 219. 18 бысть же на странахъ тѣхъ праздниѣкъ велиѣкъ.²⁹¹

Pl. n. lok. 306. 12 оумѣрѣ лазарѣ. и не вѣ на мѣстѣхъ тѣхъ тѣ нѣ въ гаанлѣн. ἐν τοῖς τόποις ἐκεῖνοις (P. G. 48, 781); pod. 515. 22 въ мѣстѣхъ тѣхъ, ἐν τοῖς τόποις ἐκεῖνοις (ZslPh. 12, 1935, 280; P. G. 114, 1216).²⁹²

Celkem 18 dokladů.

²⁸⁷ Mohlo by se však také vztahovati k 42. 6 ѡкоже аште и к'то начинетъ...

²⁸⁸ Řecký text (srov. AslPh. 18, 1896, 152) je odlišný.

²⁸⁹ Řecký text se odchyluje, sr. AslPh. 20, 1898, 190.

²⁹⁰ Sr. poznámku Sever'janovovu k tomuto místu, týkající se vynechávky v citátě.

²⁹¹ Ekvivalentního textu řeckého (srov. AslPh. 21, 1899, 48) není.

²⁹² Jde vždy o význam „na místech, kde se to stalo, kde se sběhla událost, o níž se předtím mluvilo“. Někdy je těžko rozhodnouti, máme-li daný případ zařaditi do této skupiny či do skupiny *Ab*, zvláště je-li první zmínka příliš daleko. Srov. 45. 4 осѣпамъ нача коѣкѣи страна тѧ (τὴν χώραν, ZslPh. 11, 1934, 314); 518. 29 онде отъ мѣста того (ἀπέλιπε τὸν τόπον, P. G. 114, 1220 i ZslPh. 12, 1935, 282, ale lat. locum illum reliquit, P. G. 114, 1220); 517. 28 нагъна изъ града и отъ странъ тѣхъ. въса ... самаранъ (τῶν μερῶν ἐκεῖνων, ZslPh. 12, 1935, 282); 42. 16 се же до нынѣшѣаго съхранѣнѣ прѣвѣваатъ въ странахъ тѣхъ (κατὰ τὴν χώραν; ZslPh. 11, 1934, 313).

B) *Substantivum se zájmenem označuje čas, v němž se děj předtím líčený (někdy připomenutý v následujícím obsahu) pohybuje.*

Určení bodu časového: 122. 13 отъ дѣне того отънѣиже пода ми... нарече та ꙗко патриархъ быти. ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἀφ' ἧς... (AslPh. 18, 1896, 154).

531. 7 памать дни того. въ нѣже ... скобождени быша. творатъ. τὴν μνήμην τῆς ἡμέρας ἐκείνης (ZslPh. 12, 1935, 291).

32. 2 бѣахъ въ горахъ вържшатаѣште сѧ въ стѣнахъ въсь дѣнь тѣ и тѣ ношть. πᾶσαν τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα ἐκείνην (ZslPh. 11, 1934, 304).²⁹³

568. 8 събѣра же сѧ въ дѣнь тѣ народъ многъ.

548. 24 въ днѣхъ же тѣхъ начаша страннии приходити къ обитѣли его.

373. 21 просити бѣ подоба не въ годъ тѣ. οὐκ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ (P. G. 58, 712).

375. 13 въ годъ тѣ мнози отъпадоша. ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ (P. G. 58, 713).

525. 27 ни бѣ на ѡумъ възьмѣ въ часъ тѣ. κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην (ZslPh. 12, 1935, 288).

Časově chápu také 562. 6 въ междоумѣрніи ... томъ.

Celkem 9 dokladů.

C) *Zájmeno тѣ poukazuje na bližší určení, které následuje.*

236. 24 ѡукрашиша мѣсто то. ижеже бѣ мѣченикъ пострадалъ. τὸν τόπον (AslPh. 20, 1898, 193).

255. 18 идоша на мѣсто то идеже нечѣстивии вѣськи мѣчахъ крѣстнии горьцѣ. εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον, ὅπου... (A. B. 22, 1903, 396).

537. 29 зекъздѣ свѣтълкѣ синаѣшти на мѣстѣ томъ идеже лежалаше.

Patrně i 529. 23 повелѣ ... къ пештерѣ тон. идеже чѣкъ бѣжи живетъ нти. εἰς τὸ ὑποδειχθὲν αὐτῷ σπήλαιον (ZslPh. 12, 1935, 290).

4 doklady.

D) *Zájmeno тѣ odkazuje k představě jsoucí tematem rozhovoru, k předmětu, o němž se právě stala zmínka v řeči osoby jiné, n. označuje souhrnně to, o čem se hovořilo.*

121. 2 онъ же отъбѣшатавѣ рече. иного съсѣда ... не имамъ. развѣ сѣребрънаго блюда. иже ѣ посылала госпожда великаѧ съ коуциѣ. глагола къ нѣмоу рабѣ бѣжи григорин. иди брате даждъ нмоу блюдо тѣ. τὸ σκουτέλιον (AslPh. 18, 1896, 153).

222. 26 то избѣдѣши болѣзни томъ лютымъ;²⁹⁴ тѣ, о нѣž se zmiňuješ (srov. 222. 16–17).

156. 26 не рѣхъ ли ти ѧко остани сѧ блѧднии тѣхъ. и пристѣпникъ пожьри.

218. 30 они же рѣша нмоу гради и покажи намъ. да видимъ извѣстѣнѣи мѣсто то; δεῦτε, ἴδωμεν τὸν τόπον (AslPh. 21, 1899, 48).²⁹⁵

4 doklady.

²⁹³ K. H. Meyer označuje tento případ s postpon. тѣ v svém indexu tak, jako by v řečtině bylo οὗτος.

²⁹⁴ Řecký text: καὶ λυτροῦται σε ἀπὸ τῆς ἀνάγκης ταύτης (AslPh. 20, 1898, 186).

²⁹⁵ Наopak 218. 27 на мѣстѣ за ѣс. ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ.

Е) *Zájmeno тѣ má význam vytkací:*

310. 17 ὡς αἰκα σιλή τον δρῆκασити δοшж· ὡ τυραννίς τῆς δυνάμεως ἐκείνης τῆς κατεχούσης τὴν ψυχὴν (P. G. 48, 713).^{296, 297}

ОНЪ.

A) *Odkazuje k představě vzdálenější nebo znamená tolik, co „onen známý“.*

438. 27 ἐκμῆ ἰακο λῆστης οὗτος рече κште жнѣтъ сѣ· ὁ πλάνος ἐκεῖνος (P. G. 50, 816). Citát z ev. Mt. 27. 63. Pod. 439. 30 (P. G. 58, 781); 443. 9 (P. G. 58, 783).

467. 30 ἀδამъ онъ (omylem i 468. 1); ὁ Ἀδάμ ἐκεῖνος (Adam ille; P. G. 43, 460).

390. 15 βλαговѣрѣмѣно ѡубо намъ· въвести покадениѡ ѡучители· блжд-ниѣж онъ· ꙗже оба чистѣи нозѣ владѣцѣ хѡу· τὴν πόρνην ἐκείνην (AslPh. 16, 1894, 149).

420. 13 (s protikladem k zájm. сѣ) прнде хс н нѣниѣ тѣжде ꙗже трепезж онъ ѡтворѣ· снѣи н нѣниѣ снѣж ѡтѣларѣ· τὴν τράπεζαν... ἐκείνην (P. G. 49, 380).

446. 22 можете ... не по нозѣ тѣчѣж н по ржцѣ· нъ н по гласѣ ꙗти чистѣж онъ· ... τὴν κεφαλὴν ... τὴν ἱερὰν ἐκείνην (P. G. 58, 784).

266. 18 ѡбновитѣ сѧ сѣѣтомъ онѣмъ сконмъ· ꙗже не прѣходитѣ· ἀνανεοῖ αὐτοὺς (!) ἐν ἐκείνῳ τῷ φωτὶ αὐτοῦ, ὅπερ οὐ παρέρχεται (A. B. 22, 1903, 403).

374. 21 по троудѣхъ ... потѣхъ н тажѣцѣи рати онон· ... μετὰ τὴν ἀφόρητον μάχην ἐκείνην (P. G. 58, 713).

446. 25 ѡубѣрѣти н· сѣ не нзглаголѣмѣж славоѣж ѡноѣж· н народомъ аггѣльскомъ градѣштѣ· μετὰ τῆς ἀπορρήτου δόξης ἐκείνης (cum ineffabili illa gloria; P. G. 58, 784).

257. 2 ꙗко дѣвѣтъ мѣжъ онѣи тог(о рад)и не покнѣшѣ сѧ цѣсарѡу повелѣ(ни)ѡ· нмѣже тѣма дѣкѣма бѣлѣж ѡтѣкѣрашитѣни· οἱ ἐννέα ἄνδρες ἐκεῖνοι (A. B. 22, 1903, 397).

419. 24 сн истѣ крѣѣ ꙗже дѣлѣма токрѣтъ стѣдѣкѣмъ сѣѣтѣмъ

²⁹⁶ Snad je s významem přímé deixe тѣ v 235. 27 гласѣ бѣштѣ сѣ не бѣсе глагола· ... нзидѣи нз града того н нѣи кѣ аснѣж· ἔξελθε ἐκ τῆς πόλεως ταύτης; ale lze chápati též: „z města, v kterém jsi“, tedy ve smyslu případů ze skupiny *Ad.* – Odbočením od celkové představy k současnému vlastnímu vyprávění 546. 1 да колѣцѣмъ ꙗче подобаше н мѣнѣ· ꙗвити кѣ сѣ повѣданни томъ.

²⁹⁷ Otázka je, jak přiřaditi zájmeno v 266. 16 нгда хѡштитѣ ѡбѣнавѣити сѣмъ чловѣчѣскъ· тѣмъ надѣѣштѣмъ сѧ на нѣ; ἀνανεοῦν τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐκείνους τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν (A. B. 22, 1903, 403).

Konečně 365. 10 ѡуспѣа поманѣвѣше· н сѣѣтѣ тѣ прнде (ř. text zní jinak, srov. P. G. 62, 763) – reminiscenci na znění ev. J. 3. 19?

Nemohl jsem zařaditi do některé skupiny doklad ze 167. 2 нзвѣсти ма нз бѣдъ томъ. V Supr. totiž předcházející text schází a text fecký, obsažený v díle Combefis, Bibliothecae Graecorum patrum auctarium novissimum I, Paris 1672, nebyl mi přístupný.

онѣ теораше съ жроданѣмъ фарисеи· τὰ ἀναιδῆ σύμφωνα (онѣ nemá ekvivalentu v řec. textu; P. G. 49, 380).

420. 18 молитевникъ словеса глагола она; τὰ ῥήματα ... ἐκεῖνα (P. G. 49, 380), она známá.

371. 8 и кажетъ же ни въ вѣтъхъ ихъ· прѣвѣиши сѣиши мжжи онѣмъ ѡправило сѧ· ὑπὸ τῶν παλαιῶν καὶ ἀγίων ἀνδρῶν ἐκεῖνων (P. G. 58, 711).

B) *Ve významu zájmena тѣ (odkaz k substantivní představě známé z předcházejícího obsahu n. odkaz k obsahu věty následující).*

434. 13 ни чѣтоже тѣбѣ и праведноу ѡмѡу оноу ѡмѡу· ... καὶ τῷ δικαίῳ ἐκεῖνῳ (justo illi; P. G. 50, 814). První zmínka je zamlčena. Jde o místo, v jehož okolí je adj. онѣ v postp. častěji.²⁹⁸

Snad též 266. 7 отъ малааго оного же вѣсѣ· ἐκ τοῦ ὀλίγου ἐκεῖνου οὗ ἔσπειρε (A. B. 22, 1903, 403).

C) *Označení časové, k určení současnosti s předcházejícím dějem, s hlediska mluvčího vzdáleným.*

265. 5 и како прѣвѣишиши онѣ вѣсѣ стои въ вѣсѣхъ ерѣхѡу леда· τὴν νύκτα ἐκεῖνην παῖσαν (A. B. 22, 1903, 402).²⁹⁹

a) V kod. Supr. jsem našel celkem 211 dokladů pro spojení subst. s postp. сѣ;³⁰⁰ pro spojení subst. s dem. тѣ je tam dokladů 130;³⁰¹ pro spojení subst. a онѣ 23 dokladů;³⁰² celkem 364 dokladů.³⁰³

Miletič našel v Supr. pouze 43 příkladů pro spojení substantiva s dem. сѣ, pro subst. + тѣ 70: shledal tedy poměr 43 : 70 — a z této špatné statistiky činil dokonce jisté závěry (srov. Българ. Прегл. 2, 2)! Pro spojení subst. + онѣ zná 6 dokladů.

²⁹⁸ Ale v 434. 7 čteme пр. тоу ѡу.

²⁹⁹ Je těžko rozhodnouti, je-li оного v 62. 13 видѣте ли прѣтрѣпѣнне нечѣстнааго оного (toῦ ἀλαζόνος ἐκεῖνου, Vasil'jev, Записки 14) adjektivním přívlastkem či substantivním zájmenem. Jde-li o přívlastek, šlo by o odkaz k ději předtím se stavšímu („kterého jsem dal stít“, „který tu právě byl stát“). Pod. 99. 22 отъ чамъ вѣшааго сѧ оного приведѣте прѣдъ ма (τὸν ἀπονενομημένον ἐκεῖνον ἐμπροσθεν φέρετε, dementem illum coram ducite, AslPh. 18, 1896, 174 a A. B. 1, 1882, 450). Ve významu „předposledně jmenovaný, oslovený“ by bylo 65. 18 окаяни онѣ, ὁ ἐλεεινὸς ἐκεῖνος καὶ ἄθλιος (Vasil'jev, Записки 15). Pod. 88. 27 величавъ онѣ и свѣтъмъ· ὁ ἀλαζὼν ἐκεῖνος καὶ βάρβαρος (superbus ille ac barbarus; P. G. 31, 513). Jinou pochybnost možno mít při 130. 2 оно ѡу нестѣ негоже мѡ люкнмъ· и свѣтъ онѣ истиннѣмъ (καὶ τὸ φῶς, ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ἀληθινόν, AslPh. 18, 1896, 161). Podle řec. textu se zdá, že znění slovanské původně bylo: и свѣтъ· нѣ онѣ истиннѣмъ; онѣ by pak nenáleželo k předcházejícímu substantivu свѣтъ. Spojení свѣтъ онѣ mělo by význam „světlo mimo zemi, na onom světě“, srov. protiklad свѣтъ сего видѣти 129. 29.

³⁰⁰ V tom je 6 příkladů pochybných. Zvláště upozorňuji na 67 příkladů adv. дѣньсѣ; dále jsou 3 doklady pro spojení вѣсѣ сѣ, 2 pro вѣсѣ сн, jednou je doloženo вѣсн сн.

³⁰¹ V tomto počtu jsou 4 pochybné. 7krát je doloženo spojení вѣсѣ то, jednou вѣсѣ та, jednou вѣсн то.

³⁰² Jisté pochybnosti lze mít o 3–4 dokladech. — Supr. má mezi stslov. památkami největší počet dokladů pro subst. s postpon. онѣ.

³⁰³ Z toho je 13–14 příkladů pochybných. O dokladech (celkem 15) typu вѣсѣ сѣ atd., вѣсѣ то atd. srov. pozn. 300 a 301.

b) Pro singulár je v Supr. celkem 304 příkladů (při *ca* 179, při *тѣ* 106, při *онѣ* 19), pro duál 5 (při *ca* 3, při *тѣ* 2), pro plurál 55 (29, 22, 4).³⁰⁴

Podle rodů jsem našel 210 dokladů pro mask., 59 pro fem., 95 pro neutrum.³⁰⁵ Při zájmeně *ca* je poměr 144 : 23 : 44; při *тѣ* 51 : 30 : 49; při *онѣ* 15 : 6 : 2.

Podle jednotlivých pádů má spojení subst. + *ca* v sg. nom. m. 74 dokladů; f. 4; n. 6; – v gen. m. 29, f. 9, n. 8; – v dat. m. 2, f. 1, n. 3; – v akus. m. život. 6, neživot. 6, f. 2, n. 9; – v lok. m. 9, f. 1, n. 6; – v instr. m. 1, f. 2, n. 1; – celkem v sg. 179 dokl. V du. nom. m. 1, akus. m. 1, akus. f. 1, celkem 3. V plur. nom. m. 1, n. 4; – gen. m. 6, f. 1, n. 1; – v akus. m. 6, n. 4; – v lok. m. 1, n. 1; – v instr. m. 1, f. 2, n. 1; – celkem 29.

Subst. + *тѣ*: sg. nom. m. 11, f. 2, n. 7; – gen. m. 18, f. 11, n. 6; – dat. m. 3, f. 4, n. 3; – akus. m. život. 1, neživot. 6, f. 5, n. 11; – lok. m. 1, f. 1, n. 14; – instr. m. 2; – celkem v sg. 106 dokladů. Du. nom. m. 2 doklady. Plur. nom. m. 3, n. 2; – gen. m. 1, f. 3; – dat. m. 1, n. 1; – akus. m. 3, f. 1; – lok. m. 1, f. 2, n. 2; – instr. f. 1, n. 1; – celkem pro plur. 22 dokladů.

Subst. + *онѣ*: sg. nom. m. 8; – gen. m. 2, n. 1; – dat. m. 1; – akus. f. 4; – lok. f. 1; – instr. m. 1, f. 1; – celkem 19 dokladů. Plur. nom. m. 1; – akus. m. 1, n. 1; – instr. m. 1; – celkem 4 doklady.³⁰⁶

V nom.-akus. sg. m. je vedle tvaru *ca* (3 doklady) doložen (celkem 8krát) tvar *снн* (jednou z toho je psáno *снн*).

Vokalisace *а* – *е* je doložena pouze v adv. *дѣньскѣ*, a to v 51 případech z celkového počtu 67, jinak není známa; při spojení subst. s dem. *тѣ* se rovněž nevyskytuje.³⁰⁷

c) Je-li substantivum provázeno ještě adjektivním n. zájmeným přívlastkem, je nejčastější pořadí: substantivum, demonstr. zájmeno a adj. přívlastek (18 dokl. z 39; při *ca* 10 z 21; při *тѣ* 5 z 9; při *онѣ* 3 z 9),³⁰⁸ na 2. místě je pořadí: adj. přívlastek, substantivum, dem. zájmeno (celkem 16; při *ca* 7, při *тѣ* 4, při *онѣ* 5),³⁰⁹ na 3. místě substantivum, přív. adj., dem. zájm. (celkem 5 dokladů; při *ca* ve třech případech je tu však přívlastkem zájmeno přívlastňovací, v jednom zájmeno *вѣскѣ*; při *ca* jsou celkem 4 dokl., jeden při *онѣ*).

Je z toho vidět, že se demonstrativum drží velkou většinou při substantivu, k němuž přísluší, a že připouští mezi sebe a demonstrativum jiný přívlastek jen výjimečně: je jím však z pěti dokladů ve třech zájmeno přívlastňovací a jednou zájmeno *вѣскѣ*.

Případů, kdy je substantivum s postpon. zájmenem provázeno ještě adjektivním n. jiným přívlastkem, je tedy poměrně málo (celkem 39 příkladů z 364, při *ca* 21 z 211, při *тѣ* 9 z 130, při *онѣ* 9 z 23); sotva postačí k tvrzení, že by právě ony byly pramenem, z kterého by se bylo vyvinulo spojení prostého substantiva s demonstrat. zájmenem v postposici. A zvláště není téměř případů,

³⁰⁴ Mezi doklady pro sg. je 67 dokladů adv. *дѣньскѣ*. V počtu dokladů pro sg. je zahrnuto 11 dokladů typu *вѣскѣ се*, *вѣскѣ то*. – Mezi doklady pro plur. jsou 4 doklady druhu *вѣскѣ сн*, *вѣскѣ тѣ*, *вѣскѣ снн*, v. pozn. 300 a 301. V evangelijním textu jsme našli dokladů typu *вѣскѣ сн* mnohem více (24 dokladů z celk. počtu 55 případů spojení substantiva s postpon. *ca* v plurálu!).

³⁰⁵ Mezi mask. je uvedených 67 dokl. adv. *дѣньскѣ* a jeden doklad spojení *вѣскѣ снн*; mezi neutry je celkem 15 dokl. typu *вѣскѣ се* (3), *вѣскѣ то* (8), *вѣскѣ сн* (2), *вѣскѣ тѣ* (1), *окоѣ то* (1).

³⁰⁶ Mezi 74 doklady nom. sg. m. zájmena *ca* je započteno také 67 příkladů typu *дѣньскѣ*; mezi doklady pro genitiv sg. neutr. jsou dva typu *вѣскѣго сего*; jeden doklad lok. sg. n. zní *вѣскѣмъ сѣмѣ*. Také v plur. třeba míti zřetel k případům *вѣскѣ снн* (nom. plur. m., jednou), *вѣскѣ сн* (akus. pl. n., jednou), *о вѣскѣхъ снхъ* (lok. pl. n., jednou). – Při *тѣ* jsou mezi 7 doklady nom. sg. n. dva pro *вѣскѣ то*, jednou je *окоѣ то*. Podobně je tomu v akus. sg. n.: třikrát – z 11 dokladů – *вѣскѣ то*. V lok. sg. n. je jednou (z 14 příkladů) doloženo *о вѣскѣмъ томѣ*. V dat. plur. n. třeba vytknouti, že jediný doložený doklad zní *къ вѣскѣмъ тѣмѣ*.

³⁰⁷ Doklady s *-а* v adv. *дѣньскѣ* jsou většinou ke konci kodexu. – Pro vokalisaci ve spojení se zájmenem *ca* lze uvažovati o třech dokladech, pro spojení s *тѣ* o 16 dokladech.

³⁰⁸ Necháváme stranou několik případů pochybných (při *ca* z celkového počtu 2, při *тѣ* 3). – Místo adjektiva bývá zájmeno přívlastňovací: v pořadí substantiva, ukaz. zájmena a dodatečného přívlastku jsou takové doklady tři, resp. čtyři při zájm. *ca*, jeden při *онѣ*; při zájm. *онѣ* je kromě toho jeden doklad se zájmenem *вѣскѣ*.

³⁰⁹ Při zájmeně *ca* je přívlastkem v jednom případě zájmeno *вѣскѣ*; podobně je tomu při zájm. *тѣ*.

v kterých by demonstrativum stálo po adjektivu: tak jako jsme v evangeliích našli jen jediný případ tohoto druhu (очини новое сѣ), tak i v Supr. je vlastně jen jeden takový případ, totiž гл҃ажъ ... чистѣжъ онѣ 446. 22, v kterém ostatně tvoří subst. s adj. jeden významový celek; v jiných případech (celkem čtyřech) je přívlastkem possessivní zájmeno (třikrát) a zájmeno ека (jednou). Ani odtud nebylo by tedy lze vyjít, jak by si byl přál Trifonov. Také pro thesi, že je třeba vyjít ze spojení, v kterých je demonstrativum uprostřed mezi subst. a adj., je materiálu málo (18 dokladů z 364). Připomínám ovšem, že jsme tu všude měli zatím před sebou pouze případy subst. se zájmenem postponovaným.

Častěji než v jiných textech máme v Supr. demonstrativum po adjektivu substantivisovaném: při сѣ je takových dokladů 16, při тѣ 6, při онѣ rovněž 6, ale ani tento počet (28 dokladů z 364) není takový, aby postačil podepřít domněnku, že by se bylo právě odtud rozšířilo kladení demonstrativa po substantivech všech.

d) Výsledky srovnání dokladů z kod. Supr. s řeckými originály.

V tomto oddělení nemůžeme uvažovati o případech všech: z celkového počtu 364 dokladů musíme odečísti 51 míst (20 při сѣ, 31 při тѣ),³¹⁰ jejichž originál není dosud znám, jeden případ, při němž byl pisateli těchto řádků řecký text nedostupný, kromě toho ponechány stranou doklady adv. дѣньскѣ (67), celkem tedy 119 dokladů; k srovnávání zbývá pouze 245 dokladů.

α) Jak často je v Supr. postpon. сѣ n. тѣ za pouhý řecký člen? Při сѣ jsem našel takových dokladů celkem 23 (ze 124), při тѣ dokonce 42 (z 98), při онѣ jeden (z 23); započítal jsem sem zatím také několik dokladů takových, kde má řecký text pouhé substantivum bez členu.

Při zájmenu сѣ jde o tato místa: 8. 23; 78. 28; 81. 16; 83. 7, 26; 87. 24; 92. 4; 102. 5; 171. 30; 173. 6, 10; 219. 4; 230. 18; 231. 8; 247. 27; 262. 11; 272. 14; 282. 10; 309. 25; 392. 8; 429. 6; 454. 18; 510. 9. Při тѣ: 15. 5; 18. 5, 23; 23. 2; 26. 20; 31. 1; 42. 16; 45. 4; 58. 25; 86. 23; 99. 21; 108. 30; 121. 2; 176. 24; 188. 21; 190. 8; 193. 18, 27; 197. 13; 198. 29; 201. 28; 204. 14; 214. 24; 215. 11; 216. 26; 217. 3; 218. 2, 30; 227. 28; 236. 24; 270. 30; 273. 27; 371. 14; 381. 28; 424. 6; 428. 27; 517. 2; 518. 29; 523. 5; 528. 24; 529. 23; 530. 8. Při онѣ: 419. 24.

Největší počet případů spojení substantiva s postpon. сѣ za pouhé řecké substantivum s členem je v č. 6 (celkem 4), tři takové případy jsou v č. 14, v č. 5 a 19 jsou případy takové 2, jinde (č. 1, 7, 18, 21, 23, 24, 25, 26, 34, 38, 40, 45) po jednom. Spojení subst. s тѣ je nejhojněji doloženo v č. 16 (8 dokladů), potom v č. 18 a 46 (po šesti dokladech), v č. 3 jsou takové doklady 4, v č. 2 jsou tři, v č. 7, 19, 32 po dvou, jinde (č. 1, 4, 6, 8, 15, 23, 24, 36, 38) po jednom. Doklad, obsahující zájmeno онѣ, je z č. 36.³¹¹

Mezi příklady pro spojení subst. s postp. сѣ je celkem 5 (a počítáme-li k tomu i doklady ze 102. 5 a 54. 22 — sedm³¹²) případů typu мнѣ сѣ za pouhé

³¹⁰ Do počtu těchto míst jsem započítal také několik dokladů takových, v kterých je sice řecký text doložen, ale je přitom od slovanského zcela odlišný, takže jej se slovanským nelze vůbec srovnávat. Vedle toho jsou ovšem ještě odchylky jiné, na něž bude zvláště upozorněno.

³¹¹ Použil jsem číslování S. Sever'janovova ve vyd. Supr. V—VI; srov. A. Marguliš, Der altksl. Codex Suprasliensis 247 n., M. Weingart, Rukověť jazyka stsl. 60—62.

³¹² 102. 5: насѣштан сѣ жизни сѣ и сѣкта сего, ἀπόλαυε τῆς ζωῆς καὶ τοῦ φωτὸς τούτου (A. B. 1, 1882, 454; AslPh. 18, 1896, 176); nemohlo se ukáz. zájmeno vztahovati také k τῆς ζωῆς? — 54. 22 вѣ мнѣ сѣмъ je buď za řec. κατὰ κόσμον (Vasiljev, Zap. 9) n. κατὰ τὸν ἐνταῦθα βίον (AslPh. 18, 1896, 190).

ὁ κόσμος; zdá se, jako by bylo ve spojení, o která jde, substantivum se zájmenem ukazovacím **сѧ** významově srostlo v jediný celek (,tento, časný svět', ,svět'; ,tento, časný život', ,život'), zatím co v řečtině zájmeno ukazovací tak nutně vyjádřeno býti nemusilo. Srov. jeden pod. příp. v Euch. sin.³¹³

Je možno předpokládati, že by se počet dokladů, o nichž je tu řeč, zmenšil, našly-li by se ještě jiné řecké texty n. jejich varianty, ke kterým by slovanský překlad lépe přiléhal. Kdo srovnává dosud známé řecké originály s příslušnými částmi kod. Supr., shledává, že jsou to někdy pouze volně protějšky podobného obsahu; snad by se tedy nálezem řeckého textu jiné recense n. jiného rukopisu téže recense našel někdy potřebný souhlas také pro naše místa.³¹⁴

Jinak nezbývá, než připustiti na místech, o která jde, samostatný a také — hned dodejme — vesměs vhodný zásah slovanského překladatele. Tak na př. cítil překladatel na místech, v nichž použil také zájmena **сѧ**, potřebu vystihnouti buď přímé ukázání na přítomný předmět n. odkaz k něčemu, o čem se právě předtím stala zmínka; s podobným porozuměním postupoval i tehdy, když samostatně užil zájmena **тѧ** nebo **онѧ**. Ostatně se mohl silnější (někdy přímo deiktický) význam skrývati také v členu řeckém.³¹⁵ Kdybychom si chtěli věty, o něž běží, vyjádřiti na př. česky, mohli bychom — a někdy, zvláště chtěli-li bychom býti dosti zřetelní, i musili — položit zájmeno ukazovací také. Je zajímavé, že na několika místech z našich případů je ukaz. zájmeno i v starém překladě latinském.³¹⁶

Nezapomínejme také, že v několika dokladech z našich případů (při **сѧ** 78. 28; 454. 18; 510. 9; při **тѧ** srov. 529. 23 a dále **κἀκεῖ τὸ** za πάντα 424. 6) demonstrativum slov. protikladem řeckého členu není, že v řeč. máme pouhé substantivum bez členu (v 424. 6 pouhé zájmeno).

³¹³ Kromě těchto případů třeba věnovati zvláštní poznámku těmto dokladům z uvedených dokladů, v nichž je v slov. postpos. zájmeno ukazovací za pouhý řecký člen. Je-li v 392. 8 **прими мѣро се** za pouhé τὸ μέτρον, může jíti o vliv místa o dvě řádky vzdálenějšího, v slov. znějícího stejně, jemuž však v řeč. textu odpovídá znění τὸ μέτρον τοῦτο. Podobně lze při místech 230. 18 a 231. 8, na nichž je **зѣкри сѧ** za pouhé τὰ θηρία, poukázati na nedaleká místa se zněním τὰ θηρία ταῦτα (**зѣкри сѧ** 229. 13) a τοῖς θηρίοις τούτοις (**на зѣкри сѧ** 230. 25) — všude tu jde o situaci stejnou, o ukazování na zvířata přítomná, která mluví před sebou spatřuje.

³¹⁴ Při hledání řeč. originálu k místu 439. 29 **слова сѧ** jsem shledal, že je po ruce řeč. čtení τὰ ῥήματα ταῦτα i pouhé τὰ ῥήματα. — Různočení v řeč. originálu n. zásah slov. překladatele třeba předpokládati také na těchto místech: 224. 10 **κτ' κρητ' πορραδου сѧ** — ἐν τῇ παραδείσῳ σου; 325. 18 **чада сѧ** — τὰ τέκνα αὐτῶν (sr. pozn. 248); 272. 8 **добымо сѧ** — τοῦτον (lat. heroem hunc dovoluje předpokládati jiný řeč. text); 436. 17 **с чловецѣ сѧ** — ἐν αὐτῷ, různocnění v evang. přípouští také předpoklad čtení ἐν ἀνθρώπῳ τούτῳ; pod. 223. 14 **зѣкри сѧ** za pouhé αὐτοὺς předpokládá jiné znění v řeč. textu: jeť text obsažený v AslPh. 20, 1898, 186, od slovanského docela odchýlný. — Stran míst 55. 15 a 306. 14 srov. pozn. 269. Nelze říci, že by tu slov. spojení odpovídala řeč. substantivům s pouhými členy.

³¹⁵ Srov. Byzslav. 7, 1937–1938, 258 n., 264 n.; *Kieckers*, Griech. Gramm. III., 71 n.

³¹⁶ Srov. 137. 6 **сѧ камене сѧ**, ἀπὸ τῆς πέτρας, ale lat. ex hac petra; 171. 30 **отъ чловека сѧ**, ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ab hoc homine; 83. 7 **мжжъ сѧ**, τῶν ἀνδρῶν, horum virorum; 518. 29 **отъ мѣста того**, τὸν τόπον (P. G. 114, 1220; ZslPh. 12, 1935, 282), ale lat. locum illum (P. G. I. c.).

Marguliés, Mladenov a zvl. ovšem Miletič spatřovali, jak na počátku tohoto § uvedeno, ve spojeních substant. s postpon. $\tau\kappa$ postpos. člen; toto tvrzení podpírali právě poukazem na takové případy, v kterých slov. spojení subst. s dem. zájmenem odpovídá pouhému řec. substantivu s členem (všech dokladů nikdo však přede mnou neuvedl: Marguliés cituje pouze 7 dokladů, Mladenov 2); lze však říci, že *žádný* z dokladů, které se citují,³¹⁷ nestačí k ospravedlnění these, že by se $\tau\kappa$ v Supr. vyskytovalo ve funkci členu.

Marguliés, op. c. 122 n., upozornil, že se postponovaným $\tau\kappa$ liší nominativ subjektivní od predikativního (217. 2 $\beta\upsilon\sigma\tau\epsilon\tau\kappa \dots \rho\rho\epsilon\beta\kappa \pi\epsilon\upsilon\sigma\tau\epsilon\rho\alpha \tau\alpha$); jde však o případ ojedinělý, který se dá mnohem pravděpodobněji vyložit odkazem k subst. představě známé z předcházejícího obsahu a vyjádřené v něm *týmž* substantivem.

A také sotva lze vyvozovati něco z toho, je-li v některé části Supr. případů, o nichž je tu řeč, hojnější počet (srov. čísla zde na str. 247);³¹⁸ bylo by třeba srovnati s nimi místa jiná, vystihující situaci podobnou, přeložená však odchylně; takových však zřejmě není.

Máme tedy v Supr. celkem 66 míst (t. j. 27%, při $\epsilon\kappa$ 18%, při $\tau\kappa$ 42·8%, při $\omicron\kappa$ 4·3%), na kterých je spojení substantiva s postpon. zájmenem ukazovacím za pouhé řec. substantivum se členem (n. i bez členu — odečteme-li tyto doklady, je míst pouze 61, t. j. 25%, při $\epsilon\kappa$ 20, t. j. 16·1%, při $\tau\kappa$ 40, t. j. 40·8%). Po uvedených úvahách máme zajisté právo nějaký počet dokladů tohoto druhu z celkového počtu vyloučiti; ve většině případů však je demonstrativum slov. překladatelem dodáno (takový samostatný postup překladatelův se neprojevuje pouze v oboru zájmen ukazovacích; nezapomínejme, že jde o překlady textů nebiblických, při nichž překladatelé mohli postupovati volněji, svobodněji než při překladech textů Písma); je dodáno vesměs vhodně, jak ukázal rozbor významu těchto míst.³¹⁹ V Supr. není pospositivního členu,

³¹⁷ Marguliés uvádí l. c. 32. 1 $\beta\epsilon\lambda\epsilon\kappa \delta\alpha\lambda\eta\kappa \tau\kappa \eta \tau\kappa \eta\sigma\upsilon\tau\kappa$, prý za řec. $\pi\alpha\sigma\alpha\nu \tau\eta\nu \eta\mu\acute{\epsilon}\rho\alpha\nu \kappa\alpha\iota \acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota\nu\eta\nu \tau\eta\nu \nu\acute{\upsilon}\kappa\tau\alpha$; je však (srov. ZslPh. 11, 1934, 304) také řec. text znějící $\pi\alpha\sigma\alpha\nu \tau\eta\nu \eta\mu\acute{\epsilon}\rho\alpha\nu \kappa\alpha\iota \tau\eta\nu \nu\acute{\upsilon}\kappa\tau\alpha \acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota\nu\eta\nu$; lze se domnívati, že se zájmeno $\acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota\nu\omicron\varsigma$ nevztahuje pouze k subst. $\nu\acute{\upsilon}\xi$, nýbrž i k $\eta\mu\acute{\epsilon}\rho\alpha$. O jiných dokladech Marguliésových srov. moje poznámky na příslušných místech. Kdo může na př. tvrditi, že je zbytečný odkaz v odpovědi v rozhovoru (srov. 121. 2): »Nemáme jiné nádobí kromě stříbrné mísy, kterou . . .«; »Jdi, bratře, dej mi *tu* mísu« ($\beta\alpha\lambda\omicron\delta\tau\kappa \tau\kappa$; místo očekávaného pouhého *mísu* za řec. $\tau\omicron \sigma\kappa\omicron\upsilon\tau\epsilon\lambda\iota\omicron\nu$), nebo v 215. 11 v čtení $\eta\kappa\alpha\delta\iota\kappa\eta\sigma\alpha \eta\alpha \pi\rho\alpha\epsilon\delta\iota\kappa\eta\sigma\iota\kappa\alpha \delta\omicron\mu\epsilon\tau\eta\kappa\alpha$. $\tau\kappa\gamma\alpha\delta \tau\omicron\mu\eta\tau\epsilon\lambda\iota\kappa \epsilon\lambda\alpha\delta\iota\kappa\epsilon \pi\rho\iota\eta\mu\epsilon\tau\kappa \epsilon\lambda\alpha\delta\iota\kappa\eta\sigma\alpha\lambda \tau\kappa\eta\mu\alpha$? — Podobně nepřesvědčují 2 doklady Mladenovovy (Geschichte 214): $\tau\omicron$ v citátu $\delta\alpha \eta\delta\iota\kappa\eta\mu\epsilon\tau\kappa \mu\acute{\epsilon}\tau\omicron$ $\tau\omicron$ 218. 30 za řec. $\tau\omicron\nu \tau\omicron\lambda\omicron\nu$ vyjadřuje odkaz k subst. $\mu\acute{\epsilon}\tau\omicron$ (na $\mu\acute{\epsilon}\tau\epsilon\tau\kappa$) v 218. 27. V dokladu $\epsilon\kappa\alpha\iota\sigma\eta \epsilon\omicron \mu\acute{\alpha}\chi\eta\kappa \tau\kappa \eta\epsilon \pi\rho\sigma\tau\epsilon\tau\kappa$ za $\omicron \delta\alpha\eta\eta\omicron$ (214. 24) jde o odkaz na Juliana, předtím ve vypravování již zmíněného.

³¹⁸ A. Marguliés, Supr. 165, se pokusil uvést »die häufige Nachsetzung von $\tau\kappa$ und $\epsilon\kappa$ bei einfachem griech. Artikel« jako známku č. 6 (81. 30–97. 21); tu máme celkem jen 5 dokladů, o něž jde, 4 se $\epsilon\kappa$, 1 s $\tau\kappa$ (Marguliés znal však jen 2 doklady se $\epsilon\kappa$), ale dva doklady z čtyř se $\epsilon\kappa$ za pouhý řec. člen jsou typu $\mu\eta\eta\rho\epsilon \epsilon\kappa$ za $\omicron \chi\omicron\sigma\mu\omicron\varsigma$.

³¹⁹ To částečně odpovídá závěrům K. H. Meyerovým (Altksl. Studien I), který pozorováním chybných překladů v Supr. přišel k závěru, že odchylky od řec. originálu nekazí slov. textu a že jsou celkem vhodné a s porozuměním k smyslu míst, o něž jde, vyrovnány.

dokonce ne trojího členu; k takovému závěru nedostatek ukaz. zájmena při subst. v textech řeckých nevede, k takovému tvrzení nestačí.³²⁰

β) Pokud je v řec. textu zájmeno ukazovací, odpovídá slov. **сх** řec. zájmenu οὗτος, **тх** a **онх** zájmenu ἐκεῖνος. Při **онх** není jiného ekvivalentu řec. vůbec, při **сх** a **тх** je jistý počet odchylek.

Při zájmenu **сх** je odchylek nepatrný počet. Vedle 89 dokladů, v kterých je **сх** za οὗτος, jsou 2 doklady se zájm. αὐτός, jeden s τοιούτος, jednou je adv. ἐνταῦθα. Avšak proti 30 dokladům, v kterých je **тх** za ἐκεῖνος, je 16 s **тх** za οὗτος, 2 s **тх** za αὐτός.³²¹

Případy s **тх** za οὗτος vyložíme opět širším významem zájmena **тх** (srov. tu výše str. 205). V dokladech, o něž jde, bylo by ovšem mnohdy na místě i **тх** prostě odkazující k něčemu, o čem se stala zmínka; záleží pouze na tom, chápe-li se odkaz živě, přímo, téměř jako přímá deixis, či jde-li o odkaz indifferentní, prostě anaforický: slov. **тх** připouští možnost obojí (v dokladech, jako jsou na místech 235. 27 — srov. tu pozn. 297 — n. 222. 26 — při odkaze v rozhovoru —, znamená ovšem **тх** tolik, co naše ‚tento‘).

Ř. zájmeno αὐτός může někdy nahrazovati οὗτος a ἐκεῖνος; v daných místech může však jíti také o význam ‚ipse‘.³²²

γ) Poměr slov. spojení k řeckým, pokud jde o pořadí substantiva a ukazovacího zájmena.

Po této stránce se celkem projevuje shoda s řec. originálem: z celkového počtu 161 srovnávaných případů je shoda v pořadí v 139 případech (v 86·3% dokladů), neshoda v 22 (v 13·7%). Při **сх** je poměr 79:14, při **тх** 40:7, při **онх** 20:1 (při **сх** 85%:15%, při **тх** 85·1%:14·9%, při **онх** 95%:5%).

I tu můžeme zajisté některé doklady svést na různocnění zatím neznámá; že mohla existovati, o tom svědčí na př. místo 100. 7 **всехъ сии**, proti němuž je v řec. textě jednak πάντες οὗτοι (AslPh. 18, 1896, 174), jednak οὗτοι πάντες (A. B. 1, 1882, 450). Jindy však zajisté zasáhl sám překladatel; snad při tom někdy působily blízké vzory: tak na př. mohla postposice zájmena (dodaného samostatně za pouhý řec. člen) v 454. 18 **даждѣ ми тѣло ... исуса сего** **кидшиаго** (sic) **нага** působiti na místo o něco vzdálenější v 454. 23 **кама бо ти полъза отъ тѣла странникаго сего** za τούτου τοῦ ξένου (P. G. 43, 445). Spojení **кѣсе се, кѣсе то, кѣскъ си, кѣскъ та** byla do jisté míry ustálena a mohla se snad objeviti i za ταῦτα πάντα a pod. Ne vždy ovšem možno podati nějaký

³²⁰ Do počtu dokladů, v nichž je v Supr. spojení substantiva s postpos. dem. za řec. substantivum s pouhým členem, nenáleží místa 280. 15 (v. pozn. 275), dále 216. 10 **вѣше мѣжа того сѣлаго** za ἐπάνω τοῦ ἀντροῦ (srov. o něm na str. 239 při **тх** sub *Ab*; tento případ s dodaným zájmenem charakteristicky ukazuje na samostatný postup překladatelův). Doklad z 367. 22 **кѣсе то** za πάντα τὰ λυπούντα (lat. his tristibus missis omnibus) dá se patrně vysvětliti různocněním.

³²¹ **сх** za αὐτός je na místech 100. 1 a 297. 24; τοιούτος je v řec. předloze místa 493. 5; ἐνταῦθα (snad) v 54. 22 (sr. tu pozn. 312). — **тх** za οὗτος: 132. 17; 372. 12; 506. 11; 519. 25; 529. 22; 284. 9; 87. 8; 263. 9; 381. 13; 409. 27; 379. 6; 426. 5; 439. 29; 528. 12; 222. 26; 235. 27; za αὐτός: 56. 27; 504. 4. — Při této příležitosti podotýkám, že by při **сх** bylo 6 míst, při **тх** rovněž 6, a při **онх** 1 místo, která by bylo třeba vysvětliti různocněním v řec. textu.

³²² Srov. *Blass-Debrunner* 165; *Wackernagel*, Vorl., 2. R., 106. Význam ‚ipse‘ je na místě 100. 1.

takovýto výklad, zbude vždy jistý počet dokladů, v kterých překladatel změnil pořadí slov úmyslně, k vystižení významu příslušných míst. Zdá se na př., že k vystižení významu „onen známý“ bylo používáno zájmena онъ v postposici, nikoliv v anteposici — proto je postposice i v jednom případě, v kterém se text slovanský s řeckým neshoduje.

Na konec poznamenejme, že se v slov. překladě substantiva s demonstrativy kladou k sobě i tehdy, je-li v řeč. mezi nimi zájmeno přivlastňovací (srov. 113. 4; 118. 19; 130. 27) n. přivlastkové adjektivum (sr. 447. 9).³²³

e) Statistika podle významu dokladů:

съ: A 69; B 76 (67krát adv. дѣньскъ); C 19; D 9; E 6; F α) 27 (a 1 doklad neurčitě), β) 4;

тъ: Aa) 33; b) 29; c) 27; d) 18; B 9; C 4; D 4; E 3 (a 3 neurčitě);

онъ: A 17; B 4; C 1 (a 1 neurč.).

Závěrem zdůrazňuji své pevné přesvědčení, že v žádném dokladu spojení substantiva s postpos. demonstrat. zájmenem v Supr. nejde o člen; nemohu souhlasiti s Miletičem, Marguliésem, Mladenovem a j., nýbrž souhlasím s Chalanským, s Conevem a j.: Supr. nezná členu a dokonce ne trojího členu, jak by si přál Miletič. Jde pouze o ukazovací zájmena, kladená v rozličných významech demonstrativních, významech u demonstrativ vesměs dobře známých.

X. V Chilendarských listech

máme pouze jediný doklad s postpon. съ: II Ba [srov. S. M. Kuľbakin, Хиландарскіе листки, 1900, 11 (ale není uveden příklad ten v indexu slov)] Божьстий же образъ отъ дѣвоѣго сего състоитьсѧ. оучиний добротѣстныи и дѣланий бл҃ггы. Ὁ γὰρ τῆς Θεοσεβείας τρόπος ἐκ δύο τούτων συνέστηκε· δογμάτων εὐσεβῶν καὶ πράξεων ἀγαθῶν. Jde o poukaz na vlastnosti, které se jmenují hned následujícími slovy.

XI. V Makedonském cyrilském listě

(srov. vydání G. A. Iljinského, 1906) máme dva doklady sem příslušné (къ сѣ сѣ 1^v 11 а глаголи ти и сло(вѣ)са 1, 25), ale jejich přesný význam nelze pro kuse zachované okolí v textu určit; není však možno pochybovati o tom, že jde o význam demonstrativní.

XII.

Totéž lze říci o dokladu по сръбѣжнни сѣмь, obsaženém v Zografských listcích I, 3 (P. Lavrov, RES. 6, 1926, 11).

³²³ Odchyly v pořadí našich slov jsou na těchto místech: při съ 54. 22; 123. 25; 173. 9, 11; 175. 21; 288. 2; 300. 11; 411. 30; 413. 1; 454. 23; 485. 14; 491. 1; 493. 5; 503. 3; při тъ 56. 27; 375. 13; 439. 29; 456. 19; 519. 25; 528. 12; 531. 25; při онъ 266. 18. — Při počítání shod a rozdílů nebral jsem zřetele k jednotlivým druhům zájmen (zda je na př. тъ за ἐκεῖνος či за οὗτος). — Některé doklady jsme zařadili do počtu případů shodných n. neshodných jen s jistými pochybnostmi

XIII.

V nápisě cara Samoila z r. 993 čteme v ř. 6.: (н)а крѣстѣхъ сн(хъ) (J. Ivanov, Български старини изъ Македония, 2. vyd., Sofija 1931, str. 25); zájmeno tu má význam přímo ukazovací.

XIV. Novgorodské (Kuprijanovské) listy.

Srov. F. V. Kaminskij, Izv. 28, 1924, 273 n.

ГЪ.

A) *Zájmeno сь ukazuje na pozemský svět, na pozemské pokolení.*

Іоѹ, ř. 54, J. 11. 9 сѣкѣтъ мира сего (tak i v Zg., v Mar., Ass., Sav.); τοῦ κόσμου τούτου; huius mundi; bulh. на тоя свѣтъ; Br., Ž. tohoto světa.

Іоѹ, ř. 140, Mt. 24. 34 како не мимо идеть родъ сь... (pod. – родосъ – v Zg., v Mar., Ass. [jednou], – родъ сь – v Ass. po druhé, v Sav. dvakrát); ἡ γενεὰ αὐτῆς; generatio haec; bulh. това поколѣние; Br. pokolení toto, Ž. toto pokolení.

B) *Zájmeno сь odkazuje k zmínce v obsahu přímo předcházejícím.*

Іоѹ, ř. 135, Mt. 24. 33 егда оузырнѣ вса сн· еѣднѣ· (tak i v Zg., Mar., Ass., Sav.); πάντα ταῦτα.

Іоѹ, ř. 141, Mt. 24. 34 како не мимо идеть родъ сь· дондеже вса сн бж· дѣтъ (tak i v Zg., patrně v Mar., dvakrát v Ass. a v Sav.); πάντα ταῦτα.

ТЪ.

Substantivum se zájmenem vyjadřuje čas, v němž se děj předtím líčený pohybuje.

ІІ, ř. 98, Mt. 24. 29 днѣи же по скрѣби днин тѣхъ· с'аице мръкнѣтъ (tak i v Zg., Mar., Ass., Sav.); τῶν ἡμέρων ἐκείνων; dierum illorum; bulh. на ония дни; Br. těch dnův, Ž. oněch dnů.

Іоѹ, ř. 151, Mt. 24. 36 о дни томъ и о часѣхъ никтоже не еѣстъ· (pod. Sav.); περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἢ τῆς ὥρας; de die autem illa, et hora; bulh. за оня день и часъ; Br. o tom pak dni a hodině té, Ž. o onom dni nebo hodině.

ОНЪ.

V označení časovémъ къ вѣкъмъ оно (I, ř. 6, J. 11. 1).

Celkem tedy 7 příkladů s postponovanými zájmeny v rozličných odstínech významu ukazovacího.

XV.

V zlomku žaltáře Słuckého není příkladu pro postponedé zájmeno ukazovací.³²⁴

³²⁴ Srov. V. Jagić, Образцы языка церковнославянского (1882), 52–56; též M. Weingart, Texty ke studiu jaz. a pís. stslav. (v Praze 1938), 73–78. – Podle Sever'janovova údaje v indexu vyd. Psalt. sin. 376 (sub тъ) by se mohlo zdát, že sem náleží místo z žalmu 118, 32 (Słuck. пѣтъ заповѣднѣи твоихъ тѣхъ, pod. v Psalt. sin.), ale tu nejde o gen. plur. ukazovacího zájmena, jak myslí Sever'janov, nýbrž o 1. osobu sing. aor. slov. тѣштн: ὁδὸν ... ἔδραμον.

XVI. Život Konstantinův.

P. A. Lavrov, Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности, 1930. — Fr. Pastrnek, Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda. V Praze 1902.³²⁵

Gh.

A) *Význam přímo ukazovací.*

Кар. 11. (L. str. 23, ř. 18): гостъ сѣи късю грѣдыню срачиньскою на землю съверѣже. L. 57, 25 (гостъ сѣ); P. 193, 18 (гостъ сѣ; hospes hic).

Кар. 6. (L. 8, 8): можеш ли разоумѣти, философе, что есть знаменіе се? L. 45, 19; P. 166, 11 (signum hoc).

Кар. 12. (L. 24, 18): почръпи оубѣ воды сѣа. L. 58, 20 (кѡдѣ сѣо); P. 195, 16 (почръпи воды сѣа; hauri aquam hanc).³²⁶

Кар. 16. (L. 32, 11): оустнами инѣми къзглаголють людемъ симъ. L. 64, 2 (къзглю къ людѣ симъ), pod. P. 208, 13 (loquar populo huic).

Кар. 10. (L. 17, 16): слыши земле, се азъ нахожу на люди сѣа зло. L. 53, 7; P. 183, 6 (super populum hunc). V někt. rukop. сѣи m. сѣа. Cit. z Jerem. 6. 19.

B) *Zájmeno съ označuje tento, pozemský život, v protikladu k životu posmrtnému.*

Кар. 3. (L. 3, 13): такоко ли есть житіе сѣ. L. 41, 20; P. 158, 4 (vita haec).

Кар. 1. (L. 1, 12): штъ многомѣвнаго житіа сѣго. P. 155, 2 (ex hac turbulenta vita); L. 40, 2: ѿ многометежнаго житіа сѣго.

Кар. 3. (L. 3, 12): къ сѣѣ помысленъ житіа сѣгѣ оутѣхѣ, окаяше сѣ. L. 41, 20 (ж. с. соѣтѣс); P. 158, 3 (житіа сѣго соѣтѣ; secum autem considerata vitae huius vanitate).

Кар. 3. (L. 3, 14): а къ мѣѣ житіа сѣгѣ сконхъ дѣни не иждивѣ. L. 41, 22; P. 158, 7 (in turba ... vitae huius).

Кар. 4. (L. 5, 19): се фѣлософъ оунын не любитъ житіа сѣго. L. 43, 18; P. 162, 3 (... non amat vitam hanc).

Кар. 11. (L. 22, 25): горестью бо житіа сѣго похотною сласть достонѣ оумрътѣти. L. 57, 8; P. 192, 13 (vitae huius libidinosam dulcedinem).

Sem přiřaďuji také doklad z kap. 4. (L. 4, 27): помышлѣше, како бы земными

³²⁵ Cituji text podle rukopisu moskevské duch. akademie (15. stol.), otištěného Lavrovem op. c. na 1. místě (str. 1 n.), ale srovnávám všude s textem z r. 1469 (Lavrov, op. c. 39 n.), s textem ve vydání Pastrnkově (op. c. 154 n.) a беру ohled také ke všem různocněním z jiných rukopisů, uvedeným u Lavrova a u Pastrnka. Lat. překlad vzat je z vydání Pastrnkova. Zkracuji: L. = Lavrov, P. = Pastrnek.

³²⁶ Třeba se zmíniti o místě z kap. 5., L. 6, 8: аще можеш оуношѣ сѣго препрѣти, то пакы столъ скон приѣмеш. Pod. L. 44, 1. P. 163, 3–4, čte však: аште можеш, юноше, сѣго прѣпрѣти, ... (si potueris, iuvenis, hunc convincere, tum cathedram tuam recipies). Čtení юноше i юношъ je v rukopisech dosvědčeno (F. Pastrnek v Slavii 3, 1924–1925, 141, tvrdí neprávem, že юноше je »ve všech rukopisech«). Srov. k tomuto místu poznámky O. Grünenthala v AslPh. 38, 1922–1923, 138, A. Teodorova-Balana, Към тѣй наречените панонски жития (Годишник на соф. унив. XIX. 8, 1923) 1 n., Fr. Pastrnka, Slavii 3, 1924–1925, 141–142, A. Brücknera, ZslPh. 10, 1933, 467. V téže kapitole máme akus. оуношѣ (Нестера) ještě jednou, je tam nedaleko také vok. оуноше. Nemělo by smyslu slibovat stolicí Filosofovi, když ji byl již dříve před tím obdržel. Šlo-li by o akus. sg., zařadili bychom jej do odd. A (přímá deixis).

НЕБЕСНАА ПРЕМЪНШОУ ИЗЛѢТѢТИ НС ТѢЛЕСЕ СЕГѠ Н СЪ БОГОМЪ ЖИТИ. L. 42, 24; P. 160, 16: како би ... излетѣа нс тѣлесе сего н съ богомъ житѣ (e corpore hoc).

C) *Substantivum se zájmenem* съ *označuje osobu, která je thematem celého vyprávování, o níž se současně stále mluví.*

Кар. 1. (L. 40, 6): вѣздеи҃хъ нѣмъ оучителѣа сѣгѡ (о Konstantinovi). Takto i P. 155, 6 (magistro hoc). Jinde: оучителѣа си҃цего (L. 1, 15).

D) α) *Zájmeno* съ *odkazuje na něco, co je známo z předcházejícího obsahu a o čem se právě předtím stala zmínka.*

Substantivum se opakuje z předcházejícího textu:

кар. 2. (L. 2, 13): плакаше сѣа мати отрѣчѣате сего. Srov. předtím ř. 7. P. 156, 11 (flevit mater puerum hunc). L. 40, 22: отрѣка сѣго.

První zmínka zamlčena: кар. 2. (L. 2, 14): небрегоу о вѣсемъ, разек о млáдѣньци сѣмъ едѣномъ; L. 40, 23; P. 156, 12 (praeter puerum hunc unum).

Pojmenování předcházejícího výroku, projevu: кар. 12. (L. 58, 27): ѿже ѿ вѣи, слѡвѣс сѣмъ съвѣшѡу сѣ. P. 196, 6: словеси сегоу ... (verbo hoc impleto). L. 24, 25 pouze: слѡкеси сѣ съвѣшѡу.

Кар. 14. (L. 26, 24): ѿ сътвори н слышати рѣчь сѣю. L. 60, 9; P. 199, 14 (orationem hanc).

Кар. 10. (L. 21, 17): ѿже хощете съврѣшенихъ бесѣдъ си҃хъ склѣтихъ искати, вѣ книгахъ его обрацете ѿ. L. 56, 11: съврѣшенихъ си҃хъ бесѣдъ ѿскати ѿ҃тихъ; takto i P. 190, 4 (integros hos sermones ... certos).

Кар. 3. (L. 2, 24): слѣшавша же словеса сѣа родителѣа его. L. 41, 4; P. 157, 5 (сл. си; quibus verbis auditis).

Spojení *всѣ сѣ, вѣсѣ си* s významem úhrnného odkazu k předcházejícímu obsahu:

кар. 15. (L. 28, 24): всѣ же сѣ, ѿко терниѣ посѣкѣхъ. L. 61 (вѣсѣ же сѣи); P. 203, 4 (omnia vero haec).

Кар. 6. (L. 10, 11): како ты всѣа сѣа оумѣши? L. 47, 7 (jinde всѣа си); P. 170, 12 (вѣси си; omnia haec).

Кар. 7. (L. 11, 7): н богоу хвалоу вѣздаа о вси҃хъ си҃хъ. L. 48, 9: о вѣсѣ си҃хъ; P. 172, 8 (de omnibus his).

Кар. 9. (L. 15, 10): н тако разидошасѣ съ обѣда, нѣрекше день, вѣнже бесѣдоу о всѣхъ си҃хъ сътворѣхъ. L. 51, 20; P. 179, 9 (de omnibus his).³²⁷

β) *Zájmeno* съ *poukazuje k něčemu, co v řetězi ihned následuje.*

Кар. 10. (L. 16, 15): послушали же заветѣа сего. Cit. z Jerem. 11. 2–3. L. 52, 14; P. 181, 8 (pactum hoc). Pod. кар. 10. (L. 16, 18; 52, 16; P. 181, 11).³²⁸

³²⁷ Patrně do této skupiny náleží také doklad z кар. 8. (L. 11, 20): нѣн, филосоуѣ, вѣ людѣмъ си҃мъ. L. 48, 24. P. 173, 5 bez ukaz. zájmena, ale lat. překlad u něho zní I, philosophe, ad homines hos. Třeba předpokládati, že první zmínka o nich je zamlčena (srov. сказѣа емоу козарьскоу рѣчь).

³²⁸ Doklad z кар. 16. (L. 63, 9) patrně sem nenáleží: знаменѣа же вѣровавшѣмъ, сѣа послѣдѣють; ale L. 31, 3 знаменѣа же вѣровавшѣхъ пондоу҃тъ си; P. 206, 16 знаменѣа же вѣровавшѣмъ си послѣдоу҃ють (signa autem eos, qui crediderint, haec sequuntur). Spojení doplňkové?

V кар. 10. (L. 53, 13) čteme: вѣсѣ сѣ съвѣсѣ, ѿже соу҃тъ прѣци прорѣкан ѿ вѣа. Ale L. 17, 23: вѣсѣ сѣ вѣсѣ съвѣсѣ, ѿже ...; takto i P. 183, 15 (omnia perfecta esse). Je otázka, jaké čtení bylo v původním sepsání.

ТЪ.

A) *Zájmeno тъ odkazuje k substantivní představě, známé z předcházejícího obsahu.*

a) *Substantivum se opakuje z předcházejícího obsahu.*

Кар. 10. (L. 20, 2): нео чловѣкъ мира моего, наныже оуповахъ (sr. Ps. 40, 10). Чловѣкъ же тои естъ Христосъ богъ. L. 55, 5 (члѣкъ же тѣ); P. 187, 5 (чловѣкъ же тѣ; homo vero ille).

Кар. 6. (L. 8, 20): богъ нашъ яко глаубина естъ морская. ... Сегоже ради исканіа мнози въ глаубиноу тоу съхоятъ; L. 45, 31: поучина ... поучини тоу; P. 167, 13 (пжчина ... въ пжчинѣ тѣ; in mare illud).

b) *Substantivum je v nějakém vztahu k představě, vyjádřené substantivem, k němuž se odkazuje.*

Кар. 8. (L. 12, 23): ѡтѣде, никоемъже пакости сътвори людемъ тѣмъ. P. 175, 4 (nulla iniuria illata hominibus illis). Odkaz k христѣаньскыи градъ (L. 12, 20).

B) *Substantivum se zájmenem označuje čas, v němž se děj předtím líčený sběhl.*

Кар. 10. (L. 19, 14): въпросите и видите, аще роди мужескы полъ, яко великъ днь тѣ, яко же не бысть инъ [Jerem. 30, 6–7; L. 54, 23; P. 186, 16 (quia magna dies illa)].

Кар. 18. (L. 65, 20): тако прѣбысть въскъ днь тѣ; P. 212, 11 (totum diem illum).³²⁹

ОНЪ.

Odkaz časový k označení uddlosti časově vzdálené: кар. 10. (L. 17, 8): по днѣхъ онѣхъ, рече господь, даю законы моѣ въ помышленіа ихъ; L. 52, 34; P. 182, 16 (post dies illos). Μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας (Jerem. 31, 33). Srov. Lavrov, Кирило та Методій 320.

Odkaz vztahující se k představě, známé z předcházejícího obsahu (jako při тѣ): кар. 6. (L. 45, 16) живущиимъ христѣаномъ въ мѣстѣхъ онѣхъ. P. 166, 7 (въ мѣстѣхъ ономъ; in loco illo).

Celkem máme v ŽK. 34 dokladů těchto spojení (mimoto 1–2 méně jistě): pro spojení s dem. сѧ 27 (28), s dem. тѣ 5 (6), s dem. онъ 2. Mezi doklady spojení subst. s postpon. сѧ máme jeden doklad (ev. 2 doklady) pro вѣсе сѧ, 3 pro вѣскъ сн.

Pro sing. je tu celkem 23 (ev. 25) dokladů (při сѧ 19, resp. 20, při тѣ 4, resp. 5). Pro mask. je 14, pro fem. 4, pro neutrum 16 (ev. 18). Při сѧ: 9, 3, 15 (resp. 16; uvedené doklady pro вѣсе сѧ, вѣскъ сн); při тѣ: 4, 1, ev. 1; při онъ 1 mask., 1 neutr. Opět jsou doloženy rozmanité pády sg. i pl. Při сѧ sg. nom. m. 1, n. 3 – v tom jednou вѣсе сѧ –; gen. m. 2, f. 1, n. 7; dat. n. 1; akus. m. 2, f. 1, n. 1 (вѣсе сѧ); lok. m. 1; – pl. gen. f. 1; dat. m. 2; akus. m. 1, n. 1 (вѣскъ сн); lok. n. 2 (о вѣскъхъ снхъ). Při тѣ sg. nom. m. 2; ev. n. 1; akus. m. 1, f. 1; pl. dat. m. 1. Při онъ jednou lok. pl. m., jednou lok. pl. n.

Spojení s dalším přívlastkem je pouze v 4 případech, třikrát je pořadí přív. (v tom je však jednou zájmeno вѣскъ), subst. a dem., jednou subst., dem., přív.

³²⁹ Třeba ještě citovati místo z кар. 6. (L. 9, 13): Слово же то въплотися въ дѣвѣ; L. 46, 17; ale P. 168, 17: слово же, то... Verbum vero, illud incarnatum est in virgine. Není jisté, jde-li o adj. zájmeno či o samostatné substantivní то.

Кар. 10. (L. 20, 11): оуда того оупрѣзаетъ; L. 55, 14; P. 188, 7. Překlad: membrum eius. Jiné překlady: úd ten.

Máme tu opět zastoupeny známé významy ukazovacích zájmen. Význam členu nelze spatřovati nikde. ŽK. se nijak neodchyluje od ostatních stsl. textů; je to tím významnější, že se nám v ŽK. zachoval patrně originální, ne přeložený text slovanský.

XVII. Život Metodějův.³³⁰

ГЛ.

A) *Займено съ označuje tento, pozemský život.*

Кар. 9. (L. 75, 2): нѣсмь бо лоучини тѣхъ, нже соуть правдоу глѹще, многими моукми и житии сего избыли. P. 231, 4 (vitam hanc).

Кар. 3. (L. 71, 4): многы мѣлѣхъ ... въ житии сѣмь. P. 224, 4 (in hac vita).

B) *Odkaz k slovíům pravě slyšeným.*

Кар. 5. (L. 72, 5): слышиши ли, философе, рѣчь сию? P. 225, 16 (sermone istum).

C) *Poukaz k obsahu následujícímu.*

Кар. 8. (L. 73, 12): и посла и, написахъ епистолю сию. P. 228, 2 (epistolam hanc).

ТЪ.

A) *Займено тѣ odkazuje k představě, známé z předcházejícího obsahu.*

Кар. 11. (L. 76, 5): придеть чѣ, игда не могоуть помощи ласкавѣнии тн. P. 233, 12. Předtím: ини бо, ..., ласкающе имѣнии ради. Třeba však předpokládat zamlčenou zmínku o pochlebnících v Metodějově řeči předcházející; či jde o přímé ukázání (srov. u Pastrnka hi adultores)?

Кар. 1. (L. 70, 7): проклаша съ въсѣми сънѣмникы тѣми, рекоу же Ѡѡдора Фараньскаго, ... P. 222, 6 (cum omnibus illis qui in synodo aderant). Jde o vnitřní souvislost mezi sněmem (sr. на шестѣмъ сънѣмѣ) a účastníky jeho.

B) *Význam důrazně vytýkavý.*

Кар. 8. (L. 73, 10): не тебе единому тѣкѣмо, нъ и въсѣмъ странамъ тѣмъ словѣньскымъ сѣлю и оучитель. P. 227, 17 (omnibus partibus illis Slovenicis).³³¹

Celkem je v ŽM. 7 dokladů, 4 pro spojení subst. s postpos. съ, 3 pro spojení subst. s postpos. тѣ. – Pro sg. máme 4 dokl. (jen při съ), pro pl. 3 dokl. (jen při тѣ); pro mask. 2 doklady, pro fem. 3, pro neut. 2 (při съ 2 f., 2 n.; při тѣ 2 m., 1 f.). – Doložen je gen. sg. n. jednou, akus. sg. fem. dvakrát, lok. sg. n. jednou; v plur. nom. m. jednou, dat. fem. jednou, instr. m. jednou. – Spojení s dalším přívlaskem v. při тѣ v příp. 2. a 3.

Opět jsou tu rozličné významy ukazovací; význam členu není však obsažen nikde. Jako při ŽK. jde i při ŽM. o text pravděpodobně původně složený slovansky.

³³⁰ Cituji podle rukopisu mosk. Uspenského chrámu ze stol. 12. otištěného u Lavrova op. c. 67 n. Týž rukopis vzal za základ své úpravy prof. Pastnek, Dějiny 216 n., k níž stále přihlížím.

³³¹ Méně možný je tu předpoklad vyjádření vztahu, daného souvislostí, asi ve smyslu: nejen tobě samému, nejen pouze pro zemi pannonskou, nýbrž všem krajinám slovanským, jako je Pannonie, a s ní sousedícím.

XVIII. Stslov. legenda o sv. Václavu.

Jos. Vajs, Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile. V Praze 1929. – M. Weingart, První česko-církevněslovanská legenda o sv. Václavu (zvl. ot. ze Svatováclavského sborníku). V Praze 1934.

Gh.

A) *Význam přímo ukazovací.*

Vajs 37, ř. 1 (nov. 420^b): Гѣ ѿ Нсоуѣ, блѣн отрока сего. I vost. (Vajs 14, ř. 1); min. (Vajs 21, ř. 11). Weingart 115, v. 8.

B) *Označuje přítomný čas.*

Vajs 40, ř. 19 (nov. 421^b): хѣла тебѣ ѿи, иже далъ еси дожити до ютра сего. Vost. (Vajs 17, ř. 27); min. (Vajs 25, ř. 26). Weingart 119, v. 47.

Th.

Odkaz k subst. představě známé z předcházejícího obsahu.

Vajs 37, ř. 5 (nov. 420^c): ꙗко блѣнемъ бискоупа того прѣднаго... начеть отрока расти... Předtím 420^b бискоупа именемъ Нотара; казашъ бискоупъ отрока. Srov. vost. (Vajs 14, ř. 24); min. jinak (Vajs 21, ř. 15). Weingart 115, v. 10.³³²

ÚHRNNÉ STATISTIKY A ZÁVĚRY.

A) Počet dokladů v stslov. památkách.

památky	subst. + сѣ	subst. + тѣ	subst. + онѣ	celkem
Zogr.	179	71	1	251
Mar.	197	78	2	277
Ass.	127	73	1	201
Sav.	91	35	2	128
Ochr.	4	1	—	5
Psalt.	15	1	—	16
Euch.	191	9	2	202
Sin. služ.	6	—	—	6
Cloz.	21	3	—	24
Ryl.	—	—	2	2
Kij. l.	4	—	—	4
Praž. zl.	—	—	—	—
Und.	3	—	—	3
Supr.	211	130	23	364
Chil. l.	1	—	—	1
Hilf.	1	1	—	2

³³² O jiných třech dokladech nelze říci, že byly v původním sepsání legendy. V jednom hlaholském rukopise (římském) čteme proti znění nov. (Vajs 39, 13) ꙗ' та данъ обрѣченъ в дѣнь та; min. (Vajs 25, 10) чте он же не имаше ꙗкоу словеси томъ; min. (Vajs 26, 9) мѣ единъ ѿ советникъ тѣ. Vost. (Vajs 20, 5) цркъвъ тоу sotva přeložíme s Vajsem 'chrám tento'.

památky	subst. + сѣ	subst. + тѣ	subst. + онѣ	celkem
Lavr.	1	—	—	1
Sam.	1	—	—	1
Kupr.	4	2	1	7
Sł.	—	—	—	—
ŽK.	28	6	2	36
ŽM.	4	3	—	7
leg. Václ.	2	1	—	3
úhrnem	1091	414	36	1541

Připomínám, že v tomto počtu je obsaženo 162 dokladů adv. **дѣньскѣ** (Zogr. 12, Mar. 16, Ass. 9, Sav. 5, Psalt. 2, Euch. 35, Cloz. 16, Supr. 67). 87krát jsme doložili spojení **кѣскѣ сѣ**, **кѣскѣ се** (Zogr. 18, Mar. 21, Ass. 15, Sav. 13, Ochr. 2, Psalt. 1, Euch. 1, Cloz. 1 [**кѣскѣ се**], Supr. 6 [dvakrát **кѣскѣ сѣ**, třikrát **кѣскѣ се**, jednou **кѣси сѣи** nom. plur. m.], Chil. 1. [**дѣньскѣ се**], Hilf. 1 [**кѣскѣ се**], Kupr. 2, ŽK. 5 [třikrát **кѣскѣ сѣ**, dvakrát **кѣскѣ се**]); desetkrát spojení **кѣскѣ то** (Euch. 1, Supr. 9 [v tom též jednou **окоу то** a jednou **кѣскѣ та**]).

Vyloučíme-li tyto případy (**кѣскѣ сѣ** atd., **кѣскѣ то** atd.) z celkového počtu, zbude nám pro spojení subst. + **сѣ** (tohoto označení užívám pouze jako zkratky pro naše spojení) 1004 dokl., pro subst. + **тѣ** 404, subst. + **онѣ** 36, úhrnem 1444 dokladů, odečteme-li z celkového součtu také doklady pochybné (Zogr. 1, Euch. 2, Supr. 16, ŽK. 1), zbude 1424 dokladů. Nechali-li bychom stranou i adv. **дѣньскѣ**, zůstalo by pouze 1262 dokladů.

MILETIČ prohlédl pouze 620 dokladů (343 pro subst. + **сѣ**, 277 pro subst. + **тѣ**, při tom však uvádí také doklady typu **добрѣи тѣ чловѣкъ**).

Celkem je v našich památkách asi 70% dokladů pro spojení subst. + **сѣ**, asi 27% pro spojení subst. + **тѣ**, zbytek (asi 2·2%) pro spojení subst. s **онѣ**; bereme-li v úvahu pouze spojení s **сѣ** a s **тѣ**, je poměr asi 73% : 27%.

Mezi památkami není po této stránce velkého rozdílu, všude, i v Supr., o němž MILETIČ tvrdil opak, jsou spojení subst. s **тѣ** doložena méně často než spojení subst. s **сѣ**. Poměry jsou asi tyto: Zogr. 72% : 28%; Mar. 72% : 28%; Ass. 64% : 36%; Sav. 72% : 28%; Ochr. 80% : 20%; Psalt. 93·75% : 6·25%; Euch. 95·53% : 4·47%; Cloz. 87·5% : 12·5%; Sin. služ., Kij. 1., Und., Chil. 1., Lavr., Sam. 100% subst. + **сѣ**; Supr. 61·8% : 38·2%; Hilf. 50% : 50%; Kupr. 66·66% : 33·33%; ŽK. 83% : 17%; ŽM. 57·1% : 42·9%; leg. Václ. 66·66% : 33·33%. Že je případů s **сѣ** více, souvisí nepochybně s povahou samých textů, v nichž nebylo k užití zájmena **тѣ** tolik příležitosti jako k užití zájmena **сѣ**. Ani Supr. se neodchyluje; poněkud větší procento dokladů s **тѣ** v něm vyplývá opět z povahy textů v něm obsažených; početně se asi rovná procentu kod. Ass. a j. Nelze přisvědčiti Mileticovi, že by se již v Supr. ukazoval počátek pozdějšího bulharského vývoje.

B) V staroslověnských památkách jsou naše spojení, jak jsme ukázali jednotlivě při každé z nich, doložena ve všech třech číslech, ve všech rodech a s jednou výjimkou ve všech pádech těchto čísel a rodů.

Sg.											
		1.	2.	3.	4. živ.	4.	6.	7.	celkem	souhrn	vsg.
		m. f. n.	m. f. n.	m. f. n.	m.	^m (neživ.), f.	m. f. n.	m. f. n.			
Zogr.	ch	31 13 18 ³³³	22 2 1	6 2 1	2	8 13	8 3 —	3 — —	80 33 20	133	189
	T ^h	11 — 3	8 1 1	9 2 3	—	2 4	3 5 —	2 — 1	35 12 8	55	
	OH ^h	1 — —	— — —	— — —	—	— — —	— — —	— — —	1 — —	1	
Mar.	ch	39 12 20	19 2 3	5 3 1	2	9 17	8 3 1	3 — —	85 37 25	147	206
	T ^h	12 — 3	8 1 1	10 2 2	—	2 4	4 5 —	2 — 1	38 12 7	57	
	OH ^h	1 — 1	— — —	— — —	—	— — —	— — —	— — —	1 — 1	2	
Ass.	ch	22 8 15	8 3 2	1 3 —	1	7 18	3 2 1	— — —	42 34 18	94	157
	T ^h	17 — 1	21 1 1	4 1 3	—	1 1	3 5 —	2 — 1	48 8 6	62	
	OH ^h	1 — —	— — —	— — —	—	— — —	— — —	— — —	1 — —	1	
Sav.	ch	14 7 12	9 2 2	— 3 —	1	1 16	3 — 1	— — —	28 28 15	71	100
	T ^h	8 — 1	3 — —	4 2 —	—	— 1	3 3 —	2 — —	20 6 1	27	
	OH ^h	2 — —	— — —	— — —	—	— — —	— — —	— — —	2 — —	2	
Ochr.	ch	— — —	— — —	— — —	—	1 —	— — —	— — —	1 — —	1	2
	T ^h	— — —	— — —	— — —	—	1 —	— — —	— — —	1 — —	1	
Psalt.	ch	4 2 —	1 2 —	1 — —	—	1 1	— 1 —	— — —	7 6 —	13	14
	T ^h	— — —	1 — —	— — —	—	— — —	— — —	— — —	1 — —	1	
Euch.	ch	43 2 9	18 3 1	16 — 2	33	13 26	8 1 —	2 — —	133 32 12	177	185
	T ^h	2 — 1	1 — 1	— — —	—	— 1	— — —	— — —	3 1 2	6	
	OH ^h	— — —	— — —	— — —	—	2 —	— — —	— — —	2 — —	2	
Sin. služ.	ch	1 — —	— — —	— — —	—	1 1 —	1 1 —	— — —	3 2 —	5	5
Cloz.	ch	15 — 2	— — —	2 1 —	—	— — —	— — —	— — —	17 1 2	20	23
	T ^h	— — 1	1 — 1	— — —	—	— — —	— — —	— — —	1 — 2	3	
Ryl.	OH ^h	— — —	— — —	— — —	—	1 1	— — —	— — —	1 1 —	2	2
Kij. l.	ch	1 — —	— — —	— — —	—	2 —	— — —	1 — —	4 — —	4	4
Und.	ch	— — —	1 — —	— — —	—	— 2	— — —	— — —	1 2 —	3	3
Supr.	ch	74 4 15	29 9 8	2 1 3	6	6 2	9 1 6	1 2 1	127 19 33	179	304
	T ^h	11 2 18	28 11 6	3 4 3	1	6 5	1 1 14	— — 2	50 23 33	106	
	OH ^h	8 — —	2 — 1	1 — —	—	— 4	— 1 —	1 1 —	12 6 1	19	
Chil.	ch	— — —	— — 1	— — —	—	— — —	— — —	— — —	— — 1	1	1
Hil'f.	ch	— — 1	— — —	— — —	—	— — —	— — —	— — —	— — 1	1	1
Lavr.	ch	— — —	— — —	— — —	—	— — —	— — 1	— — —	— — 1	1	1
Kupr.	ch	2 — —	1 — —	— — —	—	— — —	— — —	— — —	3 — —	3	5
	T ^h	— — —	— — —	— — —	—	— — —	1 — —	— — —	1 — —	1	
	OH ^h	— — 1	— — —	— — —	—	— — —	— — —	— — —	— — 1	1	
ŽK.	ch	1 — 4	2 1 7	— — 1	2	— 1	1 — —	— — —	6 2 12	20	25
	T ^h	2 — 1	— — —	— — —	—	1 1	— — —	— — —	3 1 1	5	
ŽM.	ch	— — —	— — 1	— — —	—	— 2	— — 1	— — —	— 2 2	4	4
leg. Václ.	ch	— — —	— — 1	— — —	1	— — —	— — —	— — —	1 — 1	2	3
	T ^h	— — —	1 — —	— — —	—	— — —	— — —	— — —	1 — —	1	

³³³ Nom. a akus. neut. všech čísel počítám dohromady.

Tvary duálové jsou doloženy pouze v Euch. sin. (6 dokladů; **ca** m. akus. 1, fem. akus. 2, m. lok. 1, fem. gen. 1, lok. 1), v Supr. (5; **ca** nom. m. 1, akus. m. 1, akus. f. 1, **ṭḥ** nom. m. 2).

Pl.										
		1.	2.	3.	4.	6.	7.	celkem	souhrn	v pl.
		m. f. n.	m. f. n.	m. f. n.	m. f. n.	m. f. n.	m. f. n.			
Zogr.	ca	4 — 20	4 1 4	— — —	6 1 —	1 1 2	— — 2	15 3 28	46	62
	ṭḥ	5 1 —	4 — —	— — —	6 — —	— — —	— — —	15 1 —	16	
Mar.	ca	4 — 21	6 — 5	— — —	6 1 —	1 1 3	— — 2	17 2 31	50	71
	ṭḥ	6 1 —	5 — —	2 — —	7 — —	— — —	— — —	20 1 —	21	
Ass.	ca	2 — 18	3 1 3	— — —	3 — —	— 1 1	— — 1	8 2 23	33	44
	ṭḥ	5 1 —	3 — —	1 — —	1 — —	— — —	— — —	10 1 —	11	
Sav.	ca	1 — 11	2 — 2	— — 1	2 — —	— — —	— — 1	5 — 15	20	28
	ṭḥ	3 1 —	4 — —	— — —	— — —	— — —	— — —	7 1 —	8	
Ochr.	ca	— — —	— — —	— — —	— — —	— 1 —	— — 2	— 1 2	3	3
Psalt.	ca	— — 1	— — —	— — —	— — —	— — —	— — 1	— — 2	2	2
Euch.	ca	— — 3	— — 1	— 1 —	1 1 —	— — 1	— — —	1 2 5	8	11
	ṭḥ	1 — —	— — —	— — —	1 1 —	— — —	— — —	2 1 —	3	
Cloz.	ca	— — 1	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — 1	1	1
Supr.	ca	1 — 8	6 1 1	— — —	6 — —	1 — 1	1 2 1	15 3 11	29	55
	ṭḥ	3 — 2	1 3 —	1 — 1	3 1 —	1 2 2	— 1 1	9 7 6	22	
	ḥṇḥ	1 — 1	— — —	— — —	1 — —	— — —	1 — —	3 — 1	4	
Hil'f.	ṭḥ	1 — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	1 — —	1	1
Sam.	ca	— — —	— — —	— — —	— — —	1 — —	— — —	1 — —	1	1
Kupr.	ca	— — 2	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — 2	2	3
	ṭḥ	— — —	1 — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	1	
ŽK.	ca	— — 1	— 1 —	2 — —	1 — —	— — 2	— — —	3 1 3	7	10
	ṭḥ	— — —	— — —	1 — —	— — —	— — —	— — —	1 — —	1	
	ḥṇḥ	— — —	— — —	— — —	— — —	1 — 1	— — —	1 — 1	2	
ŽM.	ṭḥ	1 — —	— — —	— 1 —	— — —	— — —	1 — —	2 1 —	3	3

V sing. máme 1235 dokladů, v duále 11, v plur. 295 dokladů. Pro mask. je 902 dokl., pro fem. 300 dokl., pro n. 339 dokl. Máme doloženy téměř všechny pády: v sing. a v plur. všechny, v duále není doložen dativ a instrumentál. Mezi zájmeny jsou ovšem některé rozdíly: nejúplněji je doloženo zájmeno **ca** (kromě zmíněných a také dalších pádů duálových není doložen ještě nom. pl. fem.), které je vůbec zastoupeno nejhojněji; u zájmena **ṭḥ** schází instr. sg. f., gen. pl. n., v duále 2. 3. 6. 7. m. a všechny pády f. a n.; kuse je doloženo zájmeno **ḥṇḥ**. Třeba přihlížeti též k dokladům typu **ḥṇḥ ca**, **ḥṇḥ ḥṇḥ** atd.

C) Spojení s přívlastkem.

		Zogr.	Mar.	Ass.	Sav.	Psalt.	Euch.	Cloz.	Ryl.	Kij. 1.	Supr.	ŽK.	ŽM.	leg. Václ.	celkem
počet dokladů vůbec		251	277	201	128	16	202	24	2	4	364	36	7	3	1515 ¹
dokladů s přív. vůbec	сѣ	25	25	15	8	3	82	—	—	3	21	3	—	—	185
	тѣ	8	7	4	4	—	2	1	—	—	9	1	2	1	39
	онѣ	—	—	—	—	—	—	—	1	—	9	—	—	—	10
subst., dem., přív.	сѣ	14	12	5	4	1	4	—	—	3	10	2	—	—	55
	тѣ	1	2	1	1	—	2	—	—	—	5	—	1	1	14
	онѣ	—	—	—	—	—	—	—	1	—	3	—	—	—	4
subst., přív., dem.	сѣ	4	6	5	1	2	74	—	—	—	4	—	—	—	96
	тѣ	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
	онѣ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
substantivis. adj., dem.	сѣ	3	6	2	2	1	—	—	—	—	16	—	—	—	30
	тѣ	—	—	—	1	—	—	—	—	—	6	—	—	—	7
	онѣ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	6

¹ ve všech památkách 1541.² asi 15·40/0, bez příp. se zájm. přív. a se zájmenem **ѣѣ** však pouze 5·80/0.³ asi 4·80/0, bez zájm. přív. asi 4·40/0.⁴ bez zájm. přív. pouze 5 dokladů, t. j. asi 0·30/0.⁵ 2·80/0.

K evangelíím. Mezi doklady pro pořadí: substantivum, demonstrativum a přívlastek, máme při **сѣ** v Zogr. dva, v Mar. tři, v Ass. a v Sav. po jednom dokladu s přívlastkovým zájmenem **ѣѣ**. — Z dokladů na pořadí: subst., přívlastek a demonstr. zájmeno, je pouze jediný, v němž přívlastkem **нѣ** zájmeno přívlastňovací; obsažen je pouze v Mar. Mr. 1. 27. — Kromě vzpomenutých kombinací je možné také pořadí: přívlastek, substantivum, demonstrativum, přívlastkem je však téměř vždy zájmeno **ѣѣ** (v ev. kodexech je tomu tak při **сѣ** vždy — Zogr., Mar. 7 dokladů, Ass. 5, Sav. 3 —, při **тѣ** je jediná výjimka (Mt. 24. 48 v Zogr. a v Ass.; celkem při **тѣ** je dokladů tohoto druhu v Zogr. 6, v Mar. 4, v Ass. a v Sav. po třech). — K počtu dokladů se substantivisovaným adjektivem bylo by připočísti doklady typu **ѣѣ ѣѣ ѣѣ** (při všech památkách).

K Psalt. sin. Třeba též vytknouti přístavkové spojení **ѣѣ ѣѣ ѣѣ** ci ž. 73. 2 (92^b 20). — Doklady s přívlastkem mezi substantivem a demonstr. zájmenem obsahují jen zájmeno přívlastňovací.

K Euch. sin. Mezi 74 doklady pro pořadí: substantivum, přívlastek, demonstrativní zájmeno, je 71 dokladů se zájmenem přívlastňovacím typu **ѣѣ ѣѣ ѣѣ** **сѣ**! — Kromě uvedených možností jsou ještě 3 doklady pro pořadí adjektiva, substantiva, dem. **сѣ** a jeden pro spojení zájmena **ѣѣ**, substantiva, dem. **сѣ**.

K Supr. V počtu dokladů jsou zahrnuty také případy obsahující zájmeno přívlastňovací, v pořadí subst., dem., přív. celkem 5 (a zájmeno **ѣѣ** 1), v pořadí subst., přív., dem. 4 (z 5). — Kromě toho máme v Supr. také pořadí: přív., subst., dem. zájmeno (16).

Je tedy 234 případů s přívlastkem z úhrnného počtu 1515, resp. 1541 dokladů (v některých památkách není vůbec takových spojení); v tomto počtu je však hojně dokladů se zájmenem přívlastňovacím a několik se zájmenem **ѣѣ**: v pořadí subst., dem., přív. 13 (8krát **ѣѣ**), v pořadí subst., přív., dem. 94 (z 99!; přív. zájmena). I z celkového součtu se vidí, že mezi substantivum a demonstrativum bývá připouštěno hlavně zájmeno přívlastňovací a že se projevuje snaha klásti demonstrativum co nejbližší k substantivu. Myslím, že ani

celková statistika nesvědčí pro názory, jako by bylo pro spojení substantiv s demonstrativními zájmeny vyjít ze spojení rozšířených ještě o adjektivní přívlastky, ze spojení, v kterých by bylo demonstrativum po adjektivu n. alespoň mezi substantivem a adjektivem, nebo z případů, v kterých je demonstrativum po adjektivu substantivisovaném, a že se jí potvrzují pozorování získaná již při jednotlivých památkách.

D) Poměr k řeckému originálu.

a) $\epsilon\kappa$	Zogr.	Mar.	Ass.	Sav.	Ochr.	Psalt.	Euch.	Cloz.	Und.	Supr.	Chil.	Kupr.	celkem
počet srovnávaných dokladů	166	181	116	83	4	13	67	4	3	123	1	4	765
v řečtině zájmeno οὗτος	165	180	115	81	2	12	58	1	2	88	1	4	709
v řečtině pouhý člen	—	—	—	—	1	—	8	3	1	23	—	—	36

$\tau\kappa$	Zogr.	Mar.	Ass.	Sav.	Ochr.	Psalt.	Euch.	Cloz.	Supr.	Kupr.	celkem
počet srovnávaných dokladů	70	77	73	36	1	1	4	2	98	2	362
v řečtině zájmeno ἐκεῖνος	67	74	68	35	1	1	3	—	30	2	281
v řečtině zájmeno οὗτος	2	2	2	—	—	—	—	—	16	—	22
v řečtině pouhý člen	1	1	3	1	—	—	1	2	42	—	51

$\phi\eta\kappa$	Zogr.	Mar.	Ass.	Sav.	Ryl.	Supr.	Novg.	celkem
počet srovnávaných dokladů	1	2	1	2	2	23	1	32
v řec. orig. ἐκεῖνος	1	2	1	2	1	22	1	30
v řec. orig. člen (Supr. 419. 24)	—	—	—	—	—	1	—	1
v řec. orig. jinak (ἐν ἡμέρᾳ κρισεως)	—	—	—	—	1	—	—	1

Srovnáváme pouze doklady, k nimž je znám řecký originál; odpočítáváme příklady pro $\Delta\eta\eta\kappa\epsilon\chi$. — Mezi případy s pouhým řeckým členem není dokladů, v nichž je v řeč. pouhé substantivum bez členu. — V řec. textu jsou za $\epsilon\kappa$ ojediněle i zájmena jiná: ἐκεῖνος Zogr. Lk. 20. 18, τοιοῦτος Mar. Lk. 8. 4, Supr. 495. 5, αὐτός Supr. 100. 1, 297. 24, ἐνταῦθα Supr. 54. 22. Kromě toho je jistý počet dokladů, kde třeba hledati různocnění v řec. textě n. individuální odchylku písaře rukopisu (na př. 2 dokl. v Sav.).

Mezi doklady s postpon. $\tau\kappa$ v Ass., pro které předpokládám řecký originál (nějaký řecký evangeliář) a znění se zájmenem ἐκεῖνος, je též 16 dokladů označení $\mu\kappa\epsilon\lambda\alpha\mu\alpha\ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\varsigma$. — V Euch. sin. jde o citáty z evang. — V řec. předlohách Supr. jsou ojediněle i zájmena jiná, srov. str. 250.

Je tedy v našich památkách celkem 88 dokladů pro postpon. zájmeno ukazovací za pouhý člen v řeckém originále; všech srovnávaných dokladů je 1159, je tedy zájmeno ukaz. za řec. člen v 7·5%; u zájmena $\epsilon\kappa$ je poměr 765 : 36, za člen 4·7%, u zájmena $\tau\kappa$ 362 : 51, za člen 14%, u zájmena $\phi\eta\kappa$ 32 : 1, za člen 3·1%. Dokladů bez ekvival. demonstr. zájmena v řec. textu je zajisté málo; jejich výklad byl podáván při jednotlivých památkách. Domnívám se, že pravou povahu spojení s postpon. dem. zájmenem ukazuje velická většina případů takových, v nichž se slov. překlad se svým originálem kryje, v nichž je v řeč. zá-

jmeno ukaz. také. Doklady s ukaz. zájmenem za pouhý řecký člen jsou v památkách doloženy jen ojediněle; výjimku tvoří pouze kod. Supr., obsahující texty vzdělavatelné (legendy, homilie), při nichž nemusili překladatelé tak úzkostlivě lpět na řeckých originálech, jako tomu bylo u překladů posvátných knih Písma; překladatelé mohli sami zasáhnouti a dodati zájmeno ukazovací bez ohledu na text řecký; to, že i při samostatné práci postupovali ve shodě se způsobem obvyklým při překladech doslovném, svědčí o tom, že naše spojení byla jejich jazykovému citění běžná a že jím postposice zájmena nebyla ničím neobvyklým.

Případy, v nichž máme spojení subst. s postpon. dem. τῆ za ř. subst. se zájmenem οὗτος, resp. kde máme v řeč. zájmena jiná (ojediněle), vyložili jsme při jednotlivých památkách.

b) Pořadí: substantivum a ukazovací zájmeno.

	Zogr.	Mar.	Ass.	Sav.	Ochr.	Psalt.	Euch.	Cloz.	Ryl.	Und.	Supr.	Chil.	Kupt.	celkem
srovnáváme doklady	238	260	189	120	3	13	61	1	1	1	161	1	6	1055
shoda v pořadí s řeč.	232	252	186	115	3	12	59	—	1	1	139	1	6	1007 ¹
neshoda v pořadí s řeč.	6	8	3	3	—	1	2	1	—	—	22	—	—	46 ²

¹ t. j. 95·40%.

² [při ck 33, při τῆ 11, při οὗτ 2]; 4·60%.

Překladatelé sledovali i po této stránce věrně své originály; jen výjimečně si dovolovali odchylky, zvláště při překladech textů homiletických a hagiografických, při nichž mohli postupovati svobodněji a vystihnouti event. lépe smysl místa. Tyto úchytky svědčí zajisté o tom, že jím byla postposice zájmena ukazovacího právě tak běžná jako anteposice, a že tedy toto postavení zájmena nevzniklo ani v případech shody pouhým napodobením řeckého textu. Postposice zájmena se ostatně objevuje také v překladu Písma do jiných jazyků slovanských.

Srovnal jsem po té stránce texty evangelijní (tak, že jsem k místům s postposicí v textě stslov. hledal příslušná místa v jiných zněních slovanských) a přišel jsem k těmto výsledkům:

V novém překladě bulharském, srovnává celkem 226 míst (za stslov. spojení subst. + ck 152, s. + τῆ 72, s. + οὗτ 2), shledal jsem v nich vždy anteposicí zájmena ukazovacího.

V novém překladě srbskocharvátském (Vuk St. Karadžić), srovnává 247 míst (164, 81, 2), shledal jsem v 95 případech (61 za subst. s ck, 34 za subst. s τῆ) postposicí, jinak anteposicí (jde tedy o 38% příp. s postp.; N. RADOŠEVIČOVÁ, JΦ. 16, 1937, 156, nepodává přesných čísel).

V překladě slovinském jsem probral 246 míst (168, 76, 2); s postposicí zájmena bylo jediné místo (Lk. 20. 16 pogubi vinogradnike te), jinak byla anteposice zájmena.

V českém překladě Blahoslavově z r. 1568 (vyd. Jar. Konopásek 1931), srovnávaje 254 míst (170, 82, 2), shledal jsem 148 míst s postposicí demonstrativa (za spojení subst. s dem. **ѣ** 92, s **тѣ** 56), v ostatku byla anteposice (tedy postposice v 58%; 54% za spojení subst. s postpon. **ѣ**, 68% za spojení subst. s postpon. **тѣ**).

V českém překladě Žilkově (1933) jsem se shledal pouze s anteposicí zájmena (227 dokladů; 155, 70, 2).

Také v překladu lužickosrbském (1868) jsem našel vždy demonstrativum anteponované (249 příkl., 161, 86, 2), ale nelze vždy rozeznati, kdy jde o zájmeno s významem plným, demonstrativním, a kdy jde o pouhý význam členu.

V překladě polském bylo možno srovnati 248 míst (162, 84, 2), z toho bylo s postposicí demonstrativa 41 míst, t. j. 16·5% z celkového počtu; za stslov. subst. s dem. **ѣ** bylo 19 míst, t. j. 11·7%, za stslov. subst. s dem. **тѣ** však 22 míst, t. j. 26%; jinak byla anteposice zájmena.

V novém překladě ruském jsem srovnal 240 dokladů (156, 82, 2), z čehož bylo 155 dokladů, t. j. 64·5% celkového počtu (za stslov. subst. se zájmenem **ѣ** 108, t. j. 69%, za stslov. subst. s **тѣ** 46, t. j. 56%, za stslov. subst. s **онѣ** 1 doklad, 50%) s postposicí ukazovacího zájmena; zbytek měl anteposici.

V novém překladě ukrajinském bylo lze srovnati také 240 dokladů (160, 78, 2), z čehož mělo 168 postposicí zájmena (t. j. 70% z celkového počtu, při **ѣ** bylo takových míst 114, t. j. 71%, při **тѣ** 54, t. j. 69%), jinak byla anteposice.

Shledali jsme se tedy s postposicí nejčastěji v překladě ukrajinském, potom v ruském, potom v českém Blahoslavově, potom v překladě srbskocharvátském, potom v polském; v slovinském překladě byl jen jeden doklad s postposicí. V překladě bulharském, v českém Žilkově a v lužickosrbském byla pouze anteposice demonstrativa. V překladu srbskocharvátském, v českém Blahoslavově a polském je častěji postposice za stslov. spojení s dem. **тѣ** než za spojení s dem. **ѣ**.

Pro postposici v nových slovanských překladech je zajisté možno hledati vliv postposice v řeckém originálu nebo vliv překladu staroslověnského (ruština, ukrajinština, srbština) nebo alespoň vliv jeho stylu, sotva však by tak bylo možno vysvětliti případy všechny: ačkoliv máme zatím před sebou jen část materiálu, přece soudím, že se postposice nepříčila ani jazykovému cítění ani duchu jazyka Blahoslavova, Vukova, překladu ruského, ukrajinského, polského; jinak by jí nebyli použili tak hojně.³³⁴

Postposice užili i spisovatelé cslov. spisů originálních (ŽK., ŽM., leg. Václ.).³³⁵

³³⁴ Blahoslav »pilně šetřil vlastnosti jazyku našeho« (předmluva 2), podobně Vuk se snažil přeložiti evangelium »што је могуће чистијем народнијем језиком«, »да би се из ове књиге поред светога писма могао познати и прави наш народни језик« (Vuk Karadžić, Нови завјет. 1847, I, V).

³³⁵ Při srovnávání slovanských překladů jsem nechal stranou doklady typu **ѣкѣ сѣ**, **ѣкѣ то а р.**, **adv. дѣньскѣ** a individuální dodatky jednotlivých stslov. kodexů.

E) Přehled významů probíraných zájmen.

	A)	B)	C)	D)	E)	Fa)	Fb)	G)
	má význam přímý ukazovací	označuje přítomný čas	ukazuje na zem, na tento svět a p.	odkazuje k zmlíně učiněné v roz. hovoru	označuje předmět, který je thematem celého vypravování	odkazuje na něco, co je známo z předcházejícího obsahu a o čem se právě stala zmínka	poukazuje na něco, co ihned v řeči následuje	neporozumitelné písaře a pod.
Zogr.	72	19	21	16	—	44	7	—
Mar.	79	24	20	19	—	46	9	—
Ass.	44	14	9	8	—	36	16	—
Sav.	26	7	9	7	—	26	13	2
Ochr.	1	—	—	—	—	1	—	2
Psalt.	5	2	—	—	—	2	6	—
Euch.	119	35	4	1	—	4	28	—
Sin. služ.	6	—	—	—	—	—	—	—
Cloz.	—	17	—	—	—	4	—	—
Kij. l.	4	—	—	—	—	—	—	—
Und.	—	—	1	1	—	—	1	—
Supr.	69	76	19	9	6	28	4	—
Chil.	—	—	—	—	—	—	1	—
Hil'f.	—	—	—	—	—	—	—	1
Lavr.	—	—	—	—	—	—	—	1
Sam.	1	—	—	—	—	—	—	—
Kupr.	—	—	2	—	—	2	—	1
ŽK.	5	—	7	—	1	12	2	—
ŽM.	—	—	2	—	—	1	1	—
Leg. Václ.	1	1	—	—	—	—	—	—
Úhrnem	432	195	94	61	7	206	88	7

	A)	B)	C)	D)	E)	F)	G)
	odkazuje k substantivní představě známé už z předcházejícího obsahu.	subst. se zájmenem označuje čas, v němž se děj předtím líčený pohybuje	zájmeno poukazuje na bližší určení, které následuje	zájmeno odkazuje k předstávě, která je thematem rozhovoru, k předmětu, o němž se stala zmínka v řeči osoby jiné, a pod.	má význam přímý ukazovací n. vyřkadl	střecha T ^a onen věk	přesný význam nelze určit
	a) Subst. se opakuje z předcházejícího obsahu	b) Subst. je synonym. s předcházejícím nebo významu podob.	c) Subst. souhrnně označuje předch. líčení a pod.	d) Subst. je v nějakém vztahu k představě předcházející	e) Subst. se zájmenem označuje čas, v němž se děj předtím líčený pohybuje	f) Subst. se zájmenem označuje čas, v němž se děj předtím líčený pohybuje	g) Subst. se zájmenem označuje čas, v němž se děj předtím líčený pohybuje
Zogr.	34	5	1	5	16	6	2
Mar.	37	6	1	6	17	7	3
Ass.	49	2	—	5	12	3	2
Sav.	21	2	—	4	7	1	—
Ochr.	1	—	—	—	—	—	—
Psalt.	—	—	—	1	—	—	—
Euch.	5	—	1	2	—	—	—
Cloz.	1	—	1	1	—	—	—
Supr.	33	29	27	18	9	4	4
Hilf.	—	—	—	—	—	—	—
Kupr.	—	—	—	—	2	—	—
ŽK.	2	—	—	1	2	—	—
ŽM.	1	—	—	1	—	—	—
leg. Václ.	1	—	—	—	—	—	—
Úhrnem	185	44	31	44	65	21	11

	A)	B)	C)	D)
	odkazuje k před- stavě vzdálenější nebo znamená tolik, co „onen známý“	při určení časo- vém označuje současnost s předch. dějem, s hlediska mluv- čího vzdáleným	въ дѣлѣ оуѣ, в ден послѣдні- хо сѣуду, а п.	ve významu zájmena тѣ
Zogr.	1	—	—	—
Mar.	1	1	—	—
Ass.	1	—	—	—
Sav.	—	—	—	2
Euch.	—	—	2	—
Ryl.	—	—	2	—
Supr.	17	1	—	4 ³³⁶
Kupr.	—	1	—	—
ŽK.	—	1	—	1
Ůhrnem	20	4	4	7

Nikde jsme nenašli význam pouhého členu. Všude šlo o významy *ukazovací*, buď o ukazování přímé (při чь významy A, B, C — srov. k tomuto při тѣ F, při оуѣ C —, při тѣ E, F) nebo o odkaz k něčemu, o čem se stala zmínka a pod. (při чь Fa, Fb, při тѣ Aa, b, c, d, B, C, při оуѣ A, B, D) nebo o významy v jistém smyslu přechodné (srov. při чь významy D, E, při тѣ D); nevelký počet dokladů nebylo lze určit (při чь G, při тѣ G, a srov. pozn. 336). Zájmena чь, тѣ, оуѣ mají i v postavení samostatném plný význam, což zajisté působilo i ve spojeních, kde stála za substantivy, neboť souvislost byla pocítována. Staroslověnština neměla trojího členu, jak tvrdil MILETIČ, nýbrž používala příslušných ukazovacích zájmen podle toho, který význam bylo třeba vystihnouti. Nelze však mluvit ani pouze o členu тѣ, a to ani v prvním stupni jeho funkce individualisující, o t. zv. členu anaforickém; nenacházíme totiž v stslov. pravidelnosti, obligátnosti v jeho užívání; ne každé substantivum, o němž se stala zmínka, má při sobě demonstrativum při zmínce následující (srov. Byzantinoslavica 7, 1937—1938, 269—270); touto obligátností užívání se právě liší člen od anaforického zájmena. Je také pravda, že se v některých jazycích shledáváme při členu se stopami původních významů ukazovacích (srov. Byzantinoslavica 7, 1937—1938, 258—259), ale ani v tomto smyslu nelze nalézt v stslov. analogie: takový význam se totiž obvykle zachoval *vedle* významu členového, který však nelze v stslov. prokázat *nikdy*.

Rozbor významů demonstrativ v našich spojeních ukázal také, že pro význam členu nesvědčí ani jisté procento dokladů, kdy je v řec. textu místo očekávaného demonstrativa pouhý člen (srov. výše na str. 262—263); z pouhého fakta, že je v jistém počtu dokladů v řec. textu pouhý člen, nelze odvozovati význam členu pro postpon. demonstrativa v stslov., a naopak nelze z apriorního předpokladu, že stslov. měla člen, vyvozovati, že význam takový měla i některá zájmena řecká, zvl. ἐκεῖνος, jak se r. 1901 domníval MILETIČ.³³⁷

³³⁶ Kromě toho je v Supr. o 1 dokladu pochybnost.

³³⁷ Podobně by chtěla N. Radoševicová, JФ. 16, 1937, 153, z ojedinělých dokladů, v kterých je тѣ za оуѣ, vyvozovati, že оуѣ označuje předmět vzdálenější než slov. чь, že se mnohdy více blížilo slovanskému тѣ; chtěla by tedy řec. zájmenu, jehož je тѣ překladem, podkládati význam, který by se nejspíše blížil jejím představám o významu slov. тѣ.

Opět je zajímavé srovnání stslav. překlad s překlady v jiných jazycích slovanských, resp. i neslovanských (na př. s překladem lat., franc., německým); je to možné na př. při evangeliích; ukazuje se, že tyto překlady mají na místech, o něž nám běží, demonstrativa také.

Tak jsem našel v novém překladě bulharském z celkového počtu 266 míst 226 míst s demonstr. zájmenem (při сѣ 152, při тѣ 72, при онѣ 2); v případech odchylných šlo většinou o čtení založená na variantách v řecké předloze; člen jsem našel pouze na 15 místech (2 doklady při stslav. subst. a сѣ, 13 při subst. s тѣ), ale i tu šlo *vesměs* o varianty n. dokonce o odchylky překladu stslav. (Lk. 4. 6, Mr. 14. 9, Mt. 18. 26, 29, 21. 38, 22. 7, 11, 13, Mr. 8. 6, Lk. 14. 21, 24, 17. 9, 20. 1, J. 18. 10, 19. 27). Tak jsme upozornili při Mr. 14. 9 (srov. str. 181), při J. 19. 27 (srov. str. 197), při Lk. 14. 21 (197), při Mt. 18. 29 (197), při Mt. 22. 7, 11, 13 (197), při Lk. 17. 9 (199), při J. 18. 10 (199), Mr. 8. 6 (200), Mt. 21. 38 (201), Mt. 18. 26 (202), při Lk. 20. 1 (204) na různocnění v řeckém textu n. na čtení od stslav. překladu odchylné, různocnění je i při Lk. 4. 6, 14. 24 (sr. v. Soden na příslušných místech): tato různocnění, tato odchylná znění byla vzata na uvedených místech za základ nového překladu bulharského. Je možno říci, že stslav. spojením s postpon. demonstrativy odpovídá také v novém překladě bulharském podstatné jméno *se zájmenem ukazovacím* (ovšem anteponovaným). A totéž jsme našli v překladech slovanských jiných (z uvedeného počtu 266 dokladů má srbocharv. 247krát, slovinský 246krát, český Blahoslavův 254krát, Žilkův 227krát, polský 248krát, ruský a ukrajinský 240krát demonstrativum také). I v nových překladech slovanských se tedy na našich místech pociťovala potřeba užití zájmen ukazovacích v plném jejich významu. Je sice formální shoda mezi stslav. рабѣ тѣ a novobulh. отрокѣтъ, ale shoda ta je pro další vývoj po stránce významové a funkcionální ještě nerozhodná; spojení substantiv s postpon. demonstrativy známa jsou, jak jsme viděli, také v jiných překladech slovanských, a přece v nich nedošlo k výsledkům, známým z bulharštiny.

Rozbor veškerého materiálu staroslověnského vede k výsledku, že *demonstrativa v stslav. spojeních typu раба сѣ, раба тѣ, раба онѣ neměla významu členu*, že nebylo členem ani pouze postpos. тѣ a pod.; od toho není v staroslověnině *ani jediné* odchylky.³³⁸

§ 6. Obrátme pozornost k takovým případům spojení demonstrativních zájmen se substantivy, v kterých je zájmeno před jménem podstatným, v a n t e p o s i c i.

Také v těchto případech shledávají někteří badatelé (L. MILETIČ, J. TRIFONOV, A. MARGULIÉS) členy, třeba se o nich nevyjadřují s takovou všeobecností (Marguliés má na mysli jen Supr.)³³⁹ a s takovou rozhodností jako o dokladech

³³⁸ Na některé otázky, naznačené v úvodu tohoto odstavce, bude možno odpovědět až později; tak bude lze stanovit poměr významů demonstrativ v postposici k demonstrativům v anteposici až v následujícím odstavci po rozboru dokladů substantiv s demonstrativy v anteposici.

³³⁹ Srov. k tomu poznámky P. Škoka v Južnoslovenském filologu 12, 1933, 113⁷³.

s demonstrativy postponovanými. MILETIČ poukazoval na členovou funkci anteponovaného demonstrativa již v roce 1887 a 1889, zejména však v své studii z roku 1901 (srov. Byzantinoslavica 7, 1937—1938, 220), str. 9, 22. Podle něho se již v pravlasti užívalo zájmena *тѣ* pleonasticky stejně v anteposici jako v postposici a dlouho prý bylo kolísání mezi zájmeny v poloze před substantivy a v poloze za nimi v oslabeném významu; v bulharských nářečích takovýto člen opravdu dokládá. Na správnou míru výkladu Miletičovy v této věci uvedl již CHALANSKIJ v AslPh. 24, 1902, 242 n.; ukazuje, že se zájmena v poloze před substantivem člen nevyvinul, že se význam anteponovaného zájmena v ruštině a j. členu jen blíží. Podobně se vyjádřil v Izv. 1901, VI, 3, str. 164.

Pokud se v demonstrativech v poloze před substantivy spatřují zájmena s plným významem ukazovacím, nastává otázka, jaká je příčina anteposice, jak se anteposice zájmena liší od postposice. S výkladem, že jde o otrocké napodobení originálu řeckého, nelze pro hojně odchyly v poloze demonstrativa v překladu slovanském a řeckém vystačiti.³⁴⁰ Po té stránce se přijímá výklad MEILLETŮV (Le slave commun, 2. vyd. 477), že demonstrativa v poloze před substantivy mají význam silný, intensivní, v poloze za nimi však slabý a že jsou enklitiky. Podobně se též vyslovil G. GUENDET, L'ordre des mots 73 n. (srov. zde výše na str. 176) a R. JAKOBSON, Les enclitiques slaves, Atti del III Congresso Internazionale dei Linguisti, 1935, 389—390.³⁴¹

Kdyby se byl význam ukazovacího zájmena zeslabil v členový (v poloze za substantivem nebo před ním), čekali bychom v případech opravdového ukazování nebo odkazování také zesílený výraz v samém tvaru demonstrativa. Takový energičtější výraz by byl na místě především u zájmena *тѣ*, o němž někteří badatelé tvrdí, že má význam členu. Ale v památkách staroslověnských nemáme u tohoto zájmena rozšířenou, delší formu téměř vůbec doloženu; jen zájmeno *съ* bývá někdy (srov. též výše str. 221, 224) zdůrazněno formou, stejně v postposici jako v anteposici; bylo jí užito v případech expresivně důrazných nebo alespoň při opravdové deixi, kterýžto význam se však při krátké formě vyskytuje také. Tento nedostatek plnější formy ukazovacího zájmena v uvedených případech (krátké formy zájmen žijí také v užívání samostatném) svědčí, jak se domnívám, pro názor, že v staroslověštině nešlo v adjektivním postavení zájmena ukazovacího o význam členový.

Anteponovaných zájmen se stejně jako zájmen v postposici dotýká otázka, v jakém poměru jsou takto determinovaná substantiva k stejně určeným adjektivům (srov. výše str. 176—177).

Staroslověnský materiál v celku dosud nikdo neprozkoumal; nejvíce pozornosti alespoň materiálu z textů evangelijních věnovala v poslední době N. RA-

³⁴⁰ Neodpovídá skutečnosti tvrzení V. Šmilauera v knize „Poloha přívlasku v kronice pražské Bartoše Písaře“ (1930), 212, že „v řečtině (demonstrativa) nepředchází a proto ani v církevní slovanštině a v staroruštině“. V řečtině demonstrativa přece mohou také předcházeti, a podobně také v uvedených jazycích slovanských. Není třeba také přeháněti závislost staroslověnského překladu na řeckém originálu.

³⁴¹ Anteposici zájmena v souvislost s důrazem, a to již pro prajazyk, uváděl K. Brugmann, Kurze Vergl. Grammatik (1904) 686.

DOŠEVIČOVÁ v Južnoslovenském filologu 16, 1937, 144 n.; její materiál má však do úplnosti daleko. Autorka věnuje málo pozornosti variantám v řeckém originálu a její výklady případů jednotlivých jsou často málo zdařilé. Autorka vidí vliv řečtiny také v celkovém počtu zájmen, zájmeno ukazovací stalo se prý tímto vlivem známkou stylu spisovného jazyka slovanského, nebylo prý však potřebou jazyka živého. Tuto otázku, stejně jako jiné otázky spojené s předpokladem vlivu řecké předlohy, nutno ověřiti.³⁴²

Rozbor dokladů z kodexů evangelijních

(Zogr., Mar., Ass., Sav.).

сх

A) *Význam přímo ukazovací: zájmeno сх указывает на предмет соучастно или перед недрвнем прѣтомнѣ.*

Sing. mask. nominativ.¹⁹² Mt. 11. 19 сѣ сх члѣкѣ ꙗдѣца и кнѣпница. Mar. V Zogr. jen сѣ члѣк. ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης. Opisovatel a upravovatel Mar. dodal před substantivum zájmeno сх, aby zesílil demonstrativní význam částice сѣ (srov. N. Radoševičová, JФ. 16, 1937, 146).

Mt. 26. 71 δὲ ζῳρѣк и дроугаѣ · і глѣ емоу · тоу і сх вѣ члѣк · сх ісѣмъ назарѣкниномъ. Zogr., pod. Mar., Sav. (dvakrát); Ass. 91^d 29 jen сх, podobně jako je i v řeckém originálu jen οὗτος.

Lk. 18. 11 ꙗко нѣмъ ꙗко і прочи чѣи · ...ли ꙗко і сх мытаръ. Zogr., podobně Mar., Ass. 67^b 22, Sav. οὗτος ὁ τελώνης.

Podobně Mt. 17. 21 (jen Ass., srov. str. 189¹⁹⁹); Lk. 14. 30; Lk. 17. 18 (jen Sav., srov. str. 178; N. Radoševičová l. c. 152: «преписивач (je) намерно употребио заменицу у препозицији, сматрајући да то више одговара смислу реченице»; srov. i text lat. hic alienigena).

Fem. Mt. 14. 5 можааше бо си хризма продана быти. Zogr., Mar. τοῦτο τὸ μύρον.

Podobně Lk. 22. 20; Jan 8. 4.

Neutr. Mt. 26. 9 можааше бо сѣ мѣро · продано быти на мнозѣ. Zogr., Mar. τοῦτο τὸ μύρον. Ass. a Sav. mají však zájmeno v postposici (podle různocnění τὸ μύρον τοῦτο), srov. str. 180.

Gen. sg. m. Mt. 26. 29 ꙗко не имамъ пити юже отъ сего плода лозѣ · нааго. Mar., Ass. 89^b 24, Sav.; v Zogr. je však zájmeno v postposici, srov. str. 181. ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου (je též různocnění s postposicí zájmena).

Podobně Mt. 27. 24 (jen Zogr., Mar., Ass.; v Sav. postposice, srov. str. 181).

Dat. sg. m. Mt. 20. 14 хѣштѣ же сѣмоу послѣднѣмоу дати ꙗко и тѣѣ. Mar., Ass. τοῦτῳ τῷ ἐσχάτῳ.

³⁴² Aby se vyhnul námitce, že ukazovací zájmeno τς odpovídá demonstrativnímu ἐκεῖνος v řeckém textu, a že tedy členem není, připouští Miletič, že význam členu mělo i řecké zájmeno ἐκεῖνος; také W. Havers tvrdí, že se ἐκεῖνος u některých řeckých spisovatelů významem rovná členu (IF. 19, 1906, 2, 86).

Akus. sg. m. Mt. 8. 18 **покаѣ прѣйти на съ полѣ**. Sav., на онѣ полѣ Zogr., Mar. εἰς τὸ πέραν. Pojetí »na tento břeh« místo »na druhý břeh« je možné při přímém ukázání; bylo by si možno také představit, že zájmena **съ—онѣ** mohla mít ve spojeníh **на съ полѣ—на онѣ полѣ** recipročně význam „druhý, jiný“.

Fem. Lk. 7. 44 **видиши ли съжъ женѣ**. Zogr., pod. Mar., Ass., Sav. ταύτην τὴν γυναῖκα.

Podobně Lk. 13. 16.³⁴³

Neutr. Lk. 22. 15 **жеаѣньемъ се въждеаѣхъ пасха ѣсти съ камн**. Zogr., Mar. τοῦτο τὸ πάσχα.³⁴⁴

Nom. pl. m.: Mr. 7. 6.³⁴⁵

Gen. pl. m. Mt. 18. 10 **блюдѣте не родите ѣдиномѣ снхъ малыхъ**. Sav.; v Mar. a v Ass. je demonstrativum v postavení postpositivním (srov. str. 184 až 185). τούτων τῶν μικρῶν.

Mt. 25. 40 **ѣдиномуѣ отъ снхъ малыхъ братъ моихъ меньшихъ** Zogr., Mar., Sav., **отъ малыхъ снхъ братъ моихъ меньшихъ**. Ass. 72^c 9; ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων.

Podobně: Mt. 25. 45; Ass. 121^b 18.³⁴⁶

Akus. pl. m. Mt. 20. 12 **како съа послѣднихъ. ѣдинъ часть сътвориша**. i **равньи намъ сътвориа ѣси**. Mar. Za původní je třeba považovati čtení v Ass. 144^a 12: **ѣко сн послѣднихъ. ѣдинъ часть сътвориша. и равньи ѣа намъ сътвориа ѣси**, οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, καὶ ἰσοῦς αὐτοὺς ἡμῖν ἐποίησας. K záměně přispělo sluchové smíšení tvarů **сътвориша** a **съториша**.

Neutr. Mr. 13. 2 **видиши ли великаѣ си зѣданиѣ**. Zogr., pod. Mar. ταύτας τὰς μεγάλας οἰκοδομάς. Neshoda v pořadí slov v řeckém originále a v slovanském překladě vysvětlí se pravděpodobně tak, že slovanskému překladateli byla poloha demonstrativa mezi adjektivem a substantivem běžnější než před nimi.

Nom. du. m.: Mt. 20. 21.

B) *Zájmeno съ označuje přítomný nebo nejbližší budoucí čas.*

Lk. 1. 36 **и съ м(ѣ)с(ѣ)ць шесты естъ еи**. Zogr., pod. Mar., ale Ass. a Sav. mají **се**.³⁴⁷ οὗτος μὴν.

Mt. 27. 8 **тѣмъ же нарече сѧ село то село кръве до сего дне**. Zogr., pod. Mar., Ass., Sav. ἕως τῆς σήμερον. — Podobně Mt. 28. 15.

Mt. 26. 31 **еси кы съблзните сѧ о мнѣ въ снхъ ношть**. Zogr., pod. Mar., Ass., Sav. ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ; snad bylo různočtení se zájmenem v ante-

³⁴³ Tento případ nelze uváděti s plnou jistotou.

³⁴⁴ V oddělení zájmena od substantiva spatřuje *Cuendet*, L'ordre 76, snahu položit **се** jako enklitiku, alespoň výjimečně, po prvním přízvučném slově ve větě.

³⁴⁵ Srov. pro nom. pl. m. též doklad, uvedený dále z Mt. 20. 12.

³⁴⁶ Zde jde o místo **пишемъхъ снхъ книгъ**, odkaz to k J. 21. 25, kde je však v Ass. 31^c 26–28 jen **пишемъхъ книгъ**, τὰ γραφόμενα βιβλία. V Sav. je jednou (J. 21. 25) **пишемъхъ снхъ книгъ**, po druhé (122^b, str. vydání 150, 1–2) **пишемъхъ книгъхъ**. Jinde na tomto místě ukazovacího zájmena není.

³⁴⁷ V Lk. 24. 21 **ѣтеме третн се д'на ѣматъ дньсь**. Zogr., pod. Mar., Ass. τριτὴν ταύτην ἡμέραν ἄγει. *Jos. Vajs*, Evangelium sv. Lukáše 123, předpokládá jako původní čtení **съ дньа** (místo **се дньа**) a **дньсь** má v závorce.

posici, srov. i Mt. 26. 34, kde je ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ v témž významu; odchylku od pořadí slov v originálu bylo by lze vysvětlovati důrazem na zájmeně, jeho zvláštním vytčením («v tuto, po dnešním večeru ihned následující noc»).348

Podobně: Mt. 26. 34; Mr. 14. 27 (táž odchylka od řeckého originálu jako v Mt. 26. 31);³⁴⁹ Mr. 14. 30;³⁵⁰ Lk. 12. 20.

Lk. 13. 8 ὀσταν ἔκ ἐκ τοῦ. Zogr., Mar. τοῦτο τὸ ἔτος.

C) *Zájmeno сь ukazuje na zemi, na tento svět v protikladu k onomu světu a na tento současný, přítomný věk proti věku, životu příštím, posmrtnému* (srov. též str. 186).

J. 8. 23 въ отъ сего мира есте. азъ нѣсмъ отъ сего мира. Mar., pod. Ass., отъ всѣго мира Zogr. ἐκ τούτου τοῦ κόσμου — ἐκ τούτου τοῦ κόσμου.³⁵¹

J. 14. 30 градетъ во сего мира кѣнѣшь. Zogr., pod. Mar., Ass., Sav. (dvakrát). ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων nebo ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων. Spojení сего мира mohlo býti i za τοῦ κόσμου, protože tvořilo jediný významový celek; srov. též J. 14. 31, kde je за ὁ κόσμος всѣхъ миръ (toto je i za οὗτος ὁ κόσμος nebo ὁ κόσμος οὗτος v Zogr. J. 8. 23, dvakrát).³⁵²

Podobně: J. 18. 36 (dvakrát; srov. str. 187).³⁵³

Mt. 12. 32 не отъпоуститъ сѧ ѹмоу· ни въ сѧ въ кѣкѣ· ни въ градѣштнѣ. Zogr., Mar., Sav., pod. Ass. ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι.

D) *Zájmeno сь odkazuje v hovoru k předmětu, o němž učinila v rozhovoru zmínku osoba jiná než mluvčí, nebo označuje předmět, který je thematem rozhovoru* (srov. při postposici str. 188—190).

J. 4. 15: Ježíš mluví o vodě, z které kdo se napije, nebude žízniti na věky; žena mu řekne: ѿ· даждъ ми снѣжъ ко дж. Zogr., Mar., Ass. τοῦτο τὸ ὕδωρ.

Podobně J. 11. 4; 12. 34; 7. 46 (tento případ by bylo lze chápati také jako odkaz k osobě právě předtím viděné).

Odkaz k slovům právě uslyšeným: Lk. 1. 29;³⁵⁴ J. 10. 21.

³⁴⁸ Cuendet, L'ordre 73 n., shledává v odchylce od originálu vyjádření expresivnosti; N. Radoševicová, JФ. 16, 1937, 150—151, vysvětluje uvedenou odchylku logickým akcentem na zájmeně slovanském.

³⁴⁹ N. Radoševicová tento doklad, tak jako mnohé jiné, neuvádí.

³⁵⁰ N. Radoševicová, JФ. 16, 1937, 151, cituje toliko řecké čtení s postposicí zájmena (je však také varianta s anteposicí).

³⁵¹ N. Radoševicová, l. c. 151, uvádí na obou místech jen řecké čtení s demonstrativem postponovaným.

³⁵² Cuendet, L'ordre 73 n., hledá na tomto místě »l'ordre expressif«, prý je zájmeno zdůrazněno oposicí k světu budoucímu; ale je také dobře doloženo spojení миръ сь, lépe než сь миръ (srov. str. 186—187) — tu by se musil hledati vliv textu řeckého.

³⁵³ V Sav. je na prvním místě v tomto verši zájmeno v postposici, na druhém je anteposice zájmena jako v ostatních památkách. V originálu je na obou místech ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Nemohu však souhlasiti s výkladem (N. Radoševicová, l. c. 151), jako by rozdíl v anteposici a v postposici zájmena v Sav. byl způsoben nějakým rozdílem významovým mezi oběma přímo za sebou následujícími místy. Proč by byl v takovém případě text v Zogr., Mar., Ass. na prvním místě od řeckého originálu a také od Sav. v pořadí slov odlišný, nebylo-li na tomto místě zájmeno zdůrazněno tak silně jako na místě druhém?

³⁵⁴ Nejde v tomto případě (како сѧ вѣдетъ цѣлованье· Zogr., pod. Mar., Ass., ὁ ἀπολαμὸς οὗτος) o spojení doplňkové, jímž by se také vysvětlila odchylka slovanského textu od řeckého originálu? Srov. rus. что бы это было за привѣтствие. O výklad odchylky od originálu pokusil se Cuendet, L'ordre 76: překladatel prý položil сь jako enklitiku za prvé přízvučné slovo ve větě.

E) *Zájmeno* сь poukazuje na něco, co ihned následuje v řetě, o čem se chce mluvit v další řetě ihned zmíniti a co má právě na mysli, co je tedy živě, jasně přítomno v mysli mluvčího, co je před jeho duševním zrakem, takže na to ukazuje právě tak, jako by to bylo před ním přítomno hmotně.

Mt. 12. 10 НИ ЛН СИХЪ ЕСТЕ КЪ ННГЪ ЧЪЛН· КАМЕНЬ ЁГОЖЕ НЕ ВРЪДОУ СЪТЕОРИША ВЪИДЖШТЕН· СЪ БЪИ ВЪ ГЛАВЖ ЖГЪЛОУ· Zogr., pod. Mar. Anteposice zájmena proti postposici v řeckém originálu (τὴν γραφὴν ταύτην) jistě souvisí se silným zdůrazněním demonstrativa.

Podobně: Lk. 2. 12;³⁵⁵ Lk. 13. 6; Lk. 22. 47.

F) *Zájmeno* сь živě nebo důrazně odkazuje k někomu nebo k něčemu známému z předcházejícího obsahu, o němž nebo o čemž se právě předtím stala zmínka.

Mt. 16. 18 ꙗко ты еси петръ· ꙗ на семъ камене· съзиждѣ црѣковѣ моѣ· Zogr., Mar., на семъ петръ Ass. ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρῳ.

Podobně: J. 3. 29; 19. 20; Mt. 10. 5.

Ass. 127^a 24 мѣ(сѣ)ца нѣмь(рѣ) жъ ꙗ· сѣаго глнгорна чюдотворца нѣдесарнѣ ·:· ниши сего мѣ(сѣ)ца ꙗ ден(ъ) ·:— (právě uvedeného, nebo tohoto, v němž právě jsme, o němž je řeč). — Podobně Ass. 135^b 16 сего ж(е) мѣ(сѣ)ца; 146^a 3;³⁵⁶ Sav. 134^a 14 (vyd. 130, 1).

Substantivum (resp. slovo substantivisované) může být v nějakém vztahu k představě předchozí, může souhrnně označovat několik předmětů, stručně označovat předcházející líčení, vypravování, děj, vůbec obsah předcházejícího textu.

Lk. 2. 2 ꙗзде повелѣние· отъ кесара деѣгоуста· написати въсѣ въселѣнжѣ· сѣ написанне бѣ · владжштю сѣрнеж· кѣринью· Zogr., pod. Sav., сѣ написанне прѣкое бысть Mar., Ass. αὐτῇ ἡ ἀπογραφῇ.

J. 8. 20 Гнѣ ꙗлы ꙗла· Zogr., Mar., Ass. ταῦτα τὰ ὅματα. (Srov. podobně při postposici zájmena str. 192—193).

J. 19. 8. ꙗгда же слыша пилатъ сѣ слово· паче оубоѣ сѣ· Zogr., Mar., Ass., Sav. τοῦτον τὸν λόγον. Odkaz k výroku, který právě předtím učinili Židé. (Srov. podobně při postposici zájmena str. 191—192.)

J. 10. 6 снѣхъ притѣчѣ рече ꙗмъ ꙗс· Zogr., Mar., pod. Ass. ταύτην τὴν παροιμίαν. (Srov. str. 193.)

Mt. 24. 14 ꙗ проповѣстѣ сѣ сѣ ека(н)г(елнѣ) ѿ црѣткнѣ. Sav. V Ass. ε. сѣ, v Mar. без сѣ. τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον.

J. 4. 54 сѣ пакы вѣторѣ чюдо сътвори ꙗс· Zogr., Mar. Předtím se vypravuje o tom, jak Ježíš zázračně uzdravil syna královského úředníka. тоῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον.

Podobně případy: J. 10. 18; Mt. 22. 40; J. 12. 18 (jen Mar., srov. CUENDET, L'ordre 76 n., N. RADOŠEVIČOVÁ, JФ. 16, 1937, 148).

Mt. 21. 4 Ге же въсѣ бысть. Mar., pod. Ass., Sav. τοῦτο δὲ ὄλον. Podobně Mt. 26. 56.

³⁵⁵ Tento případ (ꙗ сѣ ꙗмъ знаменѣ) lze pojímati také jako: a toto vám bude za znamení (Kral.), znamením (Ž.).

³⁵⁶ Srov. též str. 198—199.

Podobně jako **кѣѣ си** (srov. str. 194—195) je možné i **си кѣѣ**: J. 15. 21; Lk. 16. 14 (Zogr. jinak); Mt. 6. 33 (Sav. **се кѣѣ**); viz k tomu Mr. 7. 23 (**кѣѣ си зѣлаѣ** Zogr., **кѣѣ си зѣла** Mar., **πάντα ταῦτα τὰ πονηρὰ**);³⁵⁷ v nepřímých pádech: Mt. 6. 32 **сихъ кѣѣхъ** Zogr., Mar., Ass., **кѣѣхъ сихъ** Sav., **τούτων πάντων**; Lk. 21. 36 **да съподобите се ѡбѣжати сихъ кѣѣхъ хотѣшиихъ быти**. Ass. 71^d 16—19 (jinde zájmeno v postposici, srov. str. 194), **таῦτα πάντα**; Mt. 24. 6 **подобѣтъ бо симъ кѣѣмъ быти**. Ass. 83^a 9—10, 48^d 2—3, Mar. jen **кѣѣмъ**, Sav. **кѣѣмъ симъ** (srov. str. 194), **πάντα ταῦτα** nebo jen **πάντα** nebo jen **таῦτα**.³⁵⁸

G) *Zájmeno označuje čas, v němž se stala událost zmíněná právě předtím*: Lk. 1. 24 **по сихъ же днѣхъ**. **зачатъ елисаѣтъ жена его**. Zogr., pod. Mar., Ass., **μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας**.³⁵⁹

тѣ

A) *Zájmeno důrazně odkazuje k předmětu (k osobě nebo věci) předtím jmenovanému (jmenované)*.

Mr. 1. 16 **кнѣѣ симона**. **і аѣдрѣа брата того симона**. Zogr., Mar., **αὐτοῦ τοῦ Σίμωνος** (právě uvedeného nebo téhož; také v řeckém textu má zájmeno význam vytýkací).

Mr. 6. 17 **тѣ бо іродѣ**. **постѣлаѣ ѡтъ іоана**. Zogr., Mar., Ass. (důrazný odkaz na Herodesa, zmíněného právě předtím). **αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης**, ipse enim Herodes, tento Herodes Ž. Vztah zájmena ke jménu je jako doplňkový, jako bychom řekli: tento pak, Herodes.³⁶⁰

Mr. 12. 36 **како ѣлѣтъ кѣнижници**. **ѣко хъ сѣѣ дѣѣ естѣ**. **тѣ бо дѣѣ рече**. **дѣѣомъ сѣѣимъ**. Zogr., **тѣ бо рече дѣѣѣ** Mar.; v Ass. a Nik. vlastní jméno vynecháno. **αὐτὸς γὰρ Δαβίδ** (též různoctení bez jména vlastního), ipse enim David, sám David Ž. Nebylo jméno vlastní doplněno později?

Lk. 10. 7 **кѣ томъ же домоу прѣѣѣѣѣ** (odkaz ke zmínce ve verši 5.) Zogr., Mar. **ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε**, in eadem antem domo. Zájmeno je zdůrazněno částicí **же**; význam **тѣѣ**.

Lk. 10. 32 **такоже же і левѣнтѣ**. **бывѣ на томъ мѣстѣ**. **...мимо іде**. Zogr., Mar., Sav.; **на томъ же мѣстѣ** Ass. 59^b 6—7. **κατὰ τὸν τόπον**. V řeckém originálu je tu člen, ale většina překladů jiných má zde odkazovací zájmeno, kterého vyžaduje kontext; ale je tu nadto na zájmeně i důraz, jak je patrné i z varianty v Ass. — levita přišel na ono místo již druhý, po knězi, šlo tedy o totéž místo. Tímto zdůrazněním pochopí se anteposice zájmena; překladatel zde postupoval samostatně a vycítil potřebu zdůrazněného odkazu.³⁶¹

³⁵⁷ Srov. pozn. 201 na str. 194.

³⁵⁸ Srov. též ustrnulé **сирѣѣѣ**, **тоутѣ** **ѣстин** Mr. 7. 2 Zogr., Mar.; Mar. 115.

³⁵⁹ Nenáleží sem J. 15. 13 **колыше сѣѣ люѣѣѣ**. Zogr., Mar., **колыше сѣѣ люѣѣѣ никтоже не имѣѣ** Sav., pod. Ass. Je to za **μεῖζονα ταύτης ἀγάπην**; **сѣѣ** nenáleží k **люѣѣѣ**, nýbrž odkazuje k předcházejícímu substantivu **заповѣѣѣ**.

³⁶⁰ Srov. něm. er aber, Herodes. Takto se dá pojmuti i doklad z Mr. 1. 16, kde je též různoctení s pouhým **αὐτοῦ**.

³⁶¹ N. Radoševicová, JФ. 16, 1937, 145, podává stav v kodexech nepřesně a nevystihuje význam **міста**.

Lk. 10. 36 *кѣто оубо тѣхъ трии · іскрѣни мѣнитъ ти сѧ быти ·* Zogr., Mar., Ass., Sav. *τούτων τῶν τριῶν, horum trium* — zájmeno οὗτος ukazuje na odkaz důrazný.

Silně zdůrazněný odkaz je konečně v J. 14. 11 *за та дѣла вѣрж емаѣте ми ·* Zogr., pod. Mar., Ass. bis, Sav. (po druhé je však за йстаи дѣла). διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ; aspoň pro skutky Ž.

Důrazný odkaz je též v Lk. 13. 14 (jen Sav.), patrně i v J. 9. 18 (Zogr., Mar., Ass.), J. 19. 13 (Zogr., Mar., Ass. bis, Sav. bis, v řec. originálu je οὗτος!), J. 20. 4 (Ass. 155^b 14, v řec. originálu jen člen).

B) *Zájmeno vytyká dobu, kdy se událost předtím zmíněná stala (právě v ten čas, právě v ten den a pod., v týž čas, v touž hodinu a pod.).*

Mt. 8. 13 *і нцѣлкѣ отрокъ его въ тѣ часъ ·* Zogr., Mar., Ass., Sav. *ἐν ἡμέρῃ τῇ ὥρᾳ.*

Mt. 9. 22 *и сѣе сѧ жена отъ того часа ·* Sav. Ostatní texty zde mají postposici zájmena, sledující vzor řecký (*ἀπὸ τῆς ὥρας ἡμείρας*; srov. zde str. 203).³⁶²

Mt. 13. 1 *въ тѣ же день ишедъ ѿс из домоу сѣдѣше при мори ·* Mar., *въ тѣ же день* Zogr. *ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἡμείρας*; téhož dne Ž. (význam totožnosti vzniká vlastně zdůrazněným opakováním ukazování).

Pod.: Mt. 8. 13 (po druhé, jen Zogr., Mar.); 15. 28 (Zogr., Mar., Sav.; v řeckém originále je opět zájmeno v postposici; odchylka v slovanském překladě byla způsobena samostatným postupem překladatele, který anteposicí vyjádřil silný, zdůrazněný význam demonstrativa — pravý význam anteponovaného zájmena projevuje se nejlépe právě tehdy, když shody s řeckým originálem není); 17. 18 (v řec. opět zájmeno v postposici); 22. 23; 26. 55; Mr. 4. 35; Lk. 1. 39 (v řec. opět zájmeno v postposici);³⁶³ 2. 38; 4. 2; 7. 21 (zrovna v tu hodinu Ž.); 9. 42 (jen Sav.);³⁶⁴ 10. 21; 13. 1; 13. 31; 20. 19; 23. 12 *і бысте же си дроуга · іродъ же і пиатъ въ тѣ днь съ собою ·* Zogr., Mar., *ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ*, stali se přáteli právě v ten den; 24. 33; J. 4. 53; 11. 53; 18. 13 (jen Sav., jinde postposice, sr. str. 204); 19. 27; 19. 31; 20. 19 (Mar., Ass., Ochr., v originálu postposice).

C) *Zájmeno vyjadřuje poukaz k času, v kterém nastane událost předtím zmíněná, v kterém se splní proroctví a pod. — opět poukaz vytykající, expresivního rázu.*

Mt. 10. 19 *Ѣгда же прѣдадѣтъ вы · не пцѣте сѧ како ли чѣто вѣзвѣсте · дасть бо сѧ вамъ въ тѣ часъ · чѣто глѣте ·* Zogr., Mar., pod. Ass. *ἐν ἡμέρῃ τῇ ὥρᾳ.*

Mt. 2. 20 *придѣтъ же дньи · егда отхѣметъ сѧ отъ нихъ женихъ · і тѣгда постѣтъ сѧ въ тѣ дньи ·* Zogr., Mar. *ἐν ἡμείραις ταῖς ἡμέραις.*

³⁶² Srov. též N. Radoševičová, JФ. 16, 1937, 151–152.

³⁶³ Srov. rus. во дни сии; franc. dans ce même temps. Také Cuendet, L'ordre 73 n., shledává na tomto místě v porovnání s originálem »l'ordre expressif«.

³⁶⁴ V. Pogorelov, Опыт изучения текста Саввиной книги (1927), 13–14; N. Radoševičová, l. c. 146. Reminiscenci podle jiných podobných míst?

Podobně: Mt. 24. 19; Mr. 13. 11; 13. 17; 13. 24; Lk. 5. 35; 6. 23; 10. 12 (neshoda s pořadím slov v řeckém originále); 12. 12; 17. 31 (Zogr., srov. však původní znění tohoto místa ve VAJSOVĚ Evangeliu sv. Lukáše 91); 17. 34,³⁶⁵ 21. 23; J. 14. 20, 16. 23, 16. 26.

V této souvislosti lze uvést také Mt. 7. 22 *мнози рекъхъ мнѣ въ тѣ днѣ ѿи ѿи...* Zogr., pod. Mar. *ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ*; v onen den soudu Ž. Poukáz v tom smyslu jako u ostatních dokladů uvedených výše vyjádřen tu není (srov. též A. DEBRUNNER, *Neutestamentliche Grammatik* 166), jistý vztah k obsahu verše předchozího (21.) tu však jest.

D) *Zájmeno poukazuje, opět expresivně, k obsahu následující věty (většinou ve spojení souvztažném).*

Lk. 6. 38 *тоуѣ во мѣроу ѣже мѣрите. възмѣратъ вамъ.* Zogr., pod. Mar. *τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρον ὃ μετρεῖτε.* Touž zajisté měrou. Kral.

J. 5. 36 *та дѣла ꙗже творѣхъ съвѣдѣтельствовашъ о мнѣ.* Zogr., Mar., *та δὲλα ἃ ἐγὼ ποιῶ, ἵψα ὅρα.* (Ta právě díla; zde může jít zároveň o odkaz.)

Jen v Sav. Mt. 24. 46 *блаженъ тѣ рабѣ нгоже пришѣдъ гѣи скои обрацетъ тако творѣща. ὁ δοῦλος ἐκεῖνος.* V Zogr., Mar., Ass. je zájmeno v postposici (srov. str. 205). N. RADOŠEVIČOVÁ, JФ. 16, 1937, 152, soudí, že prepisovatel Sav. použil anteposice úmyslně, protože cítil, že tato poloha odpovídá smyslu věty. Podobně je tomu v Lk. 12. 37, podobně snad i v Lk. 12. 47.

Ve spojení časovém v proroctví, způsobem důrazným, slavnostním:

Mt. 26. 29 *блѣхъ же вамъ. ꙗко не ѣмамъ пити отъ плода сего лозьнаго. до того дне. егда пияхъ съ вами. ноеъ въ црѣи оца моего.* Zogr., pod. Mar., Ass., Sav. *ἕως τῆς ἡμέρας (ἐκεῖνης) ὅταν...* — Podobně i v Mr. 14. 25.

E) *Zájmeno тѣ zastupuje zájmeno deixe první osoby, vyjadřujíc poukaz k někomu nebo k něčemu právě spatřenému.*

Mr. 9. 29 *і рече імѣ. тѣ родъ не ѣматъ. ничимъже ѣзити. тѣкъмо молитеви і постомъ.* Zogr., Mar., Ass., Sav. *τοῦτο τὸ γένος*; tento duch Ž. O тѣ místo сь srov. str. 205; v našem případě by mohlo jít také o odkaz k předmětu, který je thematem rozhovoru — i tu bývá spíše zájmeno deixe typu сь. Srov. 189^{199 366}

F) *Zájmeno тѣ prostě odkazuje k substantivní představě známé z předcházejícího obsahu, k předmětu, o němž se již mluvilo, o němž se stala zmínka.*

Lk. 15. 15 *і шѣдъ прилѣпи сѧ единомъ отъ жителъ тоуѣ страны.* Zogr., Mar., Sav., *страны тоуѣ* Ass. (srov. str. 199). *τῆς χώρας ἐκεῖνης.*³⁶⁷

Jiné případy nejsou dosti jisté, na př. Lk. 5. 1 *і тѣ вѣ стоѣхъ нѣтъ при ѣзерѣ генисаретъскѣ.* Mar. V Zogr. je jen тѣ, v Ass. opět jen vlastní jméno;

³⁶⁵ V řeckém originálu je ταύτη τῇ νυκτὶ (též αὐτῇ, ἐκεῖνῃ); N. Radoševičová, l. c. 153–154, vykládá тѣ za οὗτος tak, že lépe než сь vystihuje smysl věty, οὗτος že se prý se сь nekryje; ale mohlo být v originále také jiné zájmeno než οὗτος!

³⁶⁶ Jinak (slabším významem řeckého zájmena οὗτος) vykládá věc N. Radoševičová, l. c. 153.

³⁶⁷ Také N. Radoševičová, l. c. 149, shledává v tomto případě nedostatek »logického akcentu«.

je pravděpodobné, že *нѣ* bylo přidáno v Mar. při pozdější úpravě textu. καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς.³⁶⁸ Zcela podobně je tomu v Lk. 10. 38.

První zmínka je zamlčena³⁶⁹ pro doklad z Mt. 24. 48 ἀπὲς ἡν ρεχέτῃς зъ лъ тѣ ρабѣ. Sav., jinde (Zogr., Ass.) je zájmeno v postposici (srov. str. 201). ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος.³⁷⁰ Neprojevila se v Sav. náklonnost klásti zájmeno mezi adjektivum a substantivum?³⁷¹

G) Substantivum s anteponovaným *тѣ* prostě odkazuje k době, v níž se děla událost předtím zmíněná, kdy se něco dalo nebo uddlo.

Mt. 11. 25 вѣ то вѣрѣма. отъвѣштавѣ ѿс рече. Zogr., Mar. ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ. Podobně Mt. 12. 1.

Mt. 18. 1 вѣ тѣ часѣ пристѣпниша оученици къ нѣм глѣше. Mar., Sav., pod. Ass. ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ.

Mt. 22. 23 ѿ ни сѣмѣише никтоже отъ того дне. въпросити его ни-когдаже. Sav. V Mar. a Ass. je postposice zájmena (srov. str. 203). ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας. Protože zde na zájmeně zvláštního důrazu nebylo (spojení отъ того дне je asi ve významu „od té doby, odtud vůbec“), lze vyložit i anteposici v Sav. příkloněním k originálu, postposice by však spíše odpovídala smyslu místa.

Lk. 9. 36 ѿ никомоу же не възвѣстиша вѣ тѣ дни ниче҃с҃оже. Zogr., pod. Mar. ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. — Podobně Mr. 8. 1.

J. 5. 9 вѣ же сѣбота вѣ тѣ дѣнь. Zogr., Mar., pod. Ass. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.

J. 21. 3 ѿ вѣ тѣ ношѣ не ѡша ниче҃с҃оже. Zogr., Mar., pod. Ass. ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτί.

ОНѢ

A) je většinou ve spojení na онѣ полѣ, на ономъ полоу, по ономоу полоу, об онѣ полѣ, съ оного полоу за řec. πέραν, „na druhý břeh (řeky, ostrova a p.)“, na druhou stranu atd.; na př. Mt. 8. 18 поєлѣ ѿти на онѣ полѣ Zogr., Mar., Ass., на съ полѣ Sav. εἰς τὸ πέραν, na druhý břeh Ž. Podobně Mt. 8. 28, 16. 5; Mr. 4. 35, 5. 1, 21, 8. 13; Lk. 8. 22 (srov. CUENDET, L'ordre 75—76); J. 6. 1, 17, 10. 40, 18. 1. — Mt. 14. 22 ѿ деи оуѣди оученикѣмъ вѣлѣсти вѣ корабѣ. ѿ вѣрити ѿ на ономъ полоу. Zogr., Mar., pod. Ass., Sav. Podobně Mt. 4. 15; Mr. 6. 45; 10. 1 (zde má Mar. по ономоу полоу). — Lk. 8. 26 ѿ прѣѣдоша на землѣхъ ѿннисаретѣскѣ ꙗже естѣ об онѣ полѣ галилѣи. Zogr., Mar., ἀντιπέραν τῆς Γαλιλαίας, contra Galilaeam. Podobně Mt. 19. 1; J. 1. 28, 3. 26, 6. 22, 25. — Mt. 4. 25 ѿ по нѣмъ ідоша народи мнози. отъ галилѣи... ѿ съ оного полоу іордан... Zogr., Ass., Sav., καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Podobně Mr. 3. 8.

³⁶⁸ V tom případě, že by text zachovaný v Mar. byl prvotný, bylo by možno chápati naše spojení také jako doplňkové, asi jako »он stál, totiž Ježíš, u jezera...«.

³⁶⁹ Srov. však verš 45.

³⁷⁰ Neprávem říká vydavatel *Stepkin* ve svém vydání Sav. na str. 222 o tomto dokladu, že прѣ je v něm тѣ за pouhý řecký člen.

³⁷¹ Lépe nechati stranou doklad z Lk. 2. 37 ѿ та вѣдѣа до осми десѣтъ. ѿ четърѣхъ лѣтъ. Zogr., Mar., Ass., Sav. Vedle καὶ αὕτη χήρα je i αὕτη χήρα, kteréž různocnění *Radoševićová* l. c. 153 neuvádí. Tento případ je možno chápati jako spojení podmětu s doplňkem.

B) V jednom případě: (*ušeobecně*) *známý* (s důrazným vytčením).

Lk. 13. 4 $\text{ли они осмѣ на десѣте. на нѣже паде стлѣпѣ снлоуамьскѣ. і пови ѿ.}$ Zogr., Mar., $\epsilon\kappa\epsilon\iota\upsilon\upsilon\omicron\iota\ \omicron\iota\ \delta\epsilon\kappa\alpha\ \kappa\alpha\iota\ \delta\iota\tau\omega$, illi decem et octo, oněch osmnáct(e) Br., Kral., Ž.

C) Jednou je онѣ v této poloze ve významu *‘dříve zmíněný’*: Mr. 12. 7 они же та жате ѿ. Zogr., Mar. $\epsilon\kappa\epsilon\iota\upsilon\upsilon\omicron\iota\ \delta\epsilon\ \omicron\iota\ \gamma\epsilon\omega\rho\gamma\omicron\iota$.

D) Častěji označuje tolik co *‘časově vzdálený’*, zejména na počátku čtení evangeliářních ve spojení къ онѣ крѣмѣ , *‘za onoho času’*, srov. v Ass. 2^d 10, 4^a 11, 5^a 6, 5^d 14, 6^b 20, 7^d 8, 10^d 6, 11^c 16, 12^b 13, 14^b 10, 15^d 7, 18^d 23, 21^c 26, 24^b 6, 26^a 16, 26^c 8, 28^a 8, 30^b 5, 30^c 25, 30^d 9 atd. (psáno къ онѣ v nebo къ онѣ); v čtveroevangeliiu je toto spojení jen jednou, a to v Mt. 14. 1 jen Zogr., kdežto v Mar. je postposice zájmena (srov. str. 207).

V Lk. 13. 33 je v Mar. $\text{обаче подобаетъ ми днесь и ютрѣ. и къ онѣ денѣ ити.}$ $\tau\eta\ \epsilon\chi\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\eta$; dnes a zítra a pozejtří Br., dnes, zítra a následujícího dne Ž. (den ze tří v budoucnosti nejvzdálenější).³⁷²

V evangeliijním textu jsem našel celkem 74 dokladů pro spojení substantiva s anteponovaným demonstrativem съ , rovněž 74 dokladů pro podobné spojení se zájmenem тъ ; dokladů pro podobné spojení se zájmenem онѣ je v čtvero-evangeliích 28. V kod. Zogr. je dokladů se съ 53, s тъ 54, s онѣ 25; v kod. Mar. je s demonstrativem съ dokladů 67, s тъ 65, s онѣ 25; v Ass. je съ v anteposici 46krát, тъ 37krát; v Sav. 35krát a 34krát.

Tak jako při postposici je i v postavení antepositivním zájmeno съ překladem řeckého $\omicron\upsilon\tau\omicron\varsigma$. V případech obsažených také v kod. Zogr. je tomu tak bez výjimky; v kod. Mar. jsme našli jeden případ (Mt. 11. 19), v kterém je съ dodáno k zesílení částice се ; v Ass. a Sav. je jednou (Ass. 121^b 18; Sav. J. 21. 25) spojení $\text{пишемъ ихъ сѣхъ книгъ}$ ($\text{пишемъ ихъ сѣхъ къ книгѣ}$) za $\tau\alpha\ \gamma\rho\alpha\phi\omicron\mu\epsilon\nu\alpha\ \beta\iota\beta\lambda\iota\alpha$; ve všech těchto případech je zájmeno k vystižení smyslu místa potřebné a bylo dodáno vhodně (kromě toho srov. na str. 270 výklad spojení на съ полѣ místo на онѣ полѣ za $\epsilon\iota\varsigma\ \tau\omicron\ \pi\acute{\epsilon}\rho\alpha\nu$ v Sav. Mt. 8. 18).

U zájmena тъ v postposici jsme shledali, že je obvykle překladem řeckého zájmena $\epsilon\kappa\epsilon\iota\upsilon\upsilon\omicron\varsigma$ (srov. str. 210, 211; z úhrnného počtu 110 dokladů s postpositivním тъ jsou jen 4 takové, v nichž je тъ za ř. $\omicron\upsilon\tau\omicron\varsigma$); naproti tomu v anteposici je тъ ze 74 případů za $\epsilon\kappa\epsilon\iota\upsilon\upsilon\omicron\varsigma$ jen 49krát (v Zogr. je dokonce takových míst jen 32 z 54, v Mar. 39 z 65); často je v řec. originále vytýkající $\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma$ (17; v Zogr. 15 z 54, v Mar. 17 z 65; $\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma$ bývá většinou před substantivem se členem, ale je i v postposici, viz J. 14. 11 διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ , a je i ὁ αὐτός Lk. 6. 38); třikrát je v řec. textu $\omicron\upsilon\tau\omicron\varsigma$ (doklady, kde je vedle $\omicron\upsilon\tau\omicron\varsigma$ ještě $\epsilon\kappa\epsilon\iota\upsilon\omicron\varsigma$, počítám k $\epsilon\kappa\epsilon\iota\upsilon\omicron\varsigma$). Již z toho je patrný silnější, důraz-

³⁷² V Sav. jsou ještě dva další doklady s онѣ antepositivním, ale ty sem nenáleží: v Jan. 10. 16 $\text{и онѣ овцы нѣмѣ. ѿже не сѣтъ отъ двора сего}$ – tu je онѣ místo нѣтъ (srov. i Štepkín v indexu 194); J. 16. 13 онѣ дѣхъ истинны – tu má být po онѣ čárka, následuje apposice ($\text{ὅταν δὲ ἔλθῃ ἡ ἐκείνος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας}$).

nější význam alespoň v části dokladů. Je též v řečtině pouhý člen, a to v Lk. 10. 32 a v Ass. 155^b 14, tedy dvakrát; v prvním případě je antepositivní τκ patrně již z originálního slovanského překladu, v druhém je dodáno jen v Ass., v obojím případě je však τκ dobře na svém místě; jde v nich, jak je dobře patrné zvláště v Lk. 10. 32, dokonce o odkaz důrazný, který slovanský překladatel, resp. opisovatel správně vycítil a vyjádřil zájmenem τκ v poloze před substantivem (srov. výše str. 273).

Srovnáme-li pořadí ukazovacího zájmena a substantiva v originálu řeckém s anteposicí zájmena v slovanském překladě, shledáme tento stav. Proti 57 dokladům, v nichž je v případech se zájmenem εκ v řeckém originále zájmeno οὗτος v anteposici, máme 9 takových, kde je v řeckém textu totéž demonstrativum v postposici; u zájmena τκ je poměr 54:14, při čemž může jít o zájmena ἐκεῖνος, αὐτός, οὗτος. V kod. Zogr. je odchylek v poloze demonstrativa při εκ 7, při τκ rovněž 7; v kod. Mar. je odchylek 6 a 9; v kod. Ass. 6 a 5; v Sav. je 3 a 10. V Sav. je několikrát anteposice proti postposici v řečtině samostatně: ze všech uvedených 23 odchylek je v Sav. samostatně 6 dokladů (výraznější je tento poměr jen při τκ: 5 proti 9, mezi kterými je však Sav. s ostatními kodexy čtyřikrát také). Srovnáme-li tento stav (111:23) s poměry při postposici (358:10), shledáme při anteponovaném zájmeně odchylek poměrně mnohem více než při postposici (20%:2·8%). Domnívám se, že tento stav byl způsoben potřebou klásti v daných případech zájmeno v slovanštině před jméno, potřebou vyplývající ze smyslu míst, o něž jde. Řečtina na slovanský překlad nepochybně působila, avšak užití zájmena v anteposici i v tom případě, když je v originále postposice zájmena, ukazuje na pravý význam zájmena v slovanštině; na místech, o něž jde, projevilo se jasně jazykové cítění slovanského překladatele, resp. (jak je tomu na př. v případech ze Sav.) opravovatele, který postupoval svobodně, na řeckém originále nezávisle. Je to opět doklad jemné znalosti slovanského jazyka prvotních překladatelů evangelijního textu do slovanštiny. A je v tom obsažena také odpověď na tvrzení, že kladení demonstrativního zájmena v staroslověnských textech evangelijních bylo jen známkou stylistickou a nikoliv vyjádřením opravdové potřeby jazyka.

Na příčinu, proč bylo užito anteposice demonstrativa, ukazuje ovšem nejlépe rozbor významu míst, o něž jde. U dokladů s τκ jsme velkou většinou (63 dokladů ze 74) konstatovali důrazné, vytýkácí, expresivní užití ukazovacího zájmena v anteposici (srov. výše významy A—E; A má 11 dokladů, B 26, C 17, D 7, E 1, F 4, G 8). τκ mělo v anteposici mnohem silnější význam než v postposici; často se mluví o čase (z 74 dokladů je 43 v určení časovém se zvláštním vytčením, kromě toho dalších 7 při prostém časovém odkaze), — v postposici je určení časových méně (18 ze 110) a nebývá na zájmenech důrazu. Srovnání rozboru významu zájmena τκ v anteposici s rozbořem významu dokladů v postposici (srov. str. 196—206, 212, 265) ukazuje jasně na silnější význam zájmena τκ v anteposici než v postposici, při níž jde velkou většinou (97 dokladů ze 110) o vyjádření prostého odkazu.

Méně jasné je rozdíl významů patrný u zájmena *ѣа* (zde jsou jednotlivé významy zastoupeny takto: A 25, B 9, C 6, D 4, E 4, F 26, G 1); zatím co se u *ѣа* mohl projevit pro slabší, anaforický význam tohoto zájmena v postposici protiklad s důrazným užíváním v anteposici úplně zřetelně, nebylo tomu tak u *ѣа*, kde šlo v anteposici stejně jako v postposici o významy ukazování v nejbližší blízkosti, tedy ukazování silného;³⁷³ proto jsou významy tohoto zájmena v obojím užívání vlastně tytéž; dosti asi záleželo na řeckém originálu při volbě polohy zájmena. Přesto se však povaha anteposice projevila alespoň tam, kde šlo o zdůraznění protikladu a o zvláštní vytčení, jak tomu bylo v určeních časových, kterých je v anteposici poměrně alespoň o něco více [9, resp. 10 ze 74, v Zogr., Mar. 9, resp. 10 z 53, resp. 67; v Ass. 5 (6) z 46; v Sav. 5 (6) z 35] než v postposici (25 z 244, v Zogr. 19 ze 179, v Mar. 24 ze 197, v Ass. 14 ze 127, v Sav. 7 z 91).

Jasně jsou opět poměry u zájmena *ѣаѣ*, kde máme v anteposici, a jen v ní, naprostou většinou silný význam, jsoucí na jiné, na druhé straně, jiný, alius, kterým se rozlišuje druhý břeh, druhá strana od tohoto břehu, této strany (v čtveroevangelích 24krát z 28 případů); také význam „(všeobecně) známý“ je spojen s důrazným vytčením. Při postposici jsme se shledali jen s významy slabšími (srov. str. 206–207). Nemůžeme však souhlasit s míněním N. RADOŠEVIČOVÉ (JФ. 16, 1937, 154), že *ѣаѣ* pro malý počet dokladů v prvotném překladě nebylo.

Je tedy anteposice nástrojem expresivnosti; významovým rozbořem stavu dokladů v evangelijních kodexech a podrobným srovnáním s řeckým originálem dospěli jsme k potvrzení a k zdůraznění domněnky o silném, intenzivním významu demonstrativ v postavení před substantiv; teprve tímto rozbořem, srovnáním s postposicí a výkladem všech jednotlivostí nabyl názor ten pevného základu a oprávnění.

O členovém významu demonstrativ v anteposici nemůže být řeči; k členu má demonstrativum v anteposici zajisté dále než v postposici.

V anteposici je zájmeno ke jménu v poměru daleko volnějším než v postposici, mnohdy vzniká dojem přístavku, srov. na př. u *ѣа* Mr. 6. 17 (sub A), 12. 36 (ibid.), Lk. 5. 1 (sub F), 10. 38 (ibid.); není nemožné, že anteposice demonstrativa je vůbec polohou sekundární, zprvu expresivní.

Také při anteposici třeba ověřit tvrzení TRIFONOVŮ, že se »člen« nejprve ujal u adjektiv a že teprve později přešel k substantivům; šlo by o spojení adjektiva, zájmena a substantiva, které by bylo bývalo východiskem pro postpositivní člen u substantiv: ale pro spojení toho druhu jsou u *ѣа*, o něž jde především, jen 2 doklady z celkového počtu 74 a to je zajisté příliš slabá podpora uvedeného názoru. Vůbec pak je pro spojení adjektiva, resp. zájmena se substantivem mezi našimi doklady příkladů málo. Rozbor příslušných dokladů v anteposici potvrzuje tedy zápornou odpověď k thesi TRIFONOVŮ,

³⁷³ Srov. k tomu výklad o důraze v *Trávníčkově* Úvodu do české fonetiky (Praha 1932) 65–66 (rozdíl v důraze u slov, majících v nedůrazné výslovnosti přízvuk hlavní, a slov s přízvukem vedlejším nebo dokonce nepřízvukných).

podanou na str. 208—209, 261—262 na podkladě rozboru dokladů s demonstrativy v postposici.

Materiál z ostatních památek (uvažoval jsem celkem o 604 dokladech [Ev. Ochr. 2 dokl., Psalt. sín. 10, Euch. sín. 47, Cloz. 29, Kyj. I. 3, Und. 1, Supr. 436, ŽK 38, ŽM 13, leg. Václ. 20, jiné menší texty 5 dokladů]) potvrzuje výsledky získané studiem textů evangelijních. Třeba upozornit na zdůrazněnou formu zájmena *съ*, již se užívá v anteposici v Kyjevských listech (IIIb1, VI 2)³⁷⁴ proti krátké formě v postposici (srov. str. 227); delší formy se užívá také v Supr., a to v poměru ke kratší formě v anteposici poměrně častěji než v postposici (v postposici je delší forma doložena také v Sav. a v Euch.); dva doklady jsou v anteposici také v ŽK, které však asi nebyly obsaženy v původním sepsání. Vedle toho srov. i akus. sg. v Supr. 47. 15 на снѣ старѣйшиннѣство (εις την ἀρχὴν ταύτην, ZslPh. 11, 316). U *тъ* máme delší formu doloženu jen jednou (v Supr. 332. 17 скѣтъльмъй тѣмъ богоуспѣньмъй гласъ). O těchto formách srov. výše str. 268.

§ 7. 1. Již ve výkladech předcházejících (při zkoumání překládání řeckých vazeb infinitivních v Byzslav. 7, 1937—1938, 304—306, participiálních ibid. 322, substantivisovaných adverbii a předložkových spojení se členem ibid. 336—338) všimli jsme si slovanských konstrukcí s t. zv. »samostatným členem« *иже*. Jeho užívání si všímaly zvláště starší církevněslovanské mluvnice před DOBROVSKÝM až do M. SMOTRICKÉHO (bylo to t. zv. различіе, k tomuto názvu srov. Byzslav. 7, 246 a poznámku 25. ibid., o cslov. mluvnicích před DOBROVSKÝM ibid. pozn. 6. na str. 213); pojednává o něm také DOBROVSKÝ v Institucích 608—611 (srov. v Byzslav. 7, 214, 305, 323, 338). Pozornost mu věnuje FR. MIKLOSICH v své srovnávací mluvnici slov. jazyků (srov. IV², 1883, 126), V. VONDRÁK ve své Vergleichende slavische Grammatik (II², 1928, 355 n.), z autorů mluvnic staroslověnských a církevněslovanských V. VONDRÁK, Altksl. Gr.² (1912), 86—87, 623, S. M. KUEBAKIN, Le vieux slave (1929) 288—289, Š. KULBAKIN—B. HAVRÁNEK, Mluvnice jazyka staroslověnského (1928), 136 (KULBAKIN mluví jen o přechodu tvaru *иже* ve spojku), JAN ŁOŚ, Gramatyka starosłowiańska (1922), 164, M. WEINGART, Rukověť jazyka staroslověnského (1937), 208 (také jen o ustrnulém, absolutním *иже*). Materiálu z textu evangelijního se dotýká GRÜNENTHAL v AslPh. 31, 1910, 343 a 32, 1911, 4, doklady z žaltáře uvádí FR. PASTRNEK v AslPh. 25, 1903, 383, z textu Supr. po této stránce ukázky uvádí A. MARGULIÉS, Der altksl. Codex Suprasliensis (1927), 124—125. G. CUENDET, L'ordre des mots (1929), 60 n., všímá si případů s *иже* ve vztazích k slovosledu. Pozdější materiál probírají nebo jen citují F. BUSLAJEV, Учебникъ русской грамматики² (1870), 133, V. VONDRÁK, O mluvě Jana exarcha (1896), 36—37, V. JAGIĆ, Ev. Dobromiri (1898), 77, M. WEINGART, Byzantské kroniky II, 79, 208, 459, B. CONEV, История на бълг. езикъ II (1934), 503—504, a j.

Téměř obecně se ve vazbách s *иже* shledává otrocké napodobení vazeb řeckých; výjimku činí MARGULIÉS l. c. u překladů řeckých spojení předložko-

³⁷⁴ K výkladu tvaru *сън*, *сѣ* (= *съ*) srov. A. Vaillant, RES. 12, 1932, 230—232 (proti Diekovi, Altksl. Gr. I, 209).

vých s členem typu *конона нже кѣ неакрнѣ* (Supr. 23. 29) za řec. *Κόνωνος τοῦ ἐν Ἰσραὴλ*, v nichž vidí relativní věty s elipsou kopuly; JAN LOŠ shledává ve své mluvnici stsl. 164, že kromě spojení předložkových jsou také vazby relativa *нже* s participií »bardziej zgodne z charakterem składni słowiańskieј«, bližšího výkladu však nepodává (patrně i on myslí na elipsu kopuly).

2. Doklady.

a) »Člen« *нже* před infinitivem.

Mt. 15. 20 *а еже не оумѣкенами рѣками ѣстн. не скерѣхатъ чѣд.* Zogr., Mar. (не скерѣхнѣтъ) — τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν οὐ κοινοῖ τὸν ἀνθρώπον.

Mt. 20. 23 Mar.: *а еже сѣстн о деснѣх и о шѣхъ мене нѣстѣ мѣхѣ сего дати.* τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων οὐκ ἔστιν ἐμὸν τοῦτο δοῦναι.

Další doklady: Mr. 9. 10 Zogr., Mar.; 10. 40 (Zogr., Mar., Ass.; Sav. má již *нже сѣстн*); 12. 33 (bis) Zogr., Mar. (jen první případ), Ass. (oba doklady); srov. blíže v Byzslav. 7, 1937—1938, na str. 304—305.

Srov. i Psalt. sin. 123. 1; Euch. sin. 36a 13; v Supr. 59. 21, 98. 30, 99. 1, 135. 7, 13, 166. 7 bis, 249. 20, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 250. 5, 262. 10, 280. 24, 290. 27, 299. 12, 305. 26, 309. 5, 316. 8, 10, 12, 327. 29, 341. 12, 370. 14, 372. 9, 376. 28, 379. 2, 381. 20, 405. 5, 406. 8 bis, 9, 10, 14, 16, 409. 4, 412. 29, 30, 443. 23, 444. 15, 446. 4, 447. 12, 20, 489. 15, 522. 2, 533. 7, patrně 542. 9, 543. 18, 551. 16, 570. 26; v Chilendarských listech II Bb *како пользѣ еже кѣдѣтн о бѣхъ правата оученихъ доврѣ* — τί γὰρ ὄφελος εἰδέναι μὲν τὰ περὶ Θεοῦ δόγματα.

b) Předložková spojení s »členem« *нже*.

Mt. 6. 23 *аште оубо сѣтъ іже кѣ тебѣ. тѣма естъ. тѣ тѣма кольми.* Zogr., Mar., Ass., Sav. τὸ φῶς τὸ ἐν σοί.

Mt. 20. 9 *пришедѣше же нже кѣ единѣхъ на десѣте годинѣ. приѣсѣ по пѣмѣхъ.* Mar. ἐλθόντες δὲ οἱ περὶ τὴν ἐνδεκάτην ὥραν. Podobně Zg^b a také JOS. VAJS, Evangelium sv. Matouše 75; Ass. 144^a 6 *пришедѣши нже* . . . : Vajs odděluje jen *же*, ale je pravděpodobnějši, že i v Ass. máme »členové« *нже*. V Sav. je omylem *пришѣдѣже нже* . . . , ж je tu, jak podotýká ŠČEPKIN u tohoto místa ve svém vydání, místo ш (písař prý pojal místo v singuláru).³⁷⁵

Podobné doklady: Mt. 21. 11 Mar., Sav.;³⁷⁶ Mt. 24. 17, 18 Mar., Ass., Sav.;³⁷⁶ Mr. 4. 15 Zogr., Mar.; Mr. 11. 26 Mar.; Mr. 15. 43 Ass. dvakrát; Lk. 5. 36 Zogr., Mar.; Lk. 8. 12 Zogr., Mar., Ass., Sav.; Lk. 8. 13 Zogr., Mar., Ass., Sav.; Lk. 8. 15 Zogr., Mar., Ass., Sav.; Lk. 19. 42 Zogr., Mar.; Lk. 20. 35 Zogr., Mar.; Lk. 21. 21 bis, Zogr., Mar.; Lk. 22. 37 Zogr., Mar.; Lk. 24. 19 Zogr., Mar., Ass.; J. 1. 46 Zogr., Mar., Ass., Sav.; J. 5. 44 Zogr., Mar., Ass.; J. 19. 28 *ѣко кѣ юже сѣкрѣшиши сѣ ѣже о немѣ.* Ass. 118^a 27—28, τὰ περὶ αὐτοῦ (tento verš je v Ass. ještě jednou — 105^d 14 —, ale tam dodatku *ѣже о немѣ* není); J. 19. 38 *иѣсѣ ѣже ѡтъ ἀριμαδεѣ.* Ass. 106^c 6—7. Srov. blíže v Byzslav. 7, 1937—1938, 336—338.

³⁷⁵ Omylem uvádí Vajs op. c. čtení obsažené v Sav. jako shodné s Ass. Nemusí ovšem být v Sav. hledán singulár participia, mohlo by také jíti o prosté vynechání slabiky ш.

³⁷⁶ V Byzslav. 7, 1937—1938, 336 má být u tohoto dokladu po zkratce Sav. středník. Ibidem se u následujících míst z Mt. 24. 17, 18 omylem uvádí, že místa ta nejsou obsažena v Sav. Na str. 322 má být u dokladu z Mr. 4. 16 středník před Ass.

V hlavách ev. sv. Lukáše v Zogr. čteme ГЛАВѢ ЕВАНГѢЛІИ ꙗже ѿ лѹкѣ, а podobně v Mar.; v Mar. (vyd. str. 114): ГЛАВ(А) ЕВ(А)НГѢЛІИ ꙗже ѿтѣ марѣка а ГЛАВѢ ЕВАНГѢЛІИ ꙗже ѿтѣ іоана (toto ve vydání na str. 313).

V kod. Ass. je podobných spojení dosti zvláště v kalendáři.

Jde o tato místa:

- 11^c 8 ПАМѢТ(Ъ) НѢСИФОУ ІЖЕ ѿ АРІМАДѢИ.
 30^b 3 ПАМѢТ(Ъ) ОЦМѢ ІЖЕ ВНИКИ ··.
 30^b 13 ИЩИ ВѢ ДМѢ ЕЖЕ НА МЖК(Ж) ХѢЖ СРѢДѢ ··.
 30^b 22 (И)ЩИ ЕЖЕ НА МЖК(Ж) ХѢЖ ВѢ ДМѢ ·· —
 34^d 21—22 ПА(МА)ТѢ В(Ъ)СѢХ(Ъ) С(ВА)ТѢИХ(Ъ) ІЖЕ ВѢ ВСЕМѢ МИРѢ.
 124^b 12 С(ВА)ТѢАГ(О) М(Ж)Ч(ЕНИ)КА ДІМІТРІА · ІЖЕ ВѢ СОЛОУНѢ ·· —
 125^b 27 ИЩИ · А ІЖЕ НА МЖК(Ж) ХѢ ·· —
 126^a 4 И СѢИХ М(Ж)Ч(ЕНИ)КѢ ІЖЕ ВѢ МЕЛІТНИИ...
 132^b 4 СѢИХѢ М(Ж)Ч(ЕНИ)КѢ І · ІЖЕ В КРИТѢ.
 145^b 19 СѢИХѢ М(Ж)Ч(ЕНИ)КѢ Р І · ІЖЕ В ПЕРСѢХ(Ъ):
 146^b 2 ИЩИ ВѢ ДМѢ ЕЖЕ НА МЖК(Ж) ХѢЖ ·· —
 150^b 26 СВѢИМѢ СѢИХѢ ОЦѢ ІЖЕ ВѢ ХАЛКИДОНѢ.
 151^a 7 С(ВА)Щ(Е)НИИ ЦРКВЕ СѢИХѢ ВѢА · ЪЖЕ ВѢ ВЛАХЕРНАХ(Ъ).
 152^a 25 СѢА М(Ж)Ч(ЕНИ)КА АДРИАНА И ІЖЕ СВѢ НИМѢ И Ъ.
 152^a 29 ПА(МА)ТѢ СѢИМѢ ІЖЕ НА СТРОУМНИИ ·· —

Hojně jsou doklady podobných spojení také v ostatních památkách staroslověnských. Srov.

Ev. Ochr. list 2: ВѢ НОЖѢ НЕД(Ъ)А(И)Ж ·· · ЪЖЕ ПО ПАСТѢ;

Psalt. sin. ž. 121, 6: ОУМОЛНТЕ ЖЕ ЪЖЕ О МИРѢ ІНАМА ·, τὰ εἰς εἰρήνην τῇ Ἱερουσαλὴμ —
 ale v žalt. Lobk. a Pař.: ЪЖЕ О МИРѢ СОУТѢ (СОУТЪ) ЕРСМ(А)ОУ;

Euch. sin. 6a 2, 9b 16, 9b 22, 11a 11, 12b 3, 13a 24, 23b 1, 87a 18, 87b 13, 92b 24, 95a 2, 96b 16, 106a 1;

Cloz. 90, 101, II. 15, II. 138, 754, 850, 854, 857, 858, 859, 882, 892, 904;

Listky Undolského ř. 36;

Supr. 1. 5, 8. 1, 8. 25 (ВѢ НАЧАЛО СЪТВОРИ БОГѢ НЕБО И ЗЕМЬЖ И ВѢСА ѢЖЕ НА НЕЮ, πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ZslPh. 11, 1934, 14), 23. 10, 23. 29, 74. 30, 78. 9, 82. 19, 20, 83. 22, 94. 4, 97. 23, 108. 19, 131. 29, 136. 1, 137. 28, 144. 10, 14, 157. 1, 188. 10, 198. 24, 243. 2, 252. 5, 262. 14, 267. 26, 280. 7, 9, 23, 282. 15, 295. 4, 299. 19, 308. 23, 311. 6, 321. 5, 340. 2, 347. 26, 372. 8, 383. 14, 25, 399. 23, 404. 15, 407. 21, 411. 29, 423. 26 (грѣдаго локъзанна · неже кѢ СЕБѢ САМѢМѢ, τοῦ φρικωδεστάτου ἀσπασμοῦ τοῦ πρὸς ἀλλήλους, P. G. 49, 382), 447. 30, 449. 16, 450. 22, 25, 27 bis, 28, 451. 20, 28, 452. 10 (же т. неже), 454. 1, 459. 29, 473. 6, 475. 2, 476. 4, 6, 477. 23, 478. 21, 24, 27, 489. 11, 490. 24, 516. 22, 530. 17, 533, 4 bis, 542. 24, 29, 544. 15, 22, 545. 5, 17, 557. 14, 19, 563. 24, 566. 11 а ј; ŽK na př. v kap. XVI (Lavrov, vydání str. 62, ř. 32).

c) *Adverbium s »členem«* неже.

Cloz. 810 ТАИНЫ, ЪЖЕ ТОУ, τὰ ἐκεῖ μυστήρια; Supr. 408. 9; 449. 16; 487. 25, 29. Snad i Zogr., Mar., Ass., Sav. Lk. 16. 26 (viz Byzsl. 7, 1937—1938, 338, pozn. 174).

d) *Participium s »členem«* неже.

Mr. 4. 16 І СИ ТАКОЖДЕ СЖТѢ · ІЖЕ НА КАМЕНИХѢ СѢЕМНИ · Zogr., іже.. сѣеми Mar. οἱ ἐπὶ τὰ πετρῶδη σπειρόμενοι.

Lk. 7. 25 ІЖЕ ВѢ ОДЕЖДИ СЛАВѢИ І ВѢ ПИШТИ МНОЗѢ СЖШТЕ · Zogr., Mar. οἱ .. ὑπάρχοντες. Srov. blíže Byzslav. 7, 1937—1938, 322.

Srov. též Euch. 93^a 15 иже... владанъ, ѡ... κυριεύων; často v Supr., na př. 11. 22 многогмъ иже по истинѣ вѣровавъшии мѣ въ нѣ., ἐτέροις πλείοσι τοῖς κατὰ ἀλήθειαν πιστεύουσιν αὐτῷ, ZslPh. 11, 1934, 16; 28. 5 кланѣти сѧ божю иже въ вѣшнѣи хъ сѣданъ, θεὸν τὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις καθήμενον, ZslPh. 11, 1934, 302; 34. 14 нѣ кетѣ ѣъ иже мноѡжъ повѣданъ камъ, ἀλλ' ἔστιν θεὸς ὁ ὑπ' ἐμοῦ λεγόμενος ὑμῖν, ZslPh. 11, 1934, 306; podobně 34. 25, 29; též s part. praet. ас. 77. 10, 15 ѣи иже ѡсѣшавъ, κύριε, ὁ ἐπακούσας, AslPh. 18, 150; 76. 30, 77. 17, 78. 5, 96. 7, 109. 21, 25, 127. 2, 144. 8, 163. 2, 164. 11, 190. 2, 195. 16, 229. 9, 263. 17 (да никтоже разогмѣтъ глаголемыи хъ отъ неѡ ни иже отъ насъ творимыи хъ., μηδὲ τὰ παρ' ἡμῶν πραττόμενα, Anal. Bol. 22, 401), 281. 7, 290. 13, 292. 18, 311. 10, 14, 22, 23, 332. 1, 336. 21, 337. 9, 349. 17, 377. 25, 378. 14, 418. 11, 419. 18, 431. 26, 30, 432. 8, 25, 26, 437. 30, 438. 6, 7, 506. 10, 18, 523. 28, 526. 25, 530. 24, 531. 19, 532. 25, 533. 30, 535. 13, 538. 1, 545. 3, 5, 551. 30, 554. 3, 570. 29; v ŽK VI (Lavrov 47, ř. 24), X (Lavrov 19, 6; původně tu »členu« asi nebylo), XVIII (L. 65, 29); v stsl. legendě o sv. Václavu: Vajs 23, ř. 21 (jen min.) a ib. 24, 7 (rovněž jen v min.).

e) »Člen« иже *před následujícím substantivem.*

Mt. 12. 31 вѣккъ грѣхъ ѣ класкии хъ. отъпоуститъ сѧ ѣкомъ. а ѣже на ѧ хъ класкии хъ. не отъпоуститъ сѧ ѣкомъ. Zogr., а ѣже на ѧ хъ хогла Mar., Ass., а дѣокии хогленне Sav. ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία.

Srov. Supr. 21. 14, 47. 12, 48. 16, 57. 17, 63. 22, 103. 16, 17 (ныи врема ѣже отъ теке помештъ. νῦν καιρὸς τῆς παρὰ σοῦ βοηθείας, Anal. Bol. 1. 455), 106. 20, 110. 28, 115. 8, 141. 7, 144. 10, 146. 22 (свини ли кетѣ иже крѣстииномъ застѣпни хъ, ὁ τῶν χριστιανῶν ὑπέρμαχος, AslPh. 18, 183), 29, 160. 8, 189. 7, 217. 8, 14, 238. 20, 289. 12, 319. 3, 5, 6, 321. 28, 30, 326. 20, 328. 4, 345. 5, 407. 19, 446. 16, 518. 28, 528. 18, 539. 25, 541. 15, 29, 551. 5, 20 a j.; Leg. o sv. Václavu, Vajs 25, 14 (jen min.).

Mezi »členem« a substantivem bývá bližší určení (příslovečné určení, přívlastek). V Supr. bývá иже spojováno také s následujícím adjektivem, většinou substantivisovaným.

f) »Člen« иже *uvádí a vytýká citovanou větu, slovo a pod.*

Lk. 22. 37 ꙗкоже бо камъ. ꙗко еште писано се подобаетъ да съконъчаетъ сѧ о м'нѣ. еже ѣ сѧ безаконъникома въ мѣни сѧ. Zogr., Mar. τὸ καὶ μετὰ ἀνόντων ἐλογίσθη.

Mt. 19. 18 (аште ли хогшешн въ жикотъ въ нити. съблюдн заповѣди. глѧ емоу кыи. ис же рече емоу.) еже не оубъешн. не прѣлюбѣ сътворниши... Mar., Ass., ale Sav. bez еже. τὸ οὐ φονεύσεις. Srov. i Supr. 477. 12, 13.

Supr. 445, 6 иже кы, τὸ „ὅυμεῖς“.

ŽK. XIV (Lavrov 60, ř. 21): начѣтъ вѣсѣдоу писати еѣлскоу, ѣже: искони вѣ сѧ вѣко, ... (Lvovský rukopis zájmena ѣже nemá).

Počet dokladů	Zogr.	Mar.	Ass.	Sav.	text evangelijní celkem
a) иже + infinitiv	5	5	3	1	6
b) иже + předložkové spojení	15	21	28	8	40
c) иже + adverbium	1	1	1	1	1
d) иже + participium	2	2	—	—	2
e) иже + substantivum	1	1	1	—	1
f) иже + citovaná věta a pod.	1	2	1	—	2
celkem	25	32	34	10	52

V ostatních památkách jsme našli celkem 328 dokladů (Ev. Ochr. 1, Psalt. sin. 2, Euch. sin. 15, Cloz. 14, Und. 1, Supr. 282, Chil. I. 1, ŽK 9, leg. Václ. 3).

3. Je třeba především zaujmouti stanovisko k výkladům (ŁOŚ, MARGULIÉS), že v konstrukcích »členu« *иже* se spojením předložkovým a s participiém třeba hledati věty vztahné s elipsou kopuly. O vazbách jiných (*иже* + infinitiv, *иже* + substantivum, *иже* + citovaná věta) tvrdit tak ovšem nelze a o jejich původnosti pochybnosti vysloveny nebyly. Domnívám se však, že také spojení s určením předložkovým a spojení s participií jsou alespoň v biblických dokladech, o něž jde, původní a že byla bez slovesa již v překladě originálním; vede mě k tomu poměrně hojný počet dokladů a shoda příslušných čtení v kodexech evangelijních. Původně ovšem bylo těchto vazeb, jak hned uvidíme, použito také k vyjádření zvláštních významových odstínů na daných místech a vazby podobné všeobecně běžné (bez těchto významových odstínů) nebyly; teprve později se jejich užívání rozšířilo a tu se stávalo, že přepisovatelé pozdější ve snaze napodobiti všeobecně konstrukce řecké sponu ve větách relativních vynechávali: bylo tomu tak na př. v Zogr. Lk. 11. 35, kde za τὸ φῶς τὸ ἐν σοί byl původní překlad *сѣтъ ѿже ѣтъ въ тѣѣ* (srov. pod. v Mar.), ale kdež podle vydavatele pozdější opisovatel sponu vymazal (*»ѣтъ quod uncis inclusi emend. aliquis erasit, sed vestigia apparent«*).

иже v našich konstrukcích dostalo se do slovanského překladu nepochybným napodobením řeckého členu; něco podobného bylo také v překladě latinském; J. WACKERNAGEL ukázal v svých Vorlesungen über Syntax II, 129—130, že se při latinském překladu bible za řecký člen leckdy užívá demonstrativa *hic*. U našich případů s členem před spojením předložkovým bývá v latině sloveso v relativní větě někdy vynecháno, a ačkoliv se dají příklady takové nejlépe vyložit elipsou kopuly, přece jen je pravděpodobné, že spolu působil také vliv originálu řeckého (srov. na př. Mr. 4. 15, kde je za οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ παρὰ τὴν ὁδὸν v latinském překladu *hi autem sunt, qui circa viam, stejně jako v stslov. се же сѣтъ ꙗже на ꙗти*. Zogr., Mar.; další doklady viz v Byzslav. 7, 1937—1938, 336—338). Naše vazby jsou ovšem jen knižní; staly se však známkou stylu spisovné staré i pozdější církevní slovanštiny a bylo jich později užíváno v podobných případech i tehdy, když o překlad z řečtiny nešlo.

Odporoval bych však všeobecně rozšířenému mínění, že bychom ve vazbách, o něž jde, měli všeobecně napodobení otrocké, bezmyšlenkovité; domnívám se, že to neplatí alespoň pro nejstarší překlady bible, zvláště pro text evangelijní. V tomto nejstarším překladě bylo vazeb vzniklých takovým napodobením záměrně využito jako prostředku k tlumočení obtížných konstrukcí, k vyjádření spojitosti výrazů k uvedeným konstrukcím náležitých, ale především k vytčení, k zdůraznění příslušných větných členů nebo celých vět, k odlišení jich od případů jiných a pod.

Ukázal jsem to již v Byzslav. 7, 1937—1938, 306, pokud jde o vazby »členu« *иже* před infinitivem podmětným. Tu se projevuje vytčení zvláště názorně: srov. uvedené místo z Mt. 20. 23 *а еже сѣсти о деснѣх и о шлѣх мене нѣстъ мнѣ сего дати*. Mar., Zg.^b Tu se podmětný infinitiv nejprve vytýká jako

samostatný útvar a demonstrativum v následující větě k němu odkazuje (pro podobné případy v češtině srov. J. ZUBATÝ, NR. 5, 1921, 6—7, FR. TRÁVNÍČEK, Neslovesné věty v češtině II, 1931, 147). Tak tomu je i tehdy, když se odkaz v následující větě nevyjadřuje — *иже* infinitiv zvlášť vytýká a zdůrazňuje. V evangelijním textě není, jak jsme pověděli, dokladu, kde by byl řecký infinitiv s členem v případech našeho druhu přeložen jinak. Naproti tomu tam, kde zdůraznění, vytčení nebylo (v předmětu), je překlad zcela jiný (srov. Lk. 7. 21, l. c. 305). Ve vazbách infinitivních má ovšem *иже* také úkol vyjadřovati spojitost výrazů k infinitivu náležících, ale to bylo také již v řeckém originále.

Podobně vytýkalo *иже* citovanou větu (srov. příklady zde výše sub 2 f). Také v dokladě s *иже* před následujícím substantivem (2 e) jde o vytčení, a to silné! Vytýkavý smysl spatřuji i v obou dokladech, v nichž je *иже* před participii: tak v Mr. 4. 16 vytýká Ježíš jedno místo ze svého podobenství, aby je potom vyložil (ŽILKA klade celé spojení přímo do uvozovek: podobně »na skalnatá místa nasetí« jsou ti, kteří slyší slovo, . . .).

Konečně je i v případech, v nichž je *иже* »členové« *иже* se spojením předložkovým nebo před adverbium (Lk. 16. 26) zdůraznění, na př. za účelem odlišení od případů jiných, patrně také, srov. z výkladu jednotlivých míst podobenství o rozsěvači v Lk. 8. 15 *иже на добръ земли сн сѣтъ...* Zogr., Mar., Ass., Sav., τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, kdež se k vytčenému místu při výkladu odkazuje demonstrativem *сн* (ŽILKA klade opět vykládané místo do uvozovek). V těchto případech elipse kopuly, jak jsme vyložili, nebylo, ale od vztažných vět s elipsou se tyto případy nelišily nikterak, od vztažných pak vět vůbec se lišily málo; je proto podobné pravdě, že překladatel nespatořoval v doslovném překladu nic neslovanského.

Takový by byl stav původní; později se však *иже* stává stále více mechanickou napodobeninou řeckého členu a konstrukce k němu příslušné těžkopádnou imitací vazeb řeckých; z *иже* vzniká ustrnulá forma (*иже, иже*), klesající v spojku; to vidíme již v kod. Supr.

K OTÁZCE ČLENU V JAZYCÍCH SLOVANSKÝCH, SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM K STAROSLOVĚNŠTINĚ.

(RÉSUMÉ.)

Zkoumal jsem do všech podrobností, jak byly řecké konstrukce s členem tlumočeny v překladě staroslověnském, a probíral jsem otázku, má-li jazyk staroslověnský zvláštní výraz k vyjádření řeckého členu před substantivem.

Shledával jsem především prostředky, kterými se překládá řecký infinitiv s členem (§ 2), participium s členem (§ 3) a takové vazby, ve kterých je člen před adverbium nebo před příslovečným spojením s předložkou nebo jako regens genitivu (§ 4); jsou to obraty, které samy členu neobsahují, nýbrž jen řecké konstrukce rozličným, vesměs však vhodným způsobem *nabrazují*. Překladatel měl zajisté k dispozici rozličné možnosti překladu a zvolil si podle okolností ten způsob, který v daném případě pokládal za nejvhodnější; při tom jsem zjistil, že při volbě

svých prostředků nebyl slovanský překladatel nikterak závislý na latinské vulgátě, i když byl jinak při svém postupu přece vázán určitými pravidly, vyplývajícími z jazyka, do kterého překládal.

Při zkoumání způsobů, kterými bylo v slovanském překladě tlumočeno *řecké substantivum s členem*, jsem shledal (§ 1; Byzslav. 7, 1937—1938, 269—271), že k určení předmětu, vyjádřeného podstatným jménem, postačí kontext nebo celá souvislost, dodatek, který za jménem následuje, nebo jakékoliv určení. Zjistil jsem také (ibid. 271), že výklad A. MEILLETA, podle kterého bylo možno v staroslověně vystihnouti určitost nebo neurčitost významu některých substantiv v akusativu sing. jejich tvarem, je jen pouhou domněnkou; případy se zachovaným starým akusativem lze vyložit jako archaismy, při nichž nebylo důvodu pro záměnu akusativu formou genitivu, protože nemohlo dojít k nedorozumění. Nepravděpodobná je také domněnka SEVER'JANOVOVA, že prý substant. *сѣди* je tvar určitý, *сѣди* naopak forma neurčitá (ibid. 271—272). Nelze konečně souhlasiti s G. CUENDETEM, podle něhož má nekladení členu v staroslověně vliv na změny slovosledu; v daných případech (jde o taková spojení s členem, v nichž se klade v řečtině mezi člen a jméno jím určené ještě nějaké bližší určení) byl slovosled pozměněn proti originálu proto, aby byla patrná *členská sounáležitost výrazů* (srov. ibid. 272—274). Za řecké adjektivum v platnosti substantivní klade se v staroslověně adjektivum složené; slovanské adjektivum složené zachovalo stopy svého původního významu, který záležel mimo jiné i v *substantivisování adjektiva*; v souvislosti s tím probírám otázku o původu zájmeného elementu a jiné otázky složeného adjektiva (srov. ibid. 252—256).

Největší pozornost jsem však v své práci věnoval spojování jmen podstatných se zájmeny demonstrativními v postposici typu *родѣ съ, радѣ тѣ, лѣтъцѣ онѣ* a pod. (§ 5; zde str. 172—267), v kterých máme podle mínění některých slavistů opravdový slovanský člen, a to nejen tvarem, nýbrž i významem (někteří slavisté připouštějí v uvedených spojeních význam členový alespoň výjimkou, mimořádně, v počátcích, částečně atd.). K zjištění pravdy podnikl jsem rozbor všech dokladů ze všech staroslověnských památek po významové stránce (úhrnem jde o 1541 dokladů); tento materiál nebyl dosud nikde v úplnosti sebrán, s textem řeckým srovnán ani rozebrán po stránce významové. Rozborem jsem zjistil u demonstrativ jen významy ukazovací, *nikde však význam pouhého členu. Staroslověně neměla trojího členu*, jak tvrdil MILETIČ, nýbrž používala příslušných zájmen podle toho, který význam bylo třeba vystihnouti. Nelze mluvit ani jen o členu *тѣ*, a to ani v prvním stupni jeho funkce individualisující, o t. zv. členu anaforickém. Vedle znění staroslověnského uvádím znění dokladů také v ostatních překladech slovanských, zejména znění bulharské a české; chci tím prokázat, že zájmeno ukazovací je i v jiných zněních slovanských, zejména též ve znění bulharském, a že tím spíše není důvodu hledati v staroslověně význam členový. Ukazují, že formální shoda mezi stslav. *радѣ тѣ* a novobulharským *отрокѣтъ* sice je, ale že shoda ta je pro další vývoj po stránce významové a funkcionální ještě nerozhodná. Podrobně také zkoumám poměr staroslověnského překladu k řeckému originálu, podrobně si také všímám poměru

pořadí substantiva a ukazovacího zájmena v překladě slovanském k pořadí v textu originálním; srovnáním všech dokladů z textu evangelijního s překlady do všech ostatních jazyků slovanských přicházím na podkladě podrobné statistiky k závěru, že se postposice nepříčila jazykovému cítění slovanskému (str. 263—264); ukázal jsem také, že jí užili i spisovatelé církslov. spisů originálních. Průzkumem případů, kdy je determinované substantivum spojeno ještě s dalším přívlastkem, dospěl jsem k názoru, že není možno souhlasiti s TRIFONOVÝM výkladem, jako by bylo pro spojení substantiv s demonstrativními zájmeny vyjítí se spojení rozšířených ještě o adjektivní přívlastky, ze spojení, v kterých by bylo demonstrativum po adjektivu nebo alespoň mezi substantivem a adjektivem, nebo z případů, v kterých je demonstrativum po adjektivu substantivisovaném. Zkoumání své provázím podrobnými statistikami po všech stránkách. *Rozbor veškerého materiálu staroslověnského vede k výsledku, že demonstrativa v staroslověnských spojeních typu роѡѡ ѡѡ, раѡѡ тѡ, ѡѡѡѡѡ ѡѡѡ významu členu neměla, že nebylo členem ani pouze postpositivní тѡ a pod.; od toho není v staroslověnině ani jediné odchylky.*

V následujícím oddělení (§ 6) všímám si také spojení substantiv s demonstrativy v anteposici a shledávám, že *o významu členovém v této poloze nemůže býti řeči*; k členu má demonstrativum v anteposici dále než v postposici. Srovnání pořadí ukazovacího zájmena a substantiva v originálu řeckém s anteposicí zájmena v slovanském překladě ukazuje, že slovanský překladatel postupoval při překládání svobodně a že se řídil potřebou, vyplývající ze smyslu míst, o která šlo. *Anteposice je nástrojem expresivnosti*; významovým rozbořem dokladů v evangelijních kodexech a podrobným srovnáním s řeckým originálem dospěl jsem k potvrzení a zdůraznění MEILLETOVA názoru o silném, intenzivním významu demonstrativ v postavení před substantivy; teprve tímto rozbořem, srovnáním se stavem zájmen v postposici a výkladem všech jednotlivostí nabyt názor ten pevného základu. V anteposici je zájmeno ke jménu v poměru daleko volnější než v postposici, mnohdy vzniká dojem přístavku. Ani při anteposici se neosvědčilo tvrzení TRIFONOVO, že se »člen« nejprve ujal u adjektiv a že teprve později přešel k substantivům.

V posledním § 7 jsem si všiml slovanských konstrukcí s t. zv. »samostatným členem« ѡѡѡ. Po podrobném prozkoumání veškerého materiálu ze všech staroslověnských památek přicházím k závěru, že se sice ѡѡѡ v našich konstrukcích dostalo do slovanského překladu nepochybným napodobením členu řeckého, odporuji však všeobecně rozšířenému mínění, že bychom ve vazbách, o něž jde, měli všeobecně napodobení otrocké, bezmyšlenkovité; domnívám se, že v nejstarším překladě textů bible, zvláště pak v textu evangelijním, bylo vazeb takových záměrně využito především jako prostředku k vytěnění, k zdůraznění příslušných větných členů nebo celých vět, k odlišení jich od případů jiných a pod. Naše vazby jsou ovšem jen knižní, staly se však známkou stylu spisovné staré i pozdější církevní slovanštiny. Byly již v původním, cyrilometodějském překladě. Později se ovšem ѡѡѡ stává stále více mechanickou napodobeninou řeckého členu a konstrukce k němu příslušné těžkopádnou imitací vazeb řeckých.

Prozkoumáním všech dokladů přišel jsem k závěru, že *stará slověnština členu neměla*; pouze relativum «же» bývá kladeno knižně napodobením řeckého členu, ale opravdovým »členem« alespoň v nejstarším překladě není ani ono, neboť má ještě význam zvláštní.

Kromě uvedených výsledků své práce dospěl jsem dalších výsledků, na př. o názvu členu (Byzslav. 7, 1937—1938, 244—246), podal jsem výklad o významu a vzniku adjektiv složených (ibid. 252—256), podal jsem materiál k poměru infinitivu a supina v kod. Zografském (ibid. 292—296), srovnal jsem znovu materiál konstrukcí členových po všech stránkách a úhrnně s vulgátou (výsledky ibid. 308—310, 320—323, 339—340), ukázal jsem, že věty účelové za řecký infinitiv s členem jsou známy již v prvotním překladě cyrilometodějském a že v staroslověnských dokladech pro ně nelze ještě spatřovati známky syntaktického procesu, který v dalším vývoji vedl k úplnému zániku infinitivu (ibid. 290—291, 306—307), poukázal jsem na významy přechodné mezi ukazováním přímým a anaforickým odkazováním u demonstrativ a pod.

Výkladům o otázce členu v staroslověně byl předaslán bibliografický přehled prací, týkajících se členu v jazycích slovanských, a úvod, pojednávající obecně o determinaci a členu, zaměřený na výklad o členu v jazycích slovanských všech; část o členu v ostatních jazycích slovanských mimo starou slověnštinu vyjde však později a na místě jiném.

POSUDKY — COMPTES-RENDUS

1. Z HISTORIE

GEORG OSTROGORSKY, GESCHICHTE DES BYZANTINISCHEN STAATES. Mit 8 Karten, davon 2 im Text. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1940, pp. XX. — 448. (»Byzantinisches Handbuch« im Rahmen des »Handbuches der Altertums-Wissenschaft«, herausgegeben von WALTER OTTO. Erster Teil. Zweiter Band.)

Když roku 1920 nový vydavatel MÜLLEROVA »Handbuch d. klass. Altertumswissenschaft« vystoupil se záměrem, změnit tuto sbírku v prostý »Handbuch der Altertumswissenschaft«, aby v něm právem našly místo i obory přesahující rámec klasického starověku, a když v této sbírce vyhradil speciálně byzantologii dokonce zvláštní »Byzantinisches Handbuch«, seskupil kolem sebe rychle kruh nejvěrnějších spolupracovníků a pokračovatelů Karla Krumbachera. A. HEISENBERG, předčasně zesnulý, F. DÖLGER, A. ERHARD, E. GERLAND podali ruku k dílu, při kterém jde o neméně, než nahradití rozetrané druhé vydání Krumbacherových dějin byzantské literatury dílem, jež by obsáhlo a znamenalo pokrok byzantologie od té doby, t. j. zhruba za půl století. »Byz. Handbuch« je rozpočten na dva díly o pěti svazcích, jež mají podat obraz o byzantské zemi a lidu (I. 1, F. DÖLGER a E. FELS), dějinách (I. 2, G. OSTROGORSKY), církevní literatuře (II. 1, E. WEIGAND), světské literatuře (II. 1, F. DÖLGER) a umění (II. 3, E. WEIGAND). Jisto je, že kruh byzantologů kolem »Byzantinische Zeitschrift« je především povolán provést toto veliké dílo a soupis vši odborné literatury a pramenů, očekávaný odbornou veřejností již dlouho s netrpělivostí, nejen zájemem. O rozsahu bibliografických záznamů a velikosti práce, s novou edicí spojené, nemá dnes, myslím, ani odborný byzantolog pravé představy. Co

bylo »oddílem« u Krumbachera, vyrůstá v knihu — prvním dokladem je Ostrogorsky.

Nová edice začíná, kde stará končila, dějinami, jež spolu s theologií byly přiřceny teprve k druhému vydání Krumbachera. Rozvitě a obsahově složité dějiny byzantské literatury potřebovaly nutně orientace historické, jíž byl u Krumbachera stručný, avšak přehledný a obsahově bezpečný GELZERŮV »Abriß der byzantinischen Kaiser-geschichte«, řadící látku podle let panování císařů. Gelzer pojímal svou práci jako příručku, pravý »Nachschlagebuch«, který má býti spolehlivým obrazem názorů a stavu bádání své doby. I spis O. měl a má býti, podle programu Handbuchu, spolehlivou příručkou toho druhu, na kterou klademe zpravidla tři požadavky: aby vyčerpala literaturu, podala jasný přehled stávajících historických sporů a byla spolehlivým vodítkem co do faktů. O. však musil resignovati na úplnost, jsa vázán směrnicemi Handbuchu.

W. Otto uvádí v předmluvě, že potřeba omeziti rozsah sbírky si vynutila, aby autor dějin se vzdal nároku na úplný výčet literatury a pramenů, jež budou zpracovány u Weiganda a Dölgera, a opřel svou syntesu toliko o »výběr« čelných děl. O. se tudíž snažil umožniti čtenáři jasnou orientaci v moderní literatuře i sporných otázkách. Tohoto úkolu se zhostil skvěle, i když slovanští historikové pohřešují s lítostí někdy i leccos ze spisů základních (na př. i Niederlovy »Slovanské starožitnosti« při výkladu o slovanském stěhování). Hlavní předností díla je však bezpečné suverénní ovládání látky ve spise, který ve všech úsecích vývoje, v celku i jednotlivostech, přináší fakta, názory a výtežky bádání, na nichž lze s naprostou jistotou stavěti, ať již má badatel vlastní postoj k nim kladný nebo

záporný. Byzantský Handbuch zahájil po té stránce dílem, jež je vysoce cenné. Jiná je otázka, jak dalece všestranný je obraz byzantských dějin, který podává tato kniha. V tom směru kloní se vážky silně na stranu VASILIEVOVÝCH »Dějiny byzantského císařství« (franc. vydání), poslední moderní synthesy před O.

O. byl ostatně i tu vázán. W. Otto rovněž už v předmluvě vytýká, že byzantské dějiny v Handbuchu mají vyličitelný státní vývoj byzantské říše, její ústavu a správu, poměry hospodářské a církevní. Již tím bylo dáno, že spis má v rámci vývoje politického býti zaměřen dovnitř, že má býti především synthesou vnitřních dějin byzantských. O. psal dějiny byzantského státu, nikoliv říše. Jsou to originální byzantské dějiny, první svého druhu. Vedle přání a pokynů vydavatelstva vtiskl však O. spisu zvláštní ráz i jeho osobité pojetí thematu, podstatně omezující výběr látky pro jiné byzantology právě stěžejní.

O. založil svou synthesu na výzkumech posledních dvaceti let, které se v určitých základních thesích liší od tradičního názoru na byzantské dějiny, kterého se přidržoval ještě Vasiliev. Byzantologické bádání v těchto podstatných kusech není však jednotné a nelze říci, že by si nové názory byly už zjednały obecnou platnost. Autor se staví především po bok badatelů, ostatně řečtých (TREITINGER, ALFÖLDY, v oboru dějin umění na př. MILLET), kteří vystupují proti domnělé přemíře orientálních (zejména perských) vlivů v byzantské kultuře. O. nevidí v byzantské říši pokračování říše východořímské a její hellenistické kultury. Základ středověkého byzantského státu tvořily podle O. římská státní myšlenka, křesťanská víra a řecká, nikoliv hellenistická kultura, jež dohromady zbudovaly na březích Bosporu »římskou říši řeckého národa«, po vzoru německého císařství Ottonů. Sleduje STEINA pokládá Herakleia za pravého tvůrce a hlavního organizátora soustavy byzantských themat a tím reformátora, jehož militaristické správní

zřízení a vojenská organizace umožnily byzantské říši pozdější obranu proti Arabům a Bulharům a konečně i přechod k vítězné ofenzivě v Asii i na Balkánském poloostrově. Císař Herakleios a Basileios II. jsou proto »největšími císaři byzantskými«, zosobňujícími heroickou dobu Byzantska, kterou první z nich zahájil a druhý uzavírá. Stejně jako GREGOIRE přejímá O. i thesi DVORNIKOVU o triumfu Fotiově na synodě z roku 879, takže nebylo druhého Fotiova schismatu. Měřítkem hodnocení epoch i jednotlivců jsou zásluhy o státní organizaci, především administrativu. Odtud nové, vysoké hodnocení Herakleia, v jehož reformách O. spatřuje kořeny síly středověké byzantské říše. Herakleiova organizační soustava themat, dovršená a ukončená na sklonku 9. století, byla podle něho základem vši středověké velikosti byzantského státu až do konce 11. století, kdy se byzantské státní zřízení ocitá vůbec v rozkladu.

Z tohoto zásadně příznivého postoje k výzkumu posledních let plyne celá zvláštnost stavby těchto byzantských dějin. O. dělí je ve tři období, t. zv. ranou (324—610), střední (610—1025) a pozdní byzantskou dobu (1025—1453), při čemž vlastní dějiny začíná vskutku císařem Herakleiem.¹ Události před rokem 610 vyřazuje do doby přechodní: jsou shrnuty v nevelikou, kusou kapitolu »Grundzüge der frühbyzantinischen Staatsentwicklung« (str. 14—51). O. praví sám, že tu vybírá z látky jen tolik materiálu, kolik je nutno k pochopení dějin středověkého byzantského státu (str. IX.). Tímto způsobem vyřazen je do doby přechodní Justinian a Theodora, hippodrom, *Corpus iuris civilis*, byzantské umění s chrámem Boží Moudrosti (»Byzantinische Frage« není dotčena) a stejně počátek i vrchol byzantské historické literatury s Prokopiem, Menandrem i Malalou. Obnova říše za Herak-

¹ O periodisaci byzantských dějin pojednal zvláště v článku »Die Perioden der byzantinischen Geschichte«, uveř. v »Historische Zeitschrift«, sv. 163 (1940).

leia a ikonoklastická krise shrnuty jsou v kapitoly »Der Kampf um die Existenz und die Erneuerung des byzantinischen Staates« (610—711) a »Das Zeitalter der ikonoklastischen Krise« (711—843). Poněvadž O. přičítá Lvu III. Syrskému toliko nespornou eklogu (proslulý νόμος γεωργικώς klade tak jako VERNADSKIJ do doby Justiniána II., »*Tactica Leonis*« do doby Lva VI.) a zásluhu o reorganisaci státu v 7. a 8. století přičítá výlučně Herakleiovi, je ovšem obraz vlády slavné syrské a amorijské dynastie v jeho díle chabý. Postoj k ikonoklasmu je zcela záporný. V hnutí, jímž slavní syrští a amorijští válečníci, v čele s Lvem III., vystoupili proti upřílišněnému mysticismu a kontemplativním sklonům byzantského křesťanství, jehož kořeny tkvěly v orientě, zejména v orientální mystice, a to především za účelem obranně-politickým, aby zvýšili bojovou sílu státu, O. spatřuje naopak »duchovní invasi orientu« (islamského monofysitismu) a v jejím překonání záchranu duchovní samostatnosti byzantské říše a jejího »řecko-křesťanského ducha«, který jí zajišťoval osobitost (Eigenart) mezi východem a západem. K nejzdařilejším partiím knihy náleží hodnocení éry Fotiovy a obou Basileiů (makedonské dynastie) v kapitole: »Die Blütezeit des byzantinischen Kaisertums« (843—1025). Již poslední císař vymírající amorijské dynastie Michal III. zahájil podle O. toto slavné období, jež vyrovnává — Fotiem — ztrátu universálního postavení byzantské říše, kterou stát utrpěl za předchozích ikonoklastických císařů vznikem nového císařství Karla Velikého. Západní císařství, založené na útraty státního universalismu říše byzantské, a cařihradský patriarchát, zcelený Lvem III. a zmohutnělý na útraty církevního universalismu římské církve, jsou dvě vyrovnávající síly, jež zjednávaly opět rovnováhu na nové základně. Namísto byzantské říše, zatlačené do pozadí západním císařstvím, vystupuje teď do popředí v postavě patriarchy Fotia cařihradský patriarchát jako rovnocenný činitel a soupeř papežství, začínaje znovu zápas s Římem.

Ještě většího významu nabyl však v této době největšího rozkvětu byzantského státu vývoj uvnitř východního prostoru, kde od dob slovanských věrozvěstů Konstantina a Metoděje a patriarchy Fotia, pokřtěním jižních a východních Slovanů, byla v míře dotud netušené rozšířena byzantská kulturní sféra. Politický vzestup, vrcholící vedle úspěchů v Asii a obnovy mocenského postavení říše ve Středomoří zejména v podrobení Bulharska, byl jen přirozeným státně-vojenským závěrem výboje kulturního.

O. jen v jediném ze základních problémů odmítá novodobý výzkum — Vasilievovu teorii o vzniku feudalismu v byzantské říši, pokud totiž Vasiliev vidí už v exarchátu a thematech feudální zjevy snaže se ukázat, že se proces feudalizace vine celými byzantskými dějinami. Objasňuje vznik feudalismu z vnitřního vývoje a příčin byzantské říše samé, připouští O. i silný podíl západu na zfeudalisování státu, kam nový vasalský poměr křížáků k císaři Alexiovi I. Komnenovi vnesl zcela nový princip, brzo napodobený i ostatními knížaty. Kapitoly věnované vývoji byzantského státu v 11. a 12. století, za vlády t. zv. civilní byrokracie (O. užívá terminologie »úřednická aristokracie hlavního města«, ač nejde jen o vrstvu šlechtickou) a v době Komnenovců (»Die Herrschaft des hauptstädtischen Beamtenadels 1025—1081« a »Die Herrschaft des Militäradels 1081—1204«), jsou však zároveň poslední, zpracované vskutku s hlediska vývoje státu. Spis podává tak bezděčně jasný obraz o stavu dnešního byzantologického bádání. Dokud se O. mohl opřít o důkladné monografie z dějin vnitřních a o práce přípravné (STEINA, GROSEHO, GELZERA, DIEHLA, BURYHO, DÖLGRA, PANČENKA, SKABALANOVIČE a své vlastní), plní vytčený program. Od Komnenovců je však spis zase spíše jen »politickou« historií Byzantska.

Obě poslední kapitoly »Die byzantinische Herrschaft und die Restauration des byzantinischen Kaiserreiches (1204—1282)« a »Verfall und Untergang des Byzantinischen

Reiches (1282—1453)« jsou typicky byzantské a politické. O. zúžuje zorné pole a zorný úhel zaostřuje stále více k Cařihradu. Historik šíře vytčeného pojetí byl by sice právě od této doby pronikajícího feudalismu na východ dal rozehráti silám, ličícím »zevnitř« vlastní historii a vývoj nejen jádra byzantské říše, nýbrž především obou soupeřících řeckých držav, despotátu Epirského a Trapezuntského císařství Komnenovců, též však kaleidoskopu států a státečků na Morei a držav slovanských, zvláště srbských po rozpadu říše za nástupců Štěpána Dušana. O. nanáší barvy vcelku gibbonovskyy. Byzantský stát kolem Cařihradu jsou v jádře žalostné *reliquiae reliquiarum* a jejich život jako státu už jen otázkou času a hrou osudu, který se naplňuje zhusta mimo stát (Timur). Srovnáním s poměry v třísti ostatních balkánských držav větších i menších byl by autorův soud o vnitřní rozervanosti byzantské říše dopadl asi méně skepticky a více vynikl nový vojenský a tedy právě vnitropolitický činitel, jemuž lze přičítati mimořádný podíl na podmanění Balkánského poloostrova. S Osmany vstoupil na dějiště Evropy, organizované jednak vojensky-feudálně, jednak užívající žoldnéřských vojsk, první stát, který měl stálou armádu svěží krve a vyspělé techniky, s níž nezadržitelně pronikl hluboko do střední Evropy a až k Vídni. I v říši Palaiologů byla však období konsolidace a zdravých pokusů o vnitřní obnovu právě tak jako v sousedství, u Srbů ještě za Lazarevićů (po r. 1402). Byzantská říše a slovanské státy na Balkáně, spolu s Multanskem i Valašskem, pocitily však jen drobnou sílu feudálního procesu v době, kdy přestárle říšské byrokratické ústrojí v byzantské říši nebylo už s to odolávat místním silám feudální tříštivosti. K vyšším typům feudálního života, k vyhranění stavovských skupin na straně jedné a k zesílení zeměpanské moci na straně druhé, ať již kolem panovnického (královského) dvoru jako ve Francii, či v užším kruhu knížecího teritoria jako v Německu, či v knížecí sig-

norii italské, Balkánské státy nedospěly. Zkáza přikvačila dříve.

Základní idea O., vylíčiti byzantské dějiny s hlediska státu, má své plné oprávnění a musí býti respektována. Je jen otázka, pokud se synthesisa originálního pojetí hodí do informační sbírky, jako je Handbuch. Slovanský historik spatřuje v byzantské říši ovšem především ohnisko kulturní, střed *řecko-slovanské kulturní sféry*, odkud zášlehy byzantské vzdělanosti pronikaly hluboko ve vzájemném působení jak do asijského orientu tak do východní Evropy. Dějiny byzantské říše jsou v tomto pojetí dějinami Evropského východu, jež zahrnují stejné dějiny jižních a východních Slovanů jako národů neslovanských (Peršanů, Arabů, Seldžuků, Osmanů, Rumunů, Maďarů), se stejným právem na vylíčení z vlastního zorného úhlu, politického i kulturního a zvláště s nutností zachytiti vzájemné kulturní působení a vztahy. Dějiny Evropského východu v tomto pojetí čekají ještě na svého historika.

Všechny tyto poznámky neubírají však ničeho na ceně a významu O. díla. Spis jako celek je z úhelných kamenů vši byzantologie a není dnes historického problému ani pojetí, ať širšího či užšího dobového úseku, kde by dnešní historický badatel nemusil vyjít z Ostrogovského. V byzantském dějepisectví značí spis epochu. M. Paulová

PHILIPP WERNER, ANSÄTZE ZUM GESCHICHTLICHEN UND POLITISCHEN DENKEN IM KIEWER RUSSLAND. Breslau, 1940, S. 106 (*Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Beiheft 3*).

Изучение развития политической мысли в киевский период истории Руси лишь в недавнее время стало привлекать более или менее сосредоточенное внимание историков и историков права. На этих проблемах останавливались ранее по преимуществу историки литературы и церкви, подходившие к ним более всего со стороны общего изучения содержания памятников письменности без

специального выделения идей политического и историко-политического характера из общего круга идейных интересов и воззрений тех или иных представителей древне-русского просвещенного общества. Углубление в исследование памятников древне-русской письменности привело, однако, затем к тому, что к ним стали предъявлять запросы и со стороны их политической установки, запросы относительно политических идей, которыми жили те или иные древне-русские писатели и книжники. В частности с такими запросами стали обращаться исследователи и к одному из главных и замечательнейших памятников русского литературного творчества до-монгольской эпохи, именно к летописи, к «Повести временных лет» XI—XII вв. Освобожденное от когда-то окружавшего его ореола полной беспристрастности и объективности старое русское летописание стало теперь объектом изучения не только со стороны фактического материала или истории текста, но и со стороны отражавшегося в нем политического мировоззрения участвовавших в обработке летописей книжников. Это значительно расширило общую базу для изучения политических идей древней Руси, их проявлений и эволюции. Уже в книге В. Вальденберга об учениях о пределах царской власти в древней Руси (1916), далее в статье С. Корфа об отношении летописи к монархии, а равно в статьях разных авторов о национальном сознании в древней Руси, в особенности же в книге М. В. Шахматова (1927) собран и по новому разработан соответствующий материал.

Новая книга В. Филиппа продолжает в общем эту же линию изучения политической идеологии древней Руси, видоизменяя и расширяя, правда, самую постановку проблемы. В. Филипп в этой своей габилюционной работе интересуется более всего судьбами древне-

русского исторического самосознания, т. е. изучает древне-русские литературные памятники с точки зрения выражения в них сознания смысла исторического развития древней Руси, с точки зрения формулировки в них своего рода философии русской истории. На этом фоне выделяются затем и основные элементы собственно-политической идеологии древне-русских книжников.

В. Филипп прекрасно владеет всем соответствующим материалом и знаком с важнейшей научной его разработкой. Несколько поражает, однако, отсутствие в его работе ссылок на книгу М. В. Шахматова, *Опыты по истории древне-русских политических идей*. Т. I. Учения русских летописей до-монгольского периода о государственной власти, кн. 1—2, Прага, 1927 (литография). Автору известны некоторые другие работы М. Шахматова и неупоминание основной его книги является неожиданным, тем более, что книга эта посвящена изучению именно того-же материала. Поставив в центре своего интереса русское летописание, М. В. Ш. для сравнения привлекает к делу весь запас древне-русской письменности XI—XIII вв., включая и переводную литературу, оставляемую г. Филиппом в стороне. Книга М. В. Ш. может в том или ином отношении не удовлетворять строгого критика и вызывать те или иные возражения и сомнения [см. напр. рецензии Ф. В. Тарановского (*Slavia*, VII (1928), 3) или А. В. Флоровского (*Sborník věd právnických a státních*, XXVII, 2—3, 1927, 341—347)], однако, она никак не может быть оставлена без использования при изучении древне-русских идей в области политики. В частности в ней весьма интенсивно изучено с точки зрения политических идей все содержание летописей и с большим подчеркиванием формулирован тезис о крупном значении летописей, как проявления стройной и широкой политической идеологии времени. В. Филипп также

обратился к летописным текстам с этими же запросами, но пришел к выводу, существенно отличному от заключений г. Ш. В. Ф. не усматривает системы и единства в политических высказываниях летописи и не находит в ней сколько-нибудь широкого общего осмысления исторических судеб Руси. Этот вывод получил бы большую определенность и убедительность, если бы был сделан уже с учетом всех наблюдений Ш., м. б., правда, и не совсем свободных от преувеличений и идеализации.

Общее заключение нового исследователя сформулировано в смысле признания известной скудости содержания древнерусской письменности с точки зрения политических и исторических идей. В этом смысле г. Ф. идет вслед за В. М. Истриным, высказавшим подобное же суждение в своем весьма ценном «Очерке» 1922 г. При сравнении с западно-европейской духовной жизнью той-же эпохи это утверждение, несомненно, правильно, ибо в смысле широкого развития теоретического обще-исторического мышления и теоретической разработки вопросов государственоведения древняя Русь, конечно, стояла далеко позади романо-германского мира, опиравшегося на богатую традицию древнего мира, прежде всего традицию Рима. Г. Ф. совершенно правильно относит это своеобразие русской идейной традиции в известной мере и за счет определяющего византийского влияния и той общей церковно-религиозной традиции христианского востока, которая вводила мысли и сознание книжника от вопросов устройства земного мира к высшим вопросам предстоящего разрыва с бытием земным и устройства мира потустороннего. В этой ориентации русских духовных интересов есть немало своеобразие и едва-ли можно настаивать при этом на утверждении об их скудости. Книжка г. Ф. в целом дает сама по себе яркое свидетельство о живом движении идей, хотя древне-русская

мысль в ту эпоху (до середины XIII в.) и не проявлялась в форме законченных теоретических или историко-политических трактатов или построений. Русская политическая мысль находила себе выражение по преимуществу в связи с реальными отношениями времени, в порядке высказываний по конкретным поводам, но не в порядке некоторых отвлеченных от злоб дня заключений или конструкций. Это касается и тех двух тем, которые г. Ф. особо выделил, как единственные постоянно и настойчиво выдвигаемые в древне-русской письменности, — идея «русской земли» или «всей русской земли» и идея доброго князя. Древне-русские книжники не формулировали по этим вопросам законченных и закругленных доктрин или теорий, но на деловом материале весьма определенно выразили свои политические воззрения, живые и яркие для ряда поколений русских людей до-монгольской поры. Именно эти идеи (и не они одни) нашли себе выражение и в такой многочитаемой книге, какой была русская летопись. Нельзя не дивиться, кто г. Ф. совсем не воспользовался этим важным источником при характеристике древне-русского идеала князя. Если бы даже принять — едва-ли все же во всем верные — замечания автора об отсутствии в Повести временных лет национально-политической идеи, тем более идеи последовательно-проведенной, то все же многочисленные ее высказывания о князьях и Руси вообще создают ясное представление об общей схеме политических понятий и оценок летописцев. М. В. Шахматов м. б. в этом случае и допустил в своей книге некоторую долю идеализации, однако летописный материал сам по себе и во всей своей полноте все же не может не быть принят во внимание, как бы «компилятивен» не был летописный текст.

В. Филипп устанавливает три основные этапы в развитии обще-историче-

ских понятий и политических идей в домонгольской Руси. Первым этапом — наиболее богатым идейным содержанием он считает время от 1050 до 1125 г.; последующее столетие в этом смысле есть время явного ослабления интереса к реальным толкованиям исторической действительности, которая оценивается ныне по преимуществу с точки зрения религиозно-аскетических идеалов; только на пороге нового периода в истории восточной Европы, когда завязывается новое политическое средоточие на северо-востоке, оценка и толкование мирского бытия снова приобретает реальную постановку, что, правда, выражается лишь в зачаточной форме и то в писаниях одного толка автора — Серапиона Владимирского. Первый этап представлен двумя памятниками — «Словом» митр. Илариона и «Повестью врем. лет», особенно ее Несторовой редакцией 1111 г. В обоих этих произведениях г. Ф. усматривает стремление утвердить самостоятельность и полноценность Руси, стремление наиболее полно и развернуто выраженное у митр. Илариона, но явное и у Нестора (ср. указания А. А. Шахматова и др., это недавно подтвердил и М. В. Присьелков в своей насыщенной данными «Истории русского летописания X—XV вв.», Ленинград, 1940, 39 и сл.). Г. Филипп видит в этом проявление русского исторического самосознания, сформулированное на фоне отграничения Руси от византийского мира и ее самоутверждения, как религиозно-культурного явления. Иларион в истории Владимира Св. находит материал для подобной идеологии, она проявляется затем и в иных текстах, посвященных св. Владимиру, причем г. Ф. правильно обращает внимание на наличность в сопоставлениях св. Владимира с Константином Великим, Киева с Иерусалимом, и т. п., как на преддверие позднейшей идеологии «третьего Рима», поскольку уже в киевский период имеются на лицо элементы мысли о ра-

венстве Руси Византии («Die religiöse Gleichwertigkeit»). Это историческое самосознание ослабляется — по наблюдениям г. Ф. — в течение XII—XIII вв., когда не лицо оказывается как бы отказ от исторической ориентации мысли, взамен которой выдвигается на первое место момент собственно-религиозный, аскетический, мешающий историческому осмыслению действительности. К этому кругу памятников относятся с одной стороны писания таких просвещенных авторов, как митр. Никифор, Климент Смолятич, Кирилл Туровский, с другой — писания свободных от теоретического образования книжников Луки Жидяты, Феодосия Печерского, Ильи Новгородского, автора жития Авраамия Смоленского. В круге этих же религиозно-аскетических, отнюдь не реально-исторических идей, живет — по г. Ф. — и мысль книжников, отражающих в своих писаниях впечатления от столкновения русского мира с миром язычников-степняков в XI—XIII вв.

Работа В. Филиппа представляет собою в целом ценный вклад в изучение древнерусской духовной культуры. Автор вскрывает тут основные мотивы и проявления исторической и политической мысли просвещенной среды Киевской Руси и в этом смысле идет дальше М. В. Шахматова, которого в его книге о летописях занимала более всего система идей и слишком мало динамика, живая их игра, реальная обстановка их сложения и выражения. Читатель найдет в книге г. Ф. важные соображения как об отдельных памятниках письменности, так и об общей перспективе развития известного круга идей на русской почве. Проблема византийского влияния на Русь и отчасти его идеологического преодоления (в известных отношениях) получает здесь интересное освещение. Не все в книге ново, во многом г. Ф. стоит на основе, хорошо обработанной русской исторической наукой, однако уже за-

тронутые вопросы подвергнуты здесь новому обдумыванию и осмыслению. В руки европейского читателя во всяком случае поступила теперь солидная и сосредоточенная характеристика идейного движения в Киевской Руси в области политической мысли, характеристика, которую с интересом и пользой для себя прочтет и каждый историк этого периода в жизни Руси до-монгольской.

Прага, 10. IV. 1941. А. Флоровский.

ПЕТЪРЪ МУТАФЧИЕВЪ, СТАРИЯТЪ ДРУМЪ ПРЕЗЪ »ТРАЯНОВА ВРАТА«. *София. Придворна Печатница, 1937. (Отдѣленъ отпечаткъ »Списание на Бѣлг. Академия на наукитѣ«. Кн. LV., стр. 19—148, 1 тара).*

Tato monografická práce Mutaščievova náleží tak jako některé jeho dřívější do oboru historického zeměpisu, oboru, ve kterém je možno v Bulharsku ještě mnoho pracovati. M. si vybral za předmět svých studií dějiny úseku staré římské cesty u známých »Trajanových vrat« v horském průsmyku Střední Planiny, místo, které bylo za dob Byzantska, říše bulharské a za Turecka často bojištěm. Je to úsek cesty mezi Sofií a Plovdivem, staré římské cesty spojující západ a východ Balkánského poloostrova. Líčení své M. začíná dobou římskou a končí moderní.

1. Topografie průsmyku a zprávy o nich z dob římských (str. 19-29) — opevnění »Trajanových vrat« s vraty, zavírajícími cestu, nepocházejí od císaře Trajana, ale pravděpodobně přece vznikly v době římské. Tato kleisura byla známa tenkrát pod jménem Succorum claustra anebo Succorum angustiae a ležela na hranici dvou diecésí, Illyrika a Thrakie.

2. Průsmyk ve středověku (str. 30-51) — jméno Succí mizí v starších byzantských pramenech a též u Prokopia, což se vysvětluje tím, že již v tu dobu musil míti jméno jiné (str. 33). Objevuje se později zase jako »Carský průchod« —

Βασιλικὴ κλεισις. V době I. bulharské říše ztrácí stará římská cesta svůj význam hlavní tepny spojující západ, zejména německý, s byzantským jihovýchodem. Přesto nepozbývá úplně svého významu a zůstává důležitou obchodní cestou. U sousedních národů dostává nový název »Clausura Bulgarorum«, jelikož leží na přechodu k rovině thrácké — k Romanii. Touto cestou postupovali směrem k Cařihradu křižáci; autor se zastavuje obzvláště při zprávách o průchodu vojsk Bedřicha Barbarossy (str. 45-49).

2. (má býti 3). Cesta »Trajanovými vraty« v době turecké (str. 52-83) — obsahuje rozbor popisů této cesty cizozemskými cestovateli, Bertrandem de la Broquière a Dubrovčanem Felixem Petančicem počínajíc až do novější doby, zajímavých tím, že nám popsali a zachovali kresby zmizelých památek. Trajanova vrata, která se dlouho klenula obloukem nad cestou, jsou spojena nejen se jménem na Balkáně legendárního římského císaře Trajana, nýbrž i se jmény hrdin místního bulharského eposu — krále Markem a Novakem Debelim.

4. Cesty mezi Thraikií a západním balkánským územím (str. 83-93) — mimo cestu spojující Srém s Thraikií, jež procházela Trajanovými vraty, vedla jiná přes Bělehrad podél Dunaje; tato měla odbočku, směřující k Novae-Nicopolis a odtud k Trajanovým vratům. Autor podrobně probírá možnosti, jak bylo lze obejít starou římskou cestu, zejména přes Mominu kleisuru.

5. Cesta přes Sulu-Derwent (str. 93-101) — známá ze XVI. století, je táž jako výše zmíněná cesta vedoucí k Samakovu přes Mominu kleisuru.

6. Výprava byzantského císaře Basileia II. k Sofii roku 986 (str. 101-125) — se týká nešťastného řeckého tažení, při kterém vojsko mladého císaře bylo skoro úplně zničeno v horském průsmyku, jak o tom podává zprávu účastník pohromy Lev Diakon. M. na základě studií, věno-

vaných tomuto líčení a podle názvu básně Jana Geometra »O nésčestí, které se stalo Romaiūm v bulharské klisuře«, jež byla napsána při této příležitosti, zjišťuje, že císař ustoupil Trajanovými vraty a že zbytky pěších vojsk se zachránily odbočením horskými cestami k dnešním vesnicím Dere-charman, Slavica a Cerevo (p. 120-122).

7. Tažení Vladislava III. z roku 1443 (str. 125—148) — z rozboru pramenů vysvětluje, že polsko-uherské vojsko musilo býti zastaveno na cestě vedoucí k Petriči a ne na té, která vede Trajanovými vraty. Důkladná práce Mutafčievova je cenným přínosem pro dějiny balkánského středověku, zejména Byzantska a Bulharska. s.

VERSUCH EINER GENEALOGIE DER PALAIOLOGEN. 1259—1453. *Archimandrit Dr AVERKIOS TH. PAPADOPOULOS. Inaugural-Dissertation. München. 1938. Str. XVI + 108, 1 tab.*

Pokus genealogie Palaiologů, soustavně sestavený podle pramenů a nejnovější odborné literatury p. Papadopoulem, je z těch monografií, které se poslední dobou obje-

vují častěji, jsouce při prohloubeném studiu byzantských dějin nezbytny.

Po krátké charakteristice významu rodu Palaiologů v Úvodu se autor obrací k příslušníkům tohoto rodu, s jejichž jmény se setkáváme v pramenech. Tato kratší pojednání jsou roztržena podle toho, dá-li se osoba přesně určit. První, větší část práce jedná o určitých historických osobnostech a jejich rodinách. Autor začíná Michalem Palaiologem a jeho rodinou. Následují císařové Andronikos II., Andronikos III., Jan V., Andronikos IV., Manuel II. a Jan VIII. Vždy se o každém z jejich dětí jedná zvláště, ovšem pokud k tomu stačí naše historické znalosti. Menší část druhá se týká osob z rodu Palaiologů, u kterých není možno přesně určit jejich postavení v rodokmenu všeho rodu; jsou to z největší části vysocí byzantští hodnostáři anebo jejich ženy, a též jiné osoby mající mezi svými četnými rodinnými jmény i jméno Palaiologů.

Pro styky se světem slovanským jsou zajímavé případy, při nichž došlo k sňatku Palaiologů s panovnickým rodem srbským a moskevským. s.

2. Z FILOLOGIE

EMIL GEORGIEV, DVE PROIZVEDENIJA NA SV. KIRILA. (*Studia Historico-Philologica Serdicensia, supplementi vol. II.*). Podtitul: Kām vāprosa za knižovnata dejnost na slavjanskija pārvoučitel'. *Istoriko-literaturno proučvane. Sofija 1938, VII., 135 str.*

Mladý bulharský slavista vrací se touto více rozsáhlou než obsažnou prací k otázce autorství dvou menších veršovaných staroslověnských památek, *modlitby s abecedním akrostichem* a t. zv. *Předmluvy k evangeliu*, a pokouší se v ní o důkaz, že jde o originální skladby sv. Cyrila, nikoli Metodějova žáka Konstantina Bulharského (Přeslavského). Vedle díla *Написаніе о прѣвѣннѣ кѣркѣ*, jemuž Cyrillovo autorství

naposledy připisuje Jurd. Trifonov v stati *Сачиненіе на Константина Філософа (Св. Кірила) »Написаніе о прѣвѣннѣ кѣркѣ«* (SpBAN LII, 1935, str. 1—86), a vedle předloh Slova o přenesení sv. Klimenta, jež bývají považovány¹ za stsl. zpracování řeckých skladeb, o nichž mluví bibliotekář Anastasius v listě Gauderichovi, a po případě vedle disputací s obrazoborci, Saracény a Židy, zachovaných v moravskopanonském životě Cyrilově a napsaných původně rovněž řecky, byly by obě veršo-

¹ Naposledy rovněž Trifonovem (»Dve sáčinenija na sv. Konstantina [sv. Kirila] za moštite na sv. Klimenta rimski, SpBAN XLVIII, 1934).

vané skladby podle Georgieva nejen jediné původní práce Cyrilovy, jež se přímo zachovaly, sepsané nadto »starobulharsky«, ale i »první veršované výtvoř staré »bulharské literatury« a »její nejkrásnější díla«.

Může jít spíše pouze o první *originální* básnické skladby, protože přeloženými veršovanými pracemi staroslověnská literatura takřka začíná; různý stupeň rytmisace a také snahu po členění v isosylabické celky vykazuje řada liturgických skladeb, jichž bezpochyby užívala již velkomoravská mise. Georgiev se na škodu své práce nepouští celkem do stylometrického rozboru obou básní ani se nepokouší stanovit jejich vztahy k ostatní veršované produkci staroslověnské, ačkoli účast Cyrilova na ní je nepochybná a srovnání v otázce autorství nebylo by bez významu. I kdyby však považoval tuto cestu za neschůdnou, úplným mlčením by ji přecházet neměl. Narazil by tak na otázku autorství překladu latinského sakramentáře, zachovaném částečně v Kijevských a ve Vídeňských listech, jež Cyrilovi připsal Mohlberg jistě ne bezdůvodně, jestliže s ním po Weingartových námitkách (Byzantinoslavica V, str. 447) v podstatě souhlasí na základě nového pečlivého zkoumání Vašica (Slovo a slovesnost VI, str. 76—77). Na veršovaný charakter Kijevských listů upozornil již Sievers ve studiu »Die altslawischen Verstexte von Kiew und Freising« (Leipzig 1925). Ukázalo se i po revisi výsledků této knihy, že Kijevské listy jsou místy skladbou veršovanou, vyznačující se jemnou kulturou zvukovou a uměleckou vyspělostí. (Srov. o tom Weingartův výklad v Byzantinoslavica 5, 1933/34, str. 463—465, Jakobsonův v Slově a slovesnosti 1, 1934, str. 50—52.)

Na Kijevských listech si mohl Georgiev také uvědomit, že staroslověnské překlady nejsou vždy doslovným tlumočením textu předlohy, že obsahují odchylky a vložky, takže je nelze přejít mlčením ani tehdy, když při srovnávání chceme přihlížeti jen k dílům původním. Po této stránce je poučná i »přehlednutá památka velkomo-

ravská« (srov. Lid. nov. 23. XII. 1937), totiž kánon sv. Dimitrije Soluňského, na nějž upozornil Jordan Ivanov snad v době, kdy již práce Georgievova byla napsána (srov. sofijský deník Zora 1937, č. 5404, str. 3). Kánon, jak sám Jordanov upozorňuje, označuje v církevní byzantské hymnografii básnickou liturgickou skladbu, skládající se z devíti písní, které jsou oslavou nějakého světce. Kánon sv. Dimitrije byl dosud znám z tří ruských rukopisů a podle nejstaršího (novgorodského) byl spolu s jinými csl. kánony vydán Jagičem. Jordan Ivanov na základě nových rukopisů ukázal, že slovanská verše se liší od řeckých kánonů sv. Dimitrije, že je to práce částečně originální, jež historickými náarázkami jasně prozrazuje své autory. Je to skvělé dílo poetické některého ze soluňských bratří, v němž se připomíná rodné město a náboženské slavnosti u tamnějšího Dimitrijeva hrobu a vyslovuje se lítost, že pěvcům kánonu není pro pobyt ve vzdálené cizině dopřáno účastniti se těchto slavností. Touha po rodném městě i kult světců se tu slily v harmonický celek. »Kánon je povznesená duchovní hudba, s hlubokým upřímným citem, obráceným k sv. Dimitriji, k Bohu a k městu Soluni«. Touhu po Soluni vyslovuje zvláště devátá píseň kánonu. Na otázku, který z bratří je autorem kánonu, po příp. není-li jejich dílem společným, Ivanov neodpovídá rozhodně, ale kloní se spíše k názoru, že je to dílo Cyrilovo. Český referent o práci Ivanovově (Lid. nov. na uved. místě) se domnívá, že jde o skladbu prozaickou, jež se tak ostře odlišuje od veršovaných Cyrilových skladeb, uctívajících Řehoře Bohoslovce a papeže Klimenta, a je proto ochoten rozhodnouti se v otázce autorství spíše pro Metoděje, o němž není ze žádného pramenu známo, že by byl skládal verše. Ale stsl. písňové kánony nebyly prozaické; po té stránce nás nesmí mýlit ani zápisy, ani nesnáze při rekonstrukci veršové skladby. Stačí vzpomenout Weingarta, který přes celkem

uspokojivé rekonstrukce Sobolevského pochýboval dokonce i o Předmluvě k evangeliu, že je to skladba veršovaná (srov. Weingart, Dva drobné příspěvky o literární činnosti Konstantinově-Kyrilově, ČMF V, str. 17). Jak bylo v poslední době opětovně poukázáno, vyvíjel se písňový kánon stsl. pod přímým vlivem byzantské liturgické poesie. Tak na př. Juraj Pavič v článku »Staroslovenski pjesnički kanon u čast sv. Metodija i njegov autor«, Bogoslovska smotra XXIV, broj 1, Zagreb 1936, vysvětluje nezachováání isosylabismu, jež u Metodějova kánonu shledává i v částech, jež jsou překladem z Jana Damascenského, úpadkem metrického systému v soudobé byzantské poesii. Zde veršovou stavbu pomáhá odkryt do jisté míry strofický akrostich. Pavičovo zjištění o veršové stavbě kánonu sv. Metoděje potvrdil v celku Dragutin Kostić v čl. »Bugarški episkop Konstantin — pisac službe sv. Metodiju« (Byzantinoslavica VII, 1937—1938, str. 189 n.), jenže je přesvědčen o její větší pravidelnosti. Nejen tento kánon, ukazuje Kostić, ale také starší kánon sv. Cyrila a společný kánon oběma bratřím je nikoli prozaická, nýbrž veršovaná skladba, tvořená podle byzantských vzorů a opatřená akrostichem. Podobnou veršovou strukturu je třeba hledat i v kánonu sv. Dimitrije.

Za originální díla veršovaná, jež pocházejí od sv. Cyrila je však ještě možno považovati řadu básnických zlomků v panonské legendě o jeho životě. Je to především »pochvala« sv. Řehoře Bohoslovce, kterou složil řecky jako chlapec. Báseň se stylisticky a metricky zřetelně odlišuje od ostatního textu, údaj legendy o době vzniku je pouze poetickým zarámováním. O rekonstrukci se pokusil Trubeckoj v čl. »Ein altkirchenslavisches Gedicht«, ZsLPh XI, str. 52 n. Georgiev práci tu neuvádí, pochvalu zná, ale zmiňuje se o ní pouze tam, kde mluví o žakovském poměru Cyrilově k Řehoři Bohoslovci.

Obraz poetické produkce v nejstarší době staroslověnské literatury je tedy bohatší, než naznačuje Georgiev, a je otázka, zdali se mu podařil u obou zkoumaných básní důkaz autorství Cyrilova, když se sám zřekl možnosti zkoumat je v rámci celkové produkce básnické z doby velkomoravské.

Autorství Cyrilovo obou veršovaných prací není knihou Georgievovou dokazováno po prvé. Z obsahových důvodů s jistou zdrženlivostí je zastával proti Šafaříkovi již Sreznevskij, později Hilferding a Voronov, pro ně také mluvila většina starých zápisů, připisující skladby přímo Konstantinu Filozofu. Teprve Sobolevskij zastával rozhodně názor, že autorem je biskup Konstantin, naposledy v knize Materialy i izslédovanija (Sbor. otd. rus. jaz. 1910, sv. 88), str. 9—10. K staršímu názoru se vrátil Ivan Franko v čl. Kleine Beiträge zur Geschichte der kirchenslavischen Literatur I—II (AslPh XXXV, 1913, str. 150—179 a XXXVI, 1915, str. 201 nn.). K článku ukrajinského spisovatele, který se pokusil také o kuriosní rekonstrukci obou básní v deseterci, připojil skeptickou, ba odmítavou poznámku Jagić (AslPh XXXVI, str. 206), založenou na důvodech obsahových i jazykových. Ale Frankův názor o autorství sv. Konstantina obhazuje (pro Předmluvu) již Weingart v ČMF V, 1916, str. 13 nn. (»Dva drobné příspěvky...«, v. výše). Jeho článek je mnohem obsažnější, než by se zdálo ze zmínky a z citátu Georgieva, který vůbec málo odkazuje na své předchůdce. Pro autorství Cyrilovo se vyslovil Lavrov v knize »Kirilo ta Metodij...«, Kijev 1928, str. 195 a Nikol'skij v čl. »K voprosu o sočinenijach, pripisyvajemych Kirillu Filozofu«, Izv. po rus. jaz. i sloves. 1928, t. I, kn. 1, str. 1—37, a připustil je Jordan Ivanov v 2. vyd. knihy Bălgarski stariny iz Makedonija, Sofija 1931, str. 343.

Georgiev, podáv přehled rukopisů a vydání obou děl, otiskuje nejdřív oba rekonstruované texty, přidržuje se přitom zhruba

Sobolevského a snaží se ještě důsledněji zachovávat 12slabičné metrum. V rekonstrukci, jež sama je vždy více méně libovolná, chce býti méně násilný než Sobolevskij, připouští častěji odchylku od verše vzoru 5+7; vzor ten se totiž Sobolevskij snaží za každou cenu dodržet, jsa přesvědčen, že v básních jde o napodobení byzantského politického verše, jenž se kromě isosylabičnosti vyznačoval dvěma veršovými konstantami: caesurou po 5. slabice a přízvukem na předposlední slabice (Materialy i izsledovanija, str. 1—2). Sobolevskij blíže nevysvětluje, proč musel stsl. verš napodobovat právě jen politický verš, když se na něj byzantská poesie neomezovala: to mu Georgiev celkem správně vytýká tam, kde se obírá metrickou stavbou obou básní, v 3. kap. II. oddílu své knihy. Omyly Sobolevského prý pramení v nedostatečné znalosti poměrů v byzantské literatuře (116). K tomu je možno dodat, že již Franko vytýkal Sobolevskému, že nelze zároveň mluvit o vlivu poetické tvorby sv. Řehoře Naziánského a politického verše, a to proto ne, že Řehoř náleží ještě době, kdy se pěstoval v duchu klasické tradice verš metrický (časoměrný, AslPh XXXV, str. 155). O vlastní politický verš skutečně jít nemůže, protože jeho počátky spadají až do X. stol. Georgiev je nadto přesvědčen, že oběma básním nemohl být politický verš vzorem, protože v nich nemá přízvuk ani zdaleka podobnou úlohu, vlastně prý žádnou: také tomu neodpovídá rozměr politického verše: ten byl obvykle 15slabičný (srov. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur,² München 1897, str. 650). Do jisté míry zde však jde o nedorozumění; Sobolevskij tu politickým veršem míní něco jiného, totiž verš, který Krumbacher nazývá rytmičným a v němž rozhodoval počet slabik, caesura a přízvuk. Počalo se jím veršovat v době, kdy se v básnickém jazyku projevil vliv živé mluvy, v níž kvantita zanikla. A s takovým veršem se setkáváme již u Řehoře Nazián-

ského, který jinak psal ještě verše klasické. (Krumbacher, str. 661.) Kvantita je tu zanedbána, jen přízvuk musí být na předposlední slabice. Sobolevskij, jsa přesvědčen, že stsl. básně napodobují tento byzantský verš, pokoušel se touto cestou určovat stsl. přízvuk. Georgiev ukazuje správně na jeho násilnosti, ale potírá tu věc vlastně již odbytou. Sobolevského pravidlo o trochejském zakončení verše opravil již Jakobson v čl. Zamětki o drevnebolgarskom stichosloženii, Izv. ot d. rus. jaz. i sloves. XXIV, vyp. 2, 1923, psáno 1917, ve formulaci, že verš nemůže mít mužské zakončení. S tím souhlasí Trubeckoj v uved. čl. v ZslPh XI, str. 53: vázání přízvuku není metrickou konstantou, nýbrž metrickou tendencí. Georgiev však nepřipouští ani vliv t. zv. rytmičného verše a domnívá se, že na básnickou tvorbu Cyrilovu působil epigonský verš metrický, který dodržoval jen stejný počet slabik ve verši a caesuru půlící verš. Když však nachází v Řehořově *jambickém* akrostichu vzor Abeced. modlitby, upadá do nedůslednosti — Řehoř tu vůbec pravidla klasického verše dodržoval (srov. P. Maas, Der byzantinische Zwoelfsilber, Byzantin. Zeitschrift XII, 1903, str. 278—323). Vliv rytmičného verše Georgiev nepřipouští, protože prý jej vyznačuje nedostatek isosylabičnosti, která charakterisuje až pozdější politický verš. Zde je patrně příčinou zmatků sám Krumbacher, který jednou u rytmičného verše mluví o důležitosti počtu slabik (Geschichte, str. 656), později však o něm mluví ve smyslu uvedeného argumentu Georgievova (str. 694). A tu je právě důležité, že se v stsl. verši setkáváme také s nezachováváním stejného počtu slabik ve verši. Na tento zjev upozornil Jakobson v citov. čl. str. 357, když při rekonstrukci abecední modlitby z rkp. kláštera Jaroslavského mu vyšlo vedle veršů 12slab. ještě asi třetina veršů 11slabičných. K tomu je nutno přihlížeti při rekonstrukci všech stsl. básní. Isosyllabismus obou rozebíraných básní, jimž Georgiev

argumentuje, zakládá se ve skutečnosti na násilné rekonstrukci, která počítá s jevem, odjinud nedoloženým, totiž s tím, co Georgiev nazývá elisi jeru (str. 13). Domnívá se, že v Předmluvě i v Abecední modlitbě »nacházíme slova, v nichž jery byly elidovány již autorem, hlavně mezi hláskami, jež tvořily skupinu, kterou mohlo počínati slovo, po příp. slabika. Na př. v Modlitbě je *присно* všude bez jeru, rovněž *посни*, ... *всз* a j.«² Podle Sobolevského je také ochoten vypoušteti koncové jery u cizích jmen (str. 12, pozn. 3), jenže ne důsledně.³ Podle toho, jak na vypuštěné jery v poznámkách upozorňuje, by se zdálo, že je takových případů málo, hlavně jen u předložky *всз*, kde by to právě bylo nejméně závadné. Odchylek je však v Předmluvě dost i ve verších, kde na ně Georgiev neupozorňuje, tak ve verši 6 ve slově *бѣжѣхъ*[х]но, ve v. 32 *доухѣхъ*[х]наго, v. 60 *отъ*[х]падаѣтъ, v. 84 *прилежъ*[х]но, 86 *господъ*[х]ныи. Někde ubere příklonku (v. 52), jinde zase jer přidá (v. 39 *члѣкѣкѣ*, ačkoli jinak toto slovo píše důsl. bez jeru), ve v. 25 částici *же* (po vzoru Sobolevského) ve verši 71 celé slovo. Velmi smělé jsou rekonstrukce veršů 15—17; první dva z nich se Sobolevskij rekonstruovati ani neodvážil. Abecední modlitba je na tom po této stránce lépe, ale tam se zase nemůžeme opřít, jak ukáží, o původní text.

Pro tvrzení o důsledné sylabičnosti obou básní neposkytuje tedy Georgievova rekonstrukce oporu; sylabičnost připouštěla odchylky, stejně jako nemusela býti caesura vždy jen po páté slabice. Důkazem tu nemůže být okolnost, že počet slabik dodržoval v některých svých básních Rehoř Naziánský, protože tam jde o verš přísně jambický. Pro svůj názor o velkém vlivu Řehořově mohl by se sice Georgiev do-

volávati novějších prací Gričových, ale rozhodující pro stanovení veršové techniky stsl. veršů musí býti především materiál a ne předpoklady, byť dosti pravděpodobné. Stsl. verše, jež lze připisovati sv. Cyrilu, nejsou důsledně isosylabické, někdy bývá nestejnóměrnost ornamentální (v modlitbě rekonstruované Trubeckým jsou vždy dva 16slabič. verše »orámovány« jedním 17slabič.). Vliv rytmického verše je u něho nepochybný právě v nedodržování isosylabičnosti, to však zase nemuselo platiti o básních všech, na příklad snad právě ne u Abecední modlitby. Odchylna od přízvukových pravidel plynula z odchýlného rázu prosodické stránky staroslověnštiny a básnického jazyka byzantské literatury té doby. Sotva by tu mohl působiti, jak se domnívá Georgiev (str. 118), Cyrilův záměr zabránit nedodržením pravidla o přízvuku na předposlední slabice nesnázím, které by plynuly z rozdílnosti přízvuku u různých kmenů slovanských. Takové rozdíly nelze pro cyrilometodějskou dobu předpokládati jen tak beze všeho.

V příklonu k slabičnosti nemůžeme zajisté vylučovati ani vliv folklorního verše, jak na to pomýšlel již Franko; šel ovšem příliš daleko, pokouší-li se rekonstruovati v básních deseterec. Nesmí se však zapomínati, že pravidla o přízvuku byla tu proti byzantskému verši jen zjednodušená, nikoli úplně zanedbána; závěr verše jeví metrické zatížení, třebaže volnější, než mnil Sobolevskij. Není možno dělati dalekosáhlé závěry, dokud není dobře zpracována ani byzantská metrika ani hymnologie, jež pro otázku vlivu na stsl. poesii je nejdůležitější, protože šlo v první řadě o poesii liturgickou. Zdrženlivost ukládá také nejasný dosud obraz stsl. přízvuku. Cestou Sobolevského zde jíti nelze, totiž postupovat od apriorních pravidel metrických k přízvuku. Ale jak stanovit poměry přízvukové, když se můžeme opřít jen o texty silně porušené, jež až dosud byly rekonstruovány zase jen podle apriorních schemat?

² U slova *присно* Georgiev ovšem nesprávně vůbec jer předpokládá.

³ Je to oprávněné snad u slov s původ. řec. kou podobou (*Христос*, *Гүмен*).

Libovůli v Georgievově rekonstrukci »Předmluvy« jsem již několika příklady doložil. Možno ještě uvést, že se nezmiňuje o mezeře v rukopisu, kterou Sobolevskij naznačuje jako verš 52 a 53 své rekonstrukce. V té označuje jen 48 veršů ze 110 jako zdařile rekonstruovaných. V jeho šlépějích Georgiev také mění někdy slovosled.

V Abecední modlitbě se zdánlivě nsnáze zdají menší. Máme námitky proti rekonstrukci verše **ЗАКОНЪ ТРОИ, СВѢТЪ СЪСАМЪ СЕМОУ**. Text Bodjanského má 11 slabik, Frankův 13; důvod ke změně nemůže být vedle počtu slabik také smysl, jak myslí Georgiev, protože připojení následující věty relativem **ИЖЕ** odpovídá staré syntaxi i bez **СЕМОУ**. (Hojné doklady pro to najdou se na př. v staročes. textech.) Ve verši **ФАРАОНЪ МА ВЪЛОБЫ ИЗЪБАКИ** nechápeme, jak může považovati počet slabik za zachráněný doplněním jeru v prefixu **из-** a vytýkati Sobolevskému »vypuštění«. I když při srovnání se zachovanými rukopisy Georgievova rekonstrukce Abecední modlitby nezdá se tak násilná, jako tomu bylo u Předmluvy, nemůže se na ní zase příliš stavět, protože se v závěru patrně nezachovalo původní znění.

Není pochyby o tom, že abeceda v akrostichu má řadu známek silně archaických a že byla původně hlaholská. Je zajímavé, že si po této stránce Georgiev modlitby vůbec nevšímá, ačkoli se z toho dá vytěžit argument pro autorství Cyrilovo. Biskup Konstantin, jehož autorství Georgiev vyvrací, bývá nazýván podle svého působíště Přeslavsky. Sobolevskij se sice pokoušel dokazovati, že se tak dělo neprávem a že působíště Konstantinovo bylo v Soluni (viz kap. »Kde žil Konstantin Bulharský?«, *Materialy i izslědov.*, str. 127 nn.), ale argumenty celkem pochybenými; na to upozorňuje Georgiev sám (str. 52). Působil-li tedy Konstantin v Přeslavi, jež patrně již konem IX. století stala se centrem cyrilské literatury (II'jinskij, *Byzantinoslavica* III, str. 79 uvádí přímo biskupa Konstantina

ve vztah k zavedení cyrilice, po příp. k jejímu vytvoření), nedalo by se u něho čekat, že vezme za základ svého akrosticha abecedu hlaholskou. O starobylosti abecedy akrosticha informuje Durnovo ve svých studiích o sestavě původní cyrilometodějské abecedy, hlavně v stati *Mysli i predpoloženiya* . . ., *Byzantinoslavica* I, str. 48 n. Durnovo si otázku po tom, jaká abeceda byla základem akrosticha nepoložil, protože nevyklučoval jejich časovou paralelnost, s čímž však nelze souhlasit. Svědectvím pro hlaholici je v akrostichu dvojí **х**, po němž v cyrilici není stopy. V původní hlaholici vedle později zobecněného **ъ** bylo »ch« ještě jedno, t. zv. pavoukovité, užívané ve slovech slovanských, zatím co se druhého užívalo původně ve slovech řeckých, což odpovídalo odlišnosti výslovnosti řeckého **ch** té doby od slovanského (srov. Trubeckoj, *Glotta* XXV, 1936, str. 248 až 256). Rozdíl tento je ještě v akrostichu patrný. Na hlaholici se zdá ukazovati také verš mezi druhým I a K, porušující abecední pořádek. Počíná písmenem L, takže tato litera je zastoupena dvakrát, po druhé na správném místě. Nabízí se na první pohled výklad, že v původním textu modlitby tu byl verš s třetím I, jak to odpovídá hlaholské abecedě. Ale podle číselné hodnoty bychom tu čekali **м**, jež také jiný starobylý akrostich na tomto místě dosvědčuje (zmíněný akrostich z rukopisu Jaroslavského kláštera). Zde je dosvědčena nesrovnalost textu, jíž si Georgiev vůbec nevšímá, protože rekonstruuje úplně mechanicky, aby vyhověl želanému počtu slabik, po případě gramatice, což se zase téměř vyčerpává bulharskou zálibou pro posesivní dativ. V akrostichu není zastoupena litera **к** — svědectví pro Durnova a Trubeckého, že v jazyce cyrilometodějském nebyly nosovky zvláštními samohláskami, nebo spolu s okolností, že litera **л** zastoupena je, svědectví o porušení textu. S porušeností původního akrosticha museli bychom také počítat, kdybychom souhlasili s Kulbakinem, který nejen popírá Durnovovu-Trubeckého teorii

o nosovkách, ale pochybuje i o existenci dvojího χ v původní hlaholici, nikoli však o hlaholském podkladě akrosticha modlitby (srov. Glas CLXVIII, 1935 a Byzantinoslavica VII, str. 158 n., kde Vajs v jiné věci opravuje Kul'bakina. (V Južnoslov. filologu XVI, 1929, str. 224, Kul'bakin v recenzi Trubeckého článku o hlaholském χ v Glottě dvojí hlahol. χ zdrženlivě připouští.) — Kdyby se byl Georgiev zamyslel nad abecedou akrosticha, byl by narazil také na práci R. Nahtigala Doneski k vprašanju o postanku glagolice (Razprave I, 1924, str. 135 n.), jež obsahuje nejen úvahu o abecedě akrostichu, ale také celou rekonstrukci abecední modlitby. Nesrovnalosti v akrostichu, svědčící pro porušenost textu, nejsou takové, aby modlitba sama nebyla důležitým pramenem pro původní sestavu hlaholice. V této otázce i porušenost sama bývá cenným svědectvím. Akrostich také přirozeně nemohl obsahovat abecedu celou, musely v něm chybět litery, jež se v staroslověnině nevyskytovaly za počátku slov. Trubeckoj se domnívá, že takové litery měly názvy libovolně zvolené, v akrostichu pak mohla být na příslušném místě na počátku právě tato slova. Odchyłka akrosticha od abecedního pořádku by pak vždy neznamenala porušenost textu modlitby. Jiný výklad veršů, které se v modlitbě nepočínají příslušnou literou, podal v citov. čl. Kostić (Byzsl. VII, str. 190—191). Myslí, že ve verších, kde slovo počínající potřebnou literou chybělo, bylo uvnitř verše náhradou slovo, charakteristické pro tuto literu. Jiné odchyłky Kostić vysvětluje tak, že verše nedodržující abecední pořádek tvoří s veršem předcházejícím skupinu pro jediné písmeno. To jsou všechno otázky, jímž se Georgiev prostě vyhnul. Byla-li abeceda akrosticha hlaholská, svědčí to proti autorství Konstantina Prěslavského a tím nepřímo pro Cyrila, vychází-li se z běžné alternativy, že ten či onen je autorem Abecední modlitby (jen Jagić připouštěl jinou možnost).

Otázce autorství Georgiev věnoval větší část knihy a ona také tvoří její jádro. V druhém kratším oddílu podává literární rozbor obou skladeb celkem mělkým a povšechným způsobem, mnohé tu již opakuje z části první, neboť na poetických kvalitách básní v první řadě zakládá důkaz, že jejich autorem je sv. Cyril. K rozboru je také připojeno důležité, ale povrchní srovnání Abecední modlitby s podobným vytvořením Řehoře Bohoslovce. To, co v rozdílech považuje za vedlejší, totiž to, že modlitba nenásleduje klasicisující jambičnost vzoru, je velmi důležité a vzato důsledně ukazuje, že autor slovanské modlitby měl metrické vzory jiné.

Georgiev dokazuje nejdřív, že Konstantin Bulharský nemůže být považován za původce básní, protože to, o čem víme, že skutečně pochází od něho, ukazuje ducha bez vzletu, spisovatele rázu spíše překladatelského než tvůrčího, zatím co obě veršované skladby ukazují pravý opak a odpovídají spíše tomu, co víme o sv. Cyrilovi. (Argument o Konstantinovi biskupovi, že byl spisovatel nesamostatný bez básnického vzletu oslabuje však zmíněná práce Pavičova a hlavně Kostićova; obě podle akrostichu kánonu sv. Metoděje v Konstantinovi objevují liturgického básníka). O tom máme z legendy také zprávy, že verše skládal. Ostatně také sv. Cyrila jako původce uvádí přímo většina rukopisných záznamů, pro něho svědčí i to, že se v básních jeho činnost jako slovanského učitele nepřipomíná, ačkoli obsah k tomu přímo vybízí. Za nejprůkaznější svědectví Cyrilova autorství obou básní považuje Georgiev jejich stylistické a obsahové shody s řečmi Cyrilovými z moravsko-panonské legendy. Tu je vidět metodickou nejasnost knihy. Na neprůkaznost takové argumentace upozorňoval již Weingart a je celkem jasné, že uvedená místa by šla docela snadno vykládati závislostí žáka na mistrovi přílišným epigonstvím. Skládat mosaikovitě z hotového ceněného materiálu patří k středověkým spisovatelským metodám, z uvedených para-

le! by bylo nadto nutno odečíst citáty a reminiscence z Bible a z jiné četby, zvláště ze sv. Řehoře. Spolu s jinými argumenty však i tato místa mají svůj význam.

Georgievovi se podařil jen částečně důkaz, že důvody pro autorství Konstantina Prěslavského nejsou vlastně žádné; při pokusu o důkaz Cyrilova autorství nedosáhl ani zdaleka toho, o čem je přesvědčen, ale přináší řadu podnětů. Ukázal také v rozboru obou básní na nové vztahy k Řehoři Bohoslovci; to, co však v souvislosti s tím tvrdí o metrice obou básní, vyžaduje revise, ať je autorem kdokoli. V knize takového rozsahu a ve sbírce monumentálně zamýšlené čekali bychom více; ukázalo se, že k řešení otázek, kterými se kniha obírá, není ještě připravena půda zpracováním materiálu dílčími pracemi. Knize je tím více na škodu, že ani dosavadní literaturu neobsáhla a nezahládla. Karel Horálek.

ALBERT EHRHARD, ÜBERLIEFERUNG UND BESTAND DER HAGIOGRAPHISCHEN UND HOMILETISCHEN LITERATUR DER GRIECHISCHEN KIRCHE (*Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur L, LI*), Leipzig 1937, str. LVIII, 717; II, 1938, 717 str.

Je dobře známo, že v starokřesťanské řecké literatuře jsou hagiografické památky jednou z literárně a historicky nejdůležitějších oblastí, z níž nepřehlednost a spornost dochovaných textů činila dosud také jednu z oblastí nejobtížnějších. Přes všechno staleté ediční a badatelské úsilí, zvlášť významné ovšem u bollandistů, zůstává totiž při rozsetosti rukopisného materiálu po městech a knihovnách Západu i Východu a při jeho stále neúplné inventarisaci a probádání množství otevřených sporných otázek drobných i zásadních; z těchto je to pak především určení původní podoby a vzniku základně důležité hagiografické sbírky, menologia Symeona Logotheta Metafrasta z 2. pol. X. stol.

Tato sbírka ve vývoji řeckého menologia měla význam mimořádný, ba revoluční: zcela vytlačila menologia starší a rozšířila se v tak velkém počtu opisů, že možno mluvit o jejím až módním úspěchu. Od starších menologií se lišilo toto menologium Metafrastovo hlavně přepracováním jednotlivých životů svatých, zastaralých a — jak praví enkomion Michala Psella — pro τὸ τῆς συνθήκης δὲ ἀκαλλῆς καὶ τὸ ἀνακόλουθον τῆς ἐννοίας καὶ τὸ τῆς λέξεως εὐτελές nečtených nebo vysmívaných. Jako tolik upravovatelů jiných dob a jiných slovesných druhů Metafrastes svým zpracováním přiblížil staré látky a skladby zájmu a vkusu své doby a svou rétorickou aktualisací je zachránil před zapomenutím. Pro novodobá západní hagiografická studia bylo Metafrastovo menologion objeveno vydáním, jež v pol. XVI. stol. pořídil veronský biskup A. Lipomani a jež z tohoto menologia učinilo kardinální, ale hned od počátku spletilý a spletený problém hagiografický. Jaká byla původní podoba Metafrastova menologia, co obsahovalo, na kolik knih bylo rozděleno, jaký byl Metafrastův podíl na jednotlivých číslech sbírky? Je možno věřit, že opravdu všude tam, kde je mu autorství v dochovaných rukopisech přisuzováno, jde o jeho dílo? To byly některé z otázek, jež r. 1897 vyvolaly zdvořilou, ale úpornou, rozhodně pak památnou polemiku mezi profesorem würzburgské university Albertem Ehrhardem a učeným bollandistou H. Delehayem. Podnětem k ní byla Ehrhardova studie *Die Legendensammlung des Symeon Metafrastes* (1896), jíž Delehay tehdy m. j. vytkl přílišnou důvěřivost k písařským údajům o Metafrastově autorství jednotlivých hagiografických textů; svou skepsi odůvodnil Delehay také známým případem fiktivního autorství tolika chrysostomic a origenovských hieronymic. Pokus o rekonstrukci řeckých menologií pak označil vůbec za předčasný, pokud zbývá doplnit inventář hagiografických památek v evropských a východ-

ních knihovnářích, excerpovat větší počet rukopisů a exhumovat množství hagiografických památek. Po této polemice Ehrhard, jenž již před tím na sebe upozornil několika pozoruhodnými pracemi, zejména kapitolou o hagiografii v 2. vydání klasické Krumbacherovy *Geschichte der Byzantinischen Literatur* (1897) a téhož roku závažnými *Forschungen zur Hagiographie der griechischen Kirche*, nepustil tuto problematiku: jeho výtečné přehledy výzkumů starokřesťanské literatury, uveřejňované v strasburských *Theologische Studien*, a řada významných prací o otázkách dílčích ukazovaly, že metafrastovská otázka je stále ve středu jeho zájmu. To nyní potvrzuje velká EHRHARDOVA práce *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche*, jejíž první dva díly vyšly; přináší plod téměř půlstoletého houževnatého úsilí, vedeného zřejmě jeho někdejší polemikou s Delehayem a věnovaného z největší části literatuře hagiografické. R. 1897 Delehay nazval Metafrasta »funestissimus homo«¹ proto, že svým dílem způsobil zánik starších a důležitějších menologií; nuže, výzkumu této předmetafrastovské menologické vrstvy věnuje nyní Ehrhard celý první svazek svého díla. Aby mohl sledovat vývoj rozdělení řeckého menologia na knihy a jejich poměr k jednotlivým měsícům církevního roku, pro něž jsou určeny, a aby získal pozadí, na němž by se mu s náležitou jasností a platičností objevilo rozdělení metafrastovské, osvětluje pomocí typik, menologií a synaxarií vnitřní organizaci řeckého církevního roku, kalendářní pořádek svátků a některé jiné zásadní otázky menologické. Delehayově výtce nedostatků zpracovanosti rukopisného materiálu odpovídá v přítomném díle podchyčení na 2.750 hagiografických a homiletic-

kých rukopisů, jdoucích od textů nejstarších do konce XVI. stol. z knihoven Západu i Východu; textů ovšem jen starokřesťanských a byzantských, nikoliv vulgárně řeckých, jež se ostatně objevují teprve v 2. polovině XV. století a jsou jen stylistickými a gramatickými úpravami textů starších. Tak po podrobném rozboru Metafrastova menologia v druhém svazku dospívá k závěru, že velký počet řeckých hagiografických rukopisů obsahuje skutečné menologion Symeona Metafrasta; jeho vnitřnímu složení, obsahu a původu věnuje pak pozornost další. Tím obhazuje i svůj metodický postup z konce minulého století i své tehdejší dílo, ale obhazuje je materiálem a rozbořem novým, vpravdě imposantním a tak rozsáhlým, rozbihajícím se na každém kroku do tolika exkursů, že poctivé vyrovnaní s celou touto bohatou, místy až nepřístupně složitou stavbou si vyžádá asi delší doby. Podrobně zhodnotiti uváženou a předlouho připravovanou Ehrhardovu dupliku k polemice, začaté téměř před půl stoletím, je ovšem věcí hagiografů. Ať se však takto znovu otevřená diskuse skončí jakkoli, byzantologie a obory příbuzné budou mít z nynější ohromné Ehrhardovy práce nesporný užitek. Pro většinu slavistů bude ovšem prakticky nejdůležitější asi druhá, ještě neuveřejněná část Ehrhardovy práce. Na rozdíl od dvousvazkové části první, věnované cestám, po nichž se texty dochovaly, t. j. rukopisům, obsahujícím hlavně sborníky (*Überlieferung*), druhá část bude soupísem všech jednotlivých dochovaných hagiografických a homiletických skladeb řeckých (*Bestand*), udávajícím i jejich incipit a explicit. Památky hagiografické budou seřazeny podle světců, jímž jsou věnovány, památky homiletické podle dnů a svátků. Použití tohoto rozsáhlého kompendia usnadní příslušné rejstříky, v první části zcela chybějící. Doufáme, že přes nepřiznání doby nic neohrozí vydání tohoto závěru významného a srhovaně potřebného díla.

† Jan Frček.

¹ *Analecta Bollandiana*, XVI, 1897, 311—329; XVII, 1898, 448—452; *Römische Quartalschrift*, XI, 1897, 531—553.

KARL H. MEYER, ALTKIRCHEN-SLAVISCHE STUDIEN. I. FEHLÜBERSETZUNGEN IM CODEX SUPRASLIENSIS. *Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft. 15./16. Jahr, Geisteswissenschaftliche Klasse, Heft 2.* 1939. Max Niemeyer Verlag, Halle (Saale). Stran VI + 33 (63–95).

Při sestavování svého indexu slov z kod. Supraslského¹ srovnával K. H. Meyer slovanské překlady Životů svatých a homilií v něm obsažené s příslušnými řeckými předlohami a přišel k závěru, že je v něm nemálo chyb; v práci, o níž tu referujeme (autor ji věnuje památce Miloše Weingarta²), vybral si jednu část těchto chyb a podává jejich výpočet a rozbor: snaží se je umístiti v dějinách kodexu a psychologicky je vysvětliti.

Úvodem (1–6) oceňuje autor stručně nejstarší překlady a vykládá své názory o kod. Supr. (jsou částečně známy již z jeho prací starších); zdůrazňuje zejména, že není stopy po nějaké hlaholské předloze rkpsu Supr.; jak byl překlad pořízen, není známo, jisto je prý jen tolik, že celý kodex – vyjímaje několik kratších částí – byl psán jediným písařem; tento písař prý sepsal texty, vzniklé kolektivní prací několika překladatelů pocházejících z některého kláštera v Přeslavě nebo u Přeslava, za přímého jejich dozoru někdy na počátku 10. století. Tím tedy autor posunuje datum vzniku našeho rukopisu, jak je nám znám v své poslední podobě, do doby aspoň o sto let starší, než se obvykle učí; nevěří totiž, že by byl původní rukopis později ještě opsán, soudí, že se nám jako jediný exemplář zachoval čistopis zmíněného písaře.

K tomuto výsledku přivedlo autora zkoumání 71 případů chybného překladu řeckého textu (na čtyři z nich, které se týkají jmen vlastních, klade autor menší váhu než

na 67 ostatních); o nich tvrdí, že musily vzniknouti již v originále, při samém překladě, nikoliv snad teprve při opisování n. při nějaké pozdější kompilaci původního překladu.

Chyby, o nichž autor pojednává – 44 z nich prý nikdo před Meyerem nezpochyboval, ale dokladů č. 51, 65, 66 si povšiml už Sever'janov –, vznikly většinou tak, že překladatelé zaměnili řecká slova, o něž šlo, slovy jinými, písmem, vzhledem n. zněním podobnými, avšak významem rozdílnými, a dají se vysvětliti paterým způsobem: a) optickým přehlédnutím, b) akustickým přeslechnutím, c) nepozorností, d) nedostatečným porozuměním řeckému textu, e) úmyslnou konjekturou; v žádném případě však nebylo čtení porušeno tak, aby vznikl nesmysl n. aby mu čtenář neporozuměl.

Podám ukázky autorova materiálu (seřaďuji je podle druhů slov). Tak čteme v Supr. 5. 23 (Meyer č. 1) subst. ΠΕΙΣΤΗΝΗΙΧ, jako by bylo v řec. textu subst. κάμινος – zatím však má řec. předloha καπνός, kouř: ἄγγελος ... ἐξετίναξεν ἔξω τὸν καπνὸν σὺν τῷ πυρὶ, Supr. ἀγγέλ ... ΗΣΤΡΑΞΕ ΕΝΤΗ ΠΕΙΣΤΗΝΗΙΧ ΣΚ ΔΓΗΕΛ (povšiml si toho již R. Trautmann, ZslPh. 11, 1934, 20). Podobně zaměněna substantiva τὸ συμβόλαιον s τὸ συμβούλιον (25. 18 СЪБѢТЪ, č. 2), Ἐρμούπολις s ἔρημος πόλις (145. 9 a 146. 8 ПОУСТЪ ГРАДЪ, č. 6, 7), μορφή s φωνή (287. 20 ГЛАСЪ, č. 17), τὴν φωνήν s τὴν ξωήν (310. 26 ЖИЗНЬ, č. 18), καθάρσεις s καθαρισμοίς (315. 2 ΟΥΚΑΙΡΗΝΗ, č. 19), τὴν χάριν s τὴν χαράν (337. 2 РАДОСТЬ, č. 25), τοῦ ἐλαίου s τοῦ ἐλέους (373. 30 ΜΗΛΟΣΤЪ, č. 27), νεύματι s πνεύματι (388. 6 ДОУХОМЪ, č. 28), τὸν φόνον s τὸν φθόνον (389. 18, 404. 28 ЗАВЕСТЪ, č. 29, 39), τῇ ζάλῃ s τῇ ζήλῳ (399. 12 РЪКЪНО-СТНЪ, č. 36), τὸν εὐρέτην s τὸν εὐεργέτην (402. 20 БЛАГОДѢТЕΛΙΑ, č. 37), τόπος s τρόπος (483. 9 ОБРАЗА); v oboru *sloves* je zaměněno ἀπαλείψωμεν s ἀπολείψωμεν (91. 2 ОСТАВЪМЪ, č. 5), πράξαντες

¹ Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis, Glückstadt und Hamburg 1935. XII + 302.

² »Miloš Weingart, dem großen Förderer der altkirchenslavischen Studien, zum Gedächtnis«.

⁵ Sotva lze věřit, že by byl tak rozmanitě
vyslovoval jediný písař.

vovu, že také Savvina kniha pochází v své poslední formě ze zač. 10. století z prostředí cara Symeona (Opyt izučeniia teksta Savv. knigi, Bratislava 1927, 85 n.). Nebylo by pak však třeba úplně nové chronologisace všech staroslověnských památek? O tom, že byl Supr. opsán ze starší předlohy, mohou také svědčiti rozmanité chyby (jiné než ty, které uvádí autor, který prozkoumává »nur eine bestimmte Gruppe von Fehlern, die unbestreitbar dem ersten Übersetzer zur Last fallen« str. 68); v č. 40 je v 454. 18 *ѿоуѿа сѣго кнѣзѿстваго нага м. вѣсѿстваго*, tu by připustil opis i autor: záměna *д* a *с* mohla snad vzniknouti tak, že hlaholské *s* připomnělo opisovateli lépe cvičenému v cyrilici než v hlaholici svou dlejší částí cyrilskou literu *д* — v Cloz. na př., v němž máme pro homilii v č. 40 obsaženou kontext, »poměrně malý oválovitý oblouček sedí na dlouhých ramenech úzkého rovnoramenného trojúhelníku« (Jos. Vajs, Rukověť hlaholské paleografie 91); z jiné části uvádím záměnu *сѣсти м. страсти* *τῶν παθῶν* 352. 16 a *страсти м. сѣсти* *τῶν ἡδονῶν* 352. 17, a pod.⁶ Jinou oporu pro mínění, že je Supr. opisem starší předlohy, spatřuji v interpunkci rukopisu, která často svědčí na dodatečnou úpravu. Tak čteme 280. 14 n. ...*постави епископа нареченаго града того епископоу оумѣрѣшоу*; srovnání s řec. originálem (*χειροτονεῖ Ἐπίσκοπον τῆς εἰρημένης πόλεως, τοῦ αὐτῆς Ἐπισκόπου τελευτήσαντος*, Acta Sanctorum Maii III, ed. noviss. 14*) vede však k předpokladu, že původně byla interpunkce jiná: *постави епископа нареченаго града того епископоу оумѣрѣшоу*; zdá se, že opisovatel, nemaje před sebou řec. text, omylem spojil text poněkud jinak, než to-

mu bylo původně. Takových případů je poměrně dosti, často na ně upozorňuje vydavatel v poznámce.⁷

Podle autorových výkladů nutno předpokládati, že při vzniku Supr. byly účastny vždy alespoň dvě osoby, jedna, která řecký text čtla, druhá, která jej překládala a snad zároveň psala.⁸ Jsou však, jak se domnívám, také stopy diktování textu slovanského, takže bychom pak musili počítati ještě aspoň s pracovníkem třetím, který by byl překládal a zároveň diktoval písaři (písař by pak při překladu přímo účasten nebyl). Není pravděpodobnější, že chyby vzniklé při diktování textu slovanského nejsou současné s chybami překladatelskými a že vznikly diktováním textu již hotového? Za takové chyby považuji: 566. 2 *пѣтаажѣ м. пѣтаашѣ*, 57. 12 *ѿ безаконѣнѣмъ тѣломъ м. дѣломъ*, 106. 2 *бози нже нѣсе и земѣа не сѣтѣо-рѣша. да погѣбѣхѣтѣ м. не сѣтѣо-рѣша* (*οὐκ ἐποίησαν*, A. B. 1, 1882, 457); pod. 214. 22 *лѣташѣи лѣстѣмѣи м. лѣташѣи и лѣстѣмѣи* (part. praes. pass., srov. *лѣстѣмѣи* Supr. 365. 17) *πλανῶντες καὶ πλανώμενοι* — je pravděpodobné, že znění Supr. vzniklo úpravou novou, pochopitelnou při diktování překladu, při němž výslovnost *б* a *и* v *лѣстѣмѣи* a *лѣстѣмѣи* byla velmi blízká; sotva by taková chyba byla vznikla za osobního dozoru (»unter den Augen«, str. 66 [4]) samých překladatelů.⁹

Podle jiné these autorovy nemá řecký originál žádné viny na chybách, které se při překládání dostaly do kod. Supr. (str. 68 [6]: »das griechische Original selbst trägt keine Schuld an diesen Fehlern der Übersetzer«); autor sice hned dále a potom na str. 92 [30] připouští tu a tam odchylku

⁶ Na opisovačské chyby v Supr. upozorňuje také B. v. Arnim v posudku práce Meyerovy v ZslPh. 17, 1940, 203–204 (ale některé chyby, které uvádí, mohly přece vzniknouti při překladu); s celkovým Arnimovým odsudkem práce Meyerovy nesouhlasím.

⁷ Srov. Meyerovy poznámky o č. 39 a 40.

⁸ Meyer myslí spíše možná na současné pracovníky aspoň tři, mluví zvláště o překladatelích a o písaři (srov. str. 66 [4]).

⁹ O diktování stsl. textu Sav. a Psalt. psal A. Meillet, ČMF. 17, 1931, 87–88, o opisovačských chybách v Zogr. v. mou poznámku v Slavii 11, 420.

od tohoto svého zjištění, ale vzhledem k celku prý takové ojedinělé doklady nepadají v úvahu. Přesto myslím, že můžeme častěji právě v řeckém textu n. ve způsobu jeho čtení hledati příčinu mýlek slovanských překladatelů. Originál mohl býti nejasný (to připouští Meyer při č. 55), jinde může jít o různocnění (srov. poznámku Sever'janovovu k Meyerovu č. 13), jinde se konečně mohlo již v písmě originálu n. aspoň při čtení řeckého textu zaměňovati ι a η ,¹⁰ ω a ω ,¹¹ α i ϵ ¹² — tak by vypadla ze seznamu Meyerova řada míst.¹³

Měl bych konečně poznámky k výkladu jednotlivých míst: tak bych si pro leckteré místo vybral jinou příčinu vzniku chyby, než je ta, kterou nabízí autor,¹⁴ odchylné bych se díval také na místa, v kterých Meyer předpokládá úsilí slovanského překladatele vyhnouti se doslovnému překladu řeckého členu,¹⁵ leccos by bylo lze dodat; všeobecně však třeba míti na mysli, že při Supr. nešlo o texty Písma a že si překladatel n. překladatelé směli spíše než v biblických textech dovoliti odchýlení od řeckého originálu a pojmuti dané místo samostatně podle svého ponětí.¹⁶ *Jos. Kurz.*

3. Z DĚJIN UMĚNÍ

FRITZ NEMITZ, *DIE KUNST RUSSLANDS. Baukunst, Malerei, Plastik vom 11. bis 19. Jahrhundert.* Berlin 1940. — Str. 130, 43 černých a 7 barevných příloh.

Nemitzova kniha patří k tomu druhu publikací, jež se těší na německém knižním trhu po mnoho let velké oblibě. Je to pečlivě vypravená kniha, bohatě doložená obrazy jak v textu tak i na přílohách, která nechce býti vědeckým pojednáním, jež by přinášelo výsledky vlastního autorova bádání nebo cizím vědeckým bádáním ověřený dějepisný přehled uměleckého období,

nýbrž snaží se býti pouhým uvedením do poznání ruského umění, určeným pro početnou obec milovníků umění. Autoru jde především o to, aby vnikl do podstaty ruského umění; pokus ten není nijak snadný u umění tak složitého a vyrůstajícího z tolika kořenů jako je umění ruské. Zvláště však, když autor přistupuje k formulaci závěrů, aniž dokonale ovládl materiál i literaturu. Z bezradnosti musí se uchýlovati k zastaralé metodě kulturněhistorické, snad proto, aby čtenáři pojmy poměrně cizí přiblížil.

¹⁰ Srov. č. 14 (272. 28) s poznámkou Sever'janonovou, č. 46 (428. 5), č. 53 (480. 17).

¹¹ Srov. č. 3 (26. 6), 42 (410. 8), 49 (434. 27), 51 (436. 21), 62 (517. 23), 63 (521. 7).

¹² Srov. č. 27 (373. 30).

¹³ V č. 4 předpokládá Meyer záměnu řec. slov της ζώνης a της ζώης; nejde však pouze o vynechání překladu slova της ζώνης, když celé místo zní ἀραιγεῖσθαι της ζώνης καὶ της ζώης ὑμῶν? Při č. 9 (188. 21) nacházím odchylný řecký text. — K nedorozumění mohl vésti řecký text v 306. 14 οὐκ ἔστι μὴ ἀναστῆ ἡ κόρη οὐδὲ σὺν αὐτῇ ἐκείνου, ὅτι περὶ τοῦ ὕπνου τοῦτου διαλέγεται (P. G. 48, 781), srov. však lat. quod de somno eius loqueretur (Sever'janov cituje čtení αὐτοῦ).

¹⁴ Zejména bych se častěji než autor domníval, že překladatel dikтовaný řecký text špatně slyšel. Vliv okolí mohl spolupůsobiti na záměnu v č.

56 a 57 (503. 15, 17, vliv následujícího ἵστασι na záměnu εἶδε slovesem οἶδε).

¹⁵ Sotva lze vyložit záměnu οἱ a οἱ v č. 55 (497. 7) jako uhýbání řeckému členu a také č. 21 (326. 21) se s tím nemusí spojovat. O řádečku výše (326. 20) je přeložen řecký člen zájmenem иже! Nebylo by možné, aby byl překladatel n. opisovatel dodal interjekci ω zcela samostatně podle svého vlastního pojetí daného místa? Je známo, že se v Supr. právě k vystižení smyslu leckdy některé slovo přidává (často na př. u zájmen ukazovacích).

¹⁶ Budiž dovoleno upozorniti na některé tiskové chyby. Našel jsem na př. na str. 80 μύρον m. μύρον, 83 Iskariotimъ m. -инъ, 84 byšę m. běšę (419. 5), 85 pričęstaješi sę m. pričęstaješi sę (423. 4), ib. ustavyjaę m. -vjaјę (430. 26), 86 bogogodъnъ m. bogovъgodъnъ (282. 8), 89 slъnce m. slъnce, atd.

Jsmo si vědomi úkolu, který si autor vytkl a nebudeme proto knihu posuzovati měřítky, jimiž se hodnotí kniha odborníka, přesto však nutno požadovati od ní alespoň tolik, aby dychtivému zájemci poskytla poučení pokud možno úplné a přesné. V tom směru však lze knize vytknouti mnoho.

V kapitole o staré ruské architektuře možno zjistiti, do jaké míry na autora působila literatura, podle níž pracoval. Důkladná kniha F. W. Halle o ruské romance totiž způsobila, že poměrně nejvíce místa v textu i ve vyobrazeních bylo věnováno stavitelství suzdaľsko-vladimírské oblasti, kdežto o městských chrámech z Novgorodu a Pskova není zde zmínky, ač právě redukované formy této architektury jsou pro poznání podstaty ruského církevního stavitelství nejvýznamnější. Jest s podivem, jak autor, jenž dovedl napsati tolik krásných slov o chrámu Pokrova na Nerli, dovedl přejíti beze slova na př. chrám ve Staré Ladoze, sv. Mikuláše na Lipně, či Spas-Neredicu nebo sv. Sergije v Záluží v Pskově.

Stejně nepochopitelně přešel autor mlčelým charakteristické stavitelství jaroslavské a rostovské. Největší chybou této stati ovšem jest, že končí pojednání o ruské architektuře asi polovinou XVI. století, kdežto v nadpise knihy se autor zavázal dovésti tento přehled až do XIX. století.

Daleko závažnějšími chybami se hemží druhý oddíl, jednající o ruském malířství. Pojednává se tu však výlučně o ruské ikoně, tedy pouze o jediném odvětví ruského malířství. Jediná reprodukce z fresek Dimitrijevskeho soboru ve Vladimíru upozorní vnímavého čtenáře, že mu autor zamlčel vůbec existenci mosaik a nástěnného malířství na ruské půdě. Máme za to, že vědomě se tak státi nemohlo, poněvadž památky nástěnného malířství a mosaik na ruské půdě jsou významné již samy o sobě, ale jsou také těsně spjaty s malířstvím ikoným, že přes ně nelze přejíti mlčením. Nevěděl-li však autor o něm, pak jeho pokusy o vystižení podstaty ruského

malířství nutno označiti za nehoráznou odvalu. Tvrdí-li (str. 129), že obraz pro ruského člověka není odrazem skutečnosti, nýbrž formou, která zastupuje nepředstavitelné, jež však je cítěno jako skutečnost, že v ruském umění není ani realistické ani dramatické (str. 90), ukazuje, že si vůbec nepoložil otázku, čím se liší ruské malířství od malířství byzantského a zda snad úmyslně nepominul památky musivní a malířské nástěnné dekorace na ruské půdě jenom proto, aby se vyhnul otázce, kde končí byzantské umění a kde začíná národní umění ruské.

Ale i přehled ikonného malířství ruského nevyhovuje; kromě ikony Vladimírské Bohorodičky nenajdeme zde ani zmínky o dalších památkách nejstaršího ruského deskového malířství, jež byly objeveny v poválečné době a bez jejichž znalosti nemůžeme pochopiti další vývoj ruského malířství.

Do obrazového materiálu zařadil autor též několik řeckých ikon. Pouze u ikony Eliáše (str. 71) poznamenává, že jde o práci athonskou (?), za to u Ukřižování (str. 73) nepoznamenal ani v legendě, ani v seznamu reprodukcí na konci knihy, že je to práce řeckého malíře Emanuela Lamprada z pol. XVII. století. Stejně tak u typicky italořecké ikony Bohorodičky »Královny andělů« (tab. 22), jež jest mylně vydávána za typ Pečerské Bohorodičky, schází jakákoliv zmínka o tom, že to není ruská práce. Totéž platí o ikoně Panny Marie »Pokorné« (tab. 40), jež je nejenom pracována v italořeckém slohu, jak praví nadpis, nýbrž jest vyslovenou italskou prací s doznívajícími řeckými slohovými vlivy. Také »Zvěstování« (tab. 24) a »Kristus nesoucí kříž« (tab. 27) nemají s ruskou ikonnou malbou nic společného. Jest však záhadou, proč tyto početné, ale ryze namátkou vybrané ukázky řecké a italořecké ikonné malby do knihy vůbec byly zařaděny, když v textu schází odkaz na jejich poměr k ruské ikonopisi. Vždyť ubírají místa reprodukcím skutečných rus-

kých ikon. Autor praví sice (str. 75), že XIV. a XV. století jest dobou klasického malířství v Rusku, ale reprodukce, jimiž toto své, v podstatě správné tvrzení doložil, neuspokojuje, poněvadž scházejí zde ukázky význačných památek tohoto slohu, ať již jde o novgorodskou či moskevskou školu. Jediná, ke všemu špatná reprodukce detailu Dionisiova »Šestodněvu« ani zdaleka nepostačí k osvětlení vlivu, který tento malíř vykonával na ruské malířství XVI. století. Ani nás nepřekvapuje, že mlčením přešel autor zjev tak významný, jakým byl Theofan Řek. Ale ne dosti na tom: nenajdeme zde ani jediné reprodukce díla Andreje Rubleva, ba ani jeho »Trojice«, přesto, že autor o ní obšírně na několika stranách pojednává. Zmínkou (str. 79), že na stole před anděly stojí mísa s telecí hlavou však prozradil, že originál této ikony nezná; spokojil se patrně pozdějším jejím zpracováním, jež také reprodukuje (str. 77), které však není ani zdaleka kopií, za jakou ji autor má.

Setkáváme-li se v knize s tak hrubými nedopatřeními, jež vzbuzují mimovolně pochybnosti o oprávnění této knihy vůbec, pak se ani nepodivíme přecetným drobným chybám. Vypořádati se se všemi nedovoluje nám rozsah místa pro recenzi vyhrazený; zmíníme se proto pouze o některých nejnapadnějších.

Tvrzení, že kathedrála sv. Sofie v Kyjevě se zachovala v původním stavu jen v západní části (str. 20) jest zřejmě nesprávné, poněvadž celé původní těleso stavební jest zachováno a pokud jde o vnější vzhled, jest to právě východní část, která byla pozdějšími úpravami dotčena nejméně.

Neznáme sice nynější stav památek dřevěného stavitelství chrámového v severní Rusi, ale před válkou byly vědecky zpracovány stavby až z XV. století, což odporuje autorově domněnce (str. 42), že se zachovaly památky teprve z 2. poloviny XVII. století.

Ukrajinské dřevěné stavby, přes mnoho styčných bodů s ruskou architekturou to-

hoto druhu, liší se od ní právě nejpodstatněji tím, že nemají osmihranných věžovitých srubů. Uvádění opaku této skutečnosti (str. 51) v souvislost se západními vlivy není dosti jasné. »Orientálně-latinský kříž, jenž má břevno nápisové, křížové a ondřejské« (str. 52) vyšel snad z dohadů autorových, ale rozhodně ho není používáno v Rusku, jak tvrdí. Rusko zná obvyklý řecký sedmikoncový nebo osmikoncový kříž s šikmým subpedaneem, jež ovšem s ondřejským křížem nijak nesouvisí.

Spolu s Danilem Černým pracoval Rublev o freskové výzdobě Uspenské kathedrály ve Vladimíru, nikoliv v Moskvě (str. 75).

Když již autoru byly nepřístupny originály ruských liturgických knih, mohl se poučiti alespoň ze skvělých překladů Malcevových, že jeho líčení řecké liturgie (str. 83) není správné. Právě při vrcholném okamžiku řecké liturgie, proměňování, jsou královské dveře uzavřeny, stejně tak při dvojím pozdvihování Sv. Darů, obětování pak jest součástí proskomidie, o níž věřící nic neví. Právě sluchový vjem zprostředkuje ruskému věřícímu styk s vrcholným okamžikem (transsubstanciační formulí), pokud jím není epiklese, jež jest věřícímu i sluchově utajena. Tím ovšem padají všechny důmyslné úvahy, jež autor k rozdílu mezi latinskou a řeckou liturgií připíná.

Postava, která na ikoně sv. Jiří drží »téměř koketně« zabitého draka, není biskup, jak se domnívá autor (str. 89), nýbrž princezna Alexandra, kterou sv. Jiří podle legendárních textů, ze zajetí draka vysvobodil. Otázka sv. Jiří-bojovníka jest příliš komplikovaná a nelze ji vyřešiti několika řádky. Odkazují proto na svoji monografii o zobrazování sv. Jiří, kde jest řešena na podkladě i jiného než ruského materiálu.

Vznik ikonného portrétu cara Fedora Ivanoviče nelze vyvozovati toliko z poměru ruského umění k Západu (str. 96), aniž bylo přihlédnuto k nesmírnému ma-

teriálu, který v oboru portrétního malířství poskytují ostatní větve byzantského umění.

Zcela mylné jest tvrzení, že se teprve v periodě t. zv. stroganovské, odlučuje ikona od ikonostasu a stává se samostatným dílem (Einzelwerk) (str. 98), poněvadž se s izolovanou ikonou v ruském malířství setkáváme už před vznikem ikonostasu. Vždyť ruský ikonostas povstává sestavováním ikon a jeho vývoj není ničím jiným, než právě organisováním této, původně náhodné sestavy v určitý, vnitřně odůvodněný řád.

Je pravda, že typ kojící Bohorodičky byl rozšířen na Západě (str. 102), ale nelze zapomínati, že byl převzat z Východu, kde vznikl (Egypt).

Sám autor reprodukuje jednak severoruský typ ikonostasu (str. 81), jednak odlišný typ jihoruský (str. 21) vyvrací své tvrzení, že ikonostas více než 200 let neprodělal změny. Vznik a vývoj ikonostasu dlužno rovněž řešiti se zřetelem k ostatním větším byzantského umění, má-li mu býti správně porozuměno.

Obrazový materiál nebyl pro knihu vybrán příliš šťastně. Až na barevnou reprodukci ikony tří světců z Kaiser-Friedrich-Museum a tří reprodukcí chrámových dveří z Alexandrovské slobody není zde nic, co by již dříve nebylo, i vícekrát, vydáno. Jest škoda, že vzácné příležitosti vydati několik ikon v barevné reprodukci nebylo lépe využito. Znamé dvě ikony z býv. sb. Ostrouchovovy »Oplakávání« a »Snímání s kříže«, ztratily při restauracích vrchní vrstvu a mohou proto snadno skresliti čtenářův názor na kolorit ruské ikony. Při této příležitosti budiž poukázáno na několik nedopatření v nadpisech reprodukcí: fotografie na str. 81 a tab. 13 jsou pohledy na kathedrálu Uspenskou na Kremlu a nikoliv na Blagověščenskou a lidový dřevoryt na str. 109 představuje cestu na popravěštně a nikoliv procesí.

Program tohoto časopisu nám dovoluje, abychom se obírali knihou jen pokud se obrací k starému ruskému umění, na něž

hledíme jako na větev umění byzantského. Z téhož důvodu nereferujeme o třetí kapitole knihy, jež se pod nadpisem »Rusko a Evropa« snaží vniknouti do duchovních problémů novověkého, popetrovského Ruska.

Josef Myslivec.

VLADIMÍR SIČYNSKYJ, DŘEVĚNÉ STAVBY V KARPATSKÉ OBLASTI. *S dřevoryty J. Řeřichy. Praha 1940. (Carpatica III. Sbirka příruček z věd duchovních a přírodních, svazek 3.) Stran 216, 1 mapa.*

Důležitý úsek umělecké činnosti východoslovanských kmenů, dřevěné stavitelství na obou svazích Karpat, těší se pozornosti v literatuře již bezmála sto let. Zachované památky dřevěného stavitelství byly probírány a posuzovány s přerozmanitých hledisek, v různých úsecích časových i místních a na základě různých předpokladů, ale hlavně ne vždy po dokonalé průpravě a s řádnou znalostí nejenom popisovaných památek samých, nýbrž i ostatního východokřesťanského umění. Právě tento nedostatek znalostí často způsobil, že dřevěné stavitelství karpatské bylo posuzováno chybně jako samostatný, ojedinělý umělecký fenomen. Tak se stalo, že mezi několika sty větších i menších prací z tohoto oboru, najde se sotva několik desítek, jež by bylo možno uznati za práci skutečně vědeckou.

Nelze ovšem neuznati obtížnosti studia těchto památek. Právě karpatské dřevěné stavitelství jest nejlepším dokladem, že t. zv. lidové umění není jenom, jak tvrdí česká umělecko-historická škola pod vlivem Maxe Dvořáka, odrazem velkých umění. Právě zde se setkáváme s určitými tvary, které nelze odvoditi z velkých umění a u nichž těžko se rozhoduje o tom, zda v nich máme viděti, byť vývojem dotčené, pozůstatky prararů vzniklých při prvních počátcích civilisace slovanských kmenů, či zda jde o tvary, které bychom mohli nazvati logickým produktem zpracování dřeva ve stavitelství. Přes tyto

tvary se však přelil odraz velkých umění, a to v několika proudech, nikoliv vždy časově následných. Nelze se proto diviti, že se přemnoží badatelé při třídění těchto památek ocitli v začarovaném kruhu a dospěli pak k nepřijatelným závěrům.

Těm, kdo se tímto úsekem východoslovanského umění zabývali, bylo jasné, že k synthetickému obrazu dojde jen ten badatel, který především odvrhne všechna dosavadní třídění materiálu provedená na základě zkoumání buď povrchního nebo neúplného a jenž, ovládáje dokonale materiál v celé oblasti dřevěného stavitelství jihoruských kmenů, provede nové roztřídění, při němž použije method přijatelných jak národopisu, tak dějepisu umění.

Volodimyr Sičynskýj byl k takovému práci legitimován nejenom dlouhou řadou speciálních prací, vztahujících se k dějinám jak dřevěné, tak kamenné architektury na půdě Ukrajiny, ale i mnohaletým studiem památek na místě, při němž mohl použít i znalostí technických, potřebných zvláště k přesnému vyměření památek a k prozkoumání jejich konstruktivních zvláštností.

Známe-li dřívější vědeckou činnost Sičynského, nebudeme překvapeni jasným rozvrhem práce a jeho zřetelným postojem k otázkám metodologickým. Jest mu jasno, že nelze zde užívatí výlučně historickosrovnávací metody, poněvadž časové určení památek není ukazatelem vývoje tvarů v čase, ale také ani metody ethnologické, poněvadž tyto památky jsou neoddělitelnou součástí vývoje architektury vůbec a jelikož jsou spjaty mnohými pouty s architekturou zděnou, nemohou býti výlučně posuzovány jako svébytný fenomén lidové tvůrčí činnosti. Sičynskýj se proto vyrovnává s požadavky obou věd a užívá metody, kterou sám nazývá kombinovanou.

Po osvětlení svých názorů metodologických podává autor stručný historický přehled dřevěného stavitelství u Slovanů, ponejvíce na základě písemných pramenů

a dotýká se též ostatních skupin chrámového stavitelství u Slovanů t. j. u Slovanů západních a u Rusů. Po podrobném přehledu a ocenění literatury tohoto oboru, obrací se autor především k profánnímu stavitelství, především k selskému domu. Zde jde ovšem převážně o studium národopisné, ale autor práv svým metodologickým zásadám, dotýká se po rozboru šesti různých typů huculské užitkové budovy, s odvoláním na svou dřívější speciální práci, vztahu huculského »osedku« k etruskému typu domu. Dům bojkovský a lemkovský jest proti huculskému nepoměrně tvarově chudší, což autor vysvětluje nikoliv jako zjev ethnologický, nýbrž jako důsledek klimatických poměrů, ponechávaje zde otázku genese a vývoje tohoto typu selských chalup stranou. Podrobně pak se zabývá autor i památkami městského profánního stavitelství, jež většinou již vymizely a jimiž se můžeme zabývatí jen díky pracím autorů, kteří v minulém století měli ještě možnost je popsati a studovati.

Středem autorovy pozornosti jsou ovšem stavby církevní, které tvoří, s hlediska uměleckohistorického, nejvýznamnější součást tohoto stavitelství vůbec. Autor, na rozdíl od jiných badatelů, zejména poslední doby, rozeznává v těchto památkách pouze dva odlišné typy: bojkovský a huculský; typ lemkovský jest podle něho pouze odvozeninou typu bojkovského. Jde tedy v podstatě o dva typy: pětisrubový-huculský a třísrubový, který ovládl dřevěné stavitelství ukrajinské i mimo oblast karpatskou. U Bojků byly tyto tři sruby kryty stanovou střechou, odstupňovanou v několika patrech, při čemž střední komora dominuje nejen výškou, ale i půdorysnými dimensemi, kdežto u Lemků, pod vlivem západního stavitelství, zvyšuje se střecha západního srubu se snahou napodobiti v ní věž, která dominuje jednoduchému gotickému, baroknímu nebo pseudogotickému chrámu. Vlivem této tendence mění se

postupně i stavební technika, věž jest totiž v mnohých případech vytvořena křížovou konstrukcí vloženou do západního, narthexového, srubu. Tyto přizpůsobovací snahy pak také způsobily, že se šíře tohoto srubu přizpůsobila šíři srubu středního, a když pak tyto oba sruby pokryla sedlová střecha, jest barokní vzhled stavby dokončen.

Vedle těchto dvou resp. tří typů zaznamenává autor ještě další tři typy. Je to především typ podolský, zasahující do karpatské oblasti ojediněle; jeho charakteristikou jsou báně nasazené na osmihranných bubnech nad každou z tří komor. Za zvláštní typ považuje autor i kostely jiho-karpatské, kde sedlová střecha nahradila u dvou resp. všech tří srubů kryt stanový, a poslední samostatný typ pak shledává v chrámech vzniklých pod vlivem pseudogotické architektury, roztroušených mezi Chustem a Rachovem. K nim počítá též i poněkud odlišné chrámy v okolí Voložného.

Zvonice, samostatné budovy oddělené od chrámů, jsou v podstatě jen dvojího druhu: starší, důsledně srubové a mladší s trámovou kostrou.

Zvláštní kapitolu věnuje Sičynskýj autorům těchto chrámů; řadu jejich jmen podařilo se mu zjistiti z nápisů, archívalií a ústního podání.

Poslední kapitola, nadepsaná: »Časový a slohový rozvoj stavitelství« podrobně rozbírá leccos z toho, co bylo již naznačeno v oddílech předešlých; jde zde v podstatě o vyličení změn nejstaršího typu, za který Sičynskýj považuje trojkomorový (bojkovský) typ.

Přes to, že rozsah zpracovaného materiálu byl určen názvem sbírky v níž práce vyšla, a nutil autora, aby vyloučil z okruhu svých úvah i dřevěné stavitelství Podolí a Kyjevštiny, jež při úvahách o trojsrubových chrámech nelze zásadně pomíjeti, přece jenom zeslabuje význam knihy studium dřevěné architektury omezující se na památky v oblasti karpatské bez podrob-

ného srovnávacího studia ostatní východoslovanské chrámové architektury. Z autora tvrzení, že se v severoruských dřevěných věžovitých chrámech s odstupňovanými stanovými kryty spatřuje důrazný vliv ukrajinského stavitelství (str. 32) vyplývá, že považuje obě oblasti za zcela samostatné skupiny s vlastním vývojem, mezi nimiž lze snad nejvýše zaznamenati vzájemné působení.

Tento předpoklad by byl oprávněn potud, pokud bychom přihlíželi jen k zachovaným památkám, jež jsou poměrně velmi pozdní, jak ani jinak u dřevěného stavitelství není možné. Ale Sičynskýj jest si vědom, že tyto památky jsou pouze zachovanými doklady prastaré stavební činnosti, jejíž prvopočátky, pokud jde o církevní stavby, nutno hledati v dobách blízkých pokřesťení Rusi. Tehdy však tvořilo dřevěné stavitelství ruské jediný celek. Právě tak, jako na př. novgorodská kopie sv. Sofie kyjevské jest dokladem vědomého přenášení forem v stavitelství kamenném, tak musíme předpokládati přenášení forem i v stavitelství dřevěném. I když je nemůžeme doložiti početnými historickými fakty, svědčí o tom samy formy.¹ Že v obou oblastech nacházíme půdorys třísrubový a pětisrubový, právě tak, jako stanové, odstupňované střechy, jest dokladem pro existenci jednotného východoslovanského dřevěného stavitelství.

Tomuto umění bylo nepochybně vlastní ono nejprimitivnější tvoření prostoru z vodorovně položených klád, t. j. srub. Tyto základní jednotky byly pak spojovány v přeróżličných kombinacích, z nichž nejjednodušší byly nesporně vytvořeny řa-

¹ Výrok, který klade Nestor do úst Svjato-polka, kterým chtěl r. 1016 pohaněti novgorodské vojsko Jaroslavovo: »Co jste přišli s tím chromcem, tesaři?« dokazuje nejenom, že severní Rusové byli dovednými tesaři, o čemž svědčí ostatně i třináctikupolový dřevěný chrám sv. Sofie v Novgorodě, ale že jim tato dovednost byla, v očích jižních Rusů, kteří zřejmě dávali přednost stavitelství kamennému, přihanou.

děním tří čtyřúhelných srubů v jedné ose, jež nejenom odpovídá požadavkům liturgickým, ale jimiž nepochybně byla vyvolána.

Doklady, které Sičynskýj snáší pro odůvodnění vlivu západního kamenného stavitelství na vytvoření tohoto typu, nejsou přesvědčivé. Mezi nimi uvedený chrám Tří světů ve Lvově jest naopak svědectvím pro to, že nejenom v Rusku v XVI. století, ale i na Ukrajině v době renesance byly přenášeny formy dřevěného stavitelství do architektury kamenné.

Naproti tomu není pochyby o tom, že pětisrubové chrámy vznikly pod vlivem byzantské architektury kamenné; nelze však souhlasit s tvrzením, že by z knížecí doby nebyla známa žádná památka tohoto druhu, poněvadž u pětikupolového chrámu, který zbudoval Jaroslav Moudrý nad hrobem sv. Borise a Gléba ve Vyšgorodě, musíme předpokládati právě půdorys řeckého kříže.²

Podrobnější srovnání památek všech tří oblastí východoslovanského dřevěného stavitelství (velkoruského, ukrajinského a karpatského) vede k nepochybnému závěru, že vznikly z jediného společného základu, byť za tisíc let své existence a pozdějšího samostatného vývoje, když byly ztraceny politické a kulturní předpoklady dalšího jednotného vývoje, dospěly k vytvořům, jež lze označiti za svébytné.

Nepochybujeme, že se od Vol. Sičynského ještě dočkáme obsáhlé synthetické studie o východoslovanském dřevěném stavitelství, k níž jej jeho dosavadní práce, a v neposlední míře i tato kniha, opravňují.

² *Ajnalov*: Geschichte der russischen Monumentalkunst zur Zeit des Großfürstentums Moskau. Berlin 1933, str. 16. — »Es ist anzunehmen, daß die kreuzförmigen Kirchen der Holzarchitektur gewissen alten Bautypen nachgebildet wurden, und daß der Typus der kreuzförmigen Kirche in der alten russischen Architektur überhaupt vorherrschte« (tamt. str. 9).

Obrazová část knihy jest trojího druhu. Především jsou to reprodukce dřevorytů J. Reřichy připojené jako přílohy, jež knihu sice zdobí, ale k studijním účelům, jako subjektivní malířský projev neposlouží, dále pečlivé autorovy kresby architekturních detailů i celků a konečně reprodukce fotografií, většinou rovněž autorem pořízených, u nichž však nepříjemně působí hojné retušování, jež ubírá snímku na objektivitě.

Jos. Myslivec.

V. SIČYNSKÝJ, MONUMENTA ARCHITECTURAE UKRAINAE. Praha s. a. 64 tabulek a 8 stran textu.

Litujeme, že současně s recensí cenné knihy Volodymyra Sičynského o karpatské dřevěné architektuře musíme referovati též o jeho druhé knize, která málo odpovídá dobrému vědeckému jménu jejího autora. Pod honosným názvem skrývá se totiž skrovné album reprodukcí autorových kreseb architektonických detailů a celků, jež byly z bohatého archivu vybrány s malou odpovědností a uvážlivostí.

Jde především o hledisko výběru. Album obsahuje kresby památek pozdně-antického stavitelství z doby pohanské i křesťanské, pokud se zachovaly na Krymu, dále ukázky staveb z doby kyjevského knížetství a z Kyjevštiny samé, z Haliče a z Podkarpatska (Horjanská rotunda), památky románské, gotické a renesanční architektury ve Velké i Malé Ukrajině, skrovné ukázky z dřevěného stavitelství ukrajinského, malý výběr z periody t. zv. kozáckého baroka, několik pohledů na architekturu doby klasicismu a t. zv. historisujících slohů a konečně práce současných ukrajinských architektů, jednak snažících se o vytvoření národního slohu v monumentální architektuře, jednak oddaných vyznavačů mezinárodního konstruktivismu.

Snad by bylo možno označiti, a to ještě s určitou rezervou, tento výběr jako přehled památníků architektury na půdě

Ukrajiny, ale jakékoliv pochybnosti v tomto směru vylučuje úvod, jenž všechny v albu reprodukované architektury označuje za »projev práce, mistrovství a tvůrčí činnosti ukrajinského národa, za letopis jeho hmotné a duchovní kultury«.

Pravda, není snad spornějšího bodu v otázkách uměleckohistorických než problém t. zv. národního umění, ale nutno přihlédnouti též k tomu, že v poslední době vážní umělci historikové úmyslně odsunují tento problém stranou, poněvadž jest jim zřejmo, že aplikací moderního pojmu národnosti na umění starší doby, zvláště na umění středověké, nezjistí se podíl národa na anonymní tvorbě nesené duchovními proudy doby, beze zbytku. Proto mluvíme-li dnes o umění českém, ukrajinském, polském atd. máme především na mysli umění vzniklé v oblastech, kde tyto národy sídlily, ale jenom to umění, jež souvisí určitými pouty s duchovním životem tohoto národa, nikoliv tedy umění, které se v této oblasti zjevuje jako cizorodý živel, nebo jako projev kulturního prostředí neseného jen určitými vrstvami národa, jež však do duchovního vývoje národa nevrostlo. Poněvadž mezi vývojem českého a ukrajinského umění jest řada podobností, můžeme použítí srovnání, že románské a gotické stavby na půdě osídlené převážně ukrajinským národem jest právě tak málo uměním tohoto národa, jako nelze vytvořeny Adriaena de Vries nebo Hanse von Aachen zařazovati do oblasti českého umění.

Posuzujeme-li z tohoto hlediska problém ukrajinského národního umění, můžeme mluvíti nejvýše o třech periodách resp. úsecích jeho národní architektury. Jest to především architektura kyjevských knížat, při čemž ovšem nelze nepřihlédnouti k tomu, že je to doba, v níž se kladou základy k vzniku ruské kamenné architektury vůbec i že tuto architekturu možno z mnoha důvodů považovati za

součást byzantské architektury v užším slova smyslu, dále pak období t. zv. kozáckého baroka a konečně dřevěné stavitelství ukrajinské.

Pak by ovšem bylo třeba z alba Sičynského vymýtiti mnohou tabulku, na níž jsou zobrazeny památky, o jejichž ukrajinském původu nutno míti více než vážné pochybnosti. Nebylo by to však věci na škodu, poněvadž takto uvolněného místa by bylo možno daleko lépe využítí k dokladům vlastního ukrajinského stavitelství. Počet sedmi tabulek s jedenácti celkovými pohledy na dřevěné chrámy jest, vzhledem k rozmanitosti a významu této architektury, naprosto nedostatečný.

Neméně macešsky bylo odbyto kozácké baroko. Schází zde úplně ukázky charakteristické dekorace Kyrilovského soboru, zvonice chrámu Narození Panny Marie »U vzdálených jeskyní« v Lavře, a z významné památky mazepovské, chrámu Zjevení Páně v Bratském klášteře, byl podán pouze půdorys, ačkoliv daleko významnější jest jeho elevace a dekorativní detail.

Ještě problematičtější než výběr, jest reprodukční způsob, jehož bylo při vydání alba použito. I když přihlédneme k tomu, že autor jest znamenitý a přesný kreslíř a že jeho kresby detailů v mnohých případech se prokázaly jako pomůcka pro badatele snad instruktivnější než nejasná fotografie, přece faktem zůstává, že při dnešním stavu reprodukční techniky jest výhradné použití kresby krokem zpět. Snad k tomuto málo šťastnému kroku vedly autora vnější okolnosti, ale pak bylo věcí svědomité úvahy, zda stojí vůbec za to vydávati publikaci, jíž autor zřejmě přikládá význam národní reprezentace, v úpravě tak nevyhovující.

Jos. Myslívec.

ANNALES DE L'INSTITUT KONDAKOV (*Seminarium Kondakovianum XI. Beograd 1940*).

Nové vydaný svazek annálů institutu Kondakova věnován jest z valné části dě-

jinám umění; méně zastoupeny jsou jiné vědní obory z byzantologie a obory, jež se s ní kladou do souvislosti. Z prací, jež se obírají látkou z dějin umění, pojednává na prvním místě L. BRÉHIER o malbách na pergamenovém svitku kláštera Lavry ze XIV. stol. (*Les peintures du rouleau liturgique N° 2 du monastère de Lavra*); po něm přichází Harold R. WILLOUGHBY se statí o uměleckých vazbách řeckých rukopisů, chovaných v Chicagu (*Greek rebinding colophons in Chicago manuscripts*). Dj. Bošković se zmiňuje o dochované malbě kostela v Gračanici ze XIV. v., jež znázorňuje udělení »Koruny života« (*corona vitae*) podobně jako ikonografie byzantská (*Deux »couronnes de vie« a Gračanica*). Obsáhlejší práci o rozpětí ruského malířství v XV. a XVII. stol. přispěl A. GRABAR. Je to zajímavá stať, jež podává v přehledném obrysu, jak se vliv ruského umění malířského šířil nejen v oblastech ruské říše, nýbrž i v zemích balkánských (*L'expansion de la peinture russe aux XVI. et XVII. siècles*). Uvedené statí jsou opatřeny pěkně provedenými ilustracemi.

Z prací historických podává G. VERNADSKY pojednání o verši Čingischánova zákoníku, jak se dochovala u perského kronikáře Juvaini-ho (*Juwainis version of Chingis Khans Yasa*). Další stať »*L'expédition du prince Oleg contre Constantinople en 907*« z pera prof. OSTROGORSKÉHO vystupuje proti hyperkriticismu ruských památek historických, což vede pak k neodůvodněným pochybnostem o jejich věrohodnosti. Autor se obírá zprávami o výpravě ruského knížete Olega proti Cařihradu v r. 907, jež některými badateli jest v nové době označena za »Olegovu legendu« a dokazuje z ruského textu smlouvy Rusů s Byzantinci v r. 911 i z ruského letopisu, že o pravdivosti zmíněné události nelze pochybovati. D. RASOVSKIJ pokračuje ve své studii o Kumánech čili Polovcích statí o historii vo-

jenství těchto kočovníků. Od prof. LEMERLE a SOLOVJEVA je příspěvek, jenž přináší objev nových tří listin od srbských panovníků (cara Stefana Dušana [?], despota J. Uglješi a vojedy Uglješi [Jana?]); listiny ty byly nalezeny v klášteře Kutlumas na hoře Athonské. Je podán jejich text i rozbor. Další, dosti obsáhlá stať prof. ANASTASJEVIČE Царскии годъ въ Византии jest vlastně vědeckou polemikou, týkající se otázky, jak se počítala léta panování byzantských císařů. Autor hájí stanovisko, že léta se čítala podle systému indiktového a nikoli podle faktického počtu let, která ten neb onen císař vládl, kteréz hledisko hájil Dölger.

V »Kronice« podána jest zpráva o vykopávkách v byzantském paláci císařském v Cařihradě z pera Güntera MARTINYHO; práce ty se provádějí již po čtyři léta a jak se ve zprávě praví, budou již v dohledné době vědecké výsledky oznámeny tiskem veřejnosti. Na paměť stých narozenin prof. V. G. VASILJEVSKÉHO, zakladatele ruské byzantologie, přináší vydaný svazek »Annálů« pěkné statí, v nichž se vzpomíná tohoto ruského učenice jak po stránce osobní (prof. VASILJEV) tak i jeho činnosti vědecké (Petr STRUVE, G. OSTROGORSKIJ). V personálních zprávách jsou dále vzpomínky na zesnulou kněžnu Natalii G. JAŠVIL, jež se zasloužila o institut Kondakova, dále na hraběte A. A. BOBRINSKÉHO, etnografa, archeologa a historika umění, na příznivce ústavu K. CRANE-HO, zesnulého v Kalifornii, na francouzského učenice Paula PERDRIZE, na českého historika prof. Jaroslava BIDLO, na švédského historika středověkého umění Williama ANDERSONA a amerického mladého badatele W. E. WHEELERA. Svazek je zakončen obšírnou bibliografií, v níž jsou podány zevrubně posudky o novější literatuře byzantologické i slovanské, pokud přichází v úvahu při studiu Byzantia. S.

ZPRÁVY—INFORMATIONS

ATTI DEL V. CONGRESSO INTERNAZIONALE DI STUDI BIZANTINI, vydané Institutem pro východní Evropu v Římě 1939, obsahují v prvním svazku vedle statí historických a filologických též oddíl, jenž jest věnován *právu byzantskému*. Převážná část příspěvků zabývá se právními prameny byzantskými a jejich recepcí po stránce vnější, méně se jich obírá stránkou dogmatickou. Je zastoupeno jak právo světské, tak i církevní. Z tohoto na prvním místě pojednává ALIVISATOS HAMILCAR o 13, 30 a 55 kanonu synody trulánské, odbývané v Cařihradě v letech 691—692; autor zde řeší otázku, do jaké míry došly zmíněné předpisy uplatnění v církvi východní a západní, při čemž dochází k odchýlným názorům, jež v tom směru zastával Hefele ve svém díle o dějinách koncilů. Další stať Stefana BERECHETA podává studii o vlivu byzantského práva kanonického po pádu Konstantinopole na právo rumunské. Autor připomíná nomokanon Manuela Malaxa, dále jeho přepracování od Eustratia (Pravila aleaša), jež obsahovalo vedle tří částí práva kanonického též jednu část s látkou civilněpenální. Týž autor sestavil ještě jednu sbírku, v níž látka kanonická je rozptýlena do kapitol, obsahujících materiál civilněprávní. Z této sbírky vznikla na Valašsku v Trgovišti nová, jež byla doplněna nomokanonem Aristinovým a byzantským zákonem agrárním a mnichem Danielem Ondř. Panoneanulem. Autor dále připomíná rumunský překlad Syntagmatu M. Vlastara jakož i známý nomokanon z konce XVIII. stol., zvaný Πηδάλιον. V druhé části své statí uvádí autor překlady a kompilace čistě náboženského rázu. Některé věci z této statí jsou sice již známy v literatuře, mnohé však jest nové, vše podáno s velkou znalostí látky, takže jde o zdařilý příspěvek. Důkladnou statí jest rovněž článek P. COLLINETA o politice Justinianově

vůči kolonistům. Autor v něm dospívá k odchýlnému názoru od Fustela de Coulanges, jehož hledisko v tom směru bylo až dosud uznáváno; stanovisko Justinianovo vůči kolonům nebylo tak přísné, jak až doposud se tvrdilo. Na to následuje studie papyrologická J. CORVIHO »Procès de Serapion et de Dionysia au temps d'Hadrien«; autor řeší pomocí této látky otázku stálého tribunálu a fiduciárního převodu vlastnictví v Egyptě (stať pracovaná na podkladě rozsáhlé odborné literatury). Do zajímavého oboru sáhl svým příspěvkem Branko GRANIĆ, jenž se zabývá poenitenciálními normami chilendarského typiku, který vydal zakladatel srbské církve autokefální sv. Sáva; přihlíží při tom též k typikům jiných autonomních klášterů řeckých, takže čtenáři dává se dobrá možnost nahlédnouti do tehdejší vnitřní klášterní disciplíny. Příspěvek Emila HERMANA »Zum kirchlichen Benefizialwesen im byzantinischen Reich« přináší přehledný výklad o odchýlném vývoji církevního systému benefičiálního ve východořímské říši, jenž se započal od konce 4. stol. Stať autorova omezuje se arci jen na benefícia biskupská. Kdežto v západní církvi dospěl vývoj v IX. stol. k tomu, že vedle »mensa episcopalis« vzniklo ještě zvláštní beneficium biskupovo, sloužící výlučně k jeho potřebám, podržela se východní církev staré zásady, že biskup stejně jako klerus má dostávat pro svoji výživu důchod z příjmů diecése. Autor zde probírá tyto důchody: byly to jednak dávky poskytované kleriky při svěcení (t. zv. *नावονιζόν*). jednak laiky a to v penězích i v naturalích. Autor uvádí různé normy, dotýkající se této otázky, jež zprvu zapovídaly takový postup, ale na sklonku 10. stol. jej výslovně zaváděly. Další stať od Fulvia MAROI zabývá se stopami byzantského práva v obyčejích na Dodekanesu. Případy toho neuvádí zvlášť četné, což konečně při krátké

stati je pochopitelné, ale i z toho jest lecos sporno, jako na př. spatřuje-li v obyčeji, že otec při sňatku svého syna oddělí mu příslušnou část jmění, vliv práva byzantského (*divisio parentum inter liberos*); obyčej ten je znám též právu jiných národů a pravděpodobně má svůj základ v prostředí dávného života agrárního. Práce od POPESCU-SPINENI »*Deux textes juridiques byzantins controversés: Codex 4, 21, 17 et Institutiones 3, 23 pr.*« snaží se vysvětliti exaktní smysl těchto textů; autor zde obhájí svůj názor, který pronесl ve své dřívější práci o penitenciální funkci závavku při prodeji za Justiniana, vydané v Paříži 1925. Do kritiky pramenů náleží též další příspěvek od prof. S. RICCIBONA, v němž se obírá řeckou parafrází Teofila ve vydání Ferriniho; k tomuto článku připojil Valentino CAPOCCI ještě další dodatek, v němž se obírá rukopisem zmíněné památky. Alexandr SOLOVJEV přispěl rovněž prací z dějin pramenů a jejich recepcí; obral si za úkol vylíčiti dílo mnicha Matěje Vlastara a rozšíření jeho »*Syntagmatu*«. Spisovatel připomíná jak velký počet rukopisů řeckých, tak překladů srbských, zmiňuje se o recepci díla v Bulharsku, v Rumunsku, na Rusi, v Armenii a Gruzii. A. A. VASILJEV napsal do sborníku anglickou stať »*Justinian's Digest*«; je to příležitostná práce, sepsaná na paměť 1400. výročí publikace zmíněné části justiniánské kodifikace. V poslední stati »*Aktů*« dává prof. Tadeusz ZIELIŃSKI popud, aby se přistoupilo k pořízení díla »*Corpus scriptorum juris graeco-romani tam canonici quam civilis*«, při čemž blíže určuje jeho program. Sborník obsahuje též některé drobné stati (Casimatis, Ferrari dalle Spade, Spulbera, Steina), jichž v tomto krátkém referátě pomíjíme.

Celkem lze o právnickém oddílu »*Aktů kongresu*« říci, že studium byzantského práva láká stále více zájem odborníků a to v nejrozličnějších směrech. Jeho rozsah se stále rozrůstá, takže na budoucí celkový systém byzantského práva, jenž by podal

jeho vývoj ve všech složkách, bude nutno ještě dlouho čekat. T. Saturník.

ATTI DEL V. CONGRESSO INTERNAZIONALE DI STUDI BIZANTINI (Roma 20—26 settembre 1936). II. *Archeologia e Storia dell'arte. — Liturgia e musica. — Cronaca del Congresso. (»Studi bizantini e neoellenici«, Vol. VI).* Roma. 1940. VIII + 618.

Druhý svazek Prací byzantologického kongresu v Římě obsahuje větší část referátů, přednesených v sekci pro archeologii a dějiny umění a v sekci pro otázky liturgické a hudby. Z šedesátipětí referátů sekce archeologické a umělecko-historické větší díl je otištěn právě v tomto svazku; 20 prací se zabývá otázkami z oboru architektury, 22 pojednává o malířství, 4 o sochařství, 6 o uměleckém průmyslu a 3 mají témata povšechná. K těmto posléze uvedeným patří i nejdůležitější z prací — přednáška slavného francouzského bizantologa prof. Gabriela MILLETA: Balkánské umění a Itálie v 13. století. Srovnáváje realistické prvky, které se v této době objevují současně v umění italském i v malířství balkánských národů, autor, opíraje se o zobrazení Snětí s křížem a Mdlob P. Marie v Ukřižování soudí, že typy aneb motivy, vyjadřující lidské utrpení, zvláště utrpení matky s krvácejícím srdcem, mohly vzniknouti anebo nabýti expresivnějších a určitějších forem v dílnách malířů balkánských. Tím se pokouší řešiti otázku o počátcích renaissance ve prospěch Balkánu.

Z oboru architektury otištěno je několik velmi zajímavých a důležitých přednášek. Patří k nim rozpravy E. CONDURACHIHO o syrských prvcích v starokřesťanské architektuře v Illyrii, P. LOJACONO o byzantské architektuře v Kalabrii a na Sicílii, N. MAVRODINOVA o vzniku a vývoji kostelů křížového tvaru v architektuře byzantské, J. PAPADIMITRIU o byzantských památkách na ostrově Korfu, L. SERRA o kostele sv. Konstancie na ostrově Capri a G. SOTIRIU o tří- a pětikopulovitých

byzantských chrámech na ostrově Kypru. G. AGNELLO referuje o byzantské jeskynní architektuře na Sicílii, S. BETTINI o románo-ravenském původu cihlové ornamentiky v byzantské architektuře a G. GIOVANNONI porovnává klenbu románskou s klenbou byzantskou.

Zprávu o vykopávkách města Stobi v Makedonii podává J. MANO-ZISSI, o objevení zbytků starokřesťanského chrámu před vchodem do chrámu Boží Moudrosti v Cařihradě A. SCHNEIDER a o vykopávkách v mešitě Odalar-Džami v Istanbulu, kde byly objeveny zbytky fresek z XI. století, P. SCHAZMANN.

Z přednášek z oboru malířství nejvýznamnější je přednáška S. BETTINIHO o nevýdané mozaice, zobrazující Pannu Marii s Ježíškem, v cařihradském kostele P. Marie Mongolské ve Fanaru, kterou autor klade správně do počátku XIV. století, dále přednáška D. EVANGELIDSE o restauraci kostela Bohorodičky v Solunu a o freskách XI. st., jež jej zdobí, P. HENRYHO o italských vlivech v rumunském církevním malířství XVI. st., A. MEDEI o freskách v apulských kryptách, C. OSIECKOWSKÉ o miniaturách řeckého evangelia Czartoryských č. 1801 z XIII. stol. a o byzantském ornamentě, VI. PETKOVIČE o miniaturách XIV. st., zdobících srbský rukopis románu o Alexandru Velikém v Bělehradské Národní knihovně, D. TALBOTA RICE o kyperských ikonách a Th. WHITTEMORA o mosaikách narthexu v chrámu Boží Moudrosti v Cařihradě.

O sochařství pojednává přednáška F. MESESNELE, který píše o figurálním sochařství v dnešním jižním Srbsku, C. OSIECKOWSKÉ o pětideskových slonovinách a císařském umění římském a E. WEIGANDA o datování sloupků ciboria v chrámu sv. Marka v Benátkách.

Čistě ikonografických otázek se týká referát P. CAPPARONIHO o miniatuře z vídeňského kodexu Diskoridova, dávno již zmizelé, jež zobrazovala vytahování mandragory, práce G. GEROLY o ikonografii

byzantských císařů makedonské dynastie, D. BOŠKOVIČE, jenž se snaží dokázat, že reliefs kostela v Dečanech ze XIV. st. mají apokalyptický obsah, G. LACHNERA o podobiznách papežů východního původu 7. a 8. století v římských mozaikách a nástěnných malbách, a L. MIRKOVIČE o kojící P. Marii.

Přednáška L. BRÉHIER pojednává o otázkách starých oltářních přehrad, které existovaly v klášterích na Athosu před vznikem ikonostasů. G. CASTELFRANCO líčí slohové zvláštnosti mincí IV. století. V. COTTAS referuje o některých liturgických tkaninách, K. MIATEV o byzantské dekorativní keramice, G. ROBINSONOVÁ o ikonografii tkanin a I. GOŠEV podává rozluštění řeckého nápisu na míse čís. 9 zlatého pokladu z Nagy-Szert-Miklós.

Tuto I. část II. svazku zdobí obrázky na 143 tabulkách.

Příloha obsahuje vylíčení průběhu kongresu a velice živý popis exkurse členů kongresu do Kalabrie a Apulie od G. de JERPHANIONA (s 12 obrázky). N. O.

*

Druhá část II. svazku přináší články týkající se byzantské hudby: 1. N. CAPPUYNS »L'histoire des livres liturgiques grécs« (470—473) — stručný přehled liturgických knih řecké církve (knih pro bohoslužebný zpěv také) se zvláštním zřetelem k *Trio-dem*; 2. D. CUCLIN »Le rôle du Chant Grégorien dans le passé jusqu' à nos jours et du Chant Byzantin, dans l'avenir« (474 až 480), ve kterém se uvádí několik zajímavých úvah ke staré otázce poměru byzantské církevní hudby k gregoriánskému chorálu; též otázky se týkají příspěvky: 3. A. D'ANGELI »La musica bizantina o reo-greca à il tramite fra la ellenica o classica e la gregoriana?« (481—488) a 4. G. SÜNNOL »Rapporti tra la musica bizantina e la musica latina-liturgica, specialmente il canto ambrosiano« (540—541), ve které autor na podkladě publikací *Scuola Superiore Arcivescovile di Musica Sacro v Miláně*

shrnuje v několika bodech výsledky badání o vztazích byzantské hudby ke zpěvu ambrosiánském; 5. H. J. W. TILLYARD »Neumes byzantins primitifs; système Coislin: un nouveau principe de déchiffrement« (542—543) navazuje na svou dřívější práci o dešifrování paléobyzantských neum (systém Coislin), uveřejněnou v »Journ. of Hellenic studies« (1921) a podává několik důležitých úvah o tomto dešifrování, zvláště o dešifrování neum hypostatických; 6. E. WELLESZ »Lo stadio attuale delle ricerche nel campo della musica Sacra bizantina« (546—547), projednává stručně o stavu badání v oboru byzantské hudby od r. 1909 podnes, zvláště o publikacích »Monumenta musicae byzantinae«; 7. J. D. PETRESCO ve větším článku »La lecture des manuscrits

musicaux byzantins des Xe, XIe, XIIe siècles« (509—520) vykládá o svých pokusech dešifrovati byzantské hudební rukopisy X. až XII. stol., o nichž již před tím referoval na kongresu v Sofii (1934) a ve svých zvláštních publikacích, a podává několik příkladů svého dešifrování.

Všechny tyto články jsou více či méně zkráceným obsahem referátů, proslovených na kongresu.

Velmi zkrácen je článek: C. HOËGA »Sur le Prophetologium« (488—489), obsahuje jen několik řádek o nejnovější publikaci ze serie »Monum. Musicae Byzantinae« — »Prophetologium«. Z referátu L. TARDA »Sui testi teorici della melurgia bizantina« (541) je uveden jen název a krátká poznámka o obsahu. † *Dr. F. Steško.*

NEKROLOGY—NÉCROLOGIES

† Д. В. АЙНАЛОВ

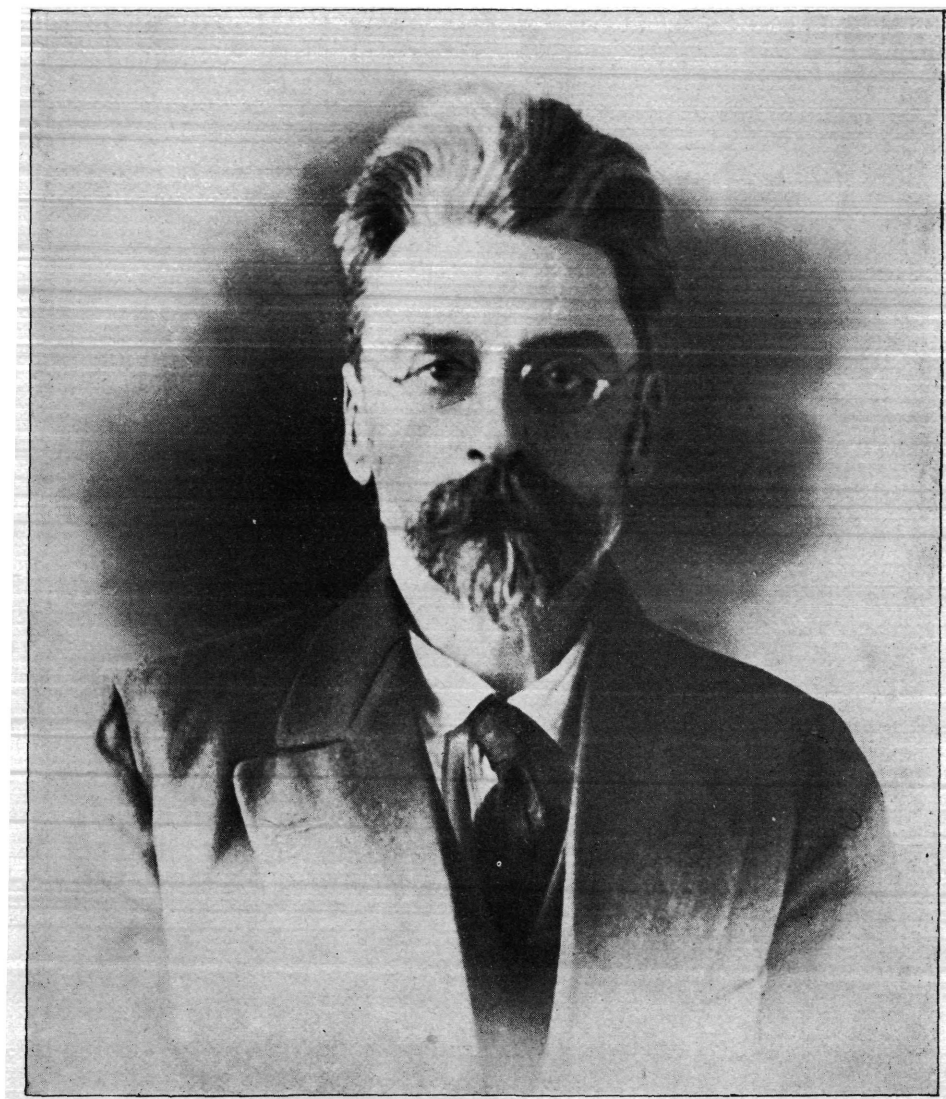
(1862—1939)

Двенадцатого декабря 1939 г. скончался в Ленинграде выдающийся русский ученый, бывший профессор СПбургского Университета, доктор теории и истории искусств, Дмитрий Власьевич Айналов.

Покойный родился в 1862 г. в Мариуполе. По окончании классической гимназии в родном городе, он поступил на историко-филологический факультет Новороссийского Университета в Одессе. В это время там читал историю искусства Н. П. Кондаков и Д. В. вместе со своим другом, Е. К. Рединым, стал одним из его учеников. Сильная личность учителя сразу определила характер ученой работы молодых исследователей и круг их научных интересов. В его ученой мастерской они приобрели то умение тщательного аналитического изучения памятника, которое делается отличительной чертой всей дальнейшей их научной работы. Они применили его еще будучи на университетской скамье при исследовании самого значительного памятника древнейшей поры русского искусства, которое они издали, как совместный труд («Киевский Софийский собор», СПб., 1889). Заграничная командировка, которую Д. В. провел в большей ее части в Италии, дала ему возможность подвергнуть внимательному изучению памятники древнехристианского искусства Рима, Неаполя и Равенны, результатом которого была его магистерская диссертация «Мозаики IV и V веков» (СПб., 1895). Работа над ранневизантийскими памятниками искусства привела Д. В. к убеждению, что византийское искусство, вопреки господствовавшему тогда в западно-европейской науке мнению, не произошло из римского, но развилось на

основе эллинистического искусства Востока с его художественными центрами Антиохией и Александрией. Это он блестяще доказал в своей докторской диссертации «Эллинистические основы византийского искусства» (СПб., 1900). Выводы этой книги, подкрепленные более резко выраженными положениями годом позже изданного сочинения И. Стржиговского «Orient oder Rom» (Leipzig, 1901), были приняты почти всеми выдающимися представителями византиноведения в Европе. Несколько лет спустя вышел в Берлине немецкий перевод этой книги. То, что она и до сих пор, спустя почти полвека, не утратила своего значения и интереса, доказывается известьем, что в Соединенных Штатах северной Америки готовится английский ее перевод.

Свою педагогическую деятельность Айналов начал в Казанском университете, а в 1903 г., после перехода проф. А. В. Прахова в Киевский университет, был избран ординарным профессором СПбургского университета. Первым выступлением в Петербурге была его актовая речь на тему: «Летопись о начальной поре русского искусства». Чрезвычайно интересная речь эта мало кому известна, так как была напечатана в не имевшем широкого распространения «Отчете о состоянии и деятельности СПбургского Университета за 1903 г.» (СПб., 1904, 1—33). Лекции Д. В. читал и вел семинарские занятия в полутемной и тесной аудитории так называемого «Музея древностей» университета, за оригинальной формы полукруглым столом, вокруг которого размещались слушатели на стульях и на стоявшем под окном широчайшем диване. Д. В. лектор-

Проф. Д. В. Айналов.

скими талантами не обладал. Читал он тихим и монотонным голосом текст, написанный на листочках почтовой бумаги. Ни проекционного фонаря, ни иных учебных пособий, кроме книг, не было. Текст иллюстрировался картинкой в книге, которая передавалась из рук в руки слушателями. При такой системе было очень трудно слушать лекцию и следить за иллюстрациями к ней, которые всегда очень запаздывали, и оставалось или слушать текст или смотреть картинки. Одни слушали изложение, а потом в перерыве, на скоро, набрасывались на картинки, многие же переставали слушать и лишь рассматривали картинки. Благодаря такой постановке дела, многие интереснейшие наблюдения профессора и его часто весьма остроумные заключения ускользали от внимания слушателей. При семинарских занятиях Д. В. стремился заменить проекционный фонарь большим количеством фотографий и книжных иллюстраций так, чтобы почти каждый участник имел перед глазами изображение того памятника, о котором идет речь. Для этого часто делались даже прорисы с этих изображений и размножались на гектографе. Связных рефератов на определенную тему Д. В. требовал только от старших студентов, бывавших у него в семинаре не менее года, а главным образом занимался всесторонним разбором памятников, привлекая к нему всех участников семинара и настаивая на том, чтобы каждый достигал как можно большей изощренности в наблюдении и выражался кратко и точно. При этом, особенно в произведениях живописи, обращалось главное внимание на стилистические особенности памятника. Это было одной из главных заслуг Д. В. — он был первым из русских историков искусства, который занимался изучением стиля, давал ясное представление о том, что такое стиль и учил его пониманию других. Блестящим результатом его занятий стилем является третья его круп-

ная работа «Византийская живопись XIV столетия» (Пгрод, 1917). Сравнивая мозаики константинопольской Кахрие-Джами и притворов собора св. Марка в Венеции, он разбирает особенности горного и архитектурного пейзажа в них и устанавливает их типичные черты, находя замечательное родство их форм с формами ландшафтной живописи начального итальянского возрождения. Наблюдая затем построение фигур, а особенно способ изображения складок, острых и беспокойных с развевающимися, зигзагообразными концами одежд, он видит в них чисто-готический склад. Конечный вывод Д. В. напрашивался сам собой — византийское искусство эпохи Палеологов развилось под влиянием западного, романо-готического и итаलो-венецианского искусства и этим сближается с искусством раннего итальянского возрождения. С этим выводом мы в настоящее время полностью согласиться не можем — нам это не позволяет сделать изучение прекрасных росписей XIII в. в сербских церквях, а особенно замечательной стенописи 1164 г. Нерезского храма. Не было виной Д. В., что в то время, когда он писал свое исследование, эти памятники живописи еще не были известны.

Лекции Д. В. издавались несколько раз в литографированном и печатном виде, но, кажется, ни одно издание не было закончено. Лекции по древнерусскому искусству в переработанном виде послужили материалом для изданного, к сожалению, только на немецком языке, в серии «Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte», сочинении в двух частях, под заглавием «Geschichte der russischen Monumentalkunst» (Walter de Gruyter & Co. Berlin und Leipzig. I. 1932, II. 1933).

Главное внимание Д. В. привлекали вопросы, касающиеся живописи, как византийской, так и древне-русской и западной. На Западе его интересует эпоха

Возрождения в Италии («Этюды по истории искусства возрождения. I. К истории мозаик церкви S. Maria Maggiore в Риме. II. Живопись Джотто в нижней церкви св. Франциска в Ассизи». «К вопросу о росписи потолка Stanza Eliodoro в Ватикане». «Vinciana», 1927 и «Этюды о Леонардо да Винчи», Ленинград, 1939). Занимался он и архитектурой («Памятники христианского Херсонеса. I. Развалины храмов.» Москва, 1905, «Мраморы и инкрустации Киево-Софийского собора и Десятинной церкви» и «Архитектура черниговских храмов»).

Особенную любовь питал Д. В. к комментированию и объяснению древнерусских текстов, что он делал с большим остроумием, как можно убедиться по «Некоторым данным русских летописей о Палестине», а особенно по «Примечаниям к тексту книги Паломник Антония Новгородского».

Д. В. Айналов был маленького роста, худенький, явно выраженного южного типа. Не смотря на то, что он очень высоко ставил свое профессорское звание и положение, которое он занимал

в ученом мире, удивительная скромность была его отличительной чертой. Тихий, мало заметный, он был немного «не от мира сего» — погруженный в себя и в свою науку, он мало замечал окружающую жизнь и всегда немного отставал от нее. Слабый физически и болезненный, он любил людей здоровых и сильных и тайно увлекался «борьбой», ходил в цирк смотреть на борьбу и выписывал какой то специальный журнал для борцов. Живя почти постоянно в столице, он всегда мечтал о «своей» земле, о «своем» домике, где нибудь в тихом провинциальном уголке. Наконец, в 1909, кажется, году он приобрел участок земли с домиком в городе Козельце, Черниговской губернии, на родине своей супруги, Надежды Ростиславовны, происхождением которой от св. Михаила, великого князя Черниговского, он очень гордился. Убежденный демократ и свободолюбец, он в императорский период открыто и смело выражал свои мнения и всегда защищал студентов, всячески им помогая. Впрочем, он делал это также и потому, что обладал удивительно добрым сердцем.

Н. Окунев.

† PROFESOR STEFAN S. BOBČEV

Z řad význačných postav bulharských odešel dne 8. září 1940 čelný právní historik prof. Stefan Savov BOBČEV, dosáhnuv vysokého věku 87 let. Bulharská věda v něm ztratila zakladatele bulharské právní historie, již zesnulý zasvětil téměř veškerou svou životní práci.

Životní dráha Bobčevova nebyla klidná — ba naopak vyznačuje se hned od počátku hojnými nesnázemi, jež citelně zasahovaly do jeho života. Narodil se v Eleně v severním Bulharsku 20. ledna 1853 z chudých rodičů, kteří jen těžko mohli mu dopřáti studia na gymnasijsní pobožce medicinské otomanské školy v Cařihradě. Gymnasijsní studium odbyl tam v letech 1868—1871, načež studoval lékařství na této škole. Ale rok před tím, než obdržel

lékařský diplom, upadl hlavně pro svoji politickou činnost do podezření tureckých úřadů a byl nucen r. 1876 uprchnout do ciziny. Zprvu pobýval v Oděse, kde působil jako žurnalista (vydával časopis »Citáliste«, »Den« a přispíval i do jiných). Na počátku rusko-turecké války odešel do Bělehradu jako zástupce bulharského představenstva v Oděse a po té do Bukurešti, kde založil a vydával věstník »Stara Platinia«. V r. 1877 vrátil se s postupujícím ruským vojskem do Trnova, kde se stal úředníkem městské správy. Ale ještě téhož roku službu opustil a odebral se do Moskvy, kde se dal zapsat na právnickou fakultu, na níž dosáhl r. 1880 hodnosti kandidáta práv. Ani během této doby nezanechal publicistiky, jež byla asi zdrojem

jeho výživy a přispíval do různých ruských časopisů (Mosk. Vědomosti, Russkij věstník a j.). Po skončených studiích v Moskvě vrátil se do Bulharska, kde se stal předsedou okružního soudu v Plovdivě, za tři léta na to postoupil na člena vrchního soudu v témž městě a rok potom (1884) zaujal funkci ředitele (ministra) spravedlnosti ve východní Rumelii. Avšak politické události, jež nastaly v Bulharsku r. 1886, přinutily Bobčeva, že znovu musil opustiti Bulharsko; zprvu se odstěhoval do Cařihradu a pak zase do Ruska, kde se znovu věnoval publicistice. Po třech letech mohl se Bobčev zase vrátiti domů a věnoval se advokacii, zprvu v Plovdivě a od r. 1899 v Sofii. R. 1893 založil s M. Madžarovem časopis »Juridičeski Pregled« a rok po té počal vydávati též list »Bulgarska Sbirka«. Měl též účast při založení spolku bulharských právníků a spolku bulharských spisovatelů a publicistů, v nichž zastával vedoucí funkce. Od r. 1902 počal přednášeti na sofijské universitě »Dějiny bulharského práva«.

Jako advokát účastnil se Bobčev hojně života politického. Po řadu let byl sněmovním poslancem, až r. 1911 zaujal v kabinetu Gešovově křeslo ministra národní osvěty. Na sklonku r. 1912 převzal hodnost bulharského vyslance v Petrohradě, kterou zastával až do konce balkánské války, kdy se zase vrátil do Sofie a věnoval se vědecké práci a publicistice. V r. 1921, kdy slavil padesáté výročí své vědecké, publicistické i státnické činnosti, byl zahrnut hojnými poctami a vyznamenán řádem sv. Alexandra I. třídy.

Vědecká činnost S. S. Bobčeva jest rozsáhlá a vykazuje i taková díla, jež si zachovávají trvalou hodnotu. Není účelem této stati hodnotiti celé životní dílo Bobčevovo po všech jeho stránkách; vymykalo by se to z rámce časopisu, jakým jsou »Byzantinoslavica«. Poukážeme jen na díla, v nichž se Bobčev nezbytně setkal s byzantskou látkou a byl tudíž nucen k ní přihlížeti. K nim náleží na př. práce

»Edin pametnik na staroto bulgarsko pravo« (Sofia 1901), kde se autor zabývá nejstarší slovanskou právní památkou »Zakonaz sudnyj ljudemaz«, jež vykazuje zřetelný vliv byzantské Eklogy. Dále sluší uvést studii »Agazlask (prid) i proizščozdenieto na prikjata«, kde autor pojednává o věnu v právu bulharském v souvislosti s byzantským ποοιζ (Sofia 1904; ruský zpracováno ve »Sborniku statej po slavjanověděniju«, Petrohrad 1906). Též spis »Starobulgarski pravni pametnici« zapadá do oboru byzantologie; autor v něm podal vydání církevně-slovanských chrysobulů, jež pocházejí od bulharských carů, církevně-slovanských výňatků ze světské části Kormčí knihy, text »Zákona sudného ljudem« a pod., což vesměs jsou prameny, založené na materiálu byzantském. Dnes je tato publikace již bibliofilskou vzácností. Je pochopitelné, že ani ve svém obsáhlém spise »Istorija na staroto bulgarsko pravo« (Sofia 1910) nemohl autor ponechat stranou právo byzantské, jež zejména v oboru práva státního uplatnilo svůj vliv na právo bulharské, takže četné instituce byly z něho přímo recipovány; na mnohých stránkách uvedeného spisu jest mu věnována náležitá pozornost. Hlavní práce Bobčevovy věnovány jsou arci domácímu právu bulharskému. Při nedostatku písemných právních památek bulharských sáhl Bobčev do druhého zdroje právní kultury, t. j. do právních obyčejů, v nichž se staré právní normy dochovaly až do nynějších dob díky konservativnímu způsobu života venkovského lidu. Podobně jako prof. Valtazar Bogišić sebral v sedmdesátých letech minulého století svůj známý »Zbornik« právních obyčejů jihoslovanských, tak i prof. Bobčev mnohaletou práci nashromáždil svůj »Sbornik na bulgarskite juridicheski običaji«, čímž vytvořil základní dílo, pomocí jehož lze si aspoň částečně utvořiti obraz, jak asi někdejší právní řády bulharské vypadaly. Také spis »Bulgarskata čeljadna zadruga v segašno i minalo vreme« (Sofia 1907) vzbudil svého času

zaslouženou pozornost. Četné jiné práce Bobčevovy z oblasti dějin práva bulharského i z jiných oborů pomíjíme, odkazující na jejich seznam, obsažený v jubilejním sborníku Bobčevově, vydaném redakcí Chr. Cankova.

Za své zásluhy vědecké poctěn byl Bobčev členstvím jihoslovanské akademie

v Záhřebě, České Akademie věd v Praze; byl též čestným členem »Slovanského dobročinného spolku« v Petrohradě a j. Až do vysokého věku si zachoval obdivuhodnou duševní sílu a pracoval literárně až do posledních chvil života. Bulharsko ztratilo v něm muže, jenž dal své vlasti významný přínos do pokroku její kultury.

T. Saturník.

† PROFESOR JOSEF STRZYGOWSKI

Dne 5. ledna 1941 zemřel ve věku 79 let Josef Strzygowski, až do r. 1933 řádný profesor dějin umění na vídeňské universitě. Přesto, že na svou učitelskou činnost kladl obzvláštní váhu a uměleckohistorické výchově věnoval též několik samostatných spisů, zůstane pro mezinárodní obec badatelskou jméno Strzygowského spojeno vždy s představou jeho vědeckého díla.

S literárním dílem Josefa Strzygowského, co do rozsahu, těžko snese srovnání dílo některého jiného současného historika umění. Přehled této činnosti vykazuje vedle více než desítky obsáhlých knih, téměř nepřehlednou řadu menších i drobných prací z oborů, někdy vůbec dosud vědecky nedotčených. Všechny tyto práce však jsou spojeny jednotící myšlenkou. U žádného jiného historika umění nenajdeme přímo vášnivě se probíjející touhu po syntese, po jednotném názoru na podstatu uměleckého tvoření minulosti. Původně dvě různé sféry jeho uměleckohistorického zájmu: Blízký Východ (iránské umění) a evropský Sever sbližují se v díle Strzygowského stáří v závěrečné syntese tří pásů umění: rovníkového jihu, severu a středního pásu velkých panství.

Nás především zajímá, s hlediska programu našeho časopisu, Strzygowski jako historik umění byzantského a umění křesťanského východu vůbec.

Prvé veliké dílo, jež zahajuje řadu pojednání o poměru Východu k evropskému umění: »Orient oder Rom« vyšlo r. 1901. V něm Strzygowski, jenž po osmi letech

měl zaujmouti kathedru Wickhofovu na vídeňské universitě, kategoricky zaujímá v nejvýznamnějším problému evropských dějin umění stanovisko zásadně odporující názorům vídeňské školy, jejímž byl právě tento jeho předchůdce čelným představitelem. V mnohém dala pozdější bádání za pravdu thesi Strzygowského, že v období prvních tří století naší éry vzniklo samostatné umění křesťanské na Blízkém Východě: v Malé Asii, v Syrii a v Egyptě, jež bylo nezávislé na oficiálním umění římském a vyznačovalo se, kromě realistického řešení problémů figurálních, zvláště zálibou v dekorativnosti. Strzygowski přiznává helenismu velemíst římského východu což jejich jest, vyzvedá však zvláště podíl domácích tradic Východu, které nemohla a snad ani nechtěla setřítí moc imperia, representovaná poměrně tenkou vrstvou vládní moci, ztrácející se v domácím prostředí ethnickém a kulturním. Přesto, že mnoho na těchto názorech změnil sám Strzygowski, zvláště vytyčením theorie iránské, jež zatlačuje význam helenistického uměleckého tvoření do pozadí, za to novější bádání historické podložilo tuto theorii zjištěním předpokladů, za nichž křesťanství na Východě mohlo předstihnouti pronásledované dosud křesťanství na Západě.

Prvým z velkých objevných děl Strzygowského, jichž následuje ještě několik, je roku 1903 vydaná monografie o stavitelství malasijské plošiny: »Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte«. Bohaté zbytky architektury, originální jak technikou, tak slo-

hem, dovedly Strzygowského k závěrům, že právě zde nutno hledati ohnisko nového světového umění, ohnisko, které nepřijímá nic od Říma, nýbrž ze svého originálního fondu dává Západu. Ve vysokém hodnocení stavitelství této oblasti nezastavil se ani před snížením významu Egypta a Syrie v tomto velikém dějství.

Zbytky paláce v Mšattě, zvláště jeho reliéfní sokl, jenž také přičiněním Strzygowského byl přenesen do Musea císaře Fridricha v Berlíně, byl podnětem k několika jeho studiím, z nichž nejobsažnější vyšla knižně r. 1904. Památka svými zvláštnostmi tektonickými a ornamentálními obrací zřetеле Strzygowského dále od oblasti středomořské do nitra asijské pevniny. Již sám způsob obložení cihlového zdiva paláce kamenným massivem soklu připomíná paláce babylonské a perské, jejichž zdivo bylo dekorováno polychromním obkladem z polévaných cihel. I četné složky bohaté ornamentiky mšatské ukazují do starých zřidel perského umění. Ale ukazuje sem i hlavní ornamentální prvek, rézový, do něhož jsou umístěny motivy zvířecí. Pro tento motiv, jinak příznačný pro umění císařské, nachází Str. paralelu v památkách čínských. Střed velké vzdálenosti mezi Moabem a Čínou jest pak centrem, z něhož vyzařují vlivy na obě strany; je to východní Iran. Sám Iran nezachoval stavební památky doby sassanovské, dík stavební technice a atmosférickým poměrům, které proměnily stavby z nepálených cihel v poměrně krátké době v hromadu hlíny. Proto nutno hledati projevy iránského uměleckého tvoření ponejvíce v okolních zemích, kde udržely se jen díky změně stavební technice.

Již dříve, r. 1900, v úvodu ke katalogu kairského musea, vystala Strzygowskému idea iránského centra, kde hledal ohnisko tvůrčí činnosti, z něhož vzešly i památky africké, ať již koptské či islámské. Tentokrát byl Str. nucen ustoupiti s názorem, který byl spíše improvizován než doložen.

Na zbytcích křesťanského chrámu, snad z doby Konstantinovy, pojatých do budovy

mešity v Amidě, ukázal r. 1910 Strzygowski, že tradice antické byly na půdě Mezopotamie ovlivňovány Východem, takže zde vznikla architektura originálnější než architektura anatolská jako součást umění odlišného od umění středomořské pánve.

Kruh kolem spíše ještě tušeného než zjištěného centra — Iranu, se uzavírá. Strzygowski přistupuje k probádání oblastí, jež s ním bezprostředně sousedí. Po světové válce vychází objemné dílo, jež co do objevnosti předčí knihu o maloasijské architektuře: »Die Baukunst der Armenier und Europa«. Nesmírné množství stavitelských památek sahajících až do 6. a 7. století, zpřístupňuje se zde po prvé v celém rozsahu evropskému bádání. Pro Strzygowského má však toto pojednání o arménské architektuře daleko větší význam než jen publikace dosud neznámého materiálu. Je to další krok k hledání starého Iranu. Je to především typicky arménská konstrukce kupole na čtyřúhelném půdorysu, opírající se buď o trompy nebo o sloupové podpěry ať již volné či přilehlé k stěnám, jejíž vznik hledá Strzygowski v sassanidském Iranu a ještě dále v parských chrámech ohně. Budova o čtvercovém půdorysu s kupolí jest Strzygowskému iránskou praformou: jejími původci jsou Iránci, v jejich díle pokračovali Arméni a dovršili je Řekové, když odvrhli podélnou, valeně zaklenutou budovu, kterou přechodně převzali ze semitské tradice sdílené jim Mezopotamií a Malou Asií. Podle názoru Strzygowského přešlo toto základní řešení problému kupole vztýčené na čtyřúhelném půdorysu a propracované v několik typů Armény i na Západ, kde vděčí jejich vlivu za svůj plán několik staveb t. zv. starokřesťanských, ale kde se tyto vlivy ozvaly i v stavitelství renesančním.

Iránské vlivy vyzařují však, podle Strzygowského, do celého prostoru asijského. Předpokladem pro to je vliv mazdaismu na buddhismus. Strzygowski sleduje tyto stopy iránských vlivů v knize: »Asiens bildende Kunst« (1930) ve dvou originálních motivech iránských: oblouku, původním to ol-

táři ctitelů ohně a v obrazu krajiny, jako symbolu velebnosti vyzařující, podle Avesty, z nejvyššího božstva Ahura Mazda. Syrské a palestinské mosaiky i mosaika u sv. Konstantce v Římě, najdou v této theorii své cdůvodnění a původ.

O dvě léta dříve dokončil Strzygowski knihu o umění Syrie, jež vyšla až r. 1936 francouzsky pod názvem: »L'ancien art chrétien de Syrie«. V ní uzavřel Strzygowski kruh svých studií o umění zemí obklopujících Iran a jeho pramenech. Upírá v ní Syrii uměleckou originalitu; její poměry geografické a ethnografické nejenom umožňují, ale přímo vyvolávají střetnutí a vzájemné prolínání různých základních ideí uměleckého tvoření. Iránský symbolický ornament vinné révy uplatňuje se na antiochijské číši stejně tak jako nejstarší křesťanské ikonografické typy, vyšlé z aramejských semitských středisek theologických.

Charakteristickým znakem vědecké činnosti Strzygowského jest neustálý vývoj. Přesto, že každé z jeho velkých děl předkládá čtenáři nové, překvapující kredo, jest Strzygowski sám prvý z těch, který nehodlá na ně přísahati. Téměř v každé jeho knize shledáváme změnu jeho dosavadních názorů. On sám s obdivuhodnou otevřeností dovedl prohlásiti svůj starší názor za překonaný; ve svém díle o arménské architektuře prohlašuje na př., že vlastně až od roku 1910 počíná budovati a teprve po dalších šesti letech cítí pevnou půdu pod nohama a touží, aby mohl nyní svoji Amidu znovu zpracovati. Zde úplně zavrhl také jednu ze svých význačných vědeckých prvotin »Das Edschmiazdin-Evangeliar«. Ale není potřebí ani výslovného uznání autorova, abychom poznali, jak Strzygowski obětuje stále se krystalisující umělecko-historické syntese o iránském umění své dřívější názory, které vycházely z dílčích premis a pohybovaly se v omezených úsecích času a prostoru, v době, kdy velké závěry Strzygowski spíše jen tušil a kdy cítil jejich nutnost. Málom který vědec XX. století byl nucen tolikrát sáhnouti k polemickému peru jako Strzygowski, málo-

který projevil v diskusích tolik vášnivě, výbušně, ale při tom přesvědčivě prudkosti. Dovedl hájiti své přesvědčení se zaujetím hodným obdivu. Nic však nedosvědčuje lépe oprávněnost tohoto postoje bojovníka vlastní pravdy proti všem, a nic také lépe nevyvrací často předhazovanou povrchnost jeho koncepcí, než uznání, kterého se mu dostalo od oponentů. Stačí poukázati na to, že nebyl to nikdo menší než G. Millet, jenž r. 1908 napsal prudkou polemiku proti Strzygowského koncepci »Orient a ne Řím«, který r. 1936 vydává Strzygowského knihu o syrském umění s úvodem, v němž podrobně a oddaně seznamuje západoevropský vědecký svět s jeho dílem. Jiné satisfakce se dočkal Strzygowski od S. W. Ramseye, jenž r. 1903 zařadil se mezi ty, kteří pochybovali o časném datování maloasijských architektur, ale již o čtyři roky později, po vlastním zkoumání těchto památek, uznal správnost vročení Strzygowského.

Pro toho, kdo se včetl do prací Strzygowského a poznal v nich autora jako neústupného, úporně za svým cílem jdoucího bojovníka vědecké pravdy, velmi překvapí jeho lidská stránka, jež se v pasážích osobně vyhraněných jen kmitne. Tento přísný anatom temných oblastí uměleckého tvoření přiblíží po 35 letech vědecké činnosti konečný závěr své filosofie umění větou: »Die bildende Kunst ist eine der Lebensweisheiten«, jako bojovnou výzvou proti mnohým, kteří je »mit Unrecht als das Um und Auf der ‚Geschichtswissenschaft‘ ansehen«. O tom, jak v této vervní a těžko snášenlivé bytosti sídlila duše jemná a citová, svědčí poslední věty úvodu ke knize o arménské architektuře a její dedikace, stejně tak jako závěrečná poznámka v jeho díle o syrském umění, v níž se loučí Strzygowski s oblastí otázek vízických se k t. zv. byzantskému problému.

To, co Strzygowski vykonal v jiných oblastech duchovních věd, bude oceněno jinými: pro nás, byzantology a historiky východokřesťanského umění zůstává jednou z největších postav naší vědy.

J. M.

† DIMITRIJ A. RASOVSKIJ

Dne 6. dubna 1941 zahynul tragicky při surovém německém náletu na Bělehrad tajemník Archeologického ústavu N. P. Kondakova v Bělehradě, Dimitrij Aleksandrovič Rasovskij.

Narodil se 17. října 1902 v Moskvě a prožil své mládí jako žák kadetského korpusu v Moskvě a jako posluchač historicko-filologické fakulty moskevské university v bouřích války, revoluci a v emigrantském prostředí. Měl to štěstí, že jeho putování za hranicemi domova netrvalo dlouho, takže po příjezdu do Prahy mohl vstoupiti na filozofickou fakultu české Karlovy university, kde r. 1928 nabyl doktorátu.

D. A. Rasovskij ještě jako student Karlovy university se stal členem kroužku soukromých žáků N. P. Kondakova, kteří po smrti svého učitele zorganizovali svoji další činnost v Seminarium Kondakovianum, a patrně zde, stejně jako A. P. Kalitinskij a částečně i N. M. Běljaev, podlehli zájmu svého učitele pro studium kočovnických národů. Tento zájem určil také směr vědecké činnosti D. A. Rasovského po ukončení universitních studií. Všechny jeho práce jsou věnovány studiu otázek kočovnických národů, zvláště však jejich významu pro dějiny slovanských národů, jmenovitě Rusů.

Rázu spíše povšechného, jakýmsi úvodem do pozdějších podrobných studií, jest pojednání o významu »Черных клобуков« v dějinách starého Ruska.¹ Rasovskij zjišťuje na podkladě zpráv ruských kronik význam, kteří měli tito kočovníci turkského původu, příslušníci kmenů Torků, Pečeněgů a Berendějů, jež staří Rusové zvali »svými pohany« nebo společným názvem »Černými klobouky«, a to nejen jako námezdní bo-

jovníci ve vojenských srážkách Rusů s Polovci, ale také jako osobní jízdní vojsko panujícího knížete ve vnitřních záležitostech kijevské Rusi, kde jim jejich vojenská zdatnost předurčovala úlohu téměř praetorianskou v domácích rodových intrikách. K tomuto temat, pro historika rané Rusi zvláště přitažlivému, vrátil se Rasovskij ještě jednou v podrobnější studii, kde ukázal na význam »Černých klobouků« ve XII. století.^{1a}

Se zájmem ryze historickým obrací se Rasovskij k proslulému Codex Cumanicus² v Marcianě a využívá bohaté literatury, která Codex osvětlila po stránce filologické, klade si otázku, jež touto literaturou nebyla dosud vyčerpána, otázku po smyslu a původu tohoto jediného slovníku kumánské řeči. Připojuje se k mínění V. V. Bartolda, že Codex, resp. jeho předloha vznikla z praktické potřeby, staví se však jak proti mínění starších badatelů, že vznikla prací italských kupců, tak proti mínění W. Banga, že je dílem františkánského misijního kláštera v Sarai a dochází k závěru, že to byl slovník celé italské kolonie v Solchatu (Starém Krymu), který byl nejen residencí náměstka chána Zlaté hordy, ale v XIII. a začátkem XIV. století též kvetoucím obchodním městem, v němž byla významná italská faktorie s vlastní katolickou duchovní správou.

Do jisté míry doplněním práce o historii Černých klobouků, jest obšírná stať o kmelech Pečeněgů, Torků a Berendějů v Uhrách a na Rusi,³ kde Rasovskij podrobným studiem nejenom historického, ale i archeologického materiálu, jakož i rozbořem místních názvů vymezil přesně sídla těchto tří kočovnických národů v Uhrách a v jižní Rusi a ukázal pak na jejich význam pro vo-

¹ О роли черных клобуков в истории древней Руси. Seminarium Kondakovianum I. Praha 1927 (str. 93—109).

^{1a} Русь, черные клобуки и половцы в XII. в. — Сборникъ въ память на профессора Петръ Никова. София 1939 (str. 369—378).

² К вопросу о происхождении Codex Cumanicus. Seminarium Kondakovianum III. Praha 1929 (str. 193—214).

³ Печенегы, Торки и Берендеи на Руси и в Угрии. Seminarium Kondakovianum VI. Praha 1933 (str. 1—64).

jenskou obranu obou zemí, ale i na vliv, který vykonávali na poměry vnitrostátní.

Všechny tyto národy byly ze svých původních sídlišť vytlačeny buď bezprostředně či prostředně Polovci (Kumány), jimž Rasovskij věnoval čtyři obsáhlé stati⁴ tvořící bohužel neukončený celek. Počíná zjištěním původního sídla Polovců, jejich rasy, původu a jména, sleduje jejich postup na západ v druhé polovici XI. století, zjišťuje na základě údajů historických, archeologických a zkoumání topologického sídliště, která zaujali na stepních oblastech od Irtyše až po dolní Dunaj od XI. do XIII. století. Na této ohromné ploše ovšem vytvořili jednotný politický celek, nýbrž rozpadali se na pět na sobě nezávislých skupin, z nichž každá měla svou jižnější oblast pro zimní pobyt a severnější oblast pro kočování letní. Na rozdíl od jiných turských národů — Seldžuků a Osmanů — Polovci zůstali kočovníky a proto i při četných výbojích, kterými zasáhli do dějinného vývoje krajín kolem Černého moře, zvláště do dějin ruských, nevytvořili politické teritorium, jaké mohli vytvořit jen národové usedlí, proto také nebyli trvalými nepřáteli sousedních států, jejich výboje vycházely pouze z potřeby získati menší stepní oblasti. Nájezdy Polovců proti Kijevské Rusi trvající od r. 1062 do konce XI. století skončily porážkou, kterou jim způsobil Vladimír Monomach a stažením do oblasti kavkazské, kde vytvořili jádro armády gruzinského krále Davida II. v bojích proti Peršanům, Arménům a Seldžukům. Ale po smrti svého přemožitele vracejí se Polovci do ruských stepí a stávají se vojenským čini-

telem v rozbrojích knížecí rodiny Rurikovičů.

Disposice velké práce Rasovského o Polovcích svědčí o tom, že Rasovskij hodlal v ní pokračovati; poslední kapitola o vojenské historii Polovců končí totiž rokem 1170, vystoupením chána Končaka, a její pokračování mělo pravděpodobně obsáhnouti poslední dobu, do roku 1223, t. j. do nájezdu Tatarů. Dokončení tohoto se však již nedočkáme.

S touto, můžeme-li říci životní prací Rasovského, souvisí též několik dalších studií osvětlující s různých stran dějiny turských kočovníků. Tak na IV. byzantologickém sjezdu roku 1935 přednesl Rasovskij referát o Polovcích a Byzanci,⁵ kde podal přehled byzantského názoru na Polovce, jak se nám zachoval u byzantských spisovatelů, i kritiku tohoto názoru, zvláště pokud jde o význam Polovců jako nositelů — a do jisté míry i šířitelů — samostatné kočovnické kultury.

Obdobou tohoto referátu jest jedna z posledních prací Rasovského o poměru Polovců k Bulharům ve válkách Assenovců proti Byzanci a latinskému císařství,⁶ kde vysvětluje omezení vojenských akcí bulharských na období jarní, podzimní a zimní tím, že jejich významní polovečtí spojenci byli v letním období nuceni starati se v severnějších oblastech svých území o výživu stád a nemohli proto bojovat.

Do rámce těchto speciálních studií zapadá i drobná stať o Vladimíru Monomachovi,⁷ vítězi nad Polovci, stejně tak jako pojednání o významu sv. Vladimíra v bojích proti Polovcům,⁸ za jehož vlády byla zřízena

⁴ Половцы. Seminarium Kondakovianum VII. Praha 1935 (str. 245—262), II. Разселение Половцев. Ibid. VIII. Praha 1936 (str. 161—182), III. Пределы »поля половецкого«. Annales de l'Institut Kondakov IX. Praha 1937 (str. 71—85), a X. Praha 1938 (str. 155—177), IV. Военная история Половцев. Ibid. XI. Воеград 1940 (str. 95—118).

⁵ Les Comans et Byzance. Actes du IVe Congrès international des études byzantines. Sofia 1935 (str. 345—354).

⁶ Роль Половцев в войнах Асеней с византийской и латинской империями въ 1186—1207 годах. Списание на Българска академия на науките. София 1939 (str. 203—211).

⁷ Ve sbírce »Menschen, die Geschichte machten« a v jejím českém zpracování »Tvůrcové dějin«.

⁸ Русь и кочевники в эпоху святого Владимира. Владимирский Сборник в память 950-летия крещения Руси. Белград s. a. (str. 149—154).

prvá obranná opatření proti nájezdům Polovců a kdy po první byly získány turské kmeny severních oblastí za ruské spojence.

Jako znalec dějin kočovnických národů jižní Rusi účastnil se Rasovskij v historicko-filologických poznámkách k »Slovu o pluku Igorově«, v nichž po kritice dosavadních výkladů s úspěchem objasnil dva nejasné termíny: »Хинова« a »Тльковины«.⁹

Tato stručná přehledka vědecké práce D. A. Rasovského sama o sobě dostatečně ukazuje, jakým směrem šel vývoj tohoto mladého historika. Uvážíme-li, že Rasovskij pra-

coval za velmi těžkých životních podmínek, že vědecké práci mohl věnovati jen nepatrný zlomek dne, většinou však pracoval jen po nocích, udiví nás neobyčejný rozsah jeho prací, jenž svědčí o tom, že s láskou k vědě byla u něho spojena neobyčejná vytrvalost a píle. Houževnatá vůle o poznání detailů vyznačuje i ráz jeho díla a celý směr vědecké činnosti. Ruská historická věda ztrácí v něm pracovníka, jehož přínos k probádání nejstarších ruských dějin není nepatrný, ale jenž vyhraněností svých vědeckých zájmů a vlastnosti své práce byl velikým příslibem do budoucnosti. J. M.

† IRINA N. RASOVSKAJA-OKUNEVA

Spolu se svým manželem D. A. Rasovským zahynula jeho choť Irina Nikolajevna, rozená Okuneva, mladá historička dějin umění.

Narodila se 5. února 1913 v Petrohradě, ale celý svůj krátký život prožila v zahraničí, ponejvíce v Praze, kde také absolvovala ruské gymnasium. Zákon rodinné atmosféry způsobil, že se na Karlově universitě věnovala studiu dějin umění, kde byla začnou svého otce, prof. N. L. Okuneva, profesora Matějčka a Cibulky. Po skončení vysokoškolských studií prodlela rok v Bulharsku, kde studovala památky středověkého malířství a připravovala svoji disertační práci. Když byla sňatkem s D. A. Rasovským připojena k Bělehradu, našla zde v Ústavu N. P. Kondakova příležitost k další vědecké práci.

Nevíme, bohužel, kolik prací zůstalo v její pozůstalosti, zejména, zda dokončila obsáhlou studii o ikonografii života Panny Marie, již se obírala několik let, a proto hodnotice její, rozsahem skrovnou, ale příslibnou vědeckou práci, jsme odkázáni na několik jejích statí vydaných tiskem.

Je to především studie o zajímavé ruské ikoně sv. Nikity,¹ kterou autorka podle slohového rozboru klade do počátku XVI. století a připisuje ji novgorodské škole. Námět ikony, sv. Nikita bijící ďábla, jest jí podnětem k exkursu o jeho vzniku a vývoji, v němž ukazuje na to, že námět souvisí s legendárními texty, v nichž se líčí pokoušení sv. Nikity ďáblem ve vězení i vítězství Nikitovo nad satanem. Autorka správně rozpoznává zde určitý odraz dualistických ideí, jež pronikaly do hagiografické literatury již v X. století z bogomilské hereze. Náboženský význam Nikity jako fysického vítěze nad ďáblem dochází výrazu v umění zvláště tím, že byl zobrazován na hadcových a kovových amuletech, tedy v dílech určených pro prosté věřící, jimž hmatatelnost Nikitina vítězství nad ďáblem byla pocho- pitelná a proto zvláště blízká. I druhý ikonografický typ Nikity, vojína sedícího na trůnu, zvláště při srovnání s obdobnými vyobrazeními jiných světců-vojínů, není pouhým abstraktním reprezentativním vyobrazením, nýbrž symbolem vítězství nad ďáblem, neboli dobra nad zlem.

⁹ Заметки к Слову о полку Игореве. Приложение I. к Seminarium Kondakovianum VIII. Praha 1936.

¹ Икона св. НИКИТЫ, избивающего беса. Seminarium Kondakovianum VII. Praha 1935 (str. 205—215).

Cenným příspěvkem pro studium reliefních ruských ikon — řezaných i litych — jest studie o ruské břidlicové ikoně XVI. století,² jež kdysi náležela rodině Golochvastových a jež na rozdíl od ostatních památek tohoto druhu nese, vedle jména objednavatelova, i datum vzniku (1544). Ukazuje, jak ikona i námětem jest těsně spjata s rodinou objednavatelů.

Poslední vydanou prací Iriny Nikolajevny byla studie o ikonografii sv. Vladimíra;³ je až s podivem, jak poměrně vzácná jsou vyobrazení této nejvýznamnější osobnosti křesťanské Rusi vůbec, i to, jak poměrně

velmi brzy se v ruském umění vžívá pro jeho obraz typ starce, ač Sv. Vladimír umřel v nejlepším mužném věku, čehož si byli dobře vědomi ti, kteří razili jeho obraz na nejstarších ruských mincích.

Byzantologie vůbec, ale zvláště dějiny byzantského umění, trpí nejen nedostatkem pracovníků, ale stálým jejich úbytkem; zdá se, že čteme více nekrologů než jmen nových pracovníků. S tím větší bolestí píšeme vzpomínku na mladičkou kolegyni, od níž jsme očekávali ještě mnohou dobrou práci, zvláště v oboru dějin starého ruského umění.

J. M.

² Шиферная икона XVI-го века. *Seminarium Kondakovianum VIII*. Praha 1936 (str. 187—191).

³ Изображение святого Владимира. *Владимирский Сборник в память 950-летия крещения Руси*. Белград s. a. (str. 197—200).

REJSTRÍK

Sestavil Dr. Václav Žátek

- Aachen, Hans von A. 316
 Aaron 122, 133
 Abada, podle Masúdiho mořský průliv 101
 Abicht, roč. VII. 285
 Abraham (Avraam) 127, 138, 180
 Adelfotis, roč. VII. 213
 Adherbejdžan 105
 Afon viz Athos
 Afonij 140
 Agathonik (Agafonik), sv., muč. 126
 Agnello G. 320
 Ahura Mazda 328
 Achav 119, 121
 Achaz 133
 Achillovo závodíště (drom), písčité šíje na sev. pontském pobřeží 90, 91, 104
 Achim 133
 Achimaas 122
 Aichinger, roč. VII. 246
 Ajnalov D. V. 315, 322—324
 Akakij, sv. 132
 Akrúbuli, podle Jachji místo na chazarském břehu 101
 Aksentij, sv., muč. 126
 Al-Makím (Al-Amíd), arabský kronikář 88, 90, 101, 102
 Al-Rusija, arabský název Rusů 101
 Albánci, roč. VII. 217, 229
 Albanie, roč. VII. 236, jižní A. 251
 Aleksej, sv. 130
 Alexander, sv., biskup cařihradský 131
 Alexandra, princezna zachráněná sv. Jiřím 311
 Alexej, sv., život 22
 Alexej Michajlovič, roč. VII. 220
 Alexios I., Komnenos, byz. císař 291
 Alföldy 290
 Alivisatos Hamilcar 318
 Amastrida, výprava na A-u a Surož 104
 Ambrosios (Staurinos), metropolita v Caesarei 2
 Ameen (sym Ameena) 120
 Amfian, sv., biskup 130
 Amida, mešita v A. 327, 328
 amorijská dynastie v Byzanci 291
 Amos 133
 Ananiáš (Ananija), sv., muč. 127, 131
 Anastasijevič D. I. 317
 Anastasius, bibliotekář 146, 297
 Anderson Wil. 317
 Andronikij, sv., biskup 126
 Andronikos II. 297
 Andronikos III. 297
 Andronikos IV. 297
 Anfim, sv., muč. 128
 Anna, sv. 130, 133
 Antiochie 56, 85, 150
 Antipa, sv., biskup 131
 Anton (?), sv. 130
 Antonij, igumen moračský r. 1643 111, 140
 Antonín (Antonij) Vel., sv. 133, 140
 Apollonios Dyskol, roč. VII. 242
 Arabové 88, 89, 92, 93, 292; cestovatelé a kronikáři o Igorově výpravě r. 941 88, 89, 101, 103, 104, 107, 108; Al-Makím 88, 90, 101, 102; Ibn-al-Amíd 101; Ibn-Miskaveih 105; Ibn-Jachja 88, 90, 101; Masúdi 88—90, 101—103, 106, 108; válka s Byzancí 94; obrana byzantské říše proti A-ům 290
 Arefa, sv. 139
 Archilie, sv., biskup 126
 architektura: arménská 327, 328; byzantská 320; byzantská v Kalabrii a na Sicílii 319; ruská 310; syrské prvky v starokřesťanské architektuře v Illyrii 319; viz stavitelství.
 ariánství, arianismus: vliv na hlaholské písemnictví 145, 167, 168
 Arilje, kostel v A. 113, 114
 Aristarchi, D'A. 231, 235
 Aristinův nomokanon 318
 Arius 240

Do tohoto rejstříku jsou pojata také hesla z první části článku *J. Kurze* »K otázce členu v jazycích slovanských«, »Byzantinoslavica« VII., označená příslušným číslem ročníku.

- Arméni, roč. VII. 225, 229, 263, roč. VIII. 327, 330
 Armenica na Rylu, roč. VII. 225
 Armenie, roč. VII. 263, roč. VIII. 105
 Arměnochor u Bitolje, roč. VII. 225
 Arnim, B. von A. 308
 Arntz, roč. VII. 253
 Arsenij, sv., arcibiskup srbský 131, 140
 Artemij, sv. 139
 Asa 133
 Asie 290, 291
 Assemanův kodex, evangeliář, roč. VII. 219, roč. VIII. I, 147, 148, 175
 Assénovci 330
 Assisi, chrám sv. Františka 324
 Athanasij Alexandrijský 138
 Athonská hora, klášter Kutlumuš 317
 Athos 12, 52, 53, 120, 124; kláštery 320; cesta Porfiria Uspenského na horu A. 4
 Augustin, sv. 55
 Avdij, prorok 121, 127, 133
 Avel-Mechola 120
 Averkij, sv., biskup 131
 Avesta 328
 Avija 133
 Aviuda 133
 Avksentij, sv. 141
 Avraamij Smolenskij 295
 Avvakum, protopop, roč. VII. 219, 221, 246
 Avvakum, prorok 127, 133
 Azail 119, 121—123, 143
 Azarija, sv., muč. 128
 Azor 133

 Bačkovský klášter v Bulharsku 136
 Badžanakové (Pečeněhové) 101
 Baethgen 57
 Balkán, roč. VII. 220, 221, 229; roč. VIII. slovanské státy 292; umění ve XIII. stol. 319; Balkánský poloostrov 290, 292, 296
 Bally Ch., roč. VII. 249
 Ban Mitrofan, archimandrit 109
 Bang W. 329
 Barbora, sv. 43, 128
 Bărbulescu I. II, 174
 Bardas Fokas, byz. vojevůdce, 87, 89, 93, 94, 96
 Barlaam (Varlaam), sv., muč. 130, 132; prorok 133
 Bartold V. V. 329
 Bartoloměj, sv. 8, 127
 Bartoš Písař, roč. VII. 256
 Bártová Květoslava 87—108
 Basileios II., byz. císař 290; výprava na Sofii r. 986 296
 Basileios Nový, sv.; životopis 87, 88, 90—100
 Basileiové, byzant. císaři 291
 Basilius, sv.; liturgie 2, 7, 12, 15, 19, 21, 45, 46, 54; mše 34, 37, 39, 41
 Bassemafa, matka proroka Eliáše 122
 Baumstark A. 1, 5, 27
 Beaulieux L., roč. VII. 226
 Bedřich Barbarossa 296
 Behaghel, roč. VII. 267
 Bělehrad 295, 324, 331; III. mezinár. sjezd slov. filologů 145; ústav N. P. Kondakova 329
 Belić A., roč. VII. 220, 223, 225, 236, 237, 239, 242, 251, 259, 260, 291
 Běljajev N. M. II, 124, 329
 Benátky 145; chrám sv. Marka 323
 Benedikt, blaž. 8
 Benni T., roč. VII. 228
 Benveniste E., roč. VII. 243, 262
 Berdai (Berdau), podle Ibn-Miskaveiho město na Kavkaze 105
 Berechet St. 318
 Berendějové 329
 Berlín, museum císaře Fridricha 327
 Berneker E., roč. VII. 218, 223, 271; roč. VIII. 176, 178
 Bertaux E. 116
 Bertrand de la Broquière 296
 Beskydy, roč. VII. 237
 Bettini S. 320
 Bianu I. II
 bible — řecký text; recenze a třídy 55
 Bidlo Jar. III, 106, 108, 317; sborník IV
 Bílý Fr., roč. VII. 269
 Bithynie, bithynské končiny 93, 94, 96
 Bitolje, roč. VII. 225
 Blahoslav, bratr Jan B., roč. VII. 252, 270; roč. VIII. 178, 200, 267

- Blass Friedrich, roč. VII. 275, 277, 289, 293, 294, 296, 297, 299, 302, 305, 323; roč. VIII. 178, 200, 250
- Bloch, roč. VII. 262, 263
- Bobčev Stefan 324—326
- Boboščica, makedonský dialekt, roč. VII. 236
- Bobošec (Albanie), roč. VII. 234
- Bobrinskij A. A. 317
- Bodjanskij 302
- Bogdan Jan II
- Bogišić Valtazar 325
- bogomilství, bogomilská hereze III, 331
- Bogorodica; zobrazení v Morači 115, 118, 123—128, 130, 132—136, 138, 143
- Bogrea, roč. VII. 263
- Bohorič, roč. VII. 212
- Bojkové; dřevěné stavitelství 313; bojkovský dům, typ 313, 314
- Bontas, podle Masúdiho Černé moře 102
- Boris, sv.; hrob ve Vyšgorodě 315
- Bospor 87, 95, 101, 102; Bospor Kimmer-
ský (Kerčská úžina) 103, 104
- Bošković D. 113, 317, 320
- Brandstetter Renw., roč. VII. 286
- Brandt L. F., roč. VII. 217
- Bratři svatí 145
- Bratský klášter; chrám Zjevení Páně 316
- Brčić 57
- Bréhier L. 317, 320
- breviáře charvátsko-hlaholské 84
- Brightmann F. E. 1, 11, 20, 24, 25, 27—29, 47, 50
- Brindisi, roč. VII. 237
- Brno, roč. VII. 237
- Broch Olaf, roč. VII. 223, 253
- Brondal, roč. VII. 261
- Brückner Alex. VI, 11, 253
- Brugmann K., roč. VII. 224, 225, 241—243, 247, 249, 252, 254, 257, 258, 263, 264, 266; roč. VIII. 173, 181, 205, 206, 268
- Brunot F., roč. VII. 238, 239, 240, 244, 246, 247, 250, 253, 256, 258, 259, 261, 266
- Bruyne, de B. 56
- Budde, roč. VII. 253
- Budimir M., roč. VII. 236
- budhismus 327
- Bukurešť 324
- Bulharsko, roč. VII. 220, roč. VIII. 92, 103, 324, 325, 326, 331; bačkovský klášter 136; dějiny 297; historický zeměpis v B-u 296; napětí s Byzancí v X. stol. 106; mír 107; podrobení Byzancí 291; slov. liturgie sv. Petra v B-u 12
- Bulhaři, roč. VII. 213, 216, 217, 225, 234, roč. VIII. III, 92, 107; B. dunajští (Burdžan) 101, 103; B. volžští (Burgar) 101, 103; obrana byz. říše proti Bulharům 290; poměr Polovců k Bulharům 330; zjevení písma u Bulharů kolem r. 680 4
- Burdžan, podle Masúdiho dunajští Bulhaři 101, 103
- Burgar, podle Masúdiho volžští Bulhaři 101, 103
- Buslajev F., roč. VII. 214, 246, roč. VIII. 280
- Bury 291
- Byzanc, roč. VII. 232, roč. VIII. 295; kult proroka Eliáše 122; počítání let panování byz. císařů 317; styky s Polovci 330
- Byzantinci 92—102, 104, 106, 107, viz též Řekové
- byzantská: hudba 320, 321; literatura 289, 290, 300, 301; b. říše a slov. státy na Balkáně 292; byzantské: kroniky v literatuře církevně-slovanské III; křesťanství 291; umění 290, 312, 322, 326; právo 318; právo kanonické, vliv na právo rumunské 318
- Byzantsko 106, 107, 296; dějiny 297; heroická doba B-a 290
- byzantský: stát-dějiny 289, 290
- byzantští kronikáři o Igorově výpravě r. 941 87, 91—97, 99; Basileios Nový 87, 88, 90—100; Gergios Monachos 87, 88, 96, 97; Hamartolos G. 88, 90, 93, 96, 100; Kedrenos G. 87, 88, 90, 93, 95, 97, 100; Konstantin Manasses 97; Logothetova kronika 87, 88; Lev Diakonos 87, 91, 103—106, 108; Lev Gramatikos 87, 88, 90, 93, 100; Pseudosymeon 87, 88, 90, 91, 93, 95, 100,

- 104; Skylitzova kronika 88; Symeon Magister 87, 88, 91—93, 97, 100; Zonaras 87, 88, 90—93, 95, 97, 100
- Cankov Chr. 326
- Capocci Valentius 319
- Capparoni P. 320
- Cappuyns N. 320
- Capri, kostel sv. Konstance 319
- Carnoy A. J., roč. VII. 238, 246, 248, 249, 264
- »Carský průchod«, průsmyk 296
- Cartoian N. II
- Cařihrad III, 12, 85, 87—94, 98—102, 104, 106, 107, 121, 292, 296, 324, 325; chrám Boží Moudrosti 320; kostel P. Marie Mongolské ve Fanaru 320; kostel sv. Sofie 105; synoda trulánská 318; císařský palác byzantský 317
- Castelfranco G. 320
- Cerevo, vesnice v Bulharsku 297
- Cibulka 331
- Cimiskes Jan, byz. císař 103
- církevněslovanský jazyk IV.; památky, tradice latinské mše 22
- »Clausura Romanorum« 296
- Codex Cumanicus 329
- Codrington H. W. 1—4, 6—10, 12—15, 18, 23, 26, 27, 29, 32, 33, 35—37, 39, 41, 43, 45—47, 52, 54
- Collinet P. 318
- Combefis 244
- Condurachi 319
- Conev B., roč. VII. 217, 234, 247, 251, 261, roč. VIII. 173, 251, 280
- Corvi J. 318
- Cottas V. 320
- Crame K. 317
- Cuclin D. 320
- Cuendet G., roč. VII. 231, 257, 263, 267, 269, 272, 273, roč. VIII. 173, 176, 183, 186, 189, 190, 193, 194, 196, 200, 212, 268, 270—272, 274, 276, 280, 286
- Curentonův překlad 151
- Cyprian, sv., církv. otec 55
- Cyril (Konstantin), sv. 5, 11, 13, 23, 53, 253; autor modlitby s abecedním akrostichem a t. zv. Předmluvy k evangeliu 297—304; moravsko-panonský životopis 297; Vita s. Cyrilli 53
- cyrilice 302, 308
- cyrilometodějská doba, období 5, 10, 13, 16, 17, 52, 53; tradice 6; tradice o původu hlaholice 145; mše Petrova 21; cyrilometodějské: legendy viz *legendy*; otázky IV; prameny IV; cyrilometodějský: jazyk 302; překlad Písma sv. V, 288
- Čechové: slov. liturgie sv. Petra u Čechů 53
- Čechy: slovanská liturgie v Č. 13
- Čelakovský Fr. L., roč. VII. 245, 269
- Černá Hora 109, 144
- Černé moře, roč. VII. 237, roč. VIII. 87, 89, 93, 101—106, 330; pobřeží 95; kolébka Rusů 90
- »Černí klobouci« v Rusku 329
- Černyšev V., roč. VII. 335
- Červinka J. L. I
- Čína 327
- Čingischán: zákoník 317
- Čorović Vl. I
- Črepie, sv. 126
- Črncić 195, 197, 198, 318
- čtyřicet mučedníků 136
- Dacie, roč. VII. 236
- Dalmacie 116
- Dalmatin, roč. VII. 213; bible D-ova 212
- Damián, sv., muč. 129
- D'Angheli A. 320
- Daniel (Daniil), prorok 133
- Daniel, sv., arcibiskup srbský 134
- Danil Černý 311
- David 131, 133, 273
- David II., král gruzinský 330
- Debrunner A., roč. VII. 249—251, 265, 274, 275, 277, 279, 289, 293, 294, 296, 297, 299, 302, 305, 323, roč. VIII. 176, 178, 200, 250, 275
- Dečany, kostel-reliefy 320
- Deesis (Dejsus) 118, 143, 144
- Delbrück B., roč. VII. 243, 247, 249, 263, 264, 267, 268, roč. VIII. 172

- Delehay H., bollandista 304, 305
 Dere-charman 297
 Derocco A. 109, 112
 Diehl Ch. II, 291
 Diels P., roč. VII. 237, 254, 256, 272, 275, 317, roč. VIII. II, 174, 280
 Dimitrij, sv., muč. 127, 131, 135, 139
 Dimitrij Soluňský, sv., kánon 298, 299
 Dionisij Areopagit, sv. 131
 Dionisios, malíř »Šestodnévu« 311
 Dněpr, ústí 90, 103, 105, 108
 Dněstr 104
 Dobrovský Jos., roč. VII. 212—214, 228, 284, 303, 305, 323, 338, roč. VIII. VI, 145, 272, 280
 Dodekanes 318
 Dölger F. 289, 291, 317
 Dometius, sv. 239
 Dorothej, sv., biskup 131, 132
 Drenovjané, kmen v již. Albanii, roč. VII. 236
 Drevljané, boj Igorův s D-y 105
 Drinov, roč. VII. 215, 251
 Dromité (Rusové) 91, 104
 Ducange Ch. D. 91, 94, 97
 Dučić N. 109, 111
 Duch sv., sestoupení na apoštoly 128
 Dunaj, roč. VII. 220, 237, roč. VIII. 102, 296; dolní D. 330
 Durdík J., roč. VII. 245
 Durnovo N. 230, 302
 Durych V. F. VI
 Dvorník Fr. II, 11, 290
 Dvořák Max 312

 Efonija 133
 Efrem Sirin 132
 Egypt 326, 327
 Ehrhard Albert 289, 304—305
 Eleazar 133
 Elena, obec v sev. Bulharsku 324
 Eliáš (Ilja), prorok, roč. VII. 278; roč. VIII. zobrazení v chrámu v Morači 118—123, 133, 143, 144; ikona 310; kostel sv. E. v Kijevě 105
 Elišej, prorok 119—121, 133
 Elium 133
 Endzelin J., roč. VII. 255, 275

 Epifanij 122
 Epirský despotat 292
 Erben K. J. 96, 98
 Erpenius Th. 88
 Ertl Václ., roč. VII. 229, 241, 273
 Ešeáš 144
 Ětar (Petr?) 133
 etruský typ domu 313
 Eufrosim, sv. 132
 Eugen (Evgenij), sv. 126, 141
 Eugenie, sv. 43
 Eugeniův žaltář 226
 Euchologium Sinaiticum 216—225
 Eupraxie, cařihradská panna 43
 Eutsach (Evstafij), sv., muč. 126, 141
 Eustach, sv., arcibiskup antiochský 132, 134
 Eustach, patriarcha konstantinopolský 134
 Eustach Plakida, sv. 139
 Euthimios Mthazmideli, gruzinský světec 12, 53
 Euthimius, trnovský patriarcha 4, 52
 Eutychios Alexandrijský, kronikář 88
 Evangelides D. 320
 evangelium — překlady: český Blahoslavův 264, 267; Žilkův 264, 267, 285 (viz též Žilka); bulharský 263, 267; lužickosrbský 264; polský 264, 267; ruský 264, 267; slovinský 263, 267; srbochorvatský 263, 267; ukrajinský 263, 267
 Evfimij Velikij, sv. 133, 140
 Evropa: střední 292; východní-dějiny 295; vých. v X. stol. 106
 Evstafij viz Eustach
 Ezechiáš (Ezekija) 133
 Ezechiel (Ezekiil), prorok 131

 Fabricius, roč. VII. 326
 Faros, stavba v ústí Pontu, maják: Rusové u Faru r. 941 87, 89, 93
 Fatimovci, arabská dynastie 88
 Fedor Ivanovič, ruský car, ikonový portret 311
 Fedor Stratilat, sv. 130, 131, 139
 Fedor Studit, sv. 132
 Fedor Tiron, sv. 130, 131, 139
 Felicita, sv. 14
 Fels E. 289

- Feodosij Pečerskij 295
 Feodot, sv., muč. 128
 feudalismus v byz. říši 291
 Filimon, sv., muč. 128, 130
 Filip, roč. VII. 284
 Filip, sv., apoštol 127, 131
 Filip, biskup srémský 12
 Flajšhans V., roč. VII. 245
 Flor, sv., biskup 138
 Florovskij A. V. 293, 295
 Fokas (Foka), sv., muč. 130
 Foma, igumen moračský r. 1575 110, 128
 Forssmann, roč. VII. 283, 316
 Fotios, patriarcha 291; éra Fotiova 291;
 homilie 104, 106; schisma 290
 Foulet L., roč. VII. 251
 Francie 91, 92
 Franko Ivan 299—302
 Frankové 90, 91
 Frček Jan, roč. VII. 271, roč. VIII. II, 6,
 7, 15, 16, 216, 217, 219—221, 224,
 305
 Fruktuosus, biskup krčský 12
 Fustel de Coulange 318

 Gabriel (Gavriliij), archanděl 127, 131,
 132, 140
 Galičnik, roč. VII. 236
 Galilejské jezero, roč. VII. 270
 Gallie, původ Rusů z Gallie 91
 Gamillscheg E., roč. VII. 237, 244, 248—
 251, 255, 257, 266
 Gauderich 297
 Gebauer Jan, roč. VII. 215, 229, 241, 252,
 253, 273, 275, roč. VIII. 186
 Gedeonov S. A. 90, 91
 Geitler, roč. VII. 281, 300, roč. VIII. 16,
 19; vydání Sinajského euchologia 15
 Geitler Lavoslav 216, 217, 223
 gelasíánská tradice 26
 Gelzer 289, 291
 Genov M. II
 Genovski M. II
 Georgij viz též Jiří
 Georgij, chilendarský zograf 111, 134
 Georgiev Emil 297—304
 Georgios Monachos (Hamartolós), byz.
 letopisec 87, 88, 96; pokračovatel 97
 Gerland E. 289
 German, sv., biskup 131
 Germáni 105
 Gerola G. 320
 Gešov 325
 Getsemanská zahrada 127
 Giotto 324
 Giovannoni G. 320
 Glagolita Clozův 225—226
 Glěb, sv., hrob ve Vyšgorodě 315
 Gobron M. 12
 Golochvastových rodina 332
 Golubinskij J. J. 105
 Gošev I. 320
 Gotové 104, 146; gotské písmo 146;
 gotský text (překlad) evangelií a žal-
 táře 149, 167, 169, 171; viz též Vulfila
 Goussen H. 1, 5, 8, 12, 42, 52
 Grabar A. 136, 317
 Grabar I. 121
 Gračanica, kostel v G-i 120, 121; malba
 317
 Granić Branko 318
 Grasserie, Raoul de la G., roč. VII. 218,
 238, 239, 241, 244, 247—251, 257,
 258, 261—264, 268
 Grégorie H. II, 290
 Grigorij viz Řehoř
 Grigorij, roč. VII. 228
 Grigorij Velikija Armenii, sv. 142
 Grigorović 146
 Grivec Fr. III, 301
 Grosse 291
 Grottaferrata 2
 Grubišić Gl. 145
 Grünenthal O., roč. VII. 227, 230, 247,
 256, 271, 274—276, 283, 285, 286,
 291, 296, 303, 321, 323, 331, 338,
 399, roč. VIII. 174, 176, 188, 197, 201,
 209, 226, 253, 280
 Guberina Ive 146
 Guillaume G., roč. VII. 247, 256, 258, 261,
 266
 Haas J., roč. VII. 238—240, 250, 251, 259,
 261, 266
 Hadrian II., papež 10, 53

- hagiografie, literatura, památky 304, 305
 Halič, stavitelské památky 315
 Halle F. W. 310
 Haller Jiří 240
 Hamartolos Georgios (Georgios Monachos), byz. letopisec, roč. VII. 228, roč. VIII. III, 88, 93, 96; pokračovatel Hamartolův 90, 100
 Hamm J. 145, 146, 167—169, 171
 Hanssens Jean M. 1—4, 8, 9, 12, 13, 18, 20, 25, 43, 47, 48, 50, 52, 53
 Harkavi A. J. 88, 101—103, 106
 Hasden, roč. VII. 267
 Haskovo, roč. VII. 224
 Havránek B. IV—VI, 280, 317
 Hawers Wilhelm, roč. VII. 232, 250, 257, 261, roč. VIII. 175, 176, 269
 Hebreové, roč. VII. 265
 Heger L., roč. VII. 242, 246, 248, 267
 Hefe 318
 Heisenberg A. 3, 289
 Helena, sv. 128, 140
 helenistická kultura v byz. říši 290
 Henry P. 320
 Herakleia 95
 Herakleios, byz. císař 290, 291
 Herakles 93
 Herodes, roč. VII. 299, roč. VIII. 273
 Herman Emil 318
 Hesychios, biskup 150; Hesychiova recenze řeckého textu bible 55
 Hieron, místo na pobřeží Černého moře poblíž Cařihradu, dějiště námořní bitvy mezi Byzantinci a Rusy r. 941 87, 89, 92, 93, 95, 96, 99, 102, 108
 Hilarion viz Ilarion
 Hil'ferding 299
 Hirt Hermann, roč. VII. 235, 236, 242, 252, 253, 255, 257, 258, 261, 264, 267, roč. VIII. 173
 Hjemslev Louis, roč. VII. 248—250, 254, 258, 262, 268
 hlaholice 12, 302, 303; cyrilometodějská tradice původu hlaholice 145; Jeronymská tradice o původu 145; gotský vliv 145, 146; paleografie 168
 hlaholské písmo 306, 308; památky 307; původ 145, 168; vliv arianismu 167, 168
 Hlaholské listy vídeňské V
 Hoëg C. 321
 Holmes 56
 Homér, roč. VII. 253, 261, 264
 homiletická literatura, památky 304, 305
 Horálek Karel 304
 Horjanská rotunda 315
 Hrvatska smotra 145, 146
 Huart M. C. 105
 huculský stavitelský typ 313
 hudba byzantská 320, 321
 Hugo, posel krále Hugona 98, 100
 Hujer O., roč. VII. 215, 253, 258, roč. VIII. VI, 186
 Hýbl Frant. I
 hymnografie byzantská 298
 Chalanskij M., roč. VII. 221, 222, 246, 257, 261, 267, roč. VIII. 173, 251, 268
 Chalki, klášter P. Marie 3
 Chazarské moře 101
 Chersones 92
 Chilendarský klášter na hoře Athos; rkps. liturgie sv. Petra 2, 4, 6, 8—10, 12, 20—25, 30, 52
 Chilendarské listy 251, 281
 Choraf, potok 121—123, 143
 Chorvaté; Hlaholské listy u Chorvatů 17; slov. liturgie sv. Petra u Chorvatů 12
 Chorvatsko, mariánská modlitba z XI. stol. 17
 Chrabr, mnich; spisek »O písmenech« 146
 Chrisostomus (Jan) 171
 Christos (Kristus, Iisus) 120, 123, 125, 127—138, 140, 142; Chr. Emmanuil 130; Chr. Pankrator 117, 126, 128, 138, 144
 Christus 147
 Chrystogon, sv., muč. 128
 Chust 314
 Ibn-al-Amíd, arabský kronikář 101
 Ibn-Jachja, arabský lékař, letopisec 88, 90, 101
 Ibn-Miskaveih, arabský letopisec 105
 Isej 132, 133
 Ignác (Ignatij), sv. 126; biskup cařihradský 131; Bogonosce 142

- Igor, Slovo o pluku Igorové, roč. VII. 235; roč. VIII. 331
- Igor (Inger), ruský kníže, výprava proti Cařihradu r. 941 87, 91, 93, 99, 100, 102, 103, 105—108; příčina výpravy 106; smlouva s Byzancí 105; souvislost s byzantsko-bulharsko-ruskou politikou 106
- Iiuj 119—123, 143
- ikona, ikony: Blagověščenská 312; italořecká Bohorodičky »Královny andělů« 310; kostela v Morači 143; sv. Nikity 331; Ostrouchova »Oplakávání« a »Snímání s kříže« 312; P. M. »Pokorné« 310; Pečerská Bohorodička 310; ruské 310, 332; »Zvěstování« 310
- ikonoklasmus 291
- ikonostas ruský 312
- Ilarion, metropolita 295
- Ilijev J., roč. VII. 291
- Ilja viz Eliáš
- Ilja, sv., kostel v Kijevě 105
- Ilja Novgorodskij 295
- Il'jinskij G. A., roč. VII. 222, 246, roč. VIII. I, II, 146, 175, 213, 226, 251
- Illyricum 296
- Inger (Ingwar, Igor), ruský kníže 91, 92, 98, 99
- Innocenc IV., papež 12
- Ioad, bratr proroka Eliáše 122
- Ioann viz Jan
- Ioannes a S. Andrea, pařížský kanovník 2
- Ioram 133
- Iosaf, sv. 132
- Iosej 133
- Iosija 133
- Isoj 120
- Iran 327, 328; iranské vlivy ve stavitelství 327
- Iránci 327
- Irtyš 330
- Isaja, prorok 127, 131, 133
- Istambul, vykopávky v mešitě Odalar-Džami 320
- Istrin V. II, 294
- Isus, roč. VII. 336
- Itala 168
- Italie 116
- Iuda viz Jidáš
- Ivanov Jordan II, 252, viz též Jordan
- Ivanov Vlad., roč. VII. 219, 246, 249, 255
- Izák 128
- Jabuka Crvena, nářečí v Srbsku, roč. VII. 223
- Jagić Vatroslav, roč. VII. 217, 219, 221, 233, 289, 290, 327, roč. VIII. VI, 1, 6, 7, 10, 13, 15, 16, 27, 30, 31, 38, 40, 55, 56, 85, 145—150, 169, 172, 173, 190, 193, 227, 252, 280, 298, 299, 303
- Jachja viz Ibn-Jachja
- Jáchym, otec Bohorodičky 126
- Jakubova studnice 182
- Jakub, sv. 127, 131, 135, 139; liturgie sv. Jakuba 4, 12, 20, 22, 24, 25, 28, 29, 43, 50, 54
- Jakobson R. II, 18, 268, 298, 300
- Jan V., císař byz. 297
- Jan VIII., císař byz. 297
- Jan VIII., papež 146
- Jan (Ioann), sv., apoštol, evangelista 115, 127, 129, 191; evangelium sv. Jana 149, 152, 153, 171
- Jan Cimiskés, císař byz. 103
- Jan Damascenský 299
- Jan Damaskin, sv. 130, 140
- Jan Exarch, roč. VII. 217, 228, 231, 233, 246, roč. VIII. 174, 280
- Jan Geometer 297
- Jan Kalevit 132
- Jan Klimak 135
- Jan Křitel (Ioan Predteča), roč. VII. 240, roč. VIII. 7, 8, 52, 118, 122, 127, 134, 136, 140, 143, 182, 204, 213
- Jan Kurkuas viz Kurkuas
- Jan Milostivij, sv. 125, 133, 142
- Jan Zlatoústý, sv. 125, 131, 134, 138, 151
- Janko J., roč. VII. 237, 260, 262
- Japel, roč. VII. 213
- Jarník, roč. VII, 266
- Jaroslav, novgorodské vojsko Jaroslavovo 314
- Jaroslav, město v Rusku 121
- Jaroslavský klášter, rkpsy 300, 302
- Jašvil Natalie G., kněžna 317
- Jedlička Benj., roč. VII. 212

- Jelić L. 12
Jellinek Max H., roč. VII. 246, 248
Jensen, roč. VII. 307
Jeremiáš (Jeremija) 133
Jericho, roč. VII. 280
Jeronym, sv. 12, 55, 56, 150; Psalterium Pallicanum 55; J-ova Vulgata 168; Jeronymovská tradice o původu hlaholice 145
Jerphanion, G. 320
Jerusalém, roč. VII. 289, roč. VIII. 122, 127, 295
Jespersen, roč. VII. 257, 258
Ježíš, roč. VII. 254, roč. VIII. 132, 179—185, 188, 189, 191—194, 196, 203, 205, 213, 216, 229, 234, 271, 272, 276, 285
Jidáš (Juda) 127
Jireček K., roč. VII. 225, roč. VIII. 110, 142
Jiří (Georgij), sv. 124, 129, 131, 134, 135, 139, 142, 143; ikona 311
Joakim (Ioakim) 133
Joanikij (Ioanikij), sv. 5, arcibiskup srbský 134
Jonáš, prorok 131
Jonathan (Ionathan) 133
Jordan, řeka 121
Jordan Ivanov 298, 299
Josafat 133
Josef (Josif), 130, 133, 156, 157
Jovičenić A. 109
Jugoslavie 109
Julian 239, 249
Juliana, sv. 43
Jungmann Jos., roč. VII. 244, 245
Justinián Vel., byz. císař 290, 291, 319; politika vůči kolonistům 318
Juvaini, perský kronikář 317

Kadlec K. I
Kaifáš 127
Kairo 88
Kalina Antoni, roč. VII. 217, roč. VIII. 175
Kalitinskij A. P. 329
Kalma, nářečí v Srbsku, roč. VII. 223
Kaminskij F. V. 252
Kána Galilejská, svatba 132
Karadžić Vuk St., roč. VII. 311, 326, roč. VIII. 200, 263
Karel Veliký 291
Karp, sv. biskup 142
Karpaty, roč. VII. 237, roč. VIII. dřevěné stavitelství v K-ech, památky 312, 315
Karskij E., roč. VII. 221, 228, 253, roč. VIII. II, 227
Kaspické moře 105
Kavkazské země, ruská tažení 88
Kedrenos Georgios, byz. kronikář 87, 88, 90, 93, 95, 97, 100
Kekelidre K. 12
Kemp P., Miss 4
Kerčská úžina viz Bospor Kimmerský
Kieckers E., roč. VII. 255, 264, 323, roč. VIII. 248
Kijev 103—106, 295; kostel sv. Eliáše 105, sv. Ilji 105; Kijevané (kmen Kudakana, Kudzakana) 102
Kijevské listy 5, 10, 15—19, 22, 53, 54, 227, 280, 298; jazykový rozbor 13, 14; vznik v Čechách 13; poměr k slov. liturgii Petrově 12
Kiparski V. 168
Kir, sv. muč. 129
Kirik, sv. 128
Kiril Filosof, sv. 126; soluňská legenda 4
Kirill, sv., biskup alexandrijský 131, 139
Kirill Turovskij 295
Kisson, potok 121
Klaret, roč. VII. 245
Klaudie, sv., muč. 128
Klepaře, předměstí Krakova 23
Kliment, sv. 131, 297; kult 11; basilika v Římě 11; mše o sv. Kl. 15
Kliment, papež 298
Kliment Ochridský, roč. VII. 231, roč. VIII. 174
Kliment Smoljatič 295
Klostermann R. 237
Kobylas Alexis 2
Kocel IV
Kodin 121
Kodrat 239
Koila, břeh Koily 97
Kolašin, městečko v Jugoslavii 109
Kollár Jan, roč. VII. 245
Komnenovci 291, 292
Končák, chán Polovců 330
Kondakov N. P. 120, 122, 322, 329; anály

- institutu Kondakova 316, 317; archeolog.
 ústav K-ova v Bělehradě 329, 331
 Konopásek Jar., roč. VII. 269, roč. VIII.
 178, 264
 Konstantin, císař 141
 Konstantin Veliký 295
 Konstantin (Cyril), sv., slov. apoštol, roč.
 VII. 230, roč. VIII. IV, 11, 13, 128, 140,
 174, 254, 291, 298, 299, 302, 303
 Konstantin Filosof 297, 299; Konstantin-
 Cyril, překlad žaltáře do staroslověnštiny
 56, 85; překladatel Písma do staroslověn-
 štiny 146, 150, 167, 169; život Konstan-
 tinův 253—256
 Konstantin Bulharský, Přeslavský 297,
 302—304
 Konstantin Manasses, byz. kronikář 97
 Konstantin Porfirogenetos, roč. VII. 221
 Konstantinopol 89, 101, 121, 122; pád 318
 Kopitar B., roč. VII. 212—214, 221, roč.
 VIII. 85
 Korf S. 293
 Korfu, byzant. památky 319
 Kormčí knihy 325
 Korsun 102
 Korutanci 146
 Korutany, roč. VII. 212, 213
 Kos Milko III
 Kosma Majumský, sv. 140
 Kosmas, sv., muč. 127
 Kosovo pole 121
 Kostely srbské ve XII. a XIII. stol. 135
 Kostić Dragutin 299, 303
 Kovačević L. 109
 Kovalevskij E. P. 109
 Kovář Em., roč. VII. 252, 255
 kozácké baroko 315, 316
 Krajina (Kraňsko), roč. VII. 212, 213
 Královec, roč. VII. 237
 Kreml, Uspenská katedrála 312
 Kristus viz Christos
 Kriviči 103
 kroniky byzantské viz byzantští kronikáři
 Krug 90
 Krumbacher 289, 300, 305
 Krym 92, 146; stavitelské památky na K-u
 315
 Křepinský, roč. VII. 257
 křesťanství, propaganda na Rusi 88
 Kubáň 104
 Kučevšte, kostel v K. 120
 Kudakana, arabský název pro Kijevany 102;
 koráby Kudakana 101; výklad slova 106
 Kühner, roč. VII. 248, 250
 Kul'bakin J. M., roč. VII. 291, 298, 317,
 roč. VIII. V, 149, 251, 280, 302, 303
 Kumáni 317, 330; řeč kumánská 329;
 codex cumanicus 329
 Kuprijanovské listy 252
 Kura, řeka 105
 Kurkuas Jan, byz. vojevůdce 87, 89, 94,
 95, 97
 Kurz Josef, roč. VII. 212—340, roč. VIII.
 I, II, VI, 172—267, 309
 Kutlumus, klášter na hoře Athos 317
 Kvíčala, roč. VII. 245
 Kyjev, katedrála sv. Sofie 311
 Kyjevské listy V
 Kyjevština 314; stavitelské památky 315
 Kypr, pětikopulovitě byz. chrámy 320
 Kyrilovský sobor 316

 Ladoga Stará, chrám 310
 Laehr 99
 Lagarde 56, 57
 Lachner G. 320
 Lakapenos Romanos, byz. císař 107
 Lamouche L., roč. VII. 222, 239, 242, 243,
 264
 Lamprad Emanuel, řecký malíř z XVIII.
 stol. 310
 Langlois E., roč. 266
 Laskaris M. I, II
 Latini 90
 Lavra, chrám Narození P. Marie »U vzdá-
 lených jeskyň« 316; malby 317
 Lavrov P. A., roč. VII. 217, 220, 226, 251,
 259, 296, roč. VIII. 1, 4, 251, 253, 255,
 256, 282, 283, 299
 Lazar 180, 191; vzkříšení 128
 Lazar Pravědnij, sv. 131
 Lazarevičové v Srbsku 292
 Lebleus, roč. VII. 311
 legendy cyrilometodějské: Konstantinova
 11; Vita s. Cyrili 53; italská 11; leg.
 o Metodějovi 10, 11, 17, 18, 53, 54;

- legendy moravsko-panonské 303; církevněslovanská o sv. Václavu V
 Lekian, sv. 128
 Lemerle 317
 Lemkové, dřevěné stavitelství 313; lemkovský dům, stavitelský typ 313
 Leontij, sv., kostel ve Vodoče 120
 Leskien A., roč. VII. 214, 215, 252, 253, 317, roč. VIII. VI, 56, 173, 307
 Lesnovo, kostel 135
 Lesný V., roč. VII. 252, 253, 263
 Letopisy ruské 293, 294
 Lev III., Syrský, císař byz. 291
 Lev VI., císař byz. 291
 Lev Diakon 296
 Lev Diakonos, byz. kronikář 87, 91, 103—106, 108
 Lev Gramatikos, byz. kronikář 87, 88, 90, 93, 100
 Lev Isaurský 5
 Lewy E., roč. VII. 255, 263
 Lidmila, sv. 257
 Lindanus Wilh. 2
 Linde, roč. VII. 246
 Lindt, van der L. Wilh. 2
 Lipno, chrám sv. Mikuláše 310
 Lipomani A., biskup veronský 304
 Lisimach, biskup 126
 literatura církevněslovanská III, V, staroruská 293; literární památky staroruské 293, 294
 liturgie: sv. Basilia 2, 7, 12, 15, 19, 21, 45, 46, 54, mše 34, 37, 39, 41; byzantská 48, 49, 51; Jakobitů 20, 47; sv. Jakuba 4, 12, 20, 22, 24, 25, 28, 29, 43, 50, 54; sv. Jana Chrysostoma 2, 7, 12, 15, 19, 21, 25, 28, 42, 46, 54; sv. Marka 12, 20, 54; sv. Petra 1, 2, 12, 18, 19, 21, 23, 26, 27, 32, 38, 45, 52, 53, rukopisy a památky 2, 3, 18, řecký rkps 2, makedonský 2, 3, rkps. v Chalki, rkps. tífliský 8, rkps. chilendarský 2, 4, 6, 8—10, 12, 20—25, 30, 52, hlaholské rkpsy, misály a pod. 5, 6, 7, 9, 10, 16, 17, 22, 44, 52—54, rkps. vatikánský 5—8, 10, 13, 30, 52—54, misál Novakův z r. 1368 5—7, 26, misál Ročského 5—7, 52, misály chorvatské 7, hlaholský misál, zbytek české redakce z období emauzského 23, staroslověnský misál prvotní 5, sakramentář padovský 5, 8, 16, 23, 31, 52—54, sakramentář Řehořův 5, 9, 17, 18, euchologium synajské 6, 7, 15, 16; liturgie sv. Petra: armenský překlad 3, gruzinský text, překlad 2, 3, 5, 8, 12, 18, 20—22, 41, 54, řecký text, překlad 1, 3, 5—7, 9, 11, 13, 16—18, 22, 41, 52, 54; slovanský text, překlad 1, 2, 4, 5, 7—18, 20—23, 42, 52—54, historický a liturgický význam 17, v Čechách 13, 53, na Moravě 10, 17, 53, u Chorvatů 12, v Bulharsku 12, v Macedonii 12, u již. Slovanů 12; liturgie sv. Řehoře Dialoga 3, 4, 13; syrská 47; rozdíl mezi liturgií řeckou a latinskou 311
 Liudprand, biskup cremonský 88, 90—94, 96, 98—100, 107, 108
 Loggin, metropolita hercegovský 111, 140
 Logothetova kronika, vyprávění 87, 88
 Lohman J., roč. VII. 272
 Lojacono P. 319
 Longinov 91
 Loš Jan, roč. VII. 227, 228, 252, 253, 256, 269, 296, 305, 331, roč. VIII. 174, 178, 179, 210, 280, 281, 284
 Luka Židjata 295
 Lukáš (Luka), sv., evangelista 127, 129, 143, 152, 156, 171
 Lukian, sv. 131
 Lukian, kněz v Antiochii (recenze řeckého textu biblického) 55, 56, 84, 85
 Lukian, zakladatel exegetické školy v Antiochii 150
 Lužice, roč. VII. 212, 213
 Lvov, chrám Tří světců 315
 lyonský sněm r. 1276—77 13
 Maas P. 300
 Macedonie, macedonský rkps. liturgie sv. Petra 2; slov. liturgie sv. Petra v M. 12
 Maďaři 92, 292
 Madžarov M. 325
 Maiotas, moře M., též chazarské moře 101
 Makedonie, roč. VII. 218, 225, 232, 234, 235, 239, roč. VIII. 120; makedonský cyrilský list 251; makedonský hlaholský zlomek 226

- Malá Asie 87, 103, 326, 327
 Malachija 133
 Malala 290
 Malaxas Manuel, nomokanon 318
 Malcev 311
 Małecki M., roč. VII. 235
 malířství: byzantské, rozdíl od ruského 310; ruské 310, 311, škola novgorodská, moskevská 311; srbské XIII. stol. 123
 Malý Jakub, roč. VII. 244
 Manasij 133
 Mano-Zissi J. 320
 Manor, sv., muč. 128
 Manuel II., císař byz. 297
 Marcian (Markien), sv., biskup syrakuský 131
 Marciana 329
 Mardarij, sv., muč. 126, 141
 Marek, sv., evangelista 12, 20, 47, 54, 126, 131, 148, 152, 168, 171
 Marek Ant., roč. VII. 245
 Maretić T., roč. VII. 219
 Marguliés Alfons, roč. VII. 229, 230, 274—277, 283, 286, 298, 301, 305, 316, 322, 330, 331, 334, 335, 338, roč. VIII. 229, 247, 249, 251, 267, 280, 284
 Maria Panna 52, 133; M. s Janem 115; M. Egyptská 132; Zvěstování P. M. 144
 Maria, vnučka byz. císaře Romana Lakapena a manželka bulh. cara Petra 97, 107
 Mariánský kodex 178
 Marija, matka Jakobova, roč. VII. 325
 Mariupol 322
 Mark Frankijskij, sv. 132
 Marko, králevic 296
 Maroi Fulv. 318
 Marouzeau J., roč. VII. 238, 242, 248
 Martinson Ph., roč. VII. 259
 Martiny Günter 317
 Masia, podle Masúdiho, římské město 101, 102
 Masna, Masona, podle Masúdiho název města, pravděpodob. Korsunu 102
 Masúdi, arabský cestovatel 88—90, 101—103, 106, 108
 Matan 133
 Matěj (Matyáš), sv. 126, 127
 Matejč, kostel v M. 120
 Matějček 331
 Mathesius Vilém, roč. VII. 229, 240, 242, 246
 Matouš (Matthaeus), sv., evangelium 149, 152, 171
 Mavrodinov N. 319
 mazdaismus 327
 Mazon André, roč. VII. 228, 236, 238, 251
 Medei A. 320
 Medenica Dimitrij, igumen moračský 109
 Medenica Miron, archimandrit moračský 109
 Meester, de M. Placid 1, 2
 Meillet A., roč. VII. 218, 232, 235, 241, 242, 246, 247, 250—254, 256, 257, 260, 263, 264, 266, 267, 269, 271, 292, 296, 317, 319, 331, roč. VIII. VI, 168, 173, 176, 210, 268, 286, 287, 308
 Melchisedech 130
 Menandros 290
 Merkurie, sv., muč. 130
 Merkurij, sv., muč. 140
 Mesesnel Fr. 109, 132, 143, 320
 Method 253
 Metoděj, sv. IV, 5, 11, 23, 146, 150, 291, 297—299, 303; legendy 10, 11, 18, 53, 54; arcibiskup moravský 54; překlad žaltáře do staroslověnciny 85, 86; sloužil slov. mši Petrovu na Moravě 17; Život Metodějův 256
 Metafrast, Symeon Logothet M. 304, 305
 Meyer G., roč. 266, 286
 Meyer K. II, 228, 229, 231, 233, 238, 239, 241, 243, 249, 306—309
 Mezopotamie 327
 Miatev K. 320
 Michael, sv. 7—9, 52, 53
 Michajlov A. V. 56
 Michal archanděl 128, 132, 143
 Michal III., císař byz. 291
 Michal Palaiolog 297
 Michal Psell, eukomion M. Psella 304
 Michej 133

- Michov Demetrius M., roč. VII. 225, 226, 232, 239, 241, 249—252, 255
 Miklosich Fr., roč. VII. 212, 214, 215, 217, 221, 242, 244, 246, 252, 254, 256, 261, 263, 264, 268, 269, roč. VIII. 6, 15, 172, 280
 Mikuláš, sv. 120, 127, 132, 137—139, 141—144; malý chrám v Morači 111, 136; chrám v Lipně 310
 Milešovo, kostel 111—113, 123, 135, 136
 Millet G. 109, 110, 112, 113, 115—117, 290, 319, 328
 Miletić Ljubomir, roč. VII. 215, 216, 219—222, 224, 227, 230, 233—236, 246, 252, 253, 261, roč. VIII. II, 172—178, 202, 207, 215, 223, 225, 226, 245, 249, 251, 258, 266—269, 286; Miletićův sborník 145
 Miljutin, srbský král 142
 Mina, sv., muč. 130, 140
 Mirčev K., roč. VII. 226, 273, 277, 280, 283—286, 291, 296, 298, 303, 307
 Mirković L. 320
 Miroslavovo evangelium, roč. VII. 298
 Misail, sv., muč. 128
 Missale Gallicanum 3
 Mitajev Kr. I
 Mitrofan, arcibiskup cařihradský 132
 Mladenov Stefan, roč. VII. 226, 231, 232, 234, 256, 263, 264, 275, roč. VIII. 173, 174, 249, 251
 Moab 327
 Moesie (Myssie), provincie 102
 Moglena, roč. VII. 225
 Mohlberg C. V, 1, 5, 13, 15, 23, 27, 227, 298
 Moisej 133, 135
 Moisej Sirin, sv. 132
 Mojsej, igumen moračský r. 1578 111
 Mojžiš, roč. VII. 278, roč. VIII. 189
 Molè Vojeslav II
 Möller Herrmann, roč. VII. 258
 Momina kleisura 296
 Monachova kronika 96; pokračovatel 97
 monofysitismus islamský 291
 Morača, klášter 109, 110, 112—117, 120, 122—124, 133, 135, 136, 142, 143; hlavní (uspenský) chrám 110, 117, 143; chrám sv. Mikuláše 111, 136; ikony 143; založení a stavební vývoj 110, 111
 Morača, řeka 109, 110
 Morava v době Metodějově 12, 53; slov. Petrova liturgie na M. 10, 17, 53; prvotní misál záp. ritu na M. 5; moravsko-panonské životopisy 146
 Morea, státy na M. 292
 mosaiky syrské, palestinské, u sv. Konstance v Římě 328
 Moskva 22, 121, 311, 324, 325, 329
 Mošin V. A. I
 Moulton J. H., roč. VII. 265
 Mšatta 327
 Mucke Karl E., roč. VII. 217
 Mühlau Joh. 149
 Muller F., roč. VII. 253, 256, 264, 266, 267
 Müller 289; Müller Karel I
 Multansko 292
 Murko M. 56
 Mutaščiev Petr 296, 297
 Mysie (Moesie), řím. provincie 102
 Myslivec Jos. 312, 315, 316
 mysticismus v byzant. řiši 291
 Nagoričino St., kostel sv. Jiří 124, 142
 Nahtigal R. 13, 146, 216, 303
 Namessija 120
 Natan, prorok 133
 Nazaret, roč. VII. 336
 Nedělja, sv. 127
 Německo 292
 Nemitz Fritz 309—312
 Nerez, kostel v Nereze 136
 Nerli, chrám Pokrova 310
 Nesfield I. C., roč. VII. 267
 Nestle, roč. VII. 316, 324—326, 329, 333, roč. VIII. 190, 197
 Nestor, letopisec, roč. VII. 222, roč. VIII. 314, Nestorova redakce »Povjesti vrem. lěta« 295
 Nestor, sv., muč. 130, 140
 Novak Debeli 296
 Niederle L. 289
 Nikifor, sv., 126, 131
 Nikifor, metropolita 295

- Nikita, sv., muč. 130; ikona 331
 Nikodem, arcibiskup srbský 142
 Nikodemie 95
 Nikol'skij 299
 Nikon, patriarcha ruský, roč. VII. 221
 Nil Stolobenský, roč. VII. 221
 Nitra IV
 Nitsch K., roč. VII. 228
 Noreen A., roč. VII. 248
 Normané 90
 Nova-Nicopolis 296
 Novák Arne VI
 Novak G. II
 Novak, misál kneze Novaka 22, 26, 52
 Novgorod-chrámy 310; chrám sv. Sofie 314
 Novgorodské listy 252; novgorodský umělecký styl 122
 Nový zákon — tři hlavní třídy novozákonního textu 150
 Nunn H. P., roč. VII. 265

 Oberpfalcer Fr., roč. VII. 233, 239, 240, 242, 243, 246, 248, 249, 250, 256, 258, 260, 268, 272
 obchod byzantsko-bulharský 106; byzantsko-ruský 106; obch. smlouvy rusko-byzantské 105—107; Olegova obch. smlouva 104, 106
 Oblak Vatroslav, roč. VII. 216, 218, 219, 221; roč. VIII. 172
 obrazoborci 297
 Oděsa 322, 324
 Ohienko Ivan, roč. VII. 235, 236, 247, 269, roč. VIII. I, II, 174
 Ochridské evangeliijní listy 213—214
 Okunev N. L. I, II, 109—144, 325, 331
 Oleg, ruský kníže; výprava na Řeky 105, 106; smlouva s Řeky 104, 106; výprava r. 907 317
 Omišlja 5
 Ondřej, sv. 7, 8, 127
 Onufrij, sv. 132
 Opatrný M. 205
 Optat, roč. VII. 252
 Orest, sv., muč. 126
 Origenes; recense novozákonního textu 150; recense řeckého textu biblického 55, žaltáře 84
 Orlov M. J. 1, 7, 15, 19, 21, 25, 28, 34, 36—39, 41, 42, 45, 46, 48, 49, 51
 Osieczkowska C. 320
 Osija 133
 Osmané 292, 330
 Ostrogorsky G. I, 289—292, 317
 Ostromirův evangeliář 148
 Ostromiřské evangelium, roč. VII. 316
 Ostrouchov I. S. 121; ostrouchovská ikona 122
 Otcové církevní 55; otcové c. kapadočtí 151, 171
 Otto Walter 289, 290

 Padova, sakramentář padovský 5, 8, 16, 23, 31, 52—54
 Paflagonie 90
 Pafrodij, sv., biskup 130
 Pachomij, metropolita zetský 111
 Paisij, patriarcha pečský 111, 140
 Palaialogové: genealogie P-ů 297; říše P-ů 292; umění v Byzanci za P-ů 323
 Palanka Bílá, nářečí v Srbsku, roč. VII. 223
 paleografie: hlaholská 146, 168; latinská 145; slovanská 145
 Panaitescu P. P. II
 Pamfilova recense řeckého textu bible 55
 Pančenko 291
 Panfiros, velitel byz. vojska r. 941 94
 Panna Marie, ikonografie ze života Panny Marie 331
 Panoneanulos Daniel Ondř. 318
 Panonie 256
 Panov Petr I
 Pantaleimon, klášter 2
 Pantělejmon, sv., muč. 130
 Pantherios, velitel byz. vojska r. 941 94
 Papadimitriu J. 319
 Papadopoulos Averkios 297
 Papadopoulos-Kerameus 3
 Papil, sv., muč. 126
 Paramon, sv., muč. 130
 Paraskeva, bulh. světice 42
 Parchomenko 103—106, 108
 Paris G., roč. VII. 266
 Parson 56
 Pascal P. II

- Paschen A. II
Pastrnek Fr., roč. VII. 218, 221, 223, 253, 276—278, 280, 281, 283—287, 289, 290, 297—300, 302, 305, 310, 314, 317, 319, 328, 332—334, 338, 340, roč. VIII. II, VI, 10, 53, 146, 150, 170, 173, 253, 256, 274, 280
patriarchát cařihradský 291
Paulová Milada 292
Pauly-Vissovova Encyklopedie 90
Pavel, sv. 7, 8, 18, 119, 126, 127, 131, 140
Pavel z Telly 85
Pavič Juraj 299, 303
Peč, chrám patriarchy v Peči 109, 111, 113, 114, 123, 136
Pečeněhové 101, 103, 106, 329
Peradze Gregor 12
Perdrize Paul 317
Pernot Hub., roč. VII. 265
Peršané 292, 330
Petančić Felix, cestovatel 296
Petka, sv. 127
Petković VI. 109, 110, 120, 122, 132, 143, 320
Petr, sv., roč. VII. 311, roč. VIII. 7, 8, 11, 12, 18, 127, 130, 131, 133, 140, 181, 188, 191, 196; viz dále *liturgie* sv. Petra
Petr, car bulharský 92, 107
Petresco J. D. 321
Petrion 121
Petrohrad 325, 331
Petrov A. L. II
Philipp Werner 292—296
Philippopol, roč. VII. 225
Pilát 128, 130
Pírot, nářečí v Srbsku, roč. VII. 223
písmo v době před Konst.-Cyrilem V
Písmo sv., cyrilometodějský překlad, 56, 85
Plovdiv 296, 325
Podolí, dřevěné stavitelství 314
Podkarpatsko, stavitelské památky 315
Pogodin M. P. 56
Pogorelov Valerij, roč. VII. 233—235, 278, 280, 283, 286, 308—310, 312, 320, 321, 328, 339, roč. VIII. III, 135, 150, 168, 169, 170, 174, 196, 198, 209, 274, 307
Pokrovskij F. J., roč. VII. 247, roč. VIII. II
Polívka Jiří, roč. VII. 216, roč. VIII. VI, 173
Poljané 103
Pollak, roč. VII. 257, 267
Polovci 317, 329, 330, 331
Poparić 146
Popescu-Spineni 319
Popruženko M. I, II
Postník Jan 16
Potapov P. O. II
Potter S., roč. VII. 251, 267
Povjest vrem. ljet, ruský letopis 87, 293, 294, 295
Praha 329, 331
Prachov A. V. 322
právo: byzantské 318; právní historie Bulharska 324—326
Pražské zlomky 227
Přeslav 302, 306
Pribina IV
Priselkov M. V. 295
Procházka Fr. Faustin 149
Prokopij, sv., muč. 130, 140
Prokopios 290, 296
Pрут, roč. VII. 237
Psalterium Sinaiticum 214—216
Pseudo-Dorothej 122, 144
Pseudo-Epifanij 122
Pseudosymeonova kronika t. zv. 87, 88, 90, 91, 93, 95, 100, 104
Pskov, chrámy 310
Pšina, řeka, roč. VII. 225
Ptolemaios (Klaudios), řecký zeměpisec 91, 104
Rademacher L., roč. VII. 250, 251, 264, 265, 323
Radojčić Nikola II
Radonić I. 110, 142
Radoševićová N. 209—212, 266, 269, 271—276, 279
Rahlf's A. 55, 56, 85
Rachovo 314
Ramsey S. W. 328
Rasovskaja-Okuneva I. N. 331—332
Rasovskij D. A. 317, 329—331

- Raška — kostely, škola srbských chrámů
 109, 111, 115, 117, 144
 Redin E. K. 322
 Riccobono S. 319
 Rieger — Slovník naučný, roč. VII. 244
 Riva, řeka a městečko při Černém moři 95
 Robenek Fr. III
 Robinsonová G. 320
 Ročski 52
 rodopské nářečí, roč. VII. 227
 Romaiové 95, 297
 Roman, sv. 130, 139
 Romania 296
 Romanos Lakapenos, byz. císař 92, 94, 98,
 100, 106
 Romanski St. II, III
 Rossano, rkps. liturgie sv. Petra z R-a 2
 Rovinskij P. A. 109—111, 114, 134, 137
 Rovoam 131, 133
 Rozen A. R. 88
 Rozwadowski J., roč. VII. 228, 230, 238
 Rublev Andrej, malíř 311
 Rumelie 325
 Rumuni, roč. VII. 217, 234, 236, roč. VIII.
 292
 Runciman St. 106, 108
 Rurikoviči 330
 Rus, (Rusko) 88; dávná, předmongolská
 293—296; jižní 331; kijevská, roč. VII.
 233, 236, roč. VIII. 292, 295, 296, 329,
 330; křesťanská 332; pokřesťení 314; při-
 azovská 103
 ruská: architektura 310; ruské: chrámy 310,
 umění 309, výpravy na Amastridu a Su-
 rož 104
 Rusko 107, 311, 325; dějiny starého Ruska
 329
 ruský: národ v IX. stol. 104; stát 87; leto-
 pisec (Povjest vrem. ljet) 88, 90—96,
 98, 100, 102, 105—107
 Rusové 87—108, 329; původ jména 90;
 původ z Gallie 91; ukrutnosti na Řecích
 r. 941 89, 94, 100; dřevěné stavitelství
 313; severní R-é, dobří tesaři 314
 Rystenka A. V. II
 Řehoř, papež 53; Řehoř III, papež 5
 Řehoř Vel., papež 131; Besedy 16, 17
 Řehoř (Grigorij), sv. 304; Ř. Akragantský
 138; Ř. Bohoslovec (Bogoslov) 131, 134,
 142, 298, 299, 303, 304; Ř. Divotvorce
 (Čudotvorec) 133; Ř. Dialog, biskup
 138; Ř. Naziánský 300, 301; R. Nisský,
 biskup 138
 Řekové 88—91, 93—101, 105, 108, 150,
 327
 Řeřicha J. 315
 Řím 102, 294, 327; basilika sv. Petra — slo-
 vanská mše 53; bohoslužebné knihy města
 Říma 5; kostel S. Maria Maggiore 324;
 ideologie »třetího Říma« 295; zápas By-
 zance s Římem 291
 Římané 101
 Sabasmedeli Theodor 12
 Sabbacha (Sobak), otec proroka Eliáše 122
 Sadok 133
 Safatov 120
 Sajdak Jan II
 Samakovo 296
 Samoil, car — nápis 252
 Samuel 133
 Sandfeld Kr., roč. VII. 226, 231, 232, 237,
 240, 243, 261, 267, 307, roč. VIII. II,
 173, 206
 Sara 138
 Saraceni 92, 297
 Sarai, klášter v S. 329
 Sareptská vdova 120, 121, 143, 144
 Saturník T. 326
 Sauvageot Aurelian, roč. VII. 255, 259, 260,
 267
 Sáva, sv., arcibiskup srbský, 130, 134, 140,
 143, 318
 Sáva III., sv., arcibiskup srbský 134,
 Savvina kniha 308
 Segond Louis 216
 Seif-ad-Dauli, arabský kalif 94
 Seldžukové 292, 330
 Selevkij, sv., muč. 127
 Seliščev A., roč. VII. 228, 229, 231
 Senn, roč. VII. 242, 252, 255, 268
 Sergie, sv., muč. 129
 Sergij, sv. 141; chrám v Záluží v Pskově
 310
 Serra L. 319

- Sever'janov S., roč. VII. 271, 272, 274, 277, 298, 319, roč. VIII. 56, 214, 215, 228, 230, 232, 233, 235, 236, 242, 247, 252, 286, 306, 307, 309
- Sgora, místo na břehu Černého moře 89, 93
- Schatzmann P. 320
- Schmidt, roč. VII. 285
- Schneider A. 320
- Schuchardt H., roč. VII. 263, 266, 268
- Schwela, roč. VII. 226
- Schwyzer E., roč. VII. 237—239, 246, 248, 250, 252, 254—258, 260, 262—264, 266—268
- Sibiř, roč. VII. 222
- Sičynskij Vladimír 312—316
- Siewers E. 18, 298
- Silvestr, sv., papež 142
- Simeon, bulharský car 147
- Simeon Mirotoč, sv. 143
- Simeon Stolpník, sv. 134
- Simeon Srbský, sv. 130
- Simeon Nemanja, sv. 140
- Sirin Efrem 226
- Skabalanović 291
- Skandinávie, roč. VII. 267
- Skok Petar, roč. VII. 234—237, 253, roč. VIII. 173, 267
- Skoplje 120
- Skylitzova kronika, byz. 88
- Skythové (Rusové) 104
- Slávica, vesnice v Bulharsku 297
- Sloński St., roč. VII. 226, 274, 276—281, 283, 285, 286, 288, 289, 291, 298, 300, 302, 303, 305, 310, 311, 313—319, 321, 327—331, 335, 339, roč. VIII. 216, 218, 221, 222
- Slovan, roč. VII. 212
- Slované, roč. VII. 213, 232, roč. VIII. 88, 101, 150; Sl. balkánští, roč. VII. 229; Sl. jižní—slov. liturgie sv. Petra, roč. VIII. 12; Sl. podunajští, roč. VIII. 90; Sl. východní a jižní, pokřestění, roč. VIII. 291; dějiny, roč. VIII. 292; dřevěné stavitelství, roč. VIII. 313; klášter na Slovanech v Praze, roč. VIII. 23
- Slověné 103
- Šlucký žaltář 252, 253
- Smoljatič Kliment 295
- Smotrickij M., roč. VII. 213, 214, roč. VIII. 280
- Sobak viz Sabbacha
- Sobolevskij A. I., roč. VII. 218, 220, 223, roč. VIII. VI, 14, 16, 17, 22, 23, 299—302
- Soden, von S., roč. VII. 227, roč. VIII. 150, 151, 171, 179, 181, 185, 189, 190, 192, 193, 197, 204, 210, 267
- Sofie 296, 325
- Sofie, sv.; katedrála v Kijevě 311, 314; chrám v Novgorodě 314; kostel v Čařhradě 105
- Sokolov J. I
- Solchat, ital. kolonie (Starý Krym) 329
- Solomon 122, 131, 133
- Solovjev 317
- Solovjev Alex. 319
- Soluň 298, 302; kostel Bohorodičky 320
- Sopočany, klášter 112, 115, 116, 123, 135, 136
- Sosteň, sv., biskup 126
- Sotiriu G. 319
- Spiridon, sv., biskup 126
- Spiridon Divotvorce, sv. 139
- Srbové, roč. VII. 217; S. za Lazarevičů, roč. VIII. 292; Lužičtí, roč. VIII. 212
- Srbsko, roč. VII. 239; jižní 251; nářečí 223; roč. VIII. 135; románské vlivy 116
- Srém 296; srémská diecese 11, srémský biskup Filip 12
- Sreznevskij V. I. II, 299
- Stanislav Ján, roč. VII. 283, 306, 307
- Stanojević Lazar I
- Stanojević St. I, II
- Stara Planina, věstník vydávaný Bobčevem 324
- staroslověnština, staroslověnský jazyk, roč. VII. 212—240; roč. VIII. IV, 172—267, 285, 286, 288, 303, 306 a násl.; překlad evangelií a žaltáře do staroslověnštiny 145, 146, 150—152, 167—171; staroslověnská literatura, písemnictví, V, 298, 299; staroslověnské kodexy evangelií 178—212; památky 308; starosl. misál V, prvotní misál 5; staroslověnské texty evangelií 6; překlad žaltáře 55, 84, 85, 86

- stavitelství: karpatské 315, ruské 311, ukrajinské 311, 315, velkoruské 315, suzdalsko-vladiměrské 310; dřevěné stavitelství u starých Slovanů 312—314; typy těchto staveb v karpatské oblasti: bojkovský dům 313, 314, huculský dům 313, lemkovský dům 313, podolský dům 313
- Stefan viz Štěpán
- Stein 290, 291
- Stenon, břeh Stena 94, 95
- Steško F. 321
- Stiebitz F. J. II
- Stobi, město v Makedonii, vykopávky 320
- Stojić Vera II
- Stolpnik, sv. 127, 128
- Streeter 151
- Streitberg W., roč. VII. 248, 266, roč. VIII. 149—151, 170, 171
- Strumica 120
- Struve Petr 317
- Strzygowski (Stržigovskij) Josef 322, 326—328
- Střední Planina 296
- Studenica, chrám 115, 116, 124, 135, 136, 142
- Succi, průsmyk 296
- Sulu-Dervent 296
- Suňol G. 320
- Supraslský kodex 228—251, 306; rkps. v knihovně Zamojských ve Varšavě 307
- Surož, výprava Rusů na S. 104
- Svatopluk, kníže moravský 11, 53, 54, 146; účast na mši sv. Petra 18
- Svjatopolk 314
- Svjatoslav, ruský kníže 103, 104
- Swainson C. A. 1, 2, 20, 24, 25, 27, 28, 43, 50
- Sweten H. B. 56
- Symeon, car bulharský 92, 107, 308; Symeonovo období bulhar. dějin III
- Symeon Magister, byz. kronikář 87, 88, 91—93, 97, 100
- Symeon Metafrast 304, 305
- Syrie 88, 150, 326—328
- Syrku P. 1, 4, 20—24, 28, 29, 49, 50, 52
- syrská dynastie v Byzanci 291
- Šafařík P. J., roč. VII. 244, 245, 249, roč. VIII. VI, 299
- Šachmatov A. A., roč. VII. 229, 235, 253, roč. VIII. 295
- Šachmatov V. M. 293—295
- Ščepkin V. N., roč. VII. 220, 329, roč. VIII. 175, 188, 198, 276, 277, 281
- Šebestián, sv. 141
- Šegvič K. 145, 146
- Šimon (Simon), roč. VII. 311; roč. VIII. 127
- Šišić Ferd. II
- Škarić, roč. VII. 253
- Šmilauer VI., roč. VII. 243, 256, roč. VIII. IV, VI, 176, 203, 268
- Štěpán, sv. 111, 131
- Štěpán, kníže srbský 128; patriarcha cařihradský 134
- Štěpán Děčanský, srbský král 139, 142
- Štěpán Dušan, srbský car 292, 317
- Štěpán Nemanja 110, 144
- Štěpán, syn velkého knížete Vukana, zakladatele kláštera Morača 110, 133, 140, 144
- Štýrsko, roč. VII. 212, 213
- Talbot Rice D. 320
- Tamás Lajos, roč. VII. 236
- Taranovskij F. V. 293
- Tardo L. 321
- Tataři, nájezd 330
- Tauroskythové (Rusové) 91, 104
- Teodorov A., roč. VII. 215, 216
- Teodorov-Balan A. III, 253
- Terentius, sv.; biskup 130
- Terst, roč. VII. 237
- Tertulian 55
- Thekla, sv. 43
- Theodor 290
- Theodor Sabazmideli 12
- Theodor Spongarský, velitel thráckého oddílu v byzantském vojsku 94
- Theofan Řek, malíř 311
- Theofanes, patrikios, byz. vojevůdce 87, 89, 91—93, 95—97; Theofanova kronika 87, 88, 90—93, 100, 104
- Thomson, roč. VII. 241
- Thrácie, roč. VII. 217, 263; Thrákie, roč. VIII. 92, 296
- Thumb A., roč. VII. 225, 238

- Tigris 105
 Tichon, sv., biskup 130, 132
 Tillyard H. J. W. 321
 Timothej, sv., biskup 126
 Tiverci 103
 tmutorakaňský ruský stát 104
 Tomaszewski Stefan 103, 105, 108
 Tomáš, sv., apoštol 127; igumen v Morači 128
 Torkové 329
 Tornea, roč. VII. 237
 Trager G. L. II
 Trajan, římský císař 296
 Trajanova vrata 296, 297
 Trapezuntské císařství Komnenovců 292
 Trautmann R. 98, 237, 306
 Trávníček, Fr., roč. VII. 252, 253, 256, roč. VIII. 186, 279, 285
 Treitinger 290
 Trgoviště 318
 Trifon, sv., muč. 130, 141
 Trifonov Jurd., roč. VII. 233, roč. VIII. III, 175—177, 209, 267, 279, 287, 297
 Trofin, sv., muč. 126
 Trogir 116
 Trojice, sv., 131
 Trnka B., roč. VII. 251, 267
 Trnovo 324
 Trubar, roč. VII. 212, 213, 237
 Trubeckoj, roč. VII. 232, roč. VIII. 299—303
 Turci 101
 Turecko 296
 Turovskij Kirill 295
 Ubrus, sv. 126
 Uglješa J., despot 317
 Uhlenbeck C. C. 168
 Uhry 329
 Ukrajina: architektura 313, 314; tři období architektury 316; stavitelské památky 315, 316
 Ułaszyn H., roč. VII. 228
 Undolskij — listky 227, 228, 282
 Urban, sv., biskup 126
 Uspenskij F. I. I
 Uspenskij Porfirij, biskup 4, 52
 Vacl 121; Vaalovi proroci 120, 121
 Vaccari A. 151
 Václav, sv., církevně (staro) slovanská legenda V, 257, 283
 Vaillant A., roč. VII. 218, 233, 235, roč. VIII. II, 280
 Vajs Jos., roč. VII. 227, 241, 254, 255, 265, 270, 275, 278—282, 286, 288, 289, 292—294, 299, 301—303, 305, 311, 313, 314, 316—318, 322, 324—327, 329—337, 339; Evangelium sv. Matouše 240, 255, 256, 270, 288, 292—294, 298, 301, 305, 311, 317, 321, 326, 329, 332, 336, sv. Marka 227, 278, 282, 286, 288, 292, 294, 303, 322, 324, 325, 330, 336, 339, sv. Lukáše 375, 378, 382, 393, 394, 399, 302, 316—318, 322, 324, 327, 329, 331, 333—335, 337, sv. Jana 254, 265, 294, 313, 314; roč. VIII. I-III, V, 1, 5—10, 23, 30—32, 35, 37, 38, 40, 55, 56, 145—171, 181, 193, 214, 257, 270, 275, 303, 308, Evangelium sv. Matouše 180, 190, 203, 211, 216, 281, sv. Marka 185, 189, sv. Lukáše 190, 282, 203, 209, sv. Jana 197, 234, legenda o sv. Václavu 283
 Vakch, sv., muč. 130, 141
 Valaam, prorok 133
 Valangotové 104
 Valašsko 292, 318
 Valdenberg V. 293
 Valjavec Matija, roč. VII. 290, 296, 298, 299, 308, 310, 319, 330, 339
 Varjagové 91, 103
 Varlaan viz Barlaam
 Vasilij I. 122
 Vasilij Nový, sv., viz Basileios
 Vasilij Velký, sv. 131, 134, 142
 Vasil'jev A. 229, 233, 236, 237, 245, 247, 290, 292, 317, 319
 Vasiljevskij V. G. 88, 90, 104—106, 108; sté narozeniny 317
 Vašica Jos. 1—54, 298
 Vata, sv., muč. 127
 Vavelj, car 133
 Vavila, sv., biskup 131
 velkomoravská arcidiecése IV
 Vendové v Lužici, roč. VII. 213

- Vendryes J., roč. VII. 247, 248, 250, 251, 253, 255, 258, 267
 Vernadskij G. 291, 317
 Veselovskij 87, 94
 Videň 292; Videňské listy 5, 298
 Vikentij, sv., muč. 130, 131, 140
 Viktor, sv., muč. 130, 140
 Vindové v Korutanech, roč. VII. 213
 Vladimír, sv. 295, 330; ikonografie 332
 Vladimír Monomach 330
 Vladimir: Dimitrijevský sobor 310; Uspen-
 ská katedrála 311; Vladimírská Bohoro-
 dička 310
 Vladimírskij-Budanov M. 87
 Vladimírskij Serapion 295
 Vladislav, syn knížete Štěpána 133
 Vladislav III., král polský 297
 Vlastar M. 318, 319
 Vodoča, kostel sv. Leontia 120
 Volové 314
 Vondrák V., roč. VII. 217, 230, 246, 247,
 252—255, 289, 303, 305, 308, 315, 317,
 318, 328, roč. VIII. IV, VI, 10, 13, 16,
 173, 225—227, 280
 Voronov 299
 Vostokov, roč. VII. 271
 Vries, Andrien de V. 316
 Vukan, kněz srbský 110
 Vukić, kněz srbský r. 1575 110
 Vulfila, biskup, roč. VII. 267, roč. VIII.
 145, 147; překlad bible, evangelií 146,
 147, 149—152, 167—171
 vulgata, roč. VII. 276, 291, 297, 302,
 308—310, roč. VIII. 55, 85, 86, 149,
 151, 168 (Jeronymova), 169; vliv na
 chorvatsko-hlaholské žaltáře 84
 Vyšgorod, hrob sv. Borise a Glěba 315
 Wackernagel J., roč. VII. 229, 238, 239,
 242, 243, 244, 250, 253, 258, 260—
 264, 267, 268, roč. VIII. 205, 211, 250,
 284
 Weigand Gustav, roč. VII. 226, 257, roč.
 VIII. 175
 Weigand E. 289, 320
 Weingart Miloš, roč. VII. 213, 214, 218,
 228, 232, 236, 237, 239, 240, 246,
 252, 253, 256, 271, 295, 305, 317,
 323, 325, 338, roč. VIII. I—VI, 17,
 56, 146, 150, 173, 247, 252, 257, 280,
 298, 299, 303, 306
 Wellesz E. 321
 Wheeler W. E. 317
 Whittmore Th. 320
 Wickhof 326
 Wijk, N. v. W., roč. VII. 317, roč. VIII. II
 Wilken 90, 92
 Willoughby Harold R. 317
 Windisch, roč. VII. 242
 Wundt, roč. VII. 242, 258
 Zachariáš 193
 Zacharija 131, 133
 Zacheův dům (Ježíš v domě Zacheově)
 182
 Záluží ve Pskově, chrám sv. Sergie 310
 Zarovavelj (?) 133
 Zelnitius Ant. III
 Zeno, byz. císař 121, 122
 Zieliński Tad. 319
 Zikmund V., roč. VII. 244
 Zizanij Vavřinec, roč. VII. 213
 zografský kodex 178, listky 251
 Zonaras Jan, byz. kronikář 87, 88, 90—
 93, 95, 97, 100
 Zlatá horda 329
 Zosima, sv. 132
 Zubatý Jos., roč. VII. 225, 227, 239, 240,
 241, 244, 247, 250, 258—260, 263,
 264, roč. VIII. 205, 211, 285
 žaltář: masoretsko-hebrejský originál 57;
 řecký text 55—57, 84; staroslověnský
 překlad, text 55—57, 84—86; starola-
 tinské překlady 57; překlad sv. Jero-
 nyma 56; syrský překlad Pavla z Telly
 85; Lobkovický text 56; Pažmanský 57;
 žaltáře chorvatsko-hlaholské 56, 57, 84
 Žiža 123
 Židé 272, 297
 Žilka F., roč. VII. 240, 269, 270, 273,
 277, 279, 280—284, 288, 289, 297,
 298, 300—303, 311—313, 315—317,
 322, 324—336, roč. VIII. 178, 190,
 192, 200, 201, 213, 267, 285
 Životy svatých, slovanské překlady 306

Le tome VIII des « Byzantinoslavica », qui vient de paraître, a été mis sous presse en 1939—1940, mais sa parution a été retardée, d'abord par l'occupation allemande, puis, après la libération, par les difficultés du démarrage de l'imprimerie. Il paraît aujourd'hui sous sa forme primitive, sauf pour la bibliographie d'avant-guerre, qui a perdu son actualité et que la Rédaction n'a pas jugée utile de conserver.

A partir du tome IX (qui formera le Premier volume d'une nouvelle série), les « Byzantinoslavica » *élargiront leur programme*, en accueillant, en dehors des études relatives aux rapports entre Byzance et les Slaves, des articles consacrés aux relations entre tous les peuples du domaine culturel et politique byzantin et aux problèmes de byzantinologie générale. *La revue attachera une importance particulière à la bibliographie systématique, qu'elle s'efforcera de rendre aussi complète que possible.*

Ce programme nouveau des « Byzantinoslavica » en fera une *revue internationale*. Elle sera donc à partir du Premier volume de la nouvelle série *redigée entièrement dans les langues mondiales — anglais, français et russe*. La Rédaction de la Revue n'a subi aucun changement. Elle espère que l'extension du programme des « Byzantinoslavica » ne fera qu'accroître le nombre de spécialistes de tous pays qui leur apporteront leur concours. *Déjà des byzantinistes de tous les principaux centres d'études byzantines leur ont promis une collaboration effective, qui augmentera certainement l'intérêt de la revue.*

Adresse de la rédaction:

PRAHA I., NÁRODNÍ TR. 5, »SLOVANSKÝ ÚSTAV«.

Adresse de l'administration (à partir du tome I de la nouvelle série):

JEDNOTA ČESKOSLOVENSKÝCH MATEMATIKŮ A FYSIKŮ,
PRAHA II., ŽITNÁ 25.

Právě vydaný osmý svazek Byzantinoslavic byl vysázen a zlomen již v letech 1939—1940. Nemohl vyjíti dříve za doby německé okupace a po jejím skončení pro počáteční obtíže tiskové. Vychází proto v podobě nezměněné až nyní. Redakce uznala však za vhodné předválečnou bibliografii neuváděti pro její zastaralost.

Současně redakce oznamuje, že Byzantinoslavica od IX. svazku (I. svazku nové serie) *rozšiřují zásadně svůj program*. Budou si všímati nejen vztahů byzantsko-slovanských, nýbrž i otázek *obecně byzantologických*, při čemž redakce nechce byzantologii chápati úzce, nýbrž bude si všímati všech vzájemných vztahů národů této kulturněpolitické oblasti. *Zvláštní důraz bude časopis klásti na soustavnou bibliografii ve snaze dosáhnouti co největší její úplnosti.*

Tyto úkoly s sebou přinášejí to, že se časopis od I. svazku nové serie stává *časopisem mezinárodním; bude proto psán jen v jazycích světových (anglickém, francouzském, ruském)*. Redakce zůstává prozatím nezměněna. Vydavatelstvo předpokládá, že příslušní odborníci budou při rozšířeném programu spolupracovat s časopisem ještě s větší intenzitou; má již *zajištěnu spolupráci odborníků všech hlavních středisek byzantologické práce*; také zájem o časopis se tak značně zvýší.

Adresa redakce:

PRAHA I. NÁRODNÍ TR. 5, »SLOVANSKÝ ÚSTAV«.

Adresa administrace: od I. sv. nové serie:

JEDNOTA ČESKOSLOVENSKÝCH MATEMATIKŮ A FYSIKŮ,
PRAHA II., ŽITNÁ 25.

Настоящий восьмой выпуск «Byzantinoslavica» был приготовлен к печати и набран еще в 1939—1940 гг. Выход его в свет, однако, был задержан немецкой оккупацией, а затем, после ее окончания, возникшими в первое время трудностями печатания. В неизменном виде он выходит поэтому только теперь. Редакция признала при этом необходимым исключить, как устаревшую, довоенную библиографию.

Вместе с тем редакция доводит до всеобщего сведения, что, начиная со следующего, IX-го, выпуска (I-го новой серии), «Byzantinoslavica» принципиально расширяют свою программу. Журнал в будущем на своих страницах будет касаться не только византино-славянских отношений, но и всех вопросов, относящихся к византиноведению. При этом редакция понимает византиноведение в широком смысле слова, а потому будет уделять свое внимание взаимным отношениям всех народов данной культурно-политической области. Особо значительное место в журнале будет занимать отдел систематической библиографии, в которой он будет стремиться достичь возможно большей полноты.

Эти задачи будут иметь последствием, что журнал, начиная с I-го выпуска новой серии, приобретет характер международный, а потому будет издаваться только на языках мирового значения (английском, русском и французском). Состав редакции остается прежним. Предполагается, что новая, расширенная программа привлечет еще в большей степени к сотрудничеству в журнале соответствующих специалистов; сотрудничество представителей всех главных центров византиноведческой науки журналу уже обеспечено. Таким образом интерес к журналу также значительно повысится.

Адрес редакции:

PRAHA I., NÁRODNÍ TR. 5, »SLOVANSKÝ ÚSTAV«

Адрес администрации (начиная с I-го вып. новой серии):

JEDNOTA ČESKOSLOVENSKÝCH MATEMATIKŮ A FYSIKŮ,
PRAHA II., ŽITNÁ 25.

The eighth volume of "Byzantinoslavica" which is just out, was ready for press in 1939—1940 but could not be issued until now because of the German occupation and the printing difficulties in the first months after liberation. It therefore appears in its original form. But the publishers regard the pre-war bibliography as obsolete and are not publishing it.

The publishers want to point out that, beginning with the ninth volume, the edition "Byzantinoslavica" *will extend its programme*, so as to cover not only Byzanto-Slav relations but also *general Byzantine problems*, including the relations between nations of that political and cultural area. *The main emphasis will be laid upon a systematic bibliography which is to be as complete as possible.*

These aims give the journal — starting with No. 1 of the *new edition* — *an international value. That is why it will be published in world languages only (English, French, Russian).* The previous staff of the journal remains. The publishers hope that all students of Byzantium will cooperate with the journal still more keenly in view of the extended programme. *The chief specialists in all countries have already assured their collaboration.*

Address of the editors:

PRAHA I, NÁRODNÍ TR. 5, »SLOVANSKÝ ÚSTAV«.

Address of the Commercial Office (starting with No 1. of the new edition):

JEDNOTA ČESKOSLOVENSKÝCH MATEMATIKŮ A FYSIKŮ,
PRAHA II., ŽITNÁ 25.